Управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації

Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А.Тімірязєва

Національна спілка краєзнавців України

ГО «Асоціація бібліотек Вінниччини»

Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону

Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції
10-12 жовтня 2012 р.

Вінниця, 2013

УДК 908 (477.44) (063)
ББК 63.3 (4УКР – 4ВІН)
Р 68

Відповідальна за випуск Н.І.Морозова, директор Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, заслужений працівник культури України

Науковий редактор В.В.Куделя-Свйонтек, кандидат історичних наук (м. Краків, Республіка Польща)

Редакційна колегія: Г.М.Слотюк, О.Г.Поліщук, Г.М.Авраменко, О.Ю.Антонюк, Л.П.Біла, О.М.Зелена, О.І.Кізян, Т.В.Котуз, Н.В.Спиця, О.В.Стояльникова, П.І.Цимбалюк

Рецензент доктор історичних наук, директор Державного архіву Вінницької області Ю.В. Легун

Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону: матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. 10-12 жовт. 2012 р., Вінниця / Упр. культури і туризму Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, Нац. спілка краєзнавців України, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». – Вінниця, 2013. – 232 с.

У збірнику вміщено матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону», яка відбулася на базі Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва (пленарні засідання, секційні заняття і презентаційна платформа (10, 12 жовтня)) та виїзна сесія на базі закладів культури Мурованокуриловецького району (11 жовтня).

На форумі розглядалося широке коло наукових досліджень, здійснених на Вінниччині, в інших регіонах України та Республіці Польща.

Усього було представлено близько 100 наукових доповідей, повідомлень, більшість з яких включені до електронного видання та даного збірника матеріалів.

За достовірність і вірогідність викладеного матеріалу повністю відповідають автори статей.

The collection contains materials of the 3d International Research and Practical Conference «The Role of Local History in the Social and Economic and Cultural Development of the Region», held at Vinnytsia Regional Universal Research Library named after K. A. Timiriazev (plenary sessions, sectional activities and a presentation platform (October 10, 12)) and a visiting session on the basis of cultural establishments of Murovanokurylovetsky region (October 11).

The Forum addressed a wide range of research studies made in the Vinnytsia Region, in other regions of Ukraine and the Republic of Poland.

In fact, about 100 scientific reports and statements were presented, most of which have become a part of this electronic publication and collection of materials.

The authors of the articles are responsible for the authenticity and validity of the above given data.

© Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А.Тімірязєва, 2013

ПРИВІТАННЯ

Шановне товариство, поважні гості, усі присутні!

Я маю велику честь і приємну нагоду вітати сьогодні усіх присутніх з початком роботи цього поважного зібрання, яке набуло міжнародного значення і дедалі стає популярнішим. Надзвичайно відрадно, що Міжнародна науково-практична конференція «Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону» об'єднала всіх, хто любить рідний край, долучається до вивчення його історії та сьогодення. Географія учасників краєзнавчого зібрання є досить широкою – це вінничани, представники інших регіонів України, делегація з братньої Польщі. Досить різноманітним є склад учасників нашої Конференції – це науковці, письменники, бібліотечні, архівні, музейні працівники, освітяни, державні службовці, приватні колекціонери, представники громадських краєзнавчих організацій, краєзнавці-любителі.

Поле діяльності вінничан, які досліджують рідний край, надзвичайно велике і благодатне, адже наше Поділля славиться багатою історією, чудовою природою, талановитими людьми. У давнину цей куточок називали земним раєм, а річку Південний Буг наші предки нарекли Богом. На нашій благословенній землі відбувалися події, які впливали на подальший розвиток не лише нашого краю, але й усієї держави та Європи в цілому.

Вінниччина стала колискою для багатьох відомих постатей, які поповнили скарбницю не лише вітчизняної, але й світової науки, культури, мистецтва. Це – Голова УНР Михайло Грушевський, композитори Микола Леонтович і Петро Ніщинський (180-річчя від дня народження якого у вересні цього року урочисто відзначили вдячні земляки, провівши обласне мистецьке свято «Пісенні крила сивої зозулі»), письменники Михайло Коцюбинський, Степан Руданський, Михайло Стельмах, Василь Стус, архітектор Владислав Городецький, художник Василь Хмелюк, кінорежисер Ігор Савченко. З нашим краєм пов'язані імена видатного хірурга Миколи Пирогова, композитора Петра Чайковського, художника Василя Тропініна, театрального діяча, актора, режисера Миколи Садовського. І цей перелік можна продовжувати, адже Вінниччина відома своїми непересічними талантами в усьому світі. А скільки збереглося природних заповідних куточків, архітектурних та історичних пам'яток, якими пишаються вінничани та докладають зусиль щодо їх збереження і представлення інформації про них у всьому світі.

Я хочу сьогодні щиро подякувати всім, хто займається цією благородною справою – досліджує історії населених пунктів, свої родоводи, збирає по крупинках, систематизує та оприлюднює інформацію про видатних людей, уродженців краю, та тих, чиї життя і діяльність пов'язані з Поділлям, збирає спогади, свідчення очевидців різних історичних подій.

Від себе особисто, обласної державної адміністрації я хочу запевнити, що краєзнавча діяльність була, є і буде завжди у полі зору влади, ми будемо підтримувати найцікавіші та найсміливіші проекти, які в кінцевому результаті сприятимуть соціально-економічному і культурному розвитку регіону. Одним із них, наприклад, є програма підтримки видань місцевих авторів, завдяки реалізації якої 127 видань письменників-земляків, творчих спілок, закладів культури побачили світ протягом останніх років накладом 1000 примірників кожне.

Вінницька обласна державна адміністрація та Вінницька обласна Рада стали засновниками літературно-мистецького журналу «Вінницький край». На сторінках цього часопису читачі знайомляться як із молодими талантами, так і з творчістю відомих митців.

Сподіваюся, що ІІІ Міжнародна науково-практична конференція стане ще одним кроком у пізнанні та поширенні знань про край, його людей – цінність і гордість нашої України та кожного регіону зокрема.

Тож дозвольте щиро побажати усім вам плідної роботи, а гостям – незабутніх вражень не лише від Конференції, але й від нашого чудового Подільського краю!

Бажаю, щоб здоров'я і творче натхнення були вашими незмінними супутниками у житті, а невтомна праця приносила вагомі результати та сприяла патріотичному вихованню молоді!

До нових зустрічей!

Л.М.Спірідонова,
заступник голови Вінницької обласної державної адміністрації

Шановні гості, колеги, усі присутні!

Для вінничан почесно і престижно бути у черговий раз господарями такого поважного зібрання, як Міжнародна науково-практична конференція «Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону». Обласна наукова бібліотека ім. К.А.Тімірязєва, заклади культури Мурованокуриловецького району стали базами проведення нинішнього, уже третього краєзнавчого форуму. Запевняю Вас, що організатори Конференції зроблять усе можливе, аби вона пройшла на належному рівні, була корисною і цікавою для всіх її учасників, а також залишила незабутні враження про наш край.

У цій залі зібралися люди, для яких любов до рідного краю, патріотизм – не просто слова, а конкретні дії, які спрямовані на дослідження історії і сьогодення своєї малої батьківщини, збереження і примноження народних звичаїв, традицій і обрядів, популяризацію та розвиток самобутньої народної культури. За це вам, шановні колеги, всі учасники краєзнавчого руху, велика вдячність і низький уклін.

Мудрі слова Великого Українця, відомого історика Володимира Антоновича, який свого часу сказав, що «дивно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людності», для всіх нас є актуальними і близькими.

Краєзнавство ми виділяємо як провідний напрям діяльності бібліотек, музеїв, закладів культури клубного типу, мистецьких та навчальних закладів. Краєзнавчий сегмент присутній практично в усіх заходах, які вони проводять. Управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації сприяє об'єднанню зусиль, тісній співпраці закладів культури і мистецтв із науковцями, архівними установами, громадськими краєзнавчими організаціями, засобами масової інформації та іншими учасниками краєзнавчого руху на Вінниччині. А таке партнерство працює на позитивний результат.

Ми, вінничани, готові поділитися своїми напрацюваннями з нашими гостями з інших областей України та Республіки Польща, а також запозичити і запровадити у практику роботи кращі здобутки наших партнерів.

Краєзнавча діяльність закладів культури і мистецтв Вінниччини досить різнопланова – від здійснення копіткої пошукової роботи до проведення масштабних культурологічних проектів обласного та загальноукраїнського значення.

Назву лише кілька з них, які реалізовані на Вінниччині за останній період. Уперше обласний, уже традиційний, фестиваль народної творчості «Скарби Поділля», присвячений 21-й річниці Незалежності України, відбувся у с. Воробіївка, що на Немирівщині. У рамках проекту «Мистецтво одного села», у м. Київ представляли виставку народної творчості мешканці с. Щітки Вінницького району.

Полюбилися вінничанам та гостям нашого міста свята новорічно-різдвяного циклу, на яких професійні митці та майстри народної творчості широко використовують звичаї, обряди, колядки, щедрівки, характерні саме для нашого подільського краю.

У вересні цього року, під егідою Єврорегіону «Дністер», у співпраці з письменницькою організацією, започатковане міжнародне літературне свято «Русалка Дністрова».

Традиційними стали Стусівські читання, присвячені поету-земляку, Герою України В.С.Стусу, які понад 20 років тому започатковані обласною науковою бібліотекою ім. К.А.Тімірязєва і до яких приєднуються все нові й нові учасники. Провідне місце у діяльності книгозбірень області займає також популяризація творчості інших письменників-земляків. І це лише окремі приклади наших краєзнавчих надбань.

Насамкінець хочу побажати плідної роботи всім учасникам Конференції, а ще міцного здоров'я, творчого натхнення задля спільної справи – подальшого розвитку краєзнавства. Цікавих вам знахідок і незаперечних здобутків на цьому не легкому, але такому потрібному людям шляху!

Хочу висловити сподівання, що знайомство з нашим краєм залишить у вас, дорогі гості, незабутні враження та прагнення ще не один раз відвідати нашу вінницьку землю. А ми, у свою чергу, будемо раді бачити вас на нашому гостинному Поділлі!

М.В.Скрипник,
начальник управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації, заслужена артистка України

Учасникам, гостям та організаторам
ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції
«Роль краєзнавства у соціально-економічному
і культурному розвитку регіону»
10-12 жовтня 2012 року, м. Вінниця

Шановні учасники та гості конференції!

Національна спілка краєзнавців України щиро вітає вас із початком роботи ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону», яка відбувається на історичній землі Поділля.

Вивчення проблем локальної історії – вагомий внесок у розвиток краєзнавчого руху, оскільки питання, які розглядаються на конференції, про комплексне дослідження краю, роль бібліотек та методу «усної історії» у краєзнавчих пошуках, основні напрями краєзнавства мають важливе значення для формування національної свідомості та відродження історичної пам'яті нашого народу.

Обговорення актуальних проблем краєзнавства сприятиме виробленню нових науково обґрунтованих концепцій для подальшого утвердження краєзнавства у системі соціо-гуманітарних наук.

Бажаємо учасникам конференції плідної роботи, цікавих наукових дискусій, щоб ваш форум став помітним кроком у розбудові сучасного українського краєзнавства.

О.П.Реєнт,
голова Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент НАН України

Шановне панство, учасники Конференції!

Мені надзвичайно приємно від себе особисто, Генерального Консула Республіки Польща у м. Вінниця, вітати сьогодні вінничан, гостей з різних регіонів України, а також своїх земляків, делегацію молодих науковців із Республіки Польща, з початком роботи такого представницького форуму. Відновлення історичної пам'яті, дослідження «білих плям» в історії українського і польського народів, безсумнівно, сприятимуть поліпшенню взаєморозуміння і зміцненню дружби між нашими двома великими європейськими державами. Спільна участь у міжнародних науково-практичних конференціях українських і польських науковців слугуватиме науковому і культурному співробітництву, взаємообміну інформацією, результатами досліджень, які мають важливе значення для подальшого розвитку наукової думки Польщі та України.

Наслідком творчої співпраці нашого Консульства з обласною науковою бібліотекою ім. К.А.Тімірязєва стало урочисте відкриття при відділі документів іноземними мовами Центру польської книги та інформації, який успішно працює і має своїх постійних користувачів. Проведення спільних творчих акцій, присвячених видатним діячам польської і української літератури, культури, мистецтва, організація при бібліотеці діяльності клубів з вивчення польської мови із залученням волонтерів з країни – носіїв цієї мови – та низка інших заходів дають свої вагомі результати. Такі партнерські зв'язки ми плануємо розвивати й надалі, урізноманітнюючи форми та поглиблюючи зміст.

Бажаю всім учасникам Конференції плідної роботи, отримання нових знань та збереження і розвитку кращих традицій. Міцного вам здоров'я, нових цікавих вражень від перебування на гостинній вінницькій землі. До нових зустрічей!

Даміан Чарчинський,
віце-консул Генерального Консульства
Республіки Польща у м. Вінниця

Шановні колеги, всі учасники Конференції!

У черговий раз людей, закоханих у рідний край, зібрала уже ІІІ Міжнародна науково-практична конференція «Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону», адже питання розвитку краєзнавства було і залишається одним із провідних напрямів діяльності. Змінюються форми, підходи, учасники краєзнавчого руху, проте незмінним залишається наше велике бажання – якнайбільше пізнати свій край, його історію, сьогодення, відомих постатей і маловідомих уродженців та діячів, чиє життя і діяльність, пов'язані з тим чи іншим регіоном, містом, селом, містечком.

Бібліотечні заклади – важливі складові краєзнавчої діяльності, дослідження локальної історії, адже тут збирається, акумулюється, систематизується вся інформація про рідний край, вміщена у друкованих джерелах, неопублікованих матеріалах, електронних та інших носіях, а це – необхідна умова збереження історичної пам'яті. Порівняно новим напрямком пошукової краєзнавчої діяльності є метод «усної історії», який бібліотечні працівники взяли на озброєння, і зібрали таким чином чимало спогадів, свідчень очевидців різноманітних історичних подій, що відбувалися в Україні, конкретному населеному пункті. Бібліотекарі використовують сучасні мультимедійні засоби для збору, збереження та передачі таких неоціненних матеріалів, які слугуватимуть подальшому достовірному дослідженню історії і сьогодення краю.

Бібліотеки області мають гарні здобутки і в реалізації програми «Бібліоміст», завдяки якій понад 85 книгозбірень із 17 районів та ЦБС м. Вінниця відкрили Інтернет-центри, оснащені комп'ютерною та мультимедійною технікою. Це дає нові можливості не лише в отриманні мешканцями територіальних громад нової бібліотечної послуги – користування Інтернетом, але й, що для нас також дуже важливо, створення власних інформаційних продуктів, де перевага надається збору та представленню інформації про край у світовій інформаційній мережі. Перші кроки – й у використанні бібліотеками соціальних мереж.

Зроблено чимало і в напрямку посилення партнерських зв'язків із закладами, організаціями, установами, які займаються краєзнавством. Відрадно, що нашу працю оцінили столичні колеги, і співорганізаторами нинішньої Конференції стала Національна спілка краєзнавців України, а постійними учасниками є провідні фахівці Національної історичної бібліотеки України. Нам приємно, що збільшилася делегація науковців з Республіки Польща. Бібліотечна спільнота Вінниччини реалізує низку корпоративних бібліотечних проектів, чому сприяє й участь в діяльності громадської організації «Асоціація бібліотек Вінниччини».

Ми відчуваємо постійну підтримку Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницької обласної Ради, управління культури і туризму облдержадміністрації. Організатори форуму намагалися побудувати наше зібрання таким чином, щоб її делегати взяли участь у пленарних, секційних засіданнях, виїзній сесії, презентаційній платформі й ознайомилися з визначними і пам'ятними місцями Вінниці та Мурованих Курилівець.

Попереду у нас з вами ще багато планів і задумів, реалізовувати які можна лише об'єднавши зусилля. Цей форум, я сподіваюся, стане ще одним важливим етапом у розвитку локальної історії та досягнення нових вершин у царині краєзнавства.

Вітаю всіх присутніх із початком роботи нашого зібрання і бажаю учасникам Конференції плідної роботи, отримання нового цікавого досвіду. Гарного вам настрою та незабутніх вражень від нашого квітучого вінницького краю!

Н.І.Морозова,
директор Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва,
заслужений працівник культури України

Шановні організатори
ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції
«Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону»,
дорогі колеги-краєзнавці!

Щиро вітаю вас із початком роботи Конференції, яка, безсумнівно, стане ще однією сторінкою в історії Поділлєзнавства.

Краєзнавчі дослідження нашого регіону мають давню традицію, сягаючи в глибину століть. Кількість книг, статей, наукових розвідок, присвячених різним сторонам життя Поділля, вимірюється тисячами. Але ще не всі факти встановлені й проаналізовані, не всі аспекти досліджені, не всі події осмислені. Отже, попереду багато роботи, пов'язаної з пошуками нової інформації, опрацюванням архівних та бібліотечних джерел, написанням нових книг і статей.

Шановні учасники конференції, зичу всім вам творчої наснаги, успіхів у здійсненні творчих задумів та ідей. Бажаю успішної праці і шкодую, що не можу бути сьогодні з вами у цьому залі.

Л.М.Шпильова,
член Вінницького обласного краєзнавчого
товариства «Поділля» (м. Нью-Йорк, США)

ВСТУПНЕ СЛОВО НАУКОВОГО РЕДАКТОРА

Історична локалістика, локальна історія, історична етнографія, краєзнавство...

Вважається, що хороший науковий текст має пояснювати усі слова з його ж назви. Однак ніхто не переймається значенням інтерпункційних знаків, не зважає на їх роль у значенні, яке автор надає самій назві. Саме через це мені, перш за все, хотілося б звернути увагу на вжиту у цій назві багатокрапку. Адже саме вона вказує з одного боку на різноманітність статей, представлених у цьому виданні, з дугого – на мету його створення.

По-перше, граматика тут не грає жодної ролі. З одного боку, читач може подумати, що вступ або й усі статті обговорюватимуть схожість, відмінності або зв'язки усіх цих видів наукових практик. З іншого – можна собі уявити, що йтиметься про те, що згадані дисципліни – це різні грані однієї потужної науки, яку сучасники називають регіоналістикою або мікроісторією. А це ні в якому разі не входило у плани авторів та упорядників збірника. По-друге, бажання вжити багатокрапку виникло під впливом виняткового есе італійського філософа та семантика Умберто Еко «Як ставити багатокрапку». А саме мене надихнули його слова про те, що «письменник пише для інших письменників; не письменник для сусідів чи поштарки і боїться (часто-густо безпідставно), що читачі не зрозуміють та не простять йому відваги. Для нього багатокрапка – це перепустка, а, радше, дозвіл підняти революцію, маючи на це – про всяк випадок – згоду відповідних органів». Отже, багатокрапка допомагає уникнути однозначної оцінки ваги вкладу кожної з цих дисциплін у контексті дослідження минулого окремого регіону та його мешканців. А оскільки дві запропоновані можливості розуміння ідеї створення цього збірника могли б посіяти розбрат поміж представниками цих же наук або (чого б узагалі не хотілося) викликати гостру полеміку з авторкою цих слів на тему ролі мікроісторичних практик в залежності від дисциплінарної приналежності самого дослідника та його дослідження. Іншими словами, без багатокрапки не було б можливим зібрати статті різних авторів в одній, спільній, публікації.

У такому разі, що ми маємо завдяки багатокрапці? А маємо змогу передати читачеві основну ідею упорядкування цієї збірки – довести можливість мирного співіснування у науковому просторі представників різноманітних наукових дисциплін, субдисциплін, напрямків, шкіл та течій, проте досліджуючим минуле у мікроконтексті. Адже сучасні мікроісторичні студії (про що переконливо пишуть автори статей) мають на меті не просте каталогування історичних фактів чи цікавого оповідання про минуле окремої територіальної цілісності. Наші автори передусім шукають відповідь на питання «чому?», щоб мати змогу збагнути історичні події чи процеси у їх винятковості та зрозуміти специфіку подільської культурної спадщини разом із її етнокультурним багатством. Автори доводять, що сьогоднішня історична регіоналістика вже не схожа на провінційну, аматорську, сповнену мегаломанії, творчість.

Взагалі мікроісторія – наскільки це можливо – намагається дослідити буденність, тобто змінити точку зору на минуле. Таким чином, мікроісторія стає знаряддям боротьби із деперсоналізацією та дегуманізацією світової історії, які несе за собою подієва та процесуальна історія (дослідження глобальних загальноісторичних процесів у мікроконтексті). Автори переконуватимуть читача, що їх цікавить минуле «пересічних людей». Саме бажання усвідомити читачеві, що кожен із нас творить історію і кожен є за неї відповідальним, наштовхнуло на зібрання різноманітних праць у дусі дослідження минулого, окремого, мікропростору в одній книзі.

Наша мета – довести вартість українських та закордонних мікроісторичних практик для поглиблення історичної свідомості серед подолян; показати можливості використання знання минулого у культурному просторі регіону та з метою розвитку туризму в регіоні; допомогти зрозуміти окремі сучасні етнокультурні процеси, в тім – історичну амнезію у публічному дискурсі багатьох сучасних європейських країн; підкреслити необхідність шани своєї або чиєїсь «малої вітчизни» та необхідність охорони культурної спадщини не лише як форми національної політики в залежності від політичних пріоритетів у даний момент історії.

А мені б хотілося, щоб багатокрапка стала символом мікроісторичних досліджень минулого, адже кожен дослідник розуміє та описує його у свій неповторний спосіб...

Вікторія Куделя-Свйонтек,
кандидат історичних наук

ДОПОВІДІ

Від конференції до конференції: вектори розвитку регіонального бібліотечного краєзнавства

Г.Д.Куделя

Розглядається стан розвитку краєзнавства за останні два роки у книгозбірнях Вінниччини, здобутки, проблеми та перспективи цього пріоритетного напряму бібліотечної діяльності.

The article is focused on a state of regional ethnography development in book depositories of Vinnychyna within these last two years, results, problems and prospects of this priority direction of a library activity.

Ключові слова: *міжнародні конференції, краєзнавство, обласна програма розвитку культури і духовного відродження, краєзнавчі інформаційні ресурси, бібліотечне краєзнавство, бібліотеки області.*

Сьогодні на скрижалях історії бібліотечної галузі Вінниччини прописується ще одна сторінка славних подій. Вже втретє управління культури і туризму обласної державної адміністрації та ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва організовують і проводять Міжнародну науково-практичну краєзнавчу конференцію. І варто констатувати, що з кожним роком розширюється географія та коло її учасників, тематика доповідей та повідомлень.

Кожна конференція це, перш за все, своєрідне підбиття підсумків за попередні два роки для краєзнавців, науковців, видавців і, звичайно, для бібліотечної спільноти, в тому числі і нашого Вінницького регіону.

Передусім потрібно наголосити, що питання краєзнавства знайшло реальне відображення і підтримку в Обласній програмі розвитку культури і духовного відродження на період 2011-2015 рр. Програма направлена на сприяння соціальному, культурному розвитку регіону, охороні пам'яток історії, вихованню патріотизму, національної самосвідомості, поваги до історії, традицій нашого народу.

До переліку заходів, що фінансуються з даної програми, увійшли такі глобальні проекти, як проведення Міжнародних краєзнавчих науково-практичних конференцій, сприяння виданню книг місцевих літераторів для комплектування бібліотек області. За рішенням експертної ради протягом 2011-2012 років фонди публічних бібліотек поповнилися майже сімнадцятьма тисячами примірників видань, в розмаїтті 65 назв. Серед них: часопис «Подільські джерела: Історії золотої провінції», книги класика української літератури Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною», наших сучасників – Василя Шевчука «Із щоденника сивого травозная» та Сергія Гальчака «Визволення Вінниччини», збірник «Українські народні казки для дітей», наукові видання «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки», «Пам'ятки історії та культури Вінницької області».

Загалом, створення та розвиток краєзнавчих інформаційних ресурсів є значущим вектором краєзнавчої діяльності загальнодоступних бібліотек. За прикладом обласної наукової бібліотеки, районні книгозбірні почали формувати у своїх краєзнавчих фондах колекції подарованих видань із дарчими підписами їх авторів. Серед книг – літературні твори, краєзнавчі дослідження, культурологічні праці. Такими колекціями можуть похвалитися комунальний заклад «Барська районна бібліотека», Крижопільська, Тульчинська, Могилів-Подільська центральні районні бібліотеки. Окрім того, краєзнавчий фонд публічних бібліотек став поповнюватися електронними виданнями, підготовленими обласними закладами культури, туристичними структурами і, звичайно, ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

У кожній центральній районній бібліотеці створено базу даних про краєзнавців, майстрів народних промислів, літераторів, інших видатних діячів, місцевих колекціонерів тощо. Але найважливішим пошуковим джерелом інформації залишаються краєзнавчі каталоги та картотеки бібліотек, які покликані з максимальною повнотою зафіксувати бібліографічну інформацію про культуру, історію, економіку своїх територій в сучасних та історичних кордонах. На жаль, створювати повноформатні електронні краєзнавчі каталоги мають змогу лише 3 обласні, 3 районні бібліотеки та Вінницька міська ЦБС. Але все більше й більше бібліотек області, в тому числі й сільських, наповнюють краєзнавчою інформацією свої бібліотечні веб-сайти і блоги. В Інтернет-просторі вона представлена на 9 веб-сайтах та майже 40 блогах книгозбірень Вінниччини системи Міністерства культури України.

Як і раніше, бібліотеки збирають і зберігають публікації місцевої преси з історії і сьогодення свого населеного пункту, людей, важливі події. Окрім того, активізувалася робота бібліотекарів щодо збору методом усної історії спогадів учасників та очевидців історичних подій. Не можна не зупинитися на краєзнавчому проекті Барської районної бібліотеки «Жива бібліотека», який уособлює своєрідну пізнавальну систему для користувачів книгозбірні, котрі у спілкуванні з відомими людьми краю відкривають крізь призму сприйняття нові грані історії свого міста, району. Людей, які відіграли помітну роль у розвитку Барщини, автори проекту алегорично називають «живими книгами», а їх плеяду – «живою бібліотекою». З перших уст учасники зібрань краєзнавчого про-

екту отримують інформацію про хитросплетіння людських доль у розрізі соціально-політичних, економічних, культурних перетворень у державі, області та рідному місті. Розповіді та фотоматеріали стають основами для видань серії «Жива бібліотека».

Своїми краєзнавчими бібліотечними проектами вирізняється ЦБС Вінницького району. У 2011 році кожна сільська читальня підготувала матеріали та слайд-презентацію для участі у районному проект-конкурсі «Сім чудес Вінницького району». У цьому році бібліотекарі приступили до реалізації проекту «Мультимедійна енциклопедія рідного краю».

Роками накопичений безцінний матеріал завжди користується попитом. За цими ж матеріалами оформляються тематичні папки, альбоми. На їхній основі бібліотеки створюють Літописи своїх населених пунктів, беруть участь у підготовці та виданні матеріалів про свій край, тим самим поповнюючи краєзнавчі фонди. Нерідко своїми виданнями, які, як правило, створюються і видаються на власній розмножувальній техніці, бібліотеки заповнюють лакуни історико-культурних та етнокультурних знань. Саме до таких матеріалів відносяться щорічний календар знаменних і пам'ятних дат «Древній отчий край» комунального закладу «Літинська центральна районна бібліотека», бібліографічний список Бершадської районної бібліотеки «Історія розореної обителі», путівники та довідники центральних районних бібліотек, а саме: Жмеринської – «В пам'ятниках історія і доля», Козятинської – «Сузір'я митців», Тиврівської – «Історія палацу Ярошинського», Шаргородської – «Краєзнавці Шаргородщини», Тростянецької – «Духовні храми Тростянеччини», біобібліографічний дайджест Центральної бібліотеки Іллінецької ЦБС «Тимко Падура: польський кобзар із українським серцем», мультимедійне видання «Чечелівка моя калинова» Чечелівської сільської бібліотеки-філії Гайсинської ЦБС, збірники «Легенди та перекази Гайсинського краю», «Легенди, бувальщини, казки Тростянеччини». Перелік вартих уваги видань, що були видані протягом 2011-2012 років, можна продовжувати.

Сьогодні бібліотеки усвідомлюють важливість дослідницької та пошукової роботи краєзнавчої тематики, продовжуючи активно збирати краєзнавчий побутовий матеріал (старовинні речі, предмети побуту та інтер'єру) для постійних експозицій, музейних кімнат, котрі організовано при бібліотеках, щоб зберегти народні традиції своїх територій. Так, наприклад, у минулому році до 300-річчя села Хутори-Кривошиїнецькі бібліотекарі Хмільницького району створили світлицю-музей і відновили кімнати трудової та бойової слави.

Впродовж останніх років у районах області проводяться Дні сіл, селищ і містечок, народні свята. Місцеві установи культури та їх працівники не тільки беруть активну участь у підготовці та проведенні свят, але, зазвичай, є безпосередніми їх організаторами.

Бібліотекарі області постійно беруть участь у мистецьких краєзнавчих проектах управління культури і туризму облдержадміністрації та обласного центру народної творчості. Зокрема, цього року вони були активними учасниками V обласного фестивалю народної творчості «Скарби Поділля», присвяченого 21-й річниці Незалежності України, що проводився у с. Воробіївка Немирівського району.

Потенціал і можливості краєзнавчої діяльності бібліотек унікальні: з їх допомогою можна не тільки відкрити красу рідної землі і розповісти про її минуле, а й фіксувати сьогодення, підняти на новий рівень інформаційну культуру, зробити більш доступними краєзнавчі інформаційні ресурси. Тож не випадково управління культури і туризму спільно з відділом науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва зініціювали низку навчальних занять з бібліографами-краєзнавцями ЦРБ. Назву окремі з них: фокусний семінар на базі Тульчинської ЦБС, виїзний семінар-практикум на базі публічних бібліотек Літинського району, творчу лабораторію на базі «Тімірязєвки». У квітні цього року на базі Дашівської бібліотеки-філії Іллінецької ЦБС проведено «Творчий майданчик сільського бібліотекаря» з проблеми «Бібліотечне краєзнавство – провідний напрямок роботи сільської бібліотеки», в якому взяли участь 27 сільських бібліотекарів з усієї області.

Обласна наукова, дитяча, юнацька, центральна районна, міська та сільська публічні бібліотеки – вони такі у нас різні, але кожна з них неодмінно займається, в тій чи іншій мірі, краєзнавчою роботою.

Не випадково, що в цьогорічному обласному конкурсі творчих заходів, програм і проектів бібліотек «Світло провінції», третину робіт із поданих до шести номінацій, було представлено якраз у номінації «Історію пишемо самі! Бібліотека – територія краєзнавства». І це ще один доказ того, що саме краєзнавство стабільно залишається одним із пріоритетних і улюблених напрямів діяльності бібліотек Вінницької області.

Інноваційний поступ Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва продовжується: роки 2007-2012

Н.І.Морозова

Висвітлені найважливіші події в діяльності Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва за 2007-2012 рр. (до 105-ї річниці її заснування), зокрема здобутки краєзнавчої роботи книгозбірні.

The article describes the most important events at Vinnytsia Regional Universal Research Library named after K.A. Timiriazev during 2007-2012 (to the 105th anniversary of its establishment), its achievements in regional ethnography studies in particular.

Ключові слова: *міжнародні краєзнавчі конференції, модернізація бібліотеки, видання бібліотеки, бібліотечні проекти, програма «Бібліоміст», Асоціація бібліотек Вінниччини, Центр польської книги, соціокультурна діяльність, програма «Велике читання», літня школа адвокації, альманах «Подільський книжник», бібліотечний дизайн.*

Останнє п'ятиріччя для колективу Вінницької обласної наукової бібліотеки ім. К.А.Тімірязєва відзначилося подальшим інноваційним розвитком із збереженням і примноженням кращого досвіду, традицій, напрацьованих не одним поколінням відданих справі її співробітників і бібліотекознавчою наукою й практикою України та світу.

Відзначення 2007 року 100-літнього ювілею пройшло на високому рівні, досить представницькою була і Міжнародна науково-практична конференція «Бібліотека в контексті світової культури, науки, інформації». В ювілейний рік, з якого бібліотека розпочала відлік другого століття свого функціонування, назріла потреба в оновленні стратегічних цілей, які колектив успішно реалізовував з початку 2000-х років. Стратегічне планування є основою діяльності закладу та дає змогу передбачити перспективу розвитку бібліотеки. А враховуючи зміни у соціально-економічному житті суспільства, дирекція та керівники структурних підрозділів бібліотеки деталізують та корегують основні цілі у поточних планах роботи та поступово впроваджують у життя.

Поетапна робота, спрямована на подальшу модернізацію закладу, розвиток бібліотечного фонду, впровадження нових інформаційних технологій, зокрема створення власних інформаційних продуктів, соціокультурної, наукової, науково-методичної, видавничої діяльності дала змогу рухатися вперед і досягати вирішення поставлених завдань. Кінцевою метою зусиль бібліотеки є підвищення повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб користувачів як фізичних, так і віртуальних, та репрезентація бібліотеки, її ресурсів у світовому інформаційному просторі. Особлива увага акцентується на дослідженні та представленні у зовнішньому середовищі знань про край, його історію, сьогодення, природу, відомих особистостей.

Напрацювавши чималий досвід створення та популяризації краєзнавчих ресурсів, ми кожних два роки почали проводити краєзнавчі конференції, які набули статусу міжнародних, завдяки участі у них науковців з інших країн.

Мені приємно констатувати, що рівень проведення краєзнавчих конференцій на базі ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва та інших книгозбірень Вінниччини гідно оцінений владою, науковцями, громадськими організаціями, розширюється коло їх учасників. Сьогоднішнє зібрання є найбільш представницьким, адже в ньому бере участь група науковців з Республіки Польща, свої матеріали надіслала дослідник Поділля із США. Уперше співорганізатором і активним учасником форуму стала Національна спілка краєзнавців України та редакція Всеукраїнського наукового журналу «Краєзнавство».

Червоною ниткою на нашому зібранні проходять дослідження, зібрані методом «усної історії» та багато інших розвідок, напрацьованих за останні роки.

Стратегія діяльності бібліотеки, її інноваційний поступ визначається конкретними справами. Хоча останні п'ять років були багатими на цікаві, непересічні події, зупинюся на найважливіших із них.

До прикладу, 2007 року відбулися уже згадані ювілейні урочистості, побачила світ монографія з історії бібліотеки «Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення».

2008-го – пройшла презентація документального фільму «Всесвіт. Книга. Ми» з історії бібліотеки та представлення на Міжнародній науково-практичній конференції «Крим-2008» однойменної 6-хвилинної його версії.

Проведено І Міжнародну науково-практичну конференцію «Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону». Помітною подією став вихід у світ потужного науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Постать Василя Стуса над плином часу», присвяченого 70-річчю від дня народження поета-земляка, Героя України В.С.Стуса. До слова, вперше серед видань бібліотеки цей посібник був поданий на розгляд обласної експертної ради, став переможцем конкурсу і рекомендований до друку за кошти Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької обласної Ради. Вийшов він накладом 1 000 примірників.

2009-й – запам'ятався виходом І випуску альманаху «Подільський книжник», започаткованого у 2008 році.

Це книгознавче видання також стало переможцем вищезгаданого конкурсу та одразу ж завоювало своїх постійних читачів. Успіх альманаху спонукав авторський колектив до підготовки наступних його випусків. В арсеналі вінницьких бібліотекарів, науковців, краєзнавців, усіх шанувальників і дослідників книжкового життя краю є вже три випуски альманаху, незабаром побачить світ і четвертий. Видання ініційоване дирекцією, укладачем є провідний фахівець бібліотеки, кандидат історичних наук Тетяна Соломонова, а дописувачами – науковці, дотичні до книжкового життя краю, бібліотечні працівники, краєзнавці.

Належний науковий рівень підготовки притаманний і багатьом іншим виданням бібліотеки. Так, цьогоріч ще три рукописи бібліотеки рекомендовані до друку обласною експертною радою за кошти Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької обласної Ради – Каталог книг колекції «Бібліотека вінницької "Просвіти" з фонду ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва», анотований бібліографічний список «Стародруки XVI ст. у фонді відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва» (до 105-ї річниці ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва), хронологічний довідник «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2013 року». Останнє видання є, свого роду, міні-енциклопедією життя краю, де подається не тільки перелік подій та ювілеїв, але й розширена інформація про найважливіші з них, у тому числі раніше малодосліджені. До слова, цього року ми відзначаємо піввіковий ювілей виходу у світ першого номера «Календаря знаменних і пам'ятних дат Вінниччини» (таку назву від свого започаткування і до початку 2000-х років мало це видання).

Видавнича справа – це потужний пласт роботи, для висвітлення якого потрібна не одна доповідь. Нагадаю лише, що традиційно виходять біобібліографічні видання і збірники у серіях «Наші видатні земляки», «Письменники Вінниччини», «Творчі імена Вінниччини», «Діячі культури і мистецтв краю».

2010 року відбулася презентація програми «Бібліоміст» та урочисте відкриття Регіонального тренінгового центру, у якому тренери – працівники обласної наукової бібліотеки – забезпечили за весь період його діяльності навчання 235 бібліотечних працівників, серед яких – переможці І і ІІ раундів конкурсу програми «Бібліоміст», та 136 користувачів бібліотеки, у тому числі вчителів, пенсіонерів, безробітних.

З успіхом пройшла ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку» за участю науковців, краєзнавців, фахівців музейних, архівних, бібліотечних закладів не лише Вінницької області, але й багатьох регіонів України та близького зарубіжжя. Матеріали усіх конференцій представлені в електронних та друкованих виданнях.

2011-й – відзначився організацією літньої акції «Бібліотека виходить у місто» – обслуговування вінничан на прилеглій до бібліотеки території, яка продовжила свою роботу й у 2012 році, також відкриттям Інтернет-центрів у ряді районів області.

Проте найбільш пам'ятною подією стало проведення першого обласного бібліотечного форуму «Публічна бібліотека Вінниччини: новий образ у новому столітті». Робота його базувалася на представленні результатів плідної співпраці бібліотек з органами державної влади та місцевого самоврядування. Досвідом партнерства у реалізації проектної діяльності ділилися команди у складі голови районної державної адміністрації, голови районної ради, начальника відділу культури, голів сільських рад, бібліотекарів із Барського, Тульчинського, Гайсинського, Крижопільського, Козятинського, Іллінецького, Могилів-Подільського, Мурованокуриловецького, Немирівського, Тростянецького, Томашпільського, Хмільницького районів та м. Вінниця, які стали переможцями І та ІІ раундів конкурсу «Організація нових бібліотечних послуг з використанням доступу до Інтернету» програми «Бібліоміст».

У жовтні відбулася передача Генеральним Консульством Республіки Польща у м. Вінниця 639 документів на різних носіях інформації до фонду ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва та відкриття у травні наступного 2012 року на базі відділу літератури іноземними мовами Центру польської книги та інформації. Привернули увагу вінничан і стендові виставки, присвячені видатним діячам польської культури Я.Падеревському та А.Міцкевичу. Таке співробітництво з Генеральним Консульством сприяє зближенню української і польської культури та зміцненню дружби між нашими народами.

Цей рік відзначився також перемогою бібліотеки у конкурсі «Навчально-інноваційна бібліотека – 2011» програми «Бібліоміст» із проектом «Вчимося створювати гармонію і успіх».

У напрямку реалізації останнього проекту, група фахівців обласної наукової бібліотеки у березні 2012 року пройшла навчання основам сучасного дизайну приміщень бібліотек на базі Центральної бібліотеки м. Берлін (Німеччина). Члени творчої групи у складі директора бібліотеки Н.І.Морозової, головного бібліотекаря, керівника СІБС О.В.Стояльникової, зав. відділом Інтернет-центру Л.П.Білої, провідного бібліографа відділу літератури іноземними мовами Ю.М.Кашпрук мали можливість відвідати 9 бібліотек Берліна, серед яких – публічні та університетські. Проводиться вивчення бібліотечного дизайну з переважною орієнтацією на Інтернет-ресурси. А 4-5 вересня цього ж року у Вінницькій обласній науковій бібліотеці проходив семінар-тренінг «Професіонал дизайнер – професіоналу бібліотекарю», в якому взяли участь працівники ряду обласних наукових бібліотек України, а також відомчих та центральних районних книгозбірень Вінниччини, архітектори з Німеччини, студенти-дизайнери ВФ Київського національного університету культури і мистецтв, викладачі та аспіранти Київського національного університету будівництва та архітектури.

Знаковою подією поточного року стала активна участь у програмі «Велике читання», започаткованої Посольством США в Україні та підтриманою нашою бібліотекою. 5 квітня, у рамках реалізації даного проекту, у концертній залі Вінницької обласної філармонії «Плеяда», відбувся фінал конкурсу на найкращу міні-виставу

за книгою Рея Бредбері «451° за Фаренгейтом». Цього ж дня ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва відвідав Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні Джон Тефт, який дав високу оцінку діяльності інформаційно-ресурсного центру «Вікно в Америку». Він же й очолив журі конкурсу «Велике читання» та відзначив переможців.

24 квітня 2012 р., за ініціативи програми «Бібліоміст», на базі ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва відбувся семінар «Бібліотека, влада та громадськість: партнерство для місцевого розвитку». До участі у семінарі були запрошені голови райдержадміністрацій, начальники районних та міських відділів культури та директори центральних районних (міських) бібліотек області. У роботі семінару брали участь директор програми «Бібліоміст» Матей Новак, спеціаліст із адвокації програми Владислав Кучереносов, заступник голови Вінницької облдержадміністрації Олександр Прокопчук, заступник начальника управління культури і туризму облдержадміністрації Галина Куделя, голови постійної комісії обласної ради Марина Коваль та Михайло Вдовцов. Учасники семінару ознайомилися з діяльністю програми «Бібліоміст» із модернізації українських бібліотек, з успішними прикладами співпраці органів влади, бібліотек та громадськості, обговорили пріоритетні напрямки подальшої співпраці.

Резонансною та креативною стала Всеукраїнська літня школа адвокації для молодих бібліотекарів, яка проходила 6-11 серпня 2012 року. Зустріч учасників школи з різних куточків України відбулася в ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, а в с. Буша Ямпільського району вона продовжила свою роботу. Це перший спільний захід Української бібліотечної асоціації та Асоціації бібліотек Вінниччини, який відбувся за підтримки програми «Бібліоміст», Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації.

Успішною є робота колективу бібліотеки щодо створення та поповнення електронних баз даних, перевага серед яких надається краєзнавчим. БД «Аналітичний опис статей» становить на сьогодні понад 487 тис. бібліографічних записів; БД «Книга» – понад 63 тисячі; БД «Література про Вінницьку область» – 63,4 тисячі; БД «РіЦ» – понад 23 тисячі; БД «РіЦ-аналітика» – понад 5 тисяч. Також працівники відділів здійснювали поповнення власних тематичних БД: «Бібліотека», «В.Стус» та ін. Так, ЕБД «В.Стус», яка присвячена життєвому і творчому шляху видатного поета В.Стуса, наразі вміщує понад 13,5 тис. бібліографічних записів, поповнюватиметься й надалі. В ЕБД «Бібліотека» бібліографи вносять матеріали про діяльність бібліотеки. Продовжено співробітництво по створенню ЦУКК.

Поповнюються новими матеріалами сайти управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації та обласної наукової бібліотеки ім. К.А.Тімірязєва, «Вінницький інформаційний портал» та блоги відділу літератури та інформації з питань краєзнавства, науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі, інформаційно-ресурсного центру «Вікно в Америку», «Бібліомісток» (Регіонального тренінгового центру) та INWA-гурт (для спілкування людей з особливими потребами).

Постійно у полі зору бібліотеки – соціокультурна діяльність. Бібліотека як мультикультуральна інституція здійснює популяризацію світової історії, науки, культури, мистецтва, кращих зразків художньої книги, особливу увагу приділяючи культурі національних меншин, котрі компактно проживають на теренах Вінниччини. Але перевага надається розкриттю невідомих сторінок української історії, донесенню до користувачів, особливо молоді, всього розмаїття української літератури, звичаїв, традицій, обрядів нашого народу. Вагоме місце займає популяризація творчості письменників-земляків. Це – презентація нових книг, біобібліографічних покажчиків та книжково-ілюстративних виставок, відзначення ювілейних дат, проведення творчих та літературно-мистецьких вечорів, зустрічей, організації роботи клубів і об'єднань за інтересами, серед яких – Театр книги «Прочитання», літературно-мистецький клуб «Птах душі», науково-краєзнавчий – «Дослідник краю».

Традиційними стали Стусівські читання, які проводяться понад два десятиліття і кожного разу є неповторними та наповненими новим змістом, ідеями, знахідками. На останньому з них, яке відбулося у січні цього року, було презентовано книгу «І в смерті з рідним краєм поріднюсь... Василь Стус і Вінниччина», яку впорядкувала наша землячка, відома українська поетеса і громадський діяч Ніна Гнатюк. До 75-річчя від дня народження поета-земляка бібліотекою оголошено літературно-мистецький конкурс «Я читаю Стуса».

Щорічно проводяться літературно-мистецькі свята до Міжнародного дня рідної мови у рамках культурологічного проекту «Мови різні – душа одна» і Дня української писемності та мови, Шевченківські дні та багато інших.

Цікаву акцію ініціювали фахівці відділу науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі для працівників нашої книгозбірні – спільне прочитання та обговорення творів кращих п'яти українських і російських авторів: Ліни Костенко «Записки українського самашедшего», Василя Шкляра «Залишинець. Чорний ворон», Володимира Лиса «Століття Якова», Януша Леона Вишневського «Самотність у мережі», а також поезій Василя Симоненка, Булата Окуджави, Андрія Вознесенського, Євгенія Євтушенка, Володимира Висоцького.

Цього року бібліотека відмічає 105 років із часу заснування. До цієї дати підготовлено додатковий том видання «Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення» (2007-2012 рр.). Він є своєрідним літописом життя колективу книгозбірні за останнє п'ятиріччя, його здобутків та планів на майбутнє, де вагоме місце займає один із пріоритетних напрямків – краєзнавство.

КРАЄЗНАВСТВО: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

Вивчення повсякденності в історичному краєзнавстві

О.А.Колястук

Стаття розкриває важливу роль краєзнавців у вивченні повсякденності, які «населили» історію конкретними людьми з їх неповторними, унікальними життєписами, але суттєвими для народу долями.

The article enlightens a significant part of regional ethnographers in studies of a daily life who "populated" the history with specific people with their unique biographies and destinies, so essential to a nation.

Ключові слова: *історичне краєзнавство, історія повсякденності, мікроісторія, макроісторія, усна історія, особові документи, листи, щоденники, сільський пісенний фольклор, міський анекдот, переказ, бувальщина.*

Прикметною ознакою сучасного розвитку української історичної науки є відчутна гуманізація її історіографічного дискурсу, що є, передусім, віддзеркаленням закріплення демократичних основ суспільного життя й утвердження інтелектуальної свободи особистості. Визнання за пересічною людиною права власного голосу в історії наполегливо спонукає істориків до повернення цієї людини у відтворення картини минулого. З огляду на це, саме історичне краєзнавство як наукова галузь, що безпосередньо вивчає місцеву історію, має віднаходити людину у конкретному часі та місці, віддаючи їй належне не лише як суб'єкту історії, а й її чинному об'єкту.

Слід визнати, що краєзнавці відіграли важливу роль в актуалізації проблематики повсякдення. Вони, на рівні пробних студій місцевого, історико-краєзнавчого рівня, з'ясовували реальне становище людей у минулі часи, їх думки, настрої, сподівання та наміри [1]. З цією метою краєзнавці стали звертатися не лише до офіційних документів державного і громадського представництва, що відклались у архівах. Уперше завдяки краєзнавцям з нових джерелознавчих позицій активно запитуваними стали так звані особові документи – листи, щоденники, спогади, записки, нотатки звичайних людей. Краєзнавці широко запровадили також практику записів «усної історії» [7]. З їх аматорських студій по-новому (з правом історичного звучання) з пилу давнини постав неофіційний сільський пісенний і говірковий фольклор, міський анекдот, переказ, бувальщина. Такі свідчення сприяли більш конкретному пізнанню історичного процесу, з'ясуванню його особливостей у кожному регіоні. Краєзнавці переконливо доводили, що місцеве джерело допомагає висвітлити політичну й економічну історію країни в цілому, а не лише окремого регіону чи окремої місцини. Історія повсякдення в історичному пізнанні охоплює буденне життя усіх сфер суспільства, в якому містяться відповіді щодо моделей взаємин людини і влади, людини і суспільства, людини і людини. Залучення до наукового обігу джерел людської діяльності, котрі відображають щоденне життя людей, тісно пов'язаних з усною народною історією, історією повсякдення, сприяло формуванню нових методологічних підходів в історичній науці в цілому та історичному краєзнавстві зокрема.

Краєзнавці «населили» історію конкретними людьми з їх неповторними, унікальними життєписами, втім типовими для народу долями. Професор Харківського національного університету С.М.Куделко означив внесок краєзнавців як свого роду виклик любителів-непрофесіоналів фаховим академічним дослідникам, докір останнім у певному кабінетному консерватизмі [4, с. 144]. Дослідниця Я.В.Верменич прямо вказувала на те, що саме антропоцентризм, яскраво присутній у регіональних дослідженнях, зближує вітчизняне краєзнавство з такими популярними на Заході напрямами історичної науки, як історія повсякденності, соціальна історія [3, с. 162].

Таким чином, історики-краєзнавці показали, що місцеву історію потрібно вивчати не лише заради неї самої, а й задля глибокого і повного розуміння так званої великої історії. Зусиллями учителів-істориків та місцевих краєзнавців були реалізовані такі «історичні» проекти, як «Повсякденне життя моєї сім'ї на тлі історичної епохи», «Історія міграцій», «Історія епохи очима людини» та ін. Вони довели, при відтворенні історії повсякденності неприпустиме обмеження суто мікроісторичними методами та інструментарієм. Часом макроісторія може сказати про суть повсякденного життя набагато більше й об'єктивніше, ніж самі деталі повсякдення, його структура. Звичайно, історія повсякденності – це лише один ракурс розгляду історії суспільства та історії окремої людини. Історія повсякденності є лише підходом, що доповнює, конкретизує інші наукові підходи, які розкривають його суть. Оптимальна така формула пізнання історії: вивчення того чи іншого фрагмента суспільного життя неодмінно повинно враховувати вивчення історії повсякденності, і, водночас, тільки через повсякденність неможливо зрозуміти всю суть соціального розвитку [6, с. 9].

У вітчизняній історіографії саме історичне краєзнавство є тією наукою, «на якій найбільше ґрунтується історія повсякдення, що наповнюється змістом традиційної побутової культури, долі людини» [2, с. 24]. За методик і оптики повсякденнознавчої історії сама людина стає джерелом, фактом, подією, явищем незаперечно важливим для вивчення історичного процесу в цілому. Адже мікроісторія, історія краю, населеного пункту завжди глибша і конкретніша за макроісторичні дослідження. Історія повсякденності відіграє інтегруючу роль.

Національна спілка краєзнавців України серед головних своїх завдань ставить пошук шляхів реалізації

співпраці за напрямами: наука і освіта, наука і навчальний заклад, наука і вчитель, наука і родина. Ми виходимо з того, що краєзнавство – це і розділ історичної науки, і просвітництво, і складова навчально-виховного процесу, і зміст діяльності позашкільних навчальних закладів туристично-краєзнавчого профілю [5, с. 5].

Джерела

1. **Бондаренко, Г.В.** Проблема людини в історичному краєзнавстві / Г.В.Бондаренко // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України: тези доп. та повідомл. V Всеукр. конф., жовт. 1991 р. – Кам'янець-Поділ., 1991. – С. 23-24.
2. **Її ж.** Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства / Г.В.Бондаренко // Краєзнавство. – 2011. – № 3. – С. 23-29.
3. **Верменич, Я.В.** Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / Я.В.Верменич; Ін-т історії України НАНУ. – К., 2001. – 192 с.
4. **Куделко, С.М.** История повседневности в контексте исторического краеведения / С.М.Куделко // Эпоха. Культуры. Люди: (История повседневности и культур. история Германии и Сов. Союза. 1920-1950-е годы): материалы междунар. науч. конф., Харьков, сент. 2003 г. / Вост.-регион. центр гуманит.-образовател. инициатив. – Х., 2004. – С. 140-147.
5. **Тронько, П.Т.** Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу / П.Т.Тронько // Краєзнавство. – 2011. – № 3. – С. 5-10.
6. **Удод, О.А.** Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії / О.А.Удод // Там само. – 2010. – № 3. – С. 6-9.
7. **Щеглова, Т.К.** Устная история и краеведческая работа / Т.К.Щеглова // Преподавание истории в шк. – 1998. – № 5. – С. 60-63.

Лінгвістичне краєзнавство як новий напрямок науково-пошукової діяльності

Т.П.Беценко, Л.П.Михно

У статті узагальнено досвід викладання спецкурсу «Лінгвістичне краєзнавство» у системі вищої філологічної педагогічної освітньої діяльності (на основі розробленої авторської методики). Обґрунтовано доцільність впровадження даного спецкурсу в шкільній практиці як новітньої педагогічної інформаційної технології.

The article generalizes experience of teaching a special course "Linguistic Study of a Region" in a system of high philological pedagogic education (on the basis of elaborated author methods). It substantiates expediency of introduction of this special course as the up-to-date pedagogic information technology into a school practice.

Ключові слова: *національна культура, науково-пошукова діяльність, лінгвістичне краєзнавство, загальне мовознавство, топонімікон, антропонімікон, діалектний склад, мовностильові особливості.*

Сучасний науково-освітній процес є поліфункціональним феноменом, що характеризується складністю та різновекторністю. Він безпосередньо пов'язаний із національно-культурним розвитком нації, загальносвітовими тенденціями у галузі інтелектуальної діяльності людства. Щоб навчитися осмислювати загальнолюдські цінності та культурно-історичні надбання інших цивілізацій, насамперед треба всебічно і повно вивчити духовні та матеріальні досягнення національно-культурного соціуму. Тому найважливішим завданням освіти в Україні на сучасному етапі є активне залучення молоді до національної культури на основі рідної мови. Взагалі «духовним стрижнем української освіти завжди була українська культурно-історична традиція, боротьба за відродження і розвиток якої в усі історичні часи визначалася як головний вектор нації», а «народне життя, його мова, історія, культура, народознавство, етнографія, мистецтво, наука в українській педагогічній матриці завжди співіснували у тісній взаємодії з найновішими вимогами і досягненнями світової педагогічної думки» (В.Андрущенко. Українські освітні пріоритети // Любов Мацько. Українська мова в освітньому просторі. – К., 2009. – С. 7).

Тільки рідномовний ґрунт та ріднокультурне середовище можуть дати по-справжньому потужний і дієвий поштовх для розвитку особистості. Провідну роль тут відіграє оптимально організований навчальний процес – як у школі, так і у вищому навчальному закладі. Заняття української словесності є домінантними у цьому процесі. Взагалі, на думку М.І.Пентилюк «навчання лінгвістичних дисциплін повинно забезпечити розвиток в учнів і студентів мовних, інтелектуально-пізнавальних, комунікативно-орієнтованих здібностей, формування гуманістичного світогляду, усвідомлення й розуміння національних та загальнолюдських цінностей» (Пентилюк, М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: Зб. статей. – К.: Ленвіт. 2011. – С. 49). Вважаємо, що якнайліпше цьому (особливо в загальноосвітній школі) сприятиме використання насамперед рідномовного

матеріалу. Педагоги-методисти наголошують на докінченій необхідності актуалізації такого матеріалу в процесі навчання мови. Зокрема, М.І.Пентилюк означила потребу використання регіонального компоненту на уроках української мови (Там само).

Щодо цього, Л І.Мацько радить у старшій школі гуманітарних профілів передбачити інтегровані спецкурси з ономастики, діалектології, лінгвістичного краєзнавства і підкреслює, що процес навчання мови – це формування цілісної мовної картини світу (Л.Мацько. Українська мова в освітньому просторі. – К., 2009. – С. 43), яка насамперед засвоюється у свідомості молодої людини через реалії конкретного довколишнього світу, що й формують когнітивну, аксіологічну діяльність особистості як носія національної мови.

З цією метою, а також з метою оновлення та поглиблення навчально-виховного потенціалу базових дисциплін, всебічного розвитку особистості майбутнього вчителя-філолога, формування його професійної компетентності передбачено введення спецкурсу «Лінгвістичне краєзнавство». Навчання та виховання на прикладі окремих постатей, чий внесок є суттєвим у розвиток наукової, культурно-освітньої думки, слугує підґрунтям для формування лінгвокультурологічної компетенції як ознаки національної самоідентифікації мовної особистості, її знання історії та сучасної національної культури, досвіду власного життя у мовнокультурному просторі нації тощо. Відповідно до того, як на історичних факультетах вузів України вже давно практикується викладання історичного краєзнавства, на природно-географічних – географічного краєзнавства, так само життєвою необхідністю аргументовано введення спецкурсу «Лінгвістичне краєзнавство» на філологічних факультетах, зокрема педагогічних університетів. У подальшому це дасть змогу вчителям-філологам використовувати здобуті знання у своїй професійній діяльності, відтак – на конкретних прикладах продемонструвати учням значущість рідного краю не тільки в українському історично-культурному просторі, а й світовому; водночас виховувати у них дух патріотизму, національної гордості.

Орієнтація на актуалізацію в навчальному процесі загальноосвітніх та вищих педагогічних закладах означеної дисципліни зумовлена також принциповими положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст., зокрема потребою створення новітніх педагогічних інформаційних технологій, утвердження національних інтересів і відповідності освіти потребам особистості й суспільства, що постійно розвивається і змінюється, та ін.

Зауважимо, що до цього часу сам термін *лінгвістичне краєзнавство* не був актуалізований у науковому обігу. Звичайно, лінгвістичне краєзнавство є прикладною галуззю науки про мову. Воно має потужний культурно-освітній та виховний потенціал. Тому і в шкільній практиці, й у вузах педагогічного спрямування треба активно впроваджувати лінгвокраєзнавчий матеріал – як у класно-урочній, так і в позаурочній формах роботи. У школі це може також реалізовуватися у гуртковій роботі, на факультативних заняттях та ін. Поле діяльності – необмежене. Надзвичайно виграшною буде інтеграція географів, істориків і філологів.

Об'єктом вивчення лінгвокраєзнавства є мовне/мовленнєве (культуромовне, мовно-історичне) середовище регіону, *предметом* – різноаспектна характеристика мовних (мовленнєвих) фактів, явищ, подій, пов'язаних із цариною лінгвістичної думки в історичному і сучасному ракурсі, що мають безпосереднє відношення до певного регіону (зафіксовані в окремо взятій місцевості, поширені у певному регіоні, є характерними ознаками визначеної території).

У будь-якому випадку, в центрі уваги лінгвокраєзнавчих студій повинна перебувати регіональна культуромовна особистість (історична постать чи сучасник) із певним світоглядом, позицією, інтересами й здобутками в царині визначеної наукової, науково-просвітницької, науково-культурної галузі, діяльність якої знаменує розвиток вітчизняної лінгвістичної думки в певному напрямку. Наприклад, для Сумщини – це О.О.Потебня, К.Д.Ушинський, Б.Д.Грінченко, С.І.Дорошенко, Л.А.Лисиченко І.Р.Вихованець, Л.І.Мацько... Такою особистістю може бути також індивід як носій певної культури, діалекту тощо (наприклад, горюни на Сумщині).

Загалом, краєзнавство – комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, які у своїй сукупності створюють ґрунт для наукового і всебічного пізнання краю. Предметом краєзнавства є природа, населення та господарство, історичне минуле, мистецтво, культура певного регіону. Лінгвокраєзнавство становить галузь краєзнавства. Разом із тим – це нова гілка лінгвістичної науки. Як галузь мовознавства, краєзнавство займається вивченням та систематизацією різноаспектних фактів мови, мовної (філологічної) діяльності окремих осіб, що мають безпосереднє відношення до певного регіону.

До кола наукових інтересів лінгвістичного краєзнавства належить:

- вивчення життєдіяльності учених-лінгвістів, автобіографічно пов'язаних із окремим регіоном;
- ознайомлення з визначними пам'ятками мовно-літературної писемності та усномовного мистецтва, що становлять історико-культурне надбання краю;
- аналіз топонімікону обраного регіону;
- характеристика антропонімікону;
- характеристика діалектного складу;
- вивчення мовностильових особливостей наукової, художньої, публіцистичної творчості письменників, учених-філологів, визначних педагогів, життєдіяльність котрих пов'язана з окремим регіоном.

Лінгвістичне краєзнавство тісно контактує із загальним мовознавством (зокрема історією лінгвістичних учень), історією мови, лінгвокультурологією, діалектологією, ономастикою (топонімікою, антропонімікою), етнолінгвістикою, етнологією, етнографією, фольклористикою, географією, історією, мистецтвознавством та ін.

Матеріали лінгвокраєзнавчих студій повинні стати органічним складником навчального, навчально-виховного та науково-дослідного напрямків шкільної та вищої педагогічної освіти.

Отже, спецкурс «Лінгвістичне краєзнавство» покликаний активізувати науково-пошукову роботу молоді. Безперечно, такий підхід сприятиме вихованню активної, дієвої особистості, патріотично налаштованої, проникливої, національно свідомої, яка буде переповнена любов'ю до рідного краю, його традицій, культури. Про це свідчить досвід роботи у викладанні спецкурсу «Лінгвістичне краєзнавство», що впроваджений у навчальний процес студентів Інституту філології Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Підготовка до занять зі спецкурсу передбачає роботу з довідковими джерелами (енциклопедіями, словниками, навчальними посібниками різногалузевого характеру й под.), з архівними матеріалами краєзнавчих відділів бібліотек, музеїв, ознайомлення з науковими працями учених, автобіографічно пов'язаних із регіоном.

Джерела

Беценко, Т.П. Етюди з топонімії Сумщини: походж. геогр. найменувань / Т.П. Беценко. – Суми: Собор, 2001. – 71 с

Дорошенко, С.І. Наукові простори: вибр. праці / С.І.Дорошенко. – Х.: Нове сл., 2009. – 488 с.

Історія педагогіки в персоналіях: у 2 кн. / за ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Навч. посіб., 2005.

Використання нових підходів у дослідженні міст Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: краєзнавчий аспект

О.П.Прищепа

Стаття розкриває пріоритетне значення краєзнавчих досліджень міської проблематики з метою ширших узагальнень стосовно перебігу урбанізаційного процесу на території Правобережжя України кінця XVIII – початку XX ст.

The article investigates a priority significance of regional ethnography researches of city problems in order to generalize urbanization process on the territory of right-bank Ukraine at the end of the 18th and the beginning of the 20th centuries.

Ключові слова: *історичне краєзнавство, історія міст, історична урбаністика, містознавчі дослідження, урбанізаційний процес, місцеві джерела.*

У вітчизняній історичній науці все більш затребуваними стають дослідження міської проблематики. На думку Я.Верменич, історія міст – це невичерпна скарбниця людського досвіду, осмислювана багатьма поколіннями дослідників і все ще незбагненна у своїй варіативності й глибині [1, с. 1].

Автори історико-краєзнавчих досліджень, займаючись вивченням розвитку суспільства у певній місцевості, міську проблематику завжди відносили до своїх пріоритетів. Водночас, під тим чи іншим кутом зору, містознавчі дослідження виступали і продовжують виступати складовою багатьох інших галузей знань: соціології, культурології, історії архітектури тощо. Узагальнююче комплексне знання про місто як дослідницький об'єкт продовжує розроблятися в Україні у руслі історичної урбаністики та ширше – історичної регіоналістики.

На сьогодні історичне краєзнавство прийнято вважати однією з підсистем регіоналістики [2, с. 10], що, однак, не заперечує його права на існування як окремої галузі знань, здатної лише йому властивим набором методів продовжувати вивчати і містознавчі проблеми.

Як слушно стверджував П.Тронько, специфічною відмінністю краєзнавчих досліджень від загальноісторичних є особливості організації й методики пошуку фактичного матеріалу, більша конкретизація і деталізація дослідження [3, с. 11]. Краєзнавчі дослідження (у тому числі з міської проблематики) дають можливість вивчати матеріал із застосуванням здобутків суміжних дисциплін – географії, екології, демографії, статистики, топоніміки – на широкій джерельній базі з пріоритетом місцевих джерел [4].

У не такі ще далекі радянські часи в історико-краєзнавчих публікаціях розгляд міст передбачався переважно крізь призму характеристики етапів їхнього розвитку з акцентом на історії суспільного та господарського життя і переліку найбільш помітних подій та найвідоміших постатей. Міста на українських етнічних землях у період перебування їх у складі Російської імперії в радянській історіографії незмінно розглядалися крізь призму класової боротьби найбідніших верств населення з панівною верхівкою суспільства. Загострення уваги на соціально-економічних та класових суперечностях, негативному ставленні до будь-яких державних ініціатив, чи намірів представників заможних прошарків міського населення покращити урбанізоване середовище, було притаманне й історико-краєзнавчим дослідженням з історії міст Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.

Цей історико-географічний регіон (за тодішньою офіційною термінологією – Південно-Західний край)

включав територію Волині, Поділля і Київщини. У трьох губерніях Правобережної України впродовж XIX ст. нараховувалося 41 місто (з них 3 – губернських, 33 – повітових та 5 – заштатних) та 378 містечок. І хоча на початку XX ст. кількість міст тут зросла до 43, за чисельністю жителів міські поселення регіону залишалися переважно малими (до 20 тис. мешканців) або середніми (30-40 тис. населення). З другої половини XIX ст. виняток становив Київ, а з початку XX ст. – ще й Житомир.

Розуміючи, що на сьогодні історична урбаністика виходить на нові рубежі наукового пошуку і має відіграти провідну роль у вивченні міської проблематики, важливо констатувати, що історичне краєзнавство ще не вичерпало своїх можливостей в дослідженні міст. Нагальним залишається питання розширення містознавчої тематики за рахунок опрацювання нових архівних матеріалів, переосмислення уже опублікованого. Це дозволить відтворити окремі реалії міського повсякдення кінця XVIII – початку XX ст., а з часом – підготувати праці енциклопедичного характеру з історії міст Українського Правобережжя зазначеного періоду.

До актуальних тем з історії міст Правобережної України варто віднести проблему формування культурного середовища міських поселень. Вивчення цього питання передбачає не просто констатацію існуючих реалій, як, наприклад, мережі міських навчальних закладів чи культурно-освітніх організацій. Тут важливо дослідити комунікативні зв'язки, які виникають у процесі реалізації намірів влади і самих містян. Особливої уваги потребує вивчення ролі навчальних закладів у процесі поширення знань, загалом культурної взаємодії. Адже у переважно малих та середніх за чисельністю жителів міських поселеннях Правобережної України, школи різних типів об'єднували в єдину культурну спільноту не лише учительсько-учнівський загал і адміністративний персонал, а й батьків учнів, ширше – міську громадськість. Скрупульозна деталізація фактичного матеріалу дозволить виявити та дослідити й такі складові сфери духовного спілкування містян, як бібліотеки, культурно-освітні товариства, з'ясувати роль громадських діячів у поширенні культурних новацій.

Завдяки розширенню предметного поля краєзнавчих досліджень й використанню нових підходів до пошуку й опрацювання документальних джерел, вдасться зібрати цікавий матеріал для ширших узагальнень стосовно перебігу урбанізаційного процесу на території Правобережжя України кінця XVIII – початку XX ст.

Джерела

1. Верменич, Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / Я.В.Верменич. – К., 2011. – 306 с.

2. Верменич, Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В.Верменич // Укр. іст. журн. – 2001. – № 6. – С. 3-21.

3. Тронько, П.Т. Краєзнавство України: здобутки і проблеми: (до ІІІ з'їзду Всеукр. спілки краєзнавців) / П.Т.Тронько. – К., 2003. – 125 с.

4. Прищепа, Б.А. Історичне краєзнавство Волині: навч. посіб. / Б.А.Прищепа, О.П.Прищепа. – Рівне, 2011. – 352 с.

5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Изд. Центр. статист. комитета МВД, 1904. – Т. VIII. Волынская губерния. – С. 2-3.

6. Те ж. Т. XVI. Киевская губерния. – С. 5.

7. Те ж. Т. XXXII. – С. 1-4.

8. Города России в 1910 году. – СПб.: Центр. статист. комитет МВД, 1914. – С. 528.

«Цвинтар» чи «кладовище»? Методологічні вказівки та потенціал так званих «цвинтарних студій»

Адам Свйонтек

У статті автор досліджує значення таких понять, як «цвинтар» та «кладовище», а також характеризує та систематизує методи наукових досліджень, які використовуються вченими для дослідження кладовищ, незалежно від конфесійної належності похованих.

The article examines the notions of a "cemetery" and a "churchyard", characterizes and systematizes research methods used by scholars in their studies on graveyards in spite of a religion status of the buried.

Ключові слова: *покинуті кладовища, наукові дослідження, польові дослідження, методи дослідження, нагробні скульптури, написи на могильних плитах, надгробна епітафія, цвинтар як витвір мистецтва, цвинтар як літопис, інвентаризація цвинтарів, облікова карта, графічна документація, проекти, благоустрій кладовищ*

Питання, яке я поставив у назві, є актуальним не лише для носіїв української мови, хоча так може здаватися на перший погляд. Суть проблеми навіть не в тому, що перше – це поховання поблизу церкви чи каплиці, а

друге – окреме місце поховання. І не в тому, що за радянських часів було знищено чимало поховань через так звану реорганізацію або планову розбудову сіл чи міст, через що важко встановити – мова йде про цвинтар чи кладовище. Проблема в тому, що слова ці стали синонімами, адже цвинтарів вже майже не залишилось, а кладовища через свій світський характер перестають бути важливою складовою духовності народів. А вражає ще більше те, що занедбаних і покинутих місць поховання є набагато більше, ніж впорядкованих і доглянутих. Через те феномен наших часів полягає у тому, що вони стають об'єктом академічних досліджень швидше, ніж їх впорядкують односельчани. Тобто сьогодні цвинтарями та кладовищами займаються переважно дослідники та волонтери, а не місцеві громади, котрі мали б дбати про могили предків. Займаються настільки серйозно, що можна спробувати узагальнити надбання окремих наукових дисциплін у цій тематиці та створити спільну методологію дослідження кладовищ та цвинтарів.

Таким чином, основне завдання цього тексту – охарактеризувати та систематизувати методи наукових досліджень, які використовуються вченими для дослідження кладовищ, незалежно від конфесійної належності похованих. Я намагатимусь представити логічну методологічну послідовність дослідження об'єктів для можливості якомога повнішого їх розкриття. Безперечно, вибір конкретних методів дослідження залежить від методології дисципліни, представником якої є дослідник, характеру фактичного матеріалу, умов та мети конкретного дослідження [1]. Проте мене цікавитимуть саме спільні риси цих досліджень, адже саме вони дозволять у недалекому майбутньому говорити про існування самостійної дисципліни, яку можна було б назвати «цвинтарними студіями» (на Заході таке поняття вже увійшло до лексики науковців).

У проведенні досліджень зацікавлені історики, епіграфісти, етнологи, філологи-лінгвісти, мистецтвознавці, архітектори, навіть геодезисти, та інші. Дослідники минулого звертають увагу на різні елементи досліджуваних кладовищ. Проте мають три основні точки зіткнення у широкому розумінні: територія кладовища, нагробні скульптури та написи на могильних плитах. Причому дослідження одних і тих самих складових відбувається зовсім по-різному, тобто кожен науковець знаходить щось цікаве для своєї дисципліни.

На мій погляд, можна виділити два основні надметодологічні підходи, що співіснують у «цвинтарних студіях»: цвинтар як витвір мистецтва та цвинтар як літопис.

Цвинтар як витвір мистецтва

До першої групи дослідників я зарахував би мистецтвознавців та істориків архітектури. Спільним для цієї, чи не найбільшої дослідницької когорти, котра активно досліджує цвинтарі і кладовища у сучасному та історичному контекстах, є дослідження місць поховання як цілого. Адже їх цікавлять ландшафтний дизайн (план та концепція) та надгробні плити як витвори мистецтва. Що стосується першого аспекту, у разі великого некрополя, як правило, не важко дістатися до плану кладовища, часто на кладовищі було проведено вже декілька наукових досліджень, а разом із цим було написано чимало робіт відносно замислу авторів, таких, як спосіб розташування могил, планування доріжок, воріт та інфраструктури кладовища. Для невеликих сільських кладовищ план є одним із дослідницьких завдань. З цією метою використовується точна геодезична карта, що зберігається в архіві відповідних органів місцевого самоврядування.

Проте їх слід доповнити спостереженнями на підставі власних польових досліджень, результатами археологічних і дендрологічних розвідок. Надзвичайно важливою областю досліджень, котра підтримує дослідження кладовищ, є ботаніка. Аналіз видів дерев, чагарників і квітів дозволяє визначити не тільки обсяг цвинтаря, а й оригінальну концепцію планування. При цьому не важливо, хто був автором проекту: видатний архітектор чи місцевий священик. На сьогодні, скажімо, окремі види дерев і рослин, які раніше прикрашали кладовища, мали теж конкретне символічне значення. Сьогодні ж далеко не всі спроможні правильно його зрозуміти та підтримати традицію. В ефекті професійних досліджень можна встановити первинний вигляд кладовища та первинний дизайн, символічну верству, яку нам залишили наші предки [2].

Дослідники з цієї групи опрацьовують також архітектурні форми (каплиці, усипальниці, фонтани, алейки, мури та брами). На цьому етапі їх цікавить стиль та символічне значення цих елементів на фоні композиції ландшафту в цілому; іконографія та геральдика окремих архітектурних форм; автори проектів, тобто митці, котрі працювали над первинним виглядом кладовища. Напрацювання з польових досліджень будуть у майбутньому використовуватися під час реконструкції пошкоджених чи знищених об'єктів.

Цвинтар як літопис

Друга група дослідників – це історики, етнографи, антропологи культури, філологи і фольклористи, зацікавлені дослідженням «на цвинтарі». Інформація, яку вони здобувають під час експедиції, є лише елементом більшого дослідження. Здебільшого вони доповнюють свої розвідки іншими джерелами, а саме: пресою чи, інакше кажучи, некрологами та спогадами про померлих, похованих на цьому кладовищі; розмовами з місцевими

старожилами з метою познайомитися із цвинтарними обрядами та традиціями, релігійністю опитуваних, рівнем їх історичної свідомості та архівними студіями (метричні книги, переписи населення тощо) [3]. Адже їх мета – дізнатися, про що мовчить граніт. Ця група, як і попередня, є неоднорідною. Частина дослідників, котрі до неї належить, досліджують макропроцеси (загальні демографічні, економічні та соціальні процеси), а інші – мікроісторичний простір (історію окремого регіону, міста чи села; соціальну біографію якоїсь верстви чи родини).

Принципове значення для цієї групи дослідників має надгробна епітафія. Щоправда, не існує такої професії, як епіграфіст, але кожен учасник експедиції, незалежно від свого фаху, змушений ним стати, якщо має на меті дізнатись, що написано на могильній плиті [4]. Написи на хрестах та могильних плитах є предметом досліджень перш за все мовознавців (цвинтарна поезія, молитви та фрагменти з Біблії та літературної прози, крилаті вислови, стиль написів, розмір літер, та навіть помилки). У більшості випадків лише спеціаліст здатен, на підставі кількох рядків, розповісти багато цікавої та цінної інформації про померлого, його родину, їх вподобання; представниками якої суспільної верстви вони були; що з цього було винятковим на фоні тодішньої моди, а що – даниною чи елементом культури, та багато іншого [5].

Окрім цього, з інскрипції можна дізнатись елементарні дані про померлого (де і коли народився, помер, хто його ховав, а іноді – від чого помер, ким був або чим прославився). Маючи таку інформацію, вчені можуть підтвердити або спростувати її на підставі архівних джерел, мемуарів та преси. Буває й так, що на підставі інших джерел (особливо мемуарів) ми знаємо, що хтось був похований на якомусь кладовищі, проте на сьогоднішній день від його могили не залишилось ані сліду. Ба, від усього цвинтаря залишилась лишень купа каміння [6].

Спільними силами

Відсутність комплексного підходу до вивчення цих пам'яток призводить до неоднозначних наслідків. Таким чином, цікавий науковий матеріал опрацьовується вибірково та лише у частковій методології (більшість досліджень нагадує партизанський рух, ніж суспільну місію повернення пам'яті про померлих). Таким чином, унікальний комплекс пам'яток історії, археології та мистецтва, що є невід'ємною частиною природно-історичного ландшафту кожного краю, стають об'єктом історичної амнезії.

Залишається необхідність, більш того існує нагальна потреба, подальшої охорони історико-культурного надбання кожного народу, яким є місце поховання. Внеском до цього тривалого, водночас творчого і копіткого, процесу стало б об'єднання зусиль місцевих краєзнавців-науковців, дослідників-аматорів, охоронців пам'яток, громадських діячів та урядовців, митців, заради вирішення долі унікальних пам'яток – занедбаних цвинтарів, адже з року в рік їх буде все більше.

Слід створити методологію та техніку комплексного дослідження кладовищ. На мою думку, вона повинна складатися з трьох етапів, кожен з котрих проводиться різними методами, запозиченими з різних дисциплін, проте переслідуватиме одну мету – збереження культурного багатства для нащадків. Усі вони названі умовно, адже я не ставив за мету винайти колесо ще раз або іншим способом.

Підготовка об'єкту – впорядкування території, виміри, надання порядкових номерів очищеним плитам. Підготовча робота для польових досліджень передбачає вивчення літератури, архівних довідок. Під час самих польових досліджень широко застосовують реєстраційні та інвентаризаційні виміри, аби встановити загальні габарити об'єктів. Провадяться анотації стану збереження цвинтаря, його плану, кількості могил, наявності огорожі та елементів сакрального. Роботи на цьому етапі завжди виконували волонтери і, частіше всього, на цьому їх роль закінчувалась.

Створення картотеки – заповнення облікових карт: підготовка графічної документації, опрацювання епітафій – запис, прочитання, переклад тощо, історична довідка (генеалогічні дослідження, опитування місцевої громади тощо) та креслення плану об'єкту.

В обліковій карті слід зазначити наступні дані: стан збереження (стояча, похилена, лежача, розбита, вивітрена під впливом часу); матеріал та його колір (пісковик, базальт, вапняк, граніт, мармур, пофарбований чи натуральний); основні параметри (висота, ширина, товщина); тип надгробку та його автори (скульптори чи каменярі); символіка та повна інформація про текстову таблицю на полі плити: (цоколь, тумба, п'єдестал, обрамлення епітафії, параметри (розміри) букв, паралельність рядків, відстань між рядками; специфіка шрифтової композиції).

Окрім того, проводиться відтворення тексту вручну зі стели (зчитування, переписування з каменю) та, якщо це можливо, підтвердження ідентичності тексту із записів у жалобних книгах. Виконана графічна документація дозволяє отримати точне зображення пам'ятки та її оточення.

Для повної ревалоризації цвинтаря необхідно провести його повну інвентаризацію з виконанням усієї необхідної документації. Передбачити проведення робіт із дендрології шляхом залучення до експедицій фахівців та волонтерів. Провести професійні реставраційні роботи окремих пам'яток, які включають біологічні та хімічні дослідження каменю. В процесі вироблення проектів благоустрою територій кладовищ передбачити формування

лапідаріїв (з облаштуванням меморіальних інформаційних таблиць зі списками похованих, взятих в архівах, та встановленням останків меморіальної пластики).

Окрім того, необхідно створити загальний план цвинтаря, зазначаючи доріжки та розташування понумерованих могил. Створену картотеку та карту впорядкованого кладовища можна передати краєзнавчим відділам місцевих бібліотек, або у будинок культури чи школу. Аби зібраний матеріал був доступний широкому загалу, його можна розмістити у мережі Інтернет, або опублікувати у вигляді довідника, путівника тощо. Однак усі ці матеріали не дадуть результатів без участі місцевої громади.

Повернення пам'яті про об'єкт – привернути увагу місцевої громади до об'єкту. Цей етап є найважливішим. Слід поставити собі за мету не стільки «розкрутку» відреставрованого кладовища, як об'єкту «цвинтарного туризму» [7], популярного хоча б у сусідній Литві, скільки пригадати місцевій громаді про необхідність доглядати могили своїх та чужих предків. Необхідно також зберегти зняті з могил цілі та розбиті хрести і плити як способом їх реставрації, встановлення заново, так і шляхом музеєфікації. Велике значення для успіху справи мало б доброзичливе та незаангажоване ставлення з боку представників засобів масової інформації, яке б сприяло формуванню належної громадської думки. Опинившись у центрі могутнього краєзнавчого руху, такі покинуті кладовища будуть надійно захищені від часу та людської ворожості, і, ставши важливим комунікативним засобом захисників та шанувальників старовини, надалі залишатимуться в основі історичної пам'яті населення регіону.

Саме тому дослідження кладовищ не повинно залишатися лише формою польових розвідок. Основною метою таких досліджень повинно бути очищення території, реставрація могильних плит, тобто повернення йому первинного вигляду настільки, щоб він міг виконувати свою суспільну функцію. Слід також заохотити представників місцевої громади, аби піклувалися про впорядковані могили [8].

Насамкінець мені б хотілося звернути увагу на те, що кожне кладовище треба сприймати як цілісний культурний простір [9], не обмежуватися реконструкцією лише якогось елементу. Звісно, кожен окремий камінь можна розглядати як мистецький твір, епітафію – як поетичний; дослідження на кладовищах – як приклад цікавої та цінної з наукової точки зору методології дослідження минулого окремого мікропростору. Однак цього не вистачить, щоб переказати нашим нащадкам відомості про їх предків, навчити молодь та старше покоління шанувати місце поховання, незалежно від конфесійної належності. Адже завдяки цьому можна говорити про створення сучасного, толерантного та високодуховного суспільства, яким ми звикли себе вважати.

<table>
<tr><td colspan="11">№ А Б В Г Ґ Д Е Є Ж З И І Ї Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ю Я</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="7">1. Назва пам'ятки / Прізвище:</td><td colspan="4">2. Матеріал</td><td>17. Місто чи село:</td></tr>
<tr><td colspan="2">3. Стиль</td><td colspan="2">4. Час створення</td><td colspan="2">5. Автор</td><td colspan="2">6. Підпис скульптора</td><td colspan="2">7. Обміри</td><td>18. Район:</td></tr>
<tr><td colspan="8">8. Історія об'єкту</td><td>19. Область:</td></tr>
<tr><td colspan="5">9. Опис об'єкту</td><td colspan="4" rowspan="5">12. Фотографія:</td><td>20. Назва об'єкту:</td></tr>
<tr><td colspan="5" rowspan="4">10. Епітафія</td><td>21. Власни, адреса:</td></tr>
<tr><td>22. Доступність:</td></tr>
<tr><td rowspan="3">23. Загальна інформація про кладовище:</td></tr>
<tr><td colspan="4">13. Розміри текстового поля на плиті:</td></tr>
<tr><td colspan="4">14. Спосіб виконання інскрипції:</td></tr>
<tr><td colspan="5">11.
Бібліографія:</td><td colspan="4">15. Розмір літер:</td></tr>
<tr><td colspan="5">16: Додаткові дані про епітафію:</td><td>24. Збільшене фото інскрипції:</td></tr>
</table>

25. Стан збереження та необхідність реконструкційних робіт:		29. Виконав:
26. Виконані реконструкційні дії	27. Дата реконструювання:	31. Перевірив:
	28. Реконструював:	32. Дата перевірки:
33. Додаткова інформація:		

Примітки

1. Більше на цю тему: A.Świątek, Studia cmentarne we współczesnej nauce polskiej. Stan badań, główne kierunki i perspektywy // Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej. Studia i szkice kulturoznawcze / P.Biliński, P.Plichta. – T. 3. – Kraków, 2012. – C. 19-49.

2. G.Richter, Kryteria planowania ziemi na cmentarzach // Sztuka cmentarna. Dokumenty / O.Czerner, I.Juszkiewicz. – Wrocław, 1995. – C. 203-214.

3. J.Straczuk, Cmentarz i stół. pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi. – Wrocław, 2006.

4. Пор: Co mnie dzisiaj, jutro Tobie. Polskie wiersze nagrobne / упор. J.Kolbuszewski. – Wrocław, 1996. – C. 11; A.Biernat. – Polskie źródła epigraficzne XIX wieku. Propozycja nowej problematyki \\ Nauki pomocnicze historii na XI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Toruniu / A.Tomczak. – Warszawa, 1976. – C. 129-139; B.Bolz. Zabytkowe inskrypcje Polski. Uwagi metodyczne \\ Studia Źródłozawcze. Commentationes. – Warszawa-Poznań, 1978. – T. 23. – C. 97-104.

5. Co mnie dzisiaj, jutro Tobie. Polskie wiersze nagrobne / упор. J.Kolbuszewski. – Wrocław, 1996.

6. M.Wyżga. – Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. – Kraków, 2011. – C. 257-271.

7. S.Tanaś. – Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki. – Łódź, 2008; Той же, Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki // Sztuka cmentarzy XIX i XX wieku / A.Czyż. B.Gutowski. – Warszawa, 2010. – S. 75-81.

8. На території Польщі таких організацій чимало. Про одну із них, між іншим, пише Анна Зглінська. Див.: Проект «Так треба». З досвіду історичного краєзнавства; Проект має свою інтернет-сторінку: www.taktrzeba.yoyo.pl. Не можна не згадати й про товариство «Магурич», що існує вже 25 років. За цей час вони впорядкували та відновили чимало українських і польських кладовищ у Східній Польщі. Див.: http://www.magurycz.org.

9. Див.: J.Kolbuszewski. – Cmentarz jako tekst kultury // Sztuka cmentarna. Dokumenty / O.Czerner, I.Juszkiewicz. – Wrocław, 1995. – C. 17-18.

УСНА ІСТОРІЯ У КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЯХ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Хто врятує історію: вчені чи краєзнавці?

Марта Курковська-Будзан

У статті автор відслідковує витоки усної історії, ставлення представників офіційної історичної науки до цієї галузі дослідження, а також розкриває її позитивні та негативні сторони.

The author of this article observes rounds of an oral history and an attitude of representatives of an official historical science to this study researching its pros and cons.

Ключові слова: *усна історія, центри усної історії, призначення історії, вчені-історики, місцеві краєзнавці.*

Хоча це не прийнято, я не можу встояти перед спокусою, і мушу почати свої роздуми відносно заданої теми з посилання на слова, які я сама вже написала декілька років тому в передмові до англомовного видання під назвою: «Усна історія – проблеми порозуміння»: «Усна історія, ймовірно, найбільш демократична дисципліна, вона не обмежується ні виключно історичними дослідженнями у широкому розумінні, ні (чи не головне) університетськими мурами. Щоб працювати на цій ниві, можна бути як титулованим істориком, соціологом, антропологом, педагогом, так і спеціалістом з базовим рівнем будь-якої фахової освіти – журналістом, священнослужителем, продавцем, або навіть ріелтером» [1].

З перспективи сьогодення, мені здається, що слова ці занадто оптимістичні. Хоча я досі вважаю, що усна історія є відкритою й демократичною дисципліною з огляду на онтологічні припущення, ключові концепти та пізнавальні стратегії, які вона створила під впливом інтелектуальної і соціальної атмосфери 60-х років минулого століття у Західній Європі. Водночас я переконана, що це чисельне середовище є поділене на два табори (говорячи мовою військових), і через це серед його представників не може бути рівних відносин. Таке становище речей є характерним не тільки для усної історії, адже воно є наслідком віковічного поділу всієї історичної науки. Я маю на увазі, поділ на «професіоналів» або, скоріше, «вчених», бо, в цілому, йдеться про інституційну приналежність такого дослідника, та істораиків-«активістів» (не обов'язково любителів без відповідної освіти), що діють у різних незалежних (місцевих, географічних та екологічних) об'єднаннях, або самі по собі.

Усна історія в різні часи та в різних країнах (однак не завжди і не всюди) змогла переступити високі пороги багатьох славетних «святинь знань». Причому я маю на увазі не інститути чи інші науково-дослідницькі центри, що об'єднують антропологів і соціологів, котрі використовують якісні методи досліджень, а виключно наукові підрозділи, які займаються дослідженням усної історії. Перший у світі осередок такого роду – Колумбійський центр усної історії в Нью-Йорку (Columbia Center for Oral History) та Центр усної історії у Празі (Centrum orální historie), створений у 2000 р. на базі Інституту сучасної історії при Академії наук Чеської Республіки. В обох центрах зовсім недавно, в 2008 році, відкрито магістерські програми [2]. З одного боку наведені приклади свідчать про те, що усну історію тривалий час не сприймали як серйозну рівноправну галузь дослідження, а з другого, що їй все ж таки вдалося зробити приголомшливу університетську кар'єру.

Вже багато років існують численні наукові осередки різного характеру, зростає кількість вчених спеціалістів з усної історії, котрі, в свою чергу, готують все нові й нові, добре підготовлені, кадри. І ці ж, власне кажучи, практики, займаються передусім втіленням у життя наших вчених концепцій, тобто працюють серед людей, про яких ми, науковці, так піклуємось у своїх трактатах відносно етичного виміру досліджень тощо. Не зрозумілим є поділ на «колег по фаху» і «місцевих активістів» в усній історії. Більше того, перші далі повчають (час від часу підучують) других, адже вони не в змозі самотужки нічого цікавого і вартого уваги створити через відсутність постійного контакту з високою наукою, не кажучи вже про здатність використовувати на практиці складну постмодерністичну методологію. До того ж, ми (тобто «вчені»-дослідники усної історії) ставимось до «активістів» так само, як вчені-історики, незалежно від спеціалізації, – до любителів. Ми приписуємо їм відсутність критичного осмислення складного характеру джерела, яким є автобіографічна розповідь; що їх дослідження – це лише форма місцевого (та будь-якого іншого) патріотизму і полягають лише на колекціонуванні розповідей; що їх використовують різні політичні сили (або ще гірше – вони дозволяють їм добровільно маніпулювати пам'яттю про власне минуле); що їхні просвітницькі заходи (вистави, зустрічі тощо) лише зводять надбання науковців у галузі усної історії до рівня сільської побреханьки і що вони «марнують» джерела вже на рівні розмови з оповідачем, не кажучи про кінцевий продукт їх праці...

Зі свого боку, «практики» підходять до наукових, надуманих і непрактичних стандартів та методологічних стратегій в усній історії як до мишачої метушні. Відповідно, у прямому й переносному значенні вони добровільно займають місце провінційних дослідників, свідомо ігноруючи можливість налагодити контакти з найближчими (у географічному плані) науковими осередками. У своїй роботі вони, парадоксально, неодноразово використовують університетську навчальну літературу. Усе це виникає з бажання триматися подалі від наукових надбань (не

такими, якими вони є насправді, а такими, якими їх хотять бачити «практики»), адже вони не мають нічого спільного з тим, що буває в житті.

Навіть ті непоказні приклади встановлення співпраці поміж цими двома таборами не можна назвати встановленням рівноправного діалогу. Здебільшого усе відбувається за наступним сценарієм: у будинок культури, музей чи бібліотеку приїздить світило історичної науки, читає одну-дві лекції, або проводить тренінг (у Західній Європі та Америці за окремий гонорар), часом може похвалити. Ну бо ж як у такій глушині можна було спромогтись на амбітний проект, та ще й реалізувати його на високому рівні, чи дійти новаторських висновків? Все це – прерогатива вчених, вони ж цим на хліб заробляють. Деякі зірки можуть і справді чогось навчити (дивись перший пункт). Проте незалежно від того, що вчені нам розкажуть – ми і так будемо робити «по-своєму» бо не можемо, не хочемо, не вміємо робити інакше. А ці «зальотні» нічого не знають про нашу «культурну спадщину». Буває й таке: все, що нам «вчена людина» пропонує – приймаємо за чисту монету. Добре, що вона вчасно нас настановила на путь істинний, а то б ми блукали у пітьмі своєї провінційності. Така позиція, по-моєму, взагалі неприйнятна, наче їм бракує мужності поставити на своєму, підкреслити правильність свого розуміння місцевого культурного середовища через безпосередню співучасть у ньому. На мою думку, сам пакт про неагресію ще не є гармонійною співпрацею. А саме такого, цивілізованого, поміркованого, обміну досвідом усім нам треба.

Для початку мені б хотілося заохотити місцевих дослідників задуматися над своєю роботою. Але почати від «дитячого» запитання, такого, яке багато років тому ставив Марк Блок: «Що таке історія?». Однак слід його перефразувати дещо інакше, та запитати себе не «чим є історія мого села», а «чим є історія в моєму селі». Адже «історія міст чи сіл» – це дослідницька концепція, котру створили вчені, для яких держава є не більш ніж групою різних місцевостей: багатовікових чи сучасних, з певними пам'ятками історії, з певними втратами під час війн та пов'язаними з певними історичними особистостями. А «історія в місті чи селі» – це не історія, описана на держзамовлення, а історія, написана, так би мовити, тільки для своїх. Це історія, яка мала і має особливе значення для місцевої громади, яка надає їй змогу почуватися винятковою на фоні інших міст і сіл такої країни. Це місця, події, речі, смаки, звуки, і не обов'язково в такому порядку, тому що не йдеться про рейтинг їх значення для історії [3].

Дехто може обуритися, що саме так і виглядає локальна практика дослідження минулого. Адже місцеві краєзнавці збирають старі фотографії, дбають про матеріальну спадщину, записують спогади старожилів. Все це так, але водночас вони не в змозі відійти від імпортованих з великої науки шаблонів. Усі краєзнавчі практики, на мою думку, засновані на переконанні, що «вагомі» історичні питання – це питання, які наука вже встигла визнати вагомими для історичного процесу. А саме йдеться про події, що відбулися десь у великих містах (бажано в столиці), а не в провінції; були пов'язані з «історичними постатями»; з'явились у підручниках і національних засобах масової інформації.

Гарним прикладом є пам'ять про Другу світову війну, представлена у підручниках і засобах масової інформації як об'єднаний спільний досвід, змодельований на підставі досвіду війни жителями столиці. Я пам'ятаю, як у свій час кілька абзаців з книги Анджея Хвальби про історію Кракова під час німецької окупації обурило громадськість. Йшлося про те, що у «ті страшні часи» мешканці Кракова ходили в кіно та в концертні зали, і ніхто нової влади не бойкотував. Тут слід пояснити, що у столиці окупація виглядала інакше. Там навіть вигадали віршик «Tylko świnie siedzą w kinie» – «Тількі свині сидять в кіно». Проте у Варшаві, на відміну від Кракова, місцеві жителі не ставали добровольцями на будівництві укріплень міста, щоб врятувати його від Червоної Армії [4]. Але це все історичні факти, це різний досвід тієї самої війни.

Більше того, загально прийнято писати про якийсь процес чи явище без пов'язання його з історичним контекстом. Єврейський Голокост, знищення циган, доля німецької меншини описуються так, якби вони мали місце в інші часи, а не під час останньої Світової війни, яку переживали представники не тільки згаданих народів. І мало хто наважується писати про специфіку досвіду війни, наприклад, польських (українських, німецьких, французьких... і т. д.) селян, на додаток з їхньої ж точки зору. Саме тому нам у Польщі важко зрозуміти і прийняти історію війни, під час якої були окуповані села, де місцеві жителі протягом п'яти років не бачили жодного німця-окупанта. Війни, про яку остарбайтери згадують тепло і з радістю («У своєї хазяйки я навчилась пекти пироги») чи заслання на Сибір, яку називають «найкращими роками мого життя» [5]. Саме такі, «нетипові», спогади можуть почути краєзнавці, які знаходяться ближче до джерела, якщо свідомо чи ні, не позбудуться таких невигідних фактів та не побояться вийти з лінії шаблонів та моди на певні інтерпретації окремих історичних фактів. Але таких, на жаль, меншість.

Вчені-історики, які передчувають неладне, закликають повернутися до витоків усіх тих, хто в гонитві за оригінальною методологією (особливо це стосується тих, хто веде інтердисциплінарні культурологічні дослідження) відцурався істинного покликання історії – залишатися вірним джерелам. «Якщо історики забудуть про своє призначення, – каже Єва Доманська, – історіографія як окрема галузь науки перестане існувати [6]. На мій погляд, майбутнє історії загалом і усної історії зокрема є в руках місцевих краєзнавців, якщо вони усвідомлять свою власну вартість та вагу їх нетрадиційних досліджень для локальної історії та історіографії загалом. Саме їх методологічна відмінність від «вчених умів» дає їм право претендувати на важливу роль у справі збереження пам'яті про минуле.

Я сподіваюся, що завдяки краєзнавцям – якщо вони позбудуться комплексів по відношенню до старшого

брата – історія матиме шанси вижити у сучасній гуманітаристиці. Більше того, вдасться врятувати від стандартизації індивідуальний людський досвід минулого. В кінці кінців, хтось має нам, вченим, нагадувати, що історія – це гуманітарна наука (Humanities) і її завдання – досліджувати людську сутність (human condition), а не лише дискутувати над складнощами цього процесу.

Переклад з польської В.Куделя-Свйонтек

Примітки

1. Oral History. The Challenges of Dialogue / M.Kurkowska-Budzan / K.Zamorski (eds.); (пер. з анг. В.Куделя-Свйонтек) // Amsterdam. – Philadelphia, 2009. – С. XIV.

2. Для порядку: у Празі магістерська програма існує під назвою «Oral History – Contemporary History» і весь навчальний процес відбувається в стінах Празького за співпраці з Центром. Проте в американський осередок навчає магістрів з усної історії цілком незалежно і самостійно, надаючи ступінь Oral History Master of Arts.

3. K.Zamorski. – Dziwna rzeczywistość. – Kraków, 2010. – С. 249.

4. A.Chwalba. – Dzieje Krakowa. – T.5: Kraków w latach 1939-1945. – Kraków, 2002.

5. Усі наведені приклади подані на підставі інтерв'ю, які я записала протягом 2000-2001 та 2005-2009 рр. на Підляшші. Фонограми у моєму архіві.

6. Причому Доманська вважає необхідним довести до повної «репрофесіоналізації» історії. Див: E.Domańska. – Historia egzystencjalna. – Warszawa, 2012. – С. 164-165.

Історія з-під поли. Про використання усної історії краєзнавцями

Вікторія Куделя-Свйонтек

У статті автор доводить, що в локальній історії широко допустимий методологічний релятивізм, тому метод «усної історії» зміг вписатися саме у цю парадигму. Характеризує дві основні тенденції в залежності від характеру досліджень: практичну та наукову.

The author of this article presumes that methodological relativity is widely permissible in a local history. As a result, a method of an 'oral history' could be implemented exactly in this paradigm. Two main tendencies – practical and scientificare depicted depending on a research style.

Ключові слова: *локальна історія, усна історія, історична локалістика, методологія усної історії, методологічний релятивізм, наукові дослідження, практичні дослідження.*

Відколи Еманюель Ле Руа Ладюрі опублікував свій твір «Монтаю – окситанське село», кожен історик-регіоналіст спить і бачить, щоб відкрити коли-небудь своє власне «монтаю» – мікропростір, котрий дозволить дійти несподіваних висновків, перевернути догори ногами існуюче бачення окремих історичних подій [1]. В арсеналі саме таких сучасних дослідників усна історія стає знаряддям праці, що принаймні виглядає, як методика спроможна створити з історії пересічних «Верхніх Кутів» щось на кшталт пам'ятного французького «Монтаю». Адже Ладюрі першим відійшов від обов'язку вбудовувати локальне історичне дослідження у надлокальний історичний контекст.

Нагадаймо, що тривалий час історичну локалістику чи історичне краєзнавство сприймали як данину моді – переносити західні методологічні зразки на вітчизняний ґрунт або, як Попелюшку, що ніяк не спроможна на рівні з іншими методами брати участь в історичному дискурсі. Сьогодні ж у локальній історії широко допустимий є методологічний релятивізм, тому метод усної історії зміг вписатися саме в цю парадигму. Власне кажучи, усна історія існує у краєзнавчих студіях не як форма дослідження минулого, а саме як метод здобування інформації. Ясна річ, мова йде про сучасне розуміння цих понять, тобто про дослідження у дрібницях, а не дослідження дрібниць. Адже і сучасне краєзнавство, і сучасна усна історія визволились від образу чогось мілкого, незначущого, бідного родича великої історії. Сучасна усна історія як спосіб переказу виняткового історичного досвіду окремої людини дозволяє наче через збільшувальне скло подивитися на історичні явища та процеси.

Однак мало хто усвідомлює, що це містке поняття означає на практиці абсолютно різні види наукової діяльності чи, радше, суспільної активності. Відсутність спільної методології та міждисциплінарний характер усної історії сприяють значній індивідуалізації наукових стандартів у рамках однієї методики. Окрім того, можна відокремити принаймні дві основні тенденції в залежності від характеру досліджень: практична та наукова. Перша – пов'язана з бажанням увіковічнити пам'ять, законсервувати її для нащадків у тому вигляді, в якому вона передається у спогадах очевидців сьогодні. Наукова – виникає із застосування новітніх методологічних здобутків на практиці. Проте і ті, й інші зацікавлені у краєзнавчих дослідженнях.

Конфронтація поміж університетськими (формалізованими) студіями та аматорськими практиками щодо дотримання напрацьованих у науці стандартів виникає передусім через відмінності у форматі проектів та їх адресатів. Через утилітарний характер звичайного збору спогадів краєзнавцям простіше досягти практичних результатів своїх досліджень: поглиблення міжгенераційної комунікації, повага до найстаршого покоління сільської громади через зустрічі з ветеранами війн та модерування життям локального суспільства. Адже вони – частина поля, а поле – частина їх життя, їх особистості. Історик, котрий потрапляє у поле на відносно короткий час, аби у затишку домашньої бібліотеки висунути цікаві спостереження, що начебто виникають із розповідей очевидців, проте є лише витвором його методології та потреб.

Поглиблюють нерозуміння поміж університетськими та локальними практиками й інші, хоча і менш разючі, різниці. Відповідно:

1. анонімний/іменний характер наративів;
2. напівфонетична транскрипція/відредагований текст;
3. повний і водночас неприглядний текст/вибірка цікавих фрагментів та створення нової біографії;
4. виключення мови дослідника з кінцевого продукту/другорядне відношення до оповідача через графічне відокремлення мови дослідника.

Іншими словами, різниця полягає на відмінностях у ролі, яка відводиться оповідачеві у процесі створення наративу. З одного боку, ми є свідками фетишизування оповіді свідка історії – єдиного джерела знань про минулі події, з іншого – виключення факту про його життя, винятковий біографічний досвід, якщо він не стосується теми дослідження. Позиція дослідника залежить від багатьох чинників, в тім – від його власного досвіду роботи із людськими спогадами.

Окрім внутрішніх відмінностей, в обох течій є одна спільна «болячка» – політизація усноісторичних практик у публічному дискурсі. Словосполучення «усна історія» в таких практиках вжите не як ключ до пізнання минулого, а як відмичка до вирішення актуальних політичних проблем. Передусім, йдеться про історичну політику держави по відношенню до окремих політично важливих подій (пам'ять ветеранів УПА, жертв Голодомору і т.д.). Як данина моді, історія деяких регіонів переписується долями інших жертв, колись «забутих». Хотілося б таким чином наголосити, що переписана усними історіями місцевих жителів Друга світова війна не буде ні більш правильною, ні більш правдивою, а лише іншою історією, написаною з іншої перспективи (і цього не треба ні боятися, ні соромитися), але йтиметься про це саме минуле.

Більше того, усна історія на пострадянському просторі взагалі цілком свідомо і добровільно прийняла на себе обов'язок говорити про тих, хто мовчав та про тих, про кого мовчали у радянські часи [5, 184-185]. Важко назвати такі практики «голосом минулого», влучнішим буде сказати, що це «інший голос про минуле». Регіональні відмінності реконструйованих загальнодержавних історичних подій не можуть і не повинні бути тотожними із прийнятим і, водночас, прийнятним державною історичною політикою образом минулого. Їх основна мета – дати мікрообраз мікроявища, тобто вказати все те нетипове для загальноукраїнського історичного наративу про цю подію і, разом із тим, характерне саме для цього регіону. Здебільшого краєзнавці й не зацікавлені у створенні багатоформатного образу минулого з урахуванням багатьох різних, а навіть суперечливих, бачень однієї й тієї ж події, а лише в опитуванні представників окремої «спільноти пам'яті» (окремих більшостей чи окремих меншостей).

Часто можна зустріти думку, що завдяки усній історії у всіх видах суспільства з префіксом пост- (пострадянське, посттоталітарне, постколоніальне і т.д.) можна заповнити «білі плями» історії. При цьому ніхто не наважується вголос сказати, що разом із цим усна історія на цих же територіях може стати знаряддям помсти колишній домінуючій групі. Що з того, що, скажімо, історію Волині напишуть сучасні українці, використовуючи спогади лише українців, що населяли Волинь у довоєнні та післявоєнні роки. Історія міста Новий Санч, що після Світової війни знаходиться з польського боку Лемковини здатні повністю відтворити далеко не всі місцеві старожили-поляки. У пошуках образів минулого слід би було вирушити за східній кордон. Незалежна дослідниця Анна Вилєгала писала свого часу про історію колишнього німецького міста Кройц, нині Кшиж у Польщі, використовуючи розмови із сучасними старожилами та колишніми мешканцями містечка, котрі переїхали після війни до Німеччини [4]. Їй вдалося відтворити не тільки багатонаціональний характер культурного простору цього регіону, вказати на труднощі з національною ідентичністю сучасних мешканців міста та зазначити суспільну амнезію, пов'язану з «німецьким» минулим міста. А якби вона обмежилася лише державними кордонами, читачеві і на думку не спало б, що там раніше жили німці.

От якби німці наважилися написати про своє бачення окупації відповідно концепції «правдива усна історія ігнорованої світовим загалом нації», це б, щонайменш, обурило. Адже лише жертви війни мають право розповідати про свій складний воєнний дослід. На щастя чи на жаль, не наважились. А книга Харальда Вельзера «Мій дід не був нацистом» сприймається місцями як складена за законом жанру самокритика, а місцями – як спроба пояснити всю складність і без того непростої ситуації [3].

Тут слід звернути увагу й на іншу, не менш болючу для постсуспільств, проблему «реперформатизації» дослідницького процесу [2]. Слід нагадати, що ми, цитуючи класика, «досліджуємо в селі», а «не досліджуємо село». І те, що у нас із цього вийде, не завжди викличе оплески колег, або ж мешканців цього села. А все через те, що є «жертви історії», яким комфортно у своїй ніші, вони натхненно плекають кожне слово своєї зворушливої оповіді, насолоджуючись виразом обличчя переляканого дослідника (за десять років практики на ниві усної історії не таке почуєш). Вони не зрозуміють, якщо раптом недосвідчена життям молодь почне обурено писати

про необхідність перестати сприймати минуле як чорне пасмо і спробувати віднайти у глибинах своєї пам'яті просто цікаві спогади про буденність у ті часи. Де там – для них це все будуть витівки бездушних західних капіталістів, котрі мріють нас позбавити власної пам'яті про минуле. Якщо ж ми й далі будемо дивитися на предмет наших досліджень, як на «інших», тобто нещасних, слабких, затурканих, травмованих, забутих, ми з часом і зовсім забудемо, що це такі ж самі люди, як і ми. А такий гідний підхід дуже схожий на практиці на постколоніальні дослідницькі підходи по відношенню до менш розвинутих, менш свідомих і другорядних для нашої цивілізації спільнот. При цьому ніхто не сподівається, що про концтабір його жертви повинні розповідати як про пізнавальну туристичну поїздку. Мова йде передусім про те, що там, де мали місце приємні спогади про якісь події, дозволити їм бути! Не викреслювати їх ні зі своєї пам'яті через відмінність від загальноприйнятого взірця спогадів про трагічні історичні події, ні з чиїхось, як недоречні.

Пам'ятаю, як свого часу, під час лекції з новітньої історії Польщі, мій однокурсник не витримав і викрикнув з місця: «Ну невже у нашій країні з 1946 по 1989 роки щодень лише вбивали і мордували невинних людей? А звідки ж взялись анекдоти про комунізм?», чим спровокував плідну дискусію та обмін спогадами про те, як чиїсь батьки торгували джинсами в Союзі, а звідти привозили золото; про те, як краків'яни вигадували сороміцькі віршики про пам'ятник Леніну у дільниці Нова Гута; про те, як «позичали» по сусідах дітей до трьох років, щоб без черги купити необхідні продукти чи речі, та ще багато цікавого. В таких спогадах «з-під поли» символом епохи ставав не сам славетний вусатий електрик з Гданська, а в'язка туалетного паперу, яку він мусив від часу до часу «організувати» для своєї багатодітної родини. І все це не заперечує складного становища, в якому опинилися поляки після Другої світової війни, і не повинно заперечувати. Слід лише віднайти золоту середину поміж цими двома світами й дозволити людям пам'ятати своє життя так, як вони цього хотять, а не так, як це комусь вигідно.

І в цьому не грає ролі, чи таку історію Верхніх Кутів напише дослідник рівня Ладюрі, чи місцевий водій, закоханий без тями у свою «малу вітчизну». Важливо, щоб вони пам'ятали, якою потужною силою оволоділи, записавши спогади старожилів і що слід її направити у відповідне русло, намагаючись оминати підводні камені історичної політики. Важливо, щоб їх цікавив увесь культурний, історичний та соціальний контекст явища чи процесу, котре він досліджує. Адже мета сучасних усноісторичних досліджень у краєзнавчому контексті не повинна полягати у переписуванні історії. Основним завданням краєзнавців, які використовують метод усної історії, має бути відкриття інших контекстів, перспектив, точок зору.

Джерела

1. E.Le Roy Ladurie. Montaillou, village occitan de 1294 à 1324. – Gallimard, 1975.

2. «Zwrot performatywny» we współczesnej humanistyce / Ewa Domańska // Teksty Drugie. – 2007. – № 5. – С. 48-61.

3. H.Welzer / S.Moller / K.Tschuggnall. Opa war kein Nazi. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis. – Frankfurt-Main, 2002.

4. Obraz Niemca we wspomnieniach nowych mieszkańców niemieckiego miasta / Anna Wylegała // Kultura i Społeczeństwo. – 2009. – Т. 53. – № 3. – С. 45-66.

5. Грінченко, Г.Г. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках: (на прикладі сучас. Білорусії, Росії та України) / Г.Г.Грінченко, І.В.Реброва, І.М.Романова // Укр. іст. журн. – 2012. – № 4. – С. 172-187.

Устная история в Республике Беларусь: историографический очерк

Владимир Бутько

У статті розкрито зміни в історіографії, які призвели до визнання усної історії академічними колами, зростання значення та переваг даного напрямку історичної науки.

The article presents changes in historiography which caused to recognition of an oral history by academicians, an increase of importance and advantages of this direction of History as a science.

Ключові слова: *Республика Беларусь, устная история, институализация устной истории, белорусская историография, проекты по устной истории*, *гендерные исследования, Алесь Смоленчук, история городов.*

Современная историческая наука постепенно отходит от линейных, стадиальных теорий исторического процесса, воплощенных в глобальных национально-государственных метанарративах, к культурологически ориентированному знанию. Постмодернистское влияние на историографию содействовало фрагментации исторического знания, потере представлений об однородности в отношении исторического развития. Анализируя современное состояние, как в сфере исторического познания, так и социокультурной ситуации в целом, авторы

разных стран обнаруживают сходные взгляды и идеи. Постмодерн, по выражению Джона Тоша, отличает нарастающее разочарование в глобальных историко-теоретических построениях, не устраивающих общество [15, с. 174-175]. Все это можно связать с тем, что постмодерн заменил существовавшие ранее представления о едином историческом пространстве, да и картина мира стала необычайно разнообразной. Еще К.Ясперс замечал, что история не завершена и таит в себе бесконечные возможности, и новые факты открывают в прошлом «не замеченную нами истину» [18, с. 276]. События и детали, прежде рассматриваемые как несущественные, обретают первостепенное значение, и наоборот – ранее значимые уходят в тень. Именно на фоне подобных изменений в историографии и происходит рост значения устных воспоминаний и устной истории.

На сегодняшний день устная история (Oral history) получила признание академических кругов в большинстве стран мира. Можно говорить о её настоящем расцвете в странах Центральной и Восточной Европы, которые лишь относительно недавно смогли начать использовать все преимущества данного направления исторической науки. В Беларуси, однако, процесс признания и тем более институализации устной истории проходит очень медленно, что во многом связано с тем, что до сих пор преобладает неопозитивистская философия методологии истории. Поэтому устной истории отводится в лучшем случае место дополнительного исследовательского метода, который способен предложить лишь красочные иллюстрации к уже подтвержденной письменными источниками гипотезе. Об этом свидетельствует тот факт, что до сих пор мы имеем лишь несколько монографий и чуть больше статей написанных с использованием устной истории.

Первые работы появились лишь на рубеж XX-XXI вв. Их можно разделить в общем на два направления. Первое, это сбор и публикация собранных интервью, объединенных общей темой. Первым примером подобного рода публикаций стала книга «Боль людская. Воспоминания жертв политических репрессий 1930-1950-х годов» [4]. В ней были собранны истории «тысячи уроженцев республики – белорусов, русских, поляков, украинцев, евреев, представителей других национальностей», которые «были огульно названы “врагами народа” и насильственно отправлены в лагеря, в места специального поселения». Данное издание предопределило популярность тематики репрессий в белорусской устной истории. Его продолжили такие историки как И.С.Романова и С.М.Хомич [8, 9].

Сбором и публикацией воспоминаний белорусов также активно занималось Белорусское историческое общество в Польше. В рамках его деятельности была издана целая серия, посвященная белорусам Белостотчины в XX в. В 2000 г. увидела мир первая книга «Бежанства. 1915 год», содержавшая рассказы бывших беженцев, которые бросили насиженные места во время Первой мировой войны, а затем вернулись [2]. Кроме воспоминаний, издание также содержит фотографии и ряд документов того времени. Второй в серии стала книга «У новай Айчыне» (2001 г.), включающая воспоминания о повседневной жизни белорусов в межвоенной Польше [16]. В 2003 г. увидел мир новый сборник «Пакаленне вайны», в котором собраны воспоминания белорусов Белостотчины о периоде Второй мировой войны [7]. Данные издания стали первым примером систематической работы по сбору воспоминаний в определенном регионе и послужили примером для многих белорусских устных историков.

Второе направление развития устной истории было связано непосредственно с инициативой отдельных историков, которые в своих исследованиях прибегали к помощи устной истории. Пионером этого движения в белорусской историографии, на мой взгляд, является Алесь Смоленчук. Он, начиная с 2000-х гг., опубликовал ряд статей, которые стали своего рода отчетами его экспедиций в различных районах Беларуси [12, 13]. Особое внимание хотел бы обратить на одну из его статей – «Вобраз партызана ў памяці жыхароў Слонімшчыны». В данной статье историк на основе собранных интервью попытался пересмотреть односторонний глорифицированный образ партизан, созданный в советской историографии, который успешно (за редким исключением) перекочевал в белорусскую историографию после 1991 г. Алесь Смоленчук отмечает: «Безусловно, записанные устные воспоминания не дают оснований для более широких выводов касательно отношения партизан к гражданскому населению белорусских деревень. Однако они однозначно опровергают тезис советской пропаганды о «всенародной поддержке» партизанского движения и ставят под сомнения выводы уже современных историков, которые в учебниках по истории войны отмечали, что «в абсолютном большинстве взаимоотношения партизан и местного населения были чрезвычайно благородными» (В.Б. – цитата взята А.Смоленчуком из книги «Беларусь напярэдадні і ў гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войн» Минск, 2005) [11, с. 13]. Этот пример показывает, как устная история способна разрушать исторические мифы. Во многом именно данная способность устной истории вызывает у историков опасение, поэтому они предпочитают оставаться в рамках старой, закостенелой, но предсказуемой системы.

Преимущество устной истории сразу же заметили и оценили белорусские историки, работающие в рамках гендерных исследований. Так, Ольга Шутова писала: «Интервью с женщинами предоставляли важнейший источник для изучения тех, кто был, по выражению Ш.Роуботэм, «спрятан от истории», бросая вызов историческим интерпретациям, основанным на документах и образах мужчин» [17, с. 61]. Можно сказать, что вообще первые успехи в данном направлении исследований на постсоветском пространстве были сделаны именно в Беларуси, еще во времена БССР. Очень выразительно этот подход к показу женской истории Великой Отечественной войны был сформулирован в книге Светланы Алексиевич «У войны не женское лицо», впервые изданной в Минске в 1985 году. В своей книге она собрала несколько десятков воспоминаний женщин о войне. Как результат, данная книга произвела эффект разорвавшейся бомбы. А почему? На этот вопрос ответила сама автор: «Уже были тысячи войн – маленькие и большие, известные и неизвестные. А написано о них еще больше. Но... Писали мужчины и о мужчинах... Все, что нам известно о войне, известно с «мужского голоса». Мы все в плену «мужских» представлений и «мужских» ощущений войны. «Мужских» слов. А женщины молчат... Когда

женщины говорят, у них нет или почти нет того, о чем мы привыкли читать и слышать: как одни люди героически убивали других и победили. Или проиграли. Какая была техника – какие генералы. Женские рассказы другие и о другом. У «женской» войны свои краски, свои запахи, свое освещение и свое пространство чувств. Там нет героев и невероятных подвигов, там есть просто люди...» [1, с. 27].

Проекты по сбору воспоминаний свидетельниц Великой Отечественной войны продолжаются в Беларуси и сегодня. Ведущее место в этом направлении исследований занимает Центр гендерных исследований Европейского гуманитарного университета. В нем была проведена работа по сбору и анализу воспоминаний женщин-евреек, прошедших нацистские гетто и переживших Холокост, женщин, угнанных на работу в Германию, а также реализован проект «Женщины. Память. Война». Целью проекта является создание архива устных историй женщин, которые застали войну на территории Беларуси и в настоящее время проживают в различных ее регионах. Сотрудники этого Центра в какой-то степени являются наследниками и продолжателями дела Светланы Алексиевич, пытаются показать «другую войну» – войну, рассказанную женщинами [5].

Важной темой, получившей развитие в белорусской устной истории, является история городов. Можно привести два наиболее ярких примера, которые показывают разные подходы к обработке получаемого в результате интервью материала. С одной стороны, это публикация непосредственно воспоминаний о прошлом города. Такой подход избрала редколлегия краеведческого альманаха «Город святого Губерта», который начал свое существования 2002 г. в городе Гродно. На сегодняшний день было издано шесть выпусков и в каждом из них значительное место отводилось публикации воспоминаний жителей города о довоенном, военном и послевоенном периодах истории Гродно. Второй подход, на мой взгляд, представляет работа И.Н.Романовой и И.С.Маховской «Мір: гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары» (В.Б. – Мир – городской посёлок в Кореличском районе Гродненской области Беларуси) [9]. Авторы с помощью тематической компиляции письменных источников и воспоминаний жителей этого населенного пункта как бы реконструировали образ повседневной жизни Мира в межвоенный период. Особое внимание они обратили на реконструкцию повседневной жизни евреев местечка. К сожалению, ни одного еврея в мире уже нет и их жизнь показана сквозь призму воспоминаний их соседей – белорусов, поляков и татар. Кроме того, полученные из интервью сведения авторы дополнили эпистолярным наследием мирских евреев и фрагментами опубликованных ими воспоминаний. В итоге, по моему мнению, получилась очень интересная монография, которая показывает возможности компиляции как устных, так и письменных исторических источников.

Негативное влияние на становление устной истории в Беларуси оказывал тот факт, что долгое время не существовало центра, который объединял бы вокруг себя исследователей, заинтересованных в проведении подобного рода проектов. Кроме того, как показывает европейский и американский опыт, проекты по устной истории – это трудоёмкий процесс, требующий консолидации и координации усилий группы исследователей, как правило, не только историков. Подобный центр в Беларуси был создан лишь весной 2011 г. – Беларускі архіў вуснай гісторыі, который начал аккумулировать уже существующие коллекции воспоминаний [3]. В том числе можно найти коллекции воспоминаний, которые легли в основу выше описанных статей и монографий. Кроме того, как указывает научный координатор архива и один из его основателей, доктор исторических наук Алесь Смоленчук: «Архив может стать своего рода неофициальным координационным центром исследований в области устной истории» [14, с. 8]. На сегодняшний день это единственный подобный проект по устной истории, который постоянно пополняется и проводит новые экспедиции с целью сбора новых интервью.

Главным проектом, функционирующим сегодня в рамках работы «Белорусского архива устной истории» является проект «ХХ стагоддзе ў памяці беларусаў». Его основателем является Алесь Смоленчук, который проводит экспедиции по сбору воспоминаний уже с 2001 г. Воспоминания собираются в различных областях Беларуси и в итоге должны составить цельную картину истории Беларуси в воспоминаниях её жителей. Основное внимание при интервью придавалась и придается коллективизации и репрессиям в БССР, белорусскому национальному движению в Западной Беларуси (20-30 гг. ХХ в.), Второй мировой войне, послевоенной жизни в БССР и провозглашению независимости Беларуси 1991 г. На данный момент уже собраны коллекции интервью с жителями Пинского и Ивановского районов Брестской области (2006), Браславского района Витебской области (2007), г. Пинска (2008), г. Поставы (2010). Все эти интервью доступны на сайте. Стоит отметить, что коллекции постоянно пополняются новыми интервью.

Таким образом, на сегодняшний день устная история в Беларуси находится на «позитивистском этапе» своего развития. Это значит, что доминирует архивное направление, т.е. сбор коллекций воспоминаний, а собранные материалы историки используют лишь для расширения фактологической базы своих исследований. На мой взгляд, подобная логика развития естественна, т.к. подобные этапы были характерны для устной истории США, где она непосредственно и появилась. В дальнейшем, на мой взгляд, следует ожидать появления в белорусской историографии работ, которые будут анализировать ранее собранные материалы не только с исторической, но и с социологической, антропологической и лингвистической точек зрения, что станет началом нового этапа развития устной истории в белорусской исторической науке.

Литература

1. **Алексиевич, С.** У войны не женское лицо / С.Алексиевич. – М.: Время, 1989. – 416 с.
2. **Бежанства** 1915 года / Рэд. Луба Віталь. – Беласток, 2000. – 416 с.

3. Беларускі архіў вуснай гісторыі [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nashapamiac.org. – (дата доступа: 15.02.2013), свободный. – Название с экрана.

4. Боль людская: воспоминания жертв полит. репрессий 1930-1950-х годов / сост. Н.В.Василевская и др. – Минск: ООО «Ковчег», 1999. – 248 с.

5. Женщины. Память. Война [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wmw.gender-ehu.org/proect.htm. – (дата доступа: 17.03.2010), свободный. – Название с экрана.

6. Кашталян, І. Праблема шлюбу і мацярынства ў жыцці беларускай жанчыны першага пасляваеннага дзесяцігоддзя / І.Кашталян // ARCHE. – 2011. – № 12. – С. 99-129.

7. Пакаленне вайны. Штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў перыяд вайны і акупацыі (1939-1944) / Рэд. Луба Віталь. – Беласток, 2003. – 258 с.

8. Раманава, І. «Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство»: успаміны кулацкай дачкі [М.А.Шаціла] / І.Раманава // Гістарычны альманах. – Гародня; Беласток, 2008. – Т. 14. – С. 13-214.

9. Раманава, І. Мір: гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары / І.Раманава, І.Махоўская. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 248 с.

10. Романова, И. Адаптация репрессированных к жизни в обществе после возвращения из мест заключения и ссылки (по материалам интервью) / И.С.Романова, С.М.Хомич // Устная история в Карелии. – Петрозаводск, 2008. – Вып. 4: Карелия и Беларусь: повседневная жизнь и культурные практики населения в 1930-50-е гг. / сост. и науч. ред. И.Р.Такала, А.В.Голубев, И.Н.Романова и др. – С. 31-52.

11. Смалянчук, А. Вобраз партызана ў памяці жыхароў Слонімшчыны / А.Смалянчук // Гістарычны альм. – 2005. – Том. 11. – С. 4-20.

12. Смалянчук, А. Жыццё і смерць Рамана Скірмунта (паводле вусных успамінаў жыхароў Піншчыны) / А.Смалянчук // Białoruskie zeszyty historyczne. 18. – Białystok, 2002. – S. 214-222.

13. Смалянчук, А. «Мы вас ніколі не забудзем…»: нататкі з экспедыцыі да былога маёнтку Кухцічы княгіні Марыі Магдалены Радзівіл /А.Смалянчук // Biuletyn Historii Pogranicza. – № 6. – 2005. – S. 39-48.

14. Смалянчук, А. Вусная гісторыя і культура памяці ў Беларусі: уводзіны ў канцэпцыю архіва і яго задачы. / А.Смалянчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nashapamiac.org/archive/about.action – (дата доступа: 15.02.2013), свободный. – Название с экрана.

15. Тош, Джон. Стремление к истине: как овладеть мастерством историка / Д.Тош; пер. с англ. М.Л.Коробочкин. – М.: Весь Мир, 2000. – 296 с.

16. У новай айчыне. Штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў міжваенны перыяд / Рэд. Луба Віталь. – Беласток, 2001. – 300 с.

17. Шутова, О.М. Устная и гендерная история в свете антропологизации историографии / О.М.Шутова // Женщины в истории: возможность быть увиденными: сб. науч. ст. / под ред. И.Р.Чикаловой. – Минск, 2001. – Вып. 1. – С. 55-74.

18. Ясперс, Карл. Смысл и назначение истории / К.Ясперс – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

Опрацювання та архівізація усних свідчень в Архіві Усної Історії Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської у Любліні

Анна Нідерля

У статті автор здійснює історичний екскурс у 60-ті роки минулого століття, коли було створено першу колекцію плівок із записами та транскрипції інтерв'ю із записами розмов у 70 селах, розкриває діяльність архіву усної історії УМКС, який існує з 2008 р. як складова архівного фонду «Етнолінгвістичний архів» УМКС на Кафедрі текстології граматики сучасної польської мови в Інституті польської філології.

The author of the article makes a historical excursus into the 60th years of the last century when the first collection of tapes with recordings and interview transcriptions with conversation recordings in 70 villages was compiled. He describes the activity of an oral history archive of UMKS which has existed since 2008 as a part of the archive fund "The Ethnolinguistic Archive" at the department of Textual Criticism of Grammar of the modern Polish language in the Institute of Polish Philology.

Ключові слова: *Польща, Люблін, Аллан Невінс, Інститут польської філології Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської, Архів усної історії, Етнолінгвістичний архів, колекція плівок, архівізація матеріалів, етнолінгвістичний підхід, усні свідчення.*

Різновид наукової та суспільної діяльності відомий як усна історія, півстоліття тому започаткований американським вченим, істориком, біографістом, журналістом Алланом Невінсом, є популярним та поширеним у багатьох країнах світу. Він поєднує представників різних професій та наукових дисциплін, серед яких – чимало письменників, науковців, суспільних діячів, учителів та людей, яким «не байдужа історія малих локальних

спільнот та етнічних груп, адже вони прагнуть привити їм почуття історичної свідомості (…), а також не лише вивчати минуле близьких їм людей, але й видатних особистостей і таким чином підтримують місцевих вчителів та краєзнавців.» [5, с. 174]. Серед дослідників, зацікавлених устоісторичними переказами, є й історики, соціологи, психологи, культурознавці та філологи. Саме завдяки багатолітній праці останніх на базі Інституту польської філології Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської у Любліні було створено Архів усної історії, де зберігаються чисельні аудіозаписи та транскрипції усноісторичних інтерв'ю.

Про архів

Архів усної історії УМКС існує з 2008 р. як складова архівного фонду «Етнолінгвістичний архів» УМКС на Кафедрі текстології та граматики сучасної польської мови в Інституті польської філології. Центр зберігає плівки із записами та транскрипції інтерв'ю з 1960 р., тобто ще з часів, коли професор Лєон Качмарек був завідуючим Кафедрою польської мови та започаткував ініціативу збереження говорів на Любленщині. Перша створена колекція нараховує приблизно 130 касет із записами розмов у 70 селах, котрі переказав професор Єжи Бартмінський, коли працював над своєю кандидатською дисертацією «Мова фольклору». Протягом п'ятдесяти років існування архіву фонди значно збільшилися (на сьогодні там зберігаються близько 1 700 фонограм) [1]. Жанрова палітра є чимала, адже працівники інституту записували різноманітні матеріали: розповіді про життя, роботу, віршовані тексти та фольклор (казки, анекдоти, описи обрядів, пісні, значення снів чи народні вірування тощо). На практиці виявилося, що усноісторичні дослідження мають багато спільного з етнолінгвістичними студіями.

Професор Є.Бартмінський, заохочений Томашем Пєтрашкєвичем та Мартою Кубішин із місцевого громадського об'єднання Театр NN, у 2000 р. знову почав збирати усноісторичні свідчення мешканців Любліна та околиці. Завдяки цій кооперації було записано чимало усноісторичних інтерв'ю, котрі у своїх магістерських дисертаціях використали Ізабелла Важна та Малгожата Кавяк. Саме у цей період учасники проекту усвідомили існування розбіжностей у методологічному підході до усноісторичних джерел філологами та істориками чи етнографами, які співпрацювали з Театром NN. Декілька років тому, з ініціативи радіожурналістки Чеслави Боровік, до робочої групи приєдналося Радіо «Люблін».

2005-2006 рр. до фольклорних фондів Етнолінгвістичного Архіву було долучено фонограми записів інтерв'ю, котрі було зібрано у рамках усноісторичних досліджень працівників та студентів нашого університету під час курсу лекцій «Текстологія мас-медіа» для IV курсу польської філології, редакторська спеціальність. Саме професор Бартмінський запропонував слухачам своїх лекцій нову форму медіальної активності. Основне завдання, яке ставилося перед студентами, полягало у підготовці, проведенні та опрацюванні інтерв'ю. Студенти повинні були упорядкувати транскрипцію, визначити основні теми розмови та ключові слова. Таким чином, було зібрано 42 розповіді м. ін. про Другу світову війну, військове положення в ПНР у 1982 р. та діяльність «Солідарності» у люблінському воєводстві. У результаті поширення інтересу до методу усної історії з боку викладацького складу, в травні 2006 р. на базі кафедри було проведено конференцію «Усна історія з перспективи етнолінгвістики». Матеріали цієї конференції було опубліковано під такою ж назвою 2008 р. [2]. Таким чином, було започатковано нову традицію усноісторичних студій у нашому університеті, що триває до сьогодні. Більшість матеріалів у фондах архіву була зібрана студентами з метою написання близько 14-ти магістерських або кандидатських дисертацій.

Один із найважливіших проектів, котрий реалізувався на кафедрі протягом останніх декількох років (2008-2010), був присвячений спогадам колишніх ректорів УМКС. Більшість розмов було записано під час семінарських занять професора Бартмінського, проте з частиною оповідачів студенти зустрічались окремо. Сам проект дуже зацікавив як студентів, так і ректорів університету.

Архівізація усноісторичних джерел

З метою архівізації матеріалів з усної історії в Етнолінгвістичному архіві, було відокремлено фонд за шифром AHM/UMCS. Кожному із записів було надано його інвентарний та порядковий номер. У стислому описі змісту кожної одиниці зберігання є наступні дані:

1. Ім'я та прізвище інтерв'юера.
2. Ім'я та прізвище інформанта.
3. Дата запису.
4. Місце запису (при цьому записується не тільки географічний пункт, але й ситуативний контекст розмови, тобто помешкання, робоче місце чи кав'ярня, тощо) [7, с. 77]; важливими є також дані про дату і місце народження та проживання інформанта.
5. Загальний час розмови.
6. Теми (ключові слова, що впорядковують розмову з огляду на згадувані, скажімо, історичні події, суспільні процеси чи природні явища і катаклізми).
7. Транскрипція – ім'я та прізвище автора транскрипції (транскрипції пишуться вибірково студентами для їх дисертаційних досліджень).

Під час транскрибування використовується напівфонетичний запис без редакторських правок. На думку професора Бартмінського, саме такий «сирий запис» спроможний допомогти реконструювати автентичний сенс розмови, специфіку повсякденного мовлення тощо [4, с 13]. У такому записі проявляються також загальноприйняті

норми щодо запису ситуативного контексту розмови, емоційного стану інформанта, несподівані паузи, тобто все те, що може допомогти у майбутньому правильно інтерпретувати зміст фонограми.

Етнолінгвістичний підхід в усній історії

На відміну від істориків, етнолінгвістів цікавить не фактографія, а змістовність розмови. Адже фольклористи та філологи приділяють увагу перш за все формі усноісторичного переказу, його поетиці, способу описування окремих історичних фактів інформантом [3]. Саме тому об'єктом таких досліджень стають зайві, на думку представників інших дисциплін, елементи «сирого запису»: численні повторювання, вставки, паузи, зловживання займенниками, серії синонімів у пошуку потрібного слова чи, так звані, ліричні відступи (анекдоти, жарти) тощо. Адже саме вони свідчать про автентичність розмови та здатні розповісти про відносини між партнерами діалогу, характер розмови та те, як учасники розмови її переживають у емоційному плані. [6, с. 83,86]. Проте більшість із цих елементів буде викреслено редактором, а сам текст ґрунтовно переосмислено і фактично переписано іншими словами. Звичайно, робиться це в ім'я полегшення розуміння тексту його майбутніми читачами, однак такий текст має не багато спільного з першоджерелом. Особливим чином змінюється образ автора спогадів, його індивідуальний та неповторний стиль оповіді. Без цього не є можливим відтворення винятковості людської особистості, її менталітету, духовності. [4, с. 13].

Не менш цікавим є для філолога (дослідника мовної комунікації, дискурсу) структура наративу, ієрархія та порядок описання подій, ситуативний контекст, умови та інтенції переказу, вжиті метафори, експресія переказу, засобів слів, детальність опису та його перспектива (від чийого імені говорить інформант) [9; 5]. Усі ці питання є дуже важливими, адже відповіді на них дозволяють дослідникам реконструювати мовні образи минулого [5, с. 176].

Наступні етапи праці з транскрипціями – сегментація – поділ на тематичні фрагменти та надання підзаголовків, добір витягів, тобто виняткових для оповідача фрагментів наративу, визначення ключових слів (ang. key words) та підготовка короткого змісту за їх використанням. Ключові слова допомагають упорядкувати окремі ключові теми для інформанта. [6, с. 293-294]. Саме вони є основою для каталогування фонограм і є неоціненними з точки зору потенційного користувача архіву.

Можна також спробувати систематизувати матеріал з огляду на використаний мовний жанр. Однак завдання це дуже складне на практиці, адже один наратив може мати риси кількох мовних жанрів і приписання його до якогось конкретного жанру є неможливим [2, с. 47-62]. Навіть ці згадані дії «впорядкування» усноісторичного тексту є досить складним і тривалим методологічним процесом. Однак саме вони є неоціненними для потенційних користувачів архівів, що лише за допомогою пошукової системи можуть зробити вибірку потрібних їм текстів, фонограм тощо.

Хотілося б зауважити, що проекти, реалізовані у нашому інституті, реалізуються на професійному рівні, проте їх масштаб є незначним. Ключовою й досі залишається відповідь на питання про вживання існуючого фонду (З якою метою було зібрано всі ці записи? Чи хтось їх використовує у своїй роботі? Хто і з якою метою?). Особливо цінним може бути відкриття фондів архіву для пересічного користувача, дослідника усної історії у Польщі, незалежно від дисципліни, яку він представляє, його професійного статусу. На мій погляд, це стало б переломним моментом для розвитку усної історії в Польщі.

Переклад з польської В.Куделя-Свйонтек

Джерела

1. Pracownia «Archiwum Etnolingwistyczne» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.umcs.lublin.pl/articles.php?aid=5801 (дата доступу: 14. 10. 2010). – Назва з екрана.

2. Historia mówiona w świetle etnolingwistyki / ред. S.Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, S.Wasiuty. – Lublin, 2008.

3. Niderla Anna. Historia mówiona a etnolingwistyka / A. Niderla // Etnolingwistyka. – T. 22. – C. 13-27.

4. Bartmiński Jerzy. O wartościach słowa mówionego / Jerzy Bartmiński // Historia mówiona w świetle etnolingwistyki / ред. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta. – Lublin. 2008. – C. 9-16.

5. Bartmiński Jerzy. Historia mówiona – czyli nobilitacja perspektywy «zwykłego człowieka» / Jerzy Bartmiński // «Rocznik Przemyski». – 2011. – T. XLVII. –. z. 2. – C. 173-177.

6. Bartmiński Jerzy. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława. – Tekstologia – Warszawa, 2009.

7. Bielak Agata. Możliwości systematyki materiałów historii mówionej / Agata Bielak // Historia mówiona w świetle etnolingwistyki / ред. S.Niebrzegowska-Bartmińska S.Wasiuta. – Lublin, 2008. – C. 63-79.

8. Filipkowski Piotr. Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych / Piotr Filipkowski. – Wrocław, 2010.

9. Kałwa Dobrochna. «Kozetka historyka»: oral history w badaniach życia prywatnego, [w:] Rodzina – Prywatność – Intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim / ред. D.Kałwa, A.Walaszek, A.Żarnowska. – Warszawa, 2005. – C. 181-189.

10. Kurkowska-Budzan Marta. Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie. Analiza współczesnej symbolizacji przeszłości / Marta Kurkowska-Budzan. – Kraków, 2009.

Усна історія у діяльності центру «Пам'ять та майбутнє»

Гжегож Коваль

У статті автор акцентує увагу на тому, що усна історія є основним напрямком роботи центру від початку його існування, розкриває цілі діяльності, завдання та перші здобутки.

The syllabus of the article lays an oral history is the principal direction of the center functioning from the beginning of its existence. It reveals goals of its activity, tasks and the first results.

Ключові слова: *Вроцлав, Центр «Пам'ять та майбутнє», програма «Усна історія», електронна система MONA 3-W, відкриті тренінги, навчальні семінари, спогади свідків, метод усної історії, часопис «Вроцлавський Альманах Усної Історії».*

Центр «Пам'ять та майбутнє» було утворено у 2007 р. як один із державних культурних центрів, проте з 2009 р. він був прийнятий на баланс адміністрацією міста Вроцлав. Усна історія є основним напрямком роботи центру від початку його існування. Серед основних цілей у статуті Центру «Пам'ять та Майбутнє» є документація та розповсюдження історичних та культурних надбань, створених у Вроцлаві після 1945 р. Ключовим елементом реалізації цього завдання є програма документації під назвою «Свідки історії». Самі свідчення очевидців історичних подій центр отримує через реалізацію менших тематичних проектів, а саме: спогади вояків Армії Крайової, спогади представників етнічних та національних меншин, спогади членів антикомуністичної опозиції за часів ПНР та спогади переселенців з так званих Кресів Другої Речі Посполитої. Важливою складовою цих дій є ґрантова програма «Усна історія», адресована до молодих вчених, котрі займаються минулим земель, приєднаних до ПНР після Другої світової війни. На сьогоднішній день її лауреатами стали 9 дослідницьких проектів та їх автори.

У результаті роботи Центру було створено перший на Дольній Селезії архів спогадів свідків історії. У фонді центру нараховується приблизно кількасот фонограм, які разом із Архівом фотодокументів та Архівом рукописів є складовими фондів Документаційного центру.

У 2001 р. Центр почав складний процес комп'ютеризації і перейшов на електронну систему MONA 3-W, призначену для зберігання та каталогування фондів. Завдяки цьому, кожен об'єкт має свою цифрову версію. Якщо мова йде про спогади, то в архіві є оригінальні звукозаписи, транскрипції та скани фотографій, переказаних свідком. Це має величезну вагу для публікації цих матеріалів у мережі Інтернет [1].

Окрім згаданих завдань, Центр «Пам'ять та Майбутнє» веде просвітницьку роботу серед аматорів усної історії, краєзнавців та вчителів історії, а також приділяє чимало уваги методологічним аспектам усної історії з наукової та науково-практичної точки зору.

Нами організовуються відкриті тренінги та навчальні семінари для усіх зацікавлених методом усної історії. Переважна більшість учасників – студенти та аспіранти гуманітарних факультетів. Для учнів середніх шкіл щороку оголошується конкурс на найцікавіше «Історичне свідчення». Конкурсна комісія оцінює роботи школярів, які провели та проаналізували усноісторичне інтерв'ю зі свідком якоїсь визначної історичної події. До цього часу вдало було проведено чотири таких конкурси [2].

Спогади свідків історії використовуються нашим центром також під час організації тематичних виставок. Варто було б згадати про мандрівну виставку *до 70-річчя створення Крайової Армії*. Згідно проекту, вона складалась із 16-ти планшетів, на котрих були надруковані сучасні портрети колишніх вояків КА з фрагментом їх розповіді про всій військовий досвід. Експозицію було розміщено в одному з міських трамваїв, котрий щодня возить пасажирів по місту. Акція проходила під назвою «*Трамвай свободи*» [3].

Фрагменти інтерв'ю, котрі зберігаються у фондах Центру, регулярно публікуються на сторінках популярно-наукового часопису «Пам'ять та майбутнє» [4] (видається з 2008 р.). Від часу до часу адаптовані транскрипції друкуються у публіцистичних виданнях та щоденниках, зокрема у вроцлавському додатку до християнського часопису «Неділя» [«Niedziela»] [5].

Наукова діяльність Центру «Пам'ять та майбутнє» пов'язана ще й із університетськими студіями над методом усної історії. Саме нами у 2011 р. було започатковано видання часопису «Вроцлавський Альманах Усної Історії» [«Wrocławski Rocznik Historii Mówionej»]. Згаданий часопис є першим у Польщі, повністю присвячений науковій дискусії над проблемами сучасної усної історії. Кожний том складається з трьох частин. У першій з них можна знайти наукові статті відносно методології, результати проведених проектів. У другій частині друкуються опрацьовані транскрипції, доповнені науковим апаратом. У третій – рецензії та дискусії відносно опублікованих робіт у галузі усної історії. Авторами статей в Альманаху є не тільки історики, а й культурознавці, антропологи, соціологи та ін. [6].

Працівники Центру «Пам'ять та майбутнє» приймають участь у багатьох польських та закордонних конференціях, присвячених методології і практиці в усній історії. Між іншим, можна згадати про такі конференції, як *«Не тільки війна… Вояки Крайової Армії у Вроцлаві та Дольній Селезії [Nie tylko walka… Żołnierze Armii Krajowej w powojennym Wrocławiu i na Dolnym Śląsku]»*, проведена у Вроцлаві 2010 р. У збірці статей, виданій після конференції, надруковано статтю Войцєха Кухарського, керівника Центру, та чотири опрацьованих інтерв'ю вояків Крайової Армії з наших фондів [7]. Плідною була також і організована Інститутом Національної Пам'яті конференція *«Майбутнє усної історії – наука, архіви, просвітницька діяльність [Przyszłość historii mówionej – nauka, archiwa edukacja]»*, проведена у Варшаві 2012 р. [8] Працівниками Центру було підготовлено та проведено пленарне засідання «Архіви усної історії у Польщі [*Archiwa Historii Mówionej w Polsce*]», котрий проходив у рамках VI Загальнопольського З'їзду Архівістів (Вроцлав, 2012) [9].

Переклад з польської В.Куделя-Свйонтек

Джерела

1. Архів Цетру «Пам'ять та майбутнє», далі AOPiP, Sprawozdanie roczne Ośrodka «Pamięć i Przyszłość» w 2011 r. – C. 4-5.

2. Там само. – C. 9.

3. Tramwaj wolności – «70. Rocznica powstania Armii Krajowe» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pamieciprzyszlosc.pl/pl/tramwaj-wolnosci-ak (дата звернення: 07.09.2012 р.). – Назва з екрана.

4. «Pamięć i Przyszłość». – 2008-2012. – № 1-14.

5. Woźny, J. Opowieść lwowskiego chłopca w archiwum / J. Woźny // «Niedziela [wrocławska]». – 2011. – № 44. – C. 11.

6. «Wrocławski Rocznik Historii Mówionej». – 2011. – № 1.

7. Kucharski, W. Historia mówiona – uwagi metodologiczne na marginesie programu zbierania relacji żołnierzy Armii Krajowej we Wrocławiu / W.Kucharski // Nie tylko walka… Żołnierze Armii Krajowej w powojennym Wrocławiu i na Dolnym Śląsku / ред. G.Kowal та ін. – Wrocław, 2010. – C. 81-88; Kowal, G. Skazany na śmierć – Jerzy Woźniak, świadek historii / G.Kowal // Там само. – C. 109-126; Giernalczyk, K. «Życie lub śmierć rozdziela nam przypadek» – Aleksander Januszkiewicz, świadek historii / K. Giernalczyk // Там само. – C. 127-154; Choroszy, K. Rozwój elektryfikacji w powojennym Wrocławiu – Jan Wiesław Fitz, świadek historii / K. Choroszy // Там само. – C. 155-170; Jajor-Morawiec, A. «(…) idźmy twardym krokiem, niech wróg nie widzi łez» – Wanda Kiałka, świadek historii / A. Jajor -Morawiec // Там само. – C. 171-208.

8. Konferencja «Przyszłość historii mówionej – nauka, archiwa edukacja» – Warszawa 30 marca 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/617/19378/ (дата звернення: 07.09.2012). – Назва з екрана.

9. Maliniak, J. Działalność Ośrodka «Pamięć i Przyszłość» we Wrocławiu / J. Maliniak // Społeczeństwo. 2010 / ред. B.Techmańska, M.Zawadka. – Opole-Wrocław ; Lubin. 2011. – C. 252-269.

ОУН і УПА на Поділлі у працях дослідників, спогадах учасників і свідків подій

В.С.Прокопчук

Стаття присвячена аналізу наукових праць і документальних збірників про діяльність ОУН, УПА на Поділлі, спогадів учасників національно-визвольних змагань 40-50-х років XX ст.

The article analyzes research papers and documental collected stories about OUN and UPA in the Podilian region, memories of competitors of national liberation movements in 40-50 years of the 20th century.

Ключові слова: *Поділля, ОУН, УПА, наукові праці, документальні збірники, Кам'янець-Подільська обласна управа, крайовий провід «Поділля», український національно-визвольний рух, учасники подій, свідки змагань, спогади.*

У роки незалежності України з'явилося близько десятка окремих видань, які розкривають діяльність ОУН, УПА на території Кам'янець-Подільської та Вінницької областей у 40-50-х рр. XX ст. Мета цієї статті – представити зацікавленому читачеві доробок останнього десятиліття, привернути до нього увагу істориків, краєзнавців.

Оунівці як проводу Євгена Мельника, так і Степана Бандери з'явилися на Поділлі вже у липні 1941 р. у складі похідних груп і мали завдання сформувати українські органи влади. 29 липня були створені Кам'янець-Подільська обласна управа на чолі з Миколою Козаком та українська обласна міліція, яку очолив Володимир Зброжик. У Кам'янці-Подільському на приміщеннях управи були вивішані тризуб і жовто-блакитний прапор. Її уповноважені проводили районні збори, сходи сіл, обирали керівників української влади [5, с. 97, 100].

Так було повсемісно і про це йдеться майже в усіх виданнях, підданих аналізу.

Одними з перших у часі побачили світ «Спогади» учасника визвольних змагань, колишнього політв'язня Йосафата Васильовича Лазорка, жителя с. Бабинці Борщівського району Тернопільщини, 1996 р. опубліковані в тернопільському видавництві «Лілея» [4]. Їх автор включився в активну боротьбу УПА 1950 р. На початку літа 1951 р. перейшов у підпілля, був перекинутий до Кам'янець-Подільської області і ввійшов у групу районного провідника ОУН «Матюшенка». Зраджений «Олесем» і «Степаном», 5 лютого 1952 р. був арештований працівниками МДБ і засуджений на 25 років таборів. Звільнений 1957 р., отримав педагогічну освіту, учителював на Тернопільщині. У спогадах відобразив передумови національно-визвольної боротьби, її перипетії в Західній Україні, деякі аспекти протистоянь у Кам'янець-Подільській області, коли обласне управління і районні відділи МДБ взялися за перевербовку членів бойових груп на умовах збереження життя їм та членам сімей, організовували різноманітні провокації, виловлюючи останніх повстанців. Так сталося з Й.Лазарком та М.Чернегою («Циганом»), яких перевербовані оунівці «Олесь» і «Степан» здали прямо в руки ендебістам у селянській хаті у с. Пашківці Ружичнянського району [4, с. 109].

Особливо активізувалася дослідницька робота з проблеми після створення 1996 р. парламентської, 1997-го – урядової комісій із вивчення діяльності ОУН і УПА та відповідної робочої групи в Інституті історії України НАН України на чолі з доктором історичних наук, професором С.В.Кульчицьким. Уже 1999 р. побачили світ шість книг А.В.Кентія, наукового співробітника Центрального державного архіву громадських об'єднань [6, с. 48], колективна монографія «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія», низка документальних збірників і бібліографічних видань. Протягом 1998-2004 рр. тільки робоча група випустила у світ 28 книг загальним обсягом 293,8 др. арк. (5 819 с.) [6, с. 44].

У цей час Центр українознавства при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка паралельно працював над п'ятитомником документів і матеріалів про український національно-визвольний рух середини XX ст. 2005 р. побачив світ том, присвячений Поділлю [7], його автором-упорядником виступив доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук. І хоча більшість документів стосується західного Поділля, що цілком відповідає розмаху боротьби на подільській частині Тернопільщини, а, отже, створеному документальному масиву, все ж значна їх доля розкриває боротьбу ОУН і УПА в Кам'янець-Подільській та Вінницькій областях. У сукупності матеріали цих видань дають можливість відновити хроніку й перебіг багатьох подій. Зокрема 12 березня 1952 р., саме після знищення групи надрайонного провідника «Матюшенка», що діяла на території Староконстянтинівського, Красилівського та інших районів, у тому числі арешту Йосафата Лазорка, члена цієї групи, Кам'янець-Подільський обком партії переможно доповів ЦК КП(б)У: «Таким образом, с ликвидацией надрайонного «провода» «Матюшенко» УМГБ по материалам, которыми мы располагали, полностью разгромлено бандитское подполье Каменец-Подольского окружного «провода» ОУН, дислоцировавшегося на территории области» [7, с. 646]. Збірник, підготовлений професором В.Сергійчуком, містить іменний покажчик, який зафіксував понад 3300 прізвищ, у тому числі й псевдонімів учасників підпільного руху, які впродовж 1939-1955 рр. діяли на території Поділля.

Спробу реконструювати картину боротьби ОУН-УПА в Летичівському районі Кам'янець-Подільської області зробив педагог-дослідник і журналіст В.В.Борисов, здійснивши 2004 і 2006 рр. два видання невеликої книжки «Легенда для нових борців» [1]. Традиційно автор звернувся до першопричин цього руху на терені Летичівщини, вбачаючи їх у розмаху національно-визвольних змагань ще 1917-1922 рр., активній участі у них земляків, очолених колишнім учителем Сахнівської школи, учасником Першої світової війни, капітаном Яковом Гальчевським («Орлом»), у репресіях радянської влади. Він коротко розкриває історію створення ОУН, діяльність похідних груп у Летичівському районі, процес формування українського підпілля, бойові дії відділів УПА, наслідки і значення багатолітньої боротьби. Дослідник наводить список використаної літератури, здебільшого газетних публікацій – всього 88 позицій, однак у тексті на них посилається.

2006 р. вийшло дві важливі праці, що суттєво проливають світло на підпільно-партизанську боротьбу членів ОУН і УПА та їх прихильників на території тодішньої Кам'янець-Подільської області.

«Нескорені» П.Я.Слободянюка [8], тоді директора Держархіву Хмельницької області, присвячені особі генерал-хорунжого Романа Шухевича. Гарно ілюстрована, книга-альбом містить нарис про життя і діяльність провідника ОУН і УПА, голови Генерального секретаріату Української Головної Визвольної Ради, розповідає про утворення, структуру й діяльність ОУН і УПА, у тому числі на території Поділля. Автор опирається на численні факти, цифри, наводить прізвища 88 членів ОУН, що проживали на час виходу книги в Хмельницькій області: у Волочиському районі – 11 осіб, Дунаєвецькому – 18, Нетішині – 8, у Славуті – 12, Шепетівці – 24, у Хмельницькому – 19 [8, с. 57-58].

Водночас книга має ознаки альбома, бо в 120 світлинах зафіксувала життя і діяльність головного героя видання, боротьбу ОУН-УПА, у 108 – відкриття 5 жовтня 2005 р. на околиці с. Гуків Чемеровецького району Хмельницької області, на місці виявлення праху Романа Шухевича, гранітного Хреста – своєрідного символу пам'яті про головнокомандувача УПА.

Великий масив архівних джерел ввібрала книга Нестора Мизака і Василя Горбатюка «За тебе, свята Україно» [5]. Це вже п'ята книга серії, науковим керівником якої виступає доктор історичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Нестор Степанович Мизак. Величезну дослідницьку роботу здійснив також краєзнавець, письменник і журналіст, голова Хмельницької обласної організації НСПУ, директор обласного літературного музею Василь Іванович Горбатюк. Наповнена архівними документами і матеріалами, світлинами, системою посилань на використані джерела, реєстром умовних скорочень, упорядкована за розділами, вона має всі ознаки документального дослідження, найбільш повно розкриває діяльність ОУН і УПА на території Кам'янець-Подільської області.

Перші два розділи – «За соборну Україну» (1917-1921 рр.) та «Геноцид» (1921-1941 рр.) – розкривають передумови відновлення національно-визвольної боротьби в краї у 40-50-х рр. минулого століття. Наступні п'ять – «Боротьба з ІІІ рейхом» (1941-1944 рр.), «Опір сталінізму» (1944-1946 рр.), «В бій за волю йшли юнаки», «На хресних шляхах Поділля»(1947-1950 рр.), «Останній акт визвольної епопеї ОУН» (1951-1953 рр.) – поетапно розкривають хід боротьби ОУН і УПА в області спочатку проти окупантів, які вже восени 1941 р. загнали оунівців у підпілля, згодом – проти підрозділів НКВС, військових частин, партійно-радянського активу, боротьбу, яка на початку 50-х років на терені добігла свого трагічного кінця.

Автор даної статті не ставив за мету розкрити полотно цієї боротьби. Однак, для глибшої характеристики представлених видань, торкнемося окремих її аспектів, подій і фактів.

Ось, наприклад, як розгорталася діяльність ОУН і УПА на Дунаєвеччині. Уже восени 1941 р. учитель Нестеровецької школи, виходець із сусіднього села Зеленче, Петро Матвійович Щербатий, провів роз'яснювальну роботу колезі Володимиру Петрову: давав читати національно-патріотичну літературу, залучав земляків до підпілля, а згодом очолив надрайонний провід ОУН. До боротьби долучилися Андрій Дідик, Іван Глевич, дочки нестеровецького лісника Михайла Бомби Валентина і Галина та інші [5, с. 123]. Навесні 1943 р. студент Іван Глевич у сутичці вбив поліцая Попревича, за що жандарми стратили його батьків.

Починаючи з 1943 р., нестеровецький ліс не раз був місцем дислокації бойових груп УПА, зокрема провідника «Андрія», який проводив вишкіл великого загону УПА. У травні там перебував загін у складі 52 повстанців. Не раз відбувалися бої із загонами НКВС та яструбками, пораненим допомагали фельдшер Кирило Махновський та нестеровецька акушерка Анелія Серафимова [5, с. 124-129, 169]. Відкликаний на Тернопільщину, П.М.Щербатий («Волох») 14 лютого 1945 р. загинув у бою біля с. Іванків Скала-Подільського району [5, с. 128-129], а Дунаєвецький надрайонний провід, що поширював дії на Солобковецький, Віньковецький, Новоушицький, Миньковецький райони, очолив І.С.Глевич, у серпні того ж року – Йосип Васильович Демчук «Луговий».

Із звільненням України, стратегія боротьби зазнала корінних змін – оунівці повернули зброю проти визволителів, вважаючи їх окупантами України. Почалися тривалі військові протистояння, які зайняли у два рази більше часу, ніж війна з нацистами. Бойові сутички мали місце біля Балина, Варварівки, Татариськ, Чечельника, Рачинців. У с. Кривчик загинуло два вояки УПА. 31 грудня 1944 р. запеклий бій відбувся біля хутора Косилів.

10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У Постановою «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України» спонукав обкоми, райкоми партії, управління і відділи НКВС та МДБ завершити ліквідацію загонів УПА. На допомогу їм тільки в Кам'янець-Подільській області було створено 125 підрозділи «яструбків», які налічували 3 105 бійців, у Дунаєвецькому районі – 5 загонів (125 чол.), у Смотрицькому – 8 (200 чол.) [8, с. 52]. Кількість жертв зростала як в одному, так і в другому таборі. Тільки з лютого 1944 по січень 1946 рр. проти ОУН-УПА проведено 26 685 операцій. У свою чергу, 279 формувань УПА (5831 чол.) провели 6 148 операцій, знищили 25 тис. військовослужбовців і працівників правоохоронних органів [8, с. 45].

У червні 1943 р. на конференції проводу ОУН прийняли рішення перейти від війни до підпільних дій. Військові підрозділи розформовувалися, повстанці об'єднувались у невеликі мобільні групи, переходили на конспіративну роботу. Міняла тактику й протилежна сторона, намагаючись усе чоловіче населення західноукраїнських областей у 1944-1945 рр. мобілізувати на фронт, а сім'ї членів ОУН-УПА виселити за межі України. З 1944 по 1953 рр. із західних областей України було вивезено 66 тис. сімей – 203 622 особи, 134 тис. осіб заарештовано, більше 150 тис. убито [8, с. 54]. Багатьох заарештованих повстанців, господарів конспіративних квартир було перевербовано, що дало можливість виявити й нейтралізувати підпільників, їх симпатиків, «пособників». 1946 р. були заарештовані Анелія Серафимова, сестри Галина і Валентина Бомби й отримали по 10 років таборів.

15 вересня 1947 р., при спробі розповсюдження листівок, був затриманий житель Балина Яремчук, вдома у нього виявлена заборонена література [7, с. 370].

З березня 1948 р. у райцентрі Смотрич був знищений пам'ятник В.І.Леніну [5, с. 266].

У червні 1949 р., у зв'язку з переміщенням Й.Демчука («Лугового») на терени Вінниччини, Дунаєвецький надрайонний провід очолив Хома Мартюк [5, с. 253]. До його підпільної бойової групи входили Петро Гречух («Олег»), Іван Гаргат («Лесь»), «Назар», «Сулима» та ін. [5, с. 254].

Боротьба не припинялася і на початку 50-х. Її скеровував крайовий провід «Поділля». На Дунаєвеччину розповсюджував дії Кам'янець-Подільський окружний провід ОУН «Дон», безпосереднє керівництво здійснював надрайонний провідник Х.П.Мартюк. Українське підпілля мало низку конспіративних квартир у Балині, Вихрівці, Гірчичній, Дунаївцях, Зеленчі, Макові, Нестерівцях, Підлісному Мукарові, Пільному Мукарові, Тернавці, Чанькові та інших селах району [8, с. 51]. Однак підпілля ОУН зазнавало все нових втрат. 27 вересня 1951 р. у Малій Кужелівці Миньковецького району на обійсті Гафії Сочинської під час перестрілки загинули підпільники «Сурмач» і «Коваль» [5, с. 247]. 30 вересня у Балині на горищі будинку був схоплений надрайонний провідник Хома Мартюк («Алкід»), 1923 р. народження, житель Скали-Подільської [5, с. 246]. 4 жовтня у Чанькові на квартирі-«ловушці» був узятий Іван Ковалевич («Мирон»). У грудні заарештований учитель Балинської середньої школи О.П.Щур, на квартирі якого не раз переховувалися провідники оунівського підпілля, діяла явка. Олександр Петрович, випускник Чернівецького учительського інституту, підготував і передав «Алкіду» статтю «Пробудження», був його зв'язковим [7, с. 675].

Видання містять багато фактів про діяльність ОУН і УПА на території інших районів області, вони можуть скласти основу для реконструкції подій.

Монографія Н.Мизака і В.Горбатюка, документальне видання В.Сергійчука відкривають чимало інших епізодів національно-визвольної боротьби.

Ендебісти проводили повну зачистку, арештовуючи молодь, яка потенційно могла б поповнювати ряди УПА. Зокрема, 10 квітня 1952 р. начальник управління МДБ у Кам'янець-Подільській області, полковник М.Л.Руденко відрапортував міністру державної безпеки, генерал-лейтенанту М.К.Ковальчуку про викриття у селах Женишківці і Покутинці Віньковецького району двох молодіжних підпільних організацій ОУН.

У Женишківцях вона виникла ще 1948 р. Ініціатором створення і керівником підпілля був учень Віталій Мельник. Сюди входили Володимир Паюк, Іван Качуринець, Анатолій Андрійчук, Олександр Кравчук, Анатолій Сухий, Аліса Сосна, Галина Кравчук. Юнаки знайомилися з нелегальною літературою, прийняли присягу, поширювали листівки. Їх діяльність спрямовував надрайонний провідник ОУН «Богдан». Згодом В.Мельник та І.Качуринець стали студентами Кам'янець-Подільського державного педінституту, Г.Кравчук – Хотинського педучилища, А.Сосна – Київського лісотехнічного інституту, В.Паюк навчався у Сумському військовому артилерійському училищі, А.Андрійчук та А.Сухий служили в армії. У розпал арештів В.Мельник, В.Паюк та А.Сосна перейшли на нелегальне становище [7, с. 658-667]. Віталій Мельник 7 липня 1951 р. загинув під час виконання завдання у с. Ожигівка Київської області [5, с. 226], інших було заарештовано.

У Покутницях з 1949 р. діяла молодіжна підпільна група з 5 осіб. До неї входили Михайло Герасеменюк, Михайло Лозинський, Іван Бригадир, Григорій Герасеменюк, Василь Наглій. Їх опікував Дунаєвецький надрайонний провідник ОУН «Алкід» (Х.Мартюк), котрий доставляв літературу, давав завдання розповсюджувати листівки, збирати інформацію, зброю. 1 травня 1949 р. підпільники підпалили будинок секретаря партійної організації колгоспу [7, с. 667-670]. Вони були засуджені до різних термінів утримання у таборах.

Того ж року був заарештований С.Г.Бучок – студент Голозубинецького ветеринарно-зоотехнічного технікуму, виходець із с. Майдан-Олександрівський Віньковецького району та ін. [7, с. 672-674].

Документальну цінність мають спогади Войциха Леонтійовича Кузьмінського «Тернова нива долі», які 2008 р. побачили світ у Кам'янець-Подільському видавництві «Каліграф» [3]. Вони доповнюють документи живими враженнями очевидця.

Його перша зустріч із українськими повстанцями відбулася навесні 1944 р. Пригнавши з мамою корову з водопою, вони застали на подвір'ї 7-10 чоловіків, одягнених у радянську військову форму. Прибулі привіталися першими, попросили поїсти і, з'ївши по кусню хліба з молоком, покинули оселю. Так було кілька разів, поки вони сказали, яку силу представляють, попередили, що будуть і надалі навідуватися, щоб переночувати, обсушитися, застерегли, аби син із матір'ю не проговорились, бо за це буде кара і від радянської влади, і від «хлопців». Розповідали епізоди з історії України, мету своєї боротьби, просили вияснити ту чи іншу інформацію, на їх гроші передплатити обласну та районну газети, придбати продукти. Так, протягом 1944-1951 рр. хата Кузьмінських у Нестерівцях Дунаєвецького району стала конспіративною квартирою оунівців.

Автор спогадів детально розкриває психологію так званих «пособників», постійний страх, в якому жив він із матір'ю, очікуючи арешту, механізм слідства, суду, життя у концтаборі біля ст. Хурмулі Хабаровського краю, розповідає про приїзд комісії з перегляду справи, посттабірну реабілітацію. У книзі вміщено список прізвищ нестерівчан-земляків В.Кузьмінського, репресованих у 30-50-х рр. XX ст. І цей список тільки по одному селу налічує 171 прізвище [3, с. 376-382]. Наведено спогади М.А.Бута, Є.М.Антонюк, В.В.Петрова, В.С.Зелінського – членів Дунаєвецького районного товариства політв'язнів [3, с. 411-421]. Доповнене низкою документів і світлин,

видання може використовуватись як джерело інформації про оунівський рух на Дунаєвеччині. Однак у книзі допущено чимало невмотивованих повторів, фактологічних помилок, що вимагає використання подій і фактів тільки у поєднанні з іншими документальними джерелами.

Ближчим до нас у часі є науково-документальне видання вінницьких дослідників Василя Йосиповича Гурина, Костянтина Вікторовича Завальнюка, Олександра Степановича Петренка і Тетяни Василівни Стецюк «Нескорені: національно-визвольний рух на Вінниччині 40-50-х років ХХ ст. мовою документів та досліджень» (2009 р.) [2]. Книга складається з чотирьох частин: у першій – представлено уривки з літературно-публіцистичної спадщини Степана Бандери, друга – включає статті авторів книги та інших дослідників, спогади учасників руху, до третьої – ввійшла добірка з 26 документів, до четвертої – фотодокументи. У сукупності, ці матеріали висвітлюють панораму національно-визвольних змагань 40-50-х рр. минулого століття у Східному Поділлі.

З документів дізнаємося, що 1919 р. у складі УГА на Вінниччині побував батько Степана Бандери, капелан Андрій Михайлович Бандера, влітку 1941 р. із батальйоном «Нахтігаль» – Роман Шухевич. У селах Медвеже Вушко, Юзвик під Вінницею контактував із представниками похідних груп, допомагав формувати органи української влади.

Висвітлюються й головні діючі особи тієї боротьби: Євген Алетіяно-Попівський, один із крайових керівників ОУН, мешканець м. Вінниця, учитель Лука-Мелешківської школи; перші провідники ОУН на Вінниччині – Вовк, Бойко, Левко; перший редактор окупаційних «Вінницьких вістей» – Володимир Минович Нофенко, який загинув у лавах УПА на Волині; зв'язкова підпілля, студентка Марія Заїка з Бруслинова Літинського району; полковник Омелян Грабець («Батько»), командир УПА-Південь, який 10 червня 1944 р. загинув у бою з переважаючими силами 189-го батальйону НКВС; Євгена Петерзіль, яка прийшла з похідною групою, вела мобілізаційну роботу серед жінок; Федір Білотченко, підполковник, військовий референт ОУН у Вінницькій області; Йосип Демчук («Луговий»), окружний вінницький провідник, 8 лютого 1951 р. схоплений у Вінниці на вулиці Леніна, та багато інших.

На печальному прикладі Йосипа Васильовича Демчука можна пересвідчитися, до яких нелюдських тортур вдавалися ендебісти. Ось витяг з історії «хвороби» Й.В.Демчука: «Поступив у тюрму №1 у важкому стані 31/VII-52 р. із переломом основи черепа, переломом обох щелеп, переломом підколінників… Причому ув'язнений Демчук був різко зниженого харчування, на обличчі мав крововиливи навколо обох очей, вибиті три верхніх зуби, мав рану коло лівого ока і брови, перелом верхньої та нижньої щелепи, перелом обох підколінників, з правого вуха і носа витікала кров…». Такі свідчення залишили капітан Грачов, начальник с/частини, та лікар Зінюк, приймаючи зі слідчого ізолятора УМДБ до вінницької тюрми Й.В.Демчука [5, с. 302].

З матеріалів книги проступають мотиви долучення подолян до боротьби. До ОУН-УПА вступали репресовані, або їх діти; колишні воїни УГА, Дієвої армії УНР; ідейно переконані українці, світогляд яких формували сім'ї, школа, «Просвіта»; великий вплив мала оунівська агітація. До лав ОУН вступали військовослужбовці – оточенці, відпущені з концтаборів; ті, хто ховався від депортації до Німеччини. Декого забирали до збройних загонів шляхом насильницької мобілізації, нерідко й під загрозою розстрілу, розправи над сім'єю та ін.

За соціальним складом переважали селяни, учителі, студенти, учні старших класів, військові та інші категорії, за національністю – більшість українці, але були й росіяни, узбеки, грузини, представники інших республік СРСР.

На високих командних постах були здебільшого представники Західної України – члени ОУН зі стажем і досвідом підпільної боротьби. Але не малих висот в управлінській ієрархії досягали й подоляни. Про одного з них – Йосипа Позичанюка – йдеться у матеріалі А.Малигіна.

Виходець із Дашівського району Вінниччини, він закінчив літературний факультет Ніжинського педінституту. Після приєднання західних українських земель працював у Львові секретарем місячника «Література і мистецтво». Там вступив до ОУН, редагував газети «За Україну», «За Українську державу». 1941 р. потрапив до гестапівського застінку, з якого згодом вирвався. У крайовому військовому штабі ОУН очолював пропагандистський відділ. Пройшов військовий вишкіл, доріс до підполковника. 21-22 листопада 1943 р. брав участь у І конференції поневолених народів. Писав новели, оповідання, публіцистичні статті. Коли 11 липня 1944 р. було проголошено створення Української Головної Визвольної Ради, її президентом став Кирило Осьмак, головою уряду – Роман Шухевич, а Йосип Позичанюк – членом УГВР, членом Головної Ради ОУН, політреферентом УПА, власне – одним із головних ідеологів ОУН-УПА. Загинув подолянин 22 грудня 1944 р. у бою поблизу с. Юшківці Жидачівського району на Львівщині [2, с. 94-97].

З матеріалів книги дізнаємося й про те, що професор О.Савостіянов, відомий краєзнавець, автор багатьох природознавчих праць, делегат І Всеукраїнської краєзнавчої конференції у Харкові (травень 1925 р.), соратник В.Отамановського з розбудови краєзнавчих структур на Вінниччині, з приходом нацистів став бургомістром Вінниці, а брат генерал-хоружного Михайла Володимировича Омеляновича-Павленка, головнокомандувача УГА, а згодом і Дієвої армії УНР, теж генерал, Іван Володимирович Омелянович-Павленко очолював у Вінниці 109-й батальйон української кримінальної поліції.

Отже, за останнє десятиліття тема національно-визвольної боротьби 40-50-х рр. ХХ ст. набула актуальності. Насамперед, живі учасники цих змагань вимагають правдивого розкриття характеру боротьби, визнання їх внеску в здобуття Україною незалежності. У той же час відкрились архіви колишнього КДБ, стали доступними дослідникам і ті вдалися до якомога повного доведення цих документів до читача.

Відбулися перші спроби аналізу й узагальнення документального масиву, опублікування досліджень на рівні статей, історичних нарисів, збірників документів, супроводжених примітками й науковим коментарем. Однак жодне з аналізованих видань не може претендувати на повноцінне монографічне дослідження. Така праця ще чекає свого автора.

Наведені у вказаних книгах факти спростовують твердження про експортований, привнесений ззовні, характер національно-визвольної боротьби у нашому краї. На Поділлі ідеологія ОУН знайшла благодатний ґрунт, у рядах ОУН і УПА діяли сотні подолян. Окремі з них, як-от Й.І.Позичанюк із Вінниччини, піднялися на найвищі щаблі партійної та військової ієрархії.

Без сумніву, науковці, краєзнавці в підданих аналізу виданнях знайдуть чимало фактів, імен, вказівок на архівні джерела, які можуть стати вихідним моментом для розгортання більш поглибленого і цілеспрямованого пошуку.

Джерела

1. Борисов, В.В. Легенда для нових борців / В.В.Борисов. – 2-ге вид. – Летичів: НВФ «Синтез», 2006. – 78 с.: іл.

2. Гурин, В.Й. Нескорені: національно-визвольний рух на Вінниччині 40-50-х років ХХ ст. мовою документів та досліджень / В.Й.Гурин, К.В.Завальнюк, О.С.Петренко, Т.В.Стецюк. – Вінниця: ДП ДКФ, 2009. – 304 с.: іл.

3. Кузьмінський, В.Л. Тернова нива долі: спогади та док. / В.Л.Кузьмінський. – Кам'янець-Поділ.: Каліграф, 2008. – 476 с.

4. Лазорко, Й.В. Спогади / Й.В.Лазорко. – Т.: Лілея, 1996. – 160 с.: іл.

5. Мизак, Н. За тебе, свята Україно: Кам'янець-Поділ. обл. у визвол. боротьбі ОУН, УПА / Н.Мизак, В.Горбатюк. – Чернівці; Хмельницький; Торонто, 2006. – Кн. 5. – 352 с.: іл.

6. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фахов. висновок робоч. групи при Уряд. коміс. з вивчення діяльн. ОУН і УПА: 2-ге вид., стереотип. – К.: Наук. думка, 2005. – 52 с.

7. Сергійчук, В. Український здвиг: Поділля. 1930-1955 / В.Сергійчук; КНУ ім. Тараса Шевченка, Центр українознавства. – К.: Укр. видав. спілка, 2005. – 840 с.

8. Слободянюк, П.Я. Нескорені: (нац.-визвол. боротьба ОУН-УПА на чолі з Р.Шухевичем) / П.Я.Слободянюк. – Т.: Збруч, 2006. – 76 с.

Політичні репресії на Вінниччині в друкованих джерелах, дослідженнях та спогадах очевидців

П.І.Цимбалюк

У статті подаються матеріали з друкованих джерел та свідчення очевидців політичних репресій – мешканців с. Малинівка (раніше с. Гута-Літинська) Літинського району.

The article presents materials from printed issues and testimonies of witnesses of political repressions who are residents of the village of Malynivka (before Huta-Litynska) of Lityn rayon.

Ключові слова: *Літинський район, с. Малинівка, політичні репресії, репресовані родичі, свідчення очевидців, свідчення рідних, друковані джерела, фонд ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, книги, видані за кордоном, місцеві дослідження.*

Перш ніж розкрити названу тему, зупинюся на тому, чому саме політичні репресії на Вінниччині стали предметом мого дослідження, що спонукало мене до вивчення і висвітлення цієї трагічної сторінки в житті українського народу, зокрема моїх земляків. Мабуть, важко знайти родину, у якій би не виявилося жертви сталінських репресій. Така доля спіткала і мою родину, адже репресованими були двоє моїх дядьків і ще багато односельчан. Уперше дізналася я про це від своєї матері Антоніни Михайлівни, рідної тітки Марини Михайлівни і старшої сестри Зосі Іванівни. Окрім чималої джерельної бази, наявної у фондах ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва,

хочу поділитися правдивими, неупередженими спогадами, які почула у свій час від рідних мені людей. Цим самим, я складаю шану невинно закатованим сталінським режимом жертвам та їх сім'ям і, можливо, це невеличке дослідження буде ще однією пересторогою, аби такої трагедії на нашій землі більше не повторилося. Але повернімося до джерельної бази...

За роки незалежності України поступово відкривається завіса окремих етапів її трагічної історії, все менше стає, так званих, «білих плям». Політичні репресії 1937-1938 рр. – один із найжорстокіших злочинів, який тодішня більшовицька влада застосувала до власного народу. Я не буду в даній статті розкривати причини такої політики (залишимо це для істориків), зупинюся лише на наслідках, до якої вона привела український народ як на основі друкованих джерел, так і спогадів очевидців тих страшних подій, переважно на прикладі моїх близьких родичів.

Візьмемо кілька, на мій погляд, найхарактерніших джерел, які висвітлюють сталінські репресії на Вінниччині. Їх можна поділити на дві частини: перша – це книги, видані за кордоном, а в роки Незалежності надруковані в Україні; друга – дослідження наших місцевих науковців, які на основі архівних документів (що поступово ставали доступними), інших джерел, спогадів очевидців дають оцінку трагічним сторінкам історії нашого народу, в тому числі подіям на Вінниччині.

Книга М.Селешка «Вінниця»: Спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937-1938 (Зредагував В.Верига). – Нью-Йорк – Торонто – Сідней (вид-во «Новий шлях», Фундація Олега Ольжича), українському читачу стала доступна 1991 року.

Автор книги був відданий українській визвольній справі. Народився 1901 р. на Бойківщині. У 40-х роках проживав у Берліні, був членом «Союзу міжнародних журналістів». За рекомендацією д-ра М.Сушка, начальника Української Установи Довіри в Німеччині, 1943 р. він був запрошений взяти участь як перекладач у роботі німецької дослідної комісії, яка відкопувала масові могили у Вінниці. Завданням було – зідентифікувати жертви терору, перевірити документи й перепитати свідків, які могли щось сказати про ту трагедію. Беручи участь у роботі комісії, інженер за фахом М.Селешко, не тільки виконував роль перекладача, але й на власні очі спостерігав, що діялося на Вінниччині. У названій книзі він поділився своїми спостереженнями і спогадами, які, хоч і носять суб'єктивний характер, представляють цінний матеріал для вивчення трагічної долі українського народу як під більшовицькою, так і під німецькою окупацією. Важливо те, що вона подає матеріали з перших вуст, спогади очевидця. Іронія долі полягала в тому, що розголошення інформації про нововідкриті масові могили більшовицьких жертв не було актом гуманності німецького окупаційного режиму в Україні. Робилося воно для того, щоб відвернути увагу світової спільноти від злочинів, які вони самі чинили у східно-європейських країнах. Окрім розповіді про ті страшні події, автор подає «Список замордованих і зідентифікованих до 7 жовтня 1943 року», який становить 679 імен.

Ще одна книга – «Злочин Москви у Вінниці» (Нью-Йорк, 1951) – починається з передмови В.Коваля «Московське народовбивство». У ній представлено інформацію про кілька хвиль терору в Україні і Вінниці зокрема. Це 1921-1922 рр., 1929-1931, 1937-1938, а також голод 1933-1934. В останню хвилю було ув'язнено 30 тис. людей, про долю яких найкращу відповідь дала сама українська земля. Подаються у книзі також спогади очевидців репресій 1937-1938 рр., дані про розкопки могил у 1943 р. та висновки судово-медичної експертизи, яку проводила спеціальна комісія під керівництвом німецького професора Шредера.

Невеликого обсягу книжка А.Драгана «Пам'ятаймо про Вінницю» побачила світ у фірмі «Континент» видавництва «Вінниця», надрукована за виданням США «Свобода», 1986 р. Тут подаються матеріали про репресії 1937-1938 рр., розкопки могил, свідчення рідних, ідентифікація замордованих людей, способи та місця розстрілів, мотиви злочину. Привертає увагу стаття «Народовбивство продовжується», у якій описуються події 1944 р., після звільнення Вінниці від фашистських загарбників.

Гортаючи сторінки книги «Народовбивство в Україні»: Офіційні матеріали про масові вбивства у Вінниці (Львів, 1995) та переглядаючи «Список жертв, розпізнаних у Вінницьких масових могилах до жовтня 1943 р.», вміщений у ній, на сторінці 229 під №117, я знайшла знайоме прізвище – Гижицький Станіслав Францович (українець, нар. 12 серпня 1906 р., будівельник, с. Гута Літинська (перейменована на Малинівку), Літинський р-н.). Принагідно відмічу, що у книзі «Реабілітовані історією»: Вінницька область (Вінниця, 2007, ч. 2, с. 461) у розділі IV «Сторінки людських трагедій (біографічні довідки)» є також інформація про нього, але містить дещо інші дані: поляк, одноосібник. Звинувач. за ст. 54-10 КК УРСР. За рішенням Нарк. ВС і Прокур. СРСР розстріляний 14.12.1937 р. Реабілітований 27.03.1989. Ось такі повідомлення містять офіційні джерела. А нижче – спогади очевидців про цю трагедію.

Листопад 1937 р.... Ніч... Молода сім'я, Станіслав, Мариня і їхня чотирирічна донечка Зося відпочивають. Раптом господар прокинувся перед ранком і почав будити дружину, промовляючи, що йому приснився страшний сон, ніби за ним «прийшли». Що це означало, вони знали не з чужих слів, адже вже стало звичним, що посеред ночі гуркотіла по дорозі підвода, а на ранок селяни дізнавалися, що забрали то одного, то іншого односельця, звинувачуючи їх у контрреволюційній діяльності і оголошуючи «ворогом народу». Мало хто після того повер-

тався додому. Були погрози з боку голови сільської ради А.Трача (прізвище змінене за поваги до нащадків) та голови колгоспу Чумака і на адресу Станіслава. Приводом стала заява сусідки Теклі Медведської (до цього часу зберігається в архіві разом зі справою С.Гижицького), яка повідомила відповідні органи про те, що ніби її чоловік разом із сусідом вели на кухні антирадянські розмови, критикували Сталіна та його політику. Ще одна «провина» Станіслава в тому, що він і дружина були віруючими і одноосібниками. Мариня почала заспокоювати чоловіка, але він наполягав на своєму. Зрештою вона встала, запалила каганець, розбудила донечку. Він одягнувся, цілував по черзі дружину і дитину, не випускаючи їх зі своїх обіймів.

Сон виявився пророчим. На світанку постукали у вікно, і до хати увійшли вже згаданий голова та дільничний міліціонер, які наказали Станіславу йти з ними до сільради для з'ясування деяких обставин, а на ранок його відпустять. Але у цю трагічну ніч Станіслав бачив своїх рідних людей востаннє. Його родині, як і родинам усіх інших репресованих, на запитання про долю та місцезнаходження своїх ув'язнених родичів, представники влади повідомляли про їх висилку в табори без права листування.

Наступна «зустріч», якщо це можна так назвати, відбулася страшного 1943, коли Мариня зі своєю свекрухою Терезією пішли до Вінниці з надією знайти хоча б тіло свого чоловіка й сина. Їхні найгірші сподівання справдилися – він був закатований НКВДистами і став невинною жертвою сталінських репресій. Понівечене від тортур і часу тіло знайшли у братській могилі, а розпізнали його рідні по одягу – кожушку, любовно вишитому дружиною (у книзі зазначено, що «мати Терезія впізнала його штани»). Важко передати горе матері й дружини, але добиватися правди ніхто не смів, адже за це могли бути покарані й інші члени родини. Згорьована мати незадовго після цього померла, а дружина прожила довге життя, майже 90 років, виховавши доньку й шістьох онуків, зберігши пам'ять про коханого чоловіка та вірність йому до кінця своїх днів.

Ще одна жертва сталінських репресій у нашій родині – рідний дядько – Федір Михайлович Зелінський. Доля його дещо відрізняється від долі С.Ф.Гижицького, але від того не здається менш трагічною. Будучи досить заможним господарем на селі, він одним із перших вступив до місцевого колгоспу. Що спонукало його до цього, зараз важко сказати: чи то переконання у правильності такої форми господарювання, чи побоювання бути покараним більшовицькою владою за супротив її політиці, адже у нього була сім'я – дружина і четверо дітей, яких він безмірно любив і боявся їм нашкодити. Але працював Федір Михайлович у колективному господарстві досить сумлінно. Проте, як багатьох односельців, машина сталінських репресій не обминула і його. Коли завідуючий колгоспною свинофермою був звинувачений у підривній діяльності за падіж тварин і звільнений, тодішній голова, уже згаданий Чумак, запропонував цю посаду Ф.М.Зелінському. Той, розуміючи безперспективність цієї справи, намагався відмовитися, запевняючи, що він буде, як і раніше, працювати у колгоспі на рядових роботах. Така відмова була сприйнята як саботаж, і 1937 р. він був заарештований (звинувач. за ст. 54-10 КК УРСР. За рішенням Нарк. ВС і Прокур. СРСР 03.02.1938 ув'язн. на 10 років ВТТ. Реабіл. 22.05. 1989)*. Перебуваючи у далекому Сибіру, як завжди працьовитий і добросовісний, він трудився по дві зміни, сподіваючись, що за гарну поведінку зможе раніше вийти на волю. Але не судилося... Жахливі умови перебування у таборах, холод, голод, виснажлива праця, підірвали здоров'я, внаслідок чого він захворів і помер. Свій останній спочинок знайшов на табірному цвинтарі. Так Федір Михайлович ніколи більше не побачив свою родину, а рідні – його. Лише старі фотографії та гіркота тяжкої втрати супроводжували впродовж усього життя його дружину Олену та дітей.

Зупинюся ще на кількох документальних джерелах про репресії 1937-1938 рр. із фондів ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. Відредагована і упорядкована Є.Сверстюком і О.Скопом книга «Вінниця: злочин без кари: Документи, свідчення» (К., 1994) вміщує страхітливі документи кримінальної хроніки, слідами великого злочину, старанно прихованого від людського ока. Праця досить багатопланова і є підсумком багаторічних зусиль багатьох людей, що берегли пам'ять, свідчення і документи про більшовицькі вбивства у Вінниці 1937-1938 рр. та розкриття масових братських могил під час німецької окупації 1943 р. Книга вийшла за сприяння фонду імені Івана Багряного (США) та Українського товариства репресованих.

Книга «Політичні репресії на Поділлі» (20-30-ті рр. XX ст.) (Вінниця, 1999), (авторський колектив: В.Ю.Васильєв, С.Л.Калитко, М.П.Кравченко, Р.Ю.Подкур) вміщує документи, які раніше мали гриф «Цілком таємно», тобто складали одну з таємниць комуністичного режиму, яку пильно оберігали впродовж багатьох десятиліть. Ці документи й були покладені в основу авторського аналізу причин та механізмів здійснення політичних репресій у Вінницькій області в 20-30-х рр. XX століття. Особливістю цієї книги є те, що у ній хронологічні рамки більш розширені і матеріали подаються, починаючи з 1920 р. і закінчуючи 1938 р.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політичні репресії на Поділлі» (Вінниця, 2002), яка відбулася 23-24 листопада 2001 р., згідно з пропозиціями обласної міжвідомчої комісії з увічнення жертв війни і політичних репресій при Вінницькій облдержадміністрації та відповідно до розпорядження голови Вінницької облдержадміністрації Ю.І.Іванова від 11 жовтня 2001 р. Редакційною колегією у складі доктора історичних наук А.Т.Давидюка, кандидатів історичних наук П.М.Кравченка та В.П.Лациби укладено дану книгу на основі наукових доповідей учасників Конференції, серед яких, крім вінничан, виступили науковці з Німеччини, Франції, багатьох регіонів України. Учасники конференції прийняли відповідну ухвалу та звернення до громадян України, громадських і політичних об'єднань, політичних партій, владних структур, засобів масової інформації.

Найбільш вагомим є 27-томне видання «Реабілітовані історією», перші три томи якого присвячені Вінницькій області і побачили світ відповідно 2006, 2007, 2010 рр. Книги, окрім повного переліку прізвищ репресованих уродженців краю та тих, хто проживав на теренах Вінниччини і був тут репресований, вміщують аналіз архівних документів, спогадів очевидців, причин, механізмів та наслідків політичних репресій, а також список публікацій, присвячених даній проблемі. У виданні подані історичні нариси, унікальні фотодокументи про складні долі громадян Вінницької області, які постраждали від репресій. Третій том завершує перелік репресованих, прізвища яких починаються з літери «М». Книги оснащені потужним науково-методичним апаратом, які дають змогу краще орієнтуватися у матеріалах видання. Це лише невеличка часточка документів із фондів ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, які висвітлюють тему політичних репресій на Вінниччині. Окрім того, є ще ціла низка публікацій у збірниках, періодичних виданнях, а також Інтернет-ресурси. Більш об'ємно вони представлені у традиційних і електронному каталозі бібліотеки та бібліографічних покажчиках.

Зупинюся на бібліографічному покажчику, підготовленому фахівцями Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва Г.М.Авраменко та О.І.Кізян «Гіркий був келих життьовий...» (Вінниця, 1995) та другому, доповненому виданні його 2001 р. Передмову написав кандидат історичних наук, керівник науково-редакційної групи книги «Реабілітовані історією» В.Лациба. Покажчик містить три основні розділи: «Репресії в Україні», «Репресії на Вінниччині» та «Тема репресій в українській художній літературі та публіцистиці». Він розрахований, у першу чергу, на наукових працівників, освітян, бібліотекарів та широке коло читачів, яких цікавить дана тема. Відбір матеріалу закінчений у березні 2001 р.

Обласною науковою бібліотекою, окрім поповнення фонду документами даної тематики, проводиться їх популяризація, яка особливо активізується у травні і приурочується Дню вшанування пам'яті жертв політичних репресій в Україні.

* Реабілітовані історією: У 27-ми томах. Вінницька область / Ред. тому: Л.М.Спірідонова та ін. – Кн. 2. – Вінниця. – ДП «Вінницька картографічна фабрика». – 2007. – С. 794.

Джерела

Реабілітовані історією: у 27 т. Т. Вінницька обл.: у 3 кн. – Вінниця, 2007. – Кн. 2. – С. 461, 794.

«Гіркий був келих життьовий...»: бібліогр. покажч. – 2-ге, допов. вид. / уклад.: Г.Авраменко, О.Кізян; передм. В.Лациби. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2001. – 76 с.

Репресії 20-30-40-х і початку 50-х років на Україні: наук.-допоміж. покажч. / упоряд.: Л.Ю.Ступак та інші; вступ. ст. Г.В.Касьянова; відп. за вип. Л.Л.Макаренко. – К., 1992. – 186 с.

Грановський, Б.В. Таємні «об'єкти» НКВС у Вінниці (1937-1940 рр.): матеріали до бібліографії / Б.Г.Грановський. – К., 1998. – 37 с.

Спогади з німецького полону

В.Ю.Дем'яненко

Стаття базується на спогадах жительки села Криківці Немирівського району Вінницької області Клавдії Михайлівни Семикрас, яку було насильно вивезено до Німеччини на примусові роботи, про нелюдське ставлення до так званих «остарбайтерів» з боку німецьких властей, а також про діяльність німецької пошукової групи «Пошук слідів».

The article is based on memories of Klaudia Mykhailivna Semykras, a resident of the village of Krykivtsi (Nemyriv region, Vinnytsia oblast) who was carried out under compulsion to Germany for forced works. It also reflects inhuman attitude of German authorities to so-called "Osterbeitern" and an activity of the German rescue team "Searching footprints".

Ключові слова: *Немирівський район, с. Криківці, Клавдія Михайлівна Семикрас, примусові роботи, остарбайтери, німецька пошукова група «Пошук слідів».*

У лютому цього року виповнюється 70 років із початку примусового вивезення українського населення на роботи у німецькі концентраційні табори. На початку 1942 р. Берлін дав вказівку розгорнути вербування і вивіз українців до Німеччини, де їх використовували на роботах у військовій промисловості, на шахтах, у сільському господарстві. На початку акції тисячі юнаків і дівчат їхали добровільно, рятуючись від голодної

смерті та свавілля окупантів. Але вже з весни почався насильницький вивіз, який набув величезних масштабів. Геринг у березні розпорядився надіслати з України 527 тис. робітників. А у вересні Гітлер наказав спішно доставити до Німеччини 500 тис. українок віком від 15 до 35 років для роботи у домашньому господарстві. Керівник служби вербування іноземної робочої сили Фріц Заукель у жовтні дав розпорядження зібрати 500 тис. робітників у рейхскомісаріаті «Україна». Людей ловили, як звірів, масовими облавами, вивозили під конвоєм. Акції супроводжувалися жорстокими репресіями. Пізніше історики підрахували, що із семи мільйонів іноземних робітників у Німеччині третину становили українці. Зі здобуттям Україною незалежності спостерігається підвищений інтерес вітчизняних дослідників до історичної долі «остарбайтерів», розкривається чимало раніше невідомих сторінок насильницького вивезення «східних робітників» до Німеччини, їхнього рабського становища у німецькому полоні.

Моє дослідження базується на розповіді людини, яка ці події бачила та пережила – Клавдії Михайлівни Семикрас, жительки с. Криківці Немирівського району Вінницької області. На примусові роботи Клавдію Михайлівну забрали у 15-літньому віці. У той день, 5 червня 1942 р., вивезли із села 17 людей. Нелюдське ставлення німців проявилося у перевезенні до Німеччини: людей перевозили у невичищених вагонах-товарняках, у яких свого часу перевозили коней. Привезених робітників німці розбирали як товар. Десятки тисяч із остарбайтерів (нім. *ostarbeiter* – східні робітники, так називали вивезених у Німеччину) загинули на чужині від виснаження, хвороб і травматизму, так званих наслідків умов праці. Клавдія Михайлівна працювала спочатку на кабельному заводі у м. Вупперталь, с. Ронздорг, де відкритим мотором, на якому мотала кабель, їй відірвало середнього пальця на руці. Умови проживання на заводі були такими: довге дерев'яне приміщення, перебите перегородками на кімнатки; двоповерхові нари, на них – матраци із соломи, в яких водилися клопи; душ – раз на два тижні; з одягу – два халати: один робочий, сивенький у смужку, інший – у клітинку; дерев'яне взуття. На одязі зліва, там де серце, був напис (білим на синьому фоні) «Ост». Одяг такий на всі пори року. В кожної людини був особистий номер, який носили на нитці на шиї. На завод і назад водили під конвоєм: два поліцаї з автоматами попереду колони, а два – позаду. За роки перебування у полоні Клавдія Михайлівна також виконувала домашню роботу по господарству в тамтешніх німців, паяла бомби на іншому заводі, копала окопи на передовій. Усяку роботу супроводжували постійні стусани та побої поліцаїв, хоча вона зустрічала різних людей і серед німців. Не всі палали глибокою ненавистю до остарбайтерів, не всі рвалися бити і знущатися. Були й такі, котрі жаліли їх, тихцем давали їсти.

Після пережитого важко було повірити в те, що війна закінчилася. Вістка про перемогу сколихнула давно приспані серця, той день і ті емоції назавжди закарбувалися у пам'яті.

2001 р. у с. Криківці прийшов лист із Німеччини на адресу п'ятьох людей, жителів села, котрі були в німецькому полоні, живими з яких залишилася лише Клавдія Михайлівна Семикрас. Як з'ясувалося, авторами листа є пошукова група громадян Німеччини у віці від 25-55 років під назвою «Пошук слідів», яка займається історією примусових робіт у м. Вупперталі. Група створена істориками й студентами, учасниками Спілки переслідуваних націоналістичним режимом/союзом антифашистів (в оригіналі «VVN/BdA»). Незважаючи на те, що їхня група – приватне об'єднання, вони працюють з інформацією з різних архівів. Адреси колишніх примусових робітників дістали у Міжнародній спілці освіти і зустрічей (м. Мюнстер), а також від фонду «Мемориал» (м. Москва). Шляхом переписки збираються спогади очевидців. Все це – задля мети показати правдиву історію, яка витісняється (часто буває, що школярі й студенти навіть не знають про примусові роботи в Німеччині). Ще однією причиною надісланого листа є повідомлення того, що німецька влада прийняла рішення виплатити компенсацію, в якій відмовляли потерпілим багато десятиліть. Претендувати на компенсацію мали право також спадкоємці жертв нацистських переслідувань, якщо останні померли після створення Українського національного фонду «Взаєморозуміння і примирення» (16 червня 1993 р.). Хоча навряд чи є та сума, що може компенсувати втрачену молодість, здоров'я, допоможе забути, або повернути життя.

Джерела

1. Про затвердження плану заходів у зв'язку з 70-ми роковинами початку насильного вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи в роки Великої Вітчизняної війни: розпорядж. Кабінету Міністрів України № 524-р від 1 серп. 2012 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/524-2012 (дата звернення: 30 серп. 2012). – Назва з екрана.

2. Дем'яненко, В. Спогади з Вупперталя / В. Дем'яненко // Вінниччина. – 2012. – 22 лют. – С. 10.

3. Усна розповідь Семикрас Клавдії Михайлівни, жительки села Криківці Немирівського району.

Події, факти з життя мешканців с. Іванів Калинівського району у спогадах очевидців

Л.С.Бадрак

У статті подаються події, факти з життя мешканців с. Іванів Калинівського району Вінницької області часів Великої Вітчизняної війни, зібрані методом «усної історії» бібліотекарем місцевої спеціальної загальноосвітньої школи.

The article looks at events and life facts of residents of the village of Ivaniv, Kalynivka rayon, Vinnytsia region during the World War II, collected by a librarian of a local specialized general education school using a method of an "oral history".

Ключові слова: *Калинівський район, с. Іванів, історія населених пунктів, спогади односельчан, окупація, полонені, розстріли, місцеві жителі.*

Протягом останніх років активізувалася робота краєзнавців, істориків, бібліотечних працівників з дослідження і написання історії населених пунктів. Важливою складовою такої діяльності є збір спогадів, свідчень очевидців. Використовуючи метод «усної історії», я записала за допомогою відеокамери спогади своїх односельців про трагічні сторінки з життя с. Іванів Калинівського району та окремих його мешканців.

Тетяна Олексіївна Купчинська, 1924 р.н., уродженка м. Красилів Хмельницької області, з 1935 року проживала у нашому селі, яке тоді мало назву Янів.

Із розповіді цієї жінки я дізналася про наступне. 1942 року на території села, яке було окуповане фашистами, її заарештували поліцаї і посадили в погріб, як і багатьох інших молодих людей. На наступний день їх завантажили у машини і повезли на станцію Калинівка, а далі товарним потягом – у невідомому напрямку. Їхали довго, їсти їм не давали, іноді на станції можна було випити води. Пригадала Тетяна Олексіївна й такий випадок. У вагоні, де везли хлопців, бранці зірвали підлогу і втекли, уникаючи фашистського рабства. Коли конвоїри на черговій станції помітили порожній вагон, то хотіли розстріляти частину дівчат, але зваживши на те, що провини їх у цьому немає, продовжили етапувати до місця призначення.

Привезли полонених до німецького міста Кльоків. Там дівчат групами розподілили по господах бауерів. Тетяна потрапила до жінки, польки за національністю. Основна робота, яку виконувала ця тендітна дівчина, було доїння 15 корів. У той самий час у цієї пані працювали ще й військовополонені Радянської Армії. Одному з них, Маслову, дівчина, ховаючись, давала увечері чашку молока. Військовополонених приводив уранці конвой, а ввечері їх забирали до табору. 1945 р. Т.О.Купчинська повернулася до Іванова, де пропрацювала 56 років у дитячому будинку, а згадки про понівечену у фашистському рабстві молодість залишилися у пам'яті назавжди.

Другий свідок, спогади якого мені вдалося зібрати, – Василь Миколайович Воронюк, 1921 р.н. Він розповів, як потрапив у німецький полон разом зі своїм земляком, на прізвище Ольховий, котрий так і не повернувся до рідних місць. Василь Миколайович згадав, як їх завезли на острів, де вони будували дзоти, укріплювали береги. Робота була виснажливою, годували полонених один раз, увечері. На острові було тепло, 2 роки вони ходили без одягу, лише на ногах були дерев'яні кайдани, які захищали від порізів камінням.

Звільнили полонених американські війська, і В.М.Воронюку довелося рік прослужити в союзницькій армії. Після закінчення Великої Вітчизняної війни він ще деякий час служив у Радянській Армії.

Третій свідок, розповідь якого мені вдалося записати, – Василь Феодосійович Мельник, 1929 р.н. Його спогади пов'язані з трагічними подіями, які відбувалися безпосередньо в рідному селі. 30 травня 1942 року юнак на власні очі бачив, як фашисти розстрілювали мирних жителів с. Іванова. Пам'ять до цього часу зберігає ті жахіття. І сьогодні без сліз він не може розповідати про те, як йому доводилося бігти щодуху, закриваючи очі, повз ті місця, де відбувалися масові розстріли людей. Адже спогади про крики, кров, рух землі, де були закопані напівживі люди, не полишають Василя Феодосійовича й донині.

З офіційних джерел встановлено, що протягом 30 травня – 1 червня 1942 року фашистами було розстріляно понад 1 600 жителів с. Іванів (за деякими даними, біля двох тисяч), серед них, переважно, євреї – жінки, старі, діти. Але були й люди інших національностей – українці, поляки, цигани. Відбувалося це за польським та на єврейському цвинтарі. На місці масового знищення людей встановлено пам'ятний знак.

Важко людям згадувати ці трагічні сторінки з історії села, своєї власної долі, важко їх і слухати, записувати, адже все доводиться пропускати через своє серце й розум. Але робити це потрібно, аби запобігти повторенню таких кривавих злочинів. Робота в напрямку збору свідчень, спогадів очевидців триває і це я вважаю своїм священним обов'язком, як людина, громадянин, представник однієї з найгуманніших професій – бібліотечний працівник.

Краєзнавство Східного Поділля у період «Перебудови» (1985-1991 рр.)

С.Д.Гальчак

У статті відслідковуються позитивні зміни в розвитку краєзнавства періоду «Перебудови», зокрема на території Східного Поділля, створення тут низки громадських краєзнавчих організацій, встановлення пам'ятників і пам'ятних знаків, дослідження і оприлюднення таких, раніше заборонених тем, як голодомор, сталінські репресії.

The article dwells upon positive changes in a development of a regional ethnography of "Perestroyka" stage on a territory of Eastern Podillia. It considers forming here a chain of regional ethnographic public organizations, setting up monuments and memorial signs, researching and promulgating previously forbidden topics of the famishment and Stalin's repressions.

Ключові слова: *перебудова, Східне Поділля, краєзнавство, Вінницька обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії й культури, секція пам'яток літератури, фольклору та етнографії, Вінницька обласна організація Українського фонду культури, Вінницьке обласне краєзнавче товариство «Поділля», «Просвіта», сталінські репресії, голодомор.*

У березні 1985 р. генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М.С.Горбачова, який заявив про необхідність змін у всіх сферах суспільного життя. Почалася так звана «перебудова», сутність якої полягала, передусім, у виправленні окремих негативних рис існуючої суспільно-економічної системи, намаганні будувати соціалізм «із людським обличчям», тобто надати функціонуючому впродовж багатьох десятиліть тоталітарному режиму більше привабливості в очах світової спільноти та співвітчизників.

Загалом, перебудовний процес включав три етапи. Перший із них характеризувався як період порівняно оптимістичного бачення «революції зверху». Реформатори вважали тоді, що дістануть потрібні результати «малою кров'ю», не змінюючи корінних засад і принципів суспільства. Цей стан охоплював два роки (1985-1986 рр.) і проходив під гаслом «Більше соціалізму!». Другий етап мав уже інший лейтмотив – «Більше демократії!». Він характеризувався провалом започаткованих Кремлем економічних реформ і пробудженням суспільства від політичної летаргії під впливом політики гласності (1987-1988 рр.). Другий етап теж контролювався ініціаторами реформ. Керівництво державою і контроль над суспільством цілком перебували в руках центру, тоталітарна природа якого не зазнала істотних змін. Третій етап «перебудови» (1989-1991 рр.) можна назвати етапом політики реформ. «Ініціатива верхів» не зімкнулася, як сподівався на це М.С.Горбачов, з масовим рухом «знизу». Неконтрольовані компартійним апаратом вибори в органи державного управління змінили обличчя політичного режиму. Внаслідок розщеплення компартійно-радянської влади на владу компартійних комітетів і владу радянських органів диктатура почала зникати. Це викликало суверенізацію суспільства. Тоталітарна влада стала перерастати у демократичну [1].

На Східному Поділлі політичне, соціальне та духовне життя 1985-1991 рр. розвивалось у тому ж руслі, що й в Україні загалом. В умовах розпочатої в країні перебудови все зримішим ставало прагнення зростаючої частини населення краю до корінних демократичних перетворень, звільнення з-під пресу партійного диктату, перегляду усталених ідеологічних норм і кліше, чому сприяли гласність і плюралізм думок, формування різних точок зору, що успішно пробивали дорогу. Під їх впливом руйнувались ідеологічні догми, пробуджувалася національна свідомість мас, дедалі голосніше звучали вимоги демократизації суспільно-політичного життя. Започатковувався новий, об'єктивний, погляд на вітчизняну історію, деполітизація і демократизація краєзнавчих досліджень, самого краєзнавчого руху. Поставали з небуття трагічні сторінки далекого й близького минулого.

Зокрема, активізувалася робота Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії й культури, котра нараховувала на той час 3 502 первинні організації із загальною кількістю 600 тис. членів. Їх зусиллями було взято під охорону 3 700 пам'ятників і пам'ятних знаків, акумульовано й використано на будівництво та реконструкцію пам'ятників більше 3 млн. крб, встановлено на честь полеглих у Великій Вітчизняній війні земляків і воїнів-визволителів біля 2 тисяч пам'ятників і пам'ятних знаків.

За ініціативою та участю обласної організації встановлено пам'ятники Марку Вовчку, декабристу Павлу Пестелю, відкрито музеї Марку Вовчку, Юрію Смоличу, Ярославу Шпорті [2].

Із першими променями перебудови й гласності секція пам'яток історії Товариства, очолювана професором М.М.Кравцем, розробила програму «Часи козацькі» й почала повертати народу пам'ять про козацьке минуле на Поділлі, закликала громадськість до збору коштів на спорудження пам'ятних знаків у селах Красному Тиврівського району, Стіні Томашпільського району, пам'ятників Івану Богуну у Вінниці, Данилу Нечаю – у Брацлаві, меморіальних дошок у Барі й Буші [3], ідентифікувала місце Батозької битви у Тростянецькому районі [4].

Секція пам'яток археології (керівник І.І.Заєць) паспортизувала майже 1 500 поселень, городищ і курганів, домоглася встановлення на багатьох із них охоронних знаків.

Активно діяла також секція пам'яток літератури, фольклору та етнографії, очолювана доцентом Вінницького педінституту А.М.Подолинним. Вона організовувала експедиції для вивчення і збору пам'яток етнографії й фольклору, об'єднала десятки ентузіастів, серед яких – Ганна Максимівна Яремчук, збирачка і виконавець народних пісень; кобзар, автор близько 100 пісень та дум, низки книг – Володимир Максимович Перепелюк, який протягом 26 років був учасником Державного хору ім. Г.Верьовки; Євдокія Василівна Горб – учителька-фольклористка та ін. [5].

Краєзнавчою тематикою все більше проймалися засоби масової інформації. Так, на шпальтах найтиражованішої в області газети «Вінницька правда» з'явилася краєзнавча рубрика «Вінниччина». Журналісти обласного радіо регулярно вели радіоальманах «Скарби подільської історії». Звичними стали краєзнавчі сторінки в районних газетах області, а також рубрики «Люби і знай свій рідний край», «Відгомін віків», «Наша історія» та інші.

24 жовтня 1987 р. виникла Вінницька обласна організація Українського фонду культури, яка виступила фундатором створеного 23 вересня 1988 р. Вінницького обласного краєзнавчого товариства «Поділля», надала йому матеріальну підтримку у видавничих справах. Біля його витоків стояли А.Л.Зінченко, Л.Р.Кароєва, Л.М.Шпильова. Очолив краєзнавче товариство «Поділля» талановитий молодий вчений, доцент кафедри загальної історії Вінницького державного педагогічного інституту, уродженець с. Парпурівці Вінницького району Арсен Леонідович Зінченко, згодом обраний народним депутатом України. Товариство сформувало секцію вивчення наслідків сталінських репресій на Вінниччині, внесло ряд пропозицій щодо перейменування вулиць, створення геральдичних комісій, здійснило ряд публікацій, в яких проглядалися нові історіографічні підходи. Тоді ж приступило до реалізації намічених десяти довгострокових програм. Серед них – чимало краєзнавчих: «Історична Брацлавщина», «Меморіал», «М.М.Коцюбинський», «П.І.Чайковський», «Книга пам'яті», «Вінницькі «Мури», «Настя Присяжнюк», «П.І.Пестель», «Лядовський печерний храм», «Бушанський заповідник». Товариством було профінансовано конкурс на кращу краєзнавчу працю, проведено з Вінницькою обласною організацією письменників відзначення 125-річчя М.М.Коцюбинського, республіканське літературно-мистецьке шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій» [6].

Секція вивчення сталінських репресій на Вінниччині невдовзі переросла у самостійне товариство «Меморіал», котре очолила директор обласного краєзнавчого музею Л.Р.Кароєва. Саме з уст членів товариства «Меморіал» у 1988 р. прозвучала ідея будівництва у м. Вінниці пам'ятника жертвам репресивних дій сталінсько-більшовицького режиму… [7]

У цей період, в обстановці гласності, коли цензура суттєво послабшала, а комуністична ідеологія швидко втрачала свої позиції, виникли й інші осередки «неформальних», тобто непідконтрольних КПРС, об'єднань: Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, Конгрес української інтелігенції, дискусійний філософський клуб «Істина», за ініціативою якого в листопаді 1988 р. було утворено Народний фронт України сприяння перебудові [8]. Навесні 1989 року відродила свою діяльність вінницька «Просвіта». Вона чимало зробила для вшанування народного героя, козацького полковника Івана Богуна, відзначення шевченківських дат, повернення в духовне життя вінничан звичаїв, традицій та обрядів попередників [9].

У другій половині 80-х рр. набула певної специфіки фондова робота державних музеїв – новий, неупереджений, погляд на історію України обумовив напрямки у виявленні та опрацюванні музейних фондів. Так, прагнучи якнайповніше висвітлити злочини тоталітарної системи, працівники Вінницького краєзнавчого музею розпочали збір документів та спогадів громадян, які були жертвами політичних репресій [10].

Зазнала змін експозиційна тематика, все частіше стала відгукуватися на злобу дня.

1990 р., з ініціативи Академії наук України, Інституту історії АН України, Українського фонду культури, ряду інших громадських організацій, на І-му Установчому з'їзді відновила свою діяльність Всеукраїнська спілка краєзнавців, проголосивши себе правонаступницею ліквідованого у 30-х роках в умовах активного формування тоталітарної системи Українського комітету краєзнавства. Відповідно до затвердженого з'їздом Статуту, основним завданням її діяльності стало виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних із ним своєю долею, шанобливе ставлення до скарбів рідної природи та культури [11].

Виступаючи у вересні того ж року на дев'ятій Вінницькій обласній історико-краєзнавчій конференції, А.Л.Зінченко свою доповідь присвятив актуальним завданням подільського краєзнавства, особливо виділивши необхідність ґрунтовного вивчення процесу пробудження подолян до політичного життя, питань національно-культурного і національно-політичного руху. Дуже важливим, на його переконання, було вивчення демографії населення різних періодів життя народу в динаміці, об'єктивне розкриття процесів, пов'язаних із громадянською війною, репресіями, голодом, Великою Вітчизняною війною, керованими міграціями та руйнуванням українського національного середовища. Проте найактуальнішим завданням вивчення історії краю більшої частини XX ст. А.Л.Зінченко вважав звільнення краєзнавства від гіпертрофованої політизації, конформізму та підпорядкування політичній кон'юнктурі [12].

Нові, малодосліджені теми все послідовніше виносилися на розгляд наукових, науково-краєзнавчих конференцій, ставали предметом гарячих суперечок і дискусій вчених та краєзнавців, викликали жвавий інтерес широких кіл громадськості. Досить сказати, що на 12 Вінницьких обласних історико-краєзнавчих конференціях протягом 1983-1993 рр. заслухано близько 1 400 доповідей і повідомлень. Лише за 1980-1985 рр. співробітники Вінницького педінституту опублікували понад тисячу праць, серед яких – 13 монографій, 18 збірників, 12 підручників і краєзнавчих посібників [13].

Під тиском народних мас 26 січня 1990 р. ЦК Компартії України оприлюднив нарешті постанову, яку не наважувався прийняти протягом ледь не шести десятиліть, – «Про голод 1932».

«ЦК Компартії України постановляє, – говорилося у згадуваному документі, – визнати, що голод 1932-1933 років став справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства. Засудити безпринципну політику тодішнього керівництва республіки (Косіор, Чубар) у проведенні хлібозаготівель. Рішуче відмежуватись від насильницьких, репресивних методів вирішення проблем суспільного розвитку» [14].

А роком раніше, у 1989-му, пам'ятник жертвам голодомору та репресій, фашизму, загиблим воїнам-інтернаціоналістам відкрито в Тульчині. Тут було встановлено центральну скульптуру, яка символізувала людську пам'ять усіх поколінь.

В умовах розпаду СРСР була піддана гострій критиці і відкинута концепція викладу історії радянського суспільства. Перед науковцями постало завдання з позицій історичної правди висвітлити особливо ті місця минулого, які свідомо замовчувалися, або не знайшли належного відображення й оцінки в офіційній літературі.

На рубежі 80-90-х рр. відбувся перелом у підходах до історії радянського Поділля місцевих дослідників і краєзнавців. Зокрема, оперуючи документальними свідченнями, вони розпочали розробляти і доводити до відома громадськості такі, раніше маловідомі, сторінки минулого краю, як становище церкви на Поділлі у 20-30-ті рр., голодомор у Подністров'ї у 1924-1926 рр., голодомор 1932-1933 рр., сталінські репресії [15]. У цей період з'явилися дослідження А.Л.Зінченка «Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки» [16], «Голод 1924-1926 рр. на Подністров'ї» [17], І.Г.Шульги «Коментар історика» [18], «Голодомор 1947 року на Поділлі» [19], Ф.А.Винокурової, Є.П.Ковальової «Голод на Вінниччині в 1932-1933 рр. очима очевидців» [20], Ю.Г.Пилявця «Голодомор 1947 року на Вінниччині» [21], Л.Р.Кароєвої «З історії місць захован repресованих 30-х років у Вінниці» [22], С.І.Кота «Честі своєї не зрадив» [23] та ін. Вийшли буклети «Правдою відтворимо історію» [24], «Пам'ятаю 33-й...» [25]. Страшна правда про злочини тоталітарного режиму зусиллями науковців і краєзнавців нарешті пробила собі дорогу.

Прийняттям 16 липня 1990 р. Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України та проголошенням 24 серпня 1991 р. Акта незалежності України було відкрито нову сторінку в історії українського народу – часу розбудови Української держави.

Джерела та література

1. Литвин, В.М. Історія України: підручник / В.М.Литвин. – К., 2006. – С. 661.

2. Прокопчук, В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С.Прокопчук. – К., 1995. – С. 136-137.

3. Народним коштом: плакат-звернення. – Тиврів, 1990.

4. Прокопчук, В.С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – початку XXI ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В.С.Прокопчук. – Кам'янець-Поділ., 2005. – С. 330.

5. Його ж. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 137-138.

6. Там само. – С. 146-147.

7. Державний архів Вінницької області (ДАВіО), Ф. П. – 136.– Оп. 84. – Спр. 28. – Арк. 45.

8. Вінниця: іст. нарис / гол. ред. А.М.Подолинний. – Вінниця, 2007. – С. 248.

9. Філонов, Л.В. Діяльність Вінницького обласного товариства «Просвіта» (1991-1992 рр.) / Л.В. Філонов // Тези доп. 11-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. – Вінниця, 1992. – С. 211- 212.

10. Каньоса, А.М. Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі (50-80-ті рр. XX ст.): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / А.М.Каньоса; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – С. 10.

11. Звернення редколегії журналу «Краєзнавство»: 80 років Всеукр. спілці краєзнавців // Краєзнавство. – 2005. – № 1-4. – С. 14.

12. Зінченко, А.Л. Актуальні завдання подільського краєзнавства / А.Л.Зінченко // Тези доп. 9-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. – Вінниця, 1990. – С. 4-5.

13. Білоус, В.О. Вінницький педагогічний інститут імені М.Островського / В.О.Білоус // Тези доп. 4-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. – Вінниця, 1986. – С. 39.

14. Радянська Україна. – 1990. – 4 лют.

15. Баженов, Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. / Л.В.Баженов. – Кам'янець-Поділ., 1993. – С. 95.

16. Зінченко, А.Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-і роки / А.Л.Зінченко // УІЖ. – 1992. – № 1. – С. 104-114.

17. Зінченко, А.Л. Голод 1924-1926 рр. на Подністров'ї / А.Л.Зінченко // Тези доп. 9-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. – Вінниця, 1990. – С. 78-79.

18. Шульга, І.Г. Коментар історика / І.Г.Шульга // 33-й: голод: Нар. кн.-меморіал. – К., 1991. – С. 33-42.

19. Його ж. Голодомор 1947 року на Поділлі / І.Г.Шульга // П'ята Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: тези доп. і повідомл. – Кам'янець-Поділ., 1991. – С. 237-238.

20. Винокурова, Ф.А. Голод на Вінниччині в 1932-1933 рр. очима очевидців / Ф.А.Винокурова, Є.П.Ковальова // Тези доп. 9-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. – Вінниця, 1990. – С. 84-85.

21. Пилявець, Ю.Г. Голодомор 1947 року на Вінниччині / Ю.Пилявець // П'ята Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: тези доп. і повідомл. – Кам'янець-Поділ., 1991. – С. 328-330.

22. Кароєва, Л.Р. З історії місць захоронь репресованих 30-х років у Вінниці / Л.Р.Кароєва // П'ята Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: тези доп. і повідомл. – Кам'янець-Поділ., 1991. – С. 299-300.

23. Кот, С.І. Честі своєї не зрадив / С.І.Кот // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К.; Хмельницький, 1991. – С. 133-142.

24. Правдою відтворимо історію : буклет. – Вінниця, 1989.

25. Пам'ятаю 33-й... : буклет. – Вінниця, 1989.

Історія вивчення сільських етнокультурних ландшафтів Поділля

В.М.Воловик

У статті розкрито два етапи вивчення сільських етнокультурних ландшафтів – на першому з яких відбувалось дослідження різних класів антропогенних ландшафтів та їх компонентів, на другому – формування поняття сільського культурного ландшафту як інтегрального комплексу.

The article reflects two stages of a study on country ethnocultural landscapes. The first of them is a research of various types of anthropological landscapes and their components. Formation of a notion "a country cultural landscape" as an integral complex is reviewed on the second phase.

Ключові слова: *сільські етнокультурні ландшафти, сільські селитебні ландшафти, лісові антропогенні ландшафти, водні антропогенні ландшафти, антропогенні ландшафти, палацово-паркові ландшафти сільський культурний ландшафт, інтегральні комплекси, історико-краєзнавчі дослідження, компонентна структура.*

Вивчення сільських етнокультурних ландшафтів необхідно розділити на два етапи. На першому – дослідження різних класів антропогенних ландшафтів та їх компонентів: сільських селитебних, сільськогосподарських, лісових антропогенних, водних антропогенних. На другому – формується поняття сільського культурного ландшафту як інтегрального комплексу, який включає до свого складу основні класи антропогенних ландшафтів, формуючи єдине ціле та трансформуючись залежно від впливу різних етнокультур.

Наприкінці XIX ст. у «Подольских епархиальных ведомостях» опубліковано історико-географічні нариси про села Подільської єпархії, зокрема сіл Борівка, Голубече, Зіновинці, Кропивна, Лядава, Педек, Тяжилів, Устя [11, 27, 32, 33]. Стаття М.Ф.Дороновича присвячена передмістям (Руським фільваркам) м. Кам'янця-Подільського [9]. У 1898 р. опубліковано працю В.К.Гульдмана [8], яка написана у вигляді довідника землеволодіння по селах та містечках Поділля, а також вказано власників та структуру землеволодіння.

Наприкінці XIX – початку XX ст. опубліковано праці, присвячені маєткам Подільської губернії [3, 16-19], у яких проаналізовано структуру садиби та фільварку, розглянуто ґрунтовий покрив та сільськогосподарське використання. Ц.Нейман аналізував периферійну ресурсну зону маєтку О.Кохановського та Ф.Стрижевського [13]. У праці «Плодоводство в Подольской губернии» [25] висвітлено історію формування садових ландшафтів регіону та проведено детальний мікрорегіональний аналіз садів за повітами та волостями. У віснику «Экономическая жизнь Подоліи» публікують статті про зразкові господарства українських селян, характеризуючи природокористування: структуру та площу сільськогосподарських угідь, садівництво і городництво, тваринництво [30].

Про єврейські землеробські колонії регіону є відомості лише у книзі В.М.Нікітіна [14], але й ці дані були уривчастими та без точного зазначення джерел, викладені не у систематичному порядку. У статті В.П.Рибинського [26] опрацьовано близько 300 справ відділу «Еврейского земледельческого дела» у Київському центральному історичному архіві. Питанням появи та функціонування єврейських примістечкових господарств України та Поділля займалося досить багато дослідників, серед яких – історики, краєзнавці, економ-географи як початку XX ст. [29], так і кінця XX – початку XXI ст. [10, 12, 24].

Перші дослідження, в яких висвітлювались аспекти матеріальної культури німців на Поділлі з'явились лише у середині 90-х років у зв'язку з пожвавленням історико-краєзнавчих досліджень. Це стосується праць І.К.Агасієва, О.С.Петренка, О.Суліменка [1, 22, 28].

Садиби та палацово-паркові ландшафти описані польським дослідником Р.Афтаназі [34]. На початку XXI ст. вивченню культурних ландшафтів, переважно польських садиб та фільварків Поділля, присвячені праці українських істориків та краєзнавців: В.Б.Атаманенка [2], І.О.Ворончука [7], Ю.В.Овсінського [15], О.С.Петренка [23]. Історію формування палацово-паркових комплексів Хмельницької області під впливом польської етнокультури висвітлені у праці Б.О.Пажимського [20]; садибних комплексів Подільської Волині [21], де описані села Ілляшівка, Киселі, Ладиги, Новоселиця, Самчики, Семереньки, Антоніни. У праці В.А.Шилова проаналізовано садибу М.І.Пирогова у с. Вишня Подільської губернії [31, с. 215-219], яка у 50-х рр. XIX ст. належала польському поміщику Рожаловському. Вивчення типології та функціонування сільських етнокультурних ландшафтів Поділля здійснено у працях В.М.Воловика [4, 5, 6].

Від середини XIX ст. активізуються дослідження компонентної структури сільських етнокультурних ландшафтів Поділля. Серед дослідників переважають українські та польські історики і географи. У XX-XXI ст. формуються історичні, архітектурні (вивчення садиб, садово-паркових комплексів), географічні (історична географія, антропогенна географія, етнокультурне ландшафтознавство) напрями вивчення сільських етнокультурних ландшафтів регіону. Праці дослідників сільських етнокультурних ландшафтів Поділля потребують подальшого вивчення та поглибленого аналізу для збереження культурної спадщини регіону.

Джерела та література

1. Агасієв, І.К. Деякі питання історіографії німецьких колоній на Волині / І.К.Агасієв // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи: тези доп. та повідомл. 2-ї регіонал. «Велика Волинь» і 6-ї обл. іст.-краєзн. конф. – Луцьк, 1992. – С. 70-73.

2. Атаманенко, В. Фільваркові комплекси (двори) південно-східної Волині першої половини XVII ст. / В.Атаманенко // Маєток: наук.-краєзн. зб.: [матеріали наук.-краєзн. конф. «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 верес. 2007 р.]. – Самчики, 2007. – Вип. 1. – С. 87-95.

3. Бертенсонъ, В.А. По югу Россіи: сельскохоз. очерки, наблюденія и заметки / В.А.Бертенсонъ. – О., 1900. – Вып. 3. – 117 с.

4. Воловик, В.М. Єврейські землеробські колонії Поділля: просторово-часовий аналіз та аспекти природокористування / В.М.Воловик // Наукові записки. Сер.: Географія / ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – Вип. 7. – С. 37-46.

5. Його ж. Єврейські примістечкові господарства Поділля: просторово-часовий аналіз та аспекти природокористування / В.М.Воловик // Там само. – 2005. – Вип. 8. – С. 126-130.

6. Його ж. Українські сільські культурні ландшафти / В.М.Воловик // Географія та туризм: наук. зб. / ред. кол.: Я.Б.Олійник (відп. ред.) та ін. – К., 2011. – Вип. 16. – С. 277-283.

7. Ворончук, І. Фільварок на Хмельниччині в першій половині XVII ст.: (за матеріалами інвентаря волин. маєтків князів Острозьких 1620 р.) / І.Ворончук // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук. конф. (23-24 черв. 1999 р.) / Ін-т історії України НАНУ. – Хмельницький, 1999. – С. 87-99.

8. Гульдманъ, В.К. Поместное землевладеніе въ Подольской губерніи / В.К.Гульдманъ. – Каменец-Подол., 1898. – 362 с.

9. Доронович, М. Предградье г. Каменца-Подольскаго Русскіе Фольварки до XIX века / М. Доронович // Подол. епарх. ведом. – 1883. – № 9. – С. 180-190; № 10. – С. 211-218.

10. Доценко, В. Товариство землеоблаштування єврейських трудящих у 20-30-ті роки XX ст. / В. Доценко // Київ. старовина. – 2006. – № 3. – С. 115-122.

11. Лобатинський, С.М. Село Кропивна Винницкаго уезда: (историко-стат. описание) / С.М.Лобатинський // Подол. епарх. ведом. – 1890. – № 44. – С. 1001-1007.

12. Найман, А. Еврейское земледелие на Украине в 1930-е годы / А.Найман // Вестн. еврей. ун-та в Москве. – 1995. – № 1 (8). – С. 217-221.

13. Нейман, Ц. Люди старой Брацлавщины / Ц.Нейман // Кіев. старина. – К., 1889. – Т. 27. – С. 103-120 ; 1890. – Т. 30. – С. 264-281.

14. Никитин, В.М. Евреи-земледельцы: Историческое, законодательное, административное и бытовое положение колоний со времени их возникновения до наших дней (1807-1887) / В.М.Никитин. – С.Пб., 1887. – 692 с.

15. Овсінський, Ю.В. Фільваркове господарство в Подільському воєводстві Речі Посполитої у XVIII ст.: автореф. дис... / Ю.В.Овсінський; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 19 с.

16. Описаніе Голозубинецкаго именія В.В.Скибневскаго / сост. Ф.Л.Любанскій. – Винница, 1911. – 26 с.

17. Описаніе именій Подольской губерніи. Вып. 1 / сост. Ф.Л.Любанскій. – Винница, 1908. – 41 с.

18. Описаніе именія Голяки графа Александра Феодоровича Гейдена // Подол. хозяин. – 1915. – № 9-10. – С. 13-18.

19. Описаніе Шпикавскаго именія Его Высокопревосходительства Николая Петровича Балашева / под ред. П.Р.Слезкина. – К., 1913. – С. 207.

20. Пажимський, Б. Маєтки (палацово-паркові ансамблі) Хмельниччини XVIII-XIX ст. / Б.Пажимський, О.Пажимський. – Хмельницький; К., 2006. – 160 с.

21. Пажимський, О.М. Садибні ансамблі Подільської Волині / О.Пажимський. – Самчики; Хмельницький, 1997. – 216 с.

22. Петренко, О.С. До питання про поселення менонітів на Правобережній Україні: (Колонія Михайлина на Брацлавщині) / О.С.Петренко // Наукові записки. Сер.: Історія / ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 36- 41.

23. Його ж. Панський маєток на Східному Поділлі наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.: соц.-екон. та етноконфесійні відносини: автореф. дис…/ О.С.Петренко; НАН України; Ін-т історії України. – К., 2005. – 19 с.

24. Платунов, В.И. Еврейское сельское поселение колхозов на Украине в 20-е – первой половине 30-х годов / В.И.Платунов // 4 Республиканская научная конференция по историческому краеведению. – К., 1989. – С. 268-269.

25. Плодоводство въ Россіи: матеріалы и изследованія. Вып. 4. Плодоводство въ Подольской губерніи (съ 46 рисунками въ тексте и картой) / сост. Н.И.Кичуновъ. – СПб., 1901. – 50 с.

26. Рибинський, В.П. Єврейські хліборобські колонії на Київщині, Волині та Поділлі в XIX ст. / В.П.Рибинський // Зб. пр. єврей. іст.-археогр. коміс. – К., 1929. – Т. 2. – С. 211, 220, 237-245.

27. Стефановскій, В. Историко-статистическое описаніе села Лядавы Могилевскаго уезда Подольской епархіи / В.Стефановскій // Подол. епарх. ведом. – 1863. – № 3. – С. 97-106.

28. Суліменко, О. Німецька колонізація Волині в кінці XIX ст. / О.Суліменко // Малинщина в просторі і часі: матеріали Всеукр. наук. краєзн. конф. – Малин, 1996. – С. 76-78.

29. Финкель, Х.А. Еврейское землеустроение в Советском Союзе / Х.А.Финкель. – Х., 1926. – 44 с.

30. Чернявскій, С. Образцовыя крестьянскія хозяйства Подольской губ. / С.Чернявскій // Экон. жизнь Подоліи, 1913. – № 7. – С. 50-60; № 24. – С. 28-46.

31. Шилов, В. А. Усадьбы Малороссии / В.А.Шилов. – СПб., 2011. – 236 с.

32. Шипович, И.Е. Историческія сведенія о с.Боровке Ямпольскаго уезда / И.Е.Шипович // Подол. епарх. ведом. – 1895. – № 17. – С. 393-400.

33. Яворовскій, Н.С. Голубече: ист.-стат. описание церкви и прихода с. Голубечего Ольгопол. уезда / Н.С.Яворовскій // Там же. – 1872. – № 8. – С. 280-303; № 9. – С. 318-246.

34. Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Część II. Ziemie ruskie Korony. – Wrocław: Zaklad Narodowy im. Ossolinskich, 1996. – Tom IX. – Województwo podolskie. – 428 s.; Tom X. – Województwo bracławskie. – 575 s.

Подільська сторінка історії родини Ерн

(Спогади О.В. Ерн)

Т.Г.Журунова

Стаття присвячена висвітленню життя і діяльності О.В.Ерн, активної діячки Львівської обласної організації «Меморіал», яка займалася пошуком, обробкою та оприлюдненням матеріалів про репресованих діячів культури.

The article is devoted to enlighten facts on O.B. Ern's biography, an active member of Lviv regional organization "Memorial". She was engaged in a research, processing and promulgation of materials about repressed cultural figures.

Ключові слова: *родина Ерн, історія родини Ерн, Поділля, «Меморіал», спогади.*

Цього року відзначила свій 85-річний ювілей Ольга Володимирівна Ерн, добре знана серед кола людей, що вболівають за долю України, відновлюють історичну справедливість. Із 1989 р. вона є активною діячкою Львівської обласної організації «Меморіал», займається пошуком і обробкою матеріалів репресованих діячів культури, є автором і організатором виставок, присвячених злочинам більшовицького режиму, у 1991 р. влаштувала виставку

творів репресованих художників, до якої склала каталог, була серед засновників і дописувачів журналу «Свобода народів», член Спілки політв'язнів України. Серед діячів культури Ольга Ерн відома як популяризатор творчості й громадської діяльності свого батька, Володимира Гагенмейстера, директора Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи, репресованого у 1937 р. Проте досить значний період її особистого життєвого шляху тісно пов'язаний із Вінниччиною – з 1937 по 1946 рр. Ольга Володимирівна мешкала у Тульчині, була сусідкою родини Миколи Леонтовича (її спогади про родину Леонтовичів опубліковані у збірнику наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету). Наразі родина її чоловіка, Георгія Олександровича Ерна, також тісно пов'язана з нашим краєм, і Ольга Володимирівна є хранителькою родинної історії. Вона зберегла теплі спогади про Вінниччину, мріє побувати й у Вінниці, й у Тульчині, де не була вже давно, але часто повертається сюди у спогадах, які ми пропонуємо увазі дослідників і краєзнавців у розділі «усної історії», події якої завжди забарвлені особистими переживаннями.

Подільська сторінка історії родини Ерн починається наприкінці XIX ст., коли граф Гейден запросив стати управляючим своїх маєтків у Шершнях та Сутисках (зараз Тиврівського району) Оскара Андрійовича Ерна, який до того служив на митниці у Таллінні. Тут він мешкав зі своєю родиною – дружиною Пелагеєю Борисівною (Лебедєва, уродженка Тамбовської губ.) та двома дітьми, Олександром та Оленою. Збереглися фотографії, підписані «Шершні», датовані 1910 р. (можливо, одна з них більш пізня). У книзі радянського маршала Р.Малиновського є згадка про його дитинство у маєтку графині Гейден та про сина управляючого. Ймовірно, після 1910 р., коли графиня виїхала з Вінниччини, родина Ернів перебралася до Києва, де Олександр закінчив гімназію № 2. Вони мешкали у Музейному провулку біля будинку музею, зведеного нашим земляком В.Городецьким (1898 р.). Сусідами Ернів у Києві була родина Роотсів, які, окрім значної власності у Києві, мали сірникову фабрику у Вінниці. Проте це не єдиний географічний вузлик, що пов'язував обидві родини.

Голова родини, Тину Роотс, потрапив до України також з Естонії, з Таллінна. Він заступив місце свого брата у лавах армії Російської імперії. Людина дещо авантюрної вдачі, Тину обіцяв так чи інакше уникнути служби і наказав чекати на звістку від нього. Потрапивши до Одеси, Тину зімітував потоплення (що потрапило в офіційні документи), натомість зайнявся вигідною справою – відкрив буфет на Одеському іподромі. У цьому місті він знайшов дружину, Домнікію Лебідь, з Феодосії, яка була досить знаною модисткою. Пізніше Тину Роотс переїхав до Києва, став відомим і заможним ресторатором. З Естонії, з родинної ферми, до його закладів надходили високоякісні харчі. Його репутація спонукала обрати саме кухарів Роотса для частування імператора Миколи II, коли той відвідав Київ під час святкування 300-річчя дому Романових.

Затишне і заможне життя обох родин перервали трагічні події історії – Перша світова війна і революція. О.О.Ерна було призвано на військову службу корнетом кавалерійського полку Юденича, на початку визвольних змагань він потрапив у полон військ Петлюри, потім став хорунжим кавалерійського полку УНР. У 1919 р. опинився на території Польщі у військовому таборі. Після втечі з табору повернувся до Києва, де намагався відшукати свою родину. Проте Оскар Ерн у 1919 р. був розстріляний більшовиками «як буржуазний елемент», а мати виїхала до Кодими (тепер Одеської обл.), де й померла. Олександр вирішив податися за кордон і попрямував до Одеси. Вже на борту пароплава, на пристані біля іншого трапу, він побачив свою наречену, молодшу доньку Тину Роотса – Ольгу. Родина Роотсів весь цей буремний час мешкала у Києві. Сестри Валентина, Лідія та Ольга навіть навчалися на курсах при кіностудії та знімалися у кіно в епізодичних ролях. Проте, коли встановилася влада більшовиків, вони намагалися втекти. Сам Тину Роотс виїхав до Севастополя в одному вагоні з генералом Шкуро, але захворів на тиф і помер. Ольга та Олександр теж вирушили до Севастополя, де перед від'їздом вирішили повінчатися. Вже родиною вони потрапили до Румунії на одному з останніх пароплавів. За родинними переказами, батько кожній із сестер на дорогу видав по мішечку золотих. Наразі, коли в Ернів гроші скінчилися, вони вирішили повернутися до Києва, де лишалася ще одна сестра-інвалід. У її візочку були заховані коштовності, але молодята застали сестру побитою, а крісло розпотрошеним. Повернутися до Румунії можливості вже не було і вони вирішили поселитися у місті, з яким були пов'язані дитячі спогади, де лишалися друзі, – у Вінниці. Тут вони мешкали в Анни Петрівни Новіцької, де, можливо, жила донька Г.В.Брілінга. Відомо, що Ерни товаришували з Брілінгами. Густав Вальдемарович тоді працював у музеї і вмовив віддати туди великий обідній стіл. Особливо тісно спілкувалася родина з Георгієм Брілінгом, який надзвичайно симпатизував Ользі Ерн. У листі до родини Ерн від 2 лютого 1960 р. Георгій Брілінг написав: «Помните – "Дробилку", Буг, "чи пить эту воду, чи не пить", "чи так, чи этак, но словом что-то приличное"… И еще я вспомнил сегодня, как на пироговской улице однажды рухнула кровать Нины Ивановой, когда я качал на ноге, как маленького ребенка, одну мою хорошую знакомую…». Про цей потішний епізод згадала у своєму листі й О.Г.Брілінг (обидва листи передані до фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею). Георгій Густавович назвав ці далекі хороші дні днями з майбутнім, планами, надіями… Олександр Ерн працював – розвозив кінострічки по цукрових заводах (збереглася його фотографія на тлі афіш). Ольга Ерн вчилася на бухгалтера і згодом зайняла відповідну посаду на Барському цукровому заводі. У подружжя підростав син Георгій (народився 6 травня 1921 р. у с. Комарівці), у Барі пішов до школи. Але насувалася хвиля репресій, і Ерни вирішили переїхати туди, де їх менше знали, – у Новоселицю Кам'янецького повіту,

де Олександр Оскарович працював завгаром на цукровому заводі. Але сумної долі не вдалося оминути – він був заарештований і 19 грудня 1937 р. розстріляний «як син дворянина, офіцер царської і петлюрівської армій». Ольга Теновна із сином втекли до її сестри у Тбілісі.

Георгій Олександрович Ерн перед війною, у 1940 р., вступив на фізико-математичний факультет Сухумського педагогічного інституті, проте був призваний до армії. Його воєнний шлях розпочався з острова Сааремаа. Під Таллінном його було важко поранено, після госпіталю в Омську був направлений до артилерійського училища у Тбілісі, звільняв Сталінград, пройшов Курську дугу, далі були Болгарія, Будапешт, закінчив війну в Австрії. За участь у бойових діях офіцер отримав орден Червоної Зірки, орден Вітчизняної війни, численні медалі. Після війни Георгій Ерн продовжував службу і знов доля привела його на Вінниччину, бо саме у Тульчині був розташований його полк. Тут, у літньому театрі тульчинського міського парку, він познайомився з Ольгою Гагенмейстер-Корецькою, студенткою філології Київського педінституту, і вже у 1947 р. у Тульчині вони одружилися. У 1948 р. і Георгій, і Ольга Ерн як діти репресованих потрапили до числа неблагонадійних – його звільнили з лав армії, а її було виключено з інституту. Вони були змушені виїхати до Росії, де отримали спеціальність, яка пов'язана з виготовленням кераміки і вже згодом, у 60-ті роки, повернулися до України, до Львова. Довгий час усі перипетії родинної історії були втаємничені. Наразі прийшла пора їх оприлюднити. Ольга Володимирівна Ерн передала до краєзнавчого музею частину родинного архіву (в оригіналах та копіях), але надзвичайно цінними є її розповіді про подільську сторінку родин Ерн та Роотс, про її дитинство у Кам'янці-Подільському та Тульчині, що припало на складні часи голодомору, репресій, війни. Ця частина спогадів ще чекає на публікацію і також стане у свій час цінним матеріалом для дослідників цього періоду історії Поділля.

Джерела

1. **Нескорені** (Часопис Львів. обл. спілки політв'язнів України). – 2012. – № 7 (лип.). – С. 4.
2. **Яропуд, З.** До біографії М.Леонтовича: (про спогади Ольги фон Ерн, дочки В.Гагенмейстера) / З.Яропуд // Зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. – Кам'янець-Поділ., 2007. – Вип. 14. – С. 100-102.
3. **Виставка** творів репресованих художників і творів, присвячених репресіям: [каталог] / уклад. О.В.Ерн. – Л.: Ред.-видав. відділ обл. упр. по пресі, 1991. – 16 с.
4. **Свобода** народів. – Л.; К.; Торонто; Нью-Йорк, 1995. – Січ.-лют.
5. **Малиновский, Р.Я.** Солдаты России / Р.Я.Малиновський [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/malinovsky_ry/ index.html. – Назва з екрана.

Витоки формування профспілки працівників культури Вінницької області

Т.І.Побережна

У статті подаються матеріали з історії створення профспілкової організації працівників культури, яка розпочиналася як Повітова Професійна спілка робітників освіти та Соціалістичної культури Брацлавщини на Поділлі «ПО-ПРО-РОБ-ОС-СО-КУЛЬТ БРАЦЛАВЩИНИ», а також діяльність організації сьогодні.

The aim of this paper is to describe a history of forming a Labour Union Organization of Cultural Workers. It started as a District Trade Union of Educationalists and Workers of Socialist Culture of Bratslavshchyna on Podillia "PO-PRO-ROB-OS-SO-KULT of Bratslavshchyna" and its functioning nowadays.

Ключові слова: *профспілкова організація працівників культури, Повітова профспілкова спілка, Подільські губернські та повітові відділи працівників мистецтв, обком профспілки працівників культури.*

Профспілка працівників культури має своє глибоке коріння. Перші спогади про неї є ще у 1919 р., коли було створено спілку працівників театру. Це, звичайно, було невеличке об'єднання, до складу якого входила в основному інтелігенція.

10 січня 1921 р. було затверджено Статут Повітової Професійної спілки робітників освіти та Соціалістичної культури Брацлавщини на Поділлі «ПО-ПРО-РОБ-ОС-СО-КУЛЬТ БРАЦЛАВЩИНИ» (ДАВіО р-925).

Протягом 1920-1925 рр. створюються Подільські губернські та повітові відділи працівників мистецтв (ДАВіО р-545) та робітників поліграфічного виробництва (1921-1924 рр.) (ДАВіО р-953).

На 1 квітня 1921 р. у м. Вінниця нараховувалося 189 членів профспілки поліграфічного виробництва та 638 членів профспілки по губернії, що складає 1,2 % від загальної кількості членів профспілки губернії (ДАВіО р-262).

На початку XX ст. розпочинають свою діяльність Вінницькі окружні комітети профспілки працівників мистецтв (1923-1928 рр.) (ДАВіО р-662) та робітників поліграфічної промисловості (1929-1930 рр.) (ДАВіО р-1163). Також діють у цей період Гайсинська окружна філія профспілки працівників мистецтва (1924-1925) (ДАВіО р-3473) та Тульчинський окружний відділ профспілки працівників мистецтв (1923-1928 рр.) (ДАВіО р-3407).

1945 р. відновлює свою роботу обком профспілки політико-освітніх установ, який 18 квітня 1953 р. (Постанова ВЦРПС від 13.03.53 р.) перейменований у нині діючий обком профспілки працівників культури.

Згідно з Постановою Секретаріату ВЦРПС від 13.10.1953 р. (П-16 п.4) «Про об'єднання профспілок», до складу обкому профспілки працівників культури ввійшли профспілки працівників мистецтв, поліграфії, видавництва.

Головою обкому профспілки працівників політико-освітніх установ був обраний Митрофан Іванович Козаченко (1903 р.н.), який очолював й обком профспілки працівників культури до березня 1960 р.

З 1 березня 1960 р. на посаду голови обкому профспілки працівників культури була обрана Олександра Петрівна Філіпова.

З 14 квітня 1981 р. і до жовтня 2009 р. його очолювала заслужений працівник культури України Віра Андріївна Надольна. З листопада 2009 р. і до теперішнього часу – Тетяна Іванівна Побережна.

На певних етапах діяльності обкому профспілки працівників культури головними завдання були :

- ліквідація безграмотності;
- захист інтересів членів профспілки; охорона праці;
- забезпечення медичним, санаторно-курортним обслуговуванням членів профспілки і їх сімей та оздоровленням дітей;
- турбота про матеріальне забезпечення членів профспілки та їх сімей;
- організація соціалістичного змагання у закладах культури та мистецтва;
- участь у конференціях з укладення колективних договорів і угод, перевірка їх виконання;
- проведення оглядів-конкурсів у закладах культури та мистецтв;
- участь у роботі комісії з надання культурно-шефської допомоги селу.

На сучасному етапі обласний та районні комітети профспілки сприяють задоволенню духовних і культурних інтересів спілчан, спрямовуючи зусилля на подальший розвиток народної творчості; залучення широкої громадськості до діяльності культурно-освітніх закладів та аматорських колективів; підвищення уваги органів влади до проблем культури; поліпшення соціального захисту працівників культури; зміцнення матеріально-технічного забезпечення закладів культури і мистецтв; ліквідацію неповної зайнятості працівників галузі.

Протягом останніх десяти років, співпрацюючи з обласним управлінням культури, погоджується ряд пропозицій щодо поліпшення умов утримання об'єктів соціокультурного призначення, створення відповідних можливостей для задоволення потреб трудящих у сфері дозвілля та відпочинку.

Для покращення соціального захисту працівників культури і мистецтв встановлювалися персональні стипендії для митців області, творчі стипендії для письменників, стипендії кращим студентам вищих мистецьких навчальних закладів.

З 1997 року обкомом профспілки започаткована матеріальна допомога для дітей-сиріт Тульчинського училища культури та Вінницького училища культури і мистецтв ім. М.Леонтовича. За цей час стипендіатами стали 27 студентів.

Для обкому профспілки стало нормою опікуватися сім'ями працівників культурно-мистецьких закладів, які пішли з життя. Зокрема, двом дітям-сиротам із села Котюжинці Калинівського району виділено кошти для придбання одягу й на відпочинок. Діти – Наталія Волинець, Богдан Оплаканський та Алла Заворітна, які перебували під опікою обкому профспілки, закінчили вищі культурно-мистецькі навчальні заклади і вже сьогодні працюють в обласних закладах культури.

Враховуючи динаміку нашого життя, обком профспілки постійно займається питанням навчання різних категорій профспілкового активу.

Велика увага приділяється вшануванню працівників галузей, відзначенню професійних свят. Не залишаються поза увагою пенсіонери – колишні профспілкові активісти.

Попри всі труднощі та негаразди як економічного, так і організаційного характеру, профспілка має своє обличчя, свою позицію, свій авторитет і, відповідно, відіграє важливу роль у суспільному житті працівників культури, мистецтв та засобів масової інформації.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ПОДІЛЛЯ

«Podolica» Української Вільної Академії Наук у США

Л.М.Шпильова

Стаття вміщує огляд видань, присвячених Поділлю, з фондів бібліотеки ім. В.В.Міялковського Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку, які виходили як на території колишніх Російської імперії та СРСР, так і у вільному світі.

The essence of this article is to review publications dedicated to the Podilian region from collections of the library named after V.V. Miyalkovsky of the Ukrainian Free Academy of Sciences in New York, and issued on the territory of the former Russian Empire, the USSR and in all free countries.

Ключові слова: *США, Українська Вільна Академія Наук, бібліотека ім. В.В. Міяковського, поділлєзнавство, книги про Поділля, огляд видань, українська діаспора, архівна «Podolica».*

Українська Вільна Академія Наук (УВАН) заснована українськими вченими-ентузіастами в Німеччині восени 1945 р. З першого дня її створення почалося формування бібліотеки та архіву-музею, якими понад 25 років самовіддано опікувався Володимир Варламович Міяковський, відомий архівіст, історик, літературознавець. 1947-1948 рр. частина УВАН переїхала до Канади, а частина знайшла притулок у Нью-Йорку, США 1950 р. [1].

Сьогодні бібліотека ім. В.В.Міяковського Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку налічує близько 70 тис. одиниць зберігання. Її унікальність полягає в тому, що тут зібрана Ucrainica, яка виходила як на території колишніх Російської імперії та СРСР, так і у вільному світі. У фонді бібліотеки є чимало книг, журналів та газет, виданих у різні часи на території Поділля, видань, повністю або частково присвячених подільській тематиці, та статей про Поділля, що друкувалися в періодиці та неперіодичних збірниках. У даній розвідці, за окремими винятками, ми зосередимося на виданнях, що виходили за межами України.

Чимало книг, присвячених Поділлю, виходили у різні роки на Заході. Зокрема, видавництво «Брама Софії» (Авґсбург, Німеччина) 1946 р. видало дві книжки Петра Павловича (псевдонім Аполлона Трембовецького) «Поділля: історичні пам'ятки» та «Слідами Михайла Коцюбинського».

У фондах бібліотеки є друковані праці подолян-етнографів Степана Килимника та Олекси Воропая, істориків Домета Олянчина, Михайла Карачківського, Яна Токаржевського-Карашевича, істориків церкви Митрофана Явдася та Демида Бурка, мовознавця Пантелеймона Коваліва, мистецтвознавця Володимира Січинського, літературознавця Григорія Костюка та ін.

Українська діаспора вважала своїм чи не найголовнішим обов'язком досліджувати та висвітлювати насамперед ті галузі, напрямки й теми, що замовчувалися або подавалися у спотвореному вигляді офіційною радянською наукою. Зокрема, це в повній мірі стосувалося таких спеціальних історичних дисциплін, як геральдика, вексилологія та генеалогія. Значний внесок у розвиток цих галузей історичної науки зробили подоляни Микола Битинський (24.11.1893, м. Літин – 24.12.1972, м. Торонто, Канада) та Роман-Оріон Климкевич (09.05.1920, с. Фрідріхівка, нині у складі м. Волочиськ Хмельницької обл. – 21.08.1993, Маямі Шорс, США). Цікаво зазначити, що батько Романа Климкевича, сотник УГА Михайло Климкевич та мати, Ірина Шмігельська, санітарний хорунжий УГА, повінчалися у Вінниці 1919 р. У бібліотеці УВАН знаходяться такі видання: Р.Климкевич «Герби і печаті Кам'янця» (Нью-Йорк, 1968. – 7 с.), М.Битинський «Державні відзнаки України» (комплект з 5 листівок 24х17 см., без року і місця видання), комплект з 4 листівок «Знамена українських гетьманів» (15х10 см., без року і місця видання), М.Битинський «Мазепинці по Полтаві» (Стейт Коледж, ПА., 1974. – 103 с.) та численні статті цих авторів у діаспорній періодиці.

Важливим джерелом Поділлєзнавства слугують мемуари, характерною особливістю яких є суб'єктивне сприйняття та оцінка історичних і політичних подій. Мемуаристика складає чи не найбільшу за обсягом частину поділлєзнавчої колекції УВАН. Наведемо кілька прикладів.

Відомий у діаспорі журналіст Зенон Пеленський назвав чотирьохтомник спогадів українського громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста і науковця Олександра Лотоцького «Сторінки минулого» (видані Українським Науковим Інститутом у Варшаві 1932-1934 рр.) «мемуаристикою великого стилю» [2]. А Іван Кедрин, аналізуючи це видання, зазначає, що у цих спогадах є «величезний сентимент до його рідного Поділля, до його Білоусівки Тульчинського повіту, до Кам'янця-Подільського» [3].

У 1958 р. вийшла книжечка спогадів Д.Кетроса (Микити Косаківського) (23.04.1900, Кетроси Ямпільського повіту – 05.01.1961, Німеччина) «Так творилося українське військо» (Лондон: Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії. – 64 с.) присвячена подіям 1917-1919 рр. на території Ямпільського р-ну. Інші його спогади стосуються діяльності ОУН («З недавнього минулого». – Лондон: Наше слово, 1965. – 18 с. (циклостиль)).

Серед мемуарів, присвячених Кам'янцю-Подільському кінця XIX – поч. XX ст. варто зазначити спомини Василя Гарби (Гарбера) «На золотій ниві Поділля» (Кліфтон, США, 1970) та його ж «На розпуттях» (Нью-

Йорк, 1976), Віктора Приходька «Під сонцем Поділля» (вид. 3-тє, Мюнхен, 1948), Л.Биковського «Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету» (Нью-Йорк-Вінніпег, 1949), його ж «Книгарні – бібліотеки – академія» (Мюнхен-Денвер, 1971), Костя Туркала «Спогади» (Нью-Йорк: накладом автора, 1978. – 133 с.). Його спогади під красномовною назвою «Тортури: автобіографія за большевицьких часів» вийшли друком у Нью-Йорку у видавництві «Наша Батьківщина» 1963 р.

У бібліотеці УВАН зберігається також багато художніх творів письменників-подолян: Галини Журби, Леоніда Мосендза, Юрія Клена, Аркадія Любченка, Олекси Гай-Головка, Трохима Пасічника та ін. До категорії рідкісних видань належить «Син України» – історична повість у трьох частинах. Сюжет, опрацювання та редакція Вал. Злотопольця [псевдонім В.Д.Отамановського], компонували Ігор Федів та Вал. Злотополець. – Київ-Кам'янець-Відень: Т-во «Вернигора», 1919. – 223 с.

У бібліотеці УВАН також є кілька видань, цікавих з точки зору історії книговидавничої справи Поділля:

Лебедь-Юрчик, Х.М. Распределеніе дохода и оплата труда в сахарной промышленности. – Ямполь: Тип. Э.Голованевского, 1912. – 73 с.

Фізична термінологія: (російсько-українська) / Уложив педагогічний гурток слухачів Вінницького учительського інституту. – Вінниця: Друкарня Йосипа Файнгольда, 1918. – 32 с.

Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник / Від. Нар. Освіти Поділ. Губ. нар. управи. – Вінниця: Нова тип. Пойлішер, 1918. – Т. 1: А-О.

Перша читанка. / склав А.Воронець. – Катеринослав-Кам'янець-Відень: Укр. Вид-во в Катеринославі, 1921. – 63 с.

Ярина: укр. граматка з читанкою – 4-е, переробл. вид. / склав А.Воронець. – Катеринослав-Кам'янець-Відень: Укр. Вид-во в Катеринославі, 1921. – 135, IX с.

Тарноградський Валеріян. Поезія. – Вінниця: Голов. Друкарня., 1943. – 59 с.

Ця збірка поезій надійшла до УВАН із приватної книгозбірні Миколи Левицького, президента УНР в екзилі 1967-1989 рр., подарована йому 16 серпня 1943 р. Аполлоном Трембовецьким (27.02.1913, с. Підзамче – передмістя Кам'янця-Подільського – 01.03.1968, м. Вашингтон, США), редактором цієї книжки, про що свідчить дарчий напис.

Документальні джерела дослідження Поділля зосереджені передусім в архіві УВАН. Архівна «Podolica» заслуговує окремого висвітлення, тому обмежимося лише коротким переліком найголовніших для дослідників Поділля фондів:

Фонд № 10. **Клен Юрій (Освальд Бургґардт)** (22.09.1891, с. Сербинівці Літинського пов., тепер Жмеринський р-н. – 30.10.1947, Авґсбург, Німеччина) – український поет-неокласик, перекладач і літературознавець.

Фонд № 40. **Приходько Віктор Кіндратович** (31.01.1886, с. Княжпіль Кам'янецького пов. – 05.02.1982, Нью-Йорк, США).

Фонд № 84. **Скоропис-Йолтуховський Олександр Філаретович** (10.07.1880, с. Старо-Христище Ольгопільського пов. – 1950, Темниківський табір, Мордовія) – громадсько-політичний і державний діяч.

Фонд № 119. **Пасічник Трохим** (23.07.1896, с. Юхимівці Проскурівського пов. – 29.06.1968, США) – поет, педагог.

Фонд № 174. **Рішай Олександр Петрович** (1887, м. Немирів – 09.08.1973, Лос-Анджелес, США) – учасник Визвольних змагань 1918-1920 рр., журналіст.

Фонд № 178. **Костюк Григорій Олександрович (**12 (25).10.1902, с. Боришківці Кам'янецького пов. – 03.10.2002, м.Сільвер-Спрінґ, США) – літературознавець.

Фонд № 181. **Лисюк (Лепікаш) Каленик** (18.08.1887, с. Велика Бубнівка Ямпільського пов. – 12.08.1980, м. Алта-Лома, Каліфорнія, США) – громадський діяч, філателіст, колекціонер української старовини, фундатор і засновник Українського національного музею в Онтаріо (Каліфорнія).

Фонд № 200. **Розгін Іван Федорович** (18.09.1879, с. Куманів Проскурівського пов. – 10.07.1972, Детройт, США) – мікробіолог, ветеринар, вчений.

Фонд № 212. **Карачківський Михайло Федорович** (22.09 (04.10) 1899, с. Кормильче Кам'янецького пов. (нині Чемеров. р-ну Хмельницької обл.) – 01.01.1950 (?) м. Брауншвейг (за іншими даними м. Ганновер), Німеччина).

Фонд № 228. **Туркало Кость (Костянтин) Тимофійович** (21.08.1892, с. Немиринці Проскурівського пов. – 17.10.1979, США) – український громадсько-політичний діяч, інженер-хімік.

Фонд № 262. **«Товариство подолян» при Українській Вільній Академії Наук у США** – діяло наприкінці 1960-х – поч. 1970-х рр.

Фонд № 308. **Мосендз Леонід Маркович** (20.08.1897, м. Могилів-Подільський – 13.10.1948, Бльонау, Швейцарія) – український письменник, перекладач, за фахом інженер-технолог, д-р хімії.

Наприкінці варто зазначити, що дана праця є першою спробою умовно виділити поділлєзнавчу колекцію УВАН та подати її короткий огляд. Поза увагою залишилися «Podolica» на сторінках періодики Заходу, англомовна література про Поділля, поділлєзнавчі видання, що виходили на території України тощо. Ця тематика ще чекає свого дослідження та висвітлення.

Джерела

1. Омельченко, В. 45-річчя УВАН у США / В.Омельченко // Наук. зб. – Нью-Йорк, 1999. – Вип. 4. – С. 41.

2. Пеленський, З. Мемуаристика великого стилю / З.Пеленський // Лицар праці і обов'язку. – Торонто: Нью-Йорк, 1983. – С. 85.

3. Кедрин, І. Чудова книга: «Сторінки минулого» Олександра Лотоцького / І.Кедрин // Там само. – С. 95.

Бібліографічні раритети Поділля

О.І.Кізян

У статті розглядається розвиток бібліографічної справи на Поділлі через аналіз наявних покажчиків у трьох аспектах: висвітлення здобутків уродженців нашого краю, дослідження Поділля видатними вченими-краєзнавцями та бібліографія, видана на Поділлі.

The article considers a development of bibliography process in the Podilian region with the help of analysis of available bibliography guides in three aspects: demonstration of our natives' achievements, a research of the Podilian region by prominent ethnographers, and bibliography issued on Podillia.

Ключові слова: *Поділля, краєзнавчі бібліографічні посібники, бібліографічні пам'ятки, біобібліографічні посібники, друковані каталоги, наукова бібліографія, бібліографія стародруків, Кам'янець-Подільське Товариство подільських природознавців і любителів природи, Кабінет вивчування Поділля, бібліографічна секція.*

Історія становлення та розвитку системи краєзнавчих бібліографічних посібників у своїй більшості розглядається науковцями у межах загального вивчення книговидавничого репертуару. Відомості про деякі бібліографічні джерела були знайдені у бібліографічному покажчику «Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923)», підготовленого Т.Р.Соломоновою [16], матеріалів до репертуару української книги «Книга в Україні. 1861-1917» Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Більше інформації про бібліографічний репертуар Поділля вдалося знайти у метабібліографічних посібниках на кшталт «Библиография русской библиографии. 1901-1916» за редакцією Г.Л.Левіна. Були переглянуті de visu бібліографічні посібники з фонду рідкісних і цінних видань Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К.А.Тімірязєва та електронні каталоги бібліотек України та Росії.

Найповніше історія становлення та розвитку краєзнавчої бібліографії в Україні висвітлена у монографії І.Корнєйчика «Історія української бібліографії» [13] та підручнику Н.Кушнаренко «Бібліотечне краєзнавство» [15]. Тут вміщена характеристика і деяких бібліографічних раритетів Поділля. Більш детально історія бібліографії Поділля другої половини XIX-XX ст. вивчала Т.С.Бульба, яка захистила дисертацію «Становлення та розвиток краєзнавчої бібліографії Поділля (друга половина XIX-XX ст.)». У зазначений період краєзнавча бібліографія поступово охоплює все більшу кількість регіонів України, включаючи й Поділля.

У пропонованій статті розвиток бібліографічної справи на Поділлі розглядається через аналіз окремих бібліографічних покажчиків у трьох аспектах: висвітлені у хронологічному порядку бібліографічні здобутки уродженців нашого краю, бібліографічні дослідження про Поділля видатних вчених-краєзнавців та бібліографія, видана на Поділлі.

З Поділлям пов'язують появу першого відомого в українській бібліографії рекомендаційного списку для потенційних читачів, складеного Григорієм Димитрієвичем, ієромонахом Калинівським (Шаргородським) у 1660 р.

Книга відома з рукопису Троїце-Сергієвої лаври і зберігається в Російській державній бібліотеці. «БиблЂя малая» – своєрідна хрестоматія зразків духовної та світської літератури в коротких переказах для малопідготовленого читача.

Григорія Димитрієвича можна вважати одним із перших бібліографів нашого краю. Наприкінці цього рукопису він вмістив список використаної літератури, який призначався на допомогу самоосвіті читачів. Нині список допомагає уявити коло читання представників середнього прошарку освічених осіб того часу, які проживали далеко від тодішніх духовних центрів України і які нещодавно були в епіцентрі національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

За словами відомого українського філолога, дослідника і видавця численних пам'яток давньої і середньої української літератури й української творчості академіка В.М.Перетца «круг читання, використаного для своєї праці священиком з глухого закутка… є немалий».

Широкою популярністю серед учених-природознавців наприкінці 60-х рр. XIX ст. користувався «Библиографический указатель по геологи Волыни и Подолии», підготовлений російським гірничим інженером, професором геології Санкт-Петербурзького гірничого інституту М.П.Барботом де Марні [4]. Він передруковувався і доповнювався іншими особами (О.Роговичем, Л.Долинським) 1837 р.

Починаючи з останньої третини XIX ст., почалося активне вивчення регіональних колекцій рукописних книг та стародруків. На цих теренах на Поділлі працювали Т.Бєлєнький, який у 1876 р. підготував «Опись церковно-богослужебных книг, принадлежавших комитету для историко-статистического описания Подольской епархии», що включав богослужбові книги зі збірки комітету для історико-статистичного опису Подільської єпархії [5] та Ю.Сіцінський, який 1904 р. видав «Опись старопечатных книг» музею Подільського церковного історико-археологічного товариства [23]. Про останній більш детально розповідається далі.

Цінною бібліографічною пам'яткою краю є й «Описание старинных армянских рукописей и печатных книг из архива армяно-католической церкви св. Николая в Каменце-Подольском», що була вміщена у збірнику «Отчет императорской публичной библиотеки». Автор опису – Микола Якович Марр, відомий лінгвіст-сходознавець, історик, етнограф, археолог.

До бібліографічних раритетів Поділля належить і рідкісна бібліографічна праця «Перекличка альманахам» [18], що видана у містечку Нова Ушиця Подільської губернії у видавництві Г.Чарковського тиражем 220 примірників.

Значний внесок у розвиток бібліографії Поділля вніс Юхим (Євтим, Євфимій) Йосипович Сіцінський (Січинський, Сіцинський). Цей аспект його діяльності детально дослідив пошуковець з м. Хмельницького А.М.Трембіцький [28]. У 1904 р. він підготував «Опись старопечатных книг» [23] музею Подільського церковного історико-археологічного товариства, де описав стародруки, починаючи з 1560 р. («Евангелие греческое», яке подано у покажчику за № 184) до 1825 р. («Богословник» (Почаев, 1825). З даним посібником можна ознайомитися у відділі рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Ю.Сіцінському належить і створення «Хронологического указателя трудов доктора Иосифа Ролле (писавшего под псевдонімом d-r Antonij)» [25], що вміщує 49 назв його творів з короткими анотаціями їх змісту. Список був надрукований в «Трудах Подольского церковного историко-археологического общества». Збагатив національну бібліографію України підготовлений Ю.Сіцінським разом із С.Беднаровським ретроспективний «Указатель Подольских епархиальных ведомостей 1862-1905» [24], за весь період їх видання, що вийшов у 1907 р. у Кам'янці-Подільському в типографії Свято-Троїцького братства.

У 70-90-х роках XIX ст. в Україні швидко розвивається рекомендаційна бібліографія. Поряд із легальною, з'являється і нелегальна бібліографія. Складалися спеціальні бібліографічні покажчики для самоосвіти, їх називали каталогами. Розповсюджувалися вони у рукописах або гектографованих виданнях. 1883 р., при розгромі «Подольской группы партии «Народная воля» (з якою тісно співпрацював М.М.Коцюбинський), жандарми захопили у Кам'янці-Подільському два примірники такого каталогу, один – у полкового фельдшера А.П.Протасова, другий – у керівника групи, службовця Подільської контрольної палати Л.Т.Ткаченка.

У кінці XIX – на початку XX ст. помітну роль у розвитку української краєзнавчої бібліографії починають відігравати бібліографічні посібники на допомогу галузевому вивченню краю. У цей час побачив світ один із найкращих посібників «Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья» [29] Павла Аполлоновича Тутковського. І хоча коло його наукових інтересів пов'язане з Поліссям та Україною в цілому, бібліографічний доробок П.А.Тутковського увійшов до бібліографічної скарбниці Вінниччини. Адже народився Павло Аполлонович у смт Липовець.

До цього, у 1898 р., він упорядкував «Библиографический указатель по ископаемым и ныне живущим фораминиферам (1888-1898)» [30], що був хронологічним продовженням бібліографічної роботи англійського палеонтолога Ч.А.Шерборна. Обидва посібники П.Тутковського зберігаються у Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського.

Бібліографічним раритетом є і його «Матеріяли для бібліографії мапознавства України: (мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література. Ч. 1» [31], що зберігається у фонді відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. Особисто академіком ВУАН П.А.Тутковським підготовлений і бібліографічний посібник «Матеріали для сільськогосподарської бібліографії України» [32], який вміщує 853 назви книг і статей з усіх галузей сільського господарства, опублікованих з кінця XIX століття і до 1917 р. З ним можна ознайомитися у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці НАН України.

До розвитку загальної біобібліографії українських діячів, зародження якої припадає на 50-ті рр. XIX ст., має пряме відношення уродженець Поділля, визначний український історик, археолог, етнограф, археограф, професор Київського університету Володимир Боніфатійович Антонович (1834-1908, с. Махнівка тепер с. Комсомольське Козятинського району Вінницької обл.). Він разом із професором Володимиром Олексійовичем Бецем у 1883 р. підготував перший випуск біобібліографічного словника «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах» [2] за колекцією В.В.Тарновського. Праця включає біографії і портрети 9 українських гетьманів.

Власну сторінку у становлення біобібліографії Поділля вписав Микола Іванович Яворовський (1842-1919, народився у с. Голубече нині Крижопільського району Вінницької області) – визначний історик-краєзнавець, педагог, священик, журналіст, бібліотекар. Окрім наукових праць, він підготував біобібліографічні нариси, присвячені подільським церковним діячам, історикам, краєзнавцям: Олександру Яковичу Павловичу (1901 р.), Данилу Олександровичу Синицькому (1908 р.), Йосипу Йосиповичу Ролле (1904 р.). Видання зберігаються у Російській національній бібліотеці.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Поділлі з'являються друковані каталоги фондів бібліотек, які сьогодні є бібліографічними раритетами і цінним джерелом інформації для дослідників історії бібліотечної справи у регіоні про кількісний і якісний склад фондів тогочасних бібліотек. 1877, 1885, 1889, 1893, 1897, 1900, 1905, 1909, 1911 з доповненнями 1913 та 1914 рр. у Кам'янці-Подільському видавався «Каталог книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки» [10]. Викладачем німецької мови Вінницького реального училища Д.В.Жалковським у 1901 р. підготовлено «Систематический каталог ученической библиотеки Винницкого реального училища». 1906, 1907 рр. вийшли перше та друге його доповнення. «Систематический каталог книг библиотеки станции Жмеринка» 1901 р. вміщує 1160 назв книг російською мовою і журналів російською та французькою мовами. Видання вийшло в Одесі у типографії Л.Нітче [26].

1906 р. побачив світ «Каталог библиотеки Могилев-Подольского семиклассного коммерческого училища имени государя наследника цесаревича и великого князя Алексея Николаевича и под его августейшим покровительством состоящего», що включає книги російською мовою, періодичні видання російською й іноземними мовами, окремо виділені підручники. Покажчик нараховує 1650 назв [8].

На виділені з міського бюджету кошти у Вінниці 1909 р. було складено і видано в друкарні Б.Балмазія і Л.Ланвігера «Каталог книг Винницкой Городской библиотеки в память Н.В.Гоголя» [9], який вміщує біля 6 тис. назв книг, наявних на той час у бібліотеці, та 33 назви журналів.

Заслуговує також на увагу й «Каталог Липовецкой общественной библиотеки. 1899-1908», виданий 1910 р. у Липовці в типографії С.Я.Брантмана [13]. На честь 15-річчя з часу заснування Липовецької громадської бібліотеки вийшло ювілейне видання «Каталог книг Липовецкой общественной библиотеки. 1899-1914 гг.», що вміщує вже 1800 книг і журналів [12]. 1913 р. бібліотекарем Володимиром Івановичем Гусовським підготовлений «Алфавитно-систематический каталог книг и периодических изданий ученической библиотеки Каменец-Подольской мужской гимназии» [1]. Покажчик представляє біля 1930 назв книг російською та іноземними мовами, розміщених у систематичному порядку.

Незадовго до Першої світової війни, у зв'язку зі створенням у Кам'янці-Подільському Товариства подільських природознавців і любителів природи (1911 р.), були зроблені перші серйозні кроки у розробці бібліографії Поділля. Розпочинаючи свою наукову діяльність, Товариство поставило собі за мету зробити загальновідомою всю наявну природничо-наукову літературу, яка містила б відомості про природу Поділля. Цю роботу доручили здійснити польському історику, етнографу, природознавцю, бібліографу, музеєзнавцю, досліднику Поділля Олександру Миколайовичу Прусевичу (1878-1944). Протягом 1912-1915 рр. у науковому збірнику «Записки общества Подольских естествоиспытателей и любителей природы» він надрукував три випуски «Библиографии естествознания Подолии» [20, 21, 22], подавши матеріал із таких наукових дисциплін, як геологія, петрографія, палеонтологія, ботаніка, зоологія (вип. 1); метеорологія, кліматологія, гідрографія, хімія (аналіз ґрунтів і вод), мінералогія, фізична географія (вип. 2); антропологія (вип. 3). У «Библиографии естествознания Подолии» знайшла своє відображення існуюча література про природу Поділля за великий проміжок часу – від XVII ст. до 1911 р.

Це були на той час перші ґрунтовні покажчики джерел і літератури з історії, геології, археології, антропології, культури, медицини, санітарії, природознавства Поділля з доби середньовіччя до початку XX ст. Вони містили літературу про Поділля, видану латинською, німецькою, французькою, італійською, польською, російською, українською та іншими мовами. О.М.Прусевича можна вважати фундатором нинішньої наукової бібліографії Поділля.

Значний внесок у розвиток бібліографії Поділля зробив видатний вчений, історик, краєзнавець і бібліограф Валентин Дмитрович Отамановський.

У квітні 1926 р. він очолив новостворену Бібліографічну секцію при Кабінеті виучування Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України ВУАН. Її головною метою було складання «Bibliographia Podolica». Працівники секції запланували підготувати 3 томи «Матеріалів до історії друку та до бібліографії Поділля», що мали складатися з окремих випусків. Зокрема, передбачалося другий том матеріалів видати у трьох таких випусках:

1. «Бібліографія економіки Поділля» за редакцією А.Ярошевича;
2. «Бібліографія флори Поділля» за редакцією О.Савостіянова;
3. «Бібліографія сільського господарства Поділля» за редакцією С.Городецького.

До третього тому мали ввійти «Бібліографія етнографії Поділля» та «Бібліографія історії Поділля».

Однак вдалося видати лише перший том – «Часописи Поділля» [33] за редакцією В.Отамановського, що був присвячений 10-річчю УРСР та 150-річчю першої газети в Україні. Окрім детальної історико-бібліографічної розвідки про часописи Поділля М.Білінського, збірник містить два бібліографічні покажчики, один з яких підготувала бібліотекар Вінницької філії Всенародної бібліотеки Н.Співачевська, – «Бібліографія часописів Поділля (у межах УРСР)», другий – «Часописи Галицького Поділля» – уклав І.Кревецький, директор бібліотеки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. Обидва бібліографічні посібники вийшли окремими виданнями [14, 27]. Вони зберігаються у відділі рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Більше десяти років у Вінниці працював Олександр Костянтинович Бируля (Біруля, 1892-1967), інженер шляхів сполучення, доктор технічних наук, дослідник Поділля, який працював науковим консультантом Кабінету виучування Поділля. У 1930 р. ним підготовлено бібліографічний анотований покажчик «Геологія та гідрогеологія

Поділля» [7], який містить 419 документальних джерел з геології краю XIX – поч. XX ст. Вміщені книги і статті з періодичних видань розміщені в алфавітному порядку авторів і назв. Окремим розділом представлені бібліографічні покажчики, якими користувався автор при підготовці видання. Передмову до посібника написав тодішній директор Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва Борис Фарбер. З посібником можна ознайомитися у відділі рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. Дана стаття є початком серйозного дослідження становлення і розвитку бібліографії на Поділлі.

Джерела

1.**Алфавитно**-систематический каталог книг и периодических изданий ученической библиотеки Каменец-Подольской мужской гимназии / сост. библиотекарь В.И.Гусовский. – Каменец-Подольск: тип. Кенигсберга и Фитермана, 1913. – [2], 166, [1] с.

2.**Антонович, В.Б.** Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах по коллекции В.В.Тарковского. Вып.1 / В.Б.Антонович, В.А.Бец. – К., 1883. – IV, 81с.

3.**Баженов, Л.В.** Історія та культура Поділля, Волині й Прикарпаття у працях Олександра Прусевича / Л.В.Баженов // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. – Т., 2004. – Вип. 2. – С. 58-62.

4.**Барбот де Марни, Н.П.** Библиографический указатель по геологии Волыни и Подолии / Н.П. Барбот де Марни // Сб., изд. С.-Петербург. минералогич. о-вом в память совершившегося пятидесятилетия его существования 7 янв. 1867 г. – СПб., 1867. – С. 559-568.

5.**Беленький, Т.И.** Опись церковно-богослужебных книг, принадлежащих комитету для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец-Подольск: Тип. насл. Д.Крайза, 1876. – VI, 14 с.

6.**Бульба, Т.С.** Становлення та розвиток краєзнавчої бібліографії Поділля (друга половина XIX-XX ст.): автореф дис.... канд. іст. наук: 05.25.03 Бібліотекознавство і бібліографознавство / Т.С.Бульба; Київ. держ. ін-т культури. – К., 1995. – 21 с.

7.**Геологія** і гідрогеологія Поділля: бібліогр. покажч. / склад. О. Бируля; передм. Б.Фарбера; Центр. б-ка [ім. К.А.Тімірязєва], Б-ка ім. Коцюбинського. – Вінниця, 1930. – 81 с. – (Бібліографія Поділля; вип. 1).

8.**Каталог** библиотеки Могилев-Подольского семиклассного коммерческого училища имени государя наследника цесаревича и великого князя Алексея Николаевича и под его августейшим покровительством состоящего. – Могилев-Подольск: тип. «Прогресс» А.Пикайзена, 1906. – 74, [1] с. – На тит. л.: 1904-1906.

9.**Каталогъ** книгъ Винницкой Городской Библіотеки въ память Н.В. Гоголя: сост. в 1909 г. – Винница: Тип. Балмазия и Ландвигера, 1909. – 660 с.

10. **Каталог** книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки. – Каменец-Подольск, 1877. – [1], 72 с.

11. **Каталог** книг Липовецкой общественной библиотеки / Липовец. обществ. б-ка. – Юбил. изд., 1899-1914 гг. – Липовец: типолитогр. Н.А.Солодаря, 1915. – 137, [2] с., из них 11 с. для доп.

12. **Каталог** Липовецкой общественной библиотеки. 1899-1908. – Липовец: тип. С.Я.Брантмана, 1910. – 48 с. – (Без тит. л.).

13. **Корнєйчик, І.І.** Історія української бібліографії: дожовт. період: нариси / І.І.Корнєйчик. – К.: Ред.-видав. від. Кн. палати УРСР, 1971. – 373, [1] с.

14. **Кревецький, І.** Часописи Галицького Поділля: іст.-бібліогр. матеріяли з р.р. 1882-1927 / І.Кревецький. – Вінниця: [б. в.], 1928. – 21 с. – (Вінниц. Філія Всенародної бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук; Кабінет виучування Поділля; вип. 19).

15. **Кушнаренко, Н.М.** Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К.: Знання, 2007. – 502 с.

16. **Матеріали** до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923): бібліогр. покажч. / укладач Т.Р.Соломонова; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця: [б.в], 2006. – 351, [1] с.

17. **Отамановський, В.Д.** Бібліографія краю («Топобібліографія»), як одно з основних завдань наукової бібліотеки, та організація топобібліографічної праці на Україні / В.Д.Отамановський // Бібліотечний збірник / Всенар. б-ка України при Укр. АН. – К., 1926. – Ч. 1. Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. – С. 78-81. – Режим доступу: http://elib.nplu.org/view.html?id=421

18. **Перекличка** альманахам: материалы для библиографии рус. лит. альм. и сб. конца XVIII и первой половины XIX столетия (1794 г. по 1850 г.) / сост. в с. Глебове Подол. губ. гр. Е.Е.Путятин. – Новая Ушица: Тип. Г.Чарковского, 1893. – [2], 75 с.

19. **Прусевич, А.Н.** Библиографический указатель по медицине и гигиене Подольской губернии с 1714 по 1913 год включительно / А.Н.Прусевич. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл., 1914. – 74 с.

20. **Прусевич, А.** Библиография естествознания Подолии. Вып. 1 / А.Прусевич // Зап. о-ва Подольских естествоиспытателей и любителей природы. – Каменец-Подольск, 1912. – Т. 1. – С. 99-144.

21. **Прусевич, А.** Библиография естествознания Подолии. Вып. 2 / А.Прусевич // Зап. о-ва Подольских естествоиспытателей и любителей природы. – Каменец-Подольск, 1913. – Т. 2. – С. 141-179.

22. **Прусевич, А.** Библиография естествознания Подолии. Вып. 3 / А.Прусевич // Зап. о-ва Подольских естествоиспытателей и любителей природы. – Каменец-Подольск, 1915. – Т. 3. – С. 1-23.

23. **Сецинскій, Е. (протоіерей).** Опись старопечатныхъ книгъ / сост. Е.Сецинскій; Музей Подольскаго Церковнаго Историко-археологическаго Общества (быв. Древнехранилища Историко-статистическаго Комитета). – Каменецъ-Подольскъ: Тип. С.П.Киржацкаго, 1904. – 107 с.; Тр. Подол церков. ист.-арх. о-ва (бывшего ист.-стат. комитета) / под ред. Е.И.Сецинского, Н.И.Яворского. – Каменец-Подольск, 1904. – Вып. 10. – С. 1-107 [приложения].

24. **Сецинский, Е.И.** Указатель «Подольских епархиальных ведомостей» 1862-1905 (за все время издания их) / Е.И.Сецинский, С.А.Беднаровский. – Каменец-Подольск: Тип. Свято-Троицкого Братства, 1907. – VIII, 1087 с.

25. **Сецинский, Е.** Хронологический указатель трудов д-ра И.Ролле (писавшего под. псевдонимом D-r Antoni I) / Е.Сицинский // Тр. Подол церков. ист.-арх. о-ва (бывшего ист.-стат. комитета) / под ред. Е.И.Сецинского, Н.И.Яворского. – Каменец-Подольск, 1904. – Вып. 10. – С. 517-527.

26. **Систематический** каталог книг библиотеки станции Жмеринка: 1901 г. / Юго-Зап. ж. д. – О.: Л.Нитче, 1901. – [3], 67 с.

27. **Співачевська, Н.** (Бібліотекар Він. Філії Всенар. Б-ки). Бібліографія часописів Поділля (в межах УСРР): покажчик від р. 1838 до 1927. Т. 1. Матеріяли до історії друку та до бібліографії Поділля. Зошит 2 / Ніна Співачевська; за ред. В.Отамановського;. Кабінет виучування Поділля. – У Вінниці: [Віндерждрук ім. Леніна], 1927/28. – 146 с. – (Вінниц. Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук; вип. 17).

28. **Трембіцький, А.М.** Євфимій Сіцінський – книгознавець, бібліотекар, бібліограф / А.М.Трембіцький // Наукові записки. Сер.: Історія / Вінниц. ДПУ ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С. 26-35. – Бібліогр. в кінці ст.

29. **Тутковский, П.А.** Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья. / П.А.Тутковский. – К., 1910. – 238 с. – (Оттиск XXI т. «Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей»).

30. **Тутковский, П.** Библиографический указатель по ископаемым и ныне живущим фораминиферам (1888-1898) / П.Тутковский. – К.: Тип. Н.Г.Пилющенко, 1898. – 200 с.

31. **Тутковський, П.** Матеріяли для бібліографії мапознавства України: (мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча л-ра) / П.Тутковський; УАН. – К.: Друк. УАН, 1924. – 63 с. – (Зб. іст.-філол. від.; № 16).

32. **Тутковський, П.А.** Матеріали для сільськогосподарської бібліографії України: библиография. Вип. 1 / П.А.Тутковський; Всеукр. Акад. Наук. – К.: Друк. Всеукр. АН, 1924. – 48 с.

33. **Часописи** Поділля: іст.-бібліогр. зб. з нагоди 150-ліття першої газ. на Україні (1776-1926) та 10-ліття існування УСРР / склали: М.Бєлінський, Н.Співачевська, І.Кревецький; за ред. В.Отамановського; Вінниц. філія Всенар. б-ки України при ВУАН, Кабінет виучування Поділля. – Вінниця, 1927-28. – [205] с. – (Матеріали до історії друку та до бібліогр. Поділля. Т. 1).

34. **Яворовский, Н.И.** Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле: биобиблиогр. очерк. – Каменец-Подольск: Тип. С.П.Киржацкого, 1904. – 12 с. – (Відб. з «Трудов Подол церков. ист.-арх. о-ва).

35. **Яворовский, Н.И.** Памяти Александра Яковлевича Павловича: биобиблиогр. очерк. – Каменец-Подольск: Тип. С.П.Киржацкого, 1901. – 15 с.

36. **Яворовский, Н.И.** Памяти Даниила Александровича Синицкого: биобиблиогр. очерк. – Каменец-Подольск: Тип. С.П.Киржацкого, 1908. – 20 с. – (Відб. з газ. «Православ. Подолия»).

Наявність джерел з історії населених пунктів, бібліотек, документів про видатних діячів у фондах публічних бібліотек: науково-методична розвідка

Т.П.Кристофорова

У статті подаються результати методичної розвідки про наявність у публічних бібліотеках Вінниччини джерел на різних носіях інформації з історії населених пунктів, бібліотек, видатних діячів.

The article presents results of methodical investigation about availability of sources on a history of populated areas, libraries, and prominent figures at public libraries of Vinnytsia region on various data medium.

Ключові слова: *бібліотечне краєзнавство, краєзнавча науково-методична розвідка, краєзнавчі видання бібліотек, краєзнавчі фонди, загальнообласне дослідження, усна історія.*

У поважному ставленні до розвитку бібліотечного краєзнавства проявляється талант кожного бібліотечного працівника, його любов до малої батьківщини. Споконвічне бажання людини знати «откуда есть пошла...», відчувати безперервність свого роду, спонукає її пізнавати минуле, повертати забуті імена, вивчати історію міста, містечка, села, вулиці...

З часом попит на краєзнавчу літературу та пізнання історії, культури, звичаїв краю не знижується. На жаль, літератури краєзнавчої тематики видається недостатньо, а з того, що видається, не все потрапляє у бібліотечні фонди. Вихід із ситуації бібліотечні працівники області знайшли в тому, що своїми силами здійснюють краєзнавчі розвідки, збирають матеріали і створюють краєзнавчі видання. Таким чином, виникла ідея нашої розвідки щодо наявності та стану джерел з історії населених пунктів, видатних діячів та історії бібліотек у фондах книгозбірень області.

У даному дослідженні ми прагнули виявити весь масив краєзнавчих джерел у бібліотеках області. Організація та проведення «Науково-методичної розвідки краєзнавчих фондів про наявність та стан джерел з історії населеного пункту, видатних діячів та історії бібліотек у фондах бібліотек області» є першою спробою загальнообласного дослідження у цьому напрямку. Основні положення та методика його проведення були розроблені завідуючою відділом науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі Т.М.Марченко і методистом І категорії цього підрозділу Т.П.Кристофоровою.

Основна мета даної розвідки – виявлення та аналіз наявних у бібліотечних фондах краєзнавчих джерел, їх стан, вид та формат матеріалів. Для дослідження умовно виділено чотири напрямки:

- Історія населених пунктів.
- Видатні діячі краю.
- Історія бібліотек.
- Усна історія.

Завданнями дослідження було окреслено:

1. удосконалення роботи з відображення матеріалів у краєзнавчих каталогах і картотеках;
2. вивчення неопублікованих матеріалів, тематичних папок, фотоальбомів, у тому числі усної історії (зафіксовані свідчення та спогади очевидців подій, фольклорні матеріали) тощо;
3. активізація пошукової роботи щодо виявлення джерел з історії населених пунктів, видатних діячів та історії бібліотек;
4. виявлення укомплектованості обов'язковим примірником фондів Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва;
5. складання перспективних планів щодо систематизації та опрацювання документів для створення нових краєзнавчих праць;
6. сприяння участі сільських бібліотекарів у краєзнавчих науково-практичних конференціях;
7. підготовка матеріалів до наукового збірника III Міжнародної науково-практичної краєзнавчої конференції.

Методика здійснення дослідження передбачала виконання таких кроків:

1. Відбір матеріалів з використанням краєзнавчої картотеки та тематичних папок, фотоальбомів.
2. Заповнення таблиць.
3. Обробка отриманих матеріалів.
4. Вивчення наявності заявлених видань у фондах ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва (дані з таблиць).
5. Аналіз отриманих матеріалів.
6. Узагальнення матеріалів та написання текстового звіту дослідження.

Учасниками вивчення стали працівники відділів науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі, літератури та інформації з питань краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, бібліографи та методисти центральних районних бібліотек, сільські бібліотекарі області.

У дослідженні взяли участь 25 районних бібліотек. Зібрані матеріали вивірялися фахівцями відділу літератури та інформації з питань краєзнавства на предмет наявності у фондах ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Для здійснення аналізу всі заповнені таблиці опрацьовувалися. Дані заносились у загальні таблиці відповідно до виділених напрямків, окремо по кожному району узагальнювалися в описовій формі. На жаль, дослідження показало, що працівники більшості сільських і районних бібліотек не вміють виділяти, узагальнювати та систематизувати краєзнавчі матеріали. Адже основною метою нашої розвідки було виявити, в першу чергу, масив наявних у фондах бібліотек краєзнавчих видань, а не отримати передруковану краєзнавчу картотеку. Окрім того, створювало певні непорозуміння і те, що ряд джерел були подані не у відповідному бібліографічному описі, а це ускладнювало визначення виду заявлених матеріалів.

Готуючи таблиці для опрацювання, ми прагнули охопити масив друкованої продукції видавництв та бібліотек. Знаючи, що у книгозбірнях багато матеріалів з історії населених пунктів, бібліотек, про діяльність видатних діячів, документів усної історії, що збираються протягом багатьох років, не завжди зберігаються у належному вигляді і, на жаль, робота з їх систематизації та упорядкування не проводиться. Крім того, нас цікавила й роль бібліотекарів у створенні фундаментальних наукових праць про край, а також співпраця краєзнавців та бібліотекарів у створенні невеликих бібліотечних видань. До слова, у коло краєзнавців входять: учителі, музейні працівники, представники районних органів влади, пенсіонери та люди, які люблять і вивчають свій край.

Узагальнюючи отримані матеріали першої частини розвідки щодо історії населених пунктів, потрібно відмітити, що, на жаль, лише 27 % населених пунктів на сьогоднішній день мають власну написану історію. З них 16 % – це історико-краєзнавчі нариси, монографії, путівники з історії населених пунктів, решта – невеликі за розміром брошури, бібліографічні покажчики, буклети. В цілому даний сегмент на 60 % представлений у фондах Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. Найбільше видань з історії окремих сіл у Хмільницькому, Жмеринсько-

му, Барському, Липовецькому, Іллінецькому районах. Варто відмітити, що лакуни з історії сіл заповнюють і бібліотекарі того ж Хмільницького району, які у дослідженні за період 1990-2000-х рр. підготували 30 видань, Тульчинського, Барського районів – по 20 видань та Липовецького – 17 видань. Частина (3 %) матеріалів, що зібрані і систематизовані бібліотекарями, підготовлені до друку, 49 % матеріалів систематизовано і більшість з них зберігаються у паперовому вигляді в папках, 12 % – переведені на електронні носії. На жаль, 36 % зібраних документів – це окремі рукописні сторінки історії, копії газетних публікацій, фотоматеріали зберігаються в бібліотеках у несистематизованому вигляді. Також у деяких районах історія багатьох населених пунктів вміщена в одному виданні, зазвичай, це ювілейне видання до річниці району.

У вивченні творчості видатних діячів краю головна роль належить бібліотекарям, які популяризують їх життя та діяльність за допомогою соціокультурних заходів. Також бібліотекарі вивчають творчість маловідомих діячів, відкривають нові імена. Аналізуючи заповнені таблиці другої частини розвідки помітно, що велику увагу даному напрямку приділяють у Барському, Гайсинському, Крижопільському, Томашпільському, Тульчинському, Хмільницькому, Шаргородському районах. Більше п'яти друкованих видань представлено в Оратівському, Шаргородському, Крижопільському, Липовецькому, Жмеринському, Тульчинському, Калинівському, Погребищенському районах.

Варто констатувати факт, що історія бібліотечних закладів практично не вивчається. Адже за результатами нашої розвідки видно, що лише 8 % бібліотек мають написану історію, можливо, до них з часом приєднаються ще 2 % бібліотек, які вивчили свій історичний шлях і готові його описати у своїх працях, 16 % – тих, які систематизували матеріали та 9 % – лише над цим працюють. Але залишається ще частина бібліотек, історичний шлях розвитку яких потребує вивчення від самого початку.

Також нас цікавить і діяльність бібліотек у напрямку зібрання матеріалів усної історії та спосіб їх зберігання. У даній таблиці матеріали представлені за темами, над якими працюють у всіх районах. Перш за все, це спогади та свідчення очевидців про трагічні сторінки нашої історії – голодомор, події Великої Вітчизняної війни, спогади воїнів-інтернаціоналістів про участь в Афганській війні. Менше спогадів – ліквідаторів аварії на ЧАЕС. В окремих районах велика увага приділяється вивченню народної творчості, побуту, звичаїв, культури наших предків.

Різноманітністю тем відрізняються лише деякі райони, як то Барський та Хмільницький, де є історія у спогадах; багата фольклорно-етнографічна спадщина вивчається у Гайсинському, Крижопільському, Могилів-Подільському, Оратівському, Погребищенському, Тростянецькому, Тульчинському районах. Існує й ряд інших тем, які потребують вивчення.

У цілому, наша розвідка показала відсутність друкованих матеріалів з історії сіл у багатьох районах. Край, який славиться своїми людьми, не може похвалитися повною інформацією про них. Майже не вивчається історія бібліотечних закладів. Потрібно наголосити на низькому рівні підготовки багатьох матеріалів. А це говорить про незацікавленість та нерозуміння, в першу чергу, сільських бібліотекарів у краєзнавчій діяльності, ролі та значенні пошукової роботи. Саме тому доцільно періодично проводити різні дослідження краєзнавчого характеру у бібліотеках, а бібліотекарям активніше брати участь у краєзнавчому русі району, області тощо.

Узагальнюючі матеріали розвідки будуть представлені в електронному виданні «Про наявність та стан джерел з історії населеного пункту, видатних діячів та історії бібліотек у фондах книгозбірень області».

Не потрібно забувати, що інтерес до краєзнавства стимулює процеси відродження історичної пам’яті народу, який впродовж кількох століть був позбавлений можливості знати своє минуле. Нині з’явилася можливість доступу до раніше заборонених архівних документів та інших джерел, які вміщують фактичний матеріал. Історія кожного краю має лакуни, які неможливо заповнити тільки за допомогою архівних документів, але це можливо за допомогою методів усної історії (перекази, спогади, свідчення очевидців). Нові обрії відкриває перед дослідниками-краєзнавцями використання можливостей Інтернету.

Актуальність даного вивчення підтверджена не лише потребами розвитку краєзнавства в цілому, а й тим, що історія вимагає переосмислення та нового висвітлення історичного минулого. Наше локальне дослідження є одним із перших кроків масштабної роботи – створення літопису рідного краю.

Дещо з матеріалів історії медицини Поділля
(з фондів наукової бібліотеки ВНМУ ім. М.І.Пирогова)

Л.В.Маєвська

У статті подано огляд джерел із фонду рідкісних книг бібліотеки, в яких висвітлювалися поодинокі в минулих століттях спроби вивчення давнього санітарно-медичного стану Брацлавсько-Подільського краю, у тому числі тих, що вийшли друком у Подільському регіоні.

The article presents a review of sources from a library rare book collection which covered solitary attempts of previous centuries on learning ancient sanitary-medical conditions of Bratslav-Podilsky territory including those which were published in the Podilian region.

Ключові слова: *Поділля, історія медицини, Наукова бібліотека Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, фонд рідкісних книг, санітарно-медичний стан, Людвиг Малиновський.*

Виокремлюючи з основних фондів наукової бібліотеки Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова фонд рідкісних книг, працівники бібліотеки зацікавилися джерелами, в яких висвітлювалися поодинокі в минулих століттях спроби вивчення давнього санітарно-медичного стану Брацлавсько-Подільського краю. Ще більше зацікавленості викликали видання, що вийшли друком у Подільському регіоні. І не зважаючи на те, що в роки німецької окупації бібліотека втратила більш як 7000 рідкісних і цінних книг, ми маємо намір запропонувати деякі видання, які, на щастя, залишилися у фондах та можуть зацікавити як читачів, так і дослідників краю.

1. Отчетъ о деятельности Винницкой окружной лечебницы за 1901 годъ въ связи съ краткимъ описаніемъ ея директора Лечебницы доктора медицины Н.В.Краинскаго. – Винница: Тип. Р.Б.Шерра, 1902. – 90 с.

Доктор медицини Михайло Країнський після смерті В.Кузнєцова був директором Вінницької окружної лікарні у 1901-1902 рр.

2. Малиновскій, Л. Статистико-хирургическій отчетъ Винницкой больницы за 1908, 1909 и 1910 г.г. / Л.Малиновскій. – Каменецъ-Подольскъ: Тип. Подол. губерн. Правленія, 1911. – 10 с.

3. Малиновскій, Л. Догмы асептики. Подготовка операцій и леченіе ранъ / Л.Малиновскій, Гл. врачъ Винниц. Госпиталя. – Винница: Тип. Преемн. Р.Б.Шерра, 1916. – 76 с.

Ім'я Людвига Малиновського в історії Поділля є, безсумнівно, визначним у славній когорті земських лікарів. Народився Л.Малиновський 23 вересня 1875 р. У 1902 р. закінчив із відзнакою медичний факультет Тартуського університету. Протягом року працював у дільничній лікарні Ушицького повіту Подільської губернії. В листопаді 1905 р. був обраний на посаду лікаря Вінницької повітової земської лікарні. Розпочинається короткий, але надзвичайно плідний, період його лікарської діяльності. Основну увагу він приділяє хірургічній роботі. У 1911 році опублікував статистичний звіт про хірургічну діяльність вінницької лікарні за 1908-1910 роки.

У 1910 р., з нагоди 100-річчя від дня народження М.І.Пирогова, Вінницьке наукове лікарське товариство, очолюване Л.Малиновським, виступило з ініціативою організації збору пожертвувань на будівництво лікарні-пам'ятника М.Пирогову. Кошти були зібрані, будівництво розпочалося у 1913, а закінчилося у червні 1917 р., через місяць після передчасної смерті її фундатора. Похований Л.Малиновський на території побудованої ним лікарні на кошти губернської земської управи. У 1926 р. лікарська громадськість Вінниці на його могилі встановила скромний пам'ятник. На честь лікаря-гуманіста названо вулицю, яка ніби пов'язує територію лікарні з містом, мешканцям якого віддав свій талант і працю Л.Малиновський.

4. Малиновській, Л. Отчеты Винницкой больницы. Текущіе факты, теоріи и проблемы въ ученіи о перитонитахъ / Л.Малиновскій. – Каменецъ-Подольскъ: Тип. Подол. Губерн. Правленія, 1911. – 54 с. / З дарчим написом: Д-ру мед. Фишензону от автора, 25.II.25/.

5. Малиновській, Л. Наблюденія Винницкой Больницы надъ аппендицитъ-илеусами (очередная глава отчетовъ Винницкой больницы / Л.Малиновскій. – Каменецъ-Подольскъ: Тип. Подол. Губерн. Правленія, 1911. – 25 с. /З дарчим написом: Глубокоуважаемому Д-ру Фишензону, 3.II.12/.

6. Малиновській, Людвигъ. Phagedaea vulnerum / Л.Малиновскій. – Винница: Тип. Преемн. Р.Б. Шерра, 1915. – 38 с. / З дарчим написом: С. Як. Фишензону, 12.II.15/.

Юхим Якович Фішензон – старший лікар терапевтичного відділення та вінницького госпіталю Всеросійського Земського Союзу. З відкриття вінницького медичного інституту стояв біля витоків кафедри госпітальної терапії, професор.

7. Фишензонъ, Е.А. Огнестрѣльныя раненія легких въ средней эвакуаціонной зоне / Е.А.Фишензонъ. – Винница: Тип. Винниц. Город. Управленія, 1916. – 144 с. / З авторською присвятою: «Людвигу Ивановичу Малиновскому Главному врачу Винницкаго Земскаго Госпиталя посвящаю эту работу»/.

8. Библіографическій указатель по медицине и гигиенѣ Подольской губернии съ 1714 по 1913 годъ включительно / сост. А.Н.Прусевичъ. – Каменецъ-Подольскъ: Тип. Подол. Губерн. Правленія, 1914. – 74 с.

Олександр Миколайович Прусевич (1878-1944) – польський історик, етнограф, природознавець, бібліограф, музеєзнавець, дослідник Поділля і Волині.

9. Фіалковскій, В.П. Задачи и формы медико-статистической регистраціи заболѣваемости и однообразной врачебной отчетности /В.П.Фіалковскій. – Каменецъ-Подольскъ: Тип. Подол. Губерн. Правленія, 1912. – 78 с.

10. Мерков, А. Нарис санітарного стану сучасного Поділля. З таблицями та схемою саніт. статист. дослідження у Вінниці. – Вінниця, 1929. – 45 с. – (Вінниц. філ. Всенар. б-ки України при ВУАН; Кабінет виучування Поділля. Вип. 25) З дарчим написом: «Зам. Председателя Винницкого научного об'единения врачей д-ру Е.Я. Фишензону от автора. 21.X.29. Винница»/.

Аркадій Михайлович Мєрков – видатний вітчизняний учений у галузі санітарної статистики. Народився 19 січня 1899 р. у м. Новоселі колишньої Тульської губернії в сім'ї фармацевта, але все дитинство і молоді роки його пройшли в Україні. Свою лікарську діяльність почав в Україні як організатор охорони здоров'я. З 1923 по 1929 рр. він завідував рядом відділів охорони здоров'я (Старобельським, Вінницьким), а в 1929-1930 рр. був інспектором Наркомздоров'я Української РСР.

Працівники бібліотеки і надалі вивчатимуть наявні та виокремлені фонди зі сподіванням відшукати матеріали, які зацікавлять наших читачів.

Джерела

1. Голяченко, О. Лікарі Вінниччини / О.Голяченко. – Т., 1999. – 144 с.

2. Основные этапы и направления деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И.Пирогова: материалы юбил. науч. конф. ВМИ. – К., 1969. – 175 с.

3. Вінницькій обласній клінічній лікарні ім. М.І.Пирогова – 90 років: матеріали з історії лікарні. – Вінниця, 2007. – 113 с.

4. Лікарня на Замості: нарис з історії медицини Вінниччини / С.О.Царенко, О.В.Солейко, Л.П.Солейко. – К.; Вінниця, 1998. – 35 с.

Книжкові склади в поширенні книг у Подільській губернії наприкінці XIX – початку XX ст.

Т.Р.Соломонова

Стаття характеризує мережу книжкових складів Подільської губернії кінця XIX – початку XX ст. як форми гуртового книгорозповсюдження.

The article characterizes a range of book stocks of the Podilian province as a form of a wholesale book circulation at the end of 19th and the beginning of the 20th centuries.

Ключові слова: *книжкові склади, книгопоширення, книжкова торгівля, земство, Подільська губернія.*

Книжкові склади як спосіб розповсюдження книг у Російській імперії поширився в останній чверті XIX ст. Його перевага проявлялася не тільки в економічній, а й громадській та культурно-освітній сферах. Як будь-який книготорговельний заклад, за дореволюційним російським законодавством, його звільняли від промислових податків та вибірки торговельних документів [1, с. 143].

Із зростанням кількості грамотних з'явилася потреба збереження ними навичок читання. Народ здебільшого задовольняв свої читацькі потреби лубочною літературою, яку задешево купував на ярмарках. Хоча почався випуск якісних дешевих видань, проте до населення вони не доходили. На таких виданнях, як правило, проставлялася їхня вартість, тобто книгарі не могли продавати книгу за вищу ціну. Видавці використовували систему знижок для оптових покупців до 20 % від вартості товару, тому організація книжкових складів дозволяла налагодити придбання книг у видавців за оптовими цінами. Водночас згідно з каталогами, дозволеної для народних бібліотек літератури, дешевих видань в 1-5, чи до 10 коп. було обмаль. Селяни здебільшого купували книги за 1-3 коп., яких було обмаль у бібліотеках. Тобто, через бібліотеки та книжкові склади поширювалися книги різної цінової категорії. Бібліотека та книжковий склад взаємодоповнювали один одного. Читач міг прочитати книгу у бібліотеці, а потім її придбати з книжкового складу. Коли на книжковому складі потрібна книга мала зависоку вартість для селянина, тоді він міг її взяти у бібліотеці.

Склади, на відміну від народних бібліотек, мали право продавати всі незаборонені у Російській імперії, друковані в країні та поза її кордонами, видання. Дозвіл на їх відкриття давав губернатор благонадійним особам. Кожен такий склад мав списки надходжень книг та інших видань із зазначенням повної назви, місця друкування, року, прізвища та імені автора або видавця. Губернатори мали право проводити загальну ревізію складів, закривати їх у разі потреби [1]. Книжкові склади, на відміну від книгарів, не шукали високих прибутків. Вони започатковувалися громадськими організаціями і діяли, в першу чергу, заради просвітницьких функцій. З фінансової точки зору – заради самоутримання. Для діяльності складу не потрібний був значний капітал. На капітал 100 руб. можна було придбати приблизно 2 тис. книг. Від засновників необхідним було забезпечення безкоштовним приміщенням для складу. Торгівля велася як за готівковий розрахунок, так і в кредит. У діяльності книжкових складів була своя ритмічність. З жовтня по квітень, поки не було сільськогосподарських робіт, йшла активна торгівля, а влітку спостерігалося затишшя.

Першу мережу книжкових складів на території Подільської губернії спробувала налагодити Подільська православна єпархія. У 1893 р. на єпархіальному з'їзді благочинних було прийнято рішення про їх організацію [2]. Впродовж декількох років були створені склади у всіх повітах губернії, адже Училищна рада при Найсвятішому Синоді наголошувала на забороні придбання книг для церковнопарафіяльних шкіл у приватних книгарнях. Усі школи повинні були купувати книги за казенний кошт тільки на книжкових складах Училищної ради за цінами, встановленими спеціально для такого типу шкіл [3]. Заради зручності обслуговування, книжкові склади Балтського, Брацлавського, Вінницького, Ольгопільського, Проскурівського та Ямпільського повітів мали ще до 4-х відділень на території повіту [4].

Пік діяльності єпархіальних книжкових складів припадав на серпень-початок вересня, коли потрібно було підготувати школу до навчання. Наприкінці попереднього навчального року складали списки необхідних підручників, навчальних посібників та канцелярського приладдя, за якими й замовляли товар для складів. Найбільш комерційно успішним було Немирівське відділення Брацлавського книжкового складу, функціонування якого зуміли налагодити так, що воно не тільки доставляло підручники, а й поповнювало шкільні та учительські бібліотеки. За рахунок складу у 1904 р. у Брацлавському повіті відкрили 49 шкільних бібліотек. Для їх поповнення у 1912/13 навчальному році було виділено 645 книг на суму 231 руб. 64 коп. Літинський книжковий склад також намагався поповнювати шкільні бібліотеки літературою [4]. Але в цілому єпархіальна мережа не могла задовольнити всі потреби учнів у навчальній літературі, тому вони вимушені були купувати навіть підручники самостійно, не кажучи про позашкільні видання. Адже у 1911/12 навчальному році на всю єпархію було виділено 34 тис. руб. [5], у 1912/13 – 36 тис. руб. [4], а церковнопарафіяльних шкіл було 1 734 [6], тобто майже понад 20 руб. кожній школі для підручників та канцелярського приладдя.

З 1897 р. для задоволення потреб дорослого населення, мережу книжкових складів намагалися побудувати губернський та повітові комітети «Піклування про народну тверезість, що розвивали власну мережу бібліотек». Найуспішнішим тут виявився Вінницький повітовий комітет, який організував у 1902 р. при Народному домі книжковий склад, що обслуговував не тільки мережу своїх бібліотек, а й усіх бажаючих. Опікувався книжковим складом бібліотекар повітового комітету [7]. Усі роки існування склад фінансово себе виправдовував. Мав досить широкий асортимент, якщо враховувати фінансові можливості комітету та розмір списку дозволених для народних бібліотек видань. Так, у 1905 р. бухгалтерський облік охопив 262 назви у 4 476 примірниках [8] (див. *Табл.*).

Таблиця

Відділи	Кількість назв	Кількість примірників	Примітки
Релігійно-повчальна л-ра	73	776	Житие Св. Николая (100 прим.)
Історична л-ра	43	510	Царь Иван Грозный (179 прим.); История Малороссии – 16 прим.
Географічна л-ра	23	403	
Белетристика	73	737	Н.Некрасов «Стихотворения» (43 прим.); Ф.Купер «Романы» (12 прим.)
Медична л-ра	11	209	Про вред пьянства (71 прим.)
Природознавча л-ра	39	1 841	
Всього	262	4 476	

Помітний обмежений асортимент медичної та географічної літератури. Художня література, мабуть, на складі не затримувалася, адже за кількістю назв та примірників її стільки ж, як і релігійної, а у фондах бібліотек вона переважала. Як правило, більшість видань було представлено незначною кількістю примірників. Водночас число деяких видань значно перевищувало розмір повітової бібліотечної мережі – 57.

Із зменшенням фінансування у 1905-1906 рр. мережа книжкових складів комітетів Піклування про народну тверезість поступово занепадає.

З 1912 р., із запровадженням повних земств, подоляни, використовуючи досвід «старих» земств, спробували організувати земські книжкові склади у кожному повіті. Метою їх діяльності було налагодження відносин з головними видавничими фірмами та видавцями, отримання від них літератури на пільгових умовах, надання своєчасної інформації про нові видання для народу, відомостей, відповідей та пояснень на запитання щодо розподілу в містах і селах повіту навчальних видань. Книжкові склади в першу чергу задовольняли книгами та підручниками народні училища та народні бібліотеки. А потім починали брати народні книги для продажу населенню. Повітовий книжковий склад намагалися розмістити поблизу базару, щоб відвідувачі могли побачити товар і знати про існування складу, виставляли книги на вітрини, поряд проводили читання книг вголос. Напередодні революційного 1917 р. на Поділлі діяло 12 повітових книжкових складів та губернський – у Кам'янці-Подільському.

Комерційно вдалою та тривалою виявилася діяльність Вінницького земського повітового книжкового складу. У 1912 році було створено 10 земських районних книжкових складів по 50 руб. [9], частина з яких не виправдала себе, а деякі (Браїлів, Тиврів, Станіславчик, Калинівка, Юзвін, Пиків, Глинськ) зуміли значно покращити роботу. Всього за 1912-1916 рр. вони поширили книг на суму 3 547 руб. 60 ½ коп. [9]. У першу чергу це

стосувалося постачання підручників та навчальних посібників, а також народних книг для малоосвіченого читача та дитячих, останні розповсюджувалися дуже погано. Причиною такого ставлення до книжки серед освіченого сільського населення можна назвати те, що ця справа виявилася новою для земства, тож службовці не могли дати належної оцінки книжкам, щоб у достатній мірі їх розповсюдити. Приміщення для складів були зачинені й працювали тільки у певний час, вибір книжок – обмежений у зв'язку з тим, що за законодавством 1904 р. дозволялося торгувати лише виданнями, допущеними Міністерством народної освіти у нижчі навчальні заклади та безкоштовні бібліотеки й читальні. Вчителі, виконуючи свої безпосередні обов'язки, не мали змоги в усяк час продати книжку. У такому ж становищі опинились і селяни, які не могли мимохідь завітати до книжкового складу. Треба враховувати також загальну слабку потребу в книзі серед освіченого населення, а також безгрошів'я. Ситуацію ускладнював брак якісних дешевих видань українською мовою, яких було обмаль і коштували 5-10, 15 коп. і вище. Тому російська література реалізовувалася краще. Специфіка Правобережної України проявилася й у тому, що, на відміну від інших українських губерній, тут книжковий асортимент обмежувався книгами, дозволеними вченим комітетом Міністерства народної освіти та духовного відомства.

Хоча книжкові склади представляли собою примітивне поєднання книгозбереження з книготоргівлею, вони зіграли певну роль у поширенні друкованих видань і грамотності серед населення, розвитку бібліотечної мережі регіону. В умовах несформованого провінційного книжкового ринку вони здійснювали планове комплектування шкільних і народних бібліотек, що дозволяє розглядати їх як попередників бібліотечних колекторів. Діяльність книжкових складів на території Подільської губернії наприкінці XIX – початку XX ст. полегшувала сільському населенню доступ до книги.

Джерела і література

1. **Вахтеров, В.П.** Книжные склады в провинции / В.П.Вахтеров // Внешкол. образование народа / В.П.Вахтеров. – М., 1896. – С. 83-146.
2. **Протоколы** епархиального съезда депутатов духовенства Подольской епархии 1894 г. // ПЕВ. – 1896. – № 2. – С. 16-17.
3. **Державний архів** Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д-283. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 23.
4. **Отчет** о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1912-13 учебный год // Православ. Подолия. – 1914. – № 27 (офиц. отд.). – С. 668-670.
5. **Отчет** о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1911-12 учебный год // Православ. Подолия. – 1913. – №17 (офиц. отд.). – С. 353-354.
6. **Соломонова, Т.Р.** Бібліотечна мережа Подільської православної єпархії другої половини XIX – початку XX ст. / Т.Р.Соломонова // Наукові записки: Сер. Історія / Вінниц. ДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – Вип. 16. – С. 109-113.
7. **ДАВіО.** – Ф. Д-244. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 49.
8. **Там само.** – Спр. 17. – Арк. 14, 95-98.
9. **Денежный** отчет Винницкой уездной земской управы за 1912 год. – Винница, 1913. – С. 30-31.

Проблеми міського громадського транспорту на Поділлі за Гетьманату Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.)

Т.Ю.Герасимов

У статті висвітлюються проблеми функціонування чи запровадження у містах порівняно швидкого і дешевого виду транспорту для загального користування, актуальність якої підсилюється в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності на прикладі часів Гетьманату (1918 р.) на Поділлі.

The article covers problems of functioning or introduction in cities of comparatively fast and cheap means of a public transport. The actuality of this problem is intensified in conditions of social and economic, and political instability on the example of Hetmanship times (1918) in the Podilian region.

Ключові слова: *Гетьманат, Поділля, міський громадський транспорт, міські візники, вартість проїзду, трамвайний рух, міське населення.*

Актуальність функціонування чи запровадження у містах порівняно швидкого і дешевого виду транспорту для загального користування завжди важко переоцінити. Особливо це стосується періодів соціально-економічної та політичної нестабільності, що неодмінно негативно позначаються на якості життя більшості городян.

Висвітлення означеної нами проблеми дасть змогу не лише оцінити стан інфраструктури окремих подільських міст, а й ознайомитися з одним із показників рівня добробуту міського населення Поділля часів існування Української Держави 1918 р.

Важливість міського громадського транспорту за Гетьманату підсилювалася цілою низкою факторів.

Один із них полягав у швидкому неконтрольованому зростанні кількості мешканців великих міст Подільської губернії. Наприклад, тільки протягом 1913-1918 рр. чисельність населення Вінниці та Кам'янця-Подільського зросла на понад 20 % [1, с. 315]. Отже, рівно на стільки ж зріс і потенційний пасажиропотік названих міст.

Водночас ціни на послуги всюдисущих міських візників були непомірно високими навіть для представників високооплачуваних професій, оскільки вартість проїзду по великих подільських містах досягала 15 крб. Траплялося, однак, що вона могла бути і значно більшою через досить поширену практику серед тогочасних візників не дотримуватися встановленої такси [2, с. 2]. Відповідно до цього, місячна заробітна плата навіть у розмірі 500-600 крб. (у Вінниці, наприклад, стільки отримували лікарі міської лікарні, члени міської управи, кваліфіковані робітники міської друкарні) [3, арк. 31] могла здаватися заледве не мізерною. Проте й для більшості подільських городян вказані вище доходи були недосяжними.

У Вінниці громадський транспорт повністю ототожнювався з трамвайним рухом. Його було відкрито 28 жовтня 1913 р. за маршрутом «Вокзал – Жіноча гімназія», протяжністю 8,6 км. Уже навесні наступного року збудували другу лінію Миколаївським проспектом до Військового містечка. На двох двоколійних лініях працювали 11 двовісних двосторонніх вагонів виробництва німецької фірми «MAN» [4, с. 78].

У якому стані був трамвайний рух міста після буремних 1914-1917 рр. за Гетьманату?

Однією із особливостей роботи вінницького трамваю було порушення регулярності руху через проблеми функціонування місцевої електричної станції. Так, у серпні 1918 р., з метою економії електроенергії, міська влада скоротила час його руху до 18.30 год., пояснюючи це необхідністю використання електричних машин після вказаного часу для освітлення міста [5, с. 1]. А 24 вересня несправність парової машини на міській електричній станції взагалі тимчасово призупинила роботу трамваю [6, с. 2]. Окрім того, через обмежене фінансування міського трамвайного парку, відчувався брак вагонів. Тому у Вінниці досить часто можна було побачити картину, коли пасажири висіли на ручках і сходах трамвайної платформи [7, с. 1].

Варто додати, що одночасно із серпневим підвищенням тарифу на електроенергію у Вінниці було введено нову плату за проїзд у трамваї: одна ділянка – 30 коп., дві ділянки – 50 коп., учнівський квиток – 5 і 10 коп. відповідно, а по вул. Вознесенській – 20 коп. [8, с. 2]. Цікаво, що в середині того ж місяця пільгами користувалися також слухачі учительських курсів за учнівськими квитками [9, с. 2].

Але, навіть незважаючи на підвищення цін на проїзні квитки, цілком зрозуміло, що пересування трамваєм було значно дешевшим за інші види міського транспорту. Безумовно, для Вінниці це мало велике соціальне значення.

Разом із тим, за Гетьманату мешканці таких міст-важковаговиків губернії, як Могилів та Кам'янець відкрито заявляли про необхідність запровадження трамваю. Влада Могилів-Подільського вважала, що зведення трамвайних ліній у місті не лише зменшить транспортну проблему, а й пожвавить розбудову та заселення окремих міських вулиць [10, арк. 360 зв.]. У Кам'янці-Подільському місцева преса зазначала, що на заваді запровадження трамвайного руху ставали особливості міського рельєфу, оскільки для цього потребувалися величезні кошти [11, с. 2]. Однак запровадити у місті громадський транспорт за Гетьманату кам'янецьким городянам все ж таки вдалося завдяки тому, що на початку серпня 1918 р. міська влада дозволила місцевому домовласнику А.Зайдманову влаштувати у місті автобусний рух від міського вокзалу до околиць Кам'янця [12, с. 3]. Вартість проїзду складала 2-3 крб., в залежності від маршруту. Пасажиромісткість транспорту становила 14 чол. [13, с. 3]. Перший рейс відбувся 4 вересня [14, с. 4].

Отже, гостра проблема міського громадського транспорту Поділля у 1918 р. є очевидною, адже вона полягала не стільки в його кількісному чи якісному стані, скільки у фактичній наявності. Тому серед міського населення губернії лише мешканці Вінниці та, в меншій мірі, Кам'янця-Подільського мали виняткову змогу за відносно невисоку плату пересуватися містом.

Джерела та література

1. Герасимов, Т.Ю. Перебіг іспанського грипу в містах Поділля у 1918 р. / Т.Ю.Герасимов // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: зб. наук. пр. / ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – Вип. 1. – С. 315-318.

2. Каменец-Подольск. В обществе подольских врачей // Сл. Подоліи. – 1918. – 4 сент. – С. 2.

3. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО). – Ф. Д-230 – Оп. 1. – Спр. 1812. – Арк. 31.

4. Вінниця: іст. нарис / гол. ред. А.М.Подолинний. – Вінниця, 2007. – 304 с.

5. Сокращение времени движения электрического трамвая // Сл. Подоліи. – 1918. – 4 сент. – С. 1.

6. Перерыв в движении трамвая // Там же. – 24 сент. – С. 2.

7. Наш трамвай // Там же. – 4 авг. – С. 1.

8. К введению новой платы за проезд в трамвае // Там же. – 11 авг. – С. 2.

9. Льгота слушателям курсов // Там же. – 16 авг. – С. 2.

10. ДАВО. – Ф. Д-37. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 561.
11. К вопросу об устройстве водопровода, канализации и трамвая // Подол. край. – 1918. – 12 мая. – С. 2.
12. Третьего дня домовладельцем… // Там же. – 4 авг. – С. 3.
13. Заседание Каменец-Подол. городской думы // Там же. – 16 авг. – С. 3.
14. Со вчерашнего дня… // Там же. – 5 сент. – С. 4.

Пам'ятки та окремі артефакти епохи енеоліту – ранньої бронзи на території Бережанського району (Західне Тернопілля): вивчення, локалізація, перспективи подальших досліджень

В.М.Параційй

Представлена у статті інформація – частина загальної в перспективі каталогізації археологічних пам'яток західного Тернопілля, отримана на основі попередніх польових досліджень та їх опублікованих результатів, завдяки чому створюються належні інформативні передумови для подальших дослідницьких, зокрема пошуково-польових перспектив.

Presented in this article information – a part of general cataloguing of archeological monuments of Western Ternopillia – has been obtained on the basis of previous field researches and their published results, thanks to which the proper informative preconditions for further research perspectives, exactly search and field ones, are organized.

Ключові слова: *Західне Тернопілля, Бережанський район, археологічні пам'ятки, польові дослідження, Трипільські артефакти, каталогізація пам'яток, картографування пам'яток.*

Локалізація археологічних пам'яток різного культурно-хронологічного походження на окремо визначеному просторовому ареалі є пізнавальним явищем не лише з позиції академічної сцієнтичності. Їх наявність у конкретно визначеній місцевості дозволяє реконструювати різноманітні культурно-побутові аспекти життя в регіоні на всіх етапах локальної історичної еволюції; реконструювати його через вищу форму відображення – на можливості розкриття реальних чинників минулого соціобуття, визначення раціональних причинно-наслідкових зв'язків абсолютної чи релятивної значимості. І це буде твердження з достатньою імовірністю об'єктивності, адже, погоджуючись із твердженням французьких дослідників Лангуа і Сегньйобуса [12, s. 70], сприймаємо матеріальні артефакти як більш достовірне джерело інформації про минуле, ніж джерела письмові, особливо наративного змісту. Це дозволяє навіть на локальному просторовому середовищі втілювати стратегічні завдання археологічної науки, яка (згідно тверджень В.Щербаківського) повинна «розкривати і виясняти шляхи, якими поодинока творчість будує творчість родову, або громадську» [10, с. 259].

У нашому випадку ми зосередимо увагу на розкритті тієї незначної інформації щодо фіксації в межах окремого адміністративно-територіального регіону (Бережанський район Тернопільської області) пам'яток і окремих артефактів епохи енеоліту-ранньої бронзи (таке об'єднання зумовлене неналежною польовою археологічною вивченістю краю, а історія знахідок і їх описи не створюють можливостей для беззаперечного атрибутування). Представлена інформація – частина загальної в перспективі каталогізації археологічних пам'яток західного Тернопілля – отримана на основі попередніх польових досліджень та їх опублікованих результатів. Таким чином, створюються належні інформативні передумови для подальших дослідницьких, зокрема пошуково-польових перспектив.

Адже зазначена зона (особливо територія Бережанського району) виділяється на загальному рівні досліджень в межах сучасної Тернопільської області своєрідною «білою плямою» дуже обмежених професійних зацікавлень. Підтверджує це «археологічна» карта Богдана Януша (1926 рік); від того часу і до сьогодення мало що змінилося. Опираючись на існуючий (опублікований) матеріал, можна говорити лише про регіональну не скомплектовану «речознавчу інформацію». Особливо це стосується вищеозначених хронологічних меж. Тезисно її представимо.

Згідно з інформацією відомого львівського археолога І.Свєшнікова, у м. Бережани була зафіксована одинична знахідка заготовки шліфованої сокири, аналоги якої прослідковуються у культурі шнурової кераміки на території Польщі [7, с. 60-61]. Це повідомлення, власне, й обмежує зміст пізньоенеолітично-ранньобронзової суспільної локалізації на території сучасного районного центру. Ми не знаємо навіть чіткого місця локалізації артефакту, а вибіркові дослідження культурного шару в історичній частині міста під час ведення будівельних робіт дають можливість говорити лише про наявність тут масивного пізньосередньовічного та індустріального пласту.

Інколи фрагментарні згадки про знахідки окремих археологічних артефактів втрачають свою інформативну цінність через відсутність (чи неможливість) їх тогочасної належної атрибуції. Приклад: як згадує львівський

археолог Ю.Полянський, у 1920-х рр. голова археологічного відділу Музею наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у с. Мечищів «...знаходив п. Теодор Микитик, більшу кількість кременів, яких не можемо замислити до жодної зі знаних неолітичних культур» [5, с. 24]. Можливо, на місцевості тогочасного неолітичного ареалу «аборигенної» буго-дністровської культури (кін. VI-V тис. до н.е.) активно впливали племена міграційної з Центральної Європи культури лінійно-стрічкової кераміки (сер.-др. пол. V тис. до н.е.), у результаті чого прослідковуються елементи міжкультурного обміну. А зона лівого басейну середнього Дністра була приблизною (згідно з картографічною локалізацією Д.Телєгіна) периферійною межею цих взаємозв'язків [8, с. 7-8]. Ймовірно, цей імпорт чужорідних артефактів і призвів до атрибуційної неконкретики навіть від професійного археолога.

Трипільські артефакти (але без їх чіткішого хронологічного уточнення) фіксує ще один із знаних львівських археологів – Ярослав Пастернак – в околицях сіл Гиновичі та Нараїв [4, с. 4]. Він також стверджував, що визначений регіон насичений окремими артефактами культури лійчастого посуду [3, с. 189-194]. При цьому нижня межа розселення енеолітичної культури лійчастого посуду (поч.-сер. III тис. до н.е.), яка локалізувалася у колишніх межах неолітичної культури лінійно-стрічкової кераміки та ранньоенеолітичної (з поч. IV тис. до н.е.) лендельської культури [8, с. 7-8; 9, с. 15-16, 21], співвідносилася із лівобережжям середнього Дністра, зокрема р. Золота Липа [3, с. 189]. Власне, у др. пол.-сер. III тис. до н.е. на рівні верхнього-середнього Дністра майже зіткнулися межі ареалів розселення культури лійчастого посуду та трипільської культури періоду С-2, що зумовило формування тут своєрідної дуалістичної зони міжкультурних периферійних контактів [9, с. 20-21].

Ще в середині-другій половині XX ст. вищезгаданий львівський археолог Ігор Свєшніков визначав середню течію річки Золота Липа як лінію приблизного розмежування пізньотрипільських поселень та пам'яток культури шнурової кераміки [6, с. 7]. Він оконтурює межу розселення племен верхньодністровської групи підкарпатського варіанту культури шнурової кераміки вздовж течії річки Золота Липа, на захід від неї [7, с. 31], при цьому фіксуючи наявність пізньотрипільських пам'яток в басейні сусідньої р. Гнила Липа [7, с. 22]. Тобто, знову визначається нова периферійна зона тісно імплікованих міжкультурних контактів.

Локалізація пам'яток культури шнурової кераміки на захід від р. Золота Липа підтверджується конкретною знахідкою. Ще у 1918 р. львівський археолог Б.Януш, з посиланням на інформацію А.Шнейдера, описує в с. Підвисокому «... декілька могил. В одній з них, розкопаній у 1874 р., знайдено, крім людських кісток, кілька кременів і черепків глиняних» [11, s. 91; 13, s. 389]. Я.Пастернак ототожнює їх із похованнями культури шнурової кераміки (знайдені артефакти атрибутуються як «матеріали унетицького типу», ототожнюючи таким чином їх типологічну подібність до предметів культури епохи ранньої та середньої бронзи з її місцем локалізації в Чехії та Моравії, а з ареалом розповсюдження від Угорщини до Північної Німеччини) [2, с. 100]. З посиланням на це джерело (але без вказівки прізвища автора) таку атрибуцію закладено і короткий список археологічних пам'яток УРСР [1, с. 316]. Прив'язку курганного могильника до культури шнурової кераміки підтверджував й Ігор Свєшніков [6, с. 17]. Власне, ця пам'ятка швидко перетворилася на доволі еталонну та беззаперечну в хронологічному ототожненні, потрапивши, в якості аксіоматичного фактора, в «Археологію Польщі» В.Антонєвіча (1928 рік).

Проблема польового археологічного вивчення визначеного адміністративно-територіального регіону, каталогізація та картографування пам'яток – це перспективна дослідницька проблема, тому що лише в останні роки відбулися деякі позитивні зрушення. Але це лише початок. Попередні (впродовж XX ст.) розробки і осмислення визначили перспективність археологічного вивчення краю, особливо енеолітично-ранньобронзової доби, коли місцевість почала визначати свою довготривалу традицію периферійних міжкультурних (міжетнічних) контактів.

Джерела

1. Археологічні пам'ятки Української РСР: короткий список. – К., 1966.

2. Пастернак, Я. Перша бронзова доба в Галичині / Я.Пастернак // Записки НТШ. – Л., 1936. – Т. 152.

3. Його ж. Археологія України / Я.Пастернак. – Торонто, 1961.

4. Його ж. Праісторичні та ранньоісторичні пам'ятки Бережанщини / Я.Пастернак // Бережанська земля: іст.-мемуар. зб. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1970. – Т. 1.

5. Полянський, Ю. Нові археологічні знахідки з Галичини / Ю.Полянський. – Л., 1927.

6. Свєшніков, І. Підсумки дослідження культури бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля / І.Свєшніков. – Л., 1958.

7.Його ж. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на поч. II тис. до н. е. / І.Свєшніков. – К., 1974.

8. Телєгін, Д. Основні періоди історичного розвитку населення території України у V–першій пол. IV тис. до н.е. / Д.Телєгін // Археологія. – 1992. – № 4.

9. Його ж. Основні періоди історичного розвитку населення території України у V-п. п. IV тис. до н.е. / Д.Телєгін // Археологія. – 1993. – № 1.– (Продовж.).

10. Щербаківський, В. Українське мистецтво / В.Щербаківський. – К., 1995.

11. Janusz, B. Zabytki przedhistoryczne Calicyi wschodniej / B.Janusz. – L., 1918.

12. Ch. V. Langlois – Ch. Seignobos. Wstep do badan historycznych. – L., 1897.

13. Schnejder, A. Encyklopedya do krajoznawstwa Galicii / A.Schnejder. – L., 1874. – T. 2.

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ ВІННИЧЧИНИ

Вінниччина на поштових мініатюрах світу

Ю.Д.Козак

У статті подано розповідь про випуск поштових марок, пов'язаних з історією Поділля, акцентується увага на значенні відображення на поштових мініатюрах пам'яток історії, культури, архітектури, видатних діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток краю.

The article is focused on emission of stamps on the history of the Podilian region. It emphasizes the importance of representation of historical, cultural, and architectural monuments, and prominent figures with their significant contribution into a region development on post miniatures.

Ключові слова: *Вінниччина, філателія, поштові мініатюри, пам'ятки історії, пам'ятки культури, пам'ятки архітектури, видатні особистості краю.*

Вінниччина – земля, яка подарувала світові відомих науковців, медиків, педагогів, художників, архітекторів, письменників, котрі народилися або проживали тут. Вона має славну історію і багату культуру, що знайшло своє відображення у такому напрямку колекціонування, як філателія.

Філателія – наука про колекціонування поштових марок і документів, які пройшли пошту. Поштові марки – державні цінні документи, які свідчать про оплату послуг. Незважаючи на стрімкий розвиток електронних засобів зв'язку, поштова кореспонденція залишається вагомим чинником у розповсюдженні інформації по всіх куточках Землі. Тому кожна країна намагається відобразити на поштових художніх мініатюрах свою історію, пам'ятки архітектури, портрети видатних діячів, які народилися у даній державі або внесли вагомий внесок у її розвиток.

У серії «Області України» 2005 р. Вінницька область була відзначена поштовою маркою. Про самобутність традицій нашого краю свідчать мініатюри «Український народний одяг», на яких продемонстровано літній і зимовий варіанти народних строїв нашої області (Україна, 2002 р.). Вінниця – адміністративний центр області (СРСР, 1962 р.), місто, яке виникло у XIV ст., після звільнення Поділля від татарських завойовників. Внаслідок перемоги українo-литовсько-білоруського війська князя Ольгерда над ханами Кутлубугом, Хаджибеєм і Дмитрієм на Синій Воді, Поділля ввійшло до складу Великого князівства Литовського (Литва, 2004).

Пов'язаний із нашою областю Іван Федоров (пр. 1520-1583) – засновник книгодрукування в Україні. 1565 р. він переїжджає з Москви на Поділля, де йому польським королем Сигізмундом Августом було подаровано маєток у с. Мізяків Калинівського р-ну. 1566 р. Федоров перебував у Вінницькому замку воєводи Вінницького і Брацлавського Романа Сангушка (СРСР, 1964, 1974, 1983 рр.).

Дука Георге (пр. 1620-1685) – господар Молдови, призначений турецьким султаном після усунення Ю.Хмельницького в 1681 р. Гетьманом Правобережної України, зі столицею в Немирові (Трансністрія, 1941 р., Молдова, 1999 р.).

Із Вінницькою областю пов'язано ім'я французького письменника-романіста Оноре де Бальзака (1799-1850) (Україна, 1999 р., Болгарія, 1999 р., Франція, 1940 р.), дружина якого, Евеліна Ганська, народилася у Погребищі, в маєтку Жевуських. Подружжя 1847 р. перебувало на концерті Ференца Ліста у палаці Б.Потоцького в Немирові. Видатний угорський композитор (1811-1886) неодноразово бував у с. Воронівці Хмільницького р-ну, де написав п'єси для фортепіано «Думка», «Українська балада» (СРСР, 1961 р., Угорщина, 1956, 1987 рр., ГДР, 1961 р.).

Казимир Пуласький (1747-1779) – польський аристократ, один із керівників «Барської конфедерації». Емігрував 1772 р. у США, де брав участь у війні за незалежність цієї країни в чині генерала кавалерії (Польща, 1975, 2001 рр., США, 1931 р.).

Ян Замойський (1542-1605) – польський магнат, політичний діяч і меценат, засновник м. Шаргород, названого на честь Флоріана Шарого, родоначальника роду Замойських (Польща, 1994 р.).

Ігнаци Ян Падеревський (1860-1941) – відомий піаніст, композитор, народився у с. Курилівка Хмільницького р-ну. З 12 років виступав із концертами у Хмільнику, Вінниці. 1919 р. – прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Польщі (Польща, 1919, 1960, 1986, 1988 рр., США, 1960 р.).

Юліуш Словацький (1809-1849) – польський драматург. Перебував у с. Верхівка Барського р-ну, в Барі і Тульчині (Польща, 1927, 1949, 1962, 1978 рр.).

Стефан Джевецький (1844-1938) – польський конструктор і винахідник, народився у с. Кунка Гайсинського р-ну. Автор проекту 12-місного підводного човна, розробник винаходів із авіації та аеронавтики (Польща, 1973 р.).

Ярослав Івашкевич (1894-1980) – письменник, драматург, перекладач. Народився у с. Кальник Іллінецького р-ну, де проживав до 8 років. (Польща, 1983 р.).

Джозеф Конрад (Юзеф Теодор Конрад Коженьовський) (1857-1924) – англійський письменник польського походження. Перебував у с. Новофастів Погребищенського р-ну (Польща, 2007 р.).

Наполеон Орда (1807-1883) – польський художник. Неодноразово бував на Вінниччині, автор робіт «Бар на Поділлі», «Вежа замку» (м. Хмільник), «Палац Грохольських» (м. Вінниця), «Палац Жевуських» (м. Погребище) (Білорусь, 2007 р.).

Юзеф Пілсудський (1867-1935) – маршал Польщі (Польща 1919 р., 1988 р., 1992 р.). 16 травня 1920 р. у Вінниці відбулася зустріч голови Польської держави з Головним Отаманом УНР Симоном Петлюрою (Україна, 2004 р.).

Микола Пирогов (1810-1881) – російський вчений, хірург, педагог, автор багатьох медичних винаходів. У 1866-1881 рр. проживав у Вінниці, в садибі Вишня (СРСР, 1960 р., Болгарія, 1977 р., Україна, 2010 р.).

Матрос Кошка (Петро Маркович Кошка) (1828-1882) – легендарний герой оборони Севастополя 1854-1855 рр. Народився у с. Ометинці Немирівського р-ну. В Севастополі у госпіталі зустрічався з М.І.Пироговим (СРСР, 1954 р.).

Олександр Суворов (1730-1800) – генералісимус російської армії, у 1796 р. призначений головнокомандувачем Південно-Західною армією зі ставкою у м. Тульчин, перебував у с. Тиманівка (СРСР, 1941, 1950, 1956, 1980, Росія, 2005 р.).

Микола Некрасов (1821-1877) – російський поет. Народився у м. Немирів, дитинство проводив у маєтку матері в с. Юзвино (сучасне Некрасово) Вінницького р-ну (СРСР, 1946, 1971 р.).

Олександр Можайський (1825-1890) – контр-адмірал, винахідник, один із засновників авіації. У 1869-1879 рр. проживав у с. Вороновиця Вінницького р-ну. Тут було розроблено і випробувано модель першого літального апарату-планера (СРСР, 1963, 1975 р., Монголія, 1978 р.).

Василь Тропінін (1776-1857) – художник-портретист, академік Академії мистецтв. Перебував у с. Кукавка Могилів-Подільського р-ну в 1804-1812 і 1818-1821 рр. Автор портрету У.Кармелюка, іконостасу церкви у с. Кукавка (СРСР, 1976 р.).

Микола Ге (1831-1894) – російський художник історичної і релігійної тематики. Проживав у 1831-1840 рр. у с. Попелюхи Могилів-Подільського р-ну. Автор картин «Таємна вечеря», «Петро І допитує царевича Олексія» (Росія, 2006 р.).

Олександр Пушкін (1799-1837) – російський поет і прозаїк. Перебував у Тульчині, Брацлаві, Липовці, у с. Борщагівка Погребищенського р-ну (СРСР, 1937, 1947, 1949, 1956, 1974, 1987 рр., Росія, 1999 р.).

Петро Чайковський (1840-1893) – російський композитор. У 1878-1880 рр. проживав у маєтку баронеси Надії фон Мекк у Браїлові і с. Сьомаки Жмеринського р-ну (СРСР, 1940, 1958, 1990, Болгарія, 1985 р.).

Микола Кибальчич (1853-1881) – російський вчений, винахідник у галузі ракетної техніки, революціонер. 1875 р. перебував у брата в с. Жорнище Іллінецького р-ну (СРСР, 1964 р.).

Федір Достоєвський (1821-1881) – класик російської літератури. Дід письменника, Андрій Достоєвський був священиком у с. Війтівці Липовецького р-ну (СРСР, 1946, 1971 рр., Болгарія, 1978 р., Румунія, 1956 р.).

Дмитро Карбишев (1880-1945) – генерал-лейтенант інженерних військ, Герой Радянського Союзу. 1920 р. брав участь у спорудженні Могилівсько-Ямпільського укріпленого району (СРСР, 1961 р.).

Володимир Маяковський (1893-1930) – російський поет. Двічі перебував у Вінниці – 13.02.1924 р. з лекціями у театрі, 20.03.1928 р. – виступи в обласній бібліотеці і міському театрі (СРСР, 1940, 1943, 1953, 1955, 1963 рр., ЧССР, 1950 р., Болгарія, 1953 р.).

Володимир Філатов (1875-1956) – академік-офтальмолог, Герой Соціалістичної Праці. У 1953-1955 рр. відпочивав у Будинку відпочинку в Немирові. Відвідував Вінницю, Брацлав, Літин, Бар, с. Бронниця Могилів-Подільського р-ну (СРСР, 1962 р.).

Тарас Шевченко (1814-1861) – український поет, прозаїк, художник, драматург. У 1846 р. здійснив краєзнавчу експедицію в Хмільник, Липовець, Могилів-Подільський, с. Мурованні Курилівці, Брацлав, Уланів, с. Морозівка Погребищенського р-ну, с. Плисків, с. Жорнище Іллінецького р-ну, с. Нижня Кропивна Немирівського р-ну, с. Шпиків Тульчинського р-ну, с. Джурин і с. Гонтівка (Серби) Шаргородського р-ну (СРСР, 1939, 1957, 1961, 1964, 1987 рр., Україна, 1995, 2001 р., ЧССР, 1989 р., Болгарія, 1961 р., Парагвай, 1970 р.).

Михайло Коцюбинський (1864-1913) – український письменник. Народився 1888 року у м. Вінниця. Будучи гласним Міської Думи сприяв створенню Гоголівської бібліотеки. Перебував у Шаргороді, Барі, с. Пиків Калинівського р-ну, с. Потоки і с. Станіславчик Жмеринського р-ну (СРСР, 1964 р.).

Данило Заболотний (1866-1929) – український вчений, засновник наукової епідеміології. Народився у с. Чоботарка Крижопільського р-ну. Один із засновників української Академії наук, у 1928-1929 рр. – її президент. Кавалер ордену Почесного легіону. Похований у рідному селі (тепер Заболотне) (СРСР, 1966 р.).

Іван Котляревський (1769-1838) – український письменник, театральний діяч. Під час російсько-турецької війни 1806-1807 рр. перебував у складі 2-го корпусу в Гайсині і Тульчині (Україна, 1995 р., СРСР, 1969 р.).

Михайло Грушевський (1866-1934) – український історик, письменник, голова Центральної Ради. У с. Сестринівці Козятинського р-ну народилася мати, Глафіра Захарівна, проживав дід Захарій Оппоков, до якого М.Грушевський неодноразово приїжджав (Україна, 1995 р.).

Микола Леонтович (1877-1921) – український композитор, хоровий диригент, фольклорист, музичний педагог. Народився у с. Монастирок Немирівського р-ну, проживав у Тульчині, загинув у с. Марківка Теплицького р-ну (Україна, 2002 р.).

Марко Вовчок (1833-1907) – українська і російська письменниця. У 1855-1860 рр. проживала в Немирові, де в місцевій гімназії вчителем географії працював її чоловік – О.Маркович (Україна, 2007 р.).

Степан Руданський (1834-1873) – український поет-гуморист, перекладач, драматург, фольклорист. Народився у с. Хомутинці Калинівського р-ну (Україна, 2009 р.).

Максим Рильський (1895-1964) – український поет, перекладач, учений. Перебував у Вінниці в березні 1940 р., виступав в обласній бібліотеці, пізніше, у 1946 р., відвідував с. Дяківці Літинського р-ну разом із Михайлом Стельмахом. У 1954 р. М.Рильський був у музеї М.Коцюбинського у Вінниці (Україна, 1995 р.).

Сосюра Володимир (1898-1965) – український поет. Перебував на Вінниччині у 1918-1920 рр. під час визвольних змагань у складі армії УНР. Пізніше, у 1927 р., із делегацією письменників написав вірш «Вінниці привіт» (Україна, 1998 р.).

Михайло Стельмах (1912-1983) – український письменник, драматург. Народився у с. Дяківці Літинського р-ну. У 1932 р. закінчив Вінницький інститут соціального виховання (Україна, 2012 р.).

Сергій Параджанов (1924-1990) – вірменський і український кінорежисер (фільм «Тіні забутих предків»), народний артист України, лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка. У 1974-1976 рр. перебував в ув'язненні у Стрижавській колонії за політичні переконання (Україна, 1999 р., Вірменія, 1999 р.).

Іллінецько-Липовецька астроблема (з гр. «зоряна рана») – один із найдавніших на Землі слід падіння метеориту (пр. 400 млн років тому). Фото з журналу «Sky @ Telescope», NASA 1994 р., надане за сприяння Олекси Біланюка, заступника директора НАСА (Україна, 1999 р.).

1918 р. відбувся перший авіапереліт Будапешт-Вінниця (пілот – Віктор Ходорович, біплан «Ельфауге»). Один із лідерів проголошеної Угорської Радянської республіки – Тібер Самуель – був пасажиром рейсу (Угорщина, 1954, 1974 рр.).

Рейс атомного криголаму «Арктика» до Північного полюсу в 1977 р. У складі екіпажу відділенням атомної установки керував Юрій Пилявець (народився у с. Корделівка Калинівського р-ну), який брав участь і у будівництві атомоходу (СРСР, 1977 р.).

Олімпійський вогонь на Вінниччині. 9 липня 1980 рік… Майстер спорту міжнародного класу з легкої атлетики Іван Ковальчук прийняв вогонь на кордоні з Хмельницькою областю. На Житомирщину олімпійський факел передав багаторазовий чемпіон СРСР з легкої атлетики Петро Анисим (СРСР, 1980 р.).

У травні 1982 р. відбулася експедиція до вершини Евересту в складі 11 альпіністів. Серед двох перших підкорювачів вершини – Едуард Мисловський, родом із Брацлава (СРСР, 1982 р.).

1978 р. було прокладено газопровід «Союз», участь у якому взяли 7 країн РЕВ. 186 км. по території Вінницької області прокладали спеціалісти з НДР (СРСР, 1978 р., Угорщина, 1979 р., ГДР, 1978 р.).

Лінія електропередач Вінниця-Альбертірша напругою 750 тис. вольт була введена в дію у 1979 р. (Угорщина, 1979 р.). 30 жовтня 1979 р. в угорському місті Альбертірша відбулося відзначення цієї події пам'ятним художнім штемпелем, де вперше серед закордонних філателістичних матеріалів була позначена Вінниця.

Ріка Південний Буг (Гіпаніс, Бог, Бохг) бере свій початок біля с. Холодець Волочиського р-ну Хмельницької обл., протікає територією п'яти областей, довжина – 857 км. На берегах річки розташовані міста Хмельницький, Вінниця, Миколаїв (СРСР, 1949, 1951 рр.).

Джерела

1. **Каталог** поштових марок України 1918-2010 (DIVARI 2011, Україна).
2. **Каталог** почтовых марок СССР 1918-1991 (Стандарт-коллекция 2010, Россия).
3. **Каталог** поштових марок світу (Michel 2009, Німеччина).
4. **Каталог** поштових марок світу (Scott 2009, США).
5. **Katalog** Polskie znaczkow pocztowych (Fischer 2010, Польща).

Вінницька Атлантида

А.В.Ліпська

У статті висвітлено питання культури єврейського населення Вінниці у XIX-XX ст. та проблеми її збереження.

The article covers questions of culture of the Jewish population in Vinnytsia in the 19-20th centuries and its preservation problems.

Ключові слова: *Східне Поділля, Вінниця, єврейське населення, переселення, ашкеназі, єврейська житлова забудова*, *синагоги, єврейські цвинтарі.*

Єврейська спільнота України належить до найстарших та найбільш багатих у культурному сенсі єврейських громад світу. Впродовж тисячолітньої історії саме звідси виходили істотні імпульси для розвитку єврейської

релігії та культури. Скажімо, історія хасидизму чи сіонізму не можлива без вкладу українських євреїв. На початку X ст. в Україні-Русі були розселені кілька слов'яномовних єврейських груп, в основному – в Києві, які жили етнорелігійними громадами – кенаанимами.

Масове переселення ашкеназі (європейських євреїв) в Україну відбулося через Польщу із Західної Європи. Процес переселення тривав майже чотири століття (з XV по XVIII ст.) та мав кілька етапів. Українське єврейство мало ряд рис, які вирізняли його серед єврейства інших країн світу. Сюди належить велика щільність розселення, коли в містечках євреї дуже часто складали половину, а то й переважну частину населення; більш тісні контакти з народом – господарем землі, вміння контактувати, в тому числі з духівництвом та вченими. У XVIII ст. в Україні виник хасидизм, вчення якого перенесло вагу святості на щирі молитовні контакти з Богом порівняно з попереднім, постійним, глибоким вивченням подробиць вчення Тори. Хасидизм не скасував жодної з наріжних засад іудаїзму і не піддав їх кардинальній ревізії. Демократичність нового вчення, його релігійний темперамент та містична напруга лягли на підготовлений віками ґрунт, сприяли надзвичайно швидкому поширенню хасидизму, який у досить стислий термін охопив третину світового єврейства [1].

З появою хасидизму частина єврейського книгодрукування опинилася в Україні. Спочатку Жовква, а згодом Львів стали постачальниками релігійних видань для всієї східної та південної Європи аж до 1939 р. На Поділлі та Волині наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. почергово діяло 33 єврейські друкарні. Релігійні збірки друкували в містечках Махнівка, Міньковці, Меджибіж, Могилів, Янів тощо [2].

Після 1893 р., коли Поділля увійшло до Російської імперії, євреї опинилися в інших культурних та політичних умовах. 1804 р. царський уряд розширив права єврейства, скасувавши, зокрема, закон Польського сейму 1778 р., який забороняв євреям займатися торгівлею та ремісництвом. Відтоді вони дістали таку можливість та були зараховані до станів купців, міщан, а згодом – і землевласників. Лише незначний відсоток містечкового єврейства був зайнятий у сільськогосподарському виробництві. Розселення євреїв в Україні було обумовлено скерованою політикою уряду Росії щодо євреїв, а саме: формуванням так званої «смуги єврейської осілості». Метою цієї політики було, з одного боку, зосередити єврейське населення у західних регіонах імперії, зокрема в Україні, а з іншого – запобігти проникненню євреїв у великоруські губернії. Ця політика послідовно здійснювалася російським царатом протягом усього XIX ст. Згідно з Положенням від 30 травня 1835 р., до складу «смуги осілості» в Україні увійшли Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська (крім Києва), Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя), Полтавська (крім козацьких та державних сіл) та Чернігівська губернії. Майже такою «смуга осілості» зберігалася до 1917 р.

Життєдіяльність єврейської спільноти відчутно вплинула на формування містобудівного простору Правобережжя XV – поч. XX ст. Якщо в населеному пункті була церква – то це село, якщо церква, синагога, костьол – містечко. Містечко (штетл) мало свою структуру, яка складалася з трьох просторово-функціональних центрів. Ці центри фокусували в собі матеріальну, духовну та потойбічну сфери буття єврейської громади. Першим таким центром є торгова площа поселення, навколо якої зосереджувалися квартали єврейської житлово-виробничої забудови. Другим центром була синагогальна площа, навколо якої розміщувалися всі найважливіші громадські та духовні інституції єврейського комплексу, над якими домінував об'єм Великої синагоги. Третім центром була територія єврейського некрополя, розміщена за межами поселення.

Єврейська житлова забудова відрізнялася від місцевої, української, адже єврейський житловий будинок водночас був місцем для складів і торгівлі, заїжджим двором, ремісницькою майстернею і школою: бейт-мідрашем або хедером. Єврейські будинки, що тулилися один до одного і виступали фасадами на головній вулиці містечка, визначали його міський характер. Під будинками влаштовували великі склепінчасті підвали до 3-х метрів глибиною, що часом мали особливу конфігурацію і розміри, значно перевищуючи в плані надземну частину. Вони мали потаємні тунелі й утворювали мережу підземних вулиць (Вінниця, Томашпіль, Шаргород) [3].

У кожному типовому містечку були заїжджі будинки (заїзди). Вони мали довгий наскрізний проїзд, що з'єднував дві вулиці. Подорожні та купці заїжджали туди на возах крізь широкі ворота. Там розпрягали коней і відводили їх у стійла, влаштовані з одного боку проїзду, а з іншого – залишали вози. Біля возів, або поверхом вище, були кімнати для відпочинку гостей. Такі заїзди зафіксовані на світлинах поч. XX ст. багатьох містечок Правобережної України, а також Вінниці. У місті був єврейський квартал – Єрусалимка, котрий почав формуватися у XVIII ст. та складався з кількох частин. Нижня – біля самої річки Південний Буг (нині вулиця 1 Травня). Тут розташовувалися дві площі – одна дерев'яна (дров'яні склади), інша – м'ясна (на ній були розташовані приміщення, де приймали та зберігали м'ясо). У цьому районі було й декілька молитовень Биндюжників, Похоронного братства тощо.

Середня частина – базарна площа (кінотеатр Росія). У XVII ст. тут стояв православний чоловічий монастир, заснований Петром Могилою. Наприкінці XIX ст. губернська адміністрація вирішила вирівняти і впорядкувати квартали навколо старої ринкової площі Єрусалимки. Але ця ідея не мала успіху через компактність забудови району, котра підтримувалася різними чинниками. Серед них – ціна землі під забудову, сімейні традиції, традиції Шабата (субота). Для шабата визначалися межі, у яких дозволялося гуляти. Як свідчили старі люди, ще на початку 90-х р. XX ст., мотузки, що визначали Ерув (суботні межі), натягалися і на початку XX ст. На Єрусалимці навіть вивіски у 20-30-х рр. XX ст. на офіційних установах були двомовні, а в судах засідання велося на ідиш.

Верхня Єрусалимка традиційно заселялася заможними верствами єврейського населення, де будинки частіше будували з цегли.

Головним духовним центром єврейської громади була синагога.

Синагога (грецький відповідник гебрайському *«бет гакнесет» (beth hakneset)* – дім зборів) – так називаються у юдеїв споруди, призначені для громадських зборів, проведення богослужінь і тлумачення Тори. Більшість істориків вважає, що юдейські молитовні будинки з'явились близько V ст. до н. е. у Вавилоні. Їх влаштовувала кожна юдейська громада. У синагогах були школи, суди, іноді в'язниці. Відповідно до релігійних приписів, виробився канон: молитовний будинок мав залу для чоловіків і галерею для жінок, арон-кодеш (нішу для сувоя Тори), біму (підвищення, де читали Тору), приміщення, де пекли мацу (хліб без дріжджів і жодних приправ), та мікву (ритуальну купіль). У синагогах юдеї збирались на молитви у шабат (від надвечір'я суботи, вранці та ввечері наступного дня), у свята і будні.

Синагоги Східного Поділля зводили з цегли, дерева, іноді вони були дерев'яно-вальковані. Впродовж століть їх будували у кожному містечку (штетлі). За стилем вони належали до готики, ренесансу, романтизму, модерну, що позначалося перш за все на формах отворів та декорі. У неомавританському стилі побудована синагога у с. Межирів Жмеринського району. Модерн неомавританського і неоготичного спрямування втілений у вінницьких синагогах Лівшиця (нині вул. Соборна) та Райхера (сучасна вул. Червонохрестівська) за проектами Григорія Артинова (1860-1919) – першого міського архітектора. У смт Браїлів синагога побудована теж у стилі модерну (сьогодні тут розташована швейна фабрика).

Серед кращих у Східній Європі дерев'яних синагог XVIII ст. називали вінницьку (на сучасній вул. Едельштейна) та погребищенську. Вони діяли ще на початку XX ст., але під час Другої світової війни були знищені. У руїнах дійшли до нашого часу великі хоральні синагоги в районних центрах Чечельник та Піщанка. Головний фасад кам'яної споруди в Піщанці прикрашав апсидний виступ у вигляді арки, яка спиралася на пілони з канелюрованими пілястрами, а на стіні були розписи з тваринами та рослинами райського саду. Цокольний поверх використовувався для службових приміщень. Чоловіки та жінки входили з протилежних боків – північного та південного.

Розташування синагоги часто прив'язувалося до інших ритуальних установ, що потребували наявності водного джерела. Оскільки містечка зводили у безпосередній близькості до рік та інших водойм, єврейські громади намагалися розташувати поблизу них будівлі, що було пов'язано з виконанням релігійних приписів. Так, відповідно до юдаїзму, євреї повинні були занурюватися у води ритуального басейну – мікви з проточною водою природного джерела. Під час зустрічі Нового року «Рош-Ха-Шана» у євреїв є обряд, коли віруючі викидають усе, що мають в кишенях у річку. Іншою ритуальною будівлею, що вимагала чистої води, був будинок для забою худоби і птахів – «бейт-шхіта», заснований відповідно до законів кашрута, які стосувалися їжі та способів «вірного» забою тварин. Різницька також могла бути поблизу ринку, її місце часто було тимчасовим, іноді її навіть облаштовували на дерев'яних палях над струмком. Увесь комплекс ритуальних споруд прив'язувався до природного ландшафту містечка.

В історії будівництва Правобережної України, особливо під час перебування Поділля у складі Речі Посполитої, досить часто влада санкціонувала будівництво синагог лише за умови, що вони будуть виконувати роль фортифікаційних укріплень. Такі синагоги постали в Жовклі, Острозі, Шаргороді, Тернополі. Водночас будувалися дерев'яні божниці в карпатському стилі, які вирізнялися вишуканістю форм та органічно доповнювали забудову українських земель (Погребище, Вінниця). Ці синагоги залишилися тільки на поштових листівках початку XX ст. У Вінниці було багато синагог та молитовень. У нижній частині вінницької Єрусалимки переважали невеликі молитовні (так звані клойзи, найчастіше хасидські), серед яких виділялася Велика хоральна дерев'яна синагога. Побудована у XVIII ст., вона велично підіймалася серед навколишніх одноповерхових будівель єврейських кварталів, приваблювала своєю суворою красою. Якщо численні молитовні будинки були відкриті для щоденного відвідування і найчастіше одночасно служили приміщенням для хедерів (релігійних початкових шкіл), то у Великій синагозі євреї збиралися лише в суботні і святкові дні або для того, аби послухати проповіді своїх та приїжджих канторів – духовних служителів (їх ще називали «хазанами»), які майстерно вели богослужіння і, як правило, володіли чудовими вокальними даними. У верхній частині єврейського кварталу та в центрі міста в кінці XIX – на початку XX ст. були збудовані синагоги з цегли на кошти заможних євреїв.

Однією з найкращих архітектурних пам'яток України є синагога в місті Шаргороді. Збудована 1589 р., вона входила в систему оборонних споруд міста. Синагога поєднує традиційний мавританський стиль та виразні ренесансно-барокові форми (маньєризм). Товсті стіни, високий ренесансний аттик із зубцями та маленькими декоративними баштами по кутках, рідко розставлені великі вікна надають синагозі незвичного вигляду. Молитовний зал типовий для кінця XVI-XVIII ст. Будівля була ґрунтовно реконструйована на початку XVIII ст. (адже за турецького панування 1672-1699 рр. використовувалась як мечеть). Тоді був зведений другий поверх західної прибудови, де в XVIII-XIX ст. розташовувалася дерев'яна галерея для жінок (не збереглася). У 1930-х рр. синагогу закрили, а будівлю передали сокоморсовому заводу. Нині її повернули юдейській релігійній громаді Шаргорода.

Взагалі синагога не була храмом у звиклому розумінні. У ній були сконцентровані ті сторони суспільного життя юдейської спільноти у діаспорі, які в усіх європейських народів набули розвитку в інститутах релігії, влади, культури, правосуддя, науки. На відміну від християнських храмів, синагоги не є посвяченим приміщенням. Тому формально синагогою може стати майже кожний будинок, який відповідає певним вимогам. Тут молилися, слухали проповіді, проводили судові засідання, навчали у школі-хедері хлопчиків, пекли мацу тощо.

Ще одна необхідна частина структури штетла – некрополі.

Старовинні єврейські цвинтарі Східного Поділля здебільшого були розташовані на узвишші, над річкою. За традицією, надгробки мали бути обернені на схід, однак ця орієнтація дуже часто порушувалася, коли громади не могли придбати потрібної ділянки землі. Зберігаючи та розвиваючи на місцевому ґрунті традиції, вироблені у попередні періоди єврейської історії, юдейські громади Поділля дбали про свої некрополі, хоча численні війни та погроми винищували й цвинтарі. До сьогодні у колишніх містечках Вінниччини можна побачити залишки єврейських могил, але давні цвинтарі здебільшого зникли: на них споруджені стадіони, випасають кіз, мацейви (надгробки) використовували як звичайний тесаний камінь для будівництва житла та доріг. Лише окремі, майже випадково вцілілі, пам'ятки свідчать про давню культуру.

Серед єврейських надгробків переважають стели, однак трапляються й саркофаги зі скошеними кутами (Озаринці), трикутні надгробні плити з розкритою книгою, символом народу Книги (Райгород), «чобітки», в яких горизонтальна стела з'єднана з вертикальною (Браїлів).

Мацейви тесали з різного матеріалу. В центральних районах Вінниччини, де на берегах річок зустрічаються гранітні виходи, використовували граніт (Райгород, Браїлів), але частіше брали пісковик, вапняк. У містечках Дністровського узбережжя (Ямпільський район), де залягають чи не найпотужніші на Поділлі поклади пісковику різної якості, виготовляли надгробки саме з цього каменю. Рельєфи на мацейвах представляють галерею образотворчого мистецтва євреїв Поділля. Деякі з них вражають витонченим зображенням тварин та птахів, химерною грою акантового листя, пальметок, волют та інших ренесансних і барокових мотивів, створюють чудові композиції, в яких відчувається високопрофесійний вплив західного та східного мистецтва. Поряд із ними бачимо витвори, в яких форми спрощені уявою ремісника, а брак вченості компенсується щирістю і любов'ю до людини та мистецтва [4].

Культурою єврейського народу Поділля цікавилися представники різних народів, які проживали на теренах України починаючи з XIX ст. Це й етнографічні замальовки православних священиків, які друкувалися в журналах «Подольские Епатриахальные Ведомости». Видавалися ці журнали Подільською єпархією з 1862 до 1905 рр. у Кам'янці-Подільському. Складалися з офіційної та неофіційної частини. Перший номер побачив світ у 1862 р. Відомості виходили двічі на місяць, згодом – щотижня. Від січня 1906 р. – «Православная Подолия» [5]. Наш земляк, К.Широцький, видатний мистецтвознавець, етнограф, у праці «Очерки по истории декоративного искусства Украины. Художественное убранство дома в прошлом и настоящем» (К., 1914) дослідив взаємозбагачення двох культур – єврейської та української.

Багато зробив для популяризації цієї культури і німець за походженням, перший директор Вінницького краєзнавчого музею Г.Брілінг. Він зі своїми однодумцями зібрав велику кількість дерев'яних пряничних форм, які використовували для випічки смачного печива на єврейське свято Пурім. Ці форми різні за рівнем виконання, бо виконані і майстрами, і учнями. Плоским різьбленням зроблені геометричні, рослинні композиції з включенням зооморфних елементів та символів іудаїзму – зірки Давида тощо. З 20-30 рр. XX ст. залишилась у фондах краєзнавчого музею і Кетер-Тора – корона на Тору. Триярусна, завершена розкритим плодом гранату, де виділені 613 зернят, як символ єврейських священних заповітів, з написами на івриті, де зазначено, хто дав гроші на виготовлення цієї корони – громада «Вечно горящей свечи», початок XX ст.

Цікавим предметом, який віддзеркалює релігійний побут та рівень ремісників подолян, є рука для уваги (яд) з колекції музею. ЇЇ використовували під час служби, коли в храмі стояв галас. Тоді брали цей яд та били по столу чи кафедрі, іноді, щоб привернути увагу, піднімали догори. На ній є дата виготовлення – 1898 р. Є припущення, що приніс її ще в далекі 20-ті роки до музею Г.Брілінг. Останнім часом колекція музею поповнилася релігійною літературою, побутовими та ритуальними речами (мухоловка, різьблене дерев'яне ліжко, вишуканий металевий яд для читання Тори, шофери). Співробітниками музею та представниками єврейських громад Вінниччини наприкінці 90-х рр. XX ст. було проведено кілька пошукових експедицій містечками області. Крім того, учасники експедиції провели фотосесію на багатьох єврейських цвинтарях області. Матеріали про ці пам'ятки єврейської культури неодноразово демонструвалися на міжнародних, республіканських конференціях та друкувалися у наукових збірках.

Культура подільських євреїв – це частина яскравої національної мозаїки Поділля. На жаль, ця культура гине на очах, і сьогодні першочерговим завданням є зберегти хоча б крихти її для прийдешніх поколінь.

Джерела

1. Історія релігій в Україні. – К.: Знання, 1999.

2. Еврейская энциклопедия: свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Т. 14. – М.: Терра, 1991.

3. Альманах Егупец 14. – К.: Дух і літера, 2004.

4. Ліпська, А. Єврейські некрополі Східного Поділля / А.Ліпська [Електронний ресурс] Режим доступу: http:/Museum.vn.ua›articales/pod1/a lpska vrejsk. – Назва з екрана.

5. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1869. – № 9, 12; 1870. – № 3; 1878. – № 21, 23; 1881. – № 33; 1899. – № 9.

Білий рояль для Білої Зали

(до 100-річчя будівлі Вінницької Міської Думи)

Л.М.Денисова

У статті відслідковується підготовчий період та особливості архітектури і стилю будівлі Міської Думи, облаштування інтер'єрів приміщень, їх технічне оснащення, зокрема Білої Зали на третьому поверсі та встановлення у ній Білого роялю.

The article reflects a preparatory stage and architecture and style peculiarities of the City Council building, arrangement of an interior in buildings, their technical outfitting, including the White Hall on the second floor and placing a white piano in it.

Ключові слова: *Вінниця, будівля Міської Думи, архітектура, стиль, інтер'єр приміщень, технічне оснащення, Біла Зала.*

Серед найкращих будинків Вінниці, збудованих на поч. XX ст., належне місце займає будівля Міської Думи, яка збудована у 1911 р. за проектом архітектора Г.Г.Артинова (1860-1919). Розташований у центральній історичній частині міста, на вул. Соборній (під час будівництва була Поштова, але того ж року перейменована на Миколаївський проспект), зі сходу триповерхової будівлі Міської Думи знаходиться сквер Майдану Незалежності.

Питання про потребу нового будинку було пов'язане з тим, що у м. Вінниця вже 1 травня 1909 р. мав розпочати роботу Окружний суд, відповідно до Закону від 18 квітня 1909 р. Державної Думи Російської імперії «Про заснування Окружного суду в місті Вінниці». Враховуючи короткий термін, встановлений Державною Думою щодо початку роботи у Вінниці Окружного суду, приймається рішення про тимчасове розміщення його приміщень в існуючому будинку міської управи, що був збудований до 1901 р. на вул. Великій Дворянській (сучасна Грушевського) та на час будівництва орендувати розташовані поряд два приватних будинки на вул. Бульварній (вул. Арх. Артинова № 13, 17).

Під час обговорення та затвердження всіх документів у Санкт-Петербурзі стосовно заснування у Вінниці Окружного суду, міська управа проводить організаційну роботу щодо визначення місця під будівництво нової будівлі Міської Думи. До управи на початку 1910 р. надійшло дві пропозиції відносно можливого його розташування: від міщанина Боруха Токаря, який запропонував збудувати будинок Міської Думи розміром 600 куб. саж. (5826 куб. м) за свій рахунок на садибі площею 400 кв. саж. (1820 кв. м), яку він придбав на Великій Дворянській вулиці (суч. Грушевського), та друга пропозиція – від дворянки Діонісії Піонтковської, власниці земельної ділянки на вул. Поштовій (суч. Соборна), яка запропонувала ділянку площею 179,73 кв. саж. (817,77 кв. м) за рахунок своєї садиби. До кожної заяви надані архітектурні пропозиції на будівлю міського архітектора Г.Г.Артинова.

Міська влада, безперечно, зупиняється на ділянці площею 179,73 кв. саж. на вул. Поштовій. Хоча ділянка у два рази меншого розміру від ділянки на вул. Великій Дворянській, запропонованої Б.Токарем, але влада, не без втручання архітектора міста, передбачала що нова триповерхова адміністративна будівля надасть центральній вулиці міста новий офіційний образ.

І вже у квітні 1910 р. міська управа купує у міську власність земельну ділянку площею 179,73 кв. саж. на вул. Поштовій у домовласниці Діонісії Піонтковської по 50 крб. за 1 кв. саж. Ділянка має форму багатокутника: по вул. Поштовій – шириною 11,5 саж. (25,1м) та вглиб від вулиці – 20 саж. (43,6 м). На той час ділянка безпосередньо прилягала до території садиби міського училища (територія сучасного скверу Майдану Незалежності), яка й досі є без змін.

Для визначення підрядчика міська управа виставляє проектне рішення нової споруди Міської Думи на громадське обговорення у конторі міського архітектора Г.Г.Артинова.

Надійшло дві пропозиції: від Ш.М.Немирівського, який запропонував узяти підряд на будівництво трьох будинків, що планувалися міською управою до виконання в поточному році, а саме: Міської Думи, гімназії в «Мурах», та єврейського училища по 45 крб. за куб. саж., друга – Ф.Г.Бондарєва, який запропонував міський адміністративний будинок побудувати по 48 крб. за куб. саж.

Розглянувши висловлені міркування з питання будівництва міського адміністративного будинку на центральній вулиці поряд із міським училищем, міська управа зупиняється на пропозиції Ф.Г.Бондарєва, який зобов'язується збудувати міський будинок по 48 руб. за 1 куб. саж. Дана ціна враховує високохудожній фасад споруди зі складними декоративними елементами та інтер'єр, в якому передбачаються мармурові сходи та виконання складної декоративної ліпної роботи.

Вінницька міська управа, на підставі Постанови Думи від 25 січня 1911 за № 9, приймає рішення про початок будівництва вже у березні поточного року, при умові, щоб восени будівництво було завершено.

Враховуючи підвищені вимоги до будівництва, Ф.Г.Бондарєву міська управа доручає виконання підряду при умові: строк завершення будівництва – 1 жовтня поточного року (1911), при цьому «повинно бути повністю

готово в усіх його частинах»; будівництво будинку має відповідати проекту міського архітектора Г.Г.Артинова, з дотриманням усіх його вказівок; за куб. саж. готового будинку підрядчику Ф.Г.Бондарєву буде виплачено по 48 крб., рахуючи об'єм будівлі за обміром зовні.

Враховуючи малу територію, розташовану між садибами Д.Піонтковської з правого боку та міського училища ліворуч, архітектор Г.Артинов максимально використовує земельну ділянку під забудову. Будинок триповерховий, цегляний, отинкований, складної Г-подібної форми у плані, має при цьому невеликий внутрішній двір із заїздом з вулиці через влаштований проїзд на рівні І поверху (в 90-х рр. ХХ ст. проїзд реконструйовано під магазин). При визначенні загального архітектурно-об'ємного рішення, архітектор приділяє більше уваги головному фасаду та інтер'єрам основних приміщень будівлі.

Стіну головного фасаду першого поверху оформлено рустами, верхні два поверхи об'єднано приставним портиком великого ордеру з класичними тричетвертними колонами, що в цілому надає будинку монументальності. Чотирьохколонний, великого ордеру, портик завершує модернізований до схематизму стилізований фронтон – чоло, з явним впливом грецьких традицій, але майже позбавлений оздоб. У його центрі, в круглій ніші, було встановлено годинник.

Модерністична течія у вирішенні класицистичних архітектурних форм будинку яскраво проявляє себе також у великих, що наближаються до квадрату, та високих вузьких з імпостами вікнах, у загальній вертикальній фасадній композиції.

Стильове рішення головного фасаду будинку Міської Думи, симетричне й урочисто декороване, можна визначити як модернізований ампір. У декорі застосовано міську геральдику: герб міста, в обрамленні ліпних гірлянд, прикрашає перемички над вікнами І поверху; збільшений герб та дати початку роботи Міської Думи й будівництва (1870 р., 1911 р.) розміщено у центральній частині фасаду над вікнами ІІ поверху.

Застосовуючи новітні ідеї в архітектурі, що з'явилися на початку ХХ ст., архітектор, шляхом модернізації деталей класицизму й античності, знаходить нову художню виразність при тому, що архітектоніка фасаду адміністративного будинку залишається класицистичною. Велику увагу Г.Артинов приділяє деталям інтер'єру, застосувавши декоративні балясини та перила з алебастру на головній сходовій клітині з мармуровими сходами, декоративні ліпні елементи вздовж карнизів та над дверима.

У будинку розміщувалися на І поверсі – міський банк, на ІІ – міська управа, на ІІІ – зала для засідань, так звана Біла Зала. Допоміжні приміщення, другорядні кабінети та буфет заплановані у трьохповерховій частині з боку двору, в глибині ділянки.

Після виконання будівельних робіт у 1911 р., Г.Артинов розпочинає роботи по облаштуванню інтер'єрів приміщень будівлі. Судячи з листування архітектора та міської управи, наприклад, букви для написів на дверях кабінетів міського голови, членів управи замовлено київській граверовальній фірмі А.Д.Франка, який, приймаючи замовлення, написав: «Вы получите буквы прямо на редкость...». Із замовником затверджувався шрифт, його розмір, а виконувалися букви з чистої фосфористої бронзи, які, як обіцяла фірма, ніколи не почорніють. Г.Артинов особисто підбирав меблі для кабінетів по кольору та стилю у меблевому магазині Г.Зайденвера, враховуючи призначення кожного приміщення.

Архітектор Г.Артинов продовжує мотив головного фасаду, визначеного у класичних формах білого кольору, в інтер'єрі основних приміщень будівлі. Особливе відношення було до оформлення інтер'єру зали для засідань на третьому поверсі. По плану зала майже квадратна, з високими вікнами на дві сторони, із дзеркалами в дубових рамах між вікнами, що доповнювалися білими декоративними елементами на білих стінах та стелі, відразу отримала назву – «Біла Зала». Для неї навіть викуплені стільці, обтягнуті білим полотном «Тонета».

Кульмінацією та прикрасою Білої Зали на третьому поверсі стає Білий рояль. Григорій Григорович Артинов особисто їде до Санкт-Петербурга, до представника німецької фабрики К.Бехштен з виготовлення роялів та піаніно – Андрія Дидерихса. Замовлення ускладнюється тим, що для Білої Зали потрібен білий рояль. Такий може бути виготовлений лише за окремим замовленням. Тому до замовлення необхідно визначитися зі стилем та відтінком білого. Такий рояль коштуватиме 3400 руб., а це на 600 руб. дорожче за рояль чорного кольору. А.Дидерихс надсилає фотографії для визначення стилю рояля міському голові та просить визначитися і надати зразок відтінку білого кольору. На жаль, невідомо, якого відтінку і в якому стилі було виконано великий концертний рояль для Білої Зали, але відомо, що Г.Артинов особисто підбирав як відтінок білого кольору, так і стиль рояля. Білий рояль для Білої Зали – це так романтично!

Для Білої Зали також була виконана ікона Богоматері розміром орієнтовно 80х60 см. Судячи з тексту замовлення, композиція «васнецовська». У замовленні підкреслювалося, що ікона призначена для Білої Зали, тому просять виконати у світлих тонах на золотому або срібному фоні, в білій рамі, а також додати до неї білу лампадку, при цьому підкреслюють, щоб, при можливості, Богоматір намалювали у білому одязі.

Після закінчення будівельних робіт передбачалося виконати надбудову над одноповерховою циркульною частиною з двору з купольним завершенням. Г.Артинов навіть виконав проект на вказану прибудову, яка б надала завершеність в інтер'єрі великим залам на другому та третьому поверхах та дворовому фасаду, який зараз проглядається з боку скверу.

Складається враження, що виконуючи глухий торець із боку садиби міського училища, з дуже спрощеними пілястрами, міський архітектор передбачав надалі продовжувати периметральну забудову головної вулиці. Навіть на старих фотографіях того часу привертає увагу, що триповерхову монументальну будівлю видно з

головної вулиці в цілому. У підтвердження цього, з боку садиби Д.Піонтковської (будинок якої проіснував аж до 1940 року), впритул до будинку Міської Думи збудовано готель (1940-50-ті рр.), яким завершено щільну забудову кварталу між вулицями Арх. Артинова та Майданом Незалежності.

17 (30) січня 1918 р. на засідання Міської Думи, що проходило у Білій Залі, увірвалося 3-5 озброєних солдатів 2-го гвардійського корпусу, під керівництвом А.В.Іванова, які відкрили по стінах стрілянину та наказали присутнім покинути будинок згідно рішення військово-революційного комітету. Депутати припинили засідання і мусили покинути Білу Залу, продовжуючи його у приватному приміщенні. Протокол того незвичного засідання зберігається в обласному архіві. Про ці події до сьогоднішнього дня свідчать сліди від куль на дзеркалах у залі засідань.

До 1941 р. у будинку розміщувалася Вінницька міська рада робітничих та червоноармійських депутатів. Міська Дума як орган місцевого самоврядування проіснувала до 1920 р. Після Великої Вітчизняної війни, до сер. 90-х рр. XX ст., будівлю використовували адміністративні установи – керівні органи цукрового тресту, обласного постачального об'єднання і в даний час частину приміщень пам'ятки архітектури та містобудування орендує Вінницька торгово-промислова палата.

Загальний стильовий архітектурний вигляд адміністративного будинку відображає новітні ідеї, що застосовувалися в архітектурі при забудові міста Вінниці на початку XX ст., який, окрім того, пов'язаний із історією міського самоврядування. Будинок відноситься до найкращих зразків архітектури, збудованих на початку XX ст.

Джерела та література

1. ДАВіО – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 32; Спр. 840; Спр. 1517; Спр. 1297; Спр. 2320.

2. ДАВіО – Ф. 262. – Оп. 3. – Спр. 17.

3. ДАВіО – ф. Р – 4971. – Оп. 10. – Спр. 9.

4. Вінниця: іст. нарис. – Вінниця, 1964. – С. 115.

5. Царенко, С.О. Григорій Артинов – перший міський архітектор Вінниці: до 140-річчя від дня народж. зодчого / С.О.Царенко. – Вінниця: АІСТ-Прес, 2000. – 24 с.

6. Денисова, Л. Вінниця на рубежі двох століть / Л.Денисова // Поділ. телеграф. – 2001. – № 6. – (26 лип.). – С. 10.

Історія Зиновинської ікони

Н.Б.Римаренко

У статті подається історія дивовижної Зиновинської ікони, яка мала дар зцілення, а також розповідь про будівництво у с. Зиновинці (тепер Шевченка Літинського району) церков і собору.

The article provides a story of a marvelous Zynovyns'ka icon with its gift of healing, including a narration about church and cathedral erection works in the village of Zynovyntsi (now the village of Shevchenko, Lityn district).

Ключові слова: *Літинський район, с. Зиновинці, зиновинська церква, Зиновинська Божа Матір, зцілення.*

Колись у Зиновинцях (тепер с. Шевченка Літинського району Вінницької області) була звичайна дерев'яна церква. На один із Великоднів, під час урочистої служби, церква... провалилася крізь землю. Разом із образами, панікадилом, дароносицями, крашанками, батюшкою та з усією паствою!

Місце, яке «проковтнуло» старовинну церкву, досі називають Безоднею. Тутешні жителі запевняють, що на престольні празники, особливо на Великдень, з-під землі долинають відголоски літургії – калатання дзвонів і печальний спів.

Це була перша зиновинська церква, від якої не залишилося нічого, лише занедбана криничка з прозорою, наче сльоза, водою та стогін з глибини землі.

А потім, за часів другої, також дерев'яної, Іоанно-Богословської церкви, з'явилася вона – дивовижна ікона. «Эта икона прежде находилась в доме благочестивой крестьянки с. Кожухова (село, яке неподалік Шевченкового). Будучи больной, она пригласила для напутствия святых тайн священника села Зиновинцы о. Николая Шайдепина. После исповеди больная рассказала, что в доме находится икона Богоматери, написанная благочестивым жителем с. Кожухова. От этой иконы она по ночам не раз видела свет, а потому, считая ее благодатной, находит себя недостойной иметь ее в доме и передала образ в Зиновинский храм, (писав «Почаевский листок» за 1895 рік, 12 нумер). По перенесений сей иконы в Зиновинский храм, от нее были благодатные исцеления разных больных...».

Втім, широку народну славу Зиновинській іконі принесло одне конкретне зцілення. Про нього писали «Подольские Епархиальные Ведомости» за 1893 рік (35 випуск). «В возрасте пяти лет, утром, на новый год отрок Даниил по Божьему попущению получил паралич, от чего вдруг лишился языка, правой руки и ног. После того, как были использованы всевозможные средства, кой нисколько не облегчили болезни, отец кладет больного сына перед образом Богоматери в алтаре со словами: «Матерь Божия, исцели сына моего, если он выздоровеет, я отдам его Тебе на службу». Затем губой, которой отирается Чаша после потребления Святых даров, отер лик Богоматери, а после – лицо и голову своего сына. И – о неизреченное Владычицы милосердие – вечером того же дня отрок стал совершенно здоровым. С сего блаженного и достопамятного времени Пресвятая Владычица возожгла в нем горячую любовь к Себе, приняла его под небесное покровительство и всегда чудесно направляла и охраняла различные пути его...».

Цим отроком Даниїлом був син зиновинського батюшки Костянтина, майбутній палкий проповідник, педагог та письменник, архієпископ Модест (Даниїл) Стрельбицький. «Всю жизнь архиепископ Модест сохранял в сердце своем память о неизреченной милости Богоматери. В благодарность о чуде, во многом определившим его дальнейшую жизнь, владыка принял решение построить величественный храм в родном селе. А поскольку с давних времен особое стечение богомольцев к чудотворному образу происходило на праздник Святой Троицы, будущий собор посвятили Живоначальной Троице», – свідчать церковні архіви.

Це була третя зиновинська церква. Найкраща, незрівнянна. Літа 1890-го… На церковному погості, над могилами батьків преосвященного Модеста заклали підвалини розкішного храму. У підмурок поклали коштовний срібний хрест, святі останки та кипарисову скриню з камінням Єлеонської гори.

П'ять років зводили у Зиновинцях собор. Збудований із рідкісного каменю, який привозили здаля, оздоблений вишуканими пілястрами й карнизами, увінчаний 11-ма, аж у Москві відлитими, дзвонами (найбільший – вагою 1200 кілограмів) і золотими хрестами, зиновинський собор постав одним із найвеличніших у православній Україні. А яке тут було начиння, які образи! Від афонських ченців привезли особливу пожертву – списки святогорських чудотворних ікон; Гетсиманський скит подарував чудовий іконостас; п'ять майстерних богомазів під орудою відомого іконописця Паїсія розмалювали стіни й склепіння. За переказами, у храмі не було жодної «простої» речі – виключно золото й срібло високої проби. Всюди – візантійська пишнота і велич.

Новозбудований храм освятив сам архієпископ Модест. Разом із владикою паству благословляли 1000 (!) церковників з усієї імперії. Урочистий обід був розрахований на п'ять тисяч осіб – такої масової учти губернія досі не знала.

Того ж дня до собору врочисто перенесли Зиновинську Божу Матір та встановили образ, оправлений сріблом і дорогоцінним камінням, у розкішний, критий золотом, кіот. Архієпископ Модест, колишній отрок Даниїл, закликав усіх «благочестивих крестьян» берегти собор та чудотворну ікону, мов зіницю ока.

Злато-срібний собор зиновинський простояв лише сорок років. Архієпископ Модест, який почив у Бозі 1902 року, встиг зробити особистий список із благодатної ікони. Цю копію, розповідають, владика всюди возив за собою, а після смерті заповідав рідному, зиновинському храму. Досі збереглася храмова книга, в якій, поміж інших записів, є нотатки про образ Божої Матері із заплющеними очима. Літери вицвіли та розплилися, проте можна прочитати, що очі у Зиновинської Богородиці справді закриті.

З приходом червоних активістів красень-собор розвалили й розікрали за лічені дні. Три дні селянські руки, котрі ще вчора клали хресні знамення та підносили до рота «тіло Христове», жадібно хапали дорогоцінні ікони, зриваючи коштовні ризи й оклади, колупаючи камінці. Три дні тривав Великий Грабіж, і, кажуть, усі ці дні зиновинський лик Богородиці світився дивним сумним світлом. З неї, з головної святині, також здерли багаті ризи, а сам образ кинули до каплички.

Вандали не пощадили навіть церковних могил. Повідчиняли важкі дубові домовини, повикидали звідти останки. В одній труні тіло лежало нетлінним. Це були мощі батюшки Фризонта, а їхня нетлінність свідчила про те, що святий отець – святий насправді. Вандали роздягли покійника, й голого, підперши палицями, поставили під тин – на глум і потіху. От тільки сміялися червоні дикуни недовго – усіх спіткала грізна кара. Когось одразу розбив параліч, ще хтось осліп, повісився, збожеволів... Отця Фризонта тихо закопали у кагаті, а його домовина, прикрашена завитками, ще довго стояла в одному з дворів, розповідають, у ній купалися гуси.

У дні, коли сельчани грабували собор, один місцевий чоловік протягом ночі обсадив контур собору сосонками, які тепер нагадують про знищений храм.

Майже 70 років про ікону не було ні чутки, ні звістки. Дослідники припускали, що чудотворний образ Зиновинської Богородиці «живий», та десь далеко. Може, навіть за кордоном… У якійсь приватній колекції…

А тим часом Зиновинська Матір Божа була в селі, у звичайній хаті. А 1935 року одна із жительок села забрала ікону з купи непотребу, і зробила з неї ляду. Її сусідка, раба Божа Євдокія Дрійчук, вблагала віддати образ собі до божниці. Переповідають за цю «послугу» раба Божа Євдокія цілий рік відробляла сусідці за «ляду».

Євдокія відмила ікону в струмку, і після цього сталося диво – струмок перестав замерзати в найлютіші морози. Минуло кілька років, про чудотворний образ остаточно забули, а Євдокія нікому й не нагадувала – потерпала за святиню, боялася безбожників-вандалів.

Минули десятиліття. Змінилися часи, покоління та звичаї. У селі з'явився молодий священик – отець Володимир Кіщук. Галина Петренко, донька колишнього церковного старости, розповіла батюшці історію села та про зниклу чудо-ікону. «Десь вона повинна бути. От би знайти...». У той час, коли Євдокія Дрійчук разом із дочкою

Зінаїдою молилися біля образу Зиновинської Богородиці, питаючи в неї поради (нести святиню до церкви чи зачекати), отець Володимир щиро молився за повернення святині.

За два тижні до смерті Євдокія Дрійчук прийшла до отця Володимира на сповідь. А коли повернулася додому, сказала доньці: «Цьому батюшці можна довірити ікону». Ось так за часів четвертої церкви – Усікновення Глави Іоанна Предтечі – сталося чергове диво – Зиновинська Божа Матір нарешті знайшлася.

Ікону переносили до церкви з пошаною, у дні Різдвяного посту, якраз тоді, коли до Вінниці привезли кровоточивий образ Спасителя. Під час хресної ходи раба Божа Зінаїда, донька Євдокії Дрійчук, помітила неймовірне: Богородиця, змальована «сліпою», розплющила очі!

Під час ходи, коли святиню вносили на руках до храму, відбулися перші зцілення. Літня жінка, котра ледве переставляла ноги, відчула себе здоровою, як тільки приклала уста до ікони.

З того часу постійно трапляються чудеса. Нині образ Божої Матері Зиновинської, який встановили праворуч від вівтаря, прикрашений не тільки ризами, а золотими й срібними ланцюжками, хрестиками та каблучками. Кожна така річ – окреме диво, окрема історія зцілення, щасливого порятунку чи Божої допомоги.

Джерела

Приходы и церкви Подольской епархии / під ред. Ю.Сіцінського; вступ. ст. А.Трембіцького. – Біла Церква: Вид. О.Пшонківський, 2009. – 994 с. – Зі змісту: [с. Зиновинці]. – С. 541-543, 557.

Медведєва, І. Зиновинське диво: Очі Богородиці / І.Медведєва // Вінниччина. – 2006. – 14 черв.

Кондратюк, В. Історія села Шевченка (колишня назва Зиновинці) / В.Кондратюк. – Літин, 2005. – (Рукопис).

Греко-католицька і православна церква у с. Дзялів (XVII-XX ст.): до питання зміни конфесійної належності

П.В.Слотюк

У статті представлена історія храмів с. Дзялів (тепер с. Кам'яногірка Жмеринського району Вінницької області) у XVII-XX ст.

The article presents a history of temples in the village of Dzialiv (now the village of Kamyanohirka, Zhmerynka district, Vinnytsia region) in the 17-20th centuries.

Ключові слова: *Жмеринський район, с. Дзялів, церква Успіння Пресвятої Богородиці, церква Святого Михаїла, конфесійна належність, патріарх Тихон.*

Згідно з тарифом 1629 року, два давніх прикордонних поселення, Дзялів і Станіславів (Станіславчик), уже в XVII ст. мали статус містечків, який до кінця цього ж століття втратили. Правда, Станіславів повернув його у XIX столітті завдяки ініціативі О.Бахметєва, а Дзялів так і залишився селом. На початку XVII століття містечковий статус визначався наявністю в поселеннях урядницької адміністрації і храмів, що, як правило, знаходилися у центрі села. Центром Дзялова тоді була Тепличчина. У Державному історичному архіві зберігається метрична книга церкви Успіння Пресвятої Богородиці, датована 1761 роком, а точніше 3 червня 1761 року. Можливо, це і є той храм, завдяки якому Дзялів був містечком уже в 1629 році. Побудований він значно раніше 1629 року.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці знаходилася на вершині пагорбу, що своїм північним крутосхилом оминав джерело, яке ніколи не замерзало. Сьогодні там – криниця-копанка. На пагорбі розміщувався цвинтар. У 1761 році службу в храмі відправляв ієрей Семен Радишевич, а в 1797 р. його настоятелем став священик Гаврило Шостацький.

Відомі прізвища односельців, що проживали в селі у другій половині XVIII століття: Страшні, Гладчуки, Тріскуни, Грошові (Грошовенки), Боднарчуки, Стефанишині, Гарматюки, Лабунські, Файдуни, Тиквачі, Ковалишині, Андрушки (Андріяшки), Костишені, Мельники, Лоїки, Паламарі [1].

Варто пам'ятати, що 1 липня 1569 року, за умовою Люблінської Унії, Східне Поділля увійшло до складу Польщі і перебувало там до 1795 року. Тобто, 226 років ми з поляками жили в одній державі. В результаті, вже у першій половині XVII століття православне дворянство окатоличилося в такій мірі, що в другій половині цього ж століття лише деякі дворянські роди сповідували православну віру. Вони складали мізерну меншість на провінційних сеймиках, а на Поділлі практично зникли [2]. Саме тому на Правобережжі майже всі тодішні церкви належали уніатам, тобто греко-католикам.

Це підтверджує і Н.Яковенко, яка пише, що «наприкінці XVI – в перших десятиліттях XVII ст. бачимо

помітний злам. До самостійного життя прийшло перше поунійне покоління княжих нащадків, які відчували себе вже часткою Польського королівства» [3]. Давні княжі роди згасали, а їх землі переходили до поляків разом із селянами.

У 1563 році з'являється кварцяне військо, яке охороняло південні кордони королівства. Ті ж функції воно виконувало і після 1569 року. У 1570-х роках самоорганізувалося Військо Запорозьке. Проходив активний процес так званої «феодалізації», коли «верховний землевласник-князь чи король передавав своїм збройним васалам у володіння території, освоєні селянами-орачами» [4]. Згодом таких тут з'явилося чимало. Та під кінець XVIII століття завершилася польська доба в історії наших земель. Польща, поділена між основними геополітичними гравцями тодішньої Європи, втратила свою державність.

У 1795 році, внаслідок третього поділу, Річ Посполита перестала існувати. Не стало і Подільського воєводства. Воно було окуповане Російською імперією. Спочатку цю територію передали Ізяславському намісництву, а в 1795 році – Подільській і Брацлавській губернії. Наприкінці 1796 року всі вони належали до Подільської губернії з центром у Кам'янці [5].

У 1794 році, одночасово з експансією російської православної церкви на Захід, церква Успіння Пресвятої Богородиці і церква Святого Михаїла у Дзялові змінили свою конфесійну належність і перестали бути греко-католицькими.

У 1801 році Синод російської православної церкви заборонив будівництво храмів в українському стилі і запровадив нові архітектурні правила, які відповідали московському синодальному стилю, що сформувався під впливом Казансько-Астраханської шатрової архітектури. Російська імперія взялася за активну русифікацію приєднаних територій, насамперед з допомогою церкви. Відомий російський філософ В.Соловйов з цього приводу пізніше напише: «Тираническая русификация, тесно связанная с еще большим разрушением греко-католической церкви, представляет воистину национальный грех, тяжелым бременем лежащий на совести России и парализующий ее моральные силы».

Враховуючи негативне ставлення російського православ'я до греко-католиків, можна припустити, що саме тому у 1836 році церкву Успіння як колишню уніатську було скасовано і розібрано. Пізніше розібрали і перенесли подалі від місця, на якому вона знаходилася, і церкву Святого Михаїла. Але до 1836 року (а це більше 73 років) в селі існувало дві церкви: Святого Михаїла й Успіння Пресвятої Богородиці. Історія перенесення церкви Святого Михаїла до кінця не з'ясована. Можна лише припустити, що, оскільки вона була збудована в українському національному стилі і раніше належала греко-католикам, то причина перебудови і перенесення церкви – в її архітектурі та конфесійній належності. Та й змінити релігійні уподобання людей за такий короткий проміжок часу було неможливо. До того ж, службу в церкві почали правити російською мовою, яка для переважної більшості вірян залишалася малозрозумілою. При такій ситуації могли виникнути невдоволення, а то й протести.

Невідомо і те, що стало причиною «усердних просьб» частини сільчан до воєводи київського Франциска Селезія Потоцького щодо необхідності побудови нового храму на честь Святого Михаїла на початку 60-х років XVIII ст.

Ф.С.Потоцькому тоді належали землі колишнього порубіжжя разом із Могилевом, Брацлавом, Тульчином та Уманню. В ерекції 1763 року він пише: «Склоняясь к усердным просьбам моих дзяловских подданных, выставляющих мне на вид великую нужду в постройке (ufundowanie) в моем наследственном имении с. Дзялове браславского воеводства, браиловского ключа, новой церкви, в которой умножалась бы и ежедневно процветала слава Божия, а души христианские, искупленныя Пречистою Кровию Иисусовою, через богослужение, духовное наставление и участие в св. таинствах получали спасительные плоды, я охотно разрешил устройство, с благословения верховного духовного начальства, новой во имя св. архангела Михаила церкви и для приличнаго содержания священника настоящим моим вечным фундушем, во имя Господне, падаю и назначаю! Прежде всего назначены плац на котором стоит церковь, также погост, священническое помещение и другия священическия хозяйственныя (помещения), постройки для слуги (slugi) церковнаго. Здесь же, при погосте, будут продолжатся до леса огороды для яровых посевов. Потом поле в 3-х сменах, в каждой смене по 34 дня, т.е. столько, сколько можна вспахать в один день десятью плугами. «Первая рука поля» находится за дубовым лесом, у дворского сенокоса, wszerz przy dwoch debach u drogi; в длину тянется от межи Малаховского сенокоса до пахотного поля Федора Завратного. Другая рука поля находится между границами дворского сенокоса – с одной стороны и obszarem dworskim – с другой. Там же, при дубовом лесе, известном под именем Клев – сенокос; также придается немного сенокоса на Лысой горе. В третей смене, при станиславчиских мельницах, указывается поле, тянущиеся до источников, известных под именем Мыравская Криница; к нему присоединяются klaki от jezerzyca до той же реки (на которой устороены мельницы). Другой сенокос в дубовом лесе, называемом Елев, при межах дворских сенокосов.

Все сии означенные мною на вечные времена грунты, луга и огороды будут отмеряны и обмежеваны в присутствии комиссии, исходатайствованной мною у св. апостольного престола. Вышеозначенные грунта, луга и огороды увольняю от всех налогов, складчин, податей как дворских, так и громадских и иных общих и частных повинностей. Желая, сверх того, сохранить за парохом сей церкви и приемниками его все привилегии, присвоенные священническому сану, позволяя. Варить пиво, курить водку для собственной и домашней только его,

пароха, надобности, в праздники Рождества Христова, Пасхи и отпуста сытить меды. Обязываю сего велебного пароха и его приемником, под угрозою потери значения сего фундуша, пребывать в единении с св. костелом, в послушании верховному пастырю, св. отцу папе римскому, а также молиться за нас фундаторов и приемников наших живых и мертвых. Настоящий мой вечный фундуш я обещаю сохранить во всем нерушимо и наследников моих обязываю к сохранению сего фундуша во всех пунктах и статьях, здесь описанных. Для полной веры, силы и значения, подписываюсь собственноручно и прикладываю печать. Дано в замке моем Кристопольском 12 дня, м. Мая 1763 года.» [6].

Текст цього документа поданий у редакції комітету історико-статистичного опису, що опрацьовував матеріали польської доби, які вийшли друком у 1889 році. Він вказує на те, що нова церква Святого Михаїла відпочатково закладалася як греко-католицька. Та й сам Потоцький зобов'язував її «пребывать в единении с св. костьолом». Як ми уже знаємо, греко-католицькою вона була до 1794 року, а потім відійшла до Російської православної церкви, разом із церквою Успіння Пресвятої Богородиці. Відомо, що ці дві церкви мали іконостаси «изрядной живописи» і дзвіниці з 4 дзвонами «спижовой меди» кожна. До того ж, при них працювали невеличкі школи. Церква Святого Михаїла мала будинок для священика, землю і сінокос.

У цей період село належало Станіславу Счесному Потоцькому (сину Франциска Селезія Потоцького) і Яну Дзяконському. В ньому нараховувалося 140 дворів, в яких проживало 64 шляхтича, 564 підданих і 14 євреїв. Село мало три корчми. У двох – євреї продавали панське вино, в основному купцям із Могилева, Ямполя, Браїлова, і млин, якого орендували [7].

У 1844 році прихід церкви Святого Михаїла складався зі 120 дворів, а службу правив священик Клементій Киницький [8].

XIX ст. завершилося.

На початку XX ст., в результаті більшовицької революції в Росії, для православної церкви настали непрості часи. Тодішній патріарх Тихон виступив із різкою критикою радянської влади. І хоча в 1919 році він зайняв більш стриману позицію, це не допомогло ані патріархові, ані церкві.

У 1918 році розстріляли митрополита Київського Володимира. Влада підтримувала антицерковні настрої.

З метою глузування над віруючими, у Тамбові встановили пам'ятник Іуді Іскаріоту, провели кампанію з «розкриття мощів святих угодників».

У 1922-1923 рр. країною прокотилася хвиля арештів і судів над духовенством і віруючими.

У травні 1922 року під домашній арешт взяли патріарха Тихона. В цей же період у середовищі церкви почали виникати групи «реформаторів», які отримали назву «обновленці». «Обновленці» виступали за тісне співробітництво з радянською владою, різко критикуючи патріарха. Після арешту Тихона їм вдалося підпорядкувати собі велику частину приходів і вже 29 квітня 1923 року провести у Москві Другий Помісний собор Російської православної церкви, який позбавив Тихона сану патріарха, скасував патріаршество, дозволив єпископам одружуватися, а священикам, які овдовіли, – женитися вдруге.

У липні 1923 року патріарх Тихон покаявся «у своїх провинах проти державного ладу» і було випущено на волю. Тисячі священиків, які раніше перейшли до «обновленців», приносили тепер покаяння Тихонові. А тим часом практичне здійснення церковної політики зосереджувалося в руках органів ОГПУ і НКВС.

Після смерті у 1925 році Тихона влада не дозволила провести собор для обрання нового патріарха. Згодом до керування церквою прийшов патріарх Сергій, якого одразу ж заарештували, але в грудні 1926 року випустили. 29 липня 1927 року він визнав радянську владу.

У цей же період в Дзялові служив отець Йосип Іванько, родом із Чернігівської губернії. Його сім'я складалася з шести чоловік: дружини – Тетяни Михайлівни, дочок – Ольги, Марії, Віри та сина Василя, який у перші дні війни загинув на фронті. У 1925 році Йосипа Іванька заарештували нібито у справі «Про хрести на Йосафатовій долині», після чого додому він більше не повернувся. Сім'я деякий час проживала у селі, а потім виїхала на батьківщину. Разом із тим, хвиля релігійного протистояння не оминула й Дзялів. Мав місце конфлікт між прибічниками патріарха Тихона і «обновленнями», яких звинувачували у співпраці з радянською владою і руйнуванні віри. Закінчилося це протистояння бійкою біля церкви взимку 1926 року, в якій активну участь брали священики, котрі з'їхалися до Дзялова з усієї округи [9].

Не дивлячись на події, що розвивалися в подальшому, церква Св. Михаїла не була зруйнована і ніколи не закривалася. За радянських часів, особливо на Пасху, біля неї збиралося чимало людей як місцевих, так і з навколишніх сіл: Олексіївки, Тарасівки, Станіславчика та м. Жмеринки.

Після проголошення у 1991 році незалежності України дзялівський храм належав різним конфесіям, аж поки не був переданий Українській Православній церкві Київського Патріархату.

Джерела

1. ЦДІАК України. Ф. 224. – Оп. 2. – Спр. 65. – Арк. 165.

2. АЮЗР. Ч. XVII. – Т. 1. – К., 1871. – С. 856.

3. Яковенко, Н. Нариси з історії середньовічної та ранньомодерної України / Н.Яковенко. – К., 2009. – С. 249.

4. Там само. – С. 252.

5. Крикун, М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. / М.Крикун. – К., 1993. – С. 36.

6. Труды комитета для историко-статистического описания Подольськой епархии. – Каменец-Подол., 1889. – Вып. 4. – С. 332-334.

7. Топографическое камеральное описание Подольской губернии. – СПб., 1799. – С. 217.

8. ДАВіО. Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 904. – Арк. 51.

9. ДАВіО. Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 61.

З історії відродження УГКЦ у Вінниці: вул. Крутий Спуск, 9

о. Григорій (Рогацький)

У статті розкрито історичні обставини, що зумовили підпілля УГКЦ, місце, яке займає історія хати на крутому спуску, де проходили богослужіння, у відродженні УГКЦ у Вінниці, про її мешканців, умови служіння в цій хаті під час підпілля, подано біографію о. Романа Бахталовського та причину заснування ним згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатівської. Досліджено шлях від хатинки на Крутому Спуску до храму Покрова Пресвятої Богородиці по вул. Київській у Вінниці, а також зв'язок між ними.

The article shows historical circumstances which caused a clandestine activity of UGCC (the Ukrainian Greek Catholic Church), a part of a peasant's cottage on a rapid slope, where liturgies were organized, in renovation of UGCC in Vinnytsia, about this hut inhabitances, and divine service conditions in it in times of this secret work. It also describes a priest Roman Bakhtalovsky's biography presenting the reason of foundation of the Virgin Heart nun community named after Maria Phativs'ka. The article studies a way from the hut on a rapid slope to a church "The Protection of the Most Holly Mother of God" in Kyivs'ka St. in Vinnytsia and connection between them.

Ключові слова: *Вінниця, Крутий Спуск, підпілля УГКЦ, відродження УГКЦ, о. Роман Бахталовський, згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатівської, храм Покрова Пресвятої Богородиці.*

Розкриває тему сестра Святослава Завійська (Згромадження сестер Непорочного Серця Марії), яка жила в цій хаті. Представляємо її спогади: *«Я була в Вінниці з 1981 року до червня 1994 року, далі – мусіла їхати на Захід, для мене то була дуже велика жертва, а в 1994 році прийшла до нас перша новичка після підпілля. У 1993 році померла наша настоятелька с. Агафія».*

Історичні обставини, що зумовили підпілля Церкви.

Однозначно, це – переслідування. Розповідає с. Святослава: *«Після Львівського лжесобору греко-католицька церква пішла в підпілля. Ми тут були раз з отцем Михайлом Хрипою... ми пішли в якусь гімназію (я не була тоді в монашому одязі, в цивільному), зустрілись ми там з старшокласниками, отець просто тоді запитав: «Що ви знаєте про греко-католицьку церкву?» і одразу ж виступила дівчинка, вона була відмінницею, така дуже адміністративна: «Греко-католицька церква заснована в 1596 році». Після Львівського лжесобору, який відбувся в 1946 році, греко-католицька церква пішла в підпілля. Священики, які не хотіли зректися греко-католицької віри і святішого отця Папи Римського, їх судили, не дозволяли їм проводити Службу Божу, греко-католицькі церкви закривалися, священиків засилали в Сибір. Були такі священики, які лишилися тут, їх не встигли вивезти, які на державній роботі працювали, а правили Святу Літургію по хатах або в себе вдома, в різних місцях, були такі випадки, що навіть в лісі правили, там збиралися по декілька людей і церква далі продовжувала існувати, церква не загинула. Всіх наших єпископів перед тим собором 12-13 квітня засудили (прим. – 1945 року), ні один єпископ не зрадив своєї церкви, своєї віри».*

Яке місце історія цієї хати займає у відродженні УГКЦ у Вінниці? Хто тут жив?

Отже, *«... церква існувала, існувала не тільки в Західній Україні, але й в інших областях, де були такі осередки греко-католиків і приймали до себе греко-католицького священика. Вони правили в різних місцях, і в Східній Україні, де тільки можна було, а також в Вінниці, де після Сибіру приїхав отець редемпторист Григорій Мисак тому, що не дозволили йому повернутися на Західну Україну. Він поселився в Вінниці і допоміг йому в цьому римо-католицький священик о. Мартін Високинський. Він допоміг, щоб поселитися в цій хаті на крутому спуску. Жила тут одна римо-католичка, дуже побожна пані, і о. Григорій обслуговував тут підпільно греко-католиків, і допомагав римо-католицькому священикові їздити на різні парафії, різні села, і сповідав вірних. Жила тут потім одна така пані Францисканського чину, пані Вікторія Снігурська, с. Вікторія Снігурська. Вона допомагала отцям, варила їсти. Пізніше приїхав сюди отець Ігор Возняк, він ще не був тоді отцем, був лише*

студентом семінарії підпільної, отець Григорій його трошки вчив і він влаштувався тут на роботу грузчиком і підпільно відправляв Службу Божу і допомагав отцям сповідати. Навіть вивчив обряд римо-католицький і служив римо-католицьку службу...».

Якими були обставини служіння в цій хаті під час підпілля?

Сестра розповідає, що тут *«щодня відправлялась Служба Божа зранку в 6 годині, спеціально були такі шторки на вікнах, щоб не було видно що світиться, Святі Тайни зберігалися, в стіні (однієї кімнати-каплички) була заглибина – там був Кивот, над ним була Ікона Матері Божої Неустанної Помочі, були дверцята і все закривалося».* Тут також вінчали, хрестили, уділяли інші Святі Тайни, а особливо – Пресвята Євхаристія; священики, які тут жили, виїжджали також до інших, довколишніх спільнот на служіння.

О. Роман Бахталовський, ЧНІ та його Згромадження.

Обставини служіння у цій хаті під час підпілля торкають життя і пастирську діяльність о. Романа Бахталовського, ЧНІ. Сестра згадує: *«о. Роман Бахталовський другий раз був засуджений в 1968 році отримавши 5 років заслання. Після заслання, яке він відбував в Іркутській області, о. Григорій Мисак запрошує його до себе, на Крутий Спуск, але, той, проживши місяць там, – переїхав в місто Хмільник, Вінницької області. Це було в вересні 1976 році, першу Службу Божу о. Роман відправив у Вінниці 1976 року. Це – час тісної співпраці римо католицьких і греко-католицьких священиків. Можна сказати, що в тій хаті була підпільна духовна семінарія...».*

Біографія (*див. Довідку).*

Звернемося до спогадів сестри про отця: *«То була свята особа. Перед другим арештом ми приїхали до нього в Коломию, він сидів на ліжку і вигляд у нього був такий неземний. Він ніколи не падав духом, він написав за все життя близько 18 акафістів, Написав дуже гарний акафіст до Матері Божої Неустанної Помочі.*

Ще коли йому було біля 30 років він захворів туберкульозом і мама вже хотіла забирати його додому і він давши обітницю Божій Матері сказав, що якщо він видужає, то напише щось на її честь, так він написав чудовий акафіст. У 1931 році він вийшов друком. Засновник Редемптористів тут, в Україні, о. Йосиф Схрейверс попросив дозвіл щоб перекласти на французьку мову частину акафісту. Ще довгий час, майже до 100 років, жив о. Василь редемпторист, він доглядав за о. Романом якраз тоді, коли він був хворим на туберкульоз. Є його спогади, то він казав, що навіть по тому як він (прим. - о. Роман Бахталовський) себе поводив у тій хворобі він вже тоді був святий. Він написав розважання до акафісту, там написано про Божу Волю, переживши таку каторгу 15 років він пише, що Божа Воля наша мати, попри такі страждання він ні разу не розповідав про це хіба що якісь історії з гумором, він не мав злоби на тих людей які його мучили. Він жив пресвятою Євхаристією. Він багато писав, багато пісень, є в нього така пісня «На Хориві вогонь горить» про Пресвяту Євхаристію, там є такі слова: «Чудо кожне згорає, то жар любові Божественної серце Спаса в земнім раю» це чудові поетичні рядки, він був поетом. Ми можемо говорити окремо про світське земне а окремо про Боже чи про Божу Матір, а він говорив так ніби вона була біля нього. Дехто говорив що він мав, може, якісь об'явлення, але він ніколи про це не говорив... ціле життя він писав для Божої Матері. Написав твір «Царство Непорочного Серця Марії», «По стежках Марії» розважання по акафісту, дев'ятниці до свят: Успіння, Преображення та інших».

Яка причина заснування згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатімської о. Романом Бахталовським?

«Об'явлення Фатіми було у 1917 році між двома революціями в Росії: лютневій і жовтневій. Об'явлення відбулось у далекій Португалії діточкам... Пречиста Діва Марія просила молитись за Росію, бо має бути велике лихо, молитись за навернення. Отець Роман, натхнений Святим Духом, якраз коли заборона Церкви, коли розганяють монастирі, арештовують священиків, – у нас засновує монастир. Ніхто такого не сподівався, все було підпільне. То є рятунок Фатімською Божою Матір'ю, нашої Церкви. Це було Згромадження для молитви за Україну, за Церкву. Задум о. Романа, молитви сестер і взагалі молитва як могутній засіб допомогли відродженню Церкви».

Шлях від хатинки на Крутому Спуску до храму Покрова Пресвятої Богородиці по вул. Київській у Вінниці. Який тут зв'язок?

«Тут відбувалися перші служби Божі для громади: спочатку раз в місяць, потім частіше, але кожної неділі ми молилися вервицю хоч і не було Служби Божої це початок 90х. Тут був отець Богдан Орищук з 1987 року, він жив тут 3 роки і провадив Службу Божу, сповідав в костелі. Після смерті о. Орищука, почався рух щоб зареєструвати законно громаду. Отець Орищук похований на кладовищі на Хмельницькому Шосе.

Чому саме Покрову Пресвятої Богородиці? Бо подумали що це нам близьке, ім'я Матері Марії, саме свято Покрову Пресвятої Богородиці таке рідне, пригадує, що Божа Мати є нашою матір'ю нас захищає. Воно є рідним для нашої України ще козаки колись вважали що Божа Мати їх покровителька... Ще був о. Михайло Хрипа, який був першим постійним парохом цієї церкви. Камінь і хрест під церкву був посвячений 30 травня 1993 року.

У 1990 році на Преображення ми робили таке оголошення на цілий ватман в центрі міста кольорове, перед самим преображенням коло хреста того що в парку поорали землю, на щитку коло православної церкви де колись був костел Єзуїтський, ми наклеїли те оголошення і хтось з наших парафіян бачив як намагалися здерти те оголошення, але не вдалося бо було добре приклеєне. Приїхав о. Григорій, якраз на вечірню свята, я кажу йому що там все переорали, на свято треба було співати і я попросила, щоб мати Агафія приїхала, бо я могла за кимось співати, а мати Агафія передала через сусідів, що вона не зможе приїхати, бо дуже захворіла її болить спина і їй тяжко встати. Тоді мені до рук потрапив образок митрополита Шептицького і молитва за його прославу. Я з такою ревністю молилась щоб завтра Служба Божа пройшла добре. Ранком приїжджає мати Агафія, ми з отцем взяли такий маленький стіл було ще декілька парафіян і ми пішли до хреста, до нас прийшов, мабуть, паламар з православної церкви і почав сваритися яке ми маємо право, але отець не звернув увагу, а там багато стояло людей для посвячення первоплодів, ми чекали поки закінчиться їхня відправа, потім підійшла бабця і почала сваритися: «іоніти чого ви сюди прийшли?» Ми дочекалися поки закінчиться їхні відправа і багато людей, які вже посвятили лишилися ще у нас на відправу, так що митрополит Шептицький мені дуже допоміг. А коли стало холодніше то ми перейшли в костел в 1991 році на Різдво до нас приїхали семінаристи з Франківська ставили вертеп, а потім поїхали далі на Схід. В 1992 році була перша група дітей до першої сповіді 12 чоловік, а потім була група дорослих. В1993 році посвячували камінь і привезли вагончик».

Безперечно, що історія ще, мабуть, чекає якогось повнішого викладу даної теми. Однак вже ось так багато у цих кількох рядках може розповісти нам ота маленька хатинка у Вінниці, ось так багато вона може нас навчити і посвідчити. Вона є чимось особливим у пізнанні цінностей нашого краю. Вважаймо, це – пам'ятка історії відродження УГКЦ на Вінниччині, маленька святиня, неначе Вифліємська стаєнька, яка свого часу схороняла багатьох слуг Божих від смерті і вела туди багатьох шукачів Правдивої Мудрості. Тут Господь подавав «надію безнадійним». Дякуємо Богові, що вона також стала, немов та зоря, що насвітила шлях до побудови величного храму – Собору душ, що є і залишиться на всі віки знаком єдності та великої спільної та особистої жертви багатьох: отців редемптористів, сестер та мирян. На славу Божу!

Довідка

Довідка: Слуга Божий о. Роман Бахталовський (1897-1985) народився 21 жовтня 1897 р. у с. Яблунів Тернопільської області в багатодітній родині греко-католицького священика о. Данила Бахталовського. Після закінчення Коломийської гімназії у 1917 р. вступає до Станіславської духовної семінарії, де зростає та формується під впливом о. Миколая Чарнецького – духівника семінарії. Зацікавившись життям та апостольською працею новоприбулих з Бельгії місіонерів-редемптористів у 1919 р., будучи на третьому курсі семінарії, Роман вступає до монастиря редемптористів. 1921 р. отримує священичі свячення з рук Владики Григорія Хомишина. 1933 р. виїжджає на Волинь як секретар Владики Миколая Чарнецького. Згодом він напише свої спогади про Владику Миколая у творі «Апостол з'єднання». 1942 р. переїжджає до Станіславова, де стає ігуменом монастиря редемптористів. 1943 р. дає реколекції для світських дівчат, після яких окремі з них вступають до монастиря. 13 жовтня 1945 р., з благословення Владики Григорія, засновує Згромадження Сестер Непорочного Серця Марії Фатімської. 1949 р. о. Романа арештовують та вивозять до київської тюрми, а опісля – до с. Сосновка Іркутської області. 1956 р. він повертається із заслання. Пише «Життєпис Теодора Студита», акафісти та твір «Царство Непорочного Серця Марії», призначений для новоствореного Згромадження як підстава його духовного життя. 13 жовтня 1968 р. КДБ розкриває душпастирську діяльність Слуги Божого і після обшуку конфіскує рукописи духовної літератури, записи реколекцій, богослужбові книги. Це стало причиною арешту о. Романа і 5-річного заслання у с. Інгаш Красноярського краю. 1976 р. він повертається в Україну, до м. Хмільник Вінницької області, де відновлює душпастирську працю. Тут пише книгу про Пресвяту Богородицю «На стежках Марії», а згодом – акафіст до св. Володимира та молебень до священномучеників Української Греко-Католицької Церкви. 6 жовтня 1985 р. в опінії святості відходить у вічність. 22 листопада 2006 року розпочато беатифікаційний процес Слуги Божого о. Романа Бахталовського (за матеріалами: http://www.cssr.lviv.ua/saints/roman-bahtalovskyy/).

Доля села Канава у контексті історії Поділля

А.В.Стебелєв

Стаття вміщує матеріали дослідження історії с. Канава Тиврівського району, причини його занепаду в теперішній час та проблеми розвитку регіонального краєзнавства на Вінниччині.

The article presents materials on a historical research of the village of Kanava, Tyvriv region, reasons of its decline nowadays and problems of regional ethnography development on Vinnychyna.

Ключові слова: *Тиврівський район, с. Канава, Потоцькі, поселення, Буго-Дністровська культура, польська шляхта, колективізація, голодомор, «білобанди», фашистська окупація.*

Ретельне дослідження історії дрібних населених пунктів Поділля залишається майже неораним полем регіонального краєзнавства й на початку XXI століття. Насамперед, це пов'язано з масштабністю такої роботи, тому що в межах історичного Поділля тільки існуючі донині поселення обчислюються сотнями. Досить відомі в інформаційному просторі розвідки про окремі райони, районні центри та населені пункти Вінниччини [1]. Втім, виявляється брак як праць, так і питливих дослідників із вивчення абсолютної більшості подільських селищ.

Визначальним фактором для придбання хати «над Бугом-рікою» і поштовхом для вивчення історії мальовничого села Канава Тиврівського району Вінницької області для автора стала сентенція Анни Ахматової: «Я лирический поэт и могу валяться в канаве».

У Канаві ординарне виявляється винятковим, сучасне – старожитнім, тому що Канава – старовинне село. Засноване воно 1651 р., у часи національно-визвольних змагань українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої. За легендами, засновниками Канави стали кілька родин дрібних польських шляхтичів, які рятувалися від війни. Вони спочатку оселилися на Забужці і назвали місцину Канавою через те, що ходили до Бугу з гранітних схилів, як у канаву. Селище на іншому березі річки, в свою чергу, виникло, як свідчить легенда, завдяки дюжині каторжан, яких пригнали у кайданах рубати ліс. Відбувши покарання, вони залишилися у цих місцях. Втім, поселення тут було й раніше. Археологи знайшли на околиці теперішньої Канави найпівнічніше поселення неолітичної Буго-Дністровської культури (VI – IV тисячоліття до н.е.) [2].

Понад два століття ці землі перебували під польською шляхтою. 1800 р. підкоморський суд розглядає суперечку про розмежування земель між селами Стрільчинці та Шендерів. Канава знаходиться між оцими побузькими населеними пунктами. Серед володарів Канави (Kanawa) знаходимо Потоцьких, які у добу кріпацтва відправляли сюди нероб з інших своїх маєтків на заслання. По акту спадщини від 13 березня 1824 р. село переходить від володарки Немирова Софії Потоцької її синові Болеславу Станіславовичу. Опинившись у складі Російської імперії, Канава разом з іншими подільськими поселеннями ще тривалий час відчувала вплив історичної польської спадщини. У посімейних списках 1832-1835 рр. знаходимо виключно польські прізвища канавських дворян. Навесні 1855 року колезький секретар Феофіл Францович Рутковський, ватажок дворянства Брацлавського повіту, купує Канаву зі 182 душами чоловічої статі у Болеслава Потоцького разом із борговими зобов'язаннями родовитого шляхтича.

На планах угідь Канави, створених у 1866-1896 рр., понумеровано понад 80 садиб та економій. 1861 році, на фоні скасування кріпацтва в Російській імперії, у селищі сталося повстання селян. Майже рік тягнулося судочинство про непокору 18 селян Канави місцевій владі, яке завершилося нічим [3]. Із тих часів і донині можна відстежити життя кількох поколінь великих канавських родин, серед яких – Пороваї, Довгані, Рибалки, Дрозди, Килименки, Даниленки, Цвені, Кендюхи, Бурки, Тихоненки, Цицаки, Захаренки, Довгані, Назаренки, Скавронські, Пасіченки, Сатиченки, Саміленки, Козолупи, Дробахи, Нагули, Костини, Кондратюки, Швачки, Дехтяри, Беспалі, Скопинські, Янченки, Коротинські, Шкарапути, Сіденки, Побережні, Савченки, Сіньковські, Гудзі, Зозулі, Корсуни, Бродовські, Ковалі, Андрієнки, Салтинські, Чухни, Титки, Стукали, Гнаськи, Потребеньки та ін.

В останній чверті XIX ст. Канавою володіють спадкоємці Ядвиги Іжицької [4]. У селі діють два млина і пором через Буг [5]. Загальна площа канавських угідь тоді була 694,9 га [6]. Канавські православні парафіяни (чоловіків – 413, жінок – 375) – малороси – належать до приходу у Стрільчинцях [7]. Із 1890 р. у Канаві в дерев'яній хаті почала діяти школа грамоти [8]. Населення, як і в сусідніх Соколинцях та Колюхові, займалося вирощуванням хліба, тютюну, рибальством. Станом на 1905 рік Канавою з 174 дворами володіє онука Болеслава Потоцького та донька графа Строганова княгиня Марія Григорівна Щербатова [9], а серед землевласників Канави 1914 р. знаходимо одеського професора психоневрології Миколу Михайловича Попова, який мав 124 десятини угідь [10].

Про Канаву доби революційної колотнечі та громадянської війни в архівах збереглися уривчасті посилання більшовицьких джерел на активність навколо села «білобанд» Артема (Артема Онищука, уродженця с. Соколинці), Сидора (Ісидора), Лиха [11], кваліфікованих сьогодні як провідників національно-визвольного руху селян Брацлавщини у 1920-1921 рр. [12].

Перші роки радянського устрою для Канави характеризуються впровадженням політики колективізації та лікнепу (ліквідації неписьменності). Створюються школа, курси, одразу кілька товариств для спільної обробки землі з назвами «Зелений кут», «Робітник», «Плугар», «Проснулись!». 1927 р. у Канаві було 773 га і 18 соток польової землі, 587 га відведено під пшеницю, 60 га – під картоплю. Тримали тут 128 коней, 124 корови, 4 пасіки з 86 вуликами [13]. Сільськогосподарська самодіяльність закінчилася розкуркуленням 1930 року заможних господарств і загнанням усіх інших у колгосп імені першого червоного маршала Клима Ворошилова.

А потім був Голодомор, пік якого прийшовся на 1933 рік. Канавчани згадують, що їхньому селу ще пощастило. Від голодної гибелі врятувала ріка, передусім скойки, багаті на протеїн. Повнісінькі канави черепашок цих скойок і зараз можна знайти у Канаві.

У роки фашистської окупації по річці проходив кордон між «Великою Німеччиною» та «Великою Румунією». На тиврівському березі хазяйнували румуни, на немирівському – німці. У такій глушині військ не

було, стояли варти. Біля старого цвинтаря, на Забужці, німці понад Бугом рили окопи, контури яких можна побачити й нині. Біля річки румуни обладнали перевіз зі штабелями штатних та саморобних човнів. Тут діяли клуб, їдальня, комендатура, школа, де підлітків вчили румунській мові.

У 1000-й день війни, 17 березня 1944 р., у рамках Проскурово-Чернівецької операції 100-та стрілецька дивізія 106-го стрілецького корпусу 38-ї загальновійськової армії до 10 години ранку одним полком переправилася через Буг у районі Канави, другим полком – на марші з Колюхова на Дзвониху і третім – з Онитківець на Черемошне. До сімнадцятої години дивізія полковника Красавіна Федора Михайловича трьома полками проминула рубіж Курники-Іванківці [14]. Війна для Канави закінчилася.

У добу розвинутого соціалізму в селі з'явився оновлений поромний перевіз, відновився колгосп. 29 червня 1989 р. Канаву вилучено з Дзвониської селищної ради у зв'язку з утворенням сільради Колюхівської [15].

Село занепадає, за останнім переписом (2001 р.) у Канаві нараховано 160 жителів. За три останніх роки не народилося жодної дитини. Чи є у Канави порятунок? Уродженець села М.О.Янченко, заслужений артист України, привертає увагу до проблеми, щорічно влаштовуючи в Канаві масштабний етнопісенний фестиваль «Мамина піч». Після фестивалю одна-дві бездоглядних хатини знаходять своїх нових хазяїв. Канава поволі стає маєтком дачників. Цьому сприяє й розвиток екологічного, «зеленого», туризму. Зокрема, голова вінницької фірми «МЕД» В.І.Маринчук облаштував у Канаві під ці потреби садибу в автентичному українському стилі «Родинне гніздо» з рекреаційною інфраструктурою. З грудня 2009 року у Вінницькій області реалізовується проект щодо створення регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя», в якому Канава, сподіваємося, постане справжньою перлиною.

Джерела і література

1. **Гальчак, С.Д.** Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. / С.Д.Гальчак – Вінниця, 2011. – С. 57-58.
2. **Сіцінський, Ю.Й.** Археологічна карта Подільської губернії: факсим. перевид. кн. 1901 р. / Ю.Й.Сіцінський; упоряд., видавець О.Л.Баженов; передм. І.С.Винокур. – Кам'янець-Поділ., 2001. – С. 235.
3. **Державний архів** Вінницької області (ДАВіО). Ф. 507. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 501-503; Ф. 473. – Оп. 1. – Спр. 295; Ф. 731. – Оп. 1. – Спр. 1 – 19. – Арк. 3-6, 53-54; Ф. 7. – Оп. 3. – Спр. 51. – Арк. 2, 17; Ф. 473. – Оп. 1. – Спр. 618, усі аркуші.
4. **Гульдман, В.К.** Поместное землевладение в Подольской губернии / В.К.Гульдман. – Каменец-Подол., 1898. – С. 294.
5. **Słownik** geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, 1882, Tom III. – S. 802.
6. **Epsztein** Tadeusz. Polska Własność Ziemska Na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 r. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton. Instytut Historii PAN, 2008. – S. 186- 187.
7. **Сіцінський, Ю.Й.** Приходы и церкви Подольской епархии: перевид. кн. 1901 р. / Ю.Й.Сіцінський. – Біла Церква, 2009. – С. 237.
8. **Подольские** епархиальные ведомости. – 1876. – № 3. – С.162.
9. **Крылов, А.П.** Населенные места Подольской губернии / А.П.Крылов. – Каменец-Подольск, 1905. – VIII, с. 230.
10. http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Podolia/bratslavuezd.htm.
11. **ДАВіО.** – Ф. 595. – Оп. 11. – Спр. 21. – Арк. 10-20.
12. **Завальнюк, К.В.,** Стецюк Т.В. Отаман Брацлавщини Артем Онищук / К.В.Завальнюк, Т.В.Стецюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 18-19 листоп. 2010 р. – Кам'янець-Поділ., 2010. – С. 674-680.
13. **ДАВіО.** Ф.130. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 278-279; Ф.137. – Оп. 1. – Спр. 868. – Арк. 352-354.
14. **Вінниччина** в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.): зб. док. і матеріалів. – О., 1971. – С. 218.
15. **ДАВіО.** – Ф. 3375. – Оп. 4. – Спр. 4489. – Арк. 97; Ф. 2700. – Оп. 6. – Спр. 2074. – Арк. 75-76.

Чотири замальовки з історії села Вільшанка

Л.В.Білецька

У статті подається дослідження з історії с. Вільшанка Крижопільського району Вінницької області та його відомих уродженців, які зробили вагомий внесок у розвиток села і прославили його своєю творчістю.

The article submits a research on a history of the village of Vil'shanka, Kryzhopil district, Vinnytsia region and its natives who made considerable contribution into development of the village and glorified it with their works.

Ключові слова: *Крижопільський район, с. Вільшанка, видатні особистості, Микола Петрович Трублаїні, бібліотека-музей, Михайло Никифорович Басюк, Костянтин Віталійович Широцький, вшанування пам'яті, бібліотека, ткацтво, килимарство.*

З усвідомленням того, що в сучасних умовах краєзнавча робота може стати тим необхідним фундаментом, який приверне до бібліотек більше читачів і згуртує навколо себе національно свідому громадськість, бібліотекарями були розроблені вельми різноманітні за своїм характером і змістом форми роботи з популяризації краєзнавства.

Насамперед особлива увага звертається на відтворення історії рідного краю, що здійснюється за участю працівників бібліотек, які не байдужі до висвітлення історичної спадщини народу, його духовної культури. Зокрема, бібліотекарем Вільшанської бібліотеки-філії Л.В.Білецькою було здійснено біографічну розвідку про видатних людей села, а саме: Миколу Петровича Трублаїні, Михайла Никифоровича Басюка, Костянтина Віталійовича Широцького. Їхні імена по-новому засяяли на літературно-мистецькому небосхилі. Матеріали бібліографічної розвідки зберігаються у Вільшанській бібліотеці-філії.

Гостинна та щедра Вільшанська земля поетів, прозаїків і митців. Вона подарувала світові Миколу Петровича Трублаїні, нашого славетного земляка, який був несправедливо забутим у літературі, а нині нами активно пропагується його творчість серед дітей у бібліотеках Крижопільської ЦБС. Письменник, який свою творчість і життя присвятив мандрівкам і пригодам, розповівши про них у своїх книгах для дітей.

Народився Микола Петрович 25 квітня 1907 року у с. Вільшанка М'ястківської волості Ольгопільського повіту (тепер Крижопільський р-н). Миколчин батько, Петро Гнатович, був простим лісорубом, а мати, Євгенія Яківна, працювала вчителькою у церковно-парафіяльній школі.

Односельчанин Григорій Никифорович Хмель, який жив неподалік від будинку майбутнього письменника, згадує, що мешкала родина Трублаєвського (таке справжнє прізвище письменника) в убогій хатині, під якою завжди стояла вода. Скрута й злидні не покидали родину і змусили батька залишити сім'ю та поїхати на лісорозробки до Сибіру.

Навчався Микола Петрович у церковно-парафіяльній школі. Однокласник, Степан Федорович Муляр, який сидів із ним за однією партою згадує: «Микола був дуже розумним хлопчиком, любив малювати, знав багато віршів, дуже добре навчався, був веселий та непосидючий, організовував ігри та розваги серед одноліток».

Після закінчення Миколою школи, сім'я письменника переїхала у село Скритське Брацлавського повіту на Поділлі.

1915 р. Микола Петрович вступив до Немирівської гімназії. Але не закінчив її – розпочалася громадянська війна, в якій він бере активну участь у роботі комнезаму, включається в боротьбу проти глитаїв, куркульні, бандитизму. Організовує комсомольський осередок, сільбудинок, бібліотеку в с. Скритському.

Влітку 1924 року родина Трублаєвських переїхала до містечка М'ястківка (нині Городківка), де 6 травня 1925 р. помирає його бабуся Любов Устинівна Волкова, яка похована на місцевому кладовищі. У цьому ж містечку він розгортає свою кореспондентську діяльність. Микола Петрович збирає матеріали, опрацьовує їх і надсилає до газети «Червоний край». Це – документи часу, що відображають особливості певного історичного періоду Крижопільщини. Ось що пише про наш район Микола Петрович у своїй статті «По цеглині» (1928 р.): «В тому місці, де правобережний лісостеп вибігає у степ, верств за 30-35 од румунського кордону, перерітий невеликими подільськими річками, розташувався М'ястківський район на Тульчинщині. Територія – 45 тис. гект. Населення – 37 тис. По національності – переважно українці, поляки, євреї, руські та молдовани. Головне заняття – хліборобство та зв'язана з ним борошняна промисловість і кустарні вироби.».

У Вінниці Микола Трублаїні стає штатним співробітником, організатором роботи з периферійними сількорами «Червоного краю», а 1925 р. редакція газети посилає його на Всеукраїнські курси журналістики при ЦК КП(б) у Харкові. Навчаючись на курсах, М.Трублаїні водночас пише до різних газет, бере участь у роботі юнацької письменницької організації «Молодняк».

У 30-х роках, ставши відомим журналістом, Трублаїні робить декілька мандрівок в Арктику на криголамах «Літке», «Сибіряков» і «Володимир», не полишаючи думок про рідний край.

Вітчизняна війна застала митця на посаді директора Харківського філіалу видавництва «Радянський письменник». У вересні 1941 року він виїхав на фронт. Працював у редакції фронтової газети «Знамя Родины». Був тяжко поранений.

Помер Микола Петрович Трублаїні у санітарному поїзді 4 жовтня 1941 р., похований у м. Ровеньки Донецької області.

5 лютого 1966 р., через 25 років після смерті письменника, на засіданні бюро Вінницького обкому було встановлено щорічну літературну премію ім. М.Трублаїні. Галерею лауреатів відкриває наш земляк, поет і гуморист Анатолій Агафонович Бортняк.

Зі слів колишнього голови Вінницької організації НСПУ Володимира Рабенчука, літературну премію Миколи Трублаїні фактично було знищено у перші роки незалежності. Справа в тому, що її засновником був обком комсомолу. Наразі вона трансформована в літературно-мистецьку премію «Кришталева вишня».

Жителі Крижопільського району гордяться видатним земляком – Миколою Петровичем Трублаїні. У с. Вільшанка в квітні 1977 році було встановлено його погруддя, а 1987 р. побудовано бібліотеку-музей. Ця

споруда стоїть на узвишші, на скелі, нагадуючи своїми обрисами шхуну з розгорнутими вітрилами. А поруч із нею – хата, в якій народився і виріс письменник.

Олександр Петрович Гіроль, який під час будівництва бібліотеки-музею працював секретарем райкому ВЛКСМ, згадує про його будівництво: «Проект бібліотеки-музею був створений у 1983 році за сприянням обкому комсомолу. Молоді архітектори Ігор та Олег Свистуни самі обирали місце, де мав бути музей. Це був дуже великий проект, який можна порівняти з будівництвом центральної площі у Крижополі. Основні роботи проводилися з жовтня 1985 року по 26 квітня 1986 року, коли відбулося відкриття музею.».

Гарною традицією стало щорічно біля бібліотеки-музею організовувати літературно-мистецьке свято «На крилах рожевої чайки Крижопілля стрічає весну», на яке приїздять лауреати премії М.Трублаїні, а саме: Михайло Феодосієвич Каменюк, Анатолій Петрович Звірик, Григорій Давидович Усач, Петро Анатолійович Зарицький, Володимир Семенович Рабенчук, Валентина Спиридонівна Козак, Тетяна Василівна Яковенко, Валентина Петрівна Сторожук, Василь Дмитрович Кобець, Леонід Трохимович Пастушенко.

Цього року свято було приурочене 105-й річниці від дня народження М.П.Трублаїні. Працівники Крижопільської ЦБС запросили московського журналіста Володимира Іконникова, кореспондента «Комсомольської правди», який досліджував карту подорожей М.П.Трублаїні. Він подарував касету з художнім фільмом про М.П.Трублаїні, продемонструвавши його на святі (касета зберігається у Крижопільській ЦРБ).

Для популяризації життя і творчості М.П.Трублаїні у бібліотеках Крижопільської ЦБС проводяться такі масові заходи: літературні вечори «Романтик, відкритий усім вітрам», мандрівки по книгах «Навколо портрету М.П.Трублаїні», літературна вікторина «Усе життя в дорозі», дитячий ранок «М.П.Трублаїні – дитячий письменник, наш земляк», гра-конкурс за творами М.П.Трублаїні «Скриня літературних скарбів», бібліографічний огляд літератури «Микола Петрович Трублаїні, письменник, друг дітей», обговорення книги М.П.Трублаїні «Шхуна «Колумб», перегляд літератури «Він жив заради народу й життя віддав за народ», літературно-мистецьке свято «На крилах рожевої чайки», стіннівка «Штурман далекого плавання», видано бібліографічні покажчики «Море кличе відважних (2009), «Микола Петрович Трублаїні – журналіст, письменник, мандрівник» (2011). Фотографії та бібліографічні матеріали про Миколи Петровича Трублаїні зберігаються у Крижопільській ЦРБ та бібліотеці-музеї Вільшанки.

Ми відкрили для себе ще одного письменника-земляка, вихідця із села Вільшанки Крижопільського району – Михайла Никифоровича Басюка. А сталося це після зустрічі бібліотекаря Л.В.Білецької з ним, та подарунку нам своєї першої книги «Веселка починається з туману».

Народився Михайло Никифорович Басюк 13 червня 1958 року в селі Вільшанка, у багатодітній родині. Його мати Ганна Афанасіївна працювала у ланці на колгоспному полі, батько Кирило Антонович – керівником духового оркестру. У цьому селі минуло дитинство і юність письменника. Зі слів односельців нам стало відомо, що сім'я любила ходити на полювання. Дідусь Михайла – Антон – був чудовим скрипалем і передав у спадок своєму онукові скрипку, яку на одному з весіль у рідному селі зламали гості. Саме про цю пригоду Михайло Басюк згодом напише у своєму вірші «Дідова скрипка».

Навчався у Вільшанецькій школі, яку закінчив із золотою медаллю. Після її закінчення навчався на філологічному факультеті Вінницького педагогічного інституту. Вчителював у Вінницькій середній школі № 29. Уже майже 30 років очолює обласний дитячий будинок «Гніздечко». «Веселка починається з туману» – перша книга віршів і оповідань Михайла Никифоровича.

З метою популяризації творчості письменника-земляка Михайла Басюка проводилися такі масові заходи: презентація його книги «Веселка починається з туману», літературна година «До тебе Вільшанко, я горнуся роками», а також організовуються зустрічі з письменником.

Ще одна видатна людина з цього села – український історик мистецтва, краєзнавець, шевченкознавець, етнограф, фольклорист, автор 136 наукових праць, професор Костянтин Віталійович Широцький (Шероцький) – псевдонім К.Ладиженко. Майже усі дослідники переконані в тому, що народився він 26 травня 1886 року в селі Вільшанка Бершадська Ольгопільського повіту (нині Крижопільського р-ну) в родині священика. Однак метрична книга Свято-Троїцької церкви с. Вільшанка за 1885-1889 рр., яка зберігається у Держархіві Вінницької області й досліджена нами, не підтверджує факту народження К.Широцького на Крижопільщині.

Свого особистого життя Костянтин Віталійович не знав. Доля відвела йому короткий життєвий вік – 33 роки. 13 вересня 1919 року він помер, так і не встигнувши здійснити багато з наміченого. Похований у с. Білоусівка на Вінниччині.

З метою популяризації творчості К.В.Широцького у рідному селі проводилися такі заходи: літературно-мистецьке свято, мистецька година «К.В.Широцький – славетний вчений рідного краю», перегляд літератури «Кость Широцький (1889-1919): науковець, просвітник, педагог», створено рекомендаційний список літератури «Широцький Костянтин Іванович – історик мистецтва».

Найціннішим видом мистецтва є народне мистецтво – те, що закарбовано і пронесене народом крізь століття.

Ткацтво – один із найдавніших і найважливіших елементів культури українського народу. Воно належить до найбільш поширених видів народного мистецтва, має багатовікову історію й глибокі традиції.

У селі Вільшанка ткацтво було найбільш поширеним ремеслом до 60-х років XX ст. «Ткацький верстат стояв майже у кожній хаті, – згадує майстриня Марія Омелянівна Кошик (1938), – ткали переважно жінки.

Виробляли рушники, полотно для одягу, налавники, залавники, доріжки, рядна, скатерки, килими, пілки. Нитки ткали самі. Основними прядильними волокнами були коноплі і вовна.».

Найпоширенішою галуззю було килимарство. З найдавніших часів килим і килимові вироби утеплювали і прикрашали житло, їх використовували у святкових, урочистих, весільних і поховальних обрядах. Ганна Никифорівна Охота (1945) розповідає, що килими були обов'язковою частиною посагу дівчини. Пілки на коня – це виріб, притаманний саме Вільшанці. Це прямокутне полотнище, чорне тло якого прикрашене рослинним орнаментом. Використовувалася пілка у весільному обряді. За звичаєм, весільне гуляння проходило окремо у молодого і молодої. Увечері молодий з почтом забирав молоду до себе. Він приїздив на коні, покритому пілкою. Подружжя зберігало її все життя.

Як і по всій Україні, у цьому селі ткацтво і килимарство поступово занепадають. Майже не залишилося людей, які беруться за цю справу.

Сьогодні у селі є майстрині, які вишивають рушники та ікони бісером. Вишивають багато. Та чи кожна річ стане цінною? Час покаже. Більшість із них вишиває те, що подобається, часто не задумуючись над тим, чи даний візерунок є характерним для нашого регіону, для України...

Нам залишились у спадок чудові музейні експонати – прекрасні рушники, вишиті на домотканому полотні нитками, пофарбованими натуральними барвниками.

З метою якомога більше дослідити історію і традиції народного мистецтва, донести ці завдання до майбутніх поколінь, у Вільшанській бібліотеці-філії проводяться такі заходи: виставки робіт «З духовної скарбниці односельчан», «Золоті руки наших майстрів», зустріч із майстринею Ганною Іванівною Кошик «Мого таланту золота зернина», а також мистецькі години «У звичаях традиціях народу, ти душу краю рідного пізнай» та «Народна творчість – джерело духовного збагачення».

Сьогодні бібліотеки допомагають учневі та вчителю, урядовцю та пенсіонеру, студенту, досліднику, – кожному, хто шукає інформацію про рідний край. Сучасний інтерес суспільства до проблем краєзнавства дає можливість усвідомити всім, що любов до Батьківщини, відповідальність за її долю формуються з дитинства. Саме це зумовлює визнання краєзнавчої функції як однієї з пріоритетних у діяльності бібліотек.

Кетроси у плині століть

Ю.П.Зозуля

У статті подано дослідження історії с. Кетроси (теперішня назва Довжок) Ямпільського району Вінницької області, у тому числі періоду визвольних змагань 1917-1920 рр., трагічних сторінок – розкуркулення, репресії, голодомор, а також розповідь про пам'ятки історії та культури, які збереглися донині.

The article presents a history of the village of Ketrosy (now the village of Dovzhok, Yampil district, Vinnytsia region), including a period of liberation competitions in 1917-1920, tragic pages of "dekulakisation", repressions, a famine and a story about historical and cultural monuments kept up to this time.

Ключові слова: *Ямпільський район, с. Кетроси, П. Луізе, земська школа, Марківська сотня, національно-визвольна боротьба, скіфські кургани, історичні будівлі.*

Певних документальних відомостей про заснування села не знайдено, але це було не пізніше XVII ст., бо 1705 року жителі Кетрос на зібрані кошти побудували дерев'яну церкву, яка слугувала прихожанам до 1860 року.

Назва села походить від молдавського слова «Chetros», що в перекладі на українську означає «камінь».

1853 р. на державні кошти – 20 000 руб. – розпочато будівництво кам'яної п'ятикупольної церкви за проектом архітектора П.Луізе. Будівництво завершено 1868 року. З 1864 р. у Кетросах діє церковно-приходська школа для хлопчиків Кетрос, Підлісівки та Слободи-Підлісівської.

1982 р. казна відпустила 1 200 карбованців, найняла підрядчиком Єфіма Манзара й під його наглядом було збудовано перше шкільне приміщення.

1900 р. у Кетросах проживало 3 175 осіб, з них чоловіків – 1 621, жінок – 1 554, в тому числі православних – 2 649, католиків – 288, євреїв – 235, лютеран – 3.

Як згадує Дмитро Кетрос: «Було це село дуже велике. Воно тягнулося долиною річки Марківки на яких 7-8 верст, та й широке воно було – 4-5 верст у своїй середині. Ділилося на окремі частини, що носили назви – Долина, Байданівка, Горани, Село (центр Кетрос), Дубинівка, Довжок. На ціле село було лише дві родини «польської віри», 6-8 родин жидівських, що мали у своїх руках сільські крамниці, решта населення було українське».

1915 р. відкрито новозбудовану Земську школу з 4-річним строком навчання. Першим її завідувачем був Василь Данилович Крижанівський.

Перша світова війна обійшла наш край стороною, все ж багато сільських чоловіків воювали і багато з них загинули, потрапили в полон, або повернулися додому каліками.

У роки Українських визвольних змагань (1917-1920 рр.) у Кетросах був створений військовий підрозділ Марківська сотня (700-800 чол.), юнаки переважно 18-19 років. Командував підрозділом полковник Семен Ільницький, уродженець с. Кетроси, який воював на румунському й турецькому фронтах.

Козаки Марківської сотні спочатку виконували оборонні функції. Потім Марківська сотня була реформована у Наддністрянський курінь, що оперував по Ямпільщині та на її околицях. Згодом Наддністрянський курінь увійшов до регулярних частин Армії Української Народної Республіки.

Багато козаків Марківської сотні брали участь у Першому Зимовому поході армії УНР, який закінчився 6 травня 1920 року в районі Кетроси-Качківка-Писарівка. Про ці події дізнаємося з книги Петра Дяченка «Чорні запорожці», в якій є такі розділи: «Бої під Кетросами», «Загибель хорунжого Бурби», «Дівчинка з Качківки», де описано про подальші бої у травні з котовцями. У спомині «Дівчина з Качківки» козак полку Чорних запорожців Валентин Сім'янців згадує про те, що бачив місцевого отамана (С.Ільницький – авт.) з його штабом та ім'я його, на жаль, не запам'ятав. У метричній книзі церкви с. Кетроси за травень 1920 року в розділі про померлих читаємо записи про вбитих козаків полку Чорних запорожців Федора (?) та Кирила Ткаченка, які загинули 22 травня, і Федора Грибовського, командира 5-го Київського кінного полку, якого вбито 19 травня.

Для висвітлення національно-визвольної боротьби за Українську державу 1917-1920-х рр. 27 вересня 2011 р. у с. Довжок (Кетроси), за підтримки історичного клубу «Холодний Яр», відкрито музейний комплекс «Марківська сотня».

Розкуркулення, репресії, голодомор 30-х років XX століття зачепили чорним крилом Кетроси. Понад 100 сімей і до 100 чоловік поодинці вислано до Сибіру, запроторено у тюрми. Вижили одиниці, кілька повернулися додому, а більшість загинули, або були розстріляні. А скільки сімей просто вигнали з рідної хати і відібрали все нажите?!

Кетросяни воювали на Польській, Фінській війнах, а на війну з Німеччиною забрали усіх дорослих чоловіків. Понад 824 чол. демобілізували на фронт, 424 з них загинули на фронтах Другої світової війни.

У Довжку збереглися будівлі, які мають історичне значення. Це – Земська школа 1915 року, маєток Ельвангерів 1906 року та Лічманів млин, який збудовано у середині XIX ст.

На сільських полях височіє 5 скіфських курганів («Розкопана могила», «Сонячний», «Одинокий скіф», «Обрій», «Граб-курган»).

На території села знайдено уламки кераміки, крем'яні ножі, скребки та інші предмети вжитку Трипільської і Черняхівської доби.

Історичне краєзнавство для зв'язку поколінь має велике значення у плані патріотизму, відчуття причетності до малої батьківщини.

Джерела та література

1. Кетрос, Д. Так творилося українське військо / Д.Кетрос. – Лондон, 1958.

2. Розкуркулення. Репресії. Голодомор: [с. Кетроси Ямпіл. повіту] / Ю.Зозуля, Т.Онілова. – 2009.

3. Завальнюк, К. Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917-1925 / К.Завальнюк, С.Борсуковський; Іст. клуб «Холодний Яр». – Вінниця, 2009.

4. Історія с. Довжка / Л.Левицька. – 1982.

5. Дяченко, П. Чорні запорожці: [спогади] / П.Дяченко; авт.-упоряд. Р.Коваль. – К.; Вінниця, 2010.

6. Подол. епарх. ведом. – 1901.

7. Фільм «Марківська сотня» С.Кокряцького.

8. Фільм «Отаман Ільницький» Р.Коваля і О.Домбровського.

Меморіал на г. Лисоня як об'єкт пам'яткоохоронного реагування та суспільного захисту 1920-х – поч. 1930-х рр.

В.М.Параційй

У статті досліджуються проблеми національно-патріотичної традиції становлення, збереження та охорони історичних пам'яток, що відображають героїчні сторінки минулого нашого народу, зокрема меморіалу на горі Лисоня, на якій невмирущою славою покрили себе українські січові стрільці.

The article examines problems of a national-patriotic tradition of formation, preservation and protection of historical monuments that represent heroic pages of the past of our nation, especially the monument on Lysonia hill famous for immortal glory of the Ukrainian Sich Streltsi.

Ключові слова: *охорона історичних пам'яток, гора Лисоня, січові стрільці, мілітарна слава, національно-патріотичні традиції.*

«Життя мертвих у пам'яті живих», – стверджував давньоримський поет І тис. до н.е. Горацій. Культ могил полеглих героїв – це одна з найпозитивніших традицій збереження пам'яті про національне героїчне минуле. Адже безсмертними вважав давньокитайський філософ Лао-цзи тих, хто помер, але не забутий.

Гора Лисоня – найвища височина у системі горбовидного пасма правого берега р. Ценівки (притоки Золотої Липи). Вона здіймається на висоту 399 м. і домінує над навколишнім прибережним оточенням. Ця гора – величний природний заказник, який ще й доносить до нас сліди первісного людського життя. Тут у 1927 р. львівський археолог Юрій Полянський відкрив місця стоянок епохи пізнього палеоліту [7, с. 11]. Його колега, Ярослав Пастернак, ототожнив їх мешканців із мисливцями на мамонтів [1, с. 3]. У наступні роки планувалося продовжити польові дослідження у межах Лисоні, але за нез'ясованих обставин вони так і не проводилися. Названі ж пам'ятки закладалися у подальші, радянські, археологічні каталоги вже як шаблонні.

Але найбільшою цінністю Лисоні є цінність меморіальна, яка проявляється у відтворенні історичної пам'яті іншого роду. У часи Першої світової війни беззаперечною і невмирущою славою покрили себе тут українські січові стрільці. Це – ніби відтворена невмируща пам'ять. Пам'ять, яка живе у національній світоглядності, затухає під час пригнічення й отримує масовий вияв у часи відродження.

Бойові дії в межах г. Лисоня упродовж серпня-жовтня 1916 р. – яскравий прояв національно-мілітарного чинника – притягували увагу багатьох ще до завершення війни. Так, у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В.Стефаника зберігається опис бою на Лисоні, зроблений того ж року спеціально для художника Осипа Куриласа [5, с. 540] – живописця, який створив цілу галерею жанрових стрілецьких творів, зокрема й окрему картину «Битва на Лисоні».

Після завершення Першої світової війни та польсько-українських мілітарних зіткнень 1918-1920 рр. на землях Східної Галичини запанували пропольська політична та національно-ідеологічна концепції, які проявилися і в негативному відношенні до українських військово-меморіальних комплексів, зокрема місць бойових дій. Предметом міжнаціональних суперечок (чи, швидше за все, суперечок на рівні: владні структури – українська громадськість) стала в 1920-1930-х рр. г. Лисоня.

1 січня 1925 р. представниці Бережанської філії Союзу українок подали на затвердження проект січового меморіалу на згаданій горі. Проектований символічний пам'ятник було оформлено у вигляді почергово складених, повздовжно та поперечно, снарядних ящиків, вертикально розташованих снарядів, на яких зверху поставлено розірваний снаряд, увінчаний тризубом (див. прорис.) [3, арк. 1-3]. Та лише 6 серпня 1926 р. до воєводського уряду в Тернополі прийшов лист-відповідь зі Львова за підписом проф. Й.Піонтровського. У ньому зазначено, що воєводське консерваторське управління забракувало проект, мотивуючи це нібито невідповідністю пам'ятника «загальній природній естетиці». Пропонувалося, щоб новий варіант проекту відображав академічні мистецькі риси. А 17 серпня 1926 р. вищеозначене рішення було продубльовано з Тернополя до Бережанського повітового староства [3, арк. 4]. Реальні ж підстави для відмови були, вважаємо, зовсім інші.

Адже Лисоня вже перетворилася на символ національного військового героїзму та невмирущої слави. І в такому меморіальному відтворенні її важливу роль почали розуміти з середини 1920-х рр. представники Тернопільського воєводського та Бережанського повітового осередків «Товариства охорони воєнних могил». 1927 р. насипаний, за їх ініціативи, меморіальний курган на Лисоні стає місцем всенародного святкування. А проект щорічного національного свята-реквієму подається в 1929 р. на розгляд сеймового засідання [1, с. 253-254].

1928 р. Н.Гірняк як керівник Тернопільського Пластового коша (і голова воєводської філії «Товариства охорони воєнних могил») разом із пластунами відвідали г. Лисоню. Близько 200 пластунів й пластунок слухали його розповідь про значимі події недавнього історичного минулого. Могилу на горі та могили січовиків у недалекому лісі прикрасили китицями польових квітів. А ввечері того ж дня у Бережанах відбувався великий концерт для громадянства, де Н.Гірняк виголосив вступне слово [8, с.125-126].

Проблема збереження й патріотично-виховного використання меморіальних місць, як-то Лисоні, була в центрі уваги представників інших осередків згаданого товариства. Так, 8-9 червня 1930 р. члени Підгаєцької повітової філії «Товариства охорони воєнних могил» організовували збір коштів, частина з яких мала бути використана на «поправу воєнних могил» (зокрема й на Лисоні). Про це свідчать листи до Підгаєцького повітового староства від 7 травня та 10 червня 1930 р. [4, арк. 7-8].

Одним із активних пропагандистів культу полеглих героїв був Лев Лепкий – журналіст, публіцист, співзасновник Товариства у Львові. У 1920-х рр. він декілька разів у часописах акцентує увагу на стані військових могильних і курганно-меморіальних комплексів й закликає до їх збереження, розуміючи під цим ще й показовий рівень цивілізаційності нації. Пророче звучать його слова: «Народ, який зберігає у своїй країні історичні сліди, які б вони не були і якого б не були походження, виявляє велику культуру в очах кожного чужинця і, навпаки, де це не діється, там некультурність відразу впадає в очі» [6, с.15]. Слід також зазначити, що Л.Лепкий особисто розробляв ескізи пам'ятників та могил загиблих, зокрема у с. Семиківці (Теребовлянщина); а проект пам'ятника у Винниках мав задум надзвичайно подібний до пропонованого представницями Бережанської філії Союзу українок для меморіалу на Лисоні. Напрошуються, як бачимо, чіткі аналоги.

Національно-символічним смисл Лисоні сприймався й іншими українськими патріотичними силами краю. Зокрема, члени організації «Юнацтва» ОУН на Зелені свята проводили масові урочистості коло стрілецької могили на горі. Гімназисти проводили збір грошей на встановлення пам'ятника та каплиці. У цьому активну участь брали такі, в майбутньому відомі, особистості, як Ярослав Скасків, Степан Голяш, Іван Швак, Осип Дяків, Мирослав Кушнір. Вони також організовували молодіжні походи на Лисоню й до стрілецького цвинтаря у сусідньому с. Посухів, який почали зводити у 1931 р. за проектом інженера Мацілинського [2, с.77-78].

Подібна діяльність викликає, зрозуміло, протест польської адміністрації, яка сприймала цей всенародний ажіотаж навколо могили-символу як політично-небезпечний. Адже прославляється героїка недавнього минулого, в результаті чого народна пам'ять поновлює національно-усвідомлюючі чинники. А це протирічило пропольським політичним та адміністративно-територіальним концепціям. Тому й був реальний спротив. Зокрема, під час одного з виходів тернопільських пластунів, очолюваних Н.Гірняком, на Лисоню, поліція намагалася їх заарештувати [8, с. 126].

Негативне відношення до меморіалу на Лисоні як символу національного духу мало й своє варварсько-практичне відображення. Протягом 1929-1930 рр. могилу декілька разів розкопували. Про такі цинічні факти не один раз публікувалися замітки в часописі «Новий час». І це було поштовхом до більш активних протестів української сторони, зокрема на рівні сенатських дебатів. Профанаційовану могилу й хрест на ній постійно відновлювали. Так, протягом листопада 1930 р. факти свідчать про три випадки нищення хреста на могилі-символі січового стрілецтва. Вони були підставою для судових позовів посла Володимира Целевича та бережанського адвоката, знаного в регіоні суспільно-політичного та культурного діяча Володимира Бемка. Українська спільнота відновлювала могилу, ставила новий хрест [1, с. 253-259]. Але ненадовго.

Меморіальна могила на г. Лисоня була постійним об'єктом польсько-українських зіткнень і в подальші роки. Повне її осквернення прийшло з утвердженням на західноукраїнських землях радянської адміністративної системи. Такі ж проблеми переживав і січовий цвинтар у с. Посухів.

Слід зауважити, що польські патріотичні сили на землях Бережанщини проводили доволі активну діяльність по відродженню пам'яті про своїх загиблих героїв. В одному з офіційних видань навіть було зафіксовано наступний стан речей: «… у місті нашому утримується сильний дух громадський», а з Бережан вийшло багато відомих діячів польських мілітарних сил періоду Першої світової війни та подальших років [9, s.10].

Наступне офіційне повідомлення на підтвердження думки: «Бережани. Мешканці повіту поставили при римо-католицькому костьолі парафіяльному в Бережанах пам'ятну плиту в честь полеглих героїв у битвах за волю Вітчизни». Урочистості відбувалися за участі військового командування, делегацій місцевих шкіл, цехів, окремих груп міщан і гостей (переважно – що особливо заакцентовано – поляків і євреїв). Від польського повітового об'єднання народних шкіл було покладено окремий вінок на гріб славної пам'яті полковника Антонія Горчинського, «могила якого є під сталою опікою згаданого товариства» [10, s.10]. Усе це мало яскраве ідеологічне вираження, всебічно підтримуване на рівні тогочасного пануючого державницького світогляду. А українська національно-патріотична (зокрема й військова) традиція зберігалася й відображалася через різні форми суспільної та приватної ініціативи; ініціативи справжньої, свідомої, адже проявлялася вона у складних умовах політичного (часто й силового поліцейського) тиску.

Гора Лисоня – це не тільки історична традиція мілітарної слави українства, але й показник національного (народного) відношення до героїчних сторінок минулого та діяльності по збереженню їх слідів і пам'яті. Події навколо Лисоні 1920-1930-х рр. показали нам позитивні приклади такого відношення, збереження та охорони (навіть у доволі екстремальних політичних умовах). Залишається надіятися, що в умовах українського державницького сьогодення відношення до пам'яті минулого буде таким же усвідомленим і патріотично-вивіреним.

Джерела та література

1. Бережанська земля: іст.-мемуар. зб. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1970. – Т. 1.

2. Глинський, Я. Родина нескорених / Я. Глинський // Дзвін. – 2003. – № 9.

3. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 61.

4. Там же. – Спр. 426.

5. Лазарович, М. Легіон Українських січових стрільців / М.Лазарович. – Т., 2005.

6. Лепкий, Л. Де наші пам'ятники минулого? / Л.Лепкий //Альманах-календар «Червоної калини» на 1929 рік. – Л., 1928.

7. Полянський, Ю. Нові археологічні знахідки з Галичини / Ю. Полянський. – Л., 1927.

8. Уніят, В. Никифор Гірняк. Життєвий шлях Отамана / В.Уніят. – Т., 2010.

9. Brzezany 1530-1930. – Brzezany, 1930.

10. Sprawozdanie polskiego towarzystwa opieki nad grobami bohaterow (Towarzystwa polskiego zalobnego krzyza) za rok 1925. – Lwow, 1926.

Розвиток історичних подій другої половини 1920-х – першої половини 1930-х років у селі Вівсяники (Козятинський р-н Вінницької області)

І.П.Гуменюк

У статті подано результати дослідження історичних подій у с. Вівсяники за зазначений у заголовку період за матеріалами Державного архіву Вінницької області та свідчень очевидців – місцевих респондентів.

The article deals with results of the research on historical events in the village of Vivsianyky for the period mentioned in a title according to materials of Vinnytsia Region State Archive and testimonies of local respondents.

Ключові слова: *Козятинський район, с. Вівсяники, історія, насильницька колективізація, голодомор, Державний архів Вінницької області.*

Для написання даної статті автор використав ряд інформативних джерел, серед яких слід відзначити кілька. Наймасивніші та найцікавіші матеріали, які містять у собі відомості про розгортання подій в зазначений період часу були зібрані автором від очевидців, тобто матеріали зі свідчень місцевих респондентів. Цікавий масив матеріалу зберігається у фондах Державного архіву Вінницької області, а саме у фонді П-714 (у першому описі), який містить документи, що характеризують події 1920-1940-х рр.

Як і всі населені пункти України, село Вівсяники має свою унікальну історію, що формувалася протягом багатьох століть.

Сама назва села промовисто засвідчує значення вівса як головного злаку, що вирощувався на цих землях. Поповнювати запас фуражу для натруджених коней потрібно було регулярно і вчасно. Мандрівники вже заздалегідь знали, що саме у даному місці вони безперешкодно роздобудуть чудового вівса і за доступною ціною. Жителі поселення спеціалізувалися, так би мовити, на вирощуванні цієї необхідної для кінного транспорту культури. І мали від цього пожиток. Село було своєрідною, як тепер кажуть, «заправною станцією» [1, с. 244] для кінного транспорту.

Кардинальні зміни розпочалися на початку XX століття. У 1917 р. люди сприйняли події революції з великим ентузіазмом і почали знищувати все ненависне, хоча й не завжди думаючи, наскільки велику шкоду чинять. Варто коротко навести кілька прикладів подій, що були скоєні місцевими селянами у цей період. Наприклад, маєток, у котрому проживала панська родина, був повністю розгромлений та спалений. Пожежею була знищена чудова бібліотека та інші речі, лише деякі селяни розбирали книги для себе (і, напевно, лише ті, що курили). Звичайно, деякі інші речі також були розібрані людьми. Наприклад, досить велике дзеркало було винесено з маєтку, проте, напевно, нікому не було потрібно і тому його знищили чудернацьким методом. Привели бичка, навпроти якого розташували накрите мішковиною дзеркало, і коли дзеркало розкрили, бичок, побачивши своє відображення, розбив дзеркало рогами [2].

Слід зазначити, що даний маєток був розташований на теперішній вулиці Марихіна, на кутку, що має назву Пеньківка [3].

Українська революція, що розколола український народ на багато частин, які підтримували різні сили, докотилася і до с. Вівсяники – і життя людей погіршувалось з кожним днем.

Загалом, двадцяті роки не були легкими для новоствореної радянської держави. Країна з величезними труднощами починала заліковувати рани, спричинені революційними потрясіннями, громадянською війною, вторгненнями численних інтервентів.

Розруха і нестатки нагадували про себе буквально на кожному кроці, поставали серйозними перепонами на шляху до проголошення кращого життя [4, с. 9]. Саме із середини 1920-х рр. на селі починалися зміни в господарчому житті селян.

Варто згадати, що 1926 р. в Україні було 55 тисяч сіл та хуторів, понад 5 мільйонів селянських дворів. Майже дві третини селян пристали до різних форм кооперації, дбаючи про власне господарство. Найбідніші з них, а таких виявилося 267 тисяч, заснували 12 тисяч колгоспів. З цих колгоспів понад 9 тисяч були товариствами спільного обробітку землі (ТСОЗ), в яких не усуспільнювалися основні засоби виробництва. Українські хлібороби не поспішали до колгоспного ярма. Економічна самостійність більшості селян перешкоджала швидкій реалізації сталінських планів із заготівлі зернових, тому постала ідея суцільної колективізації селянських господарств та масового створення колгоспів – сталінських «фабрик зерна» [5, с. 3].

Не було винятком і с. Вівсяники. На базі земельних фондів у другій половині 1920-х рр. було створено два колгоспи: імені Фрунзе та імені Кірова. Перший мав у користуванні 1311,87 га орної землі, другий – 1004,70 га [6, арк. 76].

Для господарювання на цих землях весь реманент та велику рогату худобу колективізовували, натомість обіцяючи, що молочні та м'ясні продукти продаватимуть у сільській кооперації, яка невдовзі мала розпочати своє функціонування. Тих, хто відмовлявся виконувати наказ, чекало покарання. Найчастіше господарів з «непокірних» господарств садили за ґрати, або ж у «холодну», до тих пір, аж поки не погоджувалися передати

своє майно в колгоспне користування [7]. Дані прояви були досить частими в селі, проте вони аж ніяк не вплинули на формування двох колгоспних господарств.

Перш за все було кооперовано весь господарський реманент, а саме: плуги та борони, дрібний господарський реманент (граблі, сапи, вила, катки), забирали навіть батоги [8]. Проте відомі випадки, коли господарі ухилялися від цілковитої реквізиції господарського реманенту і хоча б щось залишали, наприклад, батога [9]. Більшість землеробських знарядь праці були виготовлені з дерева, як із найпоширенішого матеріалу, котрий можна було дістати без труднощів, і, звичайно, при неправильних умовах зберігання він починав масово псуватись і його доводилось виготовляти заново, або ж ремонтувати.

Варто зауважити, що така ситуація подобалася далеко не всім, і тому ще наприкінці 1920-х рр. у селі часто відбувалися заворушення і вбивства комуністів та комсомольців. Там, звичайно, був осередок комуністів та комсомольців, хоча і досить незначний. Відомим у селі комуністом на той час був чоловік на прізвище Марченко, що досить вправно володів шаблею і тому був великою загрозою для повстанців та невдоволених. Проте коли одного разу він, втомлений, спав у клуні разом зі своїм товаришем, цим скористалися повстанці, вони прийшли до нього додому, і хоча його дружина зустріла їх голосно говорячи, він вчасно не прокинувся. Його, разом із товаришем, зв'язали та вивели в поле і розстріляли [10].

Інший випадок стався 1929 р., приблизно навесні або ж улітку. Один із кутків у цьому селі називався Капкас і саме там жили комсомольці та деякі бідні родини, котрі першими вступили до колгоспу. Повстанці скористалися спекотною погодою та підпалили хату, де жили комсомольці. Пожежа наробила великого переполоху. Люди бігли до своїх осель та починали мочити солом'яні стріхи водою, накриваючи їх мокрими ряднами, а діти, які були в той час самі вдома, втікали до сусідів, в котрих хата накрита черепицею і мала менше шансів загорітися. Така хата була у баби Дирчихи [11]. Проте ці події не перешкоджали та не припиняли масового висилання та розкуркулення, що поширювалися по селі протягом 1920-30-х років.

Господарства діяти в нормальному ритмі не могли і через посухи, що були досить частими в селі на той час. Саме наприкінці 1920-х рр. була велика посуха. Влітку на деревах скручувалося, засихало та обпадало листя, а до сільського ставу приганяли череди великої рогатої худоби з сусідніх сіл Коритуватої та Муховатої [12].

Але вже на початку 1930 року (в лютому місяці) занедбані колгоспи знову почали укомплектовувати та збирати все назад. На момент утворення господарств, в них нараховувалося 3200 га землі та 470 коней [13, арк. 13].

Зважаючи на це, масові виступи та незадоволення селян продовжувалися не тільки в даному селі, а й по всій території України. Кількість учасників антирадянських селянських повстань зростала з кожним днем. Якщо у січні 1930 року в 45-ти селянських заворушеннях брали участь 13 410 чоловік, то в лютому в 200-х заворушеннях – 59 600 чоловік, а в березні кількість антирадянських виступів сягнула до 2945, у яких взяли участь 877 610 повстанців [14, с. 91].

Україна була надзвичайно важливим в економічному, політичному, геостратегічному плані регіоном радянської імперії. Потенціал її промислового і сільськогосподарського виробництва складав підвалини національної безпеки СРСР. Водночас сільське населення республіки залишалося живильним середовищем українського патріотизму, джерелом самостійницьких прагнень, чинило впертий спротив колективізації, хлібозаготівлі, радянізації. Небезпека, за висловом Сталіна, «потерять Украину» [15, с. 7] визначала заходи всеосяжної і неослабної уваги до республіки.

Початок колективізації передбачався в артільній формі. Вже з лютого 1930 р., коли було опубліковано новий зразковий статут сільгоспартілі «як перехідної форми до колгоспу», масово почали, за наказом наркома землеробства СРСР Я.Яковлєва, усуспільнювати корів, коней, дрібну худобу і птицю [16, с. 27].

У 1932 р. почалася масова конфіскація хліба та інших продуктів харчування. Забиралися усі зернові фонди, тому що кількість продуктів, які потрібно було здати, була занадто велика для будь-якого господарства.

На об’єднаному засіданні політбюро ЦК і президії ЦК ВКП(б) 27 листопада 1932 р. Сталін пов'язував провал хлібозаготівель не з політикою розкладки, а зі шкідництвом і саботажем в колгоспах і радгоспах. «Було б нерозумно, – заявив тоді генсек, – якби комуністи, виходячи з того, що колгоспи є соціалістичною формою господарства, не відповіли б на удар цих окремих колгоспників і колгоспів нищівним ударом» [17, с. 45].

На Поділлі у 1932 р. було вже кооперовано 61,4% селянських господарств. Насильницька колективізація ще більше призвела до різкого падіння урожайності, відбивала в селян любов до землі, перетворювала їх у покірних виконавців розпоряджень влади. Справжні господарі були знищені, бездоглядна худоба продовжувала гинути, землі заростали бур'яном, а врожаї все падали й падали [18, с. 9].

Поділля було суто хліборобсько-селянським регіоном. За даними облвиконкому, у новоствореній Вінницькій області у 1932 році функціонувало 2610 місцевих рад, з них – 2551 – селянська [19, с. 13], тобто 97,7% [20, с. 13].

Селяни с. Вівсяники, як і України, були доведені до відчаю. Взимку 1932 року, обезсилені та зголоднілі, люди розходилися по найближчих містах. Для того, щоб обігріти хату, люди забирали дерев'яні хрести з кладовища, речі міняли та продавали в містах та на базарах – кожний виживав, як міг [21].

На початку 1930-х рр. головою сільської ради у Вівсяниках був Михайло Онуфрійович Безкоровайний. Він – один із перших вступив до новоствореного колгоспу і за це невдовзі поплатився. Його було серйозно покалічено невдоволеними ситуацією, що складалася на той час [22, с. 2].

У зв’язку з конфіскацією зернових запасів у селянських господарствах поширювалися крадіжки зернових

з державних установ. Деякі випадки таких крадіжок призводили до неочікуваних наслідків. Наприклад, вночі 11 серпня 1931 р. у районі молотарки, неподалік с. Вівсяники, було скоєно крадіжку пашні, а злодії втекли з украденим на підводі в напрямку сусіднього села Коритувата.

Щоб упіймати втікачів, голова колгоспу Волосенко зібрав 30 активістів (15 кінних та 15 піших). Увірвавшись до села, вони, не повідомивши керівництво населеного пункту про скоєне у Вівсяниках, почали чинити самосуд, фізично знущаючись над усіма, кого зустрічали. Голова сільської ради Вівсяників Іщук з іншими членами загону, озброївшись палицями та обрізами, били селян, котрі поверталися з нічних робіт із молотарки. Побиття селян супроводжувалося пострілами.

Місцеві селяни були переконані, що село стало жертвою нападу групи бандитів, і всі, хто зустрічав загін, починали втікати, а вслід їм лунали постріли. Сторож, який охороняв приміщення церкви почав бити у дзвони на сполох, сповіщаючи таким чином селян про небезпеку. Проте до нього під'їхали троє чоловіків і забрали його із собою. Також Волосенком і деякими іншими членами загону було побито машиніста Вигурського, а коли останній спитав, за що його побито, то Волосенко, використавши нецензурну лайку, вдарив селянина у груди прикладом.

Загалом було побито 5 чоловік. Селяни с. Коритувата були обурені такими подіями і заявляли, що таким чином могли діяти лише бандити. Для того, щоб розібратися у ситуації, яка виникла, та покарати винних, у села Вівсяники та Коритувата було направлено слідчого [23, с. 55].

Починаючи з 1932 р., по селі ходили уповноважені і комнезами та збирали залишки продовольства. Серед них відданістю справи вирізнялася жінка, котра навіть із глечиків витрушувала зерно та інший харч. Односельчани через це називали її «тхорицею». Шукали продовольство всюди, навіть у печах серед попелу. Відомі й деякі імена активістів та реквізиторів. Цим займалися Міщук Ганна Омелькова, Міщук Параска, Кочубейник Махтод, Кочубейник Ганна [24, с. 1280], також своєю жорстокістю відзначалися й інші односельчани: чоловіки на ім'я Йосип, Каленик та Джурак [25].

Кожна сільська родина виживала самотужки. Хоча й відомі випадки, коли найближчі родичі допомагали один одному. В селі протягом 1932 року функціонував млин, котрим завідував поляк Демет. Мельником працював Порхун Сергій Галапонович, котрий потроху брав тісто, яке виробляв у млині з борошна. Саме завдяки цьому вся його родина, що складалася з дев'яти чоловік, змогла пережити страхітливі роки [26, с. 90].

Щоб вижити, поодинокі школярі влаштовувалися пастухами колгоспних коней, проте вони досить рідко отримували допомогу від голови колгоспу ім. Кірова Клюцківського та бухгалтера Скомарівського, навіть коли просили виписати один кілограм посльоду [27, арк. 1].

У селі були зафіксовані випадки канібалізму, навіть молоді люди, комсомольці, вчиняли цей страхітливий злочин. Мертву дитину почали їсти жінка, що раніше пекла проскурки для церковних служб і називалася проскурниця, та дві її дочки Кася та Таіся [28]. Відомі випадки, коли відрізали кінцівки у мертвих людей та споживали в їжу, або ж батьки різали своїх дітей і не тільки споживали в їжу, а ще й возили продавати м'ясо на залізничну станцію Голендри [29, с. 1279]. Таранюк Онуфрій також зарізав свого сина та з'їв, так само вчинила Вірбіцька Оксана [30, с. 1279].

Люди виїдали все підряд. Той, хто мав вогнепальну зброю, полював на воронів та інших птахів, варив сухі волові та свинячі шкіри. Люди, котрі мали трохи їжі, допомагали своїм родичам картоплею. Наприклад, тодішній голова колгоспу ім. Фрунзе Ягон Стойка допомагав родині свого дядька картоплею [31]. Їли також різні гірчаки та бур’яни, гнилі буряки, і щавель, з котрого варили борщ, проте хто наїдався багато гірчаку, той відразу і помирав. З берестків пекли буцики, сушили і перетирали на муку, з бурякового насіння пекли пампушки. Їли також листя з вишні та вишневий клей. Споживали лободу, кропиву, пастернак, дику моркву, насіння з акації та липи, ловили горобців [32]. Їли буряки-висадки, мерзлу картоплю, щавель та кропиву, сушили зелене жито й пекли зелені коржі [33, с. 607].

Саме в той час, 1933 року, із зерносховищ Вінницької області кожен день вивозили залізницею 150 тисяч пудів зерна. Про це секретарю ЦК ВКП(б), завідувачеві сільськогосподарського відділу Кагановичу Л.М., повідомляв секретар Вінницького обкому КП(б)У Чернявський В.І., просячи надати більше 600 вагонів для вивозу, так як зерно на зернових пунктах та складах перегрівалось і гинуло [34, арк. 252-253].

Частими були крадіжки зернових культур як із колгоспних, так і державних складів. І хоча люди були доведені до відчаю, в офіційних документах зазначалося, що ці крадіжки проводяться куркульськими антирадянськими елементами, дії яких направлені на підрив посівної кампанії навесні 1933 р. І для того, щоб зменшити їх активність, ЦК пропонувало розгорнути широку роботу з розкриття куркульської провокації, мобілізувавши колгоспну масу на боротьбу з куркулями та їхньою агентурою, а також посиливши охорону всіх хлібних складів [35, арк. 2]. Дані настанови погіршували становище простих селян і давали поштовх активістам, котрі у своїх односельчан конфісковували продукти харчування.

У часи голоду в селі померло досить багато людей. Їх тіла на цвинтар вивозив Настирчук Гаврило, за що отримував один кілограм хліба в день. Смертність була настільки високою, що він не встигав закопувати тіла, залишаючи їх на землі [36]. Навесні, коли вітер дув у сторону села, сморід був нестерпним.

Незважаючи на такі значні втрати, селяни продовжували працювати. 1933 р. обмолот зернових продовжувався 107 днів, а 1934 р. – 36. Урожайність зернових була не високою і становила на 1933 р. з одного гектара пшениці – 11,5 ц, жита – 12,5 ц, ячменю – 9,6 ц, вівса – 11,1 ц та столових буряків – 80 ц. Поганий стан посівних

фондів позначився на урожайності і в 1934 році. З одного гектара було зібрано пшениці – 8,8 ц, жита – 3,43 ц, ячменю – 8,29 ц, вівса 10,81 ц та столових буряків – 119,85 ц [37, арк. 13-14].

Щодо скотарства, то протягом 1932-1934 рр. ситуація виглядала наступним чином: у 1932 р. на балансі господарства були 181 кінь та 2 лошат, 59 корів та 63 телят, 14 волів, 50 свиней та 59 поросят, 26 овець та 44 барани; у 1933 році – 182 коней і 4 лошат, 44 корови та 64 телят, 17 волів, 48 свиней та 146 поросят, 32 вівці та 25 баранів; у 1934 р. – 212 коней та 35 лошат, 41 корова та 54 телят, 39 волів, 36 свиней та 131 порося, 30 овець та 38 баранів.

1932-1933 рр. лише подільський регіон втратив 1 мільйон 127 тисяч 761 особу. Звичайно, не можна стверджувати, що всі подоляни стовідсотково стали жертвами Голодомору. Частина подолян змогла втекти на новобудови, інші – за кордон, але переважна більшість – померли саме від голодної смерті [38, с. 288].

Джерела та література

1. Мельник, П. На споконвічних перехрестях. – Вінниця, 2009. – С. 244.

2. Запис автора 2 березня 2010 р. від Пастушенко Домки Харитонівни, 1925 р.н., жительки с. Вівсяники.

3. Там само.

4. Винокурова, Ф. Голод 1932-33, 1946-47. Вінницька область: док. і матеріали / Ф.Винокурова, Р.Подкур. – Вінниця, 1998. – С. 9.

5. Марочко, В. Голодомор 1932-1933 / В.Марочко. – К., 2007. – С.3.

6. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф.Р. – 2355. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 76.

7. Запис автора 20 травня 2010 р. від Гуменюка Петра Павловича, 1956 р.н., уродженця с. Вівсяники.

8. Запис автора 22 жовтня 2009 р. від Гуменюк Надії Сергіївни, 1925 р.н., жительки с. Вівсяники.

9. Там само.

10. Там само.

11. Там само.

12. Запис автора 26 травня 2010 р. від Пастушенко Домки Харитонівни…

13. ДАВіО. – Ф.П. – 714. – Оп. 1. – Спр. 185. – Арк. 13.

14. Василів, В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) /В.Василів, Л.Віола. – Вінниця, 1997. – С. 91.

15. Голодомор 1932-1933 років в Україні: док. і матеріали. – К., 2007. – С. 7.

16. Король, В. Трагедія голоду 1932-1933 років: погляд з відстані часу / В.Король // Історія в шк.. – 2003. – № 11-12. – С. 27.

17. Кульчицький, С. Загадки українського голодомору / С.Кульчицький // Політика і час. – 2007. – № 5. – С. 45.

18. Шульга, І.Г. Голодомор на Поділлі / І.Г.Шульга. – Вінниця, 1993. – С. 9.

19. Гальчак, С.Д. «Білі плями» скорботи: причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі /С.Д.Гальчак. – Вінниця, 1999. – С. 13.

20. Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр. Голодомор: причини і наслідки. – Вінниця, 2003. – С. 13.

21. Запис автора 22 жовтня 2009 р. від Гуменюк Надії Сергіївни…

22. Чернега, Н. Через сиву пелену років / Н.Чернега // Вісн. Козятинщини. – 1996. – 22 трав. – С. 2.

23. ДАВіО. – Ф.П. – 714. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 55.

24. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Вінницька область. – Вінниця, 2008. – С. 1280.

25. Запис автора 26 травня 2010 р. від Пастушенко Домки Харитонівни…

26. Гуменюк, І.П. Голодомор 1932-1933 рр. за спогадами очевидців (свідчення Гуменюк Надії Сергіївни, жительки села Вівсяники Козятинського району) // Наук. вісн. / Вінниц. територ. від-ня Малої акад. наук України. – Вінниця, 2009. – Вип. 2. – С. 90.

27. ДАВіО. – Ф.Р. – 6021. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

28. Запис автора 22 жовтня 2009 р. від Гуменюк Надії Сергіївни…

29. Національна книга пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. – Вінниця, 2008. – Вінницька область. – С. 1279.

30. Там само.

31. Запис автора 6 січня 2010 р. від Гуменюк Надії Сергіївни…

32. Запис автора 26 травня 2010 р. від Пастушенко Домки Харитонівни…

33. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.: зб. матеріалів та док. – Вінниця, 2007. – С. 607.

34. ДАВіО. – Ф.П. – 136. – Оп. 3. – Спр. 70. – Арк. 252-253.

35. ДАВіО. – Ф.П. – 714. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 2.

36. Запис автора 22 жовтня 2009 р. від Гуменюк Надії Сергіївни…

37. ДАВіО. – Ф.П. – 714. – Оп. 1. – Спр. 185. – Арк. 13-14.

38. Петренко, В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20-30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору – геноциду. – Вінниця, 2008. – С. 288.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Батозька битва у контексті подільської та загальноукраїнської історії

О.К.Струкевич

У статті відслідковуються передумови та значення битви під Батогом, наслідком перемоги в якій стало повторне визволення територій Брацлавського, Київського, Чернігівського та східних регіонів Подільського воєводства від польської шляхти, що ознаменувало завершення в Україні селянської війни – складової Національно-визвольної.

The article keeps up with preconditions and an importance of the Battle under Batih the result of which was a re-liberation of territories of Bratslav, Kyiv, Chernihiv and eastern regions of the Podilian province from the Polish gentry marking the end of Peasants' War in Ukraine as a part of National and Liberty War.

Ключові слова: *битва під Батогом, Білоцерківський мирний договір, Богдан Хмельницький, Українська козацька держава, незалежність, селянська війна.*

Значення битви під Батогом не зрозуміти, якщо вирвати її із загального історичного контексту. Суспільно-політичне життя в Українській козацькій державі визначалося наслідками воєнної поразки під Берестечком влітку 1651 р.

Зупинення ворога під Білою Церквою. У ті важкі для України місяці Б.Хмельницький виявив надзвичайну витримку та енергію. Звільнившись із татарського полону, гетьман негайно ж зайнявся відродженням боєздатної армії. До початку вересня у районі Білої Церкви він зосередив 60-тисячне військо, прикрите відновленими чи спорудженими заново надзвичайно міцними укріпленнями. Протягом 3-5 вересня об'єднане польсько-литовське військо розпочало облогу й штурм Білої Церкви, і незчулося, як саме потрапило в оточення. Україну від Дністра до Дніпра охопила нова хвиля повстань.

Свідчення очевидця з ворожого боку. «Ворог не хоче пустити нас за Білу Церкву і сильно зміцнює свій табір тепер ми оточені ворогом звідусіль – спереду, з боків і позаду. Селяни руйнують за нами мости й переправи, погрожуючи нам: „Якщо б ви і хотіли втекти, то не втечете."».

Білоцерківський мирний договір. Потребуючи перемир'я, обидві сторони погодилися на переговори, а 18 вересня 1651 р. було укладено мирний договір. Територія, контрольована гетьманом та українською адміністрацією, обмежувалася кордонами Київського воєводства. Козацький реєстр скорочувався до 20 тис. осіб. До Брацлавського і Чернігівського воєводств мали повернутися польські магнати, шляхетські війська та урядовці.

Українське суспільство було настільки обурене договором, що проти Б.Хмельницького вибухнули повстання селян і міщан, виступила і Запорозька Січ. Проявляли незадоволення козаки і старшини.

Батозька битва. Тому з ранньої весни 1652 р. гетьман розпочав підготовку до нових битв з Польщею. До боротьби готувалася й Польща. Коронний польний гетьман М.Калиновський, зібравши під свою команду 35-тисячне військо (з них 20 тис. жовнірів: 8 тис. піхотинців та 12 тис. кіннотників-гусарів), розташувався біля гори Батіг на Брацлавщині. Будований ним табір міг легко вмістити і 100 тис. вояків.

Не дочікуючись, коли це станеться, Б.Хмельницький вирішив завдати удару на випередження. Підготувавши у суворій таємниці близько 12-15 тис. козаків та заручившись підтримкою татарської орди чисельністю 15-20 тис. степовиків, Б.Хмельницький вирушив у похід.

Щоб наблизитися до польського табору непомітно, гетьман використав привід з одруженням свого сина. Ще 1650 р. Василь Лупул – молдовський господар – пообіцяв видати свою дочку заміж за Тимоша Хмельницького. Однак після Берестечка володар Молдови відмовився виконувати свої зобов'язання. І тепер гетьман звернувся до М.Калиновського, щоб той пропустив Тимоша Хмельницького з невеликим загоном до Молдови. Хмельницький передбачав, що коронний гетьман спробує знищити цей загін. Тому й сам рухався непомітно позаду сина на відстані нетривалого переходу.

22 травня передові частини Тимоша Хмельницького і татар підійшли до табору. Хоча загони Тимоша не демонстрували ніяких бойових намірів і йшли похідним маршем повз табір, коронний польний гетьман кинув проти них кінноту. Жовніри зуміли відкинути козаків за півмилі від польського табору. Тоді на допомогу козакам і татарам прибули нові загони Тимоша. Вони включилися у бій, а потім всі разом зімітували відступ і заманили поляків у заздалегідь підготовану засідку. Зі значними втратами тепер довелося відступати полякам аж до свого табору. До вечора табір був цілком оточений, поки що силами Тимоша.

Досвідчений польський генерал З.Пшиємський, підозрюючи небезпеку, під час воєнної ради запропонував польному гетьману залишити у таборі артилерію та піхоту, а самому на чолі кінноти пробиватися до Кам'янця по допомогу. Проте гонор М.Калиновського взяв гору і він наказав готуватися до битви з менш чисельним противником.

Наступного дня, несподівано для поляків, з'явився Богдан Хмельницький і вирівняв сили сторін. Він одразу помітив прорахунки Потоцького. Головним прорахунком того була спроба організувати відносно нечисельними силами величезний табір. За такої обставини оборона не могла бути стабільною. Український гетьман наказав атакувати табір одночасно з усіх боків.

Незважаючи на сильний вогонь артилерії, козаки відчайдушно атакували ворожі укріплення. Наснаги їм додавало прагнення відомстити за Берестечко. Після першої години бою поляки усвідомили, що не зможуть утримати позицій. Запанікували славетні польські гусари. Кіннота почала відступати до Південного Бугу, сподіваючись там вирватися з табору. Калиновський спробував зупинити відступаючих, проте ніхто не зважав ні на нього, ні на його оголену шаблю. Тоді польський гетьман наказав відкрити вогонь по втікачах німецькій піхоті. За допомогою такого крайнього засобу Калиновський зумів повернути на поле бою більшу частину кінноти.

Тим часом у таборі загорілися запаси соломи та сухого сіна. Вогонь перекинувся на намети. Розпочалася страшна пожежа. Козаки й татари посилили натиск і прорвалися всередину табору. Калиновський відступив до редутів німецьких ландскнехтів. Застосувавши артилерію, козаки доволі швидко оволоділи й цією позицією.

До вечора польська армія припинила своє існування. Загинули М.Калиновський, З.Пшиємський, М.Собеський. Разом із ними загинули син Калиновського і багато офіцерів із магнатських родин, які складали штаб польської армії. Польський дослідник Я.Мацішевський визнав, що такої нищівної поразки Польща до того не зазнавала. На полі битви під г. Батіг полягла половина усіх гусарів Речі Посполитої. Польська корона втратила й усю піхоту: убитими або полоненими. Такого розгрому не зазнавала жодна польська армія протягом XVI-XVIII ст.

Для захисту держави польський король знову був змушений оголошувати «посполите рушення» – народне ополчення. Перемога під Батогом стала зразком мужності бійців і таланту полководця, лицарською відплатою за берестецьку катастрофу. Знавці військового мистецтва порівнюють перемогу під Батогом з переможною битвою карфагенського полководця Ганнібала над римською армією під Каннами.

Перемога під Батогом стала сигналом для нового спалаху селянської війни. Територія Брацлавського, Київського, Чернігівського та східних районів Подільського воєводств знову була звільнена від польської шляхти. На думку українських дослідників, звільнення та повторне визволення даних регіонів від польської шляхти ознаменувало завершення в Україні селянської війни, яка була складовою Національно-визвольної війни.

Богдан Хмельницький знову відновив кордон по Дністру і Случі. Українська козацька держава здобула фактичну незалежність. Гетьман після битви вперше поставив підпис як незалежний володар: «Божою Милістю гетьман Війська Запорозького». До того часу у своїй титулатурі гетьман завжди вказував, що він гетьман з ласки Його Королівської Величності.

Внаслідок перемоги під Батогом українська козацька старшина пишається своїм незалежним статусом і теж підкреслює незалежність влади гетьмана. Так, 1653 р. сіверський сотник Пилип Уманець повідомляв московському севському воєводі: «А тепер у нас за ласкою Божою тут у всім краю сіверському ні воєводи, ні старости, ані писаря немає. Боже дай, здоров був пан Богдан Хмельницький, гетьман усього Війська Запорозького! А пан полковник у нас тепер за воєводу, а пан сотник за старосту, а отаман городовий за суддю».

Джерела

1. Документы, объясняющие историю Западно-Русского края и его отношения к России и Польше. – СПб., 1865. – С. 241.

2. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 740 с.

3. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К.: Наук. думка, 1965. – 826 с.

4. Мицик, Ю. Батозька битва очима автора «Віршованої хроніки»: (публ. док. про Батозьку битву) // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 37-49.

5. Петриненко, О. Під горою Батогом: (до 350-річчя битви під Батогом) // Укр. культура. – 2002. – № 4-5. – С. 28-29.

6. Смолій, В.А. Богдан Хмельницький: соц.-політ. портр. / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – 2-ге вид., допов., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.

7. Смолій, В.А. Богдан Хмельницький: хроніка життя та діяльності / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – К.: Наук. думка, 1994. – 260, [3] с.

Участь населення Поділля у франко-російській війні 1812 року: історіографічна розвідка за матеріалами одного видання

Л.Б.Сеник

У статті досліджуються матеріали про участь населення Поділля у франко-російській війні 1812 р., вміщені у тритомному виданні з фонду рідкісних і цінних видань бібліотеки відомого російського історика М.І. Богдановича «История Отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам».

The article analyzes materials on participation of a population of the Podilian region in the French-Russian war of 1812 in a three-volume edition from a rare and valuable book collection of a famous Russian historian M. I. Bohdanovych "History of Patriotic War of 1812 according to Reliable Sources".

Ключові слова: *франко-російська війна 1812 р., Подільська губернія, історики російські, історіографія, раритетні видання, українські козацькі полки.*

Видання краєзнавчого характеру посідають у фондах Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва (далі – Бібліотека) особливе місце. Основна їх частина зосереджена у відділі літератури та інформації з питань краєзнавства. Унікальні краєзнавчі джерела відповідних років видання зберігаються у фонді відділу рідкісних і цінних видань. Вони добре відомі усім, хто досліджує, вивчає та просто цікавиться історією нашого краю.

Разом із тим, чимало цінної інформації з історії рідного регіону можна віднайти в інших виданнях, які не відносяться до краєзнавчих, зокрема у працях відомих дослідників, істориків як вітчизняних, так і зарубіжних.

Однією з таких праць, яка зберігається у фонді відділу рідкісних і цінних видань, є тритомне видання відомого російського історика М.І.Богдановича «История Отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам». Два перші томи побачили світ 1859 р., а третій – 1860 р. у Санкт-Петербурзі (Тип. Торгового Дома С.Струговщикова, Г.Похитонова, Н.Водова и Ко).

Згодом ця праця неодноразово перевидавалася, у тому числі репринтне її видання вийшло 2012 року в Росії. Бібліотека володіє її першим, раритетним виданням.

Звернутися до даної книги нас спонукала одна зі знаменних дат світової історії. Серед чималого переліку визначних подій 2012 року знаходимо одну, яку згадують ті, хто пам'ятає про «дєла давно минувших дней» – 200-річчя від початку вітчизняної війни 1812 року, або, за новітньою українською історіографічною традицією, франко-російську війну 1812 року. Ця дата привела не одного користувача до Бібліотеки, у тому числі й до відділу рідкісних і цінних видань, та змусила нас розшукувати видання, що її висвітлюють.

Здавалося б, до чого тут ми, українці, і до чого тут краєзнавство? Проте, незважаючи на давність літ, у зв'язку з тією війною, нам таки є про що згадати! Найпростіший аргумент з цього приводу: на початку XIX ст. українські етнічні землі (у тому числі й Поділля) входили до складу Російської імперії, а, відтак, усі удари й поразки, як і всі успіхи та перемоги «Великоросії», неодмінно давалися взнаки й на «Малоросії». Ігнорувати цю очевидну істину просто неможливо.

Модест Іванович Богданович народився 1805 р. в Україні, у м. Суми. Навчався у Дворянському полку. Після закінчення військової академії працював професором кафедри воєнної історії і стратегії. Автор багатьох праць з воєнної історії Російської імперії XVIII-XIX ст., один із авторів і редакторів «Военно-энциклопедического лексикона», «Исторического очерка деятельности военного управления в России за 1855-1880». Офіцер Генштабу, був у розпорядженні міністра, мав статус офіційного військового історіографа.

Вважають, що при написанні книги Богданович мав у розпорядженні значно більшу кількість джерел, у тому числі з державних архівів, ніж інші відомі історики війни 1812 року, тому його праця вийшла більш вагомою. При написанні книги автор намагався неупереджено відобразити дії всіх учасників, та, щоб відшукати істину, звіряв покази і свідчення очевидців з обох сторін. Такий підхід дозволив йому відтворити більш детальну історію вітчизняної війни. Хоча існують і такі думки, що Богданович часто допускав помилки і посилався на документи, яких насправді не бачив.

Про достовірність історіографічних досліджень франко-російської війни 1812 року вітчизняних та зарубіжних авторів вже давно ведуть дискусію історики. Залишимо їм право виявляти істину в цьому питанні.

Нас же, як збирачів та хранителів краєзнавчої інформації, більше хвилює не достовірність тих чи інших цифр та фактів, а сама згадка про участь населення Подільської губернії у війні 1812 року проти наполеонівської Франції.

У розділі «Вооружения и пожертвования в губерниях не вошедших в состав ополчения» в невеличкому за обсягом, менш як на сторінку, тексті М.Богданович подає відомості про те, що ще до відкриття воєнних дій Височайшим рескриптом від 4 березня на ім'я подільського цивільного губернатора, графа Сен-Прі, наказано зібрати

в Подільській губернії з кожної п'ятисотенної рекрутської дільниці по одному коню для артилерії. На виконання даного Височайшого Наказу поставлено з губернії 1 042 коней.

Ця ж невелика довідка свідчить, що для створення пересувного обозу армії зібрано 1 142 вози з 2 520 кіньми та 1 152 погоничами, крім того, надіслано до війська для транспортування вантажів та для продовольства солдатів 7 тис. волів з 1 тис. возів і з 594 погоничами.

За попереднім наказом від 5 червня 1812 р., у Київській та Кам'янець-Подільській губерніях мали бути сформовані чотири кінних козачих полки з людей, які володіють відповідними навиками та придатні до козачої служби.

Проте поміщики, боячись, що вступ селян до війська звільнить їх від кріпацької залежності, усіляко затягували формування полків. Козацькі полки асоціювались у населення зі здобуттям волі, адже козаки ніколи не знали панщини, кріпацтва, були вільними людьми, єдиним обов'язком яких вважався захист власних кордонів. Тому селяни, сподіваючись на визволення з кріпацтва, вступали до ополчення з великим ентузіазмом, що згодом налякало царський уряд. Боячись озброєного народу більше, ніж французьких військ, правляча верхівка скоротила число губерній, що «ополчалися». У Подільській, Київській і Волинській губерніях були створені загони «Лісової варти». Ополченці проводили розвідку, супроводжували обози й військовополонених, постачали провіант у діючу ІІІ армію. Сучасники відзначали, що рекрути йшли на збірні пункти з піснями, багато було добровольців.

М.Богданович у своїй книзі підтверджує той факт, що за Височайшим Наказом у червні 1812 р. із жителів чотирьох повітів Подільської губернії: Вінницького, Брацлавського, Гайсинського та Балтського (нині Одеська обл.), був організований один, з Українських козачих полків, чисельністю 1 200 осіб. Окрім того, до армії було поставлено 3 500 коней і зібрано для постійного підвозу до військ провіанту і фуражу 1 719 парокінних возів.

При цьому, автор посилається на 5 документів, які ним були використані для виявлення вище викладених відомостей.

Та навіть у цих скупих, на перший погляд, даних криється досить цінна краєзнавча інформація. По-перше, ми дізнаємося, що Подільська губернія (разом із деякими іншими), не ввійшла до складу ополчення, «доколе не будет надобности употребить их к равномерным Отечеству жертвам и услугам». По-друге, довідуємося, що такий час невдовзі настав, і наш край став досить вагомим постачальником російського війська коней, підвід, продовольства та людей (погоничів), які це все обслуговували. По-третє, досить численний козачий полк із жителів Поділля брав участь у воєнних діях проти французів.

Крім того, з даного тексту можна дістати й іншу інформацію краєзнавчого характеру: про те, хто був у 1812 р. генерал-губернатором Подільської губернії; що на території Подільської губернії існували так звані рекрутські дільниці, з яких, за потребою, набирали солдатів у військо; що саме жителі Вінницького, Брацлавського та Гайсинського повітів безпосередньо брали участь у воєнних баталіях франко-російської війни 1812 року в складі козачого полку.

Не знайшли ми у праці М.І.Богдановича дискусії про роз'єднання українського народу ще в ті часи, коли одна його частина тяжіла до Європи, схвально вітаючи французьку армію Наполеона та відверто жадаючи її приходу, а інша – вважала просто священним обов'язком покласти життя на олтар вітчизни за Бога, царя-батюшку й народ. Про це сперечаються вже сучасні історики.

Ми не претендуємо на сенсаційне відкриття, розгорнувши лише невеличку сторінку одного з тисяч історичних видань, що живуть у стінах Бібліотеки вже багато років, які побачили світ протягом XV – поч. XXI століть і містять інформацію про наш край – Поділля, про його героїчне минуле, славних людей, які мешкали тут із давніх-давен. Ми лише сподіваємося, що пізнавати історію свого краю можна скрізь і завжди, пізнаючи історію світу, бо ми – його мала невід'ємна частинка. Нехай це буде краплиною в океані, але це – про нас.

Джерела

1. **Богданович, М.** История Отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам / М.Богданович. – СПб., 1859-1860. – Т. 1-3.
2. **Сушинський, Б.** Всесвітня козацька енциклопедія. XV – початку XXI ст. / Б.Сушинський. – О., 2007. – С. 461, 478-479.
3. **Машкін, О.** «Народу подвиг героїчний»…: (Південно-Західний край. Малоросія та Новоросія у Вітчизн. війні 1812 р.) / О.Машкін // Історія в шк. – 2003. – № 1. – С. 9-14.
4. **Гуменюк, С.** Поділля у війні 1812 року / С.Гуменюк // Рад. Поділля. – 1984. – 17 лют.

Сино-одська битва на Поділлі

О.І.Роговий

У статті автор на підставі наявних археологічних, топонімічних, письмових джерел і, особливо, усної народної пам'яті про битву «козаків і литваків», подає альтернативну версію про Сино-одську битву.

The author of this article gives an alternative version of Synyoods'ka Battle on the basis of available archeological toponymic written sources and especially people's memory about a battle of "cossacks and lithuanians".

Ключові слова: *Синська земля, Син-ода, слов'янська форма, «Синя Вода», битва «козаків і литваків», визвольний похід князя Ольгерда, археологічні джерела, письмові джерела, топонімічні джерела.*

Долина найбільшої у межах Вінниччини Богової притоки Соб у давнину була межею слов'янського і татарського світів. У Присоб'ї до цих пір гуляють перекази про похід «литваків», присутні його археологічні підтвердження і реліктові залишки топонімів литовського походження. Як відомо, трьох «дідичів і отчичів Подільської землі» великий Литовський князь Ольгерд розбив на «Синій Воді» (із кількох дат – 1331, 1355, 1362, 1363 – нині обрано для відзначення 650-річчя битви ранню осінь 2012 року). Через просту співзвучність останній топонім, всупереч першоджерелам, стали писати у множині і вважати гідронімом (хоча битви на річках не відбуваються). Одні ототожнюють його зі Сниводою на Вінниччині, інші – із Синюхою на Кіровоградщині [5; 19]. Та обидві сторони не можуть дохідливо пояснити, чому похід Ольгерда пролягав з Києва в обхід – через Канів («село хана») і Черкаси (в значенні село чи «ліс асів», тобто ясів-осетинів, які виконували бродницькі функції у Пороссі) [11, с. 284; 10]. Чомусь традиційно розуміють під ними поселення на Дніпрі, хоча такі були і на Поділлі!

Істина, як завжди, повинна бути посередині. Все стає зрозумілим, коли прокласти маршрут із Києва по старому торговому тракту до Чорного шляху, в центр володінь Подільських отаманів, на нині не існуючий Ханев або Канев (лежав у трикутнику між нинішніми селами Росоша, Очитків і Кожанка, на межі сучасних Липовецького, Іллінецького та Оратівського районів Вінницької області, де з'єднувалося кілька татарських шляхів) [4, с. 383-386]. Черкасами ж називали ясів-осетинів, які хазяйнували і в нашому краї (можна згадати про Ясманів – династію подільських отаманів). А «лісом асів» може бути згадувана в давніх актах діброва Ясманка, що лежала десь між містом Буки на Тікичу і Чернявкою на Росьці («чер» якраз і означає дрімуча діброва) [10, с. 307]. Тому похід Ольгерда, найімовірніше, проліг через Ханев, а не через кіровоградську Торговицю (її зруйнував Вітовт через три десятиліття після Синьоводської битви) чи вінницький Хмільник (усупереч місцевим краєзнавцям – не тогочасні літописи, а пізніші історики назвали «по логіці» це містечко нібито одним із перших визволеним від татар). На цю «вудочку» потрапив і автор найкращої за версією БіБіСі книги 2011 року «Сині Води» В.Рутківський, художня уява якого простяглася вслід за полками Ольгерда від Торговиці на початку до Хмільника в кінці, через який литовсько-руське військо нібито поверталося додому. Насправді в ті часи, аж до кінця XIV ст., вживалася назва Божськ (сучасна з'явилася пізніше, після перехідної форми Хмелін, що значить «річковий замок») [5, с. 12-15, 23; 10, с. 286]. Сама ж територія належала до слов'янської Болохівської землі, данину з якої збирав баскак у Махнівці (нині с. Комсомольське Козятинського району). Власне татари жили за Собом, звідки і простягалося так зване Дике поле. Ось тут і була Синська земля, або Син-ода («сінор» – порубіжжя; «ода», «отаг» – земля), яку слов'янські переписувачі перетворили на Синю Воду [10, с. 225].

Звичайно, що похід у такі неблизькі краї потребував бази, яка, по можливості, лежала поближче до Поділля. Такою могло бути не далеке Вільно, а Луцьк чи Київ. Усі вони фігурують при вирішенні «базового» питання в сучасних дослідників, але давні автори вказували лише на Київ! На мою думку, і в літописців він згаданий в описці, – «Коршев» (хтось при переписуванні з давнього джерела не розібрав «Киев», одна із частин якого звалася «Корчувата»). Згідно літописних даних, це місто Ольгерд ледве утихомирив перед самим подільським походом. Дійсно, Коршев виступає центром великої землі, а, отже, ним не може бути заштатне містечко в Подонні чи другорядний Корець Острозького уділу на Волині, який на той час уже два десятиліття був переданий литовським князем Любартом Данилу Острозькому [6, с. 95]. Висловлюю гіпотезу, що вигнаний Ольгердом татарський ставленик київський князь Федір і згаданий у вірменському тексті про Брацлав за 1362 рік Федір Дмитрович – одна і та ж особа (а, відтак, він може бути сином подільського дідича Деметри-султана) [3, с. 106-107]. Скинення його з київського «стола» і стало дійсною причиною литовсько-татарської війни.

У подібних звістках Рогозького та Никонівського літописів мовиться про почергове здобуття Коршева, Синьої Води, Поділля і Білобережжя. До цих пір дослідники шукають деякі з цих місцевостей від Случі до Дону, хоча вони насправді знаходяться в одному регіоні. Коршев (можливо, Поршев) – це й підлегле киянам Поросся, та й топонім «Хороша» на Поганці з цим співзвучний. Ще можна згадати про Корчинці на Чорному шляху біля Зозова, у верхів'ях Собу (в давнину Жузов, від тюркського «жуз» – ставка хана) [14, с. 25]. Легенди мовлять про битву «козаків і литваків» біля присобських сіл Сорока і Городок (його в давніх актах іменують «Сорока або Кошилів») [9 б, с. 232]. Поряд, у цьому ж Іллінецькому районі – річка Кан і село Кантелина («ханове проклинання» з тюркської, що знову ж свідчить про поразку тут татар). Та й столицю всього Подільського улусу Ябгу-городок слід шукати біля згадуваного уже с. Городок Іллінецького району, де неподалік розташований Дашів (за

документами, осідок татарського намісника ябгу був біля Дашева, якого чомусь тулили до Чорного моря) [19, с.21].

Пора пояснити, чому незвичний сьогодні переказ про битву «козаків і литваків» підходить до Синьоводської баталії. Справа у тому, що ще в XIII столітті на колишніх чорноклобуцьких землях монголи утворили козацький корпус (визнано, що козацтво виникло у верхів'ях Собу, Росі, Синюхи). Саме слово «козак», як відомо, татарського походження. Зокрема, численних представників правлячої монгольської династії називали «казак-султанами». Титул «султан» носили і два супротивники Ольгерда – Кутлу-бек і Деметрій, а всіх трьох у літописній оповіді «Про Поділля» чисто по-козацьки названо «братами» і «атаманами». Коли вони відступили за Дністро, то слов'янські літописці ще довго називали тих татар «білгородськими козаками» [2, с.39]. Що ж до «литваків», то вони після згаданих подій у Присоб'ї не бували, а, отже, народ зберіг пам'ять саме про 1362 рік!

Слов'янська форма «Синя Вода» (у джерелах місцевість, а не річка!) іноді виводиться від дослов'янського «син» – «неудобья» (себто пустирі чи інші незручні для обробітку землі). Корінь «син» широко представлений у Присоб'ї в назвах давнього Липівця (Айсина Верхнього) і Гайсина (Айсина Нижнього). З кримсько-татарського «синек» – гнус, погань, що по семантиці вказує на Собову притоку річку Поганку. Саме від неї і до річки Синарна на межі Липовецького, Іллінецького та Оратівського районів знаходиться можливе поле бою на так званій Синій Воді (хоча в джерелах – «Sinouoda», первісно – Син-ода). Цей слов'янський термін може служити перекладом від Синарна («син» – кордон, «ар» – річка) [10, с. 225; 18, с. 501]. Отже, вона може бути літописною «Синьою водою». Неподалік сходиться кілька гілок Чорного шляху, де татари любили «западати колією». Ідеальне місце для з'єднання у разі небезпеки!

Непереконливими є локалізації замку Синя Вода з Торговицею на Синюсі (бо ці назви в джерелах не ототожнювалися!), або з Улановим на Сниводі («улан» означає червоний, а не синій!). Якщо по логіці тих дослідників і шукати той замок у тих місцях, то лише поблизу сучасного села Митинці Хмільницького району (де колись було спалено нападниками місто «Росохи alias Снивода») [9, с. 311]. Наш же алгоритм вказує на рух князя Ольгерда по давньому торговому шляху з Києва до центру Поділля – Брацлава. А, відтак, «градом Синя Вода» може бути давня столиця Присобського краю Липовець – у ті часи Айсин (де «ай» – світило, місяць або «кай» – ідол, статуя, житло, а «син» – ім'я володаря чи божества, хоча це й просто назва місцевості, а, отже, Айсин – «столиця Син-оди»). Він якраз знаходиться майже за 80 км від впадіння Собу в Буг, що відповідає визначенню «Книги Большого чертежа», що «70 верст от Бокга град Синяя Вода». А деякі згадки про розміщення міста на березі самого Бугу пояснюються тим, що ця річка колись текла льодовиковим ложем Собу, і лише пізніше пробила собі шлях через пороги біля Тиврова. Під Липовцем починався Шпаків шлях, яким, на нашу думку, литовці рухалися до Брацлава [21, с. 7].

Вважається, що першим визволеним від татар містом була Торговиця на Синюсі, хоча у давніх авторів говориться про Буг (а тому це може бути Брацлав, Вінниця і т.п.). А оскільки мова йде про торговище, то це співзвучно із давнім торговим центром Жорнище в Іллінецькому районі (в давнину – Жорновище), звідки до Києва експортували по Собу і Росі знамениті жорна з Липовецько-Іллінецької астроблеми. Ще одним торговим центром по шляху на Брацлав були Війтовці (в давнину околиця великого міста Піщань, що потім змінила назву від литовського війта). Це підтверджує запис Є.Сіцінським легенди про перебування купців у Війтовецькому замку – найбільшому Литовському замку Брацлавщини XIV століття, що в півтора рази переважав за розмірами Вінницький [13]. Він лежав на тому ж Шпаковому шляху, що й Росоша – наступниця Ханева. Черговим свідченням перебування литовців на Шпаковому шляху є глибоченні вали біля села Іванька – Акмалін (з литовської – «камінний замок», що перегукується з назвою естонської столиці Таллінн – «данський замок») [12].

Після Поділля, як свідчать літописи, було Білобережжя – Болохівська земля, долина Південного Бугу (по тюркські Аксу – «Біла вода») і долина Росі (що означає «Біла річка»), з болохівським центром Білилівцями. На зворотньому шляху, як вказують джерела, Ольгерд зайняв тут Білу Церкву. Із Поросся йдуть витоки Русі, назву якої деякі дослідники виводять від «рухс-ас» (білих ясів – роксоланів). Знаходимо той же корінь і в слові «Росоша», яка виросла неподалік попелища Ханева. І навіть уже згаданий Акмалін на Сібку виводиться із тюрксько-волоського Ак-мал – «Білий берег»! [10, с.35]

Окремі автори вважають Ольгердовим Білобережжям область навколо причорноморського Білгорода (Ак-кермана), але литовської влади там не могло бути по одній простій причині: як достеменно відомо, в 1363-1366 рр. у межиріччі Дністра і Дніпра лежав центр Мамаєвої орди, а в Орхеї (нині – Молдова) навіть друкувалися її монети [7, с.150-151]. Прибічники теорії походу через Волинь вказують на згадане в давньоруських літописах Білобережжя в середньому Послуччі (з центром в Острополі). Але на момент описуваних нами подій цією територією володіли Острозькі. Ще в 1340 році їх сюзерен звів тут «замок Любарта», навколо якого в середині століття розрослося місто Любар – східний оплот Волинського князівства [6, с.101].

Розбиті Ольгердом три «татарських» князьки – осетинський Кочубей (якого деякі ототожнюють з очаківським Хаджі-беєм), татарський Кутлу-бек і православний Деметри-солтан – мали свої міста «беків» Ошпекови (нині Пиків, Шпиків і Росоша), їх старшини улани – Уланів, Уланівку (на захід від Іллінців) та інші пункти з коренем «красний» в основі, а хани – Ханев (на схід від Росоші) і Салган («село хана» на місці сучасного Пісочина, обидва населені пункти у Липовецькому районі Вінницької області) [13].

Можна лише дивуватися, що в «науці» володіння подільських отчичів шукають на віддалених територіях від Буджаку до Криму. Так, Кочубея (Казчея, Катибея) відносять до неіснуючих на той час кримських Гереїв, вивівши це із його титулу «Беккер». Насправді тюркське бек-кер (де «бек» – титул, «кер», «кир» – гора, скеля)

перекладається як «володар Скали» – столиці однойменної тьми, про локалізацію якої скажемо нижче. Можливо, від нього пішли відомий козацький рід і село на Черкащині – «Кочубіївка alias Городецьке» [14 б., с. 231].

Носія християнського імені Деметрія західних джерел чи Дмитрея руських літописів слід шукати в охрещених регіонах Поділля – Болохівщині чи Брацлавщині. Правда, деякі дослідники цього султана проголосили ханом неіснуючої тоді Ямболукської орди і «знайшли» у Буджаку на основі даних угорського документа 1368 року, хоча там він був уже після вигнання татар з Поділля (давні автори писали про їх відступ аж за Дунай). На мою думку, це ім'я султан отримав після хрестових походів угорців через Просклавію, у так зване Поле, в 1352 і 1354 рр. (за флорентійською хронікою того періоду, молодий татарський темник висловив бажання прийняти християнство) [3, с. 56].

Складніше вирішується питання про ідентифікацію Кутлу-бека (Кутлубуги, Котлубаха, Котлбая), який може бути подільським намісником – ябгу. В Могилівському районі є невеличка річечка Котлубаївка з однойменним сільцем, які у своїй назві зберегли пам'ять про кам'янецького темника.

У ті часи татарське Поділля складалося з трьох частин (від чого і три отчичі та дідичі Подільської землі). Щодо локалізації двох з них – Кам'янецької і Браславської тьми – різночитань не існує. А ось центр Сокальської тьми розміщали в межах двох попередніх: то в Скалі під Кам'янцем, то в Сокольці на Бугу, зовсім залишаючи за межами Поділля всю територію південніше Поросся.

На нашу думку, столиця Сокальської тьми знаходилася на місці сучасного села Скала Оратівського району, де колись буяло давнє місто Скалатін [11, с. 364]. А раз так, вона першою прийняла удар Ольгерда, який почергово взяв три татарські столиці: Скала, Брацлав і Кам'янець (до останнього, можливо, не дійшов, а відступив Коріатовичам). В угорських та італійських джерелах головною мішенню походу на татар християнського воїнства називається Просклавія (навіть пізніше в «Литовській метриці» Брацлав іноді зветься Прославлем) [3, с. 47-48]. Перед цим у місцевості Син-ода ранньою осінню 1362 року були розгромлені три татарських загони, а, відтак. битву варто називати Сино-одською.

Ось така альтернативна версія про «Синю Воду». Від «хмільницької» та «торговицької» вона вигідно відрізняється наявністю археологічних, топонімічних, письмових джерел і, особливо, – усної народної пам'яті про битву «козаків і литваків» (опубліковано в книзі члена міжрайонного краєзнавчого об'єднання «СОБ» Ольги Рудник «Надсобський край». Іллінці, 2011 рік [17, с. 11]. Стіни місцевих городищ – від Лисої гори на Іллінеччині і до Війтовецького замку на Липовеччині – буквально втикані стрілами, що свідчить про запеклі штурми. Взятих на князівську службу татар називали липанами. Від них залишилися місцеві ойконіми Липовець, Липник, Липа, прізвище Липко. До речі, до топонімів литовського походження (Брацлав, Вінниця, Війтовці) належить і Лиса гора, бо на такій розрісся Вільнюс [11, с. 295].

Поселення виникали на важливій подільсько-київській магістралі, вздовж якої знайдено чимало скарбів з переважанням монет чеського короля Вацлава IV (1378-1419). Такі виявлені і в Торговиці, що вказує на припинення її існування уже в часи Вітовта та автоматично ставить під сумнів причетність містечка на Синюсі до подій 1362 року. У Присоб'ї ж знаходять татарські монети ще Ольгердових часів, зокрема «подражания Джанибеку» київської чеканки (близько 1360 р.). Як підмітила дослідниця давнього Поросся Л.Томілович: «Досить численні нумізматичні знахідки співпадають з місцем проходження Чорного шляху, який використовувався як торговий… та проходив з Києва через Білу Церкву та Буки на Гнилому Тікичу до Брацлава» [20, с. 34].

На нашу думку, це і є маршрутом визвольного походу князя Ольгерда: від Київської бази до Ханева-Канева між сучасними селами Росоша Липовецького та Кожанка Оратівського району, далі до р. Синарна та Городка Іллінецького району Вінницької області із кидком по Шпаковому шляху в Просклавію – майбутню литовську Брацлавщину.

Джерела та література

1. Войтович, Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI століттях / Л.Войтович. – Л., 1996. – 256 с.

2. Гайворонский, О. Повелители двух материков. Т. 2. / О.Гайворонский. – К.; Бахчисарай, 2009. – 272 с.

3. Дашкевич, Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-50-х рр. XIV ст. Я.Дашкевич // Україна в минулому. – К.; Л., 1994. – Вип. 5.

4. Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. – Л., 2008. – 1220 с.

5. Дорош, М. Витоки / М.Дорош. – Вінниця, 2011. – 324 с.

6. Його ж. Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Снивода) / М.Дорош. – Вінниця, 2011. – 212 с.

7. Єльников, М. Золотоординські часи на українських землях / М.Єльников. – К.: Наш час, 2008. – 176 с.

8. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К.: УРЕ, 1972. – 780 с.

9а. Крикун, М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях / М.Крикун. – Л., 2011. – 734 с.

9б. Його ж. Брацлавське воєводство у XVI-XVIII століттях / М.Крикун. – Л., 2008. – 410 с.

10. Мурзаев, Э. Словарь народных топонимических терминов / Э.Мурзаев. – Т. 2. – М.: Картгеоцентр-Геодезиздат, 1999. – 354 с.

11. Похилевич, Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии / Д.Похилевич. – Біла Церква: О.В.Пшонківський, 2005. – 642 с.

12. Роговий, О. Астрономічна проблема Вінниччини / О.Роговий // Липовец. вісті. – 2009. – 2 черв.

13. Його ж. Піщань, Салган і татари-ліпани / О.Роговий // Нове життя. – 1994. – 23 лют.; Його ж. Таємниця Війтовецького замку / О.Роговий // Нове життя. – 1994. – 3 берез.

14. Його ж. Про що шумлять верби / О.Роговий. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2010. – 344 с.

15. Рудник, О. Надсобський край / О.Рудник. – Іллінці, 2011. – 94 с.

16. Рутківський, В. Сині Води. Кн. 2. / В.Рутківський. – К.: Темпора, 2011. – 376 с.

17. Сецинский, Е. Приходы и церкви Подольской епархии / Е.Сецинский. – Біла Церква: О.В.Пшонківський, 2009. – 996 с.

18. Словник гідронімів України. – К.: Наук. думка, 1979. – 784 с.

19. Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – К., 2005.

20. Томілович, Л. Пороські землі в XIII-XVI ст. / Л.Томілович. – Дніпропетровськ, 2001.

21. Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи? – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – 152 с.

Геополітичні контексти «великого кордону» в українському елітогенезі

А.А.Луценко

Стаття присвячена геополітичному значенню «Великого кордону», утворенню ранньомодернової української еліти.

The article is dedicated to a geopolitical importance of "Great Frontier" and formation of the early modern Ukrainian elite.

Ключові слова: *українські воєводства, освоєння Поділля, колонізація, прикордоння, «великий кордон», елітогенез.*

Українські воєводства геополітично були розташовані у прикордонній смузі Речі Посполитої і певним чином виконували роль форпосту європейської цивілізації. З часів Київської Русі українська людність вела тут постійну боротьбу з кочівниками. Яскравою ілюстрацією цих колонізаційних змагань було освоєння Поділля.

У середині XI ст., у зв'язку з погромом печенігів, активізувався рух населення на південь, але він швидко був зупинений навалою половців. Зі зменшенням сил половців колонізація відновила своє просування у південному напрямку, і в першій половині XII ст. ця територія виглядає досить населеною. Татарська навала знову призупинила колонізацію, хоча деяким громадам вдалося втриматися завдяки переходу під татарську юрисдикцію. XIV ст. принесло Ольгердові перемогу на Синіх Водах і звільнення від татарської зверхності. Князь Вітовт, вдало використовуючи непорозуміння в орді, розгорнув на подільських землях активний колонізаційний рух. У цей час почало освоюватися чорноморське узбережжя, але після смерті Вітовта колонізація сповільнюється, поступово відходячи від чорноморського узбережжя. У результаті – наприкінці XV ст. Придністров'я стає пустелею і тільки у кінці XVI ст. відтворює колонізаційний потенціал початку XV ст. [2, с. 13-14, 16, 25, 43].

Згадані контексти зайвий раз ілюструють непримиренний характер боротьби між різними господарськими системами (хліборобською – українською та кочовою – татарською), а також між двома ментальностями – західною та східною. «Степова урожайна рівнина була дуже сприятлива до рільництва, але рівночасно вона творила вимріяне пасовище для отар номад. Це спричиняло відсутність виразної граничної лінії між заселеною країною і так званим «Диким полем». Ця лінія була мінливою та динамічною. Щоб бути точним, тут узагалі не доводиться говорити про лінію, але радше – про граничну смугу, широкий пояс рубіжних земель» [4, с. 4].

Непевність прикордонної ситуації, в якій у будь-який момент можна було піддатися татарському нападу, стимулювала утворення гуртового почуття, своєрідної «професійної солідарності» у середовищі прикордонного вояцтва різних мастей, котре перебувало у постійній бойовій готовності. «Рицарі Кордону» досить чітко усвідомлювали своє суспільне призначення – виконання функцій воїнів. Це самоусвідомлення хоч і не існувало, напевно, у якихось чуттєвих формах, але, без сумніву, успадковувалося генетично і емпірично набувалося. Як слушно зазначив у своєму дослідженні О.Однороженко, українська земля народжувала лише такі еліти, які були здатні ніколи не випускати з рук зброю та весь час бути напоготові до військових дій [6, с. 10-11]. Хоча це явище контрастувало із самоусвідомленням зем'янства і боярства більш спокійних (з огляду на військову ситуацію) воєводств. Все ж із плином часу їхня шабля при боці так ніколи і не перетворилася виключно на почесний атрибут. Шляхта більш безпечних від військової загрози воєводств уже в першій половині XVII ст. стає речником антивоєнного струменю в зовнішній політиці Речі Посполитої, перетворюється на клас землевласників, усі зусилля якого скеровувалися на вирощення збіжжя, але саме стан постійної змобілізованості визначав особливості українських еліт у контексті європейських змін і трансформацій.

Хоча заради справедливості скажемо, що боярство і шляхта прикордонної смуги теж були хліборобами і здійснювали продукуючу діяльність, але в однаковій мірі й воїнами, й захисниками плодів своєї праці. Таке

поєднання свідомості воїна і землевласника призвело до того, що українська шляхта стала двигуном колонізаційних процесів на Прикордонні. Причому, ця колонізація лише post factum улегітимізовувалася відповідними документами з королівської канцелярії.

М.Грушевський звернув увагу, що на Поділлі у першій половині XV ст. не зустрічається документальних доказів про надання «пустинь» не українцям [2, с. 59-60]. Ілюстрацією колонізаційного процесу на Київщині (кінець XVI ст.) є «дата» на землю «пусту, людьми неосілу», що лежить коло річки Кам'яниці. Ця грамота була видана 15 червня 1572 р. зем'янину київському Михайлові Мазепі – предку гетьмана Івана Мазепи [1, с. 190].

Зовнішнім фактором, що суттєво впливав на підсилення групової солідарності у межах українського військового стану була відсутність аналогічного почуття у його членів по відношенню до шляхетського загалу Речі Посполитої. Солідарність у межах суспільства пропорційна кількості контактів між його членами [3, с. 71], але замкнутість побуту української шляхти, очевидно, являла досить серйозну перешкоду цьому процесу в масштабах Речі Посполитої. Отже, якщо й говорити про існування контактів, то треба відразу визначати їх негативний для вироблення «загальнодержавної» шляхетської солідарності характер. Як бачимо з прикладу Барщини, «чужаки» лише додавали проблем місцевій шляхті, причому конфронтація між уже осілими колонізаторами і зайдами з внутрішніх була виведена у ранг урядової політики [2, с. 313].

Право як підґрунтя соціальної солідарності [3, с. 72] у межах Речі Посполитої розвивається не на користь цьому ж таки почуттю солідарності, оскільки не відображає регіональних особливостей територій, які, по суті, й складають державу. На українських землях, наприклад, воно не враховувало об'єктивно існуючої градації шляхетства. Адже терміни «напівпривілейоване шляхетство», «залежна» чи «неповноправна» шляхта – це витвір істориків. У описувану нами епоху такі категорії існували de facto, але не регламентувалися правом. Ця правова невизначеність сприяла солідаризації згаданих верств із козацтвом, яке теж «випадало» із законодавства Речі Посполитої.

Ці та приведені вище причини породжували ситуацію, коли й без того хиткі перегородки між різного роду військовим елементом Прикордоння падають, і з кінця XVI ст. на українських землях починає формуватися нова соціально-політична спільнота, яку ми умовно назвемо «лицарський люд». Це утворення об'єднало у собі всю військову людність Прикордоння. Загалом, як до подільської, так і до шляхти інших українських теренів цього періоду цілком вмотивованим є застосування поняття В.Михайловського «еластична спільнота» [5, с. XV] – упродовж XIV-XVI ст. це справді була спільнота, відкрита не лише для нових умов політичної гри, але й нових членів та учасників процесу. І в цьому контексті власне контактна зона кордону відігравала визначальну роль у творенні ранньомодернової української еліти.

Джерела та література

1. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России собранные и издаваемые Археографическою комиссиею. – СПб., 1848. – Т. 1.

2. Грушевський, М.С. Барське староство: Історичні нариси (XV-XVII ст.) / М.С.Грушевський. – Л., 1996.

3. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда / Э.Дюркгейм. – М., 1996.

4. Лисяк-Рудницький, І. Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький, І. Історичні есе: у 2 т. – Київ, 1994. – Т.1.

5. Михайловський, В. Еластична спільнота: подільська шляхта в другій половині XIV-70-х роках XVI ст. / В.Михайловський. – К.: Темпора, 2012.

6. Однороженко, О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада / О.Однороженко. – К.: Темпора, 2011. – 422 с.

Спогади В.Данілова про Всеукраїнський з'їзд хліборобів 29 квітня 1918 р.

О.М.Кравчук, Н.М.Марценюк

У статті вміщено свідчення В.В.Данілова, судді Вінницького окружного суду, уродженця с. Білки Липовецького повіту Київської губернії (тепер район Вінницької області), які він дав під час допиту 6 травня 1919 р. у Вінницькій губернській надзвичайній комісії про свою участь у Всеукраїнському з'їзді хліборобів (29 квітня 1918 року).

The article includes V.V. Danilov's testimony, a judge of Vinnytsia District Court, a native of the village of Bylky, Lypovets' district of Kyiv province (now a district of Vinnytsia region), which he gave at interrogation on 6 May in 1919 in Vinnytsia province extraordinary commission about his participation in All-Ukrainian Grain Producer Congress (29 April 1918).

Ключові слова: *Всеукраїнський з'їзд хліборобів, Вінницький союз хліборобів-власників, В.В.Данілов, свідчення, хліборобський рух. Поділля.*

В умовах сучасного розвитку історичної науки України важливого значення набуває процес розширення джерельної бази, який дозволяє більш повніше досліджувати події минулого. Одним із специфічних та нових видів інформації є допити репресованих за радянської влади осіб. Розсекречені протоколи допитів репресованих містять різну за характером інформацію, яка в окремих моментах є унікальним історичним джерелом. До таких прикладів належить фрагмент у протоколі допиту поміщика В.Данілова, де розповідається про його участь у з'їзді хліборобів 29 квітня 1918 р.

Вадим Володимирович Данілов народився 1884 р. у дворянській родині у с. Білки Липовецького повіту Київської губернії. Його батько, Володимир Никифорович, орендував у с. Чернявки Липовецького повіту маєток графа Ігнатьєва. Дядько В.Данілова, Юрій Никифорович Данілов (13.08.1866-03.02.1937), був генералом, а в часи Першої світової війни – начальником штабу Північного фронту [1].

Після закінчення II Київської гімназії В.Данілов вступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира. Два роки був кандидатом на судові посади при Київській судовій палаті, потім – мировим суддею Ямпільського округу, товаришем Прокурора в Курську, товаришем Прокурора у Вінницькому окружному суді. На останній посаді перебував приблизно два з половиною роки і після цього був призначений членом Вінницького окружного суду (утворений 11 квітня 1909 р.), де працював до 1919 р. До Вінницького окружного суду входили такі підрозділи, як I Цивільний відділ, II цивільний відділ, I карний відділ, II карний відділ, Вінницький нотаріальний архів, Каса Вінницького окружного суду, Реєстраційний відділ Вінницького окружного суду, Реєстратура [2]. Суд очолював В.Е.Ващенко. Серед 22 суддів був і В.В.Данілов.

За соціальним статусом, В.Данілов був поміщиком. У 1910 р. він придбав маєток у 152 десятини землі біля с. Микулинці Літинського повіту. За поглядами, В.Данілов був аполітичним. У Подревтрибуналі він розповідав: «В политику я никогда не вмешивался, во-первых потому, что я был судьей и считал, что я должен был быть вдали от политических страстей, а во-вторых, благодаря органическому пороку сердца (сужение всех сердечных клапанов), каковое обстоятельство заставляет меня избегать всех волнений. Я заявляю, что я враг всякой централизации и стою за демократизацию власти, считая, что только известный гений может властвовать…» [3]. Але обставини революційного часу змусили його змінити свою позицію. У 1918 р. він вступив до Вінницького союзу хліборобів-власників. Всеросійський союз земельних власників та сільських господарів – права організація, створена після Лютневої революції з метою збереження приватної власності на землю. Її керівниками були екс-міністр А.Кривошеїн, екс-член Держради В.Гурко. Членами союзу мали право бути особи, які мали не менш як 50 десятин землі. Союз закликав селян не виконувати більшовицький «Декрет про землю» [4].

Від Вінницького союзу хліборобів-власників В.Данілов брав участь у з'їзді хліборобів 29 квітня 1918 р., де був обраний гетьманом України Павло Скоропадський. Під час гетьманату продовжував службу в суді, був єдиним із землевласників Літинського повіту, хто не брав контрибуцій із селян за збитки, завдані маєтку під час революції 1917 р. Разом із тим, у червні 1918 р. В.Данілов безуспішно прохав про надання йому посади голови Вінницької земельної комісії [5]. Згодом він стверджував: «Контрибуций на крестьян своего имения я не накладывал и никуда не подавал заявления о взыскании с них контрибуции... В Виннице, как и в других уездах, существовали комиссии по расчету, какая часть вознаграждения за разрушение имений подает на местных крестьян и какая часть подает на советское правительство Великороссии, какое приняло на себя возмещение убытков, причиненных в Подольской губернии 2-м гвардейским корпусом. Комиссия состояла из представителей разных ведомств; от окружного суда вошел член суда Ласкоронский. Мне известно, что контрибуции с крестьян около ста тысяч рублей взыскал бывший помещик Литинского уезда Марьян Стемповский, а также и другие Стемповские, имен которых я не знаю. Присяжный поверенный Томицкий принимал участие в взыскании с крестьян контрибуции, действуя в комиссии как представитель-поверенный от имени помещиков, но от каких именно помещиков, мне не известно…» [6].

У процесі відновлення функціонування управлінського апарату, до ревізії діяльності органів місцевого самоврядування почали залучати судові органи. У липні 1918 р. В.Данілов був призначений членом комісії по ревізії вінницького міського самоврядування [7]. Так судді залучалися до політичної діяльності, адже одним із мотивів ревізії дій самоврядувань була їх позиція щодо неприйняття влади гетьмана.

За радянської влади В.Данілов працював діловодом у Подільському губернському виконавчому комітеті. У травні 1919 р. був арештований радянською владою за звинуваченням в участі у з'їзді хліборобів і нібито родинних зв'язках із колишнім гетьманом. Протокол його допиту 6 травня 1919 р. у Вінницькій губернській надзвичайній комісії містить цікаві дані з історії революції на Вінниччині [8]. Неодноразово звертався з проханнями про звільнення у зв'язку зі станом здоров'я. На липень 1919 р. не був звільнений. Подальша доля невідома [9].

Матеріали допиту В.Данілова не публікувалися. Окремі аспекти використовувалися істориками у краєзнавчих студіях [10].

Про свою участь у з'їзді хліборобів 29 квітня 1918 р. В.Данілов розповів на допиті наступне:

«Весной 1918 г., какого месяца не помню, в г. Виннице образовался союз хлеборобов-собственников; в этот союз, насколько мне помнится, вошли следующие лица: Дерсевиль, помещик Литинского уезда, Кумановский, помещик Литинского уезда, этого же уезда помещик Баронч, того же уезда помещик Мищенко и крестьянин Кулик, Рокитский, помещик Винницкого уезда, барон Маас, помещик Ямпольского уезда, Севастьянов, помещик Гайсинского уезда, граф Красицкий (какого уезда не помню), Цыбульский – Литинского уезда, Петрусевич – бывший товарищ Прокурора Винницкого Окружного Суда, Урбанский (какого уезда не знаю), Добровольский, Доктор Гук – Литинского уезда, князь Витгенштейн (ныне умерший), Николай Стамеров – Винницкого уезда,

Охримович – Литинского уезда и другие, которых я не знаю, и я. Союз помещался на Романовской улице, в доме графа Грохольского. Председателем союза был барон Маас, а секретарем – бывший тогда товарищем Прокурора Александр Шапко. Сначала я, считая себя мелким собственником, не хотел вступать в союз, но впоследствии, в виду того, что я нуждался в земледельческих орудиях, а в Союз-Банке мне сказали, что орудия можно получить в кредит, будучи только членом союза, – я решил вступить в союз. Цель союза была исключительно экономическая, как-то: сбыт продуктов в города, помимо спекулянтов, покупка земледельческих орудий и т. п., политические же вопросы союзом никогда не обсуждались.

В середине апреля месяца 1918 года наш союз получил приглашение от Киевского союза земельных собственников прибыть на съезд представителей союзов хлеборобов-собственников от Украины для разрешения разных экономических вопросов. По этому поводу у нас состоялось собрание, на котором было предложено ехать тем, кто хочет. Я, как имеющий родных в Киеве, согласился поехать; со мной поехал также и барон Маас, как имеющий надобность в Киеве по своим сахарным делам. Больше никто не поехал. В Киев мы приехали 30-го апреля и на Мессеровской улице, д. № 19 мне сказали /но кто не помню/, что в полдень в цирке, по Николаевской улице, произойдет собрание хлеборобов-собственников. Я пошел к цирку и при входе в последний встретился с бароном Маасом. У входа в цирк я встретил Михаила Михайловича Вороновича (убитого, как я слышал, петлюровцами), который предложил нам войти в цирк. В цирке было очень много народа, большинство крестьян. С Маасом я стоял в цирке у дверей. В это время произносил речь какой-то профессор-агроном, после говорили какие-то крестьяне, но о чем, не слышал, но особенно выкрикивал какой-то горбатый крестьянин, который говорил, что власть на Украине должна быть сосредоточена в одном лице и что разлад в сельском хозяйстве грозит нам голодом. Вслед за этими словами появился гетман Скоропадский, в черкеске с георгиевским крестом, в сопровождении двух адъютантов в красных черкесках; в это время все присутствующие стали кричать: «Слава гетману». Скоропадский вышел на эстраду и произнес речь на ломаном украинском языке, смысл которой я не разобрал, но кончилось тем, что горбатый крестьянин расцеловался с гетманом, причем был очень патетический подъем: многие заплакали, а я расцеловался с бароном Маасом. После этого все направились к выходу и пошли к Софийской площади, я же пошел на Нестеровскую улицу, к себе, на Софийскую площадь не ходил, а где в это время был Маас – не знаю. Когда мы выходили из цирка, нам кричали, чтобы прийти на другой день на Институтскую, в генерал-губернаторский дом, прослушать интересную речь гетмана. На другой день, я, интересуясь, что скажет гетман, пошел в указанный дом. По приходе туда, я застал там полную залу народа. Вышел гетман и произнес речь о том, что соберет народное собрание, выслушает волю народа, каковую клянется исполнить и положить здоровье и жизнь за благополучие родной ему Украины. После нам всем предложили выйти в сад, где фотограф нас снял вместе с гетманом. Скоропадского я раньше не знал и ничего о нем не слышал…» [11].

Зазначені спогади В.Данілова узгоджуються з іншими свідченнями про гетьманський переворот. Проте, стосовно інформації, яку подав В.Данілов, варто відзначити її певну неточність. Так, арештований за Радянської влади Вадим Васильович Гук (1888 р. н.), який володів у Літинському повіті маєтком Курилівці (650 десятин землі), стверджував, що Союз Земельних Власників і сільських господарів, який складався з 50 осіб, у Вінниці був утворений у листопаді-грудні 1917 р. [12]. У питанні учасників з'їзду від Вінниччини теж допущено неточності. За спогадами одного з провідних діячів хліборобського руху князя О.Голіцина, від кожної губернії у з'їзді мали брати участь близько 250 делегатів [13]. Можливо, не називаючи імена інших вінницьких делегатів на з'їзд хліборобів, В.Данілов зробив це свідомо, оскільки не хотів наражати їх на репресії радянської влади.

Загалом, інформація В.Данілова про з'їзд хліборобів і його участь у вінницькому осередку Союзу земельних власників, незважаючи на певні неточності, є важливою в розумінні історії хліборобського руху на Поділлі. Її критичне осмислення сприятиме більш повному вивченню непростого і суперечливого періоду української революції.

Джерела та література

1. Данилов Юрий Никифорович // ru.wikipedia.org/.../Данилов,_Юрий_Ники...; ДАВіО. – Ф. Р. 207. – Оп. 6. – Спр. 24. – Арк. 4-5.

2. ДАВіО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1, т. 2. – Спр. 293. – Арк. 207-214.

3. ДАВіО. – Ф. Р. 207. – Оп. 6. – Спр. 24. – Арк. 6.

4. Мазепа, І. Україна в огні й бурі революції / І.Мазепа. – К., 2003. – С. 181.

5. ДАВіО. – Ф. Р. 207. – Оп. 6. – Спр. 24. – Арк. 57.

6. Там само. – Арк. 6 зв.

7. ДАВіО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1, т. 2. – Спр. 299. – Арк. 230.

8. ДАВіО. – Ф. Р. 207. – Оп. 6. – Спр. 24. – Арк. 4-6 зв.

9. Там само. – Арк. 1-93 зв.

10. Малигін, А. Ішла війна з народами / А.Малигін. – Вінниця, 2001. – 60 с.; Кравчук, О.М. Суди Вінниччини в період Гетьманату 1918 р. / О.М.Кравчук // Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки»: до 90-річчя нац.-демокр. революції в Україні. – Хмельницький, 2008. – С. 44-53.

11. ДАВіО. – Ф. Р. 207. – Оп. 6. – Спр. 24. – Арк. 4-5.

12. Там само. – Спр. 22. – Арк. 5.

13. Голицын, А.Д. Воспоминания / А.Д.Голицын; сост., подгот. текста, послесл., указатель имен А.К.Голицына. – М., 2008. – 608 с.

Державне регулювання у сфері туризму на території Волині у міжвоєнний період

Т.В.Ковальчук

У статті подано результати здійснення керівництвом Польської республіки державного регулювання туризму на території Волині, який разом із краєзнавством виступав інструментом національної політики, засобами полонізації, інтеграції українських земель до складу Польщі, завдяки чому поступово виокремився у самостійну галузь.

The article presents results of realization of the State Tourism Regulation in Volyn under the leadership of the Republic of Poland that together with a regional ethnography were a tool of a national policy, means of polonization and integration of Ukrainian lands as a part of Poland becoming a separate sphere.

Ключові слова: *Польща, Західна Волинь, туризм, державна туристична політика, регулювання туризму, міжвоєнний період.*

Державна влада Польської республіки, до складу якої за умовами Ризького договору 1921 р. у міжвоєнний період входили західноукраїнські землі, у тому числі й Західна Волинь (адміністративно-Волинське воєводство), проводила різнобічні заходи для виховання у населення окреслених територій польського патріотизму, насадження думки про те, що Західна Україна є одвічною складовою частиною Польщі. Для цього використовувалися різноманітні методи. Одним із них був туризм. Саме тому розвитку туристичного руху, передусім на приєднаних територіях, керівництво Польської республіки приділяло особливу увагу.

Регулювання туристичної діяльності у Польській республіці здійснювалося на загальнодержавному та регіональному рівнях. Державна туристична політика упродовж 1919-1932 рр. полягала у «видимості» втручання держави у галузь туризму, хоча особливих кроків для його розвитку не здійснювалося. Починаючи з 1932 р., відбувається посилення державного зацікавлення та сприяння розвитку туристичного руху в регіонах Польської республіки.

Упродовж досліджуваного періоду в Польщі не існувало єдиної спеціалізованої установи, котра б регулювала галузь туризму. Майже при кожному міністерстві паралельно існували відділи або департаменти, що займались одними й тими ж справами. Для координації їх роботи протягом 1925-1931 рр. працювали дві міжміністерські комісії.

Найбільш плідною серед державних установ, які опікувались туризмом, була робота Департаменту туризму Міністерства публічних робіт, що діяв упродовж 1919-1932 рр. під керівництвом досвідченого діяча у галузі туризму М.Орловича. Втім, зазначена установа не змогла досягти бажаних результатів з огляду на брак коштів та працівників: спочатку там працював лише М.Орлович, згодом з'явилися посади секретаря та заступника. З 1932 р. туристична сфера перейшла у відомство Міністерства комунікації, де нею опікувався Відділ туризму, перейменований згодом на Департамент туризму. Очолювали його Є.Грябянський, С.Подворський, Г.Шатковський та С.Каліцький. Даний відділ у своєму штатному розписі налічував більше двадцяти осіб, а його бюджет перевищував бюджет Департаменту туризму Міністерства публічних робіт у 5-6 разів.

Значний особистий внесок у розвиток туристичної сфери в 30-х рр. XX ст. зробив віце-міністр комунікації О.Бобковський. Він сприяв виділенню значних державних коштів та ініціював знижки на залізничні квитки для туристів.

Найбільшою прогалиною у сфері державного регулювання туристичної галузі Польської республіки була відсутність спеціалізованого нормативно-правового документа, який регулював би розвиток туризму. Хоча проект закону «Про туризм» був розроблений ще на початку першого міжвоєнного десятиліття, однак він постійно зазнавав гострої критики і впродовж досліджуваного періоду так і не був схвалений.

На регіональному рівні сферою туризму опікувалися воєводські та повітові установи – воєводська туристична комісія та референт із питань туризму при Дирекції публічних робіт, а також повітові туристичні відділи. Саме після введення цих державних інстанцій можна говорити про туризм у регіоні як окрему галузь.

Посада референта з питань туризму була введена у штатний розпис Дирекції публічних робіт у 1924 р. Впродовж усіх років референтом із питань туризму у Волинському воєводстві був Ж.Романовський. Його завданням було налагодження контактів та співпраця з туристичними товариствами і організаціями, які діяли на терені воєводства, підтримка їх діяльності, співпраця з галузями промисловості (готельною, харчовою, транспортною та ін.), які тим чи іншим чином причетні до сфери туризму. До функцій референта туризму також входили: пропаганда туризму, опрацювання та створення туристичних путівників, карт, маршрутів тощо. Після ліквідації Міністерства публічних робіт у 1932 р. зазначену посаду скасували, а натомість було створено туристичні відділи при окружних Дирекціях державної залізниці, які, у свою чергу, підпорядковувались Міністерству комунікації.

1925 р. у Луцьку, при воєводській управі, було створено Волинську воєводську туристичну комісію. У 1925-1926 рр. її очолював Ж.Пручнік, згодом цю посаду зайняв Ф.Ксєнжпольський. Проіснувала комісія до 1939 р. Вона зробила досить значний внесок у розвиток туристичної сфери досліджуваного регіону. Спільно з референтом із питань туризму, туристичними товариствами й організаціями вони провели значну роботу щодо популяризації туристичного руху у воєводстві, розробили ряд туристичних маршрутів його територією тощо.

Отже, проаналізувавши державне регулювання туризму на території Волині, можна стверджувати, що

керівництво Польської республіки цьому питанню приділяло значну увагу, так як туризм спільно з краєзнавством виступали інструментами національної політики, засобами полонізації, інтеграції українських земель до складу Польщі. Водночас, саме завдяки польському керівництву туризм зародився на території Волині та поступово виділився в окрему галузь.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46 Волинське воєводське управління. – Оп. 6. – Спр. 2405. Протоколи засідання туристичної комісії та переписка з повітовими відділами і іншими установами по обліку місцевості, пригодної для туристів. – 74 арк.

2. ДАВО. – Ф. 158 Луцький магістрат Волинського воєводства. – Оп. 1. – Спр. 566. Інструкція та переписка з Волинським воєводським управлінням про туристичну роботу. – 9 арк.

3. Там же. – Спр. 705. Інформаційний бюлетень та переписка з Волинським воєводським управлінням про організацію туристичної роботи. – 38 арк.

4. Дмитрук, В. Зародження туристичного руху на Волині / В.Дмитрук // Минуле та сучасне Волині та Полісся: Ковель та ковельчани в історії України та Волині: матеріали 12-ї Всеукр. наук.-іст. конф. – Луцьк, 2003. – С. 24-25.

5. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zespoł 8 Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, Cz. VI, Sygn. 56/10. Organizacja Ministerstwa Robót Publicznych, 1921-1932, 203 s.

6. Goetel, W. Turystyka w Polsce jako czynnik poprawz sytuacji gospodarczej / W.Goetel. – Kraków: Nakładem Wyższego Studjum Handlowego w Krakowie, 1931. – 27 s.

7. Informator turystyczny. – Warszawa: Nakładem Związku Polshkih Towarzystw Turystycznyh w Polsce, 1932. – 265 s.

8. Kacprzak, M. Towarzystwo Rozwoju Ziem Wschodnich, 1933-1939 / M.Kacprzak. – Lodz: Wydawnictwo Naukowe «Ibidem», 2005. – 158 s.

9. Mędrzecki, W. Wojewodztwo wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W.Mędrzecki. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Wydaw. PAN, 1988. – 202 s.

10. Orłowicz, M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu / M.Orłowicz. – Luck: Nakl. Wołyńskiego towarzystwa krajoznawczego i Opieki nad zabytkami przeszłości, 1929. – 380 s.

11. Orłowicz, M. Moje wspomnienia turystyczne / M.Orłowicz.-Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 1970. – 398 s.

12. Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki, 1928 – 1931. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Skarbu, 1931. – 62 s.

13. Sprawozdanie Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich. – Warszawa: [b.n.w], 1938. – 156 s.

До питання перекладів історичних назв з німецької на українську мову
(на прикладі об'єктів на окупованій німцями території Польщі та України)

Я.А.Бранько

У статті наголошується, що при перекладах з німецької мови потрібно користуватися не лише звичайними словниками, але й враховувати ментальність народів, різне тлумачення слів і подій у Німеччині та за її межами.

The article aims to discuss importance of usage of not only ordinary dictionaries in translations from German but also to consider a mentality of people, various interpretations of words and events in Germany and beyond its borders.

Ключові слова: *історико-меморіальний комплекс, жертви фашизму, ставки Гітлера, «Вервольф», історичні назви, переклад, німецька мова, українська мова.*

У липні 2011 року на території колишньої ставки Гітлера «Вервольф» (біля села Стрижавка Вінницького району) було створено історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв фашизму. Цей факт викликав широкий відгук у пресі та мережі Інтернет.

Я не збираюсь аналізувати характер цих відгуків. Але деякі міркування про написання і переклад назв ставок Гітлера (та його поплічників) з німецької на українську мову я хочу висловити.

По-перше, автори багатьох публікацій переписують відомості один в одного. Таке переписування, без їх аналізу, приводить до поширення перекладів-анекдотів (чи покручів).

По-друге, перекладачі, мабуть, користуються тільки простими (шкільними) словниками, не вживаючи інших, довідкових джерел, наприклад, історичних енциклопедій.

І по-третє, перекладачі забувають про різну ментальність народів і про різне тлумачення цих слів (подій) в Німеччині та за її межами.

У даній статті я хочу обговорити питання перекладів власних назв ставок, які в роки війни були споруджені німцями на територіях сучасної Польщі та України. Розгляд зробимо в такому порядку: німецька назва об'єкту,

буквальний (дослівний) переклад з німецької, пропоноване написання назви та її переклад українською. В кінці подаються приклади неправильних назв та перекладів.

1). На території колишньої німецької Східної Пруссії (тепер Польща) була побудована одна зі ставок Гітлера – «Wolfschanze». Дослівно: «Вовк плюс укріплення, окоп, шанець». Тому логічний переклад українською – «укріплення вовка». Значить, треба писати так: «Вольфшанце» – «Укріплення вовка». Але до цього часу цей вираз у нас перекладається як «Вовче лігво» [1, с. 173].

Якнайкраще, на мій погляд, переклали цю назву поляки: «Wilczy Szaniec» (читається як «Вільчі шанець»), тобто «Вовчий шанець» [2]. Це повністю збігається з моїм перекладом. Але в ряді туристичних буклетів, надрукованих у Польщі, назва об'єкту пишеться по-різному (від «Вовче лігво» до «Вовчий шанець») [3; 4].

2). На Україні ставка Гітлера була споруджена біля Вінниці. Але до неї входив цілий комплекс ставок Гітлера, Герінга та Гіммлера [5]. Тому потрібно розглянути їх назви окремо.

2.1. «Вервольф». Під такою назвою більшість людей знають ставку під Вінницею. Але спершу об'єкт називався «Eichenhain». Дослівний переклад – «дуб-плюс-гай, діброва, лісок, перелісок». Тому цей вираз треба записати так: «Айхенхайн», або «Дубовий гай».

Але у 70-х роках минулого сторіччя недбалі перекладачі німецьких документів його назву прочитали як «Eichenheim». Тому з'явилася псевдоназва «Дубовий дім» [1, с. 125].

Згодом об'єкт мав дві суперечливі назви: «Werwolf» і «Wehrwolf». Ці назви у німецькій мові, крім різного написання, мають різне значення.

Слово «Werwolf» пишеться українською як «Вервольф» і дослівно перекладається приблизно так: «той, хто перетворюється у вовка». Тому цей вислів треба перекладати як «вовк-перевертень, чи вовкулак» (міфологічне створіння).

Але для німців цей вислів має ще одне, уже не міфологічне значення. Вервольфами німецькі історики й романісти називають німецьких партизан, які колись воювали з окупантами – солдатами армії Наполеона. А під час Другої світової війни так називалися підрозділи ополченців, які створювалися для ведення партизанської війни у тилу наступаючої Червоної Армії [6].

Інша назва ставки – «Wehrwolf». Українською мовою цей вислів поки що пишеться теж як «Вервольф». Дослівний переклад – «Зброя плюс вовк». Тому найкращий переклад має звучати як «Озброєний вовк». Але німці можуть бачити під цією назвою одне з найбільш багаточисельних і впливових озброєних формувань самооборони нацистської партії Німеччини у 1920-1930 рр. [6].

Ще одна дуже цікава деталь. Навіть у серйозних німецьких виданнях, ставку під Вінницею називали по-різному: «Werwolf» [7] і «Wehrwolf» [8].

А в останньому виданні такого типу автори назвали цю ставку «Eichenhain-Wehrwolf» [4].

На мій погляд, щоб розрізняти ці відміни у назвах, я запропонував би таке написання цих слів українською: «Werwolf» – «Вервольф» і «Wehrwolf» – «Веервольф».

Як ми бачимо, у назвах кількох наведених вище ставок зустрічаємо слово «Wolf» (українською – вовк). Але це не має ніякого містичного підґрунтя. Бо німецькі автори пов'язують використання цього слова у назвах ставок із тим, що Гітлер у 20-х роках мав партійний псевдонім «Вовк».

Крім того, ім'я Гітлера – Адольф – на старонімецькій мові значить «благородний, шляхетний вовк» [9].

2.2. Ставка Герінга біля станції Гулівці в Калинівському районі мала назву «Steinbruch». Дослівно – «Камінь плюс ламати». Тому треба писати й читати «Штайнбрух» – «Каменеломня». А поширене написання – «Штайнбрук» – абсолютно неправильне.

2.3. Ставка Гіммлера, Ріббентропа та Ламмерса під Житомиром називалася «Hegewald». Дослівний переклад – «доглядати, обороняти-плюс-ліс». Тому треба писати так: «Хегевальд» – «Заповідний ліс». І зовсім неправильно писати «Хагевальд».

Звичайно, уважний читач може запропонувати деякі відтінки у перекладах. Але ці деталі не зможуть значно змінити запропоновані мною назви.

Джерела

1. Великая Отечественная война 1941-1945: энциклопедия. – М.: Сов. энцикл., 1985.

2. Tarasewicz, Hanna. Wilczy Szaniec: przewodnik / Tarasewicz, Hanna, Tarasewicz Stanislaw. – Bartoszyce, [б.р.]. – S. 11.

3. На Вармии и Мазурах: турист. развлечения. – [б.м.], Варминско-Мазурская регион. торгов. палата, 2009. – С.19.

4. Польща: найвідоміші туристич. місця / Польська туристич. організація. – [б.м], 2009. – С. 12.

5. Seidler, Franz W. Die Führerhauptquartiere. Anlage und Planungen im Zweiten Weltkrieg / Franz W.Seidler, Dieter Zeigert. – München, Herbig, 2000. – (див. Імен. покажч.).

6. Энциклопедия третьего рейха / сост. В.Телицин. – 3-е изд. – М.: Локид-Пресс, Рипол классик, 2005. – 479 с.: ил., вкл. с. 84.

7. Das Führerhauptguartier 1939-1945. – 2 Auflage / Zusammengestellt und herausgegeben von G. Buck. – Leoni am Stranberger See: Druffel-Verla, 1979. – S. 123-129.

8. Hoffman, P. Die Sicherhait des Diktators / P.Hoffman. – München; Zurich: R.Piper Verlag, 1975. – (див. Імен. покажч.).

9. Скрипник, А.Г. Власні імена людей / А.Г.Скрипник, П.П.Дзятківська. – К., 1986. – С. 32.

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Краєзнавчий контент веб-сайтів регіональних бібліотек України: сучасний стан і тенденції розвитку

В.П.Кисельова

У статті стисло висвітлено основні результати вивчення сучасного стану організації краєзнавчих ресурсів на сайтах регіональних бібліотек, здійснених відділом історичного краєзнавства Національної історичної бібліотеки України.

The present article briefly describes main results of a study on a modern organization of regional ethnographic resources on web-sites of regional libraries. It was made by a department of historical study of a region of the National Historical Library of Ukraine.

Ключові слова: *бібліотечне краєзнавство, краєзнавчі електронні продукти, краєзнавчі, електронні каталоги, бібліографічні покажчики, бібліотечні сайти, краєзнавчий контент, веб-сайт, регіональні бібліотеки.*

Сучасний стан та проблеми бібліотечного краєзнавства є завжди актуальними темами для обговорення на науково-практичних конференціях, які систематично організовують регіональні та національні бібліотеки України. Зокрема, на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України», що відбулася 22 листопада 2011 року в рамках, започаткованих Національною історичною бібліотекою України (НІБУ) краєзнавчих читань пам'яті академіка Петра Тронька [1], прийнято ряд рекомендацій, в числі яких – проведення наукових досліджень краєзнавчих ресурсів на сайтах вітчизняних ОУНБ та створення для широкого кола користувачів путівника по цих ресурсах.

Про актуальність моніторингу краєзнавчих електронних продуктів бібліотек свідчать також результати аналізу сайтів бібліотек Вінниччини усіх типів і видів, представлені Г.М.Слотюк на ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку» [2], а також підсумки дослідницької діяльності М.М.Кузнєцової [3], Н.К.Литвиненко [4], О.В.Михайлової [5] та ін.

У висновках нашого минулорічного дослідження сайтів бібліотек України визнано, що перед науковцями і практиками бібліотечної справи сьогодні постає необхідність систематичного поглибленого аналізу наявних повнотекстових краєзнавчих ресурсів кожної окремої регіональної бібліотеки; вироблення чітких критеріїв відбору краєзнавчих видань для розміщення на бібліотечних веб-сторінках; контролювання навігаційних можливостей, відображення в електронних каталогах, а також розробки єдиних науково-методичних підходів до структурування повнотекстової інформації на бібліотечних сайтах, в тому числі, створення оптимальної моделі висвітлення краєзнавчих ресурсів регіональних книгозбірень в мережі Інтернет [6, с.149].

З огляду на викладене вище, у відділі історичного краєзнавства НІБУ в поточному році здійснено дослідження компонентного складу краєзнавчого контенту Інтернет-сторінок регіональних бібліотек України.

Мета даного повідомлення – стисло висвітлити основні результати вивчення сучасного стану організації краєзнавчих ресурсів на сайтах регіональних бібліотек.

Завданнями дослідження передбачалося здійснити збір даних про такі ресурси, на сайтах ОУНБ: краєзнавчі електронні каталоги та доступні краєзнавчі бази даних (назва, обсяг, дата останнього оновлення, доступ, пошук); нові електронні краєзнавчі бібліографічні покажчики – оригінальні продукти чи електронні версії друкованих; краєзнавчі повнотекстові ресурси – інформаційні продукти чи електронні версії друкованих; мультимедійну інформацію краєзнавчого спрямування; образотворчі документи краєзнавчої тематики; посилання на інформацію про регіон в Інтернеті; фактографічні матеріали, присвячені регіону, населеним пунктам, установам, місцевим діячам та ін.; інформація про краєзнавчу діяльність самої бібліотеки: її краєзнавчий фонд, довідково-бібліографічний апарат, видання, заходи тощо.

Загалом, згідно з Програмою та методикою дослідження, в період травня-липня 2012 року нами вивчено сайти 26 провідних бібліотек у всіх обласних центрах України та АР Крим.

З'ясовано, зокрема, що відсутня можливість отримати інформацію за допомогою основних пошукових елементів – електронних каталогів та тематичних краєзнавчих БД – на сайтах Волинської, Львівської, Одеської, Харківської, Черкаської ОУНБ. Це майже п'ята частина від усієї кількості бібліотек – баз дослідження.

Нові краєзнавчі бібліографічні покажчики – оригінальні електронні продукти чи електронні версії друкованих видань за 2011-2012 рр. – присутні майже на всіх бібліотечних сайтах, окрім сайтів Миколаївської та Одеської ОУНБ. Безперечно, це недолік, тож, на наш погляд, названим бібліотекам нині слід приділити увагу створенню власних краєзнавчих бібліографічних посібників та їх просуванню в мережі Інтернет.

Щодо повнотекстових краєзнавчих ресурсів, то у порівнянні з минулим роком, у цьому контенті суттєвих змін не відбулось. Як і раніше, такі документи відсутні на сайтах Волинської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Чернівецької ОУНБ. Разом із цим, на сайті Волинської ОУНБ можна скористатися посиланням на портал «Історична Волинь», де в БД «Читальний зал» представлено сотні

повних текстів краєзнавчих документів різної тематики – українською, англійською та польською мовами. Мультимедійна інформація краєзнавчої тематики є на сайтах переважної більшості регіональних книгозбірень, однак кількість та якість цієї інформації різні. Третина з досліджуваних бібліотек не популяризує на сайтах образотворчі твори, які наочно розкривають культурно-мистецьке надбання регіону.

Посилання на інформацію краєзнавчого спрямування в Інтернеті, а також фактографічна інформація про регіон присутні на сайтах усіх книгозбірень, які досліджувалися. Усі бібліотеки подають інформацію про власну історію, основні краєзнавчі ресурси, події, масові заходи тощо. Разом із цим, така інформація не завжди лаконічна та оновлюється нерегулярно.

Головним недоліком частини з досліджених сайтів є відсутність чіткої логіки в структурній деталізації рубрик основних тематичних розділів краєзнавчого спрямування. Інформація про різні типи й види краєзнавчих продуктів і послуг ОУНБ часто «розпорошена» на різних сторінках бібліотечного сайту.

На наш погляд, сьогодні серед позитивних прикладів організації краєзнавчого контенту веб-сайту можна назвати Вінницьку, Донецьку, Закарпатську, Кіровоградську, Луганську, Рівненську, Тернопільську, Херсонську, Чернігівську ОУНБ та Харківську ДНБ ім. В.Г.Короленка.

Загалом, порівняння результатів даного та попередніх досліджень краєзнавчих ресурсів на сайтах ОУНБ дозволяє констатувати такі основні тенденції:

по-перше, створюються нові краєзнавчі портали, бази даних, тематичні рубрики;

по-друге, удосконалюється доступ до краєзнавчої інформації з електронних каталогів;

по-третє, на веб-сторінках репрезентуються переважно актуальні джерела первинної та вторинної інформації про історію, економіку, культуру краю;

по-четверте, якісно змінюється зовнішнє оформлення сайтів.

Усі результати дослідження сайтів регіональних бібліотек планується викласти детальніше у 23-му випуску інформаційного бюлетеня «Краєзнавча робота в бібліотеках України».

Джерела

1. Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 листоп. 2011 р., м. Київ / редкол.: А.В.Скорохватова, В.П.Кисельова, Р.В.Маньковська, О.В.Михайлова та ін.; ред.: Т.С.Кудласевич, І.В.Чеховська; ДЗ «Нац. іст. б-ка України». – К.: Вид. дім «Вініченко», 2011. – 228 с. – (І Краєзн. читання пам'яті П.Тронька).

2. Слотюк, Г.М. Краєзнавчі продукти Вінниччини в мережі Інтернет: структурно-видовий склад / Г.М.Слотюк; Вінниц. ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2011. – С. 60-61.

3. Литвиненко, Н. Краєзнавчо-бібліографічний контент веб-сайтів бібліотек Донбасу як складова краєзнавчої електронної бібліотеки / Н.Литвиненко // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 7. – С. 39-42.

4. Кузнєцова, М.М. Інформація з краєзнавства на веб-сайтах обласних бібліотек: аналіз системних елементів / М.М.Кузнєцова // Вісн. ХДАК: зб. наук. пр. – Х., 2009. – Вип. 27. – С. 127-138.

5. Михайлова, О.В. Повнотекстові краєзнавчі документи на сайтах ОУНБ України: аспекти дослідження / О.В.Михайлова // Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 2-3 черв. 2011 р., м. Київ. – К., 2011. – С. 116-119. – (ІХ Культурологіч. читання пам'яті Володимира Подкопаєва).

6. Краєзнавча робота в бібліотеках України: інформ. бюл. Вип. 22 / підгот.: В.П.Кисельова, О.В.Михайлова, І.В.Чеховська; ред. Т.С.Кудласевич; Нац. іст. б-ка України. – К., 2011. – 150 с.

Бібліотечне краєзнавство як важливий напрям діяльності наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

В.С.Прокопчук

У статті на прикладі наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка розкрито напрями, форми і методи бібліотечного краєзнавства.

The article reflects directions, forms and methods of a library regional ethnography on the basis of the Research Library at Ivan Ohienko Kamyanets-Podilsky National University.

Ключові слова: *бібліотечне краєзнавство, наукова бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, краєзнавчий фонд, зведений краєзнавчий каталог, краєзнавча бібліографія, краєзнавчі бібліографічні покажчики, масові заходи, науково-дослідницька бібліотекознавча робота.*

Бібліотечне краєзнавство. Це поняття з'явилося на стику двох галузей діяльності – бібліотечної та краєзнавчої, а тому ввібрало в себе їх характерні ознаки. Його витоки слід шукати у 20-х роках минулого століття, коли молода радянська держава під тиском масового краєзнавчого руху вирішила взяти його під свій контроль, забезпечити координацію і спрямування в русло утвердження нової соціально-економічної та ідейно-політичної системи. Після І Всеукраїнської краєзнавчої конференції у Харкові (травень 1925 р.), утворення Українського комітету краєзнавства в структурі Укрнауки Народного комісаріату освіти УСРР у кожній із 32 округ почали створюватись окружні комітети краєзнавства, у районах – районні товариства, на підприємствах, в установах, організаціях та навчальних закладах – різноманітні гуртки. Чільні ідеологи краєзнавчого руху, у першу чергу О.Буценко, М.Яворський, О.Лазарис, М.Криворотченко, спрямовували цей науково-громадський рух у бік так званого «виробничого краєзнавства» – на пошук корисних копалин, ефективних методів обробітку ґрунту, боротьбу зі шкідниками, вивчення, узагальнення й поширення радянських форм співжиття, свят та обрядів, відволікаючи увагу суспільства від його історії, національної самобутності.

1925 року на І конференції наукових бібліотек України Михайло Ілліч Ясинський, який протягом 1919-1923 рр. був помічником бібліотекаря, і навіть бібліотекарем фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, а згодом, після ліквідації університетів, – завідувачем бібліотеки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, у своєму виступі висунув та обґрунтував ідею посилення ролі бібліотек у краєзнавчому русі, окреслив основні напрями, форми і методи бібліотечної краєзнавчої праці, ввів в обіг термін «краєзнавча література», віднісши до неї все, що написано про певний край, всю, без винятку, продукцію, видану в цьому краї, а пізніше додав і праці уродженців, діячів краю, видані будь-де [1]. Власне, Михайло Ілліч теоретично осмислив важливішу ознаку бібліотечного краєзнавства – краєзнавчий фонд, його складові. Доповідь М.І.Ясинського в своєму виступі підтримав В.Д.Отамановський, директор Вінницької філії Всенародної бібліотеки України, організатор Кабінету виучування Поділля. Поступово бібліотечне краєзнавство набувало розвитку і теоретико-методологічного обґрунтування.

А практика на чільне місце висунула й таку функцію бібліотечного краєзнавства, як інформування читача про наявну в бібліотеці краєзнавчу літературу, тобто краєзнавчу бібліографію. І знову ж таки фундатором краєзнавчого бібліографознавства, розробником його теоретичних і методичних засад став М.І.Ясинський.

Ми ж є свідками та учасниками того, як бібліотеки збирають не тільки літературу, а й інформацію, документи з історії, етнографії краю, його фольклор, спогади учасників і свідків історичних подій, накопичують банк даних у формі альбомів, аудіо- та відеозаписів. Книгозбірні інтегруються у краєзнавче середовище, нерідко виступаючи організаторами і координаторами краєзнавчого руху, що також є важливою ознакою бібліотечного краєзнавства.

На основі наведених ознак поняття бібліотечного краєзнавства можна визначити як сферу науково-практичної діяльності бібліотеки, пов'язану зі збиранням, опрацюванням, зберіганням і доведенням до користувача краєзнавчих і місцевих документів.

У дефініції закладено ще один важливий аспект бібліотечного краєзнавства. Воно є не тільки практичною, а й науковою сферою. Звідси ми можемо говорити про краєзнавче бібліотекознавство як галузь знань про історію, теорію і методику бібліотечного краєзнавства. До його становлення доклали зусиль М.І.Ясинський, В.Д.Отамановський, Л.Б.Хавкіна, І.І.Корнєйчик, О.І.Талалакіна, О.В.Мамонтов, М.М.Щерба і, особливо, Наталя Миколаївна Кушнаренко, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри книгознавства та фондознавства, проректор із наукової роботи Харківської державної академії культури, автор низки праць з бібліотечного краєзнавства [2].

Саме поняття «бібліотечне краєзнавство» виникло порівняно недавно, у 70-х роках XX ст., і ознак науково обґрунтованої теорії набуло на початку 90-х років. Воно – молоде, як і сама наукова дисципліна, що проходить етап становлення, своєрідного дозрівання. Тому важливе місце у цьому процесі займає практична апробація форм і методів бібліотечного краєзнавства в діяльності конкретних книгозбірень. Звідси й мета цієї статті – піддати теоретичному аналізу доробок наукової університетської бібліотеки, окреслити проблеми і перспективи її краєзнавчої праці.

Основу краєзнавчої діяльності бібліотек складає краєзнавчий фонд – упорядкована множина краєзнавчих та місцевих документів. Фонд нашої наукової бібліотеки, у тому числі краєзнавчий, складався непросто. Оскільки український університет і його бібліотека в Кам'янці-Подільському виникли у 1918 р., а місто вже наступного року стало державним центром УНР і в умовах національно-визвольних протистоянь тривалий час було в блокаді, фонд формувався в основному за рахунок приватних бібліотек, установ і навчальних закладів губернського центру, підручників і посібників, які готували викладачі І.Огієнко, П.Клепатський, Д.Дорошенко, Н.Григоріїв, М.Драй-Хмара та ін. Чимало книг надійшло від Подільської духовної семінарії, міської чоловічої гімназії, Подільського церковного історико-археологічного товариства. А це – літописи, законодавчі акти, в яких йдеться про давні часи на Поділлі, племена уличів і тиверців, які його населяли, комплекти «Подольских губернских ведомостей» (видавались із 1838 р.), «Подольских епархиальных ведомостей» (з 1862 р.), 12 випусків «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета», монографії Н.Молчановського, В.Антоновича, М.Грушевського, П.Батюшкова та М.Петрова, О.Прусевича, Й.Ролле, Ю.Сіцінського, М.Симашкевича, М.Яворовського та інші видання XIX – початку XXI ст. [3]. На початку 1921 року, до моменту ліквідації університету й утворення на його базі Інституту народної освіти та Сільськогосподарського інституту,

фундаментальна бібліотека налічувала 35 951 документ, у тому числі близько тисячі томів стародруків – 45 недатованих, 24 – XVI ст., 82 – XVII ст., 663 – XVIII ст. [4].

Згодом фонд було розпорошено між двома ВНЗ, частина вивезена за кордон і 1922 року склала основу Бібліотеки Кам'янець-Подільського українського державного університету в Тарнові (Польща). Чимало так званої «шкідливої» літератури у 20-х роках, у ході чисток, вилучило ДПУ. На сьогодні краєзнавчий фонд наукової бібліотеки університету складає третину документального масиву. 27 тис. документів-стародруків, рідкісних і цінних книг сконцентровано у відділі рідкісних видань, який очолює Н.Д.Крючкова. У краєзнавчому фонді значне місце займають 48 наукових збірників, у тому числі – 12 фахових, що видаються в університеті, монографії, підручники і навчальні посібники викладачів, місцеві газети, журнали тощо. Все більшої ваги набуває електронна документальна складова, яку формуємо шляхом сканування, оцифровування видань. Вона налічує 8 500 видань, серед яких – чимало краєзнавчих.

Тому важливо донести до читача інформацію про цей фонд, яка включає облік та аналітико-синтетичну обробку документів, присвячених краю, документів, виданих на тій же території, та творів, авторами яких є вихідці з місцевості, створення різноманітних бібліографічних посібників, на основі яких формується краєзнавча частина довідково-бібліографічного апарату.

Колектив наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка цілком усвідомлює, що краєзнавча бібліографія має творитися в конкретному регіоні, місті, бібліотеці. Враховуючи, що в країні набирає все ширшого розвитку дослідження, написання і видання історії населених пунктів у новій редакції, ми взялися за формування зведеного краєзнавчого каталогу.

За схемою Національної історичної бібліотеки України розроблено тематичний рубрикатор, який враховує специфіку історії краю, склад читачів. Він включає 15 рубрик і 79 підрубрик, зокрема: «Поділля» – 2 підрубрики, «Краєзнавство Поділля» – 7, «Історія Поділля» – 14, «Природа і природні ресурси Поділля» – 6, «Народне господарство Поділля» – 6, «Охорона здоров'я Поділля», «Фізична культура і спорт Поділля» – 2, «Суспільство і політичне життя Поділля» – 4, «Культурне життя Поділля. Установи культури» – 6, «Літературне Поділля» – 5, «Наука на Поділлі», «Освіта Поділля. Видатні педагоги» – 9, «Мистецтво Поділля» – 9, «Релігійне життя» – 9 підрубрик. Органічну основу зведеного краєзнавчого каталогу склала «Краєзнавча картотека», започаткована ще в другій половині 50-х років працівниками створеного 1955 року відділу бібліографії на чолі з О.І.Зуськовою, розширена і суттєво поглиблена у 60-х – на початку 70-х роках, під час роботи над історією міст і сіл Хмельницької області. На сьогодні зведений краєзнавчий каталог налічує 15 тис. карток. Водночас створюється і його краєзнавча версія.

А в 15 підрозділах – читальних залах та абонементах на факультетах, розпорошених у різних районах міста, – паралельно формуються краєзнавчі картотеки, що відповідають профілю підрозділів. Наприклад, краєзнавчу картотеку читального залу педагогічного факультету складає близько 300 карток і присвячена вона освіті на Поділлі, фізико-математичного – 1 000 бібліографічних записів про видатних математиків, фізиків і астрономів краю. Читальний зал мистецької літератури сформував картотеку «Видатні художники Поділля». Особлива увага приділена темі «Населені пункти Хмельниччини», над розробкою якої працюють відділи наукової бібліографії та рідкісних видань.

Відділом наукової бібліографії, який очолює Т.М.Опря, з 2004 року видаються щорічні «Бюлетені з проблем вищої школи». Вони інформують читачів не тільки про нормативні документи та видання з питань вищої освіти, впровадження інноваційних технологій у нашому університеті, а й представляють рік за роком науково-методичний доробок викладачів. Якщо до першого випуску ввійшла бібліографічна інформація про 491 документ, то бюлетень 2011 року вже вмістив 613 бібліографічних записів, у тому числі – про вихід у світ 2010 року 254 праць викладачів університету [5].

З 2005 року бібліотека готує і видає «Календар знаменних і пам'ятних дат Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» – довідково-бібліографічне видання, яке приковує увагу не тільки ювілярів, керівництва університету, факультетів і кафедр, а й масового читача. Кожен випуск календаря має свій авторський колектив, редколегію очолює директор наукової бібліотеки. Серед укладачів – у першу чергу працівники відділу наукової бібліографії Т.М.Опря, В.М.Пархоменко, Л.П.Савченко. Його структура – типова: першу частину складають ювілейні події, розміщені в хронологічній послідовності, а розділ «Наші ювіляри» наповнюють короткі довідки і списки основних праць ювілярів та видань про них. Календар не тільки привертає увагу до ювілейних дат і подій, а й популяризує відповідну краєзнавчу літературу [6].

Важливе місце у краєзнавчій діяльності нашої бібліотеки займає підготовка краєзнавчих бібліографічних покажчиків. До 90-річчя університету був виданий бібліографічний покажчик «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2008)», який вмістив 1 667 бібліографічних записів про друковані видання з історії найдавнішого на Поділлі ВНЗ [7]. Колективом бібліотеки здійснено пошук, опрацювання джерел і видання бібліографічного покажчика «Наукові записки (праці) Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка», який вмістив краєзнавчу бібліографічну інформацію про 3 782 праці, підготовлені викладачами університету і вміщені в наукових записках (працях) за 1920-2009 рр. [8].

Виключно краєзнавчими за змістом і місцем, є серійні бібліографічні видання, що готуються в науковій бібліотеці. 2008 року започатковано серію біобібліографічних покажчиків «Постаті в освіті і науці». Перші два випуски підготувала завідувач абонементу фізико-математичного факультету Л.В.Огороднікова.

Присвячені вони доктору фізико-математичних наук, професору, завідувачеві науково-дослідного сектору університету І.М.Конету та колишньому ректорові, завідувачеві кафедри методики викладання фізики і технічних засобів навчання, фронтовикові Івану Вікторовичу Іваху [9]. Це була перша проба, не позбавлена недоліків, проаналізованих і врахованих у наступних випусках, присвячених С.Д.Абрамовичу, Л.В.Баженову, А.П.Гаврищуку, П.С.Каньосі, Б.Р.Ліпману, Л.Г.Любінській, П.Д.Плахтію, І.В.Рибаку, П.І.Свідеру, В.А.Соричу, Є.С.Сохацькій, В.П.Струманському, Т.І.Суровій, Г.П.Ткачук, З.П.Яропуду та ін. Його структура виходить за межі традиційного покажчика і дає підстави говорити про появу нового виду бібліотечного видання – бібліографічного нарису. Візьмемо для прикладу покажчик, присвячений подолянину за походженням, активному учаснику краєзнавчого руху в краї, доктору історичних наук, професору Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича П.П.Брицькому [11]. Окрім вступної статті, бібліографії Петра Павловича та про нього, хроніки життя і діяльності, характерних для будь-якого біобібліографічного покажчика, у розділі «Погляд зблизька» знайдемо відгуки відомих учених професорів Л.В.Баженова, С.В.Гаврилюк, І.М.Романюка, генерала В.С.Сідака, архівістів П.Я.Слободянюка, В.І.Петренка, Ю.В.Телячого, Н.А.Ярко, колег Б.Ф.Білецького, В.Ф.Холодницького про життя і науково-педагогічну діяльність ученого. Їх доповнює рубрика «Життєвий шлях професора П.П.Брицького у світлинах» – два десятки фотографій, які зафіксували важливі миттєвості життя, та добірка документів, спогадів, свідчень. Вражає батьків лист із фронту – своєрідний наказ-заповіт синові. Глибину знань і лекторську майстерність П.П.Брицького характеризує лист подяки від ректора Академії СБУ, генерал-майора, професора В.С.Сідака, адресований ректору Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича С.С.Костишену у зв'язку із завершенням доктором історичних наук, професором П.П.Брицьким циклу лекцій для слухачів академії. Пам'ятним є відгук заступника міністра закордонних справ України І.М.Гнатишена на книгу П.П.Брицького, О.В.Добржанського «Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР», як і лист до Старосинявської районної газети «Колос» учениці Лисанівської ЗОШ І-ІІІ ст. Г.Стародуб про свого знаменитого односельчанина – професора П.П.Брицького. Звичайно, це виходить за межі покажчика бібліографії, глибоко, хоч і нарисово, представляє справжню постать в освіті і науці.

2012 року побачив світ перший випуск бібліографічного покажчика серії «Хмельниччина краєзнавча». Присвячений він просвітницькому руху на Поділлі впродовж 1906-2011 рр. і вмістив бібліографічну інформацію про 63 неопубліковані документи семи архівних установ, 386 опублікованих документів, матеріалів, наукових праць, низку газетних науково-популярних публікацій, всього 586 бібліографічних записів про документи, які є цінним джерелом історії подільської «Просвіти» [11]. До друку здано наступний, другий випуск краєзнавчого бібліографічного покажчика серії «Хмельниччина краєзнавча», який представляє матеріали тринадцяти Подільських історико-краєзнавчих конференцій, започаткованих 1965 року. Доповнений вступною статтею, покажчик всесторонньо представляє доробок подільських краєзнавців за майже 40 років. У плані – підготовка й видання наступних випусків цієї серії про публікації у 19 наукових фахових збірниках «Освіта, наука і культура на Поділлі» та у 21 випуску «Наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки».

Позитивно сприйнятий науковою і краєзнавчою громадськістю Поділля розпис дванадцяти випусків «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического общества)», підготовлений В.С.Прокопчуком та Н.Д.Крючковою [12]. Бібліографічний покажчик став ключем до праць переважно церковних істориків ХІХ – початку ХХ ст., в яких представлена історія Поділля, літописи 1 401 населеного пункту краю. У зв'язку з підготовкою нової редакції історії міст і сіл краю роль цього покажчика важко переоцінити.

Бібліотека надає допомогу в підготовці бібліографічної частини покажчиків серії «Наукові школи університету», які видає науково-дослідний сектор. Керівник сектору, він же й голова бібліотечної ради, доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет та директор наукової бібліотеки В.С.Прокопчук входять до складу редакційної колегії цієї серії покажчиків.

Бібліотечне краєзнавство як царина практичної діяльності та галузь бібліотекознавства напрацювало набагато ширшу систему засобів популяризації краєзнавчих документів. Це – рекомендаційні списки до ювілейних дат, розміщені на сторінках університетської газети «Студентський меридіан» та бібліотечному веб-сайті; і виставки – стаціонарні та віртуальні. Зокрема, 2011 року віртуальні виставки «Іван Огієнко – фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.)», «Кам`янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у працях його викладачів (1991-2011 рр.)», каталог виставки «Подільській «Просвіті» – 105 років», «Науковець, дослідник, математик (до 60-річчя від дня народження Івана Михайловича Конета)» представили комплекс краєзнавчих джерел про кам`янецький період діяльності І.І.Огієнка, історію та сьогодення Подільської «Просвіти», наукові досягнення доктора фізико-математичних наук, професора кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики І.М.Конета.

У системі масових заходів – зустрічі зі славетними людьми, презентації краєзнавчих праць. Наукова бібліотека виступила ініціатором та організатором зустрічі з праправнучатим небожем Тараса Шевченка О.А.Відоменком, президентським стипендіатом, що проживає у місті Хмельницькому, презентації його книг [13].

Проаналізувавши публікації в газетах та журналах 1917-1920 рр., що зберігаються у фонді відділу рідкісних видань, Ю.В.Телячий та В.С.Прокопчук уклали й супроводили аналітичним матеріалом добірку ліричних творів

М.П.Годованця, відкривши для читача не тільки досить цікавий масив періодики, що зберігається в науковій бібліотеці, але й раніше невідому грань світогляду й творчості класика української байки, за що, власне, у 30-ті роки його життєва дорога простелилася на Колиму [14].

Колектив бібліотеки веде і науково-дослідницьку бібліотекознавчу працю. Здійснено пошук і реконструйовано коротку в часі, але плідну, діяльність фундаторів бібліотеки професора Івана Огієнка, бібліотекарів (так, у 1918-1920 рр. йменувалася посада керівника книгозбірні. – В.П.) Івана Сливки, Миколи Плевако, Степана Сірополка, Михайла Ясинського, помічника бібліотекаря Левка Биковського – всесвітньовідомих організаторів бібліотечної справи, бібліотекознавців, бібліографів [15]. 2009 року побачив світ нарис історії бібліотеки, доповнений низкою документів, світлин, бібліографічним списком [16].

Наукова бібліотека виступає організатором всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій, на яких обговорюються й питання бібліотечного краєзнавства. Вони знайшли відображення у двох випусках наукових праць університету серії «Бібліотекознавство. Книгознавство» в рубриках «Бібліотечне краєзнавство та історико-регіональні дослідження», «Історія становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні», «Видатні постаті в царині бібліотечної праці», «Критика, бібліографія» [17].

Остання, цьогорічна, наукова конференція проведена спільними зусиллями наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, присвячувалася 140-річчю від дня народження Степана Онисимовича Сірополка. Матеріали конференції ввійдуть до третього випуску вказаних наукових праць.

Аналіз краєзнавчої діяльності однієї з університетських бібліотек дає можливість відзначити важливість і життєздатність цього напряму бібліотечної праці й перспективність як галузі бібліотекознавства водночас.

Оскільки краєзнавчий рух в Україні набув широкого розмаху та інституціоналізації, створена 1991 року Всеукраїнська спілка краєзнавців 2008 року отримала статус національної й іменується Національною спілкою краєзнавців України, формуються її осередки на місцях, у регіонах здійснюються масштабні краєзнавчі проекти – видані Книги пам'яті і Книги скорботи України, один за одним друкуються томи «Реабілітованих історією», «Зводу пам'яток історії і культури України», розпочалася робота з написання історії населених пунктів у новій редакції, – роль бібліотек, бібліотечного краєзнавства, краєзнавчої бібліографії наростає і потребує концентрації зусиль бібліотекарів на цій ділянці бібліотечної роботи.

Краєзнавча діяльність кожної конкретної бібліотеки потребує не тільки упорядкування, а й теоретичного осмислення, може стати предметом наукового аналізу, підготовки статей, повідомлень й інших видів наукових праць. Це допоможе поглибити, уточнити, доповнити власним досвідом і теоретичними висновками краєзнавчу галузь бібліотекознавства.

Джерела

1. Королевич, Н.Ф. Бібліограф М.І.Ясинський (1889-1967): біобібліогр. нарис / Н.Ф.Королевич, М.В.Геращенко. – К., 1995. – С. 24; М.І.Ясинський. Створення в наукових бібліотеках України краєзнавчих осередків і організація бібліографії продуктивних сил / М.І.Ясинський // Бібл. зб. – 1926. – Ч. 1. – С. 68-78.

2. Корнейчик, И.И. Краеведческая библиография на Украине: развитие краеведч. библиогр. в сов. время (1941-1967 гг.): конспект лекций по курсу «Краеведческая библиография» / И.И.Корнейчик. – Х.: ХГИК, 1968. – 46 с.; А.В.Мамонтов. Краеведческая библиография: учебник / А.В.Мамонтов, Н.Н.Щерба. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Кн. палата, 1989. – 216 с.; Талалакина, О.И. Краеведческая работа библиотек: учеб. пособие / О.И.Талалакина. – М.: МГИК, 1973. – 94 с.; Н.Н.Кушнаренко. Сводные краеведческие каталоги областных библиотек / Н.Н.Кушнаренко, В.В.Седых // Сов. библиотековедение. – 1991. – № 3. – С. 54-60; Її ж. Історія бібліотечного краєзнавства в Україні: навч. посіб. / Н.М.Кушнаренко. – Х.: ХДІК, 1993. – 112 с.; Її ж. Бібліотечне краєзнавство: сутність і структура / Н.М.Кушнаренко // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 5. – С. 10-11; Її ж. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К.: Знання, 2007. – 502 с.

3. Антонович, В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия / В.Б.Антонович. – К.: Тип. Киев. ун-та, 1878. – Вып. 1. – 156 с.; Молчановский, Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. / Н.В.Молчановский. – К.: Тип. Киев. ун-та, 1885. – 345 с.: карты; Подолия: ист. описание / издано П.Н.Батюшковым. – СПб.: Тип. Товарищества «Общая польза», 1881. – XXXI, 264, 98 с.: илл.; Грушевский, М.С. Барское староство: ист. очерки (XV-XVIII в.) / М.С.Грушевский. – К., 1894; Сецинский, Е.И. Город Каменец-Подольский: ист. описание / Е.И.Сецинский. – К.: Тип. С.В.Кульженко, 1895. – 248 с.: илл.

4. Ляхоцький, В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові… Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В.П.Ляхоцький. – К., 2000. – С. 333.

5. Бюлетень з проблем вищої школи за 2003 рік / уклад.: Г.Бачинська, Т.Опря, В.Пархоменко та ін. – Кам'янець-Поділ.: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2004. – 46 с.; Бюлетень з проблем вищої школи за 2010 рік / уклад.: Т.Опря, В.Пархоменко; відп. за вип. В.С.Прокопчук. – Кам'янець-Поділ.: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 42 с.

6. Календар знаменних і пам'ятних дат Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на 2012 рік / [упоряд.: Т.М.Опря, Л.П.Савченко; відп. ред. В.С.Прокопчук]; К-ПНУ ім. І.Огієнка; Наук. б-ка. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ ім. І.Огієнка, 2011. – Вип. 7. – 95 с.

7. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2008): бібліогр. покажч. / [уклад.: Т.М.Опря, В.М.Пархоменко, Л.П.Савченко, Є.П.Сільвеструк; редкол.: О.М.Завальнюк (голова), В.С.Прокопчук (відп. ред.) та ін.]; К-ПНУ ім. І.Огієнка. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ ім. І.Огієнка, 2009. – 112 с.

8. Наукові записки (праці) Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: бібліограф. покажч. змісту (1920-2009 рр.) / [уклад.: О.В.Веселовська, Т.М.Опря, В.М.Пархоменко; редкол.: О.М.Завальнюк (голова), В.С.Прокопчук (відп. ред.), О.Б.Комарніцький та ін.]; К-ПНУ ун-т ім. І.Огієнка; Наук. б-ка. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ ім. І.Огієнка, 2010. – 120 с.

9. Конет Іван Михайлович: (до 30-річчя наук.-педагогіч. діяльн.): біобібліогр. покажч. /[уклад.: Л.В.Огороднікова, О.В.Гавва, О.С.Толков; редкол.: О.М.Завальнюк (голова), В.С.Прокопчук (відп. ред.) та ін.]; К-ПНУ; Наук. б-ка. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ, 2008. – 47 с. – (Сер. «Постаті в освіті та науці»; вип. 1); Івах Іван Вікторович (до 90-річчя від дня народж.): біобібліогр. покажч. / [уклад.: Л.В.Огороднікова, О.В.Гавва, Т.П.Поведа та ін.; редкол.: О.М.Завальнюк (голова), В.С.Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ, 2008. – 10 с. – (Сер. «Постаті в освіті та науці»; вип. 2).

10. Професор Петро Брицький – педагог, учений, громадянин: наук.-док. та бібліогр. вид. / [уклад. і авт. вступ. ст. В.С.Прокопчук]; К-ПНУ ім. І.Огієнка; Наук. б-ка. – Кам'янець-Поділ.: Зволейко Д.Г., 2011. – 120 с.: іл. – (Сер. «Постаті в освіті і науці»; вип. 14).

11. Просвітницький рух на Поділлі: бібліогр. покажч. / [упоряд.: В.С.Прокопчук, О.Б.Комарніцький, Т.М.Опря]; К-ПНУ ім. І.Огієнка; Наук. б-ка. – Кам'янець-Поділ., 2012. – 76 с. – (Сер.: «Хмельниччина краєзнавча»; вип. 1).

12. Прокопчук, В.С. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического общества) (1876-1916): зведен. каталог і покажч. змісту / уклад.: В.С.Прокопчук, Н.Д.Крючкова. – Кам'янець-Поділ.: Аксіома, 2010. – 184 с.: іл.

13. Відоменко, О.А. Сумна та радісна шевченкіана / О.Відоменко. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 54 с.; Його ж. Оплаканий і зраджений: нариси і ст. / О.Відоменко. – Хмельницький: Поділля, 2000. – 152 с.

14. Годованець, М.П. Поезії 1914-1920 рр. / [упоряд. Ю.В.Телячий; авт. передм. і відп. ред. В.С.Прокопчук]. – Хмельницький: Мельник А.А., 2008. – 78 с.

15. Прокопчук, В.С. Іван Григорович Сливка: подвижництво у творенні бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету / В.С.Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб.: Сер. історична та філологічна / [редкол.: О.М.Завальнюк (голова), Є.І.Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ ім. І.Огієнка, 2009. – Вип. 6. – С. 191-200; В.М.Пархоменко. Бібліографічна діяльність Миколи Антоновича Плевако (1890-1941) / В.М.Пархоменко // Наукові праці: [збірник]. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / К-ПНУ ім. І.Огієнка; Наук. б-ка; [редкол.: О.М.Завальнюк (голова), В.С.Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Поділ.: Аксіома, 2010. – Вип. 2. – С. 37-48; В.С.Прокопчук. Кам'янець-Подільський період в житті й діяльності видатних українських бібліотекознавців та бібліографів С.О.Сірополка, Л.Ю.Биковського, М.І.Ясинського / В.С.Прокопчук // Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні проблеми діяльності бібліотек в умовах інформаційного суспільства», 12 листоп. 2009 р., Львів. – Л.: Львів. політехніка, 2009. – С. 214-224.

16. Прокопчук, В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: іст. нарис / В.С.Прокопчук, Л.Ф.Філінюк. – Кам'янець-Поділ.: Аксіома, 2009. – 284 с.: іл.

17. Наукові праці: [збірник]. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / К-ПНУ ім. І.Огієнка; Наук. б-ка; [редкол.: О.М.Завальнюк (голова), В.С.Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Поділ.: К-ПНУ, 2008. – 400 с. – (вип. 1).

Основні напрями діяльності Читального залу краєзнавства та генеалогії Бібліотеки Конгресу США

Л.С.Прокопенко

Стаття вміщує матеріали про основні напрями діяльності читального залу краєзнавства та генеалогії Бібліотеки Конгресу США, особливості обслуговування користувачів, надання їм традиційних та нових бібліотечних послуг на основі використання новітніх інформаційних технологій.

The article deals with materials on main directions of a regional ethnography reading hall and genealogy of Library of Congress in the US, peculiarities of users' maintenance, assignment of traditional and new library services on the basis of usage of the latest information technologies.

Ключові слова: *Бібліотека Конгресу США, Читальний зал краєзнавства та генеалогії, краєзнавчі видання, обслуговування користувачів, віртуальна довідка.*

У сучасних умовах масового розвитку краєзнавчого руху в Україні, відродження краєзнавства як галузі наукової та практичної діяльності особливої актуальності набуває вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері [1, с. 15].

Одним із напрямів діяльності Бібліотеки Конгресу США на сучасному етапі є збір, обробка, зберігання документів краєзнавчої тематики, а також організація доступу користувачів до них. Бібліотека Конгресу США має унікальні фонди генеалогічних та краєзнавчих вітчизняних і зарубіжних видань, формування яких було розпочато ще 1815 р. придбанням бібліотеки Томаса Джефферсона. Сьогодні у структурі Відділу гуманітарних та соціальних наук бібліотеки працює Читальний зал краєзнавства та генеалогії, у якому сформовано фонди краєзнавчих та генеалогічних документів, створено довідково-пошуковий апарат до них, здійснюється бібліотечно-інформаційне та бібліографічне обслуговування користувачів, співробітниками укладаються бібліографічні покажчики та путівники, формуються бази даних тощо.

Як одна з провідних генеалогічних колекцій країни, бібліотека має більш ніж 50 тис. генеалогій та 100 тис. краєзнавчих видань. Особливо цінними є колекції, що стосуються Північної Америки, Британських островів, та німецькі джерела. Ресурси, пов'язані з королівськими сім'ями та дворянством, а також геральдичні джерела, надають унікальним фондам міжнародного значення і роблять бібліотеку однією з небагатьох, що надають подібні послуги в США [2].

У фондах знаходяться книги, періодичні видання, мікрофільми, фотодокументи, карти та інші друковані, рукописні та нетрадиційні документи. Крім того, у Читальному залі краєзнавства та генеалогії користувачам пропонуються 6 тис. довідкових видань, а також спеціальні каталоги та покажчики [2].

Плідним напрямом роботи Читального залу краєзнавства та генеалогії є підготовка бібліографічних видань. Серед найвідоміших фундаментальних праць, які є у фондах багатьох бібліотек США, необхідно виокремити бібліографію Меріон Камінкової (Marion Kaminkow) «Genealogies in the Library of Congress», яка вийшла у двох томах 1972 р. (доповнення до неї вийшли у 1977, 1981, 1987 рр.). Академічністю підготовки виділяється також п'ятитомна бібліографія «United States Local Histories in the Library of Congress», що була укладена також за редакцією Меріон Камінкової, і вийшла друком у 1975-1976 рр. Заслуговує на увагу путівник «The Library of Congress: a Guide to Genealogical and Historical Research», підготовлений Джеймсом Ніглсом (James Neagles) 1990 р. [2].

У приміщенні Читального залу краєзнавства та генеалогії відсутній відкритий доступ користувачів до фондів. Крім того, якщо видання мікрофільмоване, видача його оригіналу на традиційному носії заборонена. Книги з генеалогії, геральдики та історії не видаються на міжбібліотечний абонемент. Однак на абонементі, або для платного придбання доступні мікрофільмовані матеріали (переважно видання 1876-1900 рр.) [3].

У Читальному залі краєзнавства та генеалогії забезпечується доступ користувачів до передплачених Бібліотекою Конгресу США баз даних із відповідної тематики. Наприклад, «Ancestry Library Edition» (надає доступ до 1,5 млрд. імен та 4 тис. баз даних), «HeritageQuest Online» (дослідницькі матеріали з сімейної історії та американської культури, доступ до предметних покажчиків 6,5 тис. генеалогічних та краєзнавчих періодичних видань світу), «Accessible Archives», «New England Ancestors», «America: History and Life», «Archives USA», «Biography and Genealogy Master Index», «ProQuest Historical Newspapers» та інших.

Для ознайомлення читачів із генеалогічними та краєзнавчими ресурсами Бібліотеки Конгресу, персонал Читального залу краєзнавства та генеалогії проводить групові екскурсії та огляди, які обов'язково повинні замовлятися завчасно. Наприклад, курс «Ресурси для генеалогічних досліджень у Бібліотеці Конгресу» розроблений як базовий для проведення генеалогічних досліджень із використанням фондів та колекцій Бібліотеки Конгресу США. У рамках цього курсу вивчаються основні поняття, пов'язані з проведенням генеалогічного дослідження, окреслюються ресурси та засоби Читального залу краєзнавства та генеалогії: упорядковані сімейні історії, краєзнавчі дослідження, міські путівники та довідники, телефонні книги, довідкові фонди. Окрема увага зосереджується на вивченні пошукових можливостей електронного каталогу Бібліотеки Конгресу та ознайомленні з ресурсами Інтернету. Відвідувачів курсу також навчають знаходити та користуватися графіками та покажчиками переписів населення, корабельними пасажирськими списками, військовими та пенсійними списками й реєстрами, цвинтарними реєстрами, церковними, придворними записами та іншими документами, необхідними при проведенні генеалогічних досліджень. У межах курсу обов'язково проводиться екскурсія по приміщенню Читального залу. Курс розрахований на півтори години і в 2012 р. проводиться по середах двічі на місяць. Запис на курси здійснюється як у традиційному, так і в онлайновому режимі [2].

Ресурси Читального залу краєзнавства та генеалогії розкриваються також у 90-хвилинному ознайомчому курсі, підготовленому Відділом гуманітарних та соціальних наук, для відвідувачів, які прийшли вперше.

Фахівці Читального залу заохочують користувачів першочергово звертатися до ресурсів місцевих бібліотек, які у більшості випадків оперативніше задовольняють їх краєзнавчі та генеалогічні потреби. При надсиланні запиту до Бібліотеки Конгресу користувач повинен повідомити, з ресурсами яких інформаційних та бібліотечних установ він вже працював, для того, щоб уникнути дублювання в обслуговуванні.

На сторінці Читального залу краєзнавства та генеалогії у структурі веб-сайта Бібліотеки Конгресу США (http://www.loc.gov/rr/genealogy) користувачам надається віртуальна довідка, яка виконується впродовж п'яти робочих днів. Крім того, тут пропонується декілька онлайнових екскурсій, представлених співробітниками відділу. Зокрема, «Афро-американські генеалогічні дослідження у Бібліотеці Конгресу» (автор – Ахмед

Джонсон, тривалість – 29 хвилин), «Досліди свою сімейну історію у Бібліотеці Конгресу» (автор – Джеймс Свіні, тривалість – 48 хвилин), «Амішські джерела у Бібліотеці Конгресу» (автор – Пол Коннор, тривалість – 12 хвилин). На сторінці Читального залу подано також перелік бібліографічних покажчиків та путівників, укладених його співробітниками, та надано посилання до їх повнотекстових версій у форматі PDF.

Читальний зал краєзнавства та генеалогії знаходиться у Вашингтоні, працює у понеділок, середу, четвер з 8.30 до 21.30, у вівторок, п'ятницю, суботу – з 8.30 до 17.00, неділя та федеральні свята – вихідні дні. Користувачі обслуговуються за загальним читацьким квитком Бібліотеки Конгресу США [3].

Отже, сучасний інтерес суспільства до питань краєзнавства та генеалогії сприяє розвитку відповідного напряму діяльності однієї з провідних книгозбірень світу – Бібліотеки Конгресу США.

Джерела та література

1. Кушнаренко, Н.М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К., 2007. – 502 с.

2. Local History and Genealogy Reading Room (Humanities and Social Science Division, Library of Congress [Electronic resource] // Library of Congress – Electronic data. – [Washington], s.n. – Mode of access: World Wide Web: URL: http://www.loc.gov/rr/genealogy. – Eng. – The title from the screen. – Bibliogr. description based on: October 6, 2011.

3. Local History&Genealogy Reading Room Security Policy [Electronic resource] // Library of Congress. – Electronic data, PDF 23 KB. – [Washington], s.n. – Mode of access: World Wide Web: URL: http://www.loc.gov/rr/genealogy/security_policy.pdf. – 2 p. – Eng. – The title from the screen. – Bibliogr. description based on: February 4, 2009.

Краєзнавча інформація на сайтах та блогах публічних бібліотек Вінниччини

Г.М.Слотюк

У статті подано аналіз стану представлення краєзнавчої інформації на сайтах та блогах публічних бібліотек Вінниччини.

The article analyzes presentation of local ethnography information on web-sites and blogs of public libraries of Vinnychyna.

Ключові слова: *веб-сайти бібліотек, блоги бібліотек, краєзнавча інформація, аналіз контенту веб-сайтів, обласні бібліотеки, районні бібліотеки, сільські бібліотеки.*

Сучасні новітні інформаційні технології впевнено входять у царину бібліотечної краєзнавчої діяльності. Впровадження у практику роботи бібліотек використання можливостей інтернету сприяє інтеграції краєзнавчих ресурсів, організації швидкого доступу до них, популяризації краєзнавчих продуктів бібліотек. Книгозбірні мають можливість не тільки використовувати краєзнавчі ресурси інтернет-мережі, а й доповнювати їх власною краєзнавчою інформацією.

Бібліотеки Вінниччини прагнуть активно використовувати можливості власних веб-сайтів, блогів для представлення, популяризації та доступу до краєзнавчої інформації. На сьогодні бібліотечне краєзнавство Вінниччини представлено на регіональному веб-порталі «Вінницький інформаційний портал» (http://irp.vn.ua*)*, веб-сайтах трьох обласних, шести районних бібліотек, що становить 22% від їх загальної кількості та на понад 40 бібліотечних блогах. Аналіз контенту веб-сайтів дозволив визначити структуру та організацію краєзнавчих розділів, їхнє ресурсне наповнення; ознайомитися з кращими зразками створення бібліотеками віртуального образу свого краю. Це цікаві краєзнавчі видання книгозбірень, інформація щодо соціокультурних бібліотечних та місцевих заходів краєзнавчого спрямування, історичні факти тощо.

Обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А.Тімірязєва представляє свої краєзнавчі продукти на веб-порталі (http://irp.vn.ua) та веб-сайті (http://library.vn.ua). Вінницький інформаційний портал поповнюється фахівцями обласної книгозбірні та бібліографами-краєзнавцями районних бібліотек. Інформація на порталі структурована за розділами, які акумулюють і розкривають різноманітні ресурси: новини, статті, фотографії, вебліографія, тематичні розділи. В свою чергу, вони поділяються на підрозділи, для прикладу, «Тематичні розділи» містять такі рубрики: регіон і влада; культура та мистецтво; наука і освіта; новини, засоби масової інформації; людина і суспільство; здоров'я, медицина; товари і послуги; транспорт, туризм; дозвілля, розваги. На веб-порталі розміщується повнотекстова інформація, бібліографічні списки, посилання на інтернет-ресурси, світлини, відеорепортажі тощо. Корпоративність у наповненні веб-порталу сприяє створенню єдиного унікального культурно-інформаційного простору області, забезпечує доступність та оперативність використання краєзнавчих інформаційних продуктів.

На веб-сайті представлена електронна бібліографічна база даних «Література про Вінницьку область», яку наповнюють працівники відділу літератури та інформації з питань краєзнавства і бібліографи-краєзнавці районних бібліотек. Наразі вона містить понад 63,3 тис. аналітичних бібліографічних описів газетних і журнальних статей, опублікованих у місцевій і центральній пресі, та матеріалів з наукових збірників. БД щорічно зростає більш як на 5 тис. записів. Для забезпечення ефективного пошуку база даних містить бібліографічні та лексикографічні словники.

На веб-сайті у рубриці «Наші видання» представлено близько 200 електронних повнотекстових документів, в т.ч. понад 70 бібліографічних покажчиків, що присвячені видатним історичним подіям та відомим діячам краю. Для прикладу, в підрубриці «2011 рік» віртуальні користувачі можуть ознайомитися з такими покажчиками, як «Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924-1930)», «Наснажений Поділлям» (до 190-річчя від дня народження видатного російського поета, громадського діяча М.О.Некрасова), «Леонід Пастушенко – прозаїк, публіцист, журналіст» (до 75-річчя від дня народження), «Родом із України – землі козаків» (до 75-річчя письменника Миколи Рябого) та іншими.

З метою популяризації краєзнавчих матеріалів, щороку на веб-сайті бібліотеки репрезентується повний текст «Календаря знаменних і пам'ятних дат Вінниччини», тут публікуються також матеріали краєзнавчих науково-практичних конференцій, літературно-краєзнавчі дослідження, а з 2009 року – повні тексти альманаху «Подільський книжник», що висвітлює минуле і сьогодення книжкового життя Поділля. Представлено також краєзнавчий довідник «Вінниччина туристична», де зібрана інформація про найбільш привабливі куточки Вінниччини, подано відомості про археологічні, архітектурні, історичні пам'ятки, описано народні традиції, звичаї та обряди, а також подані дані про видатних діячів краю.

Серед розмаїття віртуальних виставок, представлених на веб-сайті бібліотеки, розміщено низку краєзнавчих, а саме: «Вінниччина: природа, екологія, людина», «Відлуння далеких літ Тульчина» (до 400-річчя заснування міста), «Старовинне і юне місто Вінниця», «Через минуле у майбутнє» (до 90-річчя відкриття трамвайного руху у Вінниці), «Книги – лауреати: твори письменників-земляків, відзначені літературними преміями», «Василь Стус» та інші.

Повні тексти краєзнавчих документів подано у рубриках «Твори письменників Вінниччини» та «З фондів рідкісних і цінних видань», які складають основу краєзнавчої електронної колекції документів.

З 2010 року на веб-сайті функціонує блог відділу літератури та інформації з питань краєзнавства (http://krayvinnitsa.blogspot.com), який наповнюється цікавою краєзнавчою інформацією.

Для зручності віртуальних користувачів, обласна книгозбірня подає посилання на веб-сайти місцевих періодичних видань. Також для них функціонує «Віртуальна довідка», в архіві якої понад 100 довідок з питань краєзнавства. В основному користувачі цікавляться наявними у бібліотеці джерелами із соціально-економічного та культурного розвитку краю, історії міст і сіл Вінниччини, літературою про видатних земляків тощо.

Веб-сайт обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я.Франка (http://frankolibrary.com) містить розділ «Місто моє», на якому представлений у повному тексті довідник юного краєзнавця «Що, вулице, є в імені твоїм…», матеріали якого знайомлять читачів із історичними відомостями про вулиці міста, життям та діяльністю видатних особистостей, на честь яких вони названі. Розділ сайту «Подорож бібліотекою» містить сторінки історії бібліотеки.

Вінницька обласна бібліотека для юнацтва на своєму веб-сайті (http://vinobu.vn.ua) розміщує розповідь про історію своєї установи. У розділі «Фахівцю» краєзнавчі напрацювання представлені виданнями бібліотеки, зокрема біобібліографічними довідками «Чарівна сила таланту» (до 75 річчя від дня народження видатного письменника Є.Гуцала), «Її життя було як спалах свічки» (до 90-річчя від дня народження вінницької героїні-підпільниці Лялі Ратушної), історико-краєзнавчою довідкою «Обитель на Лядовських кручах» та іншими документами.

Вдало розміщена краєзнавча інформація на веб-сайті Козятинської ЦРБ (http://www.kazatin-lib.org.ua), де на сторінці «Наш край» користувачі мають змогу ознайомитися з історією міста, району, заповідними об'єктами району, пам'ятками архітектури, інформацією про музеї, які діють на території Козятинського району, знайти основні відомості про життя і діяльність видатних земляків. Також тут розміщено «Календар знаменних і пам'ятних дат Козятинщини». Окремим розділом виділені «Святині краю», де представлено світлини та інформацію про церкви району. В розділі «Вебліографія» зібрано посилання на Інтернет-ресурси – «Козятинщина в Інтернеті». Крім того, на сайті можна ознайомитися з інформацією про краєзнавчі видання, підготовлені фахівцями Козятинської ЦРБ**,** зокрема **«**Спогади та свідчення очевидців масового розстрілу євреїв у с. Самгородок Козятинського району», «Від «Рідної сторони» до «Лебединої зграї» (до 85-річчя від дня народження письменника Василя Земляка), «Мій Комсомольськ, для мене ти єдиний…» та інші.

Хмільницька ЦРБ на своєму веб-сайті (http://hm-library.com.ua/) краєзнавчу інформацію зосередила окремим блоком «Краєзнавство», який містить наступні розділи: археологія Хмільницького краю; символи Хмільницького краю; історія; пам'ятники краю; історія краю у світлинах; письменники краю; митці краю; покажчики. Розділи поступово наповнюються інформаційними матеріалами. Добре представлено розділ «Письменники краю», де можна ознайомитися з біографічною довідкою, переліком основних творів письменників, з бібліографією про їх життя і творчість. Розділ «Покажчики» містить повні тексти бібліографічних видань Хмільницької ЦРБ. Віртуальні виставки на веб-сайті представляють літературу, пов'язану з історією та сьогоденням Хмільниччини. У розділі «Визначні дати краю» вміщено «Знаменні і пам'ятні дати 2012 року». Є на сайті проілюстрована історія бібліотеки.

На веб-сайті Барської ЦРБ (http://www.bar-library.com) інформація про край акумульована у розділі «Краєзнавство».

Краєзнавство на веб-сайті Бершадської районної бібліотеки (http://library.bershad.ua/) представлено трьома розділами: історія бібліотеки; історія міста Бершадь; історія сіл Бершадського району.

На веб-сайті Тульчинської ЦРБ (http://tulchlb.vn.ua/) можна знайти історичну довідку про місто та переглянути фотогалерею визначних місць.

Веб-сайт Літинської ЦРБ (http://my-litin.narod.ru/biblioteka.html) містить лише історичні відомості про бібліотеку.

На сайтах Крижопільської ЦРБ (http://kryzhopil-cbs.edukit.vn.ua/), Дашівської міської бібліотеки-філії Іллінецької ЦБС (http://dashiv-biblioteka.edukit.vn.ua/) та Ярмолинецької сільської бібліотеки (http://yarmolyntsi-biblioteka.edukit.vn.ua/) розміщено історичну довідку про бібліотеку.

Сайт Райгородської сільської бібліотеки (http://rayhorod-biblioteka.edukit.vn.ua/) містить історію села Райгород і сільської бібліотеки та світлини краєвидів.

Реалізуючи краєзнавчу діяльність, бібліотеки області застосовують різноманітні форми популяризації краєзнавчої інформації. Актуальними залишаються зустрічі з відомими людьми, презентації та обговорення книг, краєзнавчі подорожі, історичні бесіди, уроки, народознавчі години, організовують заняття у краєзнавчих гуртках, презентують книжкові виставки тощо.

Наразі інформація про краєзнавчі заходи представляється як на сайтах, так і на блогах бібліотек. Сьогодні бібліотечна блогосфера налічує понад 40 блогів, більшість з яких ведуть сільські бібліотекарі.

Чудовим прикладом є блог бібліотеки села Міжлісся Барського району (http://mizhlissyalibr.blogspot.com/), де краєзнавча інформація подана у розділах: історія бібліотеки, історія села Міжлісся, письменник та поетеса краю. Крім історичних і біографічних довідок бібліотекар розмістила твори своїх земляків. Також є список корисних сайтів і блогів та адреси сайтів Барського району.

На блозі Тиманівської бібліотеки-філії Тульчинської ЦБС(http://timanivkalive.blox.ua/) подано відомості про краєзнавчі виставки, а саме «О Тиманівко, мріє Желюкова» (про Двічі Героя Соціалістичної праці П.О.Желюка), «Я починаюсь з отчої землі», «Тиманівка на сторінках газети «Тульчинський край». Також розміщено інформацію про колекцію вишитих сорочок та представлено їх світлини.

Переважно на блогах сільських бібліотек, зокрема Василевської бібліотеки-філії (http://vasylivkalb.blogspot.com/), Тиманівської бібліотеки-філії (http://timanivkalive.blox.ua/), Тульчинської ЦБС, Скаржинецької (http://sogodnizavtrazavchdu.blogspot.com/) та Соколівської сільської бібліотеки (http://bibliotekagromada.blogspot.com/) Хмільницького району та інших розміщено краєзнавчі довідки з історії своїх сіл. Блог Жежелівської бібліотеки (http://zezeliv.blogspot.com/) представляє рубрики «Моє село», «Люди села». На блозі «Скарбниця Тиманівської бібліотеки» (http://timanivka.blox.ua/html) розміщено поетичні та прозові твори жителів села.

Також на сторінках бібліотечних блогів публікується інформація про засідання краєзнавчих клубів, соціокультурні заходи краєзнавчої тематики, розповіді про видатних письменників і діячів краю тощо. Так, на блозі Немирівської районної бібліотеки (http://nemirovlib.blogspot.com/), окрім загальнобібліотечних новин, презентується робота літературно-мистецького клубу «Криниця», засідання якого присвячуються вивченню та популяризації краєзнавчих знань. Блог Вінницької центральної міської бібліотеки ім. І.В.Бевза (http://vincmb.blogspot.com/) містить історію бібліотеки та біографічну довідку про Героя Радянського Союзу І.В.Бевза. Блог Тростянецької ЦРБ (http://trostbiblioteka.blox.ua/html) розмістив інформацію про святкування 360 річниці битви під Батогом. З інформацією про краєзнавчу діяльність Томашпільської ЦРБ можна ознайомитися на її блозі (http://library-tomashpil.blogspot.com/), Крижопільської ЦБС – на блозі (http://library-tomashpil.blogspot.com/).

Одним із важливих завдань публічних бібліотек Вінницької області сьогодні є не тільки збирання і зберігання документів про край, а й їх доступність. За останні кілька років зроблено певні кроки в цьому напрямку, проте існують невирішені проблеми, пов'язані з втіленням та вдосконаленням процесу інформатизації публічних бібліотек, зокрема недостатній рівень забезпечення комп'ютерною технікою і відсутність єдиного програмного забезпечення публічних бібліотек області та неповне фінансування процесів зі створення локальних мереж, веб-сайтів і підключення публічних бібліотек до інтернету.

Постійно розвиваючись, бібліотечне краєзнавство, що вже вийшло за стіни бібліотек, стає вагомою частиною як українського сегменту мережі інтернет, так і складовою світових інформаційних ресурсів, розкриваючи історію та сьогодення Вінницького краю. Бібліотеки, котрі багаті своїми краєзнавчими ресурсами, повинні мати можливість достойно представити їх у віртуальному просторі.

Джерела

1. Кузнєцова, М.М. Краєзнавча діяльність публічних бібліотек: сучасний стан та чинники розвитку / М.М.Кузнєцова // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів VI Міжнар.наук.-практ.конф., Київ, 19-21 трав. 2009р.: тези доп. ДАКККіМ. – К., 2009. – С. 134-136.

2. Левицкая, Л.В. Создание и использование электронных ресурсов по краеведению [Электронный ресурс] / Л.В.Левицкая, А.С.Карауш. – Режим доступа: www. Library.tomsk.ru. – Загл. с экрана.

3. Хромова, Е.Г. Электронные краеведческие ресурсы как основа региональной, локальной и социальной памяти. Опыт создания краеведческого информационного продукта «Персона & Белово» [Электронный ресурс] / Е.Г.Хромова. – Режим доступа: www.kraslib.ru/foto_albom/doc/47_3.doc. – Загл. с экрана.

4. Ширко, Т.И. Тематические краеведческие электронные ресурсы ТОУНБ им. А.С.Пушкина. Опыт создания и продвижения в информационном пространстве [Электронный ресурс] / Т.И.Ширко, К.Н.Ширко. – Режим доступа: http://tomskhistory.lib.tomsk.ru/files2/2565.pdf. – Загл. с экрана.

Краєзнавчий бібліотечно-інформаційний сервіс в умовах інформаційного ринку

Н.І.Моторна

У статті подано розповідь про викладання курсу «Бібліотечне краєзнавство» для студентів бібліотечного відділення Тульчинського училища культури з використанням інформаційних ресурсів та послуг, створених Вінницькою ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, а також за допомогою самостійної пошукової, дослідницької роботи з вивчення маловідомих фактів історії населених пунктів області, бібліотек, сподвижників бібліотечної справи.

The aim of the article is to describe teaching of a course on "Library Local Ethnography" for students of a library department in Tulchyn Culture College with a usage of information resources and services provided by Vinnytsia Regional Universal Research Library named after K.A. Timiriazev, and also with the help of a self-reliant research work on learning unknown historical facts of regional settlements, libraries, and associates of a library work.

Ключові слова: *Тульчинське училище культури, Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, бібліотечне краєзнавство, викладання курсу, краєзнавчий бібліотечно-інформаційний сервіс, веб-сайт бібліотеки, блоги бібліотек, краєзнавчий клуб «Дослідник краю».*

Питання краєзнавчої діяльності бібліотек включено у програму заходу не випадково, це закономірність. Бо мудрий народний вислів стверджує: «Світу не пізнаєш – не знаючи краю свого». А відомий український письменник, наш краянин, Євген Гуцало залишив нам незаперечні істини: «Де б я не бував, куди б не їздив, з якими тільки людьми не зустрічався, і хто тільки не вдовольняв мою спрагу знайомств і пізнання чужої душі, завжди зі своїх мандрів я повертався до отчого краю, до батька і матері».

Краєзнавство є одним із пріоритетних напрямків діяльності публічних бібліотек в умовах інформаційного ринку, адже сприяє соціальному і культурному розвитку краю, його науковому дослідженню, залученню нових інвестицій у регіон, розвитку місцевого бізнесу, патріотичному вихованню громади, самореалізації особистості.

Якби не ділилися лідери України на правих і лівих, захід і схід, які б пріоритети не оголошувалися – бібліотека завжди буде тим місцем, де збиратимуться люди різного віку, різних уподобань, віросповідання, соціальних статусів, об'єднаних любов'ю до рідного краю. Особливо важливо, що це – молодь. У Тульчинському училищі культури питанню навчання і виховання молоді на кращих прикладах краєзнавчого матеріалу надається неабияке значення.

Дисципліна «Бібліотечне краєзнавство» включена до навчального плану і входить до циклу професійно-орієнтованих дисциплін. Її завдання – дати майбутнім фахівцям бібліотечної справи систематизовані знання теорії, методики, організації краєзнавчої роботи бібліотек, навчити використовувати набуті знання у практичній діяльності. У програмі послідовно розкриваються загальнотеоретичні питання, організація і методика краєзнавчої діяльності бібліотек, передбачені лекційні, лабораторно-практичні заняття, самостійна пошукова та дослідницька робота.

Сучасні інформаційні технології стрімко входять у життя бібліотек. Значна увага сьогодні приділяється краєзнавчим бібліотечно-інформаційним сервісам. Сервіс – це послуга, що надається інформаційною службою (бібліотекою) для задоволення потреб користувача. Інформаційний сервіс характеризується якістю інформації та оперативністю її надання.

Викладацький і студентський колектив училища культури у повній мірі використовує увесь спектр інформаційних послуг, створений головною книгозбірнею області як для навчальної, так і для виховної роботі у навчальному закладі.

Координаційним і методичним центром із питань бібліотечного краєзнавства для нашого навчального закладу є Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, а в її структурі – відділ літератури та інформації з питань краєзнавства.

Специфіка подільського краєзнавства полягає у тому, що воно має глибоке коріння і давні традиції. Якщо зазирнути у глибину віків, то бібліотеки монастирів і навчальних закладів завжди поряд із церковною та учбовою літературою зберігали літописи, хроніки подій, записки, щоденники сучасників тієї чи іншої епохи. Ці матеріали можна вважати першими краєзнавчими дослідженнями та розвідками.

Путівником по краєзнавчих фондах обласної книгозбірні є для наших студентів «Зведений систематичний каталог краєзнавчої літератури», який надає можливість здійснювати багатоаспектний пошук документів про всі сфери життя Вінниччини.

У роботу ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва впроваджена нова версія автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи ІРБІС-64, що сприяє створенню електронного каталогу з широким представленням у ньому документів краєзнавчого характеру. Краєзнавчі джерела відображені також у низці електронних баз даних: «Література про Вінницьку область», «Бібліотека», «Козацтво», «Календар», «Персоналії», які користуються підвищеним попитом серед студентської аудиторії.

Веб-сайт бібліотеки є одним із найпотужніших серед бібліотек України. Він розрахований на користувачів різних категорій. На головній сторінці можна дізнатися про сьогодення бібліотеки: події, які відбуваються, соціокультурні заходи, віртуальні виставки, що дає можливість нашим студентам бути в курсі усіх подій, які проходять в обласній бібліотеці, жити на вістрі часу.

Розділ «Наші видання» знайомить із великою колекцією повнотекстових видань бібліотеки: бібліографічними покажчиками, календарем знаменних і пам'ятних дат Вінниччини, довідниками тощо. Дані документи є зразком для виконання практичних і пошукових робіт із спецдисциплін інтегрованих курсів.

Слідкувати за новинками у краєзнавчій пошуковій і дослідницькій діяльності бібліотек допомагають блоги бібліотек Вінниччини (у т.ч. і блоги навчальних закладів Вінниччини): «Новини бібліотеки», «Метод-ІНФО», «БібліоГраф і Я», «Новини літературної вежі» (ВНМУ), Блог бібліотеки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, Блог бібліотеки ВНАУ. Цікавими є блоги ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва – «Бібліомісток», «Бібліоконтинент Вінниччина», «Інва-Гурт», «Блог відділу літератури та інформації з питань краєзнавства», блог інформаційного центру «Вікно в Америку» та блоги районних та міських бібліотек Барської, Тульчинської, Козятинської, Томашпільської (Бібліокалейдоскоп), Немирівської, Крижопільської, блоги сільських бібліотек: с. Міжлісся Барського р-ну, Верхівської сільської б-ки (Барський р-н), «Скарбниця Тиманівської бібліотеки», «Тиманівська бібліотека: день за днем», «Василівська бібліотека» (Тульчинський р-н) та інші.

50 років ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва видає хронологічний довідник «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини». Дане видання інформує про важливі події в історії області, ювілеї видатних уродженців краю та діячів, які життям та діяльністю пов'язані з Вінниччиною. За допомогою цього довідкового джерела студенти виконують індивідуальні самостійні роботи, здійснюють пошукову роботу.

Бібліографічні покажчики у серіях «Наші видатні земляки», «Творчі імена Вінниччини», «Діячі культури і мистецтв» знайомлять із плеядою відомих митців Вінниччини, допомагають глибше пізнати свій край і себе.

Науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині» подав зразок результату великої пошукової роботи працівників відділу літератури та інформації з питань краєзнавства і науковців Вінницького державного педагогічного університету, він є взірцем для виконання і оформлення практичних студентських робіт.

Новий видавничий проект – альманах «Подільський книжник» – став незамінним посібником для вивчення дисципліни «Історія книги».

Не менш цікавим виданням є двомовний краєзнавчий довідник «Вінниччина туристична», в якому представлена інформація про найбільш привабливі туристичні куточки області, він спонукає молодих дослідників до пізнання невичерпних джерел історії краю. Студенти зібрали значний матеріал і незабаром представлять його на теоретичній студентській конференції «Маловідомі пам'ятки та пам'ятні місця Тульчинщини».

Соціокультурна діяльність бібліотек представлена як традиційними, так інноваційними формами популяризації краєзнавчих документів та виставковою продукцією.

Робота членів краєзнавчого клубу «Дослідник краю» дає можливість нашим студентам відстежувати основні напрями роботи краєзнавців області та людей, не байдужих до збереження національної культури і духовності. Їх робота стає основою для подальшої творчої та пошукової діяльності, розвитку краєзнавчих досліджень та популяризації краєзнавчих знань.

Долучилися до цієї роботи і студенти бібліотечного відділу нашого училища культури. Крім лекційних занять, ми включили до робочої навчальної програми дисципліни «Бібліотечне краєзнавство» ще й самостійну пошукову, дослідницьку роботу з вивчення маловідомих фактів історії населених пунктів області, бібліотек, сподвижників бібліотечної справи.

Студенти-першокурсники училища та студенти заочної форми навчання взяли участь у конкурсі «Бібліотека моїми очима», де презентували свої творчі проекти.

Циклова комісія викладачів бібліотечних дисциплін та діловодства поставила за мету створити електронну базу даних «Вінниччина бібліотечна» про бібліотеки області – від обласної книгозбірні до сільської бібліотеки, глибинки області. Частину матеріалів ми вже зібрали, деякі презентуємо, але робота продовжується.

Щиро дякуємо колегам Томашпільської ЦБС, Тульчинської ЦБ, Бершадської РБ, Гайсинської ЦБС за допомогу і надіємося на творчу співпрацю з усіма бібліотеками області. Адже краєзнавство – це не лише те, що залишили нам у спадок наші діди-прадіди, батьки, а й те, що залишимо ми у спадок прийдешньому поколінню.

Минуле, сьогодення та майбутнє не з'єднаються у міцний ланцюг, якщо ми загубимо з нього хоча б одну ланку. Краєзнавство є саме такою ланкою в культурі, яку не можна уявити без творчих надбань, без відтворення у ній сивої давнини, знайомої і суперечливої сучасності, омріяного надіями і сподіваннями близького і далекого майбуття.

Успіх краєзнавчої роботи залежить від того, хто нею займається. Це мають бути творчі ентузіасти, навколо яких згуртуються не лише користувачі бібліотеки, а й уся громада території обслуговування.

Бібліотечне краєзнавство як основний напрямок діяльності бібліотек

О.М.Малиш

У статті на прикладі роботи Сумської ОУНБ розкрито традиційні та інноваційні форми і методи краєзнавчої діяльності.

The article investigates traditional and innovative forms and methods of local ethnography activities on the basis of Sumy Regional Universal Research Library functioning.

Ключові слова: *Сумська ОУНБ, відділ краєзнавчої літератури та бібліографії, краєзнавча робота, обов'язковий примірник, краєзнавчі бібліографічні покажчики, краєзнавча інформація.*

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все, що зміг, народу.
О.Олесь

Бібліотека – це джерело духовності, центр збереження й розповсюдження національної культури, традицій, школа виховання патріотизму, любові до своєї Вітчизни, рідного краю, батьківської домівки. Це установа, що забезпечує інформаційний і культурний простір регіону, намагаючись якомога повніше відслідковувати репертуар друкованої продукції з метою надання максимально повної краєзнавчої інформації в громадське користування.

Основним структурним підрозділом, який сьогодні організовує, координує та безпосередньо здійснює краєзнавчу роботу Сумської ОУНБ, є відділ краєзнавства, створений у 1986 році.

Напрямки роботи відділу – формування та збереження краєзнавчого фонду, створення довідково-бібліографічного апарату, забезпечення інформаційних потреб користувачів.

На сучасному етапі нам довелося досягти максимальної повноти надходження обов'язкового примірника, що забезпечує базову повноту краєзнавчого фонду й становить його ядро. (Проведено соціологічне дослідження, за підсумками якого видано аналітичні записки «Повнота надходження обов'язкового примірника документа до Сумської ОУНБ» та «Краєзнавчий потенціал центральних районних та міських бібліотек Сумської області»). Певною мірою повноту надходжень забезпечують і дарунки авторів, адже кожен із них зацікавлений у тому, щоб його твір якнайшвидше потрапив до свого читача.

Крім того, бібліотека спільно із Сумською організацією «Центр соціально-гуманітарного розвитку,,Рідний край"» щорічно проводить у своїх стінах презентації видавництва «Харківський приватний музей міської садиби». Завдяки таким презентаціям краєзнавчий фонд бібліотеки поповнюється новими виданнями, яких не вистачає у відділі й ліквідуються прогалини у формуванні фонду краєзнавчої тематики.

Відділ краєзнавчої літератури та бібліографії володіє певним зібранням документів краєзнавчої тематики. На сьогоднішній день це не лише друкована продукція, а й компакт-диски відповідної тематики. Читачам надається можливість користуватися краєзнавчими інтернет-ресурсами.

Бібліотека продовжує кращі традиції популяризації краєзнавчих документів. Справжньою гордістю є проведення презентацій книг краєзнавчої тематики, а також книг місцевих авторів. Популяризації літератури про край сприяють традиційні книжкові виставки, тематичні перегляди, виступи на обласному радіо. Використовуються й нові форми масового інформування. Перш за все, друковані матеріали, які готує бібліотека, постійно розміщуються на сайті і доступні для віддаленого користувача. Електронні версії подають не лише бібліографічну інформацію за певною темою, але й містять тексти статей, фотоілюстрації, автобіографічні матеріали.

Важливий напрямок краєзнавчої діяльності – бібліографічне інформування та довідково-бібліографічне обслуговування користувачів шляхом видання бібліографічних посібників.

У відділі краєзнавчої літератури й бібліографії склалася система краєзнавчих бібліографічних посібників, які забезпечують вчених, фахівців бібліотечної справи, освітян, учнів та студентів, а також усіх зацікавлених краєзнавчою інформацією про історію, виробниче, політичне й культурне життя рідного краю. Традиційно щоквартально видається поточний бібліографічний покажчик «Сумщина за … квартал», який здійснює оперативне інформування користувачів щодо краєзнавчих видань і публікацій у місцевій та республіканській пресі. При необхідності, опис супроводжується короткими анотаціями. Довідково-пошуковий апарат складають допоміжні покажчики: іменний та географічний.

Другим за значимістю є анотований каталог видань «Книги Сумщини … року», адресований фахівцям в області книговидавничої справи, представникам органів державної влади та управління, бібліотечним працівникам, науковцям та іншим. У каталозі подано описи книг, анотації до них та зображення обкладинок. Завдяки цьому виданню користувач має уявлення про книги, що видаються в області та вийшли друком за межами краю.

Серед рекомендаційних краєзнавчих покажчиків чільне місце посідає «Календар знаменних і пам'ятних дат на … рік». Він особливо популярний серед науковців, бібліотечних фахівців при плануванні краєзнавчої роботи, а також необхідний при популяризації серед широкого кола користувачів літератури до ювілейних дат Сумщини. Календар містить хронологічний перелік основних знаменних дат області. До окремих із них додаються інформаційні довідки й бібліографічні списки літератури.

Окремо хотілося б відзначити бібліографічні покажчики серії «Краєзнавці Сумщини». Роботу над їх складанням бібліотека розпочала у 1995 році, плідно розвиваючи й донині. Найкращими є видання, присвячені талановитому сумському журналісту-дослідникові Геннадію Терентійовичу Петрову; відомому ушинськознавцю Віктору Володимировичу Терлецькому; найавторитетнішому знавцю історії м. Суми, науковцю Сумського краєзнавчого музею, заслуженому працівнику культури України Ладі Павлівні Сапухіній; відомому досліднику Сумщини Павлу Андрійовичу Сапухіну; члену Спілки журналістів України, співробітнику Роменського краєзнавчого музею Григорію Володимировичу Діброві; відомому українському публіцисту, лауреату премії обласної ради в галузі літератури Борису Івановичу Ткаченку; відомому краєзнавцю області Якиму Олександровичу Кривку; члену Національної спілки художників України Сергію Івановичу Побожію; члену Національної спілки журналістів України Володимиру Юхимовичу Голубченку; краєзнавцю Петру Івановичу Кисиленку; Почесному громадянину м. Путивля Віктору Борисовичу Звагельському; Почесному члену Всеукраїнської спілки краєзнавців Володимиру Григоровичу Дудченку; відомому краєзнавцю, мистецтвознавцю і фольклористу Юрію Петровичу Ступаку; пристрасному шевченкознавцю Івану Петровичу Рябенку; найдосвідченішому серед краєзнавців Сумщини Івану Спиридоновичу Абрамову.

Слід підкреслити, що визначає нашу роботу над цією серією безпосереднє співробітництво із самими краєзнавцями – об'єктами посібників. Воно, насамперед, гарантує максимальну повноту й точність зібраної бібліографії. При підготовці більшості покажчиків нашої бібліотеки бібліограф-упорядник має змогу особисто познайомитися з кожним краєзнавцем, отримати власні враження від спілкування.

Краєзнавча бібліографія другого ступеня представлена в ОУНБ покажчиком «Бібліографія краєзнавчої бібліографії Сумщини». У ньому зібрано поточні та ретроспективні універсальні, тематичні, персональні бібліографічні покажчики, підготовлені й видані бібліотеками м. Суми, та каталогом «Місцеві періодичні видання у фондах Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Н.К.Крупської і районних бібліотек станом на 01.01.2010 р.».

Розповсюдженню краєзнавчої інформації сприяє тісна співпраця бібліотеки й відділу з різними установами та організаціями міста, а саме: Державним архівом Сумської області, Сумською обласною організацією «Центр соціально-гуманітарного розвитку „Рідний край"» (проведення презентацій, краєзнавчих вечорів), громадською організацією «Товариство українських офіцерів» (науково-практична конференція), музеями, обласною телерадіокомпанією (постійно), вищими учбовими закладами міста та ін.

Співпраця з бібліотечними установами різного відомчого підпорядкування теж займає гідне місце в роботі відділу. Це, наприклад, участь в обласному проекті корпоративного бібліографічного розпису періодичних видань. Завдяки співпраці, ми маємо змогу залучити до бібліотеки широке коло громадськості: від бібліотечних спеціалістів, науковців, митців, журналістів до студентів та учнів шкіл. Це є одним із головних показників ефективності роботи, яка необхідна для збереження історії краю як для нинішніх, так і прийдешніх поколінь.

Джерела

Від XIX до XXI століття: трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. 12-14 жовт. 2011 р. Харків / [уклад. О.П.Куніч; ред. кол.: В.Д.Ракитянська та ін.]; Держ. закл. «Харківська наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка». – Х., 2011. – 368 с.

Кушнаренко, Н. М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К., 2007. – 502 с.

Створення краєзнавчих бібліографічних ресурсів
(на прикладі ХДНБ ім. В.Г.Короленка)

Н.І.Полянська

У статті розповідається про досвід краєзнавчої діяльності щодо поповнення сайту бібліотеки, у тому числі повнотекстовими базами даних, використання сучасних інформаційних технологій у підготовці бібліографічних посібників, зокрема науково-допоміжних, поєднання традиційних та інноваційних методів роботи.

The article describes the experience of local ethnography activities on a library web-site completion including full-text databases, a usage of up-to-date information technologies in a preparation of bibliographic reference manuals, including research assistance ones, and a combination of traditional and innovative methods of a work.

Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка, відділ «Україніка», краєзнавча діяльність, краєзнавчі ресурси, науково-допоміжна бібліографія, наукові дослідження, краєзнавча електронна бібліотека, краєзнавчі бібліографічні посібники.*

Краєзнавча діяльність сьогодні є одним із пріоритетних напрямків у роботі бібліотек. Більшість просвітницьких заходів, що проводять бібліотеки, побудовані на місцевих традиціях, фольклорі, історії. Бібліографічні запити користувачів часто стосуються питань історії створення окремих підприємств, навчальних закладів, культурно-мистецького життя, побуту містян чи селян, діяльності видатних діячів краю.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка (далі – ХДНБ ім. В.Г.Короленка), найбільша книгозбірня Східної України, протягом своєї 125-літньої діяльності надавала і продовжує надавати інформаційну допомогу у вивченні місцевої історії усім категоріям користувачів. Провідними фахівцями Бібліотеки з питань краєзнавчої роботи проведені наукові дослідження, за їх результатами здійснено публікації.

Останніми роками ХДНБ ім. В.Г.Короленка, поряд із використанням традиційних форм та методів краєзнавчої роботи, дедалі активніше втілює нові технології, створює і пропонує свої електронні продукти у галузі краєзнавства. Зокрема, відділ «Україніка» повністю взяв на себе функцію наповнення та підтримки в актуальному режимі розділу «Краєзнавство» на сайті Бібліотеки. Віддалений користувач має змогу отримати різноманітну інформацію про Харківщину. Розділ містить коротку характеристику краєзнавчої діяльності та фонду книгозбірні, краєзнавчих віртуальних виставок, сторінки клубу «Краєзнавець», а також повні тексти бібліографічних посібників із краєзнавства, порад щодо пошуку інформації про Харківщину в мережі Інтернет. Пропонуються три віртуальні проекти: «Михайло Васильович Гоголь і Харківщина», «На пошану академіка М.Ф.Сумцова», «Яскрава сторінка краєзнавчого руху». Тут також розміщується краєзнавча електронна бібліотека, що об'єднує публікації про Харківщину з різних розділів і проектів сайту ХДНБ ім. В.Г.Короленка, частково оцифровані дослідження і спогади краєзнавців з архіву відділу «Україніка», а також статті сучасних дослідників місцевої історії, що публікуються за згодою авторів.

ХДНБ ім. В.Г.Короленка має давні традиції та великий досвід науково-бібліографічної роботи, зокрема у підготовці до друку краєзнавчих бібліографічних посібників. Сьогодні, у зв'язку з поширенням інформатизації суспільства і можливістю одержання будь-якої інформації, не залишаючи домівки, висловлюються думки щодо доцільності укладання бібліографічних покажчиків. На наше глибоке переконання, ця робота необхідна з погляду на посібники як на джерелознавчу базу. Лише за останні рік-два, саме при опрацюванні бібліографічних покажчиків, укладених фахівцями ХДНБ ім. В.Г.Короленка, письменники, науковці-історики, філологи, мистецтвознавці дякували за проведену пошукову роботу та віднайдену цінну для них інформацію. Причому географія проживання дослідників досить різноманітна: Україна, Російська Федерація, Німеччина, США тощо. Інша справа, що в сьогоднішніх умовах процес створення бібліографічних посібників теж вимагає нових підходів. Насамперед, важливим є вибір актуальної тематики. Тут завжди допомагають результати щорічного наукового дослідження «Інформаційні потреби користувачів ХДНБ ім. В.Г.Короленка з позицій моніторингу», опрацювання календарів знаменних та пам'ятних дат, безпосереднє спілкування з науковцями – користувачами ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Бібліотека готує до друку науково-допоміжні тематичні, біобібліографічні та персональні посібники, покажчики змісту місцевої періодики. Безумовно, проводиться ретельний пошук бібліографічної інформації усіма можливим засобами з використанням новітніх технологій і намаганням наблизитися до вичерпності. Фахівці Бібліотеки додають до бібліографічної інформації, відповідно до теми чи персони, якій присвячено покажчик, короткі довідкові відомості про установи, події, явища, біографічні довідки, повні тексти статей (нових або раніше надрукованих і незаслужено забутих), ілюстративні та фотоматеріали. При укладанні бібліографічних покажчиків відбувається тісна співпраця бібліографа та науковця, який здійснює наукове редагування роботи, подає вступну статтю. Завдяки цьому посібник стає інформативнішим, яскравішим.

При складанні краєзнавчих бібліографічних покажчиків фахівцями ХДНБ ім. В.Г.Короленка для пошуку інформації використовується сучасне програмне забезпечення ІРБІС та виведення її у форматі HTML, формуванні списків і подальшому використанню.

У відділі «Україніка» від середини XX ст. ведеться систематичний краєзнавчий каталог «Харківщина» у картковому репертуарі. З кінця 2009 р. паралельно створюється електронний каталог краєзнавчих матеріалів. До нього надходить у переважній більшості поточна інформація, ретровведення ж залишається на перспективу. Однак при роботі над краєзнавчими бібліографічними посібниками, що, як правило, мають глибоку ретроспекцію, фахівець заносить до електронного каталогу виявлені бібліографічні записи. І, таким чином, з одного боку відбувається процес поповнення краєзнавчої ЕБД, з іншого – складання бібліографічного покажчика.

Сьогодні важливо кожному укладеному бібліографічному покажчику надати широкого розголосу, представити його потенційному користувачеві. Як приклад такого досвіду роботи в ХДНБ ім. В.Г.Короленка можна навести презентації науково-допоміжних покажчиків: «Історія футболу в Україні», у якому великий розділ присвячений розвитку цієї популярної гри на Харківщині, та «Курорт "Березівські мінеральні води": до 150-річчя заснування». Перший із них представлено на щорічному фестивалі «Світ книги-2012», де були присутні гравці харківського футбольного клубу «Металіст», книговидавці, вболівальники, та під час роботи круглого столу, проведеного у рамках «Фестивалю науки», організованого ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Обидва посібники презентувалися на секційному засіданні науково-практичної конференції «Слобожанські читання».

Візуальний HTML-редактор NVU допомагає підготувати й представити бібліографічну продукцію в мережі Інтернет. Рекламуючи й просуваючи до користувача покажчики та іншу бібліографічну інформацію працівники Бібліотеки використовують можливості системи підготовки презентацій PoverPoint. Такі презентації згаданих двох покажчиків були підготовлені, діяли протягом певного часу на сайті Бібліотеки, демонструються і нині на плазмовій панелі, встановленій у фойє.

Теоретичні, технологічні та методичні аспекти розвитку науково-допоміжної бібліографії обговорювалися на семінарі «Створення бібліографічних ресурсів: проблеми та перспективи», ініційованому фахівцями ХДНБ ім. В.Г.Короленка у квітні 2012 р. У ньому взяли участь науковці ХДАК, бібліотекарі-бібліографи ХДНБ ім. В.Г.Короленка, харківських обласних (для дорослих, юнацької та для дітей), бібліотек вузів. У книгозбірнях проводиться велика науково-бібліографічна робота із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Однак потребують вирішення проблеми створення регіональної метабібліографії, координації роботи, створення корпоративних проектів.

Джерела

1. Ярошик, В.О. Історія розвитку краєзнавчої бібліографії Харківщини / В.О.Ярошик // Краєзнавство. – 1995. – № 1-4. – С. 9-12.

2. Її ж. Краєзнавчий напрямок роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка / В.О.Ярошик // Краєзнавство. – 2003. – № 1-4. – С.163-164.

3. Сосновська, Т.О. Бібліотечне краєзнавство в Харківському регіоні / Т.О.Сосновська, В.О.Ярошик // Бібліографічні студії пам'яті українського бібліографа Ігоря Корнєйчика. 20 жовт. 2004 р., Харків / ХДНБ ім. В.Г.Короленка. – Х., 2004. – С. 20-27.

4. Краєзнавча діяльність публічних бібліотек Східної України: (з досвіду роботи) / ДЗ «ХДНБ ім. В.Г.Короленка». – Х., 2009. – 23 с. – (У б-ках Східної України).

Книгозбірні Закарпаття – історія та сьогодення як складова бібліотечного краєзнавства

Н.М.Вачиля

У статті відслідковується поетапне дослідження фахівцями обласної наукової бібліотеки історії і сьогодення книгозбірень Закарпаття, у тому числі через висвітлення внеску в розбудову та розвиток бібліотечної справи регіону бібліотечних працівників.

The article reveals a phased investigation of a history and modern development of Zakarpatia libraries by specialists of the Regional Research Library, including covering a contribution of librarians into development and evolution of a regional librarianship.

Ключові слова: *Закарпаття, Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф.Потушняка, бібліотечне краєзнавство, історія бібліотек.*

Бібліотечне краєзнавство Закарпаття, розвиваючись нині за загальними принципами та закономірностями, має свої особливості, спричинені історичними обставинами, зокрема, приналежність території області до різних державних утворень у різні історичні періоди, багатонаціональним населенням краю, прикордонним розташуванням області.

Оскільки початок створення мережі державних бібліотек припадає на 1945 рік, то започаткування бібліотечного краєзнавства стало можливим лише з 60-х рр. минулого століття.

З часу утворення у Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Ф.Потушняка (далі – ЗОУНБ) 1991 р. відділу краєзнавства, окрім розвитку основних напрямів краєзнавчої роботи – формування та збереження краєзнавчого фонду, створення відповідного довідково-бібліографічного апарату, підготовки бібліографічних покажчиків – особливо актуальним стало забезпечення інформаційних потреб цієї тематики для користувачів, створення власних інформаційних ресурсів, популяризація краєзнавчих документів, а також вивчення історії та сучасного стану бібліотечної справи в області.

Зокрема, матеріали з історії та роботи бібліотек області, статті про фахівців бібліотечної справи постійно відображалися в універсальних бібліографічних покажчиках «Література про Закарпатську область за …», а тепер – у щоквартальниках «Закарпаття на сторінках преси» та щорічнику «Книга Закарпаття … року: Анотований каталог видань: З фондів ЗОУНБ», а також у рекомендаційному покажчику «Календар краєзнавчих знаменних та пам'ятних дат», який видається з 1964 року.

Однак цілісного дослідження цього напрямку нам бракувало.

У 2000 р. нашій бібліотеці, як і державній бібліотечній мережі Закарпаття, виповнилося 55 років. Настав

слушний момент для того, щоб зібрати, дослідити й проаналізувати історію, сучасний стан бібліотечної справи в області як частки історії рідного краю. Результатом наших зусиль став довідник «Бібліотечне Закарпаття. Сторінки історії та сучасності». Окрім історичних та довідкових матеріалів, відомостей про бібліотечні установи області, видання наповнили фотодокументи та персоналії фахівців бібліотечної справи, які залишили помітний слід у вдячній пам'яті широкого читацького загалу, сприяли розвитку бібліотечної діяльності в області. Нарис заслуженого працівника культури України Василя Габорця «Коротка історія становлення бібліотек Закарпаття», вперше зібрана «Бібліографія видань ЗОУНБ та публікацій про її діяльність», іменний покажчик «Персоналії» засвідчили – традицію бібліотечного краєзнавства Закарпаття розпочато. І, як підтвердили відгуки авторитетних науковців, розпочато успішно. Ґрунтовні рецензії на наш довідник були вміщені не тільки в обласній пресі, але й у «Віснику Книжкової палати» (2000, № 11. – С. 13-14). Професор УжНУ, доктор історичних наук Омелян Довганич особливо відмітив актуальність і потрібність вперше зібраних разом матеріалів з історії поширення книги на Закарпатті, зокрема діяльність відомих просвітителів, громадських діячів, учених XVIII-XIX ст.: Андрія Бачинського, Олександра Духновича, Анатолія Кралицького, а також першозбирачів-бібліографів краю Миколи Лелекача, Василя Микитася, Юрія Сака. Схвально відгукнувся історик і про наявність персоналій найдосвідченіших та найвідоміших в області бібліотечних працівників, які з усіх куточків України (Чернігова, Києва, Харкова, Миколаєва, Херсона, Черкас, Вінниці, Донецька, Кіровограда, Львова, Хмельницького) приїхали за направленням до Закарпаття і очолили тут бібліотечний рух. А в 50-60-х роках велика група закарпатців здобула вищу бібліотечну освіту в Харкові. Багато з них пізніше стали завідувачами відділів культури, директорами обласних та районних бібліотек різних систем і відомств, отримали нагороди й високі звання. «У книзі 108 персоналій кожній із них відведено окрему сторінку, а взагалі тут названо 350 прізвищ бібліотекарів, які своєю працею заслужили на увагу й шану нащадків», – писав Омелян Довганич.

Успіх не тільки окрилює, але й зобов'язує. До 60-річчя книгозбірні ми почали готувати збірник, який би відобразив ті зміни, які відбулися у діяльності бібліотек області та України впродовж 2000-2005 рр. – пори, коли доба інформатизації почала суттєво впливати на роль і місце бібліотек у соціумі. Для ширшого огляду завдань, що постали перед книгозбірнями, нам стали в пригоді аналітичні матеріали, надані найбільшими бібліотеками України, адже наша бібліотека в інформатизації робила тільки перші кроки. Крім усього, досвід інших книгозбірень України допоміг оцінити свої реальні можливості, визначити найважливіші етапи розвитку. Довідник «Бібліотечна орбіта інформаційного суспільства» (2005) вмістив і перелік найважливіших подій у бібліотечній справі області – «Літопис ЗОУНБ: 2000-2005 рр.», і дайджест найцікавіших публікацій цієї тематики, і різноманітні фотоматеріали. А головне – даний збірник зафіксував не тільки широкий спектр бібліотечних подій, стан мережі бібліотек області, але й сотні імен фахівців, адже за кожною справою стоїть людина.

Найбільше змін принесло нам п'ятиріччя 2005-2010. У передмові до матеріалів міжвідомчої науково-практичної конференції «Бібліотеки Закарпаття в добу перемін», присвяченої 65-річчю ЗОУНБ, начальник управління культури Закарпатської облдержадміністрації Юрій Глеба писав: «… бібліотеки в сучасному суспільстві перетворюються в головний канал, через який все більша кількість людей долучається до соціального співробітництва, інформаційного збагачення, активної комунікації».

За цей, здавалося б, короткий час невпізнанно змінився і зовнішній вигляд самої книгозбірні, і наш колектив. За всю історію бібліотеки в колективі не було стільки креативної молоді. Наша бібліотечна родина стала творчою, мобільною, справжньою командою професіоналів, які розуміють, що успіх залежить від щоденної праці кожного. Саме життя підказало – створити історію колективу через її відбиток в особах. На святкуванні ювілею книгозбірні кожний працівник одержав у подарунок видання (жанр якого навіть важко визначити) «Закарпатська ОУНБ в особах». Тут все: інформація і світлини, поетичні присвяти, бібліотечні династії, фотоколаж під девізом «Труднощі долаємо весело, до святкування ставимось серйозно»… А все разом – можливість зберегти для нас і наших нащадків насичене важливими змінами й подіями перше десятиліття нового століття, і наші долі в ньому.

Озирнувшись на пройдене, оцінивши свої сили й можливості, наші талановиті та веселі бібліографи «замахнулися» на дуже серйозну справу – підготувати й видати бібліографічний покажчик, де була б зібрана інформація про бібліографічні видання бібліотек області, а також статті з періодичної преси, що розповідають про життя й діяльність цих книгозбірень з часу їх створення. Адже за цей час надбані не тільки книжкові фонди, але й історія, що певною мірою віддзеркалює історію нашого краю повоєнного періоду. Покажчик «Портрет словом: бібліотеки Закарпаття (1945-2010)» вийшов друком до ювілею книгозбірні. Для кращого сприйняття такої об'ємної інформації (а це більше 400 сторінок) подано коротку характеристику кожної бібліотечної системи, відомості про керівника, фотоілюстрації та витяг із публікацій. До 70-річчя утворення бібліотек системи Міністерства культури в Закарпатті готується другий том цього видання, який буде містити широкий довідковий матеріал до обох книг.

Привернення уваги громадськості до історії бібліотек, успіхів і проблем їх сьогодення, до постатей талановитих організаторів бібліотечної справи суттєво допомагає зростанню авторитету книгозбірень та престижу професії бібліотекаря.

Віримо, що наші зусилля потрібні не тільки дню нинішньому, але й стануть важливим джерелом у дальшому системному відтворенні історії бібліотек та бібліотечного розвитку в краї як складової історії бібліотек України.

Джерела

1. Бібліотеки Закарпаття в добу перемін: матеріали міжвід. наук.-практ. конф., присвяч. 65-річчю Закарпат. ОУНБ / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., Закарпат. ОУНБ; уклад.: Л.З.Григаш, В.Г.Лехцер; відп. за вип. Л.З.Григаш. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2010. – 348 с.: кольор. іл.

2. Краєзнавство – шлях до формування позитивного іміджу публічних бібліотек: матеріали обл. семінару директорів центр. міськ. та район. б-к Закарпат. обл. 7-8 черв. 2006 р. / ЗОУНБ; уклад. Н.М.Яблонська; відп. за вип. Л.З.Григаш. – Ужгород, 2006. – 84 с.

3. Кушнаренко, Н.М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К.: Знання, 2007. – 504 с.: іл.

Наукова бібліотека ЛНУ ім. Івана Франка як центр краєзнавчої інформації

О.Б.Ткачик

Стаття вміщує різноманітні аспекти вивчення історії книгозбірні як одного з важливих дослідницьких напрямів краєзнавчої діяльності на прикладі Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

The article includes various aspects of library history learning as one of the important research directions of a regional ethnography on the basis of the Scientific Library of Lviv National Ivan Franko University.

Ключові слова: *Наукова бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка, історія бібліотеки,наукові семінари, Modus Legendi, бібліотечна культура, космічна тематика, літературні традиції, читацькі традиції, операція «Вісла», географічний контекст, картографічний контекст, формування фондів, дослідження фондів, бібліотечна справа, книгознавство.*

Вивчення історії бібліотеки є одним із важливих дослідницьких напрямів краєзнавчої бібліотечної діяльності, а відзначення ювілейних дат книгозбірні завжди є стимулом для проведення наукових конференцій, створення посібників, науково-методичних видань, покращення ресурсної бази бібліотеки. Ювілей бібліотеки також може стати приводом для спеціальної рекламної кампанії, налагодження прямих контактів із місцевою громадою, формування фактографічної рекламно-інформаційної бази даних з історії та сучасної діяльності бібліотеки, проведення краєзнавчих заходів.

Так, у жовтні 2008 р. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка – одна з найдавніших бібліотек України – відзначила своє 400-річчя. Саме цій події була присвячена Міжнародна наукова конференція «Бібліотека як соціокультурний феномен: історія та сучасність», секції якої охоплювали проблематику бібліотечної справи країн Центрально-Східної Європи від середньовіччя до сучасності. Учасники конференції обговорювали основні завдання сучасної бібліотеки, пріоритети науково-дослідної роботи університетської бібліотеки, напрями міжнародної співпраці університетських бібліотек тощо. Тематика доповідей розкривала деякі аспекти та особливості методики та методології книгознавчих, краєзнавчих досліджень, обігу та історико-культурного значення стародрукованої книги, проблеми та перспективи бібліотечного пам'яткознавства та ін.

Наукова бібліотека Університету – не лише найстаріша книгозбірня на Львівщині, а й один із найдавніших культурно-просвітницьких закладів краю. Маючи універсальний фонд, який налічує понад 3 млн. документів, високий рівень комп'ютеризації, значний кадровий потенціал, бібліотека є потужним утримувачем інтелектуальної інформації, центром культурного і духовного спілкування, а також осередком бібліотечного краєзнавства, що підтверджують 22 засідання *Міждисциплінарного наукового семінару Modus Legendi* Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка, проведення яких 30 квітня 2009 р. започаткував директор Бібліотеки В.Ф.Кметь, ініціювавши обговорення «Історія європейської книжкової культури». У рамках семінару відбулися засідання, які тематично можна розділити наступним чином.

Мистецькі аспекти бібліотечної культури

Плідна співпраця Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка та Львівської національної галереї мистецтв відобразилася у трьох засіданнях бібліотечного Міждисциплінарного наукового семінару Modus Legendi. Співорганізатором науково-просвітницьких заходів спільно з працівниками бібліотеки є молодший науковий співробітник Галереї Олександра Калініченко. Так, одне із засідань присвячено основним віхам мистецької спадщини Альбрехта Дюрера – у ІІ пол. ХІХ ст. до Львова було передано колекцію князя Г.Любомирського з 24-ма малюнками художника, які в роки Другої світової війни були вивезені до Берліна. Про екслібриси Альбрехта Дюрера присутнім розповіла співробітник Наукової бібліотеки Наталія Кіт,

яка займається дослідженням книжкових знаків у фондах книгозбірні. У рамках заходу відбулася презентація виставки репродукцій картин Альбрехта Дюрера, видань його листів і трактатів про мистецтво, а також книг, присвячених творчій спадщині художника. Не менш захоплюючим був і семінар, присвячений 130-й річниці від дня народження художника Пабло Пікассо. Після виголошеної доповіді О.Калініченко були презентовані відеофільм і книжково-журнальна виставка. Одне із засідань Modus Legendi було присвячено 180-річчю від дня народження Едуарда Мане. Лекцію про життя і творчість митця ілюструвало слайд-шоу, у рамках заходу відбулася презентація виставки біографічних та мистецтвознавчих розвідок, присвячених Е.Мане, публікацій спогадів про живописця та інших видань із фондів Наукової бібліотеки.

Налагоджено також дієву співпрацю Бібліотеки з Художньо-меморіальним музеєм Олекси Новаківського. Директор музею, заслужений діяч мистецтв України Любов Волошина, виступила з доповіддю про життєвий і творчий шлях Олекси Новаківського.

На матеріалах фондів університетської книгозбірні доповідь «Західноєвропейське інтролігаторство: французькі стилі в оздобленні оправ книг» підготувала старший науковий співробітник Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького Світлана Зінченко. Учасники семінару мали нагоду ознайомитися з мистецькими традиціями і потребами книголюбів епохи, коли книга була не тільки джерелом знань, а й предметом розкоші і мистецької насолоди.

Спільно з кафедрою класичних, візантійських і середньовічних студій Українського Католицького Університету було проведено семінар, присвячений виданням Альда Пія Мануція (1450-1515) у фондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка. В обговоренні взяли участь відомий український письменник і перекладач, професор ЛНУ ім. Івана Франка Андрій Содомора, кандидат історичних наук Андрій Ясіновський, завідувач відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф.П.Максименка Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка, кандидат історичних наук Микола Ільків-Свидницький. У фондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка зберігається понад 30 унікальних «альдинів», оглянути які присутні мали нагоду на виставці оригінальних друків.

Погляд у Всесвіт зі Львова

Космічній тематиці було присвячено два засідання семінару Modus Legendi. Цікавими були презентації до 40-ї річниці доставки на Землю місячного ґрунту, зібраного за допомогою автоматичної станції «Луна-16н». Директор Астрономічної обсерваторії ЛНУ ім. Івана Франка Богдан Новосядлий ознайомив працівників і студентів Університету з результатами найновіших наукових досліджень Всесвіту.

Літературні та читацькі традиції

Одне із засідань Міждисциплінарного наукового семінару Modus Legendi відбулося за участю заслуженого юриста України, спеціаліста у сфері цивільного та сімейного права, політичного та громадського діяча, доктора юридичних наук, професора Зорислави Ромовської. Тему семінару – «Роздуми небайдужої жінки», зумовила назва збірника есе та спогадів авторки, що підсумував двадцятиліття творчих роздумів, життєвого досвіду, рефлексій над її професійною діяльністю, роздуми про політичні реалії України на початку ІІІ тисячоліття, спогади дитинства та років навчання і праці у Львівському університеті, літературні етюди на теми буденного життя у радянському та перших років незалежності Львові.

У 2011 р. відбулося засідання, присвячене 200-річчю від дня народження Івана Вагилевича та Маркіяна Шашкевича. Із доповіддю «Маркіян Шашкевич – провісник незалежності соборної України» виступив дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, кандидат історичних наук Феодосій Стеблій. Гармонійну творчу атмосферу заходу творила і книжкова виставка «Діяльність "Руської Трійці"». В експозиції було представлено найдавніші літературні та наукові праці Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького, перше поетичне дітище яких – альманах «Русалка Дністрова» – займало окремий виставковий стенд.

Серед ювілейних заходів Modus Legendi слід відзначити семінар, присвячений 2045-річчю від дня народження давньоримського поета Квінта Горація Флакка. Учасником семінару був відомий письменник і перекладач, дослідник античності Андрій Содомора. Присутні мали нагоду оглянути експозицію книжкових раритетів Наукової бібліотеки – найдавніших публікацій творів Горація, перекладів тощо.

У рамках святкових заходів із відзначення 350-річчя Університету відбулося засідання Міждисциплінарного семінару «Університетська лектура XVIII ст.: правничі науки». Із доповіддю про історію викладання правничих дисциплін у Львівському університеті виступив асистент кафедри основ права юридичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка Володимир Кахнич. Відбулася презентація виставки книжкових раритетів – рукописної та друкованої лектури студентів давнього Львівського університету.

Історичні контексти

Засідання, яке відбулося у липні 2012 р. було присвячено 65-й трагічній річниці операції «Вісла». Воно стало підсумком книжкової виставки «Перервана пісня. У пам'ять про депортованих українців із Лемківщини, Холмщини, Надсяння, Підляшшя. У семінарі взяли участь співробітники Наукової бібліотеки та викладачі ЛНУ

ім. Івана Франка, визначні громадські та культурні діячі, зокрема голова Об'єднання товариств депортованих українців «Закерзоння» та голова Львівського регіонального суспільно-культурного товариства «Надсяння» Володимир Середа, голова Львівської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Степан Манькович, голова Львівської обласної організації суспільно-культурного товариства «Любачівщина» Григорій Горох, голова Львівської обласної організації суспільно-культурного товариства «Холмщина» Іван Банащук, львівські художники Євген та Леся Безніски, працівники бібліотеки та читачі. Учасники семінару переглянули документальний фільм режисера Романа Крика «Остання поїздка додому» (2010).

Географічні та картографічні контексти формування і дослідження фондів

На одному із засідань Modus Legendi виступив кандидат географічних наук, доцент кафедри географії факультету природничих наук Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Юрій Кисельов із доповіддю «Геософія – нова міждисциплінарна наукова галузь». Доповідач розповів про становлення нової географічної дисципліни, її міждисциплінарність, про початки філософського усвідомлення геопростору як рідного дому та про основоположника геософії як науки Евальда Банзе. Під час засідання активно обговорювали питання мовного маркування території, впливу антропологічної складової на формування простору та географічних чинників на етногенез.

Ще одне засідання було присвячене 500-літтю від дня народження відомого фламандського картографа Герарда Меркатора. Завідувач відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П.Максименка, кандидат історичних наук Микола Ільків-Свидницький розповів про життєвий і творчий шлях Герарда Меркатора та його внесок у сфери топографії, картографії, навігації XVI ст. У рамках наукового семінару була презентована виставка стародрукованих картографічних видань другої половини XVI – першої половини XVII ст.

Бібліотечна справа, книгознавство

Головними темами обговорення семінару став обмін досвідом роботи з іншими бібліотеками, питання вдосконалення існуючих та запровадження новітніх технологій організації бібліотечної роботи. Слід відзначити доповіді завідувача сектора зберігання електронних документів Ірини Гнатюк про специфіку та досвід роботи Бібліотеки Віденського університету (Австрія), директора книгозбірні В.Кметя «Університетська бібліотека у системі модернізації освіти XXI ст.: словацький досвід формування інформаційних проектів», звіт директора про стажування у Вищій національній школі бібліотечно-інформаційних наук у Ліоні (Франція).

У контексті семінару та в рамках Міжнародного форуму «Проблеми розвитку інформаційного суспільства» (2009) відбулася презентаційна лекція професора Каліфорнійського університету (США) Роберта Хейса». Серед доповідачів – директор бібліотеки Вроцлавського університету Ґражина Пйотровіч, яка презентувала здобутки своєї книгозбірні у сфері інформаційних технологій.

З нагоди офіційно оголошеного Року Євангелія в Україні (2010), присвяченого 450-річчю завершення створення Пересопницького Євангелія (а також до 430-річчя видання Острозької Біблії) – відбулося засідання Міждисциплінарного наукового семінару Modus Legendi, на якому виступив директор Наукової бібліотеки В.Кметь з доповіддю та презентацією виставки найдавніших сакральних книг із фондів Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка.

Систематичний міждисциплінарний семінар Наукової бібліотеки став важливим фактором організації промоційної, просвітницької роботи, важливим засобом сприяння самоосвіті та підвищенню кваліфікації співробітників. Орієнтовані на активізацію діяльності бібліотекарів, засідання гуртують не лише працівників різних книгозбірень Львова, але й широке коло викладачів та студентів ВНЗ, слухачів Львівської обласної Малої академії наук, учнів шкіл. Враховуючи специфіку та тематичну орієнтацію заходів, головними їх співорганізаторами виступають відділи культурно-просвітницької роботи та рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П.Максименка. Поруч із тим, до організації виставок, публічного обговорення чи ініціативи виступів залучено увесь колектив університетської Наукової бібліотеки.

Бібліотечно-бібліографічне краєзнавство – важливий напрям краєзнавчої діяльності бібліотеки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського

В.С.Білоус

У статті розкрито форми і методи краєзнавчої діяльності бібліотеки з використанням традиційних та інноваційних технологій.

The article observes forms and methods of a library regional ethnography activity with usage of traditional and innovative technologies.

Ключові слова: *бібліотека Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, бібліотечне краєзнавство, фонд краєзнавчої літератури, книжкові виставки, перегляди, краєзнавчі бібліографічні покажчики.*

Краєзнавство є «безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної і духовної культури, красномовно підтвердивши, що саме через творче натхнення, безкорисливий пошук ентузіастів найбільше виявляється духовна потреба людей – інтерес до історії рідного краю, котра виховує і примножує патріотичні почуття» [1, с. 18].

Вивчення та популяризація історії та традицій рідного краю, його культурних цінностей, виховання у нової студентської генерації патріотизму є одним із найголовніших завдань бібліотек вищих навчальних закладів як інформаційних та культурно-освітніх центрів [3, с. 28].

Як зазначив видатний український поет Максим Рильський, «мало любити свій рідний край, його треба ще й знати». Саме тому важливим напрямом краєзнавчої діяльності бібліотеки є бібліотечно-бібліографічне краєзнавство, яке являється вагомою допомогою студентам та науковцям навчального закладу.

Краєзнавча діяльність бібліотеки – складова бібліотечно-бібліографічного краєзнавства, яке включає створення інформаційного середовища – організацію фонду краєзнавчих документів на паперових та електронних носіях, відображення у довідковому апараті бібліотеки, включаючи електронний каталог, бібліотечно-бібліографічне обслуговування користувачів, краєзнавчу бібліографічно-інформаційну, науково-дослідну та видавничу діяльність бібліотеки.

Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, використовуючи бібліотечно-бібліографічні ресурси, провадить краєзнавчу діяльність через надання користувачам інформації про національні, природничо-географічні, культурно-історичні, мовні та освітянські традиції Вінниччини.

Першочергове значення, у зв'язку з цим, надається формуванню та збереженню фонду краєзнавчої літератури. Комплектування краєзнавчого фонду здійснюється відповідно до загальної методики аналізу документного потоку, виявлення, відбору та замовлення краєзнавчих документів з урахуванням критеріїв їх краєзнавчої цінності, науково-дослідницьких та навчально-виховних потреб вищого навчального закладу у відповідності до навчальних та наукових планів.

Джерелами документопостачання краєзнавчих матеріалів є автори-краєзнавці, видавництва та книготорговельні установи, бібліотеки, благодійні акції, студенти і викладачі, видавнича продукція самої бібліотеки тощо, а серед форм документопостачання – обов'язковий примірник документів, передплата, закупівля (в магазинах, видавництвах, у приватних осіб), книгообмін, подарунок та передача краєзнавчих матеріалів до бібліотеки.

Серед видів краєзнавчих видань – неопубліковані документи про місто Вінницю та Вінниччину, про роботу університету та бібліотеку (рукописи, колекції фотографій, плани, звіти, дипломні та курсові роботи, дисертації тощо), які передаються до бібліотеки на постійне зберігання підрозділами навчального закладу, приватними особами, та ті, що формуються бібліотекою, власне, краєзнавча бібліографія.

Наразі бібліотека університету має великі колекції краєзнавчих документів. Окрім краєзнавчих документів (опублікованих і неопублікованих), у фондах книгозбірні зосереджуються видання університету, наукові праці студентів, викладачів, а також документи, що містять відомості про навчальний заклад, життя і творчість співробітників.

У бібліотеці педуніверситету література краєзнавчої тематики відображена у довідково-бібліографічному апараті. У систематичному каталозі до 100-річчя університету та бібліотеки створені рубрики «100 років ВДПУ», «100 років бібліотеці ВДПУ». До цих ювілейних дат на сайті бібліотеки організовано віртуальні виставки та флеш-альбом.

Для пропаганди документів краєзнавчого характеру, відображення краєзнавчої тематики у довідковому апараті, виховання у студентів шанобливого патріотичного ставлення до рідного краю в бібліотеці використовуються різноманітні форми й методи бібліотечної роботи. Книгозбірня використовує традиційні та активно впроваджує інноваційні методи і форми поширення краєзнавчих знань.

Краєзнавчі видання активно використовуються в культурно-просвітницькій діяльності бібліотеки. У читальній залі університетської книгозбірні проводяться літературні вечори, зустрічі, презентації творчості відомих вінницьких письменників. Ювілеї земляків-літераторів, митців, педагогів університету є нагодою для персональних книжкових виставок, літературних портретів, бенефісів. Їм присвячують ексклюзивні виставки у циклі «Письменники нашого краю», виставки-календарі «Ювілеї та ювіляри».

Бібліотека приймає активну участь у краєзнавчих заходах, які відбуваються в університеті. Організовуються тематичні виставки, перегляди «Вінниччина: минуле та сьогодення», «Літопис рідного краю», «Мовна палітра Вінниччини», на яких широко представлена видавнича продукція бібліотеки.

Важливою ділянкою роботи бібліотеки педуніверситету є видавнича справа. У ній належне місце займає краєзнавча бібліографія, створення вторинних документів краєзнавчої тематики. У 2010 р. започатковано серію «Педагоги Вінниччини», в якій вийшли бібліографічні та біобібліографічні покажчики науковців

університету (Б.А.Буяльського, Г.С.Тарасенко, І.І.Зайця, О.В.Шестопалюка та ін.). До 100-річчя університету видано хронологічне видання «Ювіляри ВДПУ». З досвіду краєзнавчої роботи у бібліотеці підготовлено брошуру «Краєзнавча робота в бібліотеці ВДПУ». Бібліотека видає бібліографічний покажчик наукових праць викладачів педуніверситету. Наразі видано п`ять випусків, які охоплюють наукові праці за період з 1970 до 2006 рр. Перші випуски покажчика видавалися ротаторним способом, здійснювалася ручна їх оправа, що мало не зовсім презентабельний вигляд. І все ж це було значною подією у житті книгозбірні, що дало їй можливість відповідати статусу наукової бібліотеки вищого навчального закладу.

Як свідчить практика, бібліографічне краєзнавство – це неосяжні можливості у систематизації й збереженні інформації про навчальний заклад та його бібліотеку. На вшанування річниці педагогічного університету бібліотекою видано бібліографічний покажчик «Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського – 100». До 100-річчя університетської бібліотеки планується підготувати до друку історично-літературний нарис, присвячений віковій історії освітянської книгозбірні. Адже зберегти історичну пам'ять про бібліотеку педуніверситету – наш святий обов`язок.

Джерела

1. Гальчак, С. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі. XIX – поч. XXI ст. / С.Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 788 с.

2. Кушнаренко, Н.М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К.: Знання, 2007. – 502 с. – (Вища освіта XXI ст.).

3. Роздобудько, С. Краєзнавча робота: сучасний аспект / С.Роздобудько // Бібл. планета. – 2004. – № 4. – С. 28-29.

4. Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. 13-15 жовт. 2010 р., Вінниця / Вінниц. ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. – Вінниця, 2011. – 127 с.

5. Шевченко, І. Розвиток бібліотечного краєзнавства України: освітній вимір / І.Шевченко // Бібл. планета. – 2008. – № 2. – С. 37-38.

Бібліотечне краєзнавство у персоналіях

Л.А.Мозгова

Стаття вміщує матеріали про життя і діяльність уродженця м. Житомир, Генерального директора Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії, доктора технічних наук, професора, заслуженого працівника культури Росії та Автономної республіки Крим (Україна), Президента Міжнародної асоціації користувачів та розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій, віце-президента Російської бібліотечної асоціації, Президента Міжнародного бібліотечного інформаційного та аналітичного центру (США) Якова Леонідовича Шрайберга, якому 1 вересня 2012 року виповнилося 60 років.

The article contains materials on Yakiv Leonidovych Shreiberg's life and activity, a native of Zhytomyr, a Director General of the Russian State Public Library for Science and Technology, a Doctor of Engineering, a professor, an Honoured Worker of Art in Russia and the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine), a president of the International Association of Users and Designers of E-Libraries and New Information Technologies, a vice-president of the Russian Library Association, a president of the International Library Information and Analytic Center (the U.S) who celebrated his 60th anniversary in September 1, 2012.

***Ключові слова**: бібліотечне краєзнавство, комп'ютерні технології, персоналії, Яків Леонідович Шрайберг.*

Простір сучасної бібліотеки будується на використанні традиційних і нових технологій. Інформаційні комп'ютерні технології на порядок змінили рівень інформаційного обслуговування як у формах змісту, так і в методах доставки інформації. Зараз можна забезпечити доступ до всесвітньої інформації, отримуючи її з високою швидкістю за допомогою високотехнологічних каналів доставки. Це дозволяє бібліотеці розширити асортимент пропонованих послуг. Зазвичай людина стикається з величезною кількістю інформації, особливо в мережі Інтернет, при цьому виникає проблема щодо вибору того, що є дійсно потрібним. Публічні бібліотеки завжди пропонували інформаційні послуги, а деякі з них – і спеціалізоване обслуговування, наприклад, надання інформації краєзнавчого характеру. Краєзнавчий аспект діяльності – це те, що виділяє бібліотеку з числа схожих, робить її особливою, унікальною. А краєзнавча інформація – той інформаційний продукт, який представляє найбільший інтерес для користувачів, причому її обсяг постійно зростає.

Краєзнавство – це вивчення та збереження історико-культурного національного спадку, знайомство із земляками, які живуть, працюють, творять сьогодення, зберігають минуле та прокладають шлях у майбутнє.

Саме такою особистістю, про яку хочеться розповісти, є наш земляк Яків Леонідович Шрайберг, якому 1 вересня 2012 р. виповнилося 60 років. Більшу частину свого життя він присвятив бібліотечній справі.

Сьогодні Яків Леонідович – генеральний директор Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник культури Росії та Автономної Республіки Крим (Україна), Президент Міжнародної асоціації користувачів та розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій, віце-президент Російської бібліотечної асоціації, Президент Міжнародного бібліотечного інформаційного та аналітичного центру (США).

Народився Яків Леонідович 1 вересня 1952 р. у сім'ї військовослужбовця у старовинній частині м. Житомир по вулиці Лазо, поблизу міського парку культури та відпочинку.

З відзнакою закінчив Житомирську середню загальноосвітню трудову політехнічну школу № 15 та вступив до Казанського авіаційного інституту ім. А.Н.Туполєва (технічний університет), який також закінчив із відзнакою. Трудову діяльність розпочав інженером СІБ на Казанському заводі ЕОМ. Згодом доля привела його до рідного міста, де він працював інженером-програмістом Житомирського РПТВО (Республіканське проектно-технічне виробниче об'єднання) «Укрсільгосптехсистема», а з 1978 р. переїхав до Москви і став працювати у секторі досліджень процесів управління АС на посаді старшого інженера в ДПНТБ СРСР (нині Державна публічна науково-технічна бібліотека Росії). Розробка автоматизованих систем управління бібліотечними процесами потребувала, з одного боку, ретельного вивчення традиційної бібліотечної роботи, а з іншого – застосування на практиці тих знань і наукового математичного апарату, які отримав в аспірантурі.

Два роки по тому Я.Л.Шрайберг очолив новий підрозділ – сектор із розробки автоматизованих технологій для основних бібліотечних процесів, а 1988 р. пройшов за конкурсом на посаду завідувача найбільшого науково-дослідного відділу бібліотеки – досліджень та розробки автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем і мереж (з 1990 р. – Відділення наукових досліджень, розробки та проектування автоматизованих систем і мереж), створення автоматизованої інформаційної бібліотечної системи – ІРБІС (Житомирські обласна медична бібліотека, бібліотека агроекологічного університету, бібліотека ЖДУ ім. І.Франка, обласна універсальна наукова бібліотека ім. О.Ольжича створюють свій електронний каталог за допомогою АІБС «ІРБІС»). 1990 р. Я.Л.Шрайберга призначено головним конструктором автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем і мереж ДПНТБ СРСР, а 1991 р. – заступником директора з наукової роботи та автоматизації і в цьому ж році – першим заступником директора. У травні 2006 р. його було призначено директором Федеральної Державної Установи ДПНТБ Росії, а з жовтня цього ж року – генеральним директором.

Ще наприкінці 1980-х Яків Леонідович бере активну участь у міжнародній професійній діяльності – спочатку в системі МЦНТІ (Міжнародний центр наукової та технічної інформації), з 1991 р. – в ІФЛА (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ), пізніше – в ІАТУЛ (Міжнародна асоціація технічних і університетських бібліотек) та інших міжнародних федераціях, асоціаціях і проектах. Так, у 1992 році він у складі групи фахівців Парламентського центру РФ пройшов стажування в Дослідницькій службі Бібліотеки Конгресу США. У 1993-1995 рр. Я.Л.Шрайберг організував і очолив Міжнародну асоціацію користувачів та розробників системи CDS/ISIS, широко відому сьогодні як Міжнародна асоціація користувачів та розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій (Асоціація ЕБНІТ).

З 1994 р. і дотепер Яків Леонідович є незмінним організатором і головою Оргкомітету щорічної Міжнародної Конференції «Крим», а з 1997 р. – щорічної Міжнародної Конференції «ЛІБКОМ» («Інформаційні технології, комп'ютерні системи та видавнича продукція для бібліотек»). Це визнані у світі авторитетні форуми науковців, бібліотечних фахівців, видавців та розробників інформаційного забезпечення освітніх, культурних і бізнесових процесів. Також за його ініціативою 1997-1999 рр. у США створено некомерційну бібліотечно-інформаційну міжнародну організацію нового типу – Міжнародний бібліотечний інформаційний та аналітичний центр (МБІАЦ), що об'єднав ресурси та зусилля великої кількості фахівців із бібліотек та інших установ США, Росії, України, Білорусі та низки інших країн. Значний особистий внесок у створення МБІАЦ та активна участь Якова Шрайберга у його роботі були належним чином відзначені міжнародними партнерами: у 1997 р. він стає президентом і головою Ради директорів МБІАЦ.

Сьогодні професор Шрайберг є визнаним авторитетом у світовій бібліотечній спільноті. Інформацію про нього розміщено у таких поважних фахових виданнях, як Міжнародний біографічний довідник, 27-ме видання, 1999 рік, довідник «Кто есть Кто в мире», «Кто есть Кто в библиотечно-информационном мире России и СНГ». Двічі – 1997-1998 рр. та 2000-2001 рр. – Міжнародний біографічний центр визнавав Якова Шрайберга «Людиною світу». Яків Леонідович нагороджений Орденом Дружби, є стипендіатом стипендії ІФЛА – д-ра Х.Л.Ге. Його професійні досягнення неодноразово відзначені й Російським урядом – почесним знаком «Заслужений працівник культури РФ», почесними грамотами Міністерства промисловості та науки, Міністерства культури РФ, ДПНТБ Росії. 11 червня 2007 року за великі досягнення у створенні сучасних автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем і мереж, значний внесок у підготовку кваліфікованих фахівців і наукових кадрів та багаторічну плідну працю Я.Л.Шрайберг нагороджений знаком «Почесний працівник науки і техніки Російської Федерації».

Яків Леонідович є автором значної кількості наукових публікацій, 260 праць, серед яких – 12 монографій та навчальних посібників із бібліотечної справи та інформаційних технологій.

Поряд із науковою, Яків Леонідович веде активну викладацьку роботу: він є ініціатором створення кафедри інформаційних технологій та електронних бібліотек у Московському державному університеті культури і мистецтв, яку й очолює з 2000 року. Незважаючи на постійну нестачу вільного часу, він здійснює також і значну громадську роботу – активно співпрацює з Комітетом із екології Державної Думи Федеральних зборів Російської Федерації, виконує обов'язки помічника голови цього комітету.

Яків Леонідович Шрайберг подарував обласній універсальній науковій бібліотеці ім. О.Ольжича свої друковані та мультимедійні авторські видання з особистим підписом. На сьогоднішній день Житомирська ОУНБ ім. О.Ольжича, завдяки цьому подарунку, є унікальною книгозбірнею в Україні, яка у своїх фондах має найбільшу колекцію праць Я.Л.Шрайберга. І це було не одноразовою акцією, бо під час своїх щорічних візитів до м. Житомира Я.Л.Шрайберг продовжує дарувати документи до фондів бібліотеки.

Джерела

1. Аганіна, Г.М. Професор Шрайберг – організатор інформатизації бібліотечної справи / Г.М.Аганіна, М.А.Моісєєва // Бердичівська земля у плині часу: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Джозефа Конрада (м. Бердичів, 26-29 верес. 2007 р.). – Житомир, 2007. – Т. 2. – С. 81-86: фото.

2. Мозгова, Л.А. Професія – хранитель вічності / Л.А.Мозгова // Краєзнавство та музейна справа в Україні: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., присвяч. 145-річчю заснув. Житомир. обл. краєзн. музею (27-29 жовт. 2010 р.). – Житомир, 2010. – С. 39-45.

Персональні бібліографічні видання – складова краєзнавчої діяльності Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва

(Огляд видань 2007-2012 рр.)

Г.М.Авраменко

У статті подано огляд персональних бібліографічних видань, присвячених ювілеям відомих діячів краю, підготовлених фахівцями Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва за 2007-2012 рр., серед яких – як друковані, так і представлені на сайті бібліотеки в електронному вигляді.

The article presents a review of personal bibliographical publications dedicated to anniversaries of famous figures of our land compiled by specialists of Vinnytsia Regional Universal Research Library named after K.A. Timiriazev for the period of 2007-2012. There are printed issues among them as well as online versions on a library website.

Ключові слова: *Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, видатні особистості, краєзнавчі персональні бібліографічні покажчики, веб-сайт бібліотеки.*

За більш ніж столітню історію Вінницької обласної наукової бібліотеки ім. К.А.Тімірязєва підготовка і видання краєзнавчих бібліографічних посібників займає одне з провідних напрямів її краєзнавчої діяльності. За цей період у бібліотеці склалася певна їх система, зокрема видання науково-допоміжних і рекомендаційних біобібліографічних і персональних посібників. Разом із тим постійно удосконалюється їх структура. Із впровадженням нових інформаційних технологій останнім часом біобібліографічні покажчики доповнюються персональними краєзнавчими електронними базами даних.

Вінницька земля – це колиска багатьох обдарованих, яскравих особистостей, які стали гордістю не лише Вінниччини, але й прославили її далеко за межами України. Тому, як правило, протягом кожного року виходить приблизно 5 випусків біобібліографічних посібників, в залежності від кількості ювілярів.

Вже стало правилом при їх підготовці, крім традиційних елементів структури покажчика, до них включати тексти (повні або скорочені) кількох статей, які найбільш повно висвітлюють життя і творчість того чи іншого ювіляра. Разом із тим вважаємо за доцільне представляти у покажчиках найбільш яскраві висловлювання, оцінку особистості у рубриці «Про ювіляра кількома рядками». Таким чином, дещо видозмінився формат бібліографічного видання, але так розширюється його інформативність. В окремих випадках це виливається у збірку матеріалів.

Використання інноваційних технологій, зокрема включення у видання фотодокументів, інформації з Інтернету, сучасний дизайн, творчий підхід до розробки обкладинки значно сприяють іміджу краєзнавчих біобібліографічних посібників.

Усі видання розміщуються на сайті бібліотеки в Інтернеті, що значно розширює коло шанувальників осіб, яким присвячено видання.

Зупинимося на найбільш цікавих краєзнавчих бібліографічних виданнях, які вийшли надруковані протя-

гом останніх 5 років і поповнили не лише краєзнавчий довідково-бібліографічний апарат Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, а й районних бібліотек області.

Щороку у січні світова спільнота, громада Вінниччини вшановують пам'ять активного учасника визвольного та правозахисного руху, видатного українського поета, Героя України, нашого земляка Василя Семеновича Стуса (1938-1985), котрого в часи комуністичного режиму розпинали за інакомислення, за чесність перед собою й іншими. У січні 2008 року йому виповнилося б 70. До цієї дати було підготовлено і видано цілу низку методично-бібліографічних матеріалів.

2007 р., напередодні ювілейних Стусівських читань, фахівці обласної бібліотеки узагальнили свої напрацювання і на їх основі підготували збірку методично-бібліографічних матеріалів «Життя, покладене на вівтар України» (уклад.: А.Якущенко, О.Ніколаєць, М.Ревенко). Коротким вступним словом про батька відкрив видання його син Дмитро Стус. До збірки включено матеріали до книжкової виставки «Дай, Україно, гордого шляху»: Василь Стус у житті, творчості, спогадах та оцінках (А.Якущенко). У збірці вперше була оприлюднена узагальнена інформація про Стусівські читання, які проводяться з 1989 року. Це – «Хроніка проведення Стусівських читань на Вінниччині та висвітлення подій в засобах масової інформації» (1989-2007) (підготувала О.Ніколаєць). Завершується видання сценарієм літературно-мистецького вечора, присвяченого 70-річчю від дня народження Василя Стуса «Поезія, красо моя, окрасо, я перед себе чи до себе жив?» (М.Ревенко).

Цій же даті було присвячено видання фундаментального бібліографічного покажчика «Постать Василя Стуса над плином часу» (уклад.: Г.Авраменко, О.Зелена, М.Спиця). Книгу видано за сприяння Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької обласної Ради, накладом 1000 прим. Видання знайомить читачів із творчою спадщиною нашого земляка, талановитого українського поета XX століття, пристрасного патріота, правозахисника, Героя України, висвітлює його життєвий і творчий шлях, спогади про нього, вшанування пам'яті в Україні, зокрема на Вінниччині, Донеччині та українською діаспорою. До видання включено біля 2 тис. записів різних документів: книг, публікацій із вітчизняних періодичних видань, близького зарубіжжя, часописів української діаспори, матеріалів з Інтернету. Вступну статтю до покажчика «Поет, творець, добродій» написала вінницька поетеса, лауреат багатьох літературних премій Н.Гнатюк.

Створена персональна електронна база даних «Василь Стус» доповнює бібліографічний покажчик «Постать Василя Стуса над плином часу», відображаючи нові матеріали, які з'явилися після його виходу в світ.

Майже одночасно громадськість Вінниччини у кінці 2008 – на початку 2009 рр. відзначила 175-річні ювілеї наших видатних земляків Марка Вовчка і Степана Руданського. Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва відгукнулася на вшанування їх пам'яті підготовкою двох фундаментальних бібліографічних видань, які представлено в Інтернеті: «Марко Вовчок. Життя і творчість (1833-1907)» (укладачі Г.М.Авраменко, Б.В.Хоменко) та «І я знов живий світ оглядую…» (Л.Борисенко, Л.Заря, О.Кізян, Б.Хоменко), присвячений Степану Руданському (1834-1873). Як і раніше, у їх підготовці, написанні вступних статей взяв активну участь дослідник творчості видатних земляків, професор Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського Борис Васильович Хоменко.

До 100-літнього ювілею видатного українського письменника-земляка Михайла Панасовича Стельмаха (24.05.1912) ОУНБ запропонувала шанувальникам його творчості, літературознавцям, краєзнавцям, учителям, бібліотечним працівникам, студентській та учнівській молоді біобібліографічний покажчик «Світ краси і правди Михайла Стельмаха» (укладачі О.Кізян, Т.Котуз). Матеріали в покажчику згруповано в чотирьох розділах та підрозділах. Відкривається він ґрунтовною статтею відомого вінницького письменника, літературознавця М.П.Стрельбицького «Мистецтво слова з ефектом 3D-зображення», в якій розкрито сучасний погляд на творчість нашого видатного земляка, лауреата Шевченківської премії, Героя Соціалістичної Праці, академіка АН УРСР.

Минуле п'ятиріччя було досить рясним і на ювілеї сучасних представників красного письменства Вінниччини. Більшість з них підтримували, або й сьогодні мають тісні зв'язки з бібліотекою, беруть безпосередню участь у різноманітних заходах, літературно-мистецьких вечорах, Стусівських читаннях, краєзнавчих наукових конференціях тощо, всіляко підтримують її бібліотечні акції та інноваційні починання. Зважаючи на це та на роль письменників-ювілярів у суспільно-політичному житті області, ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва підготувала, видала і презентувала широкій громадськості такі біобібліографічні покажчики і списки:

«Михайло Каменюк – письменник, журналіст» (до 60-річчя від дня народж.) (укладач О.Зелена, 2008);

«Просіваю мову, як зернини…» (до 70-річчя від дня народж. А.Бортняка), (уклад. Л.Заря, 2008);

«Тендітний всесвіт слова Тетяни Яковенко: (до 55-річчя від дня народж.), (уклад.: Т.П.Кристофорова, Г.М.Слотюк, 2009);

«Мов щира сповідь, слово те моє...»: (до 60-річчя від дня народж. С.Травневої), (уклад. Л.І.Заря, 2009);

«З невичерпних подільських криниць»: (до 70-річчя від дня народж. А.Подолинного), (уклад. Г.Авраменко, 2010);

«Для нього світлом було слово»: (до 70-річчя від дня народж. В.Забаштанського), (уклад. Т.П.Кристофорова, 2010);

«В життя іду, неначе в пісню»: (до ювілею Г.Чубач), (уклад.: О.Кізян, Л.Борисенко, 2010);

«Леонід Пастушенко – прозаїк, публіцист, журналіст»: (до 75-річчя від дня народж.), (уклад. Г.Біловус, 2011);

«Подільський сміхотворець»: (до 75-річчя від дня народж.), (уклад. Г.Біловус, 2011);

«Родом з України – землі козаків» (до 75-річчя від дня народж. М.Рябого), (уклад. Г.Авраменко, 2011).

В електронному вигляді на сайті Бібліотеки представлено бібліографічні видання:

«Таємниця живого слова Б.А.Буяльського» (до 90-річчя від дня народж. літературознавця та педагога), (уклад. Т.П. Кристофорова, 2009);

«Наснажений Поділлям» (до 190-річчя від дня народж. М.О.Некрасова), (уклад. Л.Заря, 2011);

«Талант бути собою» (до ювілею Н.Ю.Гнатюк), (уклад. О.Кізян, Л.Колосова, А.Ніжньовська, Т.Пахомова, 2012).

Більшість цих видань вийшли у серії «Наші видатні земляки», яка започаткована понад 30 років тому, окремі – у нових серіях «Творчі імена Вінниччини» та «Письменники Вінниччини».

Крім біобібліографічних видань, присвячених місцевим письменникам, цього п'ятиріччя фахівці бібліотеки продовжували бібліографувати матеріали про життя і творчість інших видатних особистостей, які зробили вагомий внесок у розвиток нашого краю, прославили його далеко за межами України.

У 2007 році вийшов із друку біобібліографічний покажчик «Леонтович Микола Дмитрович: Композитор, диригент, педагог» (уклад.: Т.Марчук, О.Ніколаєць) зі вступною статтею відомого дослідника творчості М.Д.Леонтовича А.Ф.Завальнюка. Це видання присвячено 130-річчю від дня народження геніального українського композитора, уродженця землі Подільської, яку він прославив на віки.

У цей період широкому загалу вінничан вперше було представлено найповнішу (на 2010 р.) інформацію про життєвий шлях і творчу спадщину талановитого зодчого, першого вінницького архітектора Григорія Григоровича Артинова, акумульовану у біобібліографічному покажчику «Творець архітектурної історії Вінниці початку ХХ століття» (до 150-річчя від дня народж., уклад. Г.Авраменко). На жаль, визнання цієї визначної особистості і слава запізнилися на багато десятиліть і лише останнім часом вінницькими краєзнавцями ведуться глибокі дослідження його життя і творчості. Видання було підготовлено у співпраці з вінницькими архітекторами-дослідниками С.О.Царенком і Л.М.Денисовою. Багато матеріалів виявлено в обласному державному архіві, які подано в електронному вигляді як додаток до видання. Ілюстрований авторськими фото О.Солейко, цікавими додатками, покажчик здобув перемогу в обласному конкурсі краєзнавчих видань. Він користується великою популярністю у читачів бібліотеки, а подальші краєзнавчі розвідки про цю неординарну особистість нашого краю продовжуються.

«Красо України, Подолля!» – цей крилатий вислів Лесі Українки став однією з візитівок нашого краю, а сама вона і її велика родина Косачів залишили помітний слід в культурному житті Вінниччини. У 2011 році колектив вінницьких істориків-краєзнавців (К.В.Завальнюк, І.М.Журавлівський, Т.В.Стецюк) підготував літературно-краєзнавче дослідження, присвячене маловідомим сторінкам перебування родини Косачів на Поділлі, а також її творчим зв'язкам із культурними та освітніми діячами нашого краю. Крім інших матеріалів, при його підготовці науковцями було опрацьовано джерельну базу ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. Складовою частиною видання став бібліографічний список літератури «Поділля у долі видатної людини», підготовлений працівниками краєзнавчого відділу бібліотеки.

Уже стало традицією вшановувати пам'ять колишніх директорів ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, кожен з яких залишив помітний слід у її розвитку, виданням збірників біобібліографічних матеріалів, які включають спогади колег, рідних, статті, бібліографію: до 100-річчя від дня народження Героя Радянського Союзу Івана Митрофановича Філіповського – «Бібліотекар – кавалер Золотої Зірки. 15.09.1909-18.09.1992» (2009); до 60-річчя від дня народження заслуженого працівника культури України, педагога, режисера Василя Федоровича Циганюка – «Життя як спалах…» (15.06.1948-20.07.2006) (2008); до 75-річчя від дня народження заслуженого працівника культури України, бібліотекознавця Андрія Йосиповича Лучка (13.12.1937-03.02.2009) (2012) – «Відданий бібліотечній справі». Упорядник збірників – П.І.Цимбалюк.

Отже, як бачимо, видання Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва персональних бібліографічних посібників, присвячених видатним вінничанам, є традиційною і найстабільнішою складовою загальноукраїнської краєзнавчої бібліографії.

Щорічник «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини» як міні-енциклопедія життя краю

(до 50-річчя виходу першого випуску)

Т.В.Котуз

У статті проаналізовано видання «Календар знаменних і пам'ятних дат Вінниччини» за 50 років, зміни й удосконалення змістового наповнення, структури та інші перетворення на певних етапах діяльності ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

The article analyzes editions of "The Calendar of Remarkable and Memorable Dates of Vinnytsia region" for 50 years, content and structure changes and improvement, and other transformations on appropriate stages of Vinnytsia Regional Universal Research Library named after K.A. Timiriazev activity.

Ключові слова: *Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, краєзнавчі бібліографічні посібники, «Календар знаменних і пам'ятних дат Вінниччини», «Вінниччина в датах», веб-сайт бібліотеки.*

Система краєзнавчих бібліографічних посібників складалася впродовж багатьох десятиліть і тривалий час залишалася досить сталою. Соціально-економічні та культурні зміни, що відбулися за роки незалежності України, кардинально вплинули і на діяльність бібліотек. Вагоме місце серед краєзнавчих видань обласних наукових бібліотек займає Календар знаменних і пам'ятних дат. Це методико-бібліографічний посібник, який є щорічним виданням, і пов'язаний із місцевими ювілейними датами. Він сприяє популяризації літератури з актуальних питань життя області, містить відомості про діяльність минулих поколінь, називає імена знаних земляків, забезпечуючи формування історичної пам'яті, виховання національної гордості українського народу. Його створюють, зазвичай, обласні наукові бібліотеки, залучаючи до цієї роботи співробітників архівів, музеїв, обласних бібліотек для дітей і юнацтва, наукових установ і вищих навчальних закладів, членів творчих спілок і громадських організацій.

2012 р. виповнюється 50 років, як побачив світ перший випуск щорічника «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини», який вперше в Україні започаткувала Вінницька обласна книгозбірня. Після схвалення цієї ініціативи Республіканською бібліотекою ім. КПРС такі довідково-бібліографічні посібники з'явилися у більшості областей України. Перші їх випуски включали інформацію до 8-15 ювілейних дат, кожна з яких супроводжувалася коротенькою довідкою за темою та списком рекомендованої літератури. Обкладинки для них виготовляли у друкарнях на кілька років наперед, довідки і бібліографічні списки тиражувалися на ротаторі бібліотеки невеликими накладами. Уже перші випуски календаря користувалися значним попитом серед краєзнавців, істориків, бібліотекарів та широкого кола читачів. Так, «Календар пам'ятних дат по Вінницькій області» на 1962 р. відображав інформацію про пам'ятні дати та важливі події в політичному, господарському і культурному житті Вінниччини. Основною метою його було допомогти бібліотечним працівникам в популяризації літератури про область, про відомих діячів, письменників, художників, композиторів та ін. Цікавою складовою цього випуску календаря були розширені довідки, зокрема: «Місту Вінниці – 600 років» (1362-1962), «Микола Дмитрович Леонтович – видатний український композитор» (1877-1921), «Лауреат ленінської премії письменник Радянської України Михайло Панасович Стельмах» (до 50-річчя від дня народження) та ін. Над випусками календаря у 70-ті роки працювали В.М.Нестеренко, Б.Х.Брус, Г.М.Авраменко, В.Ф.Погуть.

Упродовж більш ніж трьох десятиліть (1962-1999 рр.) бібліотека видавала щорічний бібліографічний покажчик (згодом рекомендаційний бібліографічний довідник) «Знаменні і пам`ятні дати Вінниччини... року», який містив матеріали до річниць історичних подій та ювілеїв визначних діячів краю. Постійно удосконалювалася структура видання, змінювалися його назви, читацьке призначення, принцип наповнення основного ряду дат, включення довідкових статей та бібліографії, спосіб друку, дизайн, наклад тощо. Хотілося б відмітити «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 1995 р.» (уклад. М.Шлеймович). Однією з найактуальніших рубрик видання була 50-та річниця Великої Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками. На відзначення цієї вікопомної події у покажчику висвітлені такі матеріали: «Вінничани на фронтах Великої Вітчизняної війни»; до 90-річчя від дня народження І.Зальцмана, колишнього наркома танкової промисловості; до 75-річчя від дня народження В.Порика, Героя Радянського Союзу, національного героя Франції; до 70-річчя від народження М.Буянова, учасника антифашистського руху Опору, національного героя Італії.

У 2000 р. вперше вийшов друком узагальнюючий довідник «Вінниччина в датах» (уклад. М.Шлеймович), який став результатом серйозної пошукової роботи краєзнавців Вінниччини і джерелом інформації для видання календарів наступних років. У виданні суттєво розширено коло явищ та імен, вартих відзначення. Матеріал розміщено у хронологічному порядку за розділами «Події та факти» та «Видатні уродженці та діячі краю». Допоміжний апарат складається з іменного та географічного (райони та обласний центр) покажчиків.

Характерною особливістю Календарів 2001-2006 рр. було включення до них, окрім дат краєзнавчого змісту, знаменних і пам'ятних дат, державних, професійних та народнорелігійних свят загальнодержавного значення. Паралельно, як доповнення до Календаря, видавалося в межах 5-7 буклетів, присвячених важливим подіям та визначним діячам вінницького краю. Крім працівників краєзнавчого відділу ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, до їх укладання залучалися фахівці галузевих відділів. До прикладу, 2001 р. підготовлено буклети, присвячені фольклористам і етнографам Г.Танцюрі та Є.Горб, письменникам Я.Потоцькому та Т.Ланге, художнику В.Тропініну, науковцю А.Бабичу, меценатці Н. фон Мекк; 2002 р. – художнику О.Новаківському, композитору П.Ніщинському, письменникам Я.Шпорті та С.Надсону, економісту С.Струмиліну тощо. Однак, як виявилося, це було нераціонально, тому з часом при підготовці нових видань Календаря повернулися до його традиційної структури.

Заслуговує на особливу увагу ювілейний випуск Календаря знаменних і пам'ятних дат Вінниччини 2007 р. «Земле моя, запашна барвінкова…» (уклад. О.Ніколаєць, Т.Кристофорова, відп. за вип. П.І.Цимбалюк), котрий був присвячений 100-річчю заснування Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. Видання було високо оцінено не лише вінничанами, але й фахівцями всеукраїнських методичних центрів. До прикладу, на сторінках журналу «Бібліотечна планета», №2 за 2009 р. головний бібліотекар ДЗ «Національної парламентської бібліотеки України» С.Онищенко відмітила, що видання відзначається професійним та творчим підходом. Змінено його структуру, зокрема започатковано у цьому випуску новий розділ «Видатні постаті Вінницького краю, вшанування яких в області проводиться щорічно» та вміщено світлини до найважливіших довідок. Традиційно наповнює

видання перелік основних ювілейних знаменних і пам'ятних дат 2007 року. Найбільшою його цінністю є 27 змістових довідок, присвячених подіям та особистостям, які включають історичні нариси різноманітної тематики: «Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А.Тімірязєва» (до100-річчя від дня заснування), «Національний музей-садиба М.І.Пирогова» (до 60-річчя заснування), «Вінницька область» (до 75-річчя від дня утворення), Вінницький літературно-меморіальний музей М.М.Коцюбинського «Тульчинський краєзнавчий музей» (до 80-річчя заснування) та ін. Додані списки літератури пропонують переважно місцеві видання і відображають глибоке ретроспективне опрацювання творів друку, починаючи з XIX століття.

Хронологічний довідник «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2012 року» (уклад. Г.Авраменко, відп. за вип. Н.Морозова) присвячений 105-й річниці заснування ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва та 50-річчю виходу в світ першого випуску цього видання. Як і раніше, вінницькі науковці, краєзнавці, спеціалісти різних галузей надали для включення у хронологічний довідник розширені довідки до ювілейних та знаменних дат. Серед них – «1812 рік в історії Вінниччини» (до 200-річчя Вітчизняної (франко-російської) війни 1812 р.), «Цивільні невільники Третього райху» (до 70-річчя початку примусового вивезення українського населення, в т.ч. вінничан, на роботу в гітлерівську Німеччину, 13.02.1942); важливі події культурного життя краю – «Золотий ювілей «Горлиці» (до 50-річчя народного аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю Слобода-Яришівського СБК Могилів-Подільського р-ну); заснування установ науки і культури, навчальних закладів, мікрорайонів міста – «Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського – 100 років», «З ювілеєм, філармоніє!» (до 75-річчя з часу заснування Вінницької обласної філармонії); «Вишенька – перлина Вінниці» (до 50-річчя забудови житлового масиву «Вишенька» у Вінниці); про відомих місцевих діячів, знаних земляків, уродженців краю, а також осіб, чиє перебування в області, або їхня діяльність залишили помітний слід у його історії – «Гордість Поділля» (до 65-ї річниці від дня народження українського оперного співака А.І.Кочерги), «Педагог, літературознавець, краєзнавець Михайло Петрович Солоненко» (до 100-річчя від дня народження) та ін.

Важливим доповненням до хронологічного довідника на 2012 р. є перелік текстових довідок, включених у видання «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2000-2011 рр.», та їх авторів.

Хронологічні довідники «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини … року» користуються великою популярністю серед широкого загалу вінничан, ЗМІ, усіх зацікавлених у вивченні та поширенні краєзнавчих знань.

З розвитком сучасних інформаційних технологій з'явилася можливість у веденні ЕБД «Календар знаменних дат», яка налічує 1300 записів і надає вільний доступ усім бажаючим до інформації про край та його відомих особистостей.

Починаючи з 2000 р., усі видання, підготовлені фахівцями бібліотеки, представлені на сайті обласної книгозбірні у розділі «Наші видання» (http://library.vn.ua).

Пошукова робота з виявлення знаменних дат та подій ведеться постійно.

Джерела

Кисельова, В.П. Краєзнавча діяльність бібліотек: метод. посіб. / В.П.Кисельова, З.Х.Мусіна, С.І.Смілянець. – К., 2002. – 208 с.

Краєзнавча робота в бібліотеках України**:** інформ. бюл. Вип. 22 / підгот.: В.П.Кисельова, О.В.Михайлова, І.В.Чеховська; ред. Т.С.Кудласевич. – К., 2011. – 150 с.

Кушнаренко, Н.М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К., 2007. – 502 с.

Мамонтов, А.В. Краеведческая библиография: учебник / А.В.Мамонтов, Н.Н.Щерба. – 2-е изд., доп. и перераб. – М., 1989. – 216 с.

Онищенко, С. Краєзнавчі ресурси на сайтах обласних бібліотек / С.Онищенко // Бібл. планета. – 2009. – № 2. – С. 20.

Використання краєзнавчих ресурсів бібліотек у створенні ювілейного збірника «Томашпільщина»

В.П.Нагірняк

У статті розповідається про збірник «Томашпільщина», присвячений 85-літньому ювілею утворення Томашпільського району, використання краєзнавчих ресурсів бібліотек у його підготовці, співпрацю з учителями-істориками, краєзнавцями, керівниками органів місцевого самоврядування, установ та організацій, а також про підготовку до випуску 2013 р. ІІ видання збірника, приуроченого 90-річчю утворення району.

The article describes a collected volume "Tomashpilshchyna" dedicated to the 85th anniversary of Tomashpil region foundation, usage of ethnographical library resources in its compilation, collaboration with History teachers, regional ethnographers, and authorities of a local self-government, establishments and organizations, and also preparation of the second edition of this collection to the issue of 2013 dedicated to the 90th anniversary of the rayon formation.

Ключові слова: *Томашпільський район, утворення району, краєзнавчі ресурси, ювілейний збірник «Томашпільщина», бібліотечне краєзнавство, краєзнавчі дослідження, історія населених пунктів, дендрологічні парки, трудові колективи, підприємства, організації, Центральна районна бібліотека, районна бібліотека для дітей, краєзнавчі конкурси.*

2008 року, напередодні 85-річного ювілею району, у видавництві «Книга-Вега» вийшов з друку ювілейний збірник «Томашпільщина». Цій події у культурному житті району передувала багаторічна і цілеспрямована робота всіх бібліотечних закладів району та окремих краєзнавців.

У попередні роки було створено потужний фонд регіональних краєзнавчих джерел як в центральній районній бібліотеці, так і в сільських, зокрема: в Кислицькій (колишньою завідуючою бібліотекою М.М.Чорною та місцевим краєзнавцем В.І.Вакулою), Комаргородській (колишньою завідуючою бібліотекою Г.І.Мордан та місцевим краєзнавцем І.С.Салієм), Яланецькій (завідуючою бібліотекою К.І.Савчук та краєзнавцем А.І.Скупим). Постійно проводилася пошукова робота у Стінянській, Паланській, Великорусавській, Олександрівській, Нетребівській, Пеньківській, Колоденській, Гнатківській, Антонівській, Височанській та інших бібліотеках району. В результаті – з'явилися історії майже кожної територіальної громади району, хоча ці матеріали ніколи не були опубліковані. У бібліотеках створено історико-етнографічні куточки, деякі з них більше схожі на міні-музеї.

Безперечно, при написанні історії населених пунктів району було використано відомі краєзнавчі дослідження з історії Поділля.

Багатий краєзнавчий матеріал містить районна газета «Томашпільський вісник». Особливий інтерес становлять публікації місцевих краєзнавців: І.П.Бабія, Т.М.Антонишиної (смт Томашпіль), М.А.Моргуна (с. Паланка), П.В.Антонишина, В.В.Дмитришина (с. Стіна), А.І.Скупого, І.В.Рузяка, В.І.Паламара (с. Яланець), І.Д.Паламарчука, В.І.Скрипника (с. Липівка).

Останнім часом зріс інтерес до старовинних дендрологічних парків Томашпільщини, з'явилося чимало матеріалів у загальноукраїнських та місцевих ЗМІ про Олександрівський, Антопільський парки та природні заповідні зони району, зокрема статті Н.Гижко, Л.Страшнюка, О.Романенко, С.Смоляк, В.Швидуна, В.Андрущенка, А.Трошкової, М.Вдовцова, К.Беріл, В.Залюбівської.

На основі зібраних матеріалів за участю бібліотечних працівників району в 2006-2008 рр. видано путівники «Перлина подільського краю. Олександрівський парк» та «Томашпільщина туристична».

Збору матеріалів до майбутньої книги сприяло також проведення молодіжних краєзнавчих конкурсів (ініціатори: центральна районна бібліотека та районний відділ у справах молоді і спорту) «Легенди і пісні нашого краю», «Відомі томашпільчани», «Ми – нащадки переможців» та акцій «Сім чудес України», «Сім чудес Вінниччини». За підсумками обласного конкурсу, перлинами подільського краю визнано Олександрівський парк (с. Благодатне) та заказник природно-степової рослинності місцевого значення «Сонна поляна» (с. Стіна).

На підставі зібраних раніше матеріалів вдалося створити розділ книги «Відомі томашпільчани», куди ввійшли Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці, відомі генерали та спортсмени, наші земляки, які залишили свій вагомий слід в історії району та уславили свій край далеко за його межами.

Дякуючи постійній співпраці центральної районної бібліотеки з місцевими авторами, учасниками клубу «Гармонія», вдалося зібрати поетичні твори до розділу «В їх творчості глибинне джерело», де поряд із творами відомого поета-гумориста О.Височанського вміщено вірші А.Булавко, В.Берка, М.Дейдиш, М.Дмитренко, Л.Заболотної, О.Леонтієвої, Н.Подкопаєвої, В.Реміняка, Н.Слободян. У книзі є відомості про народні аматорські колективи, а також про народних умільців та художників краю.

У ювілейному збірнику висвітлено діяльність трудових колективів, підприємств та організацій району, опубліковані історії центральної районної бібліотеки та районної бібліотеки для дітей.

Серед авторів книги – 12 бібліотечних працівників району. Під час її написання було використано краєзнавчі інформаційні ресурси бібліотек, а також архівні та документальні джерела територіальних громад, підприємств, організацій, установ, усні розповіді колишніх керівників, ветеранів та старожилів краю.

Видання книги стало відповідальним екзаменом для бібліотечного колективу перед нашими земляками-томашпільчанами.

У 2013 році томашпільчани будуть відзначати 90-ту річницю утворення району. До ювілейної дати готується друге видання краєзнавчого збірника «Томашпільщина».

З метою збору краєзнавчих матеріалів центральна районна бібліотека спільно з відділом у справах сім'ї і молоді та будинком дитячої творчості оголосили районний молодіжний конкурс «Перлини Томашпільщини», а районна бібліотека для дітей – конкурс юних краєзнавців «Мій рідний край – Вінниччина».

До роботи над новою редакцією збірника, крім бібліотекарів, долучилися також вчителі-історики, краєзнавці, керівники органів місцевого самоврядування, установ та організацій району. Організовують та координують пошукову роботу по збору матеріалів до книги відділ культури і туризму та центральна районна бібліотека.

Джерела

1. Андрущенко, В. Той самий палац в Антополі... / В.Андрущенко // Вінниччина. – 1998. – 24 берез.

2. Антонишина, Т. Відбудова Томашпільщини: [історія р-ну газет. рядком] / Т.Антонишина // Томашпіл. вісн. – 2008. – 26 берез.

3. Афтаназі, Р. Антополь: [про історію Антополя XVIII-XIX ст.] / Р.Афтаназі // Камертон-Х. – 1993. – 27 серп.

4. Бабій, І. А пам'ять жива...: [ВВВ та роки окупації на Томашпільщині] / І.Бабій // Томашпіл. вісн. – 2006. – 1 лют.

5. Батюшков, П.П. Подолия: ист. описание / П.П.Батюшков. – СПб., 1891. – 264 с.

6. Белозерова, Л. Тайна старого подземелья: [про Антопільський план таєм. підземель старовин. дворян садиби] // Правда Украины. – 1993. – 6 февр.

7. Боплан, Г. Опис України / Г.Боплан; Меріме, П. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький / П.Меріме. – Л.: Каменяр, 1990. – 301 с., іл.

8. Волошенюк, І. Нові пріоритети агролісу: [про відновл. парку графині Бенет поблизу с. Олександрівка] / І.Волошенюк // Вінниччина. – 2007. – 30 трав.

9. Гижко, Н.В. Перлини Вінниччини / Н.В.Гижко. – Вінниця, 2007. – С. 36-37, 183.

10. Гульдман, В.К. Подольская губерния: опыт историко-стат. описания / В.К.Гульдман. – Каменец-Подол.: Изд-во Подол. губерн. стат. комитета, 1889.

11. Дорошенко, Д. Про минулі часи на Поділлі / Д.Дорошенко. – Кам'янець-Поділ., 1919. – 50 с.

12. Залюбівська, В. Через терни реформ: [с. Олександрівка, письмова згадка 2-ї пол. XVII ст.] / В.Залюбівська // Томашпіл. вісн. – 2007. – 10 лют.

13. Ласкоронский, В. Гильйом Левассерт де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России / В. Ласкоронский. – К., 1901.

14. 500 чарівних куточків України, які варто відвідати. – Х., 2007. – С. 47, 50.

15. Приходы и церкви Подольской епархии / за ред. Є.Сіцінського; вступ. ст. А.М.Трембіцького. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О., 2009. – 994 с.

16. Романенко, Е. Антополь – вперед в прошлое / Е.Романенко // Лиза. – 2008. – № 21. – С. 60-61.

17. Сіцінський, Є. Нариси з історії Поділля / Є.Сіцінський. – Вінниця, 1927.

18. Славетні імена і визначні місця Вінниччини: (турист. карта-путівник). – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2007. – С. 29-30.

19. Страшнюк, А. Зелена перлина Поділля: [Комаргород. парк, заснов. у XIX ст.] / А.Страшнюк // Томашпіл. вісн. – 2007. – 14 квіт.

20. Томашпільщина: ювіл. зб. / упоряд. О.В.Сікал. – Вінниця: Книга-Вега, ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2008. – 200 с.: іл.

Організація обслуговування читачів Наукової бібліотеки Львівського університету імені Івана Франка у 1970-80-х роках

О.М.Грицай

Стаття містить дослідження особливостей обслуговування користувачів у Науковій бібліотеці Львівського університету ім. Івана Франка, перелік структурних підрозділів, основні статистичні дані.

The article is focused on a research of peculiarities of user maintenance at Scientific Library of Lviv National Ivan Franko University, a list of its structural departments and main statistical data.

Ключові слова: *Наукова бібліотека Львівського університету ім. Івана Франка, історія, система обслуговування, користувачі, диференційований принцип, структурні підрозділи, статистичні показники.*

Розвиток системи обслуговування користувачів бібліотеки є одним із найважливіших чинників не лише задоволення читацьких інтересів, але й формування суспільних та моральних пріоритетів в інтелектуальних середовищах, зокрема, у даному випадку – студентів та викладачів Франкового університету та інших ВНЗ м. Львова. Період політичного застою та перебудови в СРСР знаходив відображення і в «бібліотечній політиці» держави, стимулюючи появу нових технологічних чи ідеологічних засобів впливу на суспільну свідомість. Аналіз звітів про роботу Наукової бібліотеки Львівського університету у 1970-80-х рр. [1, 2] дозволяє відтворити характерні особливості роботи з читачами у навчальному закладі.

Так, згідно з деклараціями тогочасних інструктивних документів, бібліотеки усіх рівнів були покликані надавати «різносторонню допомогу» Комуністичній партії й уряду у вирішенні політичних, господарських, наукових, культурних завдань і повинні були сприяти «мобілізації трудящих» на їх виконання. Трактовані як загальнодоступні джерела знань і основна база для самоосвіти, бібліотеки в СРСР мали «активно керувати читанням в цілях комуністичного виховання і підвищення культурного рівня мас». Відповідно, й діяльність Наукової бібліотеки Львівського ордена Леніна державного університету імені Івана Франка, як відомчої, у 1970-80-х роках була спрямована на сприяння навчальній та науковій роботі, а також – пропаганду ідейно-

комуністичного виховання студентів та співробітників. Робота бібліотеки велася під суворим наглядом партійної та профспілкової організацій, які особливої уваги надавали контролю за проведенням акцій на підтримку державної політики, наприклад, пропаганді матеріалів до річниць від дня народження Леніна, проведення соціалістичних змагань (т. зв. п'ятирічок), заходів із нагоди скликання з'їздів КПРС тощо.

Згідно з положенням, Бібліотека обслуговувала професорсько-викладацький склад, наукових співробітників, аспірантів, студентів і службовців університету, а також викладачів, наукових співробітників та аспірантів інших ВНЗ міста Львова та республіки.

Організацію обслуговування читачів забезпечували такі структурні підрозділи бібліотеки (назви відтворено у тогочасному варіанті):

1. *відділ обслуговування*, який складався з наукового читального залу, читального залу для студентів та абонементу наукової літератури;

2. *відділ обслуговування учбовою літературою*, який включав читальний зал для студентів, абонемент і мережу факультетських та кафедральних бібліотек;

3. *відділ міжбібліотечного абонементу;*

4. *відділ рідкісних книг та рукописів;*

5. *відділ довідково-бібліографічної роботи*, співробітники якого надавали послуги з довідково-бібліографічного обслуговування та бібліографічної орієнтації.

Обслуговування читачів Наукової бібліотеки здійснювалося на трьох абонементах (абонементі Наукової бібліотеки (у складі якого – заочний абонемент), абонемент учбової бібліотеки та МБА). Також для читачів працював головний читальний зал на 274 місця, читальний зал для наукових працівників на 24 місця, читальний зал для аспірантів на 30 місць, читальний зал учбової бібліотеки на 180 місць та бібліотеки на економічному (абонемент і читальний зал на 40 місць) і хімічному (абонемент і читальний зал на 20 місць) факультетах.

Для даного періоду характерною була оптимізація системи обслуговування у рамках сформованої на той час структури. Серед організаційних змін слід відмітити розвиток бібліотечного обслуговування у студентських гуртожитках. У гуртожитках № 3 і № 7 діяли абонементи навчальної літератури, а 1986 р. відбулося суттєве розширення бібліотеки в гуртожитку № 7, для якої були переобладнані житлові приміщення.

1976 р. було ухвалено Положення «Про довідкову кафедральну бібліотеку», згідно з яким мали формуватися кафедральні бібліотеки як «пересувні підрозділи навчальної бібліотеки». Такі книгозбірні діяли під безпосереднім керівництвом завідувачів кафедр, які контролювали процес комплектування, визначаючи необхідний репертуар, та несли відповідальність за збереження фонду. Як правило, такі бібліотеки поповнювалися ідеологічною та вузькопрофільною фаховою літературою, обслуговували викладачів і студентів відповідних спеціалізацій. Таким чином, у різні роки діяли від 60 до 70 кафедральних і від 7 до 12 «прикабінетних» бібліотек. На літній період на університетській базі відпочинку «Озерний край» в Шацьку діяла окрема пересувна бібліотека, де почергово працювали бібліотекарі НБ.

У роботі Бібліотеки застосовувався диференційований принцип обслуговування за категоріями читачів, видами літератури та галузями знань. Практикувалася групова видача підручників та навчальних посібників, розширення відкритого доступу до бібліотечних фондів, здійснювалися спроби введення «міжвузівського» читацького квитка, який давав право користуватися бібліотеками ВНЗ міста.

Статистичні показники обслуговування читачів та їх співвідношення до БФ
(за матеріалами річних звітів)

Рік	Бібліотечний фонд	Кількість читачів	Кількість відвідувань	Книговидача
1970	2 302 227	16 015	657 488	2 026 075
1971	2 355 851	16 123	643 513	1 893 709
1972	2 394 770	16 494	624 174	1 894 046
1973	2 453 783	16 453	615 824	1 888 567
1974	2 505 482	16 240	683 836	2 002 718
1975	2 540 883	16 418	674 500	1 974 273
1976	2 598 707	16 731	648 366	1 916 921
1977	2 638 534	16 920	682 084	2 008 069
1978	2 680 095	17 283	689 966	2 030 519
1979	2 721 260	17 023	684 977	2 002 771
1980	2 762 470	16 657	690 145	2 069 785
1981	2 803 979	17 844	686 560	2 007 475
1982	2 741 476	16 854	683 450	1 139 068
1983	2 699 366	16 956	688 859	2 023 004
1984	2 715 236	16 490	642 823	1 923 201
1985	2 736 042	16 360	664 256	1 980 614

1986	2 782 815	15 725	566 867	1 620 367
1987	2 820 518	15 707	487 738	1 423 151
1988	2 836 269	13 669	480 934	1 352 212
1989	2 864 381	15 452	472 252	1 381 117

Зі статистичної таблиці ми можемо простежити стабільну тенденцію зростання бібліотечного фонду при відсутності виразної динаміки зміни кількості читачів, відвідування та книговидачі.

Одним із важливих аспектів організації обслуговування читачів вважалася масово-виховна робота: готувалися тематичні виставки, виставки нових надходжень, проводилися Ленінські читання, наукові конференції, бібліографічні огляди, заняття з курсу «Основи бібліотечно-бібліографічних знань» тощо.

Головним завданням обслуговування читачів Наукової бібліотеки Львівського університету були підбір і популяризація серед читацьких кіл літератури, що сприяла «оволодінню марксистсько-ленінською теорією», політичними, професійними і загальноосвітніми знаннями; орієнтація на всі групи читачів; застосування дієвих методів пропаганди книги і формування читацького попиту.

Джерела

Отчеты Научной библиотеки Львовского ордена Ленина государственного университета им. И.Франко за 1970-1988 годы / Науч. б-ка Львов. Гос. ун-та им. И.Франко.– Л.: НБ ЛОЛГУ им. И.Франко, 1971-1989. – 19 переплетов: (Машинопис).

Звіт про роботу за 1989 рік / Наук. б-ка Львів. держ. ун-ту ім. І.Франка. – Л.: НБ ЛОЛДУ ім. І.Франка, 1990. – 50 с. – (Машинопис).

Краєзнавча діяльність Жмеринської ЦРБ: традиції та інновації

Л.Л.Тупчій

У статті розкрито форми і методи краєзнавчої діяльності бібліотеки, яка здійснюється у співпраці із засобами масової інформації, педагогічними та учнівськими колективами загальноосвітніх шкіл міста, місцевими письменниками, художниками, громадськістю.

The article considers forms and methods of an ethnographical library activity organized in partnership with mass media, the teaching staff and pupils of city secondary schools, regional writers, artists and the public.

Ключові слова: *Жмеринська ЦРБ, бібліотечне краєзнавство, краєзнавчий сектор, «Жмеринський хронограф: знаменні та пам'ятні дати за... рік», презентації книг, місцеі автори, інформаційні списки, краєзнавчі виставки, краєзнавчі години, вечори-портрети.*

Краєзнавство надає місцевості історизму,
відкриваючи в її минулому, навіть і не дуже
давньому, зовсім нове, неоціненне
Д.Лихачов

Любов до Батьківщини починається з любові до рідного краю. Рідний край – мала Батьківщина. Вивчення його історії, популяризація традицій, культурних цінностей, надбаних народом протягом століть, у наш час є одним із найголовніших завдань, що постають перед бібліотеками як культурно-освітніми та інформаційними центрами.

Допомагає вирішенню цього завдання бібліотечне краєзнавство. Питання створення, організації та збереження регіональних краєзнавчих ресурсів, як основи бібліотечного краєзнавства, є дуже актуальним.

Кожна бібліотека прагне зайняти своє власне місце у багатоаспектному інформаційно-культурному просторі конкретного населеного пункту.

1993 р. у Жмеринській ЦРБ було відкрито краєзнавчий сектор. Це дало новий імпульс краєзнавчій діяльності бібліотеки. Перший бібліограф-краєзнавець Л.В.Яковишина займалася пошуковою роботою матеріалів про Жмеринщину, працюючи з літературою краєзнавчого змісту. Збирала матеріали про історію та видатних людей краю. Працівники сільських бібліотек району надавали відомості про історію сіл, списки односельців, які були репресовані, загинули від голоду, воювали та загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

У перші роки становлення краєзнавчого напрямку роботи було започатковано друк інформаційного списку «Наш край на сторінках преси». Він видається й зараз, тільки вже в електронному вигляді.

Цінними у краєзнавчому фонді бібліотеки є ксерокопії «Подільських єпархіальних відомостей Сіцінського», де згадуються факти з життя сіл нашого району ще в далекому 1901 році.

Зараз фонд краєзнавчої літератури (основна його частина знаходиться у читальній залі) складається з книг, періодичних видань, папок-досьє різної тематики про життя краю, спогадів очевидців подій, DVD-дисків та інших матеріалів.

Із 2005 р. розпочато видавничу діяльність. Спочатку це були невеличкі рекомендаційні списки про поетів-земляків. Далі, з 2006 р., розпочато випуск «Жмеринського хронографа: знаменні та пам'ятні дати за... рік», де надаються відомості про відзначення тієї чи іншої події, ювілеїв відомих на теренах нашого краю людей. Крім того, додається посилання на джерело інформації.

Кожного року видаються бібліографічні матеріали до ювілеїв видатних земляків – історичних діячів, діячів культури і мистецтв, відомих і маловідомих письменників тощо (Устим Кармалюк, М.Г.Маслюк, В.П.Вовкодав, В.О.Забаштанський, В.Стус, М.Коцюбинський, С.Руданський та інші). 2010 р. вийшов рекомендаційний покажчик про Героїв Радянського Союзу (уродженців та жителів Жмеринщини). 2011 р. видано путівник «В пам'ятниках – історія і доля», в якому дані світлини та короткі відомості про пам'ятники жителям і визволителям м. Жмеринка та Жмеринського району, які загинули під час Великої Вітчизняної війни. Бібліографічні матеріали створені на основі матеріалів, що відображені у краєзнавчому каталозі ЦРБ, який є своєрідним компасом по краєзнавчому фонду бібліотеки. Він постійно поповнюється описами нових книг, статей із періодичних видань та збірників, відкриваються нові актуальні рубрики.

Крім карткового каталогу, література краєзнавчого змісту вводиться до електронних баз даних (в демоверсії ПЗ ІРБІС).

Щомісячно аналітичні описи статей із місцевих періодичних видань надсилаються до ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва для включення в ЕБД «Література про Вінницьку область».

Також бібліограф-краєзнавець веде тематичні бази даних.

Невід'ємною часткою краєзнавчої діяльності є співпраця з місцевими засобами масової інформації. На сторінках міжрайонної громадсько-політичної газети «Жмеринський меридіан» друкуються підготовлені бібліографом-краєзнавцем матеріали: «Жмеринський хронограф...», про видатних земляків, заходи, що проводяться працівниками бібліотеки. Разом із керівником Жмеринської редакції міськрайонного ефірного радіомовлення «Обрій» започатковано цикл передач про відомих людей краю у рубриці «Людина-портрет».

Вивчення історії рідного краю є дуже актуальним на даний час. Збільшився попит на краєзнавчу інформацію, особливо з боку молоді та учнів місцевих шкіл. Найбільш запитуваними темами є такі: історія Жмеринки та навколишніх сіл, матеріали про видатних особистостей краю, письменників Вінниччини, екологічний стан району, пам'ятки історії, архітектури тощо. За запитами користувачів підбирається необхідна література, що є у фондах районної бібліотеки, або матеріали з тематичних папок.

Крім інформаційно-бібліографічної, видавничої діяльності, бібліограф-краєзнавець координує роботу з популяризації краєзнавчих матеріалів через соціокультурну діяльність бібліотеки – від проведення масових заходів, починаючи з краєзнавчих виставок, краєзнавчих годин, годин історичного краєзнавства до зустрічей із краєзнавцями, вечорів-портретів, презентацій творчого доробку місцевих поетів.

По мірі можливостей, до кожної видатної події в житті області та району проводяться різноманітні заходи.

Вже кілька років у читальній залі бібліотеки діє виставка-календар «Літературні ювілеї Вінниччини», де можна знайти відомості про письменника-ювіляра та побачити його твори, які є у наших фондах. Залучаючи учнівські та педагогічні колективи ЗОШ №3, №1 проводимо різноманітні заходи до ювілейних дат видатних уродженців краю, готуємо перегляди літератури.

Невід'ємною частиною краєзнавчої діяльності бібліотеки є проведення персональних виставок творчості земляків, зустрічі з ними. Ця робота ведеться у рамках засідань літературно-мистецької вітальні «Подоляни», що діє вже кілька років при нашій бібліотеці.

Традиційними для нашої бібліотеки є презентації книг місцевих авторів. Вони проходять як в нашому закладі, так і поза його межами. Видання таких книг, з автографами авторів, мають можливість переглянути й прочитати усі бажаючі у нашій бібліотеці.

Краєзнавчі знання необхідні не тільки суспільству в цілому, але й кожній людині. Їй потрібно знати, хто вона й звідки родом. Пам'ять про своє коріння робить людину свідомішою, достойнішою, сильнішою та інтелігентнішою. Цьому сприяє краєзнавство – найпатріотичніша наука. І надавати ці знання є покликанням працівників бібліотеки.

Літературно-мистецьке краєзнавство Бершадщини

Ю.М.Маршук

Стаття містить розповідь про внесок Бершадської районної бібліотеки у популяризацію літературно-мистецького краєзнавства, форми роботи, співпрацю з місцевими навчальними закладами, краєзнавчими та шкільними музеями.

The article includes a narration about a contribution of Bershadska district library into popularization of literary and art regional ethnography, forms of a work, cooperation with local education institutions, regional ethnographic and school museums.

Ключові слова: *Бершадська районна бібліотека, літературно-мистецьке краєзнавство, навчальні заклади, краєзнавчий музей, буклети, краєзнавчі куточки, книжкові виставки, літературні зустрічі.*

Благодатна, розкішна Бершадська земля впродовж віків буйно родила не тільки жито-пшеницю, але й талановитих людей, які плекали цю землю, прославляли її у віршах, піснях, мистецьких творах та жили в гармонії з оточуючим світом. Через роки пробиваються до нас чисті джерела літературної та мистецької творчості, наше духовне надбання – пісенне і літературне, яке представлене у творах, віршах, прозі, мініатюрах.

Свій внесок у популяризацію літературно-мистецького краєзнавства постійно робить Бершадська районна бібліотека. Основою цієї роботи став збір відомостей про діячів літератури та митців – уродженців краю та тих, які перебували в ньому; про твори літератури і мистецтва, в яких відображені люди, історичні події, побут і природа рідного краю; про явища, факти, події, які мали місце в суспільному житті краю; про роль письменників-земляків у створенні місцевої і загальнонаціональної культури. Джерелами таких відомостей слугують художні твори, спогади, листи письменників та їх сучасників, довідники і путівники по рідному краю, районні та обласні газети й журнали.

Зібрані та систематизовані матеріали відображені у зведеному систематичному краєзнавчому каталозі Бершадського району у відповідних розділах та складанні бібліографії «Наш край у художній літературі та мистецтві».

Для популяризації знань про край використовуються різні форми масової інформації, зокрема: книжкові виставки, огляди літератури, краєзнавчі календарі, читацькі конференції, літературні вечори.

Велике значення має збирання краєзнавчих матеріалів та групування їх у папки (досьє): «Літературна Бершадщина», «Митці рідного краю». Зібраний матеріал відтворюється у буклетах, пам'ятках, альбомах «Рідний край в образотворчому мистецтві», де популяризується діяльність художників, пов'язаних із рідним краєм. Сприяють вивченню мистецького життя району відвідування персональних виставок картин художників-земляків у Бершадському краєзнавчому музеї, ознайомлення з творчістю місцевих композиторів, співаків. Районні бібліотеки координують свою роботу з навчальними закладами, краєзнавчими та шкільними музеями.

Краєзнавчий фонд бібліотеки – це не лише твори місцевих письменників, поетів, а й література, документи, матеріали, що охоплюють усі аспекти життя району, міста, села. Особливого значення у краєзнавчому фонді набувають не книжкові видання, а рукописні матеріали, предмети побуту, ксерокопії окремих статей із періодичних видань, дайджести, аудіовізуальні матеріали. Використовуються перспективні форми – створення власних фото і відеоматеріалів, підготовка видань бібліотеки, укомплектування фонду мультимедійними документами.

Бібліотеки району розгортають краєзнавчі куточки, де експонується література про рідний край, нові видання книг письменників-земляків.

Оформлено інформаційні стенди «Квітни краю мій, Бершадська земля», «Визначні пам'ятки культури та мистецтва Бершадщини», «Краю мій, красою незрівнянний», «Сім рукотворних та природних чудес Вінниччини».

Підготовлено презентації нових книг, перегляди літератури, літературно-поетичні години «Василь Стус – незламний лицар правди і свободи», «Г.Т.Чубач – українська поетеса-землячка» (до 70-річчя від дня народження поетеси), «Я людям посмішку лишаю» (до відзначення 70-річчя від дня народження українського поета-гумориста А.Гарматюка), «Пісня печалі М.Студецького» (до 90-річчя від дня народження поета-земляка), «90-річчя М.Ф.Нечиталюка літератора-земляка» (про критика, доктора філологічних наук, уродженця с. Устя), «Обереги надії» (до відзначення 60-річчя поетеси-землячки Наталки Поклад).

Бібліотекою експонуються такі книжково-ілюстративні виставки**:** «Моя пісня в душі, моя доля в культурі» (до ювілею Івана Васильовича Варгоцького, який відзначив 75-річчя від дня народження та 50-річчя творчої діяльності на культурно-мистецькій ниві, 17 років працював директором ДМШ), «Творчість, що вселяє оптимізм», «Літературна Бершадщина», «Слово і пісня Бершадського краю», «Письменники-земляки про рідний край», «Композитори рідного краю», «Наші таланти тобі, Україно!» та «Таланти твої, Бершадщино!», де представлені творчі роботи обдарованих дітей, «Літературне гроно талантів письменників-земляків», «Мистецька мозаїка Бершадщини», «Малюю світ своїми кольорами».

Виставки «Мистецтво одного села» у районному краєзнавчому музеї представляли завідуючі сільськими бібліотеками. Співали народні пісні, читали вірші місцевих поетів: «У мистецьких барвах моя Баланівка!»; «Джулинський розмай»; Флорино: «У барвах рідного краю!»; Дяківка: «Скарбниця народної творчості»; Сумівка: «Дивоцвіт талантів на берегах Сумівки»; М'якохід: «Розмай калиновий там грає»; Серединка: «Розмаїття талантів села Серединка»; Красносілка: «Перлина народної творчості».

Виставка-експозиція «Натхненна мить у творчість перейшла» була приурочена творчим професіям у галузі культури і Дню працівників культури і майстрів народного мистецтва. Працівниками районної бібліотеки під час

святкування Дня Незалежності України були представлені фотовиставка «Я люблю тебе, краю Бершадський, рідна моя сторона» і виставка книг місцевих авторів, виданих за 20 років незалежності України, «Заради тебе, Батьківщино, мислю й творю». «Мистецькому роду нема переводу» – виставка образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва поєднала в собі найрізноманітніші види творчості: фотографію, бісероплетіння, кераміку, килимарство, розпис, живопис.

Для популяризації літературно-мистецького краєзнавства використовуються такі форми роботи: художньо-пізнавальні години, мистецькі подорожі, діалоги, години живопису, літературно-мистецький салон, вечори-портрети, музичні ікебани, пісенні вернісажі «В країні рідного мистецтва», «Живописна Бершадщина», «Лине пісня Бершадського краю», «Таланти твої, Бершадщино», «У вінку духовної краси Бершадщини».

Під час проведення районного пісенного фестивалю**,** приуроченого 20-й річниці незалежності України, «Благословенна будь, земля моїх батьків» працівники сільських бібліотечних установ оформляли тематичні книжкові виставки, матеріали яких відображали літературно-мистецьке розмаїття рідного краю.

Вечір-зустріч із поетесою-землячкою Марією Сергіївною Ясаковою-Рудик «Політ крилатої душі» відбувся у Михайлівській сільській бібліотеці. Там же пройшов і вечір-зустріч «Талант відданий людям» із самодіяльним поетом Миколою Сергійовичем Рудиком, на якому він презентував свою нову збірку «Летять роки».

До дня вшанування пам'яті українського композитора Родіона Скалецького, славетного земляка, фольклориста, диригента, педагога, присвячений вечір-портрет «Твоїм пісням ще довго жити»**,** де експонувалася фотоілюстративна виставка «Світоч пісні народної» про життєвий і творчий шлях композитора.

Бібліотекою підготовлено та проведено літературно-краєзнавчу вікторину «Моє Поділля рідне чарівне», поетичні п'ятихвилинки «Поезія – камертон душі», літературно-інформаційні викладки, літературно-мистецькі вечори, вікторини, конкурси, оформлено літературно-мистецький календар, літопис літературного життя рідного краю та відображення на фотовиставках і в місцевій пресі.

Традиційними стали й інші форми роботи: літературні зустрічі з письменниками-земляками, вечори поезії, літературно-музичні вітальні, години літературного краєзнавства, презентації нових поетичних збірок. Важливим напрямком краєзнавчої роботи з популяризації літературно-мистецького краєзнавства є активна діяльність літературно-мистецького клубу «Джерело», який діє при Бершадській районній бібліотеці. Створення літературно-краєзнавчого куточка, літературно-художньої карти рідного краю приверне увагу багатьох читачів.

У Баланівській та Михайлівській бібліотеках працює клуб «Краєзнавець» та «Рідний край», у Війтівській – «Рідне слово». Тематика занять клубів різноманітна: вивчення народної художньої творчості (включаючи народну поетичну і пісенну творчість), літератури і мистецтва рідного краю, сучасного літературного процесу міста (села); життя і творчості письменників-земляків.

Популярними стали такі форми роботи: бесіди за визначеними темами, доповіді членів клубу, засідання у формі семінарів (навчання навикам краєзнавчої роботи), експедиційна (вивчення літературно-мистецьких об'єктів краю), літературно-творча (читання власних творів гуртківців про рідний край).

Видавнича діяльність районної бібліотеки з популяризації літературно-мистецького краєзнавства**:** у серії «Наші видатні земляки» видано буклет **«**Відомі люди Бершадщини – ювіляри 2011 року**»,** до якого увійшли бібліографічні списки літератури про Михайла Нечиталюка – українського літературознавця, Марію Сергіївну Ясакову (Рудик) – поетесу, Наталку Поклад – відому українську поетесу, Володимира Андрійовича Красіленка – доцента, кандидата технічних наук, поета-гумориста, члена Національної спілки письменників України.

Завдяки комп'ютеризації бібліотечних процесів є можливість активізувати видавничу діяльність. Бібліографічні списки краєзнавчої тематики допомагають оперативно інформувати користувачів про краєзнавчі видання. «Поет суму і печалі» розпочинає серію «Письменники нашого краю» і присвячується 90-річчю від дня народження відомого українського поета, нашого земляка, уродженця с. Флорино, члена Національної спілки письменників України, Миколи Миколайовича Студецького.

У серії «Митці нашого краю» представлено видання: «Прокіп Колісник – художник-живописець, педагог та письменник» (до 55-річчя від дня народження) та «Дороги долі Олексія Степового». Видано бібліографічні списки: «Краю мій, оспіваний у віршах (про Бершадь та Бершадський край поетичним рядком); «Моє село з духмяними садами» – список віршів про села Бершадського району.

Знайомлячи читачів із літературно-мистецьким краєзнавством Бершадщини, ми намагаємося, щоб кожен із них після цього відчував, ніби серцем доторкнувся до чистих джерел, набрався живильних соків, збагатився духовно. І щоб це викликало почуття гордості від того, що така щедра на таланти наша Бершадська земля.

Джерела

Григаш, Л. Бібліотечне краєзнавство – шлях до об'єднання громади / Л.Григаш // Бібл. планета. – 2012. – № 2. – С. 11-15.

Кушнаренко, Н. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.Кушнаренко. – К., 2007. – 502 с.

Романюк, О. Краєзнавча діяльність публічних бібліотек м. Києва / О.Романюк // Бібл. планета. – 2010. – № 3. – С. 27.

Дослідження історії населених пунктів: досвід діяльності бібліотек Тульчинщини

Н.П.Ахевич

Стаття вміщує досвід роботи бібліотек Тульчинщини з дослідження історії населених пунктів району, у тому числі із застосуванням методу «усної історії».

The article contains a work experience of Tulchyn region libraries in a historical research of populated areas of a rayon including a usage of the method of an "oral history".

Ключові слова: *Тульчинський район, бібліотеки, історичне краєзнавство, дослідження, населені пункти, усна історія.*

У розбудові української незалежної демократичної держави важливу роль відіграє формування особистості громадянина, господаря своєї землі. Батьківщина починається від батьківського порогу, з того куточка землі, на якій народилися й зростаємо.

Вивчення історії краю, популяризація традицій, культурних цінностей, надбаних народом протягом століть, у наш час є одним із найголовніших завдань, що постають перед бібліотеками Тульчинського району.

Історичне краєзнавство у бібліотеці – це, насамперед, розкриття історії кожної окремої місцевості даного регіону. Краєзнавча робота у бібліотеках має давні і добрі традиції. Слід зауважити, що книгозбірні довгий час залишалися практично єдиними загальнодоступними установами на місцях, що мали можливість задовольняти потреби людей у місцевій інформації та виконувати функції громадських книгосховищ та архівів.

Так, у краєзнавчому секторі Тульчинської районної бібліотеки зібрані історії сіл району. У кожній сільській бібліотеці-філії знаходиться також «прес-досьє» з історією рідного села. З матеріалами працюють вчителі-історики, місцеві краєзнавці, сільські бібліотекарі.

Краєзнавчі дослідження охоплюють великі хронологічні та історичні періоди або ж, навпаки, обмежуються вивченням подій одного конкретного етапу місцевої історії, життя і діяльності окремих людей, свідків, або учасників історичних подій.

Увага приділяється пошуковій роботі з дослідження історії краю, села та складання літописів, із розшуку старовинних книг, періодичних видань, фотографій, взірців побуту тощо.

Як правило, матеріали надають місцеві краєзнавці, відомі земляки, вчителі.

З фонду неопублікованих матеріалів у папках використовуються копії документів, генеалогічне дерево роду, окремі світлини або альбоми, спогади жителів села, добірки журнально-газетних вирізок тощо.

Якщо персоналія присвячена окремій особі, то тут вміщуються у прямому хронологічному порядку короткі біографічні відомості щодо освіти, професійної діяльності, досягнення у науковій та трудовій сферах, вчених звань, державних нагород, наукових, мистецьких праць, публікацій про неї, а також список літератури, використаної складачем «прес-досьє» і документи на електронних носіях.

Велика увага приділяється матеріалам, пов'язаним із подіями Великої Вітчизняної війни, – спогади ветеранів, розповіді про учасників, списки загиблих односельців та списки визволителів. З кожним наступним роком меншає наших ветеранів, і тому кожне свідчення про ті часи є безцінним скарбом для нащадків.

У зв'язку з відзначенням трагічних подій Голодомору 1932-1933 рр. в Україні активізувалася пошукова діяльність по відновленню списків померлих мешканців сіл, селищ. У кожному населеному пункті встановлено пам'ятний знак для вшанування пам'яті цих людей.

Крім цього, для більш детального висвітлення життя регіону, до «прес-досьє» вносяться відомості про проведення свят, що відроджують народні традиції та обряди, світлини та сценарії проведених заходів по відзначенню тих чи інших подій у житті села тощо.

У кожному селі документи представлені по-своєму цікаво.

Гарним доповненням «прес-досьє» є історія сіл району, представлена на сайті Тульчинської централізованої бібліотечної системи (http://tulchlb.vn.ua/) на сторінці «Філії».

Серед друкованої продукції нашої бібліотеки є путівники й буклети про історії сіл Клебані, Шпикова, Мазурівки, Журавлівки, Ганнополя та ін. Робота у цьому напрямку продовжується й на сьогоднішній день.

Джерела

Кушнаренко, Н.М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н.М.Кушнаренко. – К., 2007. – 502 с.

Кучерява, Н. Сучасні напрямки краєзнавчої роботи у наукових бібліотеках / Н.Кучерява, Н.Полянська // Бібл. форум України. – 2005. – № 3. – С. 53-55.

Гудимова, Н. Краєзнавча діяльність бібліотек: історія і сьогодення / Н.Гудимова, І.Цуріна // Шк. б-ка. – 2010. – № 7. – С. 49-53.

Бібліотечна справа: реалії, проблеми та шляхи розвитку: матеріали круглого столу. – Тульчин, 2007. – 40 с.

Музей історії Ободівського цукрового заводу як складова дослідження краю

О.Д.Ситник

У статті подано матеріали про діяльність музею Ободівського цукрового заводу, що на Тростянеччині, що зіграв важливу роль у житті мешканців села, його створення, експонати, а також роботу щодо поповнення експозиції новими матеріалами та проведення екскурсій.

The article presents materials on an activity of the museum of Obodivka sugar plant in the Trostianetsky region that played a significant part in lives of village inhabitants, its foundation, exhibits, and its work on exposition replenishment with new materials and conducting excursions.

***Ключові слова**: Тростянецький район, Ободівський цукровий завод, музей, експонати, поповнення експозиції.*

При Ободівському цукрозаводі у 1984 році створено музей. Зібрані різні експонати, документи, фотографії, які нагадують про історичне минуле цукрозаводу. Оформлено стенд ветеранів Великої Вітчизняної війни. Це не тільки пізнання історії, а й пам'ять та шана тим, хто творив історію села, заводу. Засновником музею був Петро Гнатович Василевський, який доклав чимало зусиль для створення музею та його оздоблення.

Багато років музей не працював, частину експонатів було втрачено. Щоб зберегти те, що залишилося, було вирішено передати музейні кімнати під сільську бібліотеку. У 2010 році Новоободівська сільська бібліотека була переведена до приміщення музею. Її відвідують учні школи, вони пізнають історію села, заводу з інформації, вміщеної на стендах.

Більше 100 років тому тихі пагорби Ободівки порушив перший заводський гудок. Це був гудок нашого цукрового заводу, який засновано в 1884 році польським поміщиком Феліксом Сабанським.

У бібліотеці збережено документи, фотографії, які відтворюють історію цукрозаводу в той далекий від нас час кінця XIX ст. Збереглося друковане видання «Ободівська комуна», що вміщує матеріали про видатних людей того часу, розповіді про політичне та громадське життя, фотопублікації.

Відвідувачам цікаво дізнатися з фотоілюстрацій про життя та побут робітників цукрового заводу. Їхні родини потерпали від негараздів: дванадцятигодинний робочий день, низька заробітна плата, штрафи, відсутність житла.

Не зважаючи на тяжкі умови життя та праці, люди брали участь у культурно-масових заняттях: драматичному гуртку, духовому оркестрі, спортивних секціях. Якщо з приходом осінніх холодів гаряча пора на полях закінчувалася, то на культурному фронті – у бібліотеці та клубі – вона тільки починалася.

Великі досягнення робітників підтверджують грамоти та нагороди, які збереглися до нашого часу.

Першими стаханівцями Ободівського цукрозаводу стали Василь Іванович Таран, Терентій Іванович Трохименко. Вони були учасниками першого обласного з`їзду стаханівців Вінниччини 3 грудня 1935 року.

Одним із підрозділів заводу був радгосп. Робітники своєю невтомною працею в довоєнний період вирощували високі врожаї насіння цукрового буряка, зернових культур, забезпечували високу продуктивність тваринництва. Кращі з них були відмічені нагородами.

Майже кожна родина в нашому селі може похвалитися тим, що хоча б хтось із роду працював на цукровому заводі. Вони будували, реконструювали, відновлювали підприємство у важкі післявоєнні роки, збільшували його потужність. Серед таких родин – Кватернюки, Василевські, Люті, Загурські, Лободи, Мойсеєві, Москаленки, Адамовичі...

Разом із підвищенням економічної сили нашої країни в роки післявоєнних п'ятирічок ріс і відновлювався цукрозавод. Змінився не тільки завод, а докорінно змінилося й селище. З'явилося багато будівель: торговий комплекс зі столовою, клуб та бібліотека, три двоповерхові житлові будинки на 8 квартир. Працює дошкільний заклад, відділення зв'язку, восьмирічна школа, відкрито табір відпочинку «Лісовий куточок».

1967 р. керівником підприємства став Володимир Іванович Горохленко. Керівник… Яке невеличке слово, а скільки треба вміти, знати, могти, щоб бути насправді достойним цього звання. Недаремно Володимира Івановича нагороджено багатьма нагородами та грамотами. Ще досьогодні односельчани згадують його з повагою та шаною.

Привертають увагу відвідувачів фотографії ветеранів Великої Вітчизняної війни та ветеранів праці. Мужністю, ціною пролитої крові вони здобули велику перемогу.

Світлина «Святе, як хліб, моє рідне село» говорить сама за себе. Тут коротке повідомлення про те, як виникла назва села Ободівка, його історія та світлини.

Село... І серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.

Новоободівська сільська бібліотека є своєрідною інформаційною базою та місцем екскурсій для відвідувачів і учнів школи. І нині не завершується пошукова робота – бібліотека постійно поповнюється новими цікавими документами та даними з історії села. Зібраний об'ємний матеріал – справжня скарбниця, яка дає ключ до пізнання рідного краю з сивої давнини і досьогодні. Це невичерпна книга, яка розкриває красу рідного села, його трударів, митців. Тут усе близьке і рідне нам.

Завдання бібліотеки – залучати учнів до духовної спадщини свого народу, зацікавити дітей глибше пізнавати історію свого рідного села, його традиції, звичаї, виховувати любов до рідного краю, до отчого дому, прагнення дбати про добробут своєї малої батьківщини.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Подільська Шевченкіана: сторінки історії й постаті

(До 200-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка)

А.М.Подолинний

У статті подано матеріали про внесок вінничан, у тому числі наших сучасників, у дослідження життя і творчості Т.Г.Шевченка, його популяризації та пошанування, що стало основою для підготовки і видання іменного словника «Тарас Шевченко і Вінниччина».

The article contains materials about a contribution of Vinnytsia citizens including our contemporaries into a research on T. H. Shevchenko's biography, his popularization and worship that became the basis for preparation and publication of the autographed vocabulary "Taras Shevchenko and Vinnychyna".

Ключові слова: *Вінниччина, Тарас Григорович Шевченко, дослідження, популяризація, словник «Тарас Шевченко і Вінниччина».*

З іменем Тараса Шевченка історія Вінниччини пов'язана вже протягом трьох століть: від першої половини XIX до початку XXI. Уродженці Вінниччини, а також ті діячі, які жили й плідно працювали на її теренах, зробили значний внесок до Шевченкіани, настільки помітний, що сьогодні без нього не можна уявити увесь комплекс досліджень життя і творчості найбільшого поета України, його популяризації і пошанування.

Першими у великому списку цих вінничан стоять імена сучасників поета, його друзів та знайомих: і тих, хто тривалий час спілкувався з ним, відіграв певну роль у його житті, й інших, котрих лише раз, може, й випадково, осяяла зоря Шевченкового генія. І найперше місце у цьому ряду посідає художник Іван Сошенко, який познайомився з Т.Шевченком під час навчання в Академії мистецтв у Петербурзі, сприяв його викупу з кріпацтва, надав йому притулок у своєму найманому помешканні. Його спогади про поета записав М.Чалий. Десять років І.Сошенко провів у Немирові (1846-1856), з них – близько двох років викладав малювання у місцевій гімназії, розповідав своїм колегам та учням про Т.Шевченка, знайомив із його поезією. У цій же гімназії, ще заставши у Немирові І.Сошенка, з вересня 1855 р. почав працювати Опанас Маркович, випускник Київського університету, талановитий фольклорист і етнограф та добрий знайомий Т.Шевченка. Як учасник таємного Кирило-Мефодіївського братства, він був заарештований і засланий до міста Орел на кілька років під нагляд поліції. Звільнений, прибув він до Немирова разом із дружиною, яка саме тут підготувала збірку «Народних оповідань», повість «Інститутка», низку інших творів і стала класиком української літератури під іменем Марко Вовчок. У лютому 1858 р., повертаючись із заслання, Т.Шевченко прочитав «Народні оповідання», назвав їх «натхненною книгою». Поет присвятив їй поезію «Сон», написав вірша «Марку Вовчку», зустрівся з нею у Петербурзі.

У цьому ж місті, і в ті самі роки, Т.Шевченко зустрічався з видатним російським поетом Миколою Некрасовим, народженим у Немирові. М.Некрасов глибоко цінував українського митця, писав про нього, зокрема йому належить відомий вірш «На смерть Шевченка». Загалом кажучи, Немирів, і насамперед Немирівська гімназія, в середині XIX ст. стали осередком шанувальників творчості Т.Шевченка.

1846 р. гімназію закінчив, а в 1851-1862 рр. у ній викладав Юліан Беліна-Кенджицький, польський поет, котрий, навчаючись у Київському університеті, познайомився з Т.Шевченком та деякими членами Кирило-Мефодіївського товариства, залишив кілька щирих згадок про поета.

У 40-ві роки в гімназії навчався Іван Клопотовський. Через багато років, працюючи в Астрахані, він познайомився з Т.Шевченком, про що надиктував свої спогади В.Кларку, опубліковані 1896 року.

У ті ж сорокові в гімназії викладав Михайло Чалий, який записав від І.Сошенка все, що той пам'ятав про Т.Шевченка. Згодом особисто познайомився з ним, протягом багатьох років збирав матеріали про поета і видав книжку «Життя і твори Тараса Шевченка» (1882 р.).

На початку п'ятдесятих у гімназії навчався Стефан Бобровський, майбутній польський політичний діяч, який у Петербурзі увійшов до таємного революційного гуртка, де й познайомився з Т.Шевченком, який вбачав у польському визвольному русі можливість для боротьби з російським самодержавством.

У 1852-1855 рр. у гімназії викладав Матвій Симонов (псевдонім – М.Номис), фольклорист, етнограф і письменник, який, напевно, був знайомий із Т.Шевченком і популяризував його творчість.

Директор Немирівської гімназії (1853-1857) Михайло Тулов, як і М.Номис, перебуваючи в колі друзів та знайомих Т.Шевченка, поділяв погляди поета і пропагував його спадщину.

Випускник Немирівської гімназії Володимир Бернатович, будучи студентом Київського університету, брав участь у проводах труни з тілом Т.Шевченка з Києва до Канева, про що потім розповів у спогаді «Похорони Тараса Шевченка», надруковані у львівському журналі «Слово».

Варто тут згадати й інших «немирівців», пов'язаних більше чи менше з життєвою долею і творчістю Т.Шевченка: польського письменника Т.Єжа, поета А.Коженьовського, науковця А.Ролле, російського письменника Г.Мачтета, революціонера-народника В.Дебагорія-Мокрієвича…

Та, зрозуміло, не лише Немирів причетний до імені поета світового рівня. З багатьма містами й селами Вінниччини пов'язані В.Антонович, видатний історик, який дуже високо оцінював поетичну спадщину Т.Шевченка, назвав його могутнім талантом, декабрист А.Бистрицький, польські поети М.Гославський, С.Гощинський, Л.Совінський, Я.Комарницький, російський поет-перекладач М.Гербель, художник К.Пржецлавський, службовці А.Венгжиновський та З.Недоборовський. Їхній внесок до Шевченкіани, хоч і не однаковий, але, в підсумку, великої ваги. Скажімо, Л.Совінський – один із перших перекладачів творів Т.Шевченка на польську мову, а саме: лірики, поем «Гайдамаки» і «Наймичка», – автор окремої розвідки «Тарас Шевченко».

Як відомо, з Вінниччини походять такі видатні митці слова, як Степан Руданський, Анатолій Свидницький, Петро Ніщинський. У цьому ряду стоїть Михайло Старицький, який багато років жив і творив на теренах від Бугу до Дністра. Літературознавці відзначають вплив традицій Т.Шевченка на творчість С.Руданського, звертають увагу на змістові, ідейні й стилістичні перегуки з Шевченковими творами. Поезія А.Свидницького прикметна шевченківськими мотивами національно-визвольної боротьби народу. Творчість Т.Шевченка стала для нього джерелом національної самосвідомості, зразком громадянської поведінки. Найвидатніший твір композитора П.Ніщинського – музично-драматична картина-вставка «Вечорниці» до другої дії драми Т.Шевченка «Назар Стодоля». Визначний письменник і театральний діяч М.Старицький присвятив Т.Шевченку ряд віршів. Як режисер, часто ставив «Назара Стодолю», інсценізації М.Кропивницького «Невольник» і «Глум і помста» за мотивами Шевченкових творів.

Можна було б називати тут ще десятки письменницьких імен, адже важко уявити собі українського митця слова, який би не зазнав впливу Шевченкового генія.

Окрему сторінку вінницької і загальноукраїнської Шевченкіани посідають відомі літературознавці: Є.Кирилюк, А.Шумовська-Стебельська, М.Коцюбинська, Л.Кодацька, В.Шубравський, Г.Паламарчук, Б.Хоменко, М.Лабінський, В.Мовчанюк, М.Бондар…

Одна бібліографія шевченкознавчих досліджень Євгена Кирилюка може скласти окреме видання, адже в цьому напрямку він працював понад 60 років. Серед його основних напрацювань у галузі шевченкознавства – «Т.Г.Шевченко. Життя і творчість», «Питання шевченківської текстології», «Т.Г.Шевченко. Біографія» (у співавторстві) та чимало інших. Учений брав участь у важливих колективних дослідженнях («Світова велич Шевченка» у трьох томах та інші), у виданнях творів поета; він ініціатор і організатор наукових шевченківських конференцій, міжнародних з'їздів славістів тощо.

Аріядна Шумовська-Стебельська належить до діаспорних шевченкознавців. Вона – автор ґрунтовних розвідок, здебільшого полемічних, спрямованих супроти тієї частини радянських шевченкознавців, які перекручували спадщину Т.Шевченка.

Глафіра Паламарчук досліджувала переважно образотворчу спадщину Т.Шевченка. Автор монографії «Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника». Співупорядник видання «Т.Г.Шевченко. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях», великої кількості статей у науковій пресі.

Лариса Кодацька як автор книжки «Художня проза Т.Г.Шевченка» здійснила перше ґрунтовне дослідження цієї частини Шевченкової спадщини. Упорядкувала і прокоментувала видання «Листи до Т.Г.Шевченка», уклала «Кобзар» і п'ятитомне видання творів Т.Шевченка.

Борис Хоменко упорядкував антологію «Тарас Шевченко», «Заповіт» мовами народів світу», один із укладачів бібліографічного покажчика «Тарас Шевченко і Вінниччина», автор статей про Т.Шевченка.

Михайлина Коцюбинська – автор літературно-критичного нарису «Етюди про поетику Шевченка», окремих розділів про нього в книжках «Мої обрії» та «Листи і люди». Лауреат Національної премії України ім. Т.Г.Шевченка.

Микола Лабінський – автор-упорядник довідника «Шевченківські лауреати».

Плідно працюють у галузі шевченкознавства молодші науковці – Володимир Мовчанюк та Микола Бондар.

Творцями Шевченкіани були і є композитори, художники, театральні діячі, майстри народного мистецтва, журналісти, кіномитці, педагоги і працівники культури. Згадаймо хоча б композитора Миколу Леонтовича, художника Федора Коновалюка, кінорежисера Ігоря Савченка. Велику за обсягом роботу з вшанування імені Т.Шевченка, підготовки до 200-річчя митця, проводить нині Вінницька обласна організація НСПУ. Усі вони втілювали і втілюють у життя афористичний вислів поета Василя Кобця: «Шевченко – наш. Він для усіх часів».

Подільські сторінки життєтворчості поета і перекладача Дмитра Паламарчука

О.М.Куцевол

У статті розкрито окремі сторінки життєтворчості поета і перекладача Д.Паламарчука, пов'язані з Поділлям, дослідження витоків його людської та мистецької індивідуальності.

The article presents some pages of D. Palamarchuk's biography as a poet and a translator connected with the Podilian region, a research of sources of his human and artistic personality.

Ключові слова: *Дмитро Паламарчук, Поділля, біографія, творчість, перекладацька діяльність, ув'язнення, каторжні роботи.*

Одним із найвищих досягнень української літератури ХХ ст. є потужна перекладацька школа, яка за часів блокування національної культури й рідної мови виконувала роль своєрідного П'ємонта, завдяки чому українці не лише мали змогу долучитися до скарбниць світового письменства, а й зберегти свою національну мовну ідентичність. Цю високу місію в складних умовах тоталітарного режиму успішно виконували кращі українські перекладачі: А.Кримський, М.Зеров, М.Рильський, М.Драй-Хмара, П.Филипович, Юрій Клен, Г.Кочур, М.Лукаш, Борис Тен, Т.Масенко, В.Мисик та ін. Достойне місце у цій блискучій плеяді займає Дмитро Паламарчук, що засвідчує відгук його колеги – поета й перекладача з діаспори Ігоря Качуровського:

Ми бо (не вірш?) в мистецтві перекладів перші на світі.
Рильський і Кочур, і Зеров, і Клен, і Лукаш – бездоганні.
Паламарчук, що віддав геніально сонети Шекспіра,
Мусів би стати також у тім самім ряду поміж ними,
Тільки що прізвище трохи задовге і випало з ритму.

(І.Качуровський. «Лист до Бориса Олександрова»).

У літературознавстві творчий доробок Д.Паламарчука досліджували В.Базилевський, В.Кирилюк, Л.Коломієць, Г.Кочур, М.Новикова, М.Стріха, Л.Череватенко; спогади про нього як митця й людину залишили І.Гнатюк, Є.Дацюк, В.Паламарчук, І.Савич, В.Шовкун, епістолярні відгуки – А.Кацнельсон, Г.Кочур, М.Лукаш, вірші – М.Василенко. Однак творчість одного з найвидатніших українських перекладачів 1960-90-х рр. ще недостатньо вивчена.

Метою статті є розкриття окремих сторінок життєтворчості Дмитра Паламарчука, пов'язаних із Поділлям, дослідження витоків його людської та мистецької індивідуальності.

Народився майбутній письменник 16 серпня 1914 р. (за новішими даними 5 серпня) [13] на подільській землі, у с. Івангород Гайсинського повіту (нині Христинівський р-н Черкаської обл.). З дитинства чутливою душею він вбирав легенди й перекази своєї малої батьківщини, вслухався у відголоси її давньої історії. Разом із однолітками бігав по руїнах валів городища, що збереглися у центрі, на найвищій точці Івангорода. Історики відносять це давнє поселення до IV ст. до н. е. – часів трипільської культури. Датою заснування самого села називають кінець XVI – початок XVII ст. Через нього колись проходив чумацький шлях із Києва до Криму та Чорний шлях, яким турецько-татарські орди гнали бранців у неволю. Більшість івангородців, у тому числі й Паламарчукові предки, були, очевидно, козаками й захищали південні кордони українських земель від ворожих нападів. Із 1649 р. Івангород – центр козацької сотні Уманського полку [6].

Письменник завжди з гордістю підкреслював: «Родовід мій хліборобський, батько – Хома Васильович Паламарчук – був непересічною особистістю: простий селянин вивчився на агронома, став сільським інтелігентом. Він кохався у книгах, зібрав чудову бібліотеку… Тато захоплювався філософією, історією, античним мистецтвом. Ця духовність, напевне, передалася йому від батька – мого діда Василя, який, за сімейними переказами, складав вірші» [5].

У період визвольних змагань батько майбутнього письменника був у лавах УНР, він навіть спілкувався з її очільниками – В.Винниченком, М.Міхновським та С.Петлюрою. У сімейних архівах довгий час зберігалася світлина, на якій Хома Паламарчук сфотографований поруч із Винниченком. У сумнозвісні 30-ті рр. такі стосунки стали приводом до оголошення його ворогом народу.

У часи Голодомору 1932-1933 рр. голодною мученицькою смертю в Івангороді померло близько 600 жителів [3]. Родині Паламарчуків удалося чудом вирятуватись із цупких обіймів смерті. Аж тут новий неочікуваний удар – 1934 р. арешт батька й висилка до Сибіру. Але йому поталанило втекти під час етапування. Таємно повернувшись у рідні краї, Хома Васильович мав надію заховатися й перечекати негоду, та уникнути лабет ГПУ було неможливо, і 1937 р. його було заарештовано й розстріляно. Таким чином, він став одним із 43 мешканців Івангорода, котрі зазнали політичних репресій [3].

Майбутній письменник, попри всі трагедії та злигодні, вважав своє сільське дитинство на благодатній подільській землі найбільшою удачею життя: «Звідти я взяв справжню, запашисту українську мову, якої, звісно, не можуть мати діти, котрі народилися в місті, на асфальті» [5]. Дмитро навчався у сусідньому селі Краснопілка (Гайсинський р-н Вінницької обл.), що за 6 км від Івангорода. Успадкувавши батькову любов до книги, ще підлітком зацікавився сучасною українською літературою, захоплено прочитав поетичну збірку Олександра Олеся, а в 7 класі сам почав віршувати. З прозаїків найбільший вплив на нього справив В.Винниченко, творчість якого дала імпульс юнацьким епічним експериментам.

1931 р., після закінчення семирічки, працював у колгоспі. 18-літнім юнаком залишив милий серцю Івангород і поїхав навчатися до Одеського художнього технікуму (1932-1934). Залюбленість у рідне слово та красне письменство привела мистецьки обдарованого Паламарчука на літературний факультет Одеського педагогічного інституту, після закінчення якого 1939 р., незважаючи на рекомендацію до вступу в аспірантуру, його взято на строкову службу й направлено до Харківської військової танкової школи. З перших днів війни 1941-1945 рр. він брав участь у боях проти фашистських загарбників і разом зі своєю танковою бригадою потрапив в оточення, потім – полон, утеча. Далі – довга й небезпечна дорога додому через окупований ворогом південь України.

В Івангороді ніхто з рідних Дмитра не зустрів: мати була в евакуації, брат-близнюк Грицько – у війську. Аби якось прожити, йому довелось опанувати професію бондаря, робити діжки, бочки, кадуби [5]. Окупований Івангород виживав як міг. Його мешканці в часи воєнного лихоліття стали свідками жахів «нового порядку»: у селі німецькі фашисти створили єврейське гетто й концтабір для радянських військовополонених, котрі будували дорогу Умань-Вінниця [3].

Проте навіть у таких драматичних умовах Паламарчукові думалося не про власне фізичне виживання, а, насамперед, про збереження оптимістичного духу односельців, їхньої віри в перемогу. Сміливець разом з іншими підпільниками розповсюджував листівки, вів роз'яснювальну роботу серед населення. Згодом налагодив зв'язки з проводом ОУН, перебрався на Волинь, працював у пропагандистському відділі УПА, писав пісні, гасла, нариси для повстанців, вів своєрідний літопис подій.

З просуванням радянських військ на захід, навесні 1944 р., під час однієї із «зачисток» Паламарчук був затриманий у лісі бійцями фронтової частини й направлений на слідство до Києва. І хоча його пряму причетність до «бандерівців» енкаведисти не змогли довести – дали 10 років таборів. Це покарання він відбував у заполярній Інті. Тут, у макабричних умовах сталінського пекла, Паламарчук зустрів чимало справжніх Людей, незламних духом, інтелігентних, мудрих, відданих своїй справі та Україні. Серед них – Григорій Кочур, друг-навчитель, який, до речі, у 1936-1941 рр. викладав літературу у Вінницькому педагогічному інституті.

Саме Кочур, талановитий учень легендарного М.Зерова, навернув здібного юнака до перекладацтва й ніби напророкував йому подальшу долю в епістолі «Перекладач»:

Отак і будеш у чужім труді ти
Своє шукати, ніби одержимий,
Або чужою радістю радіти,
Або страждати болями чужими...

У Заполяр'ї почалась Паламарчукова праця над сонетами Шекспіра, що тривала два десятки років: у табірних умовах він зумів перекласти лише третину зі 154 Шекспірових сонетів, а решту доопрацьовував на волі [5].

Товариш по ув'язненню, подільський поет-самоук Іван Микульський, через багато років розповів у своєму вірші про інтинське буття й спілкування з Паламарчуком:

Нас мова звела та – англійська, –
Мені давав він тексти і слова...
Але здружила мова рідна, українська,
Як ланка крови й духу зв'язкова.

Паламарчук Шекспірові сонети
Захоплено тоді перекладав...
А я в той час поетики секрети
Опанувати пристрасно жадав.

У піднебесся рвавсь Дмитрів Мерані,
Співбрат грузинський грецьких ніжних муз,
І не давав зневіритися «Камінь»
У безлічі життєвих розгалузь.

Паламарчук для мене був поетом,
Товаришем і критиком також...
Він не гнітив своїм авторитетом,
Не зводив поміж нами огорож.

Він був, найперше, патріотом,
Закоханий у Рідне Слово, як і я,
І сіяв зерна за колючим дротом,
Щоб наша не заниділа сім'я.

Ми радо біля нього гуртувались, –
Хто Мельпомені й музам поклонявсь...
На нарах у бараці часто ми збирались,
Своїм «доробком» кожен «звітувавсь»...

Після закінчення терміну каторжних робіт Паламарчук поселився в м. Ірпінь. Упродовж п'ятдесятирічної праці в царині перекладу митець подарував українському читачеві цілу бібліотеку творів світової класики, причому різних родів і жанрів – ліричних, епічних і драматичних. Це переклади з англійської, німецької, італійської, французької, російської, білоруської, польської, чеської, словацької, серболужицької та інших мов. Невтомний тлумач передав вершинні твори О. де Бальзака, Г.Флобера, Ф.Стендаля, Ф.Моріака, А.Франса, Ж.Верна, Г.Уеллса,

Дж. Г. Байрона, Ж. М. де Ередіа, Ф.Петрарки, Й.Бехера, Л. де Ліля, Ш.Бодлера, С.Малларме, А.Міцкевича, А.Асника, Ю.Тувіма, Ф.Шрамена, Я.Ботто, М.Богдановича, Я.Купали, Я.Коласа, М.Танка, В.Дубровки, Л.Толстого, О.Блока, В.Брюсова, С.Єсеніна, М.Луконіна та ін.

У 60-80-ті рр. зв'язок Паламарчука з подільською землею здійснювався через одного з її видатних синів – літературознавця, педагога, професора Вінницького державного педагогічного університету Болеслава Буяльського. Зазнайомилися вони завдяки Г.Кочурові, студентом якого в передвоєнні роки був юний Буяльський. У спогадах він досить детально описав їхню першу зустріч «на початку 1960-х рр., тоді, коли Дмитро Хомович завершив переклад Шекспірових сонетів і піклувався про їх публікацію» [1].

Наш краянин згадував, як під час одного з його візитів до Кочура в Ірпінь сталося це випадкове й щасливе знайомство: «Дружина Григорія Порфировича – Ірина Михайлівна Воронович, радісно мене зустрівши, передовсім запитала, чи не голодний, і тут же гукнула:

– Грицю, прийшов Болеслав Адамович!

Почувся відгук:

– Чудово! Якраз у ньому маємо потребу!

Увійшовши до його робочої кімнати, ущерть заваленої книгами, рукописами, рецензіями, натикаюсь на допитливий погляд простакуватого незнайомця й чую:

– Ось Вам, Дмитре Хомовичу, автор вступної статті.

Пізніше дізнаюсь про їхні дружні стосунки, що зав'язалися в концтаборі. Виявляється, заняття поезією рятувало в'язнів од передчасної смерті, не лише очищаючи душі, а й зміцнюючи фізично. До речі, ця думка знайшла відгомін у спогадах багатьох політзеків» [1].

Б.Буяльському, неперевершеному знавцеві літератури доби Ренесансу, яку він упродовж кількох десятиліть блискуче викладав вінницьким філологам, було запропоновано написати передмову до збірки. Так почалося співробітництво з Паламарчуком.

Незабаром до Вінниці прилинув лист:

«Дорогий Болеславе Адамовичу! Посилаю переклад шекспірівського сонета [66-го – Примітка наша – *О.К.*], зроблений Костецьким. Книжечку послав би, та Лукаш пише внутрішню рецензію, не дає. З найщирішою пошаною.

2.X.65 р. Д.Паламарчук.

P. S. Г.П.[Григорій Порфирович Кочур – Примітка наша – *О.К.*] передає вітання.

Вашого листа отримав.

Д.» [2].

Невдовзі Дмитро Хомович надіслав рецензентові книгу «Шекспірові сонети. У перекладі І.Качуровского. – Мюнхен: Видання «На горі», 1958. – (Серія «Для аматорів») [1].

Професор Буяльський вельми відповідально поставився до написання передмови до Паламарчукових перекладів. Безсумнівно, він ясно усвідомлював вагомість праці українського тлумача, виконаної в надзвичайних умовах ГУЛАГу й пізнішої «вільної неволі», у якій перебував учорашній політзек, проскрибований владою митець. По-друге, це було перше повне видання Шекспірових сонетів, виконаних у підрадянській Україні, яке виводило вітчизняне перекладацтво на світову орбіту, доводячи його творчу спроможність. Буяльський поділяв думку літературознавців, що архітвори світової культури повинні засвоюватися тією чи іншою національною літературою й мовою в багатьох варіантах. На той час у сусідній Польщі, наприклад, було вже понад 10 варіантів перекладів збірки сонетів англійського генія. А німці, за підрахунками М.Лукаша, наприкінці XX ст. мали 22 повних переклади цієї книги. Отже, справою честі для українських перекладачів було здійснення такого ж видання.

По-третє, Буяльський для компаративного зіставлення мав виконати кваліфікований аналіз відомих на той час перекладів окремих шекспірівських сонетів, зроблених І.Франком, П.Грабовським, М.Славинським, М.Рильським, І.Костецьким, С.Караванським, а також порівняти Паламарчуків варіант з уже згадуваною книгою перекладів І.Костецького, що вийшла в діаспорі. У зв'язку з останнім виникли труднощі, насамперед політичного характеру (працю виконав емігрант, що мешкав на чужинецькій радянській владі території – у ФРГ), а також творчого – обидва тлумачі сповідували різні підходи: Костецький зробив акцент на особистості перекладача й на праві власної інтерпретації англійського класика, а Паламарчук поставив у центр самого Шекспіра, прагнучи якнайточніше передати ідейно-художній зміст його сонетів, визнаних перлинами світової лірики. Мова перекладів Костецького була перенасичена архаїзмами, галицькими діалектизмами, згрубілими словами; Дмитро Хомович намагався знайти баланс у слововживанні різних пластів української лексики, майстерно відтворюючи при цьому дух барокового Шекспіра.

Буяльський якоюсь мірою апробовував свої міркування про Паламарчукові переклади перед студентською аудиторією, порівнюючи естетичний вплив на слухачів варіантів, створених різними митцями. Чимало поколінь філологів-випускників Вінницького педінституту захоплювалися високохудожнім професоровим читанням напам'ять шекспірівських сонетів у передачі українських та російських митців. При цьому Болеслав Адамович, вільний від комплексу запобігання перед «старшим братом», аргументовано доводив, що російські переклади С.Маршака, хоч і відзначені Ленінською премією, проте більш легковажні й спрощені, відтак значно програють у порівнянні з українськими.

Вихід 1966 р. збірки «Сонети Шекспіра» у серії «Перлини світової лірики» був перемогою як Паламарчука, так і всієї української перекладацької школи, що підкреслював у передмові Буяльський [2]. Маємо також доказ всесвітнього визнання досягнення українського тлумача, це – лист і подяка королеви Великої Британії Єлизавети ІІ, яка назвала повний переклад Паламарчуком сонетів Шекспіра героїчним вчинком. Упевнені, що ця висока оцінка незмірно зросла б, якби англійська королева знала, у яких умовах народжувалися ці твори!

Плідний труд невтомного майстра у царині перекладацтва відзначено в 1990 р. премією ім. М.Рильського за кращий художній переклад творів світового письменства.

Джерела

1. Базилевський, В. Голос із того і з цього світу / Володимир Базилевський // Дніпро. – 1997. – № 7/8. – С. 124-127.

2. Буяльський, Б. Дмитро Паламарчук – поет, перекладач: [спогади] / Б.Буяльський // З особистого архіву О.Куцевол.

3. Буяльський, Б. Таємниця сонетів Шекспіра / Б.Буяльський // Шекспір, В. Сонети / В. Шекспір; пер. Д.Паламарчука. – К.: Рад. письм., 1966. – С. 5-28.

4. Гнатюк, І. Мій Ірпінський друг Іван Гнатюк // Літ. Україна. – 1997. – 3 квіт. (№ 13). – С. 8

5. Дацюк, Є. Поетове подзвіння [Дмитро Паламарчук – видатний поет і перекладач] / Євген Дацюк // Дзвін. – 2002. – №11/12. – С. 121-128.

6. Івангород (Христинівський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // uk.wikipedia.org/wki. – Назва з екрана.

7. Кирилюк, В. Сад Дмитра Паламарчука / Вітольд Кирилюк // Лі. Україна. – 1990. – 15 берез. (№ 11). – С. 3.

8. Кочур, Г. «У непроглядній людській хащі…» (Дмитрові Паламарчуку); Перекладач (Дмитрові Паламарчуку) [вірші] // Кочур Г. Інтинський зошит: Вірші 1945-1953 рр. / Григорій Кочур. – К.: Молодь, 1989. – С. 14, 18.

9. Паламарчук, Д. Подзвіння: зб. віршів та пер. / Д.Паламарчук; передм., упоряд. Л.Череватенко. – К.: Укр. письм., 1995. – 167 с.

10. Череватенко, Л. «Встає рятівником із небуття сонет…» / Леонід Череватенко / Ередіа Ж.М. Трофеї / Ж.М.Ередіа; пер. з фр. Д.Паламарчук; упор. і передм. Л.Череватенка. – К.: Юніверс, 2001. – С. 7-46.

11. Череватенко, Л. З архівного забуття / Леонід Череватенко // Літ. Україна. – 1998. – 17 верес. (№ 34/35). – С. 4.

12. Череватенко, Л. «Ні, не загинеш ти безслідно в німім безславії своїм» / Л.Череватенко // Дніпро. – 1991. – № 7. – С. 65-75.

13. Череватенко, Л. Яка епоха – отакі й пісні / Л.Череватенко // Там само. – 1994. – № 5-6. – С. 2-7.

Культурно-социальные и краеведческие аспекты русской книги Винниччины конца XX – начала XXI ст.

О.П.Кадочніков

Стаття присвячена історії розвитку російської книги наприкінці XX – початку XXI ст., культурному, соціальному та краєзнавчому значенню книг вінницьких авторів і видавців. Головний акцент статті зосереджений на необхідності проведення публічних виставок російської книги як елементу розвитку сучасного суспільства.

The article aims to discuss a history of the Russian book development at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries, cultural, social and ethnographical importance of books by Vinnytsia authors and publishers. The main point of the paper is to present the necessity of organization of the Russian book public exhibitions as a component of a modern society development.

Ключові слова: *Винниччина, русская книга, местные авторы, популяризация, выставки русской книги.*

В Виннице живут и творят больше 1500 авторов (без учёта журналистов и авторов разовых публикаций), которые пишут в дневники, газеты, издают книги, публикуются только в интернете.

Пишут на разных языках. Среди самых популярных – украинский и русский, и такие родные языки для авторов, как польский, белорусский, идиш. Пишут на английском, немецком, испанском, иврите, как на языках, которые развиваются в русле новых отношений в мире.

На русском языке пишет более 400 авторов, книги на русском за 20 лет независимости издали более 100 авторов. Количество наименований книг составило на 2012 г. более 300, с общим тиражом в десятки тысяч книг. И все это наши авторы, винничане. И читатели этих книг мы, винничане. И это богатство создано на нашей земле нашим интеллектом.

Организаторами Выставки русской художественно-образовательной и исторической книги авторов и издательств Винниччины 1980-2012 годов вот уже 11-й год подряд является Русско-украинский культурно-просветительский центр «Соотечественники» и Ассоциация русских и русскоязычных писателей Винниччины во главе с писателем, кандидатом филологических наук Олегом Петровичем Кадочниковым.

I выставка состоялась в 2000 году в Винницкой областной библиотеке им. К.А.Тимирязева. Её целью было подведение некоторых итогов в жизни русской книги на Винниччине в конце столетия, смотр авторских успехов в начальный период становления нового государства, взявшего курс на противопоставление украинского языка значимости русского, достижений книгоиздательства и его реализации в конкретных книгах и книжных проектах.

Это была выставка, удивившая всех! Оказалось, что с 80-х годов издавалось немалое количество книг, в целом превышающее количество книг на русском языке, изданных в области за все предыдущие годы советского периода.

Библиотека обнаружила отсутствие почти 70% книг местных авторов, которые были представлены экспозицией, а организаторы убедились в отсутствии какого-либо книгораспределения в Украине. Попросту говоря, писатель-библиотека-государство и читатель оказались независимыми друг от друга в самом независимом от цивилизованных книжных форм развития молодом странообразовании.

Выставка имела успех среди студенчества, пишущих винничан, на ней состоялись десятки встреч с авторами, которые смогли наконец увидеть своего читателя, подписывать свои книги (а некоторым удавалось и продать свои малотиражные книги). Русско-украинский культурно-просветительский центр «Соотечественники» принял решение издать каталог Выставки, включивший более 75 книг, 50 авторов, 6 издательств Винниччины и передал в дар библиотеке основную часть экспозиции. Спустя месяц Выставка с успехом экспонировалась на ежегодной Выставке полиграфической и издательской продукции в Промышленной палате города. Неожиданный ракурс представления творческих достижений писателей и поэтов принес новые знакомства и упрочил связи с издателями.

С тех пор выставка русской книги экспонировалась в разных местах – в библиотеке для юношества, в вузовских читальных залах, во время празднования Дней города в парке и, наконец, обрела своё постоянное место в Центральной городской библиотеке имени И.Бевза. Фонд выставки каждый год пополняется в среднем на 35-40 новых книг, чаще всего и новых авторов. В основном пополнение состоит из сборников поэзии и стихотворений, затем идут сборники публицистики, различные по теме и вкусам авторов, затем – учебно-образовательная книга, немного художественной прозы.

Отдельным направлением стали книги не местных авторов, изданные в Виннице. Они отражают интересный процесс формирования издательских проектов – киевляне, москвичи, питерцы и тель-авивцы издаются в Виннице. И, напротив, винницкие авторы, издавшие свои произведения в России, в Австралии, в США или Франции, также презентуются выставкой русской книги.

Жемчужиной I выставки была книга «И в скольких жила зеркалах...», собравшая максимальное количество стихов, посвященных Анне Ахматовой и имевшая современный дизайн в оформлении. Очевидным успехом последних выставок стали книги издательства «Глобус-Пресс», посвященные истории кино, киноведению и основным мировым кинофестивалям. Издатель Т.Г.Трубникова, многие годы бескорыстно помогающая оргкомитету, в этом году стала Лауреатом региональной премии «Хрустальная вишня» за издательскую деятельность и издание великолепной биографии киноведа Н.Тримбача об Александре Довженко на украинском языке. На русском языке проект издания книги о Довженко не нашел поддержки ни в России, ни на Украине.

Впервые в 2012 году экспозиция попала в поле зрения организаторов Книжной ярмарки во Львове.

Есть попытки создавать справочные сайты. Но электронная книга – всегда уместнее после натуральной книги, так мы стали книжной цивилизацией, таким образом мы её продлим после «случайного» сбоя компьютерных программ с единым программным мировым центром на Диком Западе.

Под опекой участников выставок выходят сборники статей и материалов Подольских Кирилло-Мефодиевских Чтений – «Константинополь», которые подготовили и выпустили Винницкая ОУНБ им. К.А.Тимирязева, Винницкий Институт МАУП, Русско-украинский культурно-просветительский центр «Соотечественники», Международный фонд славянской письменности и культуры, при участии редакционной коллегии сборника: к.ф.н. О.П.Кадочникова – главного редактора, зав. кафедрой ВИ МАУП, к.и. В.М.Синицына, доцента ВГПУ им. Михаила Коцюбинского и директора ВОУНБ им. К.А.Тимирязева Н.И.Морозовой.

Сборник адресован всем тем, кто интересуется культурным, языковым, историческим и литературным наследием Винниччины, Украины, России в широком славянском контексте. В приложении традиционно публикуются азбука, ноты гимна, посвященного славянским просветителям, иконография Святых.

В сборниках Чтений, выпусках «Константинополь» 1-7 опубликованы замечательные статьи профессора МГУ, гоголеведа В.Воропаева, российских, сербских, белорусских и украинских учёных, публицистов и писателей, известного пушкиниста А.Перзеке, слависта Е.Мирошниченко, писателей А.Потаповой, В.Глазкова, С.Назарова, А.Стебелева, винницких исследователей и педагогов О.Белинской, О.Кадочникова, Л.Кадочниковой, С.Негоды, О.Петрова, А.Пономарева, В.Синицына, С.Царенко, А.Чернышовой и других. Эксклюзивными темами стали публикации по изучению рукописей Кумрана, переводов Иисусовой молитвы «Отче наш», старообрядчества на Украине, ряда имён из украинской и русской литературы, музыки и педагогики.

Главная цель составителей «Константинополя» – объединение авторов, идущих путем сопротивления хаосу бездумной либерализации духовной жизни, сбережения цивилизационного ядра христианского мира, уходя-

щего корнями в Византию. Научно-эвристический подход открывает многим авторам возможность для публикации в этом сборнике, продолжающем традиции Славянских Чтений на Украине.

В 2013 году Центр планирует провести 13-ю Выставку и издать Каталог, который отразит сложные процессы развития книгоиздательства, покажет хронологию и статистику русской книги Подолья, исследует основные жанровые пристрастия авторов.

Леонід Маркович Мосендз: сторінки біографії

К.В.Завальнюк, О.М.Кравчук

У статті досліджено маловідомі матеріали з фонду Державного архіву Вінницької області, присвячені життю і творчості поета, прозаїка, літературного критика, публіциста Леоніда Мосендза, проаналізовано окремі твори.

The article investigates little known materials from a collection of Vinnytsia Region State Archive dedicated to Leonid Mosendza's biography, a poet, a prosaic, a literary critic and a publicist with an analysis of his works.

Ключові слова: *Леонід Маркович Мосендз, біографія, творчість, еміграція, фонд Державного архіву Вінницької області.*

Однією з яскравих постатей української культури ХХ ст. був Леонід Маркович Мосендз – талановитий учений, блискучий поет, прозаїк, літературний критик, публіцист, полум'яний патріот рідного краю. За висловом сучасного українського літературознавця О.Багана, Л.Мосендз «був у нашій літературі, може, найбільшим "европейцем" за стилем, тематикою, характером творчості». Це точно вловив тонкий глибокий поціновувач мистецтва Є.Маланюк, який писав, що Л.Мосендз був «піонером у своїй тематиці і стилі, особливо в новелах, перекладачем нових шляхів і відкривачем нових обріїв» [1]. Маланюк бачив ту прірву, яка відділяла народницькі, сентиментальні традиції української літератури від того духу готики, що сталлю дзвенить у творах письменника, що творчість Л.Мосендза – це «щось будуюче, тверде, скероване вгору, замість традиційної української млявости, зануреності в соціяльне, безвольности» [2].

Сьогоднішній Україні необхідні численні збірки його творів. Потребує дальшого дослідження та уточнення і біографія видатного майстра слова.

Згідно з виписом із метричної книги Покровської церкви м. Могилів-Подільський, Леонід Маркович Мосендз народився у цьому місті 8 (20 серпня) 1897 р., охрещений 7 (19) вересня того ж року [3]. Обряд хрещення здійснювали протоієрей К.Солтановський, священик М.Сумневич та псаломщик І.Барицький. Хрещеним батьком майбутнього поета та вченого був не хто інший, як голова міської управи К.Гудзій (його син Микола в майбутньому – дійсний член АН УРСР, член Спілки письменників СРСР), хрещеною матір'ю – О.Пономарська, дружина секретаря міської управи [4].

Батько Леоніда, Марко Григорович Мосендз, уродженець с. Краснопілка Уманського повіту Київської губернії, був управителем маєтностей у польського поміщика. Він, як припускають, був із роду грецьких поселенців на Україні. Мати, Марія Федорівна (дівоче прізвище – Лясковець) (1877-1920 рр.) була донькою лісничого з Костополя, що на Волині. Рід Лясковців брав свій початок з-під Мазурських озер у Польщі. На Волинь потрапив після поразки польського повстання.

Окрім Леоніда, в подружжя Мосендзів було ще двоє синів (молодший, надзвичайно здібний хлопчик, який самотужки навчився читати й писати, помер у шість років від менінгіту, і старший, який був вояком Армії УНР, помер від ран на руках у свого брата) та донька Валентина (після одруження – Усачева [5]). Вона народилася 1 (14) листопада 1902 р. у Могилеві-Подільському, навчалась у Маньківецькому двокласному сільському училищі, Чернятинській вищій початковій школі та Жмеринській жіночій гімназії [6]. Відомо також, що після свого другого заміжжя у 1947 р. Валентина Мосендз виїхала на Кубань [7]. 1947 р. Л.Мосендз у приватному листі писав: «А ви знаєте, до мене сестра обізвалась з Кубані…», а в наступному листі додавав: «Моя сестра на Кавказі. Була вислана (замість мене) до Казахстану, потім повернулася на Кавказ… Після 11 років написала мені до Братіслави. Запрошує приїхати. Я відповів, що лікарі не радять мені жити в полярному кліматі…» [8].

На формування юного Мосендза, який зростав у російськомовному середовищі, позитивний вплив справили тривале спілкування із сільською дітворою, розповіді батьків про дядька, засланого у Сибір за «українство», а також читання «Кобзаря» Т.Г.Шевченка. Завдяки цим обставинам, у його душі починають визрівати перші, хоча ще й слабкі, паростки національної самосвідомості.

Коли Леоніду виповнилося 7 років (1903 р.), несподівано помирає його батько, і сім'я була змушена змінити місце свого проживання. Тривалий час Мосендз із матір'ю проживають у селі Маньківці Межирівської волості Літинського повіту. Тут із вересня 1907 р. по 15 травня 1909 р. Леонід на «відмінно» навчається у двокласному сільському училищі, завідувачем якого був Костянтин Гушло. У свідоцтві про закінчення училища від

9 червня 1909 р. містяться дані про успішність юного вихованця: поведінка – «відмінно», Закон Божий – 5, російська мова – 5, церковнослов'янська мова – 5, геометрія – 5, історія – 5, географія – 5, природознавство – 5, чистописання – 5, креслення і малювання – 5 [9].

У 1911-1912 рр. Леонід Мосендз для повторення курсу відвідує Яришівське двокласне сільське училище (Могилів-Подільський повіт). Завідувачем училища був чоловік його тітки, Пафнутій Григорович Чупрун. У Вінницькому обласному архіві зберігається його заява від 2 липня 1912 р. на ім'я директора Вінницької учительської семінарії з проханням допустити його племінника до прийомного іспиту: «Бажаючи влаштувати свого племінника Леоніда Мосендза у ввірену Вашему Превосходительству Учительську Семінарію, честь маю покірно просити допустити його до вступного іспиту в поточному році і після здачі екзамену зарахувати до числа казенноштатних вихованців Семінарії…» [10]. З 1 серпня 1912 р. Леонід Мосендз – вже серед числа учнів Вінницької учительської семінарії, яку він успішно закінчує у січні 1916 р. [11].

У загальній характеристиці вихованців IV класу дострокового випуску в січні 1916 р. за критерієм успішності у навчанні, здібностях, поведінці Леонід Мосендз був першим у списку вихованців семінарії [12].

Про здібність і старанність у навчанні молодого вихованця семінарії свідчать і його оцінки у свідоцтві про закінчення Вінницької учительської семінарії від 21 січня 1916 р.: поведінка – «відмінно», Закон Божий – 5, педагогіка – 5, російська і церковнослов'янська мова – 5, математика – 4, історія – 5, географія – 5, природознавство – 5, фізика – 5, чистописання – 4, малювання та креслення – 5, практичні заняття у зразковому училищі у викладанні – 5, співи – 3, ручна праця – 4 [13].

Найповніше розкриває характер та творчі здібності Леоніда його семінарська характеристика. У ній, зокрема, мовиться: «Природа щедро наділила його блискучими здібностями, багатою пам'яттю, глибокою проникливістю і силою розсудку, що разом зі зразковою старанністю і відмінними успіхами в науках виділяла його серед товаришів під час всього часу навчання у семінарії. Його розвиток і знання цілком ґрунтовні і міцні, у той же час він доволі скромний, через що і вартості його виявляються без всього честолюбства і тільки тоді, коли необхідно і коли його запитують. Він – незвичайно працелюбний і працездатний: продуктивні його заняття як помічника наставника по завідуванню фізичним кабінетом; цінна колекція хімічних з'єднань, приготовлена за його власною ініціативою і власними силами; гарний складений ним гербарій; цікаві легенди, повір'я, прикмети і приказки, зібрані ним у селі під час літніх канікул; відмінні його твори як домашні, так і класні; відмінні і роботи з малювання і ручної праці; єдине в чому він не є досконалим – це співи. Немає йому рівного в семінарії і за кількістю прочитаних книг – докладне і осмислене читання розширило його світогляд у сфері різних галузей знань. При подальшій освіті з нього міг би вийти великий працівник у сфері культури й науки. До всього цього потрібно додати його зразкову вправність (за весь час перебування у семінарії пропустив за хворобою всього 19 уроків), старанність, широку ініціативу і наполегливість у досягненні мети. Добродушність, щирість, милостивість до всіх, шляхетність у всіх вчинках, статечність і розсудливість складають відмінні риси його постійного характеру.

В його особі школа отримає чудового працівника, наділеного, крім усіх його гарних якостей, і відмінними педагогічними здібностями.» [14].

Здавалося б, що перед талановитим юнаком відкриваються усі можливості для творчої самореалізації, але полум'я Першої світової війни, яке охопило й Україну, змусило його залишити роботу й взяти до рук, замість пера, багнет. Перебування у російській армії на Румунському фронті (1916-1917 рр.), а також бурхливі події наступних років розбудили в ньому приховані раніше патріотичні почуття. Сам Л.Мосендз так писав про ці роки: «… до 1918 року я був російським (не малоросійським) патріотом», але «… за 1 місяць з мене був український націоналіст.» [15].

Після розвалу царської армії Л.Мосендз повертається до мирної праці – учителює в невеликому тихому містечку Гнівань над Бугом (нині – місто у складі Тиврівського району Вінницької області). «Учителював вдень, – зазначає дослідник його біографії та творчості І.Набитович, – а ночами брав участь у повстанських загонах, боровся проти російських окупантів.» [16]. Одночасно Л.Мосендз бере активну участь у діяльності місцевого товариства «Просвіта». Про роль, яку він відігравав у культурно-громадському житті Гнівані, а також у роботі місцевої «Просвіти», секретарем і бібліотекарем якої він був, говорив її голова – І.Тимошенко: «Відсутність учителя Л.Мосєндза, хоця й би на короткий час, дуже шкідливо відіб'ється на справах товариства, а також причинить велику шкоду й Гніванським вищій та нижчій початковим школам, де ця людина є теж незамінним працьовником, з огляду на що правління товариства "Просвіта" щиро прохає Шкільну Раду вжити заходів, аби Л.Мосєндз був звільнений з військової служби і повернений на посаду учителя Гніванської школи.» [17].

Як випливає з наведеного вище документа, Л.Мосендз 4 вересня 1919 р. урядом Директорії УНР був мобілізований до Наддніпрянської армії, де мужньо переносить із усіма вояками всі труднощі, що випали на його долю. Сам Мосендз так писав про цей період: «Під час служби у військах Наддніпрянської армії я не одержував ніяких коштів, подер власний одяг і взуття і, хорий на плямистий тиф, був евакуйований із 2-го Сантранспорту 6 Запоріжської дивізії 26 жовтня (н/ст.) [18].

Майже місяць після цього поет, який із сім'єю в цей час знаходився у дуже поганому матеріальному становищі, вилежав удома, доки з 1 грудня 1919 р. не повернувся до виконання своїх обов'язків у Гніванських нижчій та вищій початкових школах, де викладав фізику та природознавство [19]. Тут, у Гнівані, він мешкав із матір'ю та сестрою Валентиною в невеличкому будинку біля самої школи.

Одним із наслідків участі Мосендза у воєнних діях було пошкодження слуху. Дружина Л.Мосендза, Магдалена, згадувала про це так: «Військові роки Леонід не пережив без наслідків. Близько від нього з правого боку вибухнула граната. Занадто міцний звуковий вибух спричинив пошкодження слуху. Це пошкодження прогресувало і протягом року поступово викликало цілковиту глухоту правого вуха. На щастя, ліве вухо залишилось непошкоджене і добре функціонувало.» [20].

У січні 1920 р. мати помирає від серцевого нападу. Цю втрату Леонід дуже болісно переживав. У листі від 27 липня 1947 р. він, зокрема, писав: «Відтоді я тільки раз плакав.» [21].

Важким ударом для Л.Мосендза була також смерть від тифу бабусі – теж на початку 1920 р. У листі до родини Шумовських письменник так писав про цю подію: «… Я в 1920 р., весною, після маминої смерті хотів попом бути… Я вже почав і студіювати, але поїхавши до Вінницького єпископа Володимира, довідався, що обов'язково треба женитися. А я не хотів. А потому прийшла армія УНР… Смерть моєї матері і бабуні у мене на руках, все це обернуло мою душу досередини, "внутр", почала вона ридати, як каже Сковорода…» [22].

Останні архівні згадки про перебування Л.Мосендза у Гнівані відносяться до 25 травня 1920 р. [23]. Далі відомо, що після поразки військ УНР Л.Мосендз (воював у складі Наливайківського полку І Запорізької дивізії) опиняється за кордоном. В іншому випадку на нього чекала б доля багатьох його колег, які без суду та слідства були страчені чекістами.

Наприкінці 1920 р. Л.Мосендз, на підставі лікарських свідоцтв, був комісований із війська. Після цього нетривалий час працює особистим секретарем міністра народної освіти УНР П.Холодного [24].

Наприкінці 1920 р. Л.Мосендз осів у польському місті Ченстохова, де працював в українській бібліотеці, а згодом виїхав у Чехословаччину в м. Подєбради, де жив від 16 червня 1922 р. до 5 травня 1928 р. [25].

Емігранти-українці опинилися у Чехословацькій республіці внаслідок поразки УНР. Українська еміграція чеськими політиками вважалася тимчасовою, вони очікували еволюцію більшовицького режиму і поступове повернення тимчасових гостей – українців – на батьківщину. Тому чехословацька влада вирішила підтримати збереження культурно-освітнього і наукового потенціалу емігрантів із теренів колишньої Російської імперії. У 1923 р. президент Т.Г.Масарик наголосив, що Чехословаччина вважає за свій обов'язок *«зібрати, зберегти й підтримати залишки культурних сил»* в еміграційному середовищі. Вважалося, що з поверненням емігрантів до Росії та України там зросте вплив ЧСР, що сприятиме перетворенню Праги на провідний слов'янський центр Європи [26]. Суттєво підтримував Масарик українську еміграцію в її науково-культурному спрямуванні. Як зазначав дослідник міжвоєнної еміграції в ЧСР, і сам емігрант С.Наріжний, *«чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України.»* [27].

Протягом 1921-1925 рр. у ЧСР була створена мережа емігрантських навчальних закладів у межах так званої «руської допоміжної акції», початок роботи якої був проголошений у серпні 1921 р. [28]. Завдяки суттєвій підтримці емігрантів, з початку 1920-х рр. Прага стала важливим центром російської і української еміграції.

16 травня 1922 р. була утворена Українська господарська академія (далі – УГА) у м. Подєбради. У статуті, затвердженому урядом ЧСР, зазначалося, що УГА – *«вища школа, яка готує своїх слухачів по різних галузях техніки та економіки, споріднених із господарством України...»* [29]. Уряд ЧСР встановив щомісячну допомогу для її викладачів у сумі 1200-1800 крон [30, 31]. Загалом влада Чехословаччини виділяла на функціонування УГА з 1923 р. щомісячно 70 тис. крон, а видатки на утримання академії в 1922-1931 рр. склали 75 657 101 крон [32].

У м. Подєбради він на «відмінно» закінчив у липні 1923 р. курси реальної гімназії та вступив на хіміко-технологічний факультет УГА. 26 травня 1928 р. отримав диплом інженера-технолога і залишився асистентом при кафедрі професора В.Іваниса, згодом перейшов до політехнічного інституту м. Брно на кафедру професора Р.Вондрачека, де працював із 1 серпня 1929 р. по 31 липня 1931 р. 13 червня 1931 р. Л.Мосендз захистив в УГА дисертацію «Критичний перегляд методів визначення вогкості у вугіллі» [33] і отримав звання доктора технічних наук [34]. Л.Мосендз здійснив чимало технічних винаходів, першим з яких було «Регулююче урядження (прилад – авт.) для лещат бюреток Мора». Останнє настільки виявило себе придатним до вжитку, що фірма «V. Viet» у Празі придбала у Мосендза право на виробництво й продаж цього пристрою, а в політехнічному інституті Брно його використовували у лабораторії [35]. Вважається також, що Мосендз, можливо, був першим ученим, який розгадав таємницю «важкої води». М.Мосендзова згадувала, що «професор Р.Вондрачек характеризував Леоніда як кваліфікованого інтелігентного хіміка і дуже працьовитого та надійного працівника. Леонід запропонував професору Р.Вондрачкові дистилювати воду, "аж до конца", але професор не дав на це дозволу, зазначаючи, що це зайва праця, яка не має значення. Шкода! Це дослідження могло б принести Леонідові премію Нобеля.» [36].

На жаль, як емігрант, знайти роботу за спеціальністю в Чехословаччині Мосендз не зміг. Щоб вижити, «він брав будь-яку працю. В 1933-1935 рр. Леонід працював як землемір на будівництві шляхів (Жиліна, Сенец, Вельки Діосек). В часі цукроварної сезони він працював як хімік в цукроварні в Рудніці над Лабою в роках 1931-1934, в цукроварні в Вельких Павловіцях на Моравії в роках 1935-1937, але завжди приблизно два місяці. Крім того, він писав і давав уроки російської мови» [37]. Такі уроки посприяли знайомству Леоніда 1934 р. у Братиславі з його майбутньою дружиною – Магдалиною Папанковою. Ось яке враження справив поет на дівчину: «Леонід був стрункий і таким залишився всі роки, завжди був акуратно одягнений, по характеру завжди був веселий, оптимістичний, товариський, урівноважений, цікава людина. З його мови ніколи не відчувався песимізм, гіркота долі. Він говорив: "За життя треба битись", – і робив це геройськи.» [38].

Попри адаптацію до життя у міжвоєнній Чехословаччині, Л.Мосендз залишався відданим своїй Батьківщині, прагнув повернутися до України, про що переконливо свідчить його вірш «Молитва» [39].

У першій половині 1938 р. Л.Мосендз захворів на туберкульоз. Операція у Братиславі у Державній лікарні, догляд у лікарні в Левочі, піклування матері М.Папанкової у Новій Лесні, дозволили письменнику подолати хворобу [40].

28 квітня 1938 р. Л.Мосендз отримав чехословацьке громадянство і здобув право працювати в державних школах. У жовтні 1938 р. східна провінція ЧСР – Закарпаття – одержало довгоочікувану автономію. Л.Мосендз переїхав у цей край працювати учителем початкової школи у м. Хуст, а згодом – професором у Державній торговельній академії м. Свалява, де написав підручник із товарознавства. «Він радо там викладав і при цьому виховував у своїх слухачів національну свідомість.» [41, 42].

У березні 1939 р., коли Чехословаччина як єдина держава впала під навалою Німеччини, а Закарпаття окупували війська Угорщини, Мосендз, рятуючись від репресій, переїхав до Братіслави. Там він до завершення Другої світової війни працював хіміком у Виноробному інституті Державних дослідних сільськогосподарських інститутів у Братиславі. 8 травня 1942 р. він нострифікував свій диплом доктора технічних наук у Словацькій високій технічній школі в Братиславі.

У Братіславі 30 серпня 1941 р. він одружується з чешкою Магдалиною Папанковою, яка подарувала йому доньку Марію (1943 р. н.). «Леонід був зразковий чоловік і дуже щасливий батько. Він, який ніколи не співав, бо не був музикальний, сидів біля старої родинної колиски, схилившись над малою Марійкою і потиху співав їй українські пісні чи грався з нею, на її і на свою потіху, такі українські гри для найменших дітей, які він пам'ятав ще з хати. А вчив Марійку молитись. Леонід радувався Марійкою, але відчував, інтуїтивно знав, що не він зможе її виховувати. З певною вірою він один раз мені казав: "Ти з неї виховаєш добру людину. "», – згадувала дружина.

Крім наукової праці, Л.Мосендз у цей час займався і культурно-громадською діяльністю. Разом із дружиною вони написали підручник української мови для словаків, Л.Мосендз вступив до Легії українських націоналістів (однієї зі структурних організацій ОУН) [43]. М.Мосендзова згадувала: «Завжди і скрізь Леонід говорив про Україну. Але він не оповідав про часи, які пережив як вояк зі зброєю в руках. Він оповідав про гарну і багату українську землю, яку всі хотіли б мати. Він багато говорив про страждання своєї батьківщини, про її ворогів – москалів (росіян), про безконечну безправність, яку запричинили і ще роблять Україні. Як колись римський сенатор Катон завжди закінчував кожну свою промову закликом: "А я вважаю, що Карфаген треба знищити", так Леонід постійно закінчував свої розмови словами: "Україна мусить бути самостійна!"» [44].

На період 30-40-х рр. припадають і перші видання художніх творів Л.Мосендза, багато з яких були написані ще в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Так, 1935 р. у Львові вийшла перша його книга – філософське есе «Штайн – ідея і характер», 1936 р. – автобіографічна повість «Засів» (Чернівці), 1937 р. – збірник оповідань «Людина покірна» (Львів), 1939 р. – збірка новел «Відплата» (Львів), 1941 р. – збірка віршів «Зодіяк» (Прага), яка є найвизначнішою серед його поетичної спадщини. У ній, насамперед, вирізняється мотив національно-визвольної боротьби українського народу після Першої світової війни [45]. Своєрідним реквіємом героям, що полягли за волю, є «Балада про побратима» з названої збірки. В окремих творах цієї ж збірки перед нами постає поет-пророк, який осягнув таємниці людського буття.

У циклі «Ми були» простежується вчення про метемпсихоз (перевтілення душ), яке своїм корінням сягає ще часів прабатьківщини – Атлантиди:

«Ми всім були
колись»… Блукає зір
По жменьках попелу
в німім музеї.

Глибоким символізмом образів, м'якою лірикою пронизана і поезія «Помона Мілітанс» (1919 р.).

У збірці «Зодіяк» Л.Мосендз звертається до такого, досить складного, літературного жанру, як сонет (вінок сонетів «Юнацька весна»), продовжуючи тим самим традиції І.Франка, Лесі Українки, М.Зерова та інших неокласиків.

У 1945 р., з наближенням Червоної Армії до Чехословаччини, Л.Мосендз залишає Братіславу, де залишилася його сім'я, і переїздить до Австрії. Зупиняється в Інсбруку, а потім – у Зеєфельді. В Австрії у 1945 р. він пише поему «Канітферштан», присвячену дружині, в 1946 р. у Зеєфельді – поему «Волинський рік». В Інсбруці Леонід Мосендз зустрічається із земляком-поетом Юрієм Кленом (Освальдом Бургардтом). Результатом цієї зустрічі була щира дружба та творча співпраця. Утрьох (разом ще з Мироном Левицьким) 1947 р. у Зальцбургу вони видали «Дияволічні параболи» – збірку пародійних віршів, у тому числі й на самих себе.

У тірольському Зеєфельді Л.Мосендза, незважаючи на гірське повітря, невдовзі починають турбувати сухоти, від яких він страждав ще зі студентських років. На кошти американської благодійної організації 24 грудня 1946 р. він потрапляє у швейцарський санаторій Моттекс в містечку Бльонау [46]. Там, наче відчуваючи наближення смерті, Мосендз надзвичайно багато читає і пише. З-під його пера виходить памфлет «Знесвячування храму», спрямований проти будь-яких форм тоталітаризму. Цю ж саму ідею він висловлює в листі до подружжя Шумовських: «…Мірилом речей є людина. І ніколи не можна буде добробуту людства осягнути злочинними засобами. Ціль ніколи не освячує засобів.» [47].

Як визначний гуманіст, людина глибоко демократичних поглядів, Л.Мосендз проступає і в романі «Останній

пророк» (Торонто, 1960) – його найвизначнішому художньому творі. У цьому історичному романі-трилогії автор на біблійній тематиці простежує і дає глибоку оцінку такому суспільному явищу, як інтегральний націоналізм. Твір у цілому свідчить про перехід самого автора на позиції загальнолюдського гуманізму, що збігається у часі й з ідейною переорієнтацією в середовищі національно-визвольного руху.

У Швейцарії Л.Мосендзу довелося перенести дві складні операції. Під час першої з них 18 серпня 1948 р. у Лейсіні йому було видалено 5 ребер. Другої операції, яка відбулася 13 жовтня 1948 р., змучене серце не витримало.

За спогадами М.Мосендзової, «на другу операцію Леонід йшов з великою надією»: «Думаю, що після другої операції все буде гаразд.» (17.9.1948 К 40). Але й зі страхом: «Але я все-таки боюся. А я так гаряче хотів би ще побачитись з Вами. Тепер я пишу пребагато листів, розсилаю на всі боки. Бо все може бути. Але що я би тобі ще мав сказати? В такі хвилини хочеться так багато сказати, що людині просто не вистачає слів. Хочеться сказати, як я тебе люблю, як я вдячен Богу за те, що дав мені таку дружину, як ті роки були найкращими роками мого життя, як я хотів би перепросити тебе за все, що я може завдав тобі гіркого! І багато, багато іншого!.. Але покі обіймаю й цілую Вас обох, як найщиріше.» [48].

М.Мосендзова стверджувала: «Леонід не відійшов з цього світу так як зрілий плід падає з дерева. Він ще був не дозрів, він ще лише дозрівав. Був повний життя, планів, любив життя і особливо палко кохав свою родину. Він був звернутий до майбутнього, не вертався до минулого як старець. Він хотів ще працювати, творити, писати. З відступом часу я щораз більше усвідомлюю собі, що відійшла людина з надзвичайно великими науковими здібностями, з великим мистецьким талантом і з високими етичними засадами» [49].

В останню путь Леоніда Мосендза проводили двоє земляків (пані Бачинська та Ростислав Шульгин), медичний персонал санаторію та пацієнти, які виявляли до нього глибоку пошану. Похорони проводив протестантський пастор: від послуг священика Російської православної церкви Л.Мосендз відмовився ще за життя [50].

Незадовго перед смертю Леонід Мосендз писав: «Перед роками снився мені сон: був я на небі, на широкій хмарі й під темним зоряним небом, і ангел показував мені будинки. А в одному була вітрина велика за склом і там стояли на чорних підставцях блискучі діаманти. Бачу їх!,“Це народи світу” – сказав ангел. – “А де ж Україна?”– запитав я – “Ось!” – і показав на 7-й з ряду діамант. Не був він великий, як ті перед ним, але стрункий і блискучий, наче готична межа… І досі пам’ятаю, досі відчуваю я той трепет.» [51].

Пророчі слова Л.Мосендза почали збуватися вже у наш час, коли Україна зайняла гідне місце серед народів світу. І внесок Леоніда Мосендза, нащадка давніх титанів, у творення колективної душі волелюбного українського народу безперечний.

Джерела та література

1. Маланюк, Є. Леонід Мосендз / Є.Маланюк // Книга спостережень / Є.Маланюк. – Торонто, 1962. – Т. 1. – С. 244.

2. Баган, О. Готика – як стиль і настрій. До джерел художнього стилю Леоніда Мосендза / О.Баган // Українські проблеми. – 1998. – № 2. – С. 124-132.

3. Державний архів Вінницької області (далі –ДАВіО). – Ф. Д-13. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 170.

4. Там само.

5. Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини) / М.Мосендзова // Архів Бібліотеки НТШ (Нью-Йорк, США). – Фонд Л.Мосендза. – Арк. 3-15. – Арк. 3.

6. ДАВіО. – Ф. Д-173. – Оп. 1. – Спр.297. – Арк. 1, 2, 4 зв. 6.

7. Неврлий, М. «Трохи Дон-Кіхот в мені є…» / М. Неврлий // Україна. – 1990. – № 18. – С. 20-23.

8. Набитович, І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля: творчість письм. в контексті європ. л-ри / І.Набитович. – Дрогобич, 2001. – С. 28.

9. ДАВіО. – Ф. Д-13. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 177.

10. Там само. – Арк. 169.

11. ДАВіО. – Ф. Д-13. – Оп. 1. – Спр. 64. – Арк. 44-44 зв.

12. Там же. – Арк. 110 зв.

13. ДАВіО. – Ф. Д-13. – Оп. 1.– Спр. 50. – Арк. 44.

14. Там само. – Арк. 114-114 зв.

15. Череватенко, Л. «Безодня смерті і безодня життя спіткались на межі…» / Л.Череватенко // Дніпро. – 1990. – № 11. – С.64-68.

16. Набитович, І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля... С. 29.

17. ДАВіО. – Ф. Р-256. – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 8.

18. Там само. – Арк. 12 зв.

19. Там само. – Арк. 12, 28.

20. Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз : (спогади дружини)... – Арк. 4.

21. Неврлий, М. «Трохи Дон-Кіхот в мені є…»... – С. 21.

22. Набитович, І. Леонід Мосендз – лицар святого Ґрааля… – С. 30.

23. ДАВіО. – Ф. Р-256. – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 30.

24. Набитович, І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля… – С. 30.
25. Мосендзова М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини)... – Арк. 4.
26. Сладек, З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской» акции / З.Сладек // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 32.
27. ЦДАВО України. – Ф. 4432. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2.
28. Сладек, З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии / З.Сладек // Сов. славяноведение. – 1991. – № 6. – С. 25.
29. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 53.
30. Там само. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 5.
31. Там само. – Ф. 3797. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 18.
32. Там само. – Ф. 3975. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 3, 3 зв., 50.
33. Набитович, І. Леонід Мосендз – лицар святого Ґрааля… – С. 39.; Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини)... – Арк. 5.
34. Наріжний, С. Українська еміграція / С.Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 158.
35. Там само. – С. 266.; Українські емігранти – винахідники // Вінниц. вісті. – 1942. – 11 жовт.
36. Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини)… – Арк. 5.
37. Там само.
38. Там само. – Арк. 6.
39. Задеснянський, Р. Правда про Мосендза і його творчість: (матеріяли і деякі твори) / Р.Задеснянський. – Торонто, 1977. – С. 112.
40. Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини)... – Арк. 7.
41. Там само.
42. Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз:(спогади дружини)… – Арк. 10.
43. Завальнюк, К.В. Червоний смерч над Поділлям / К.В.Завальнюк, Т.В.Стецюк. – Вінниця, 2008. – С. 224-225.
44. Мосендзова, М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини)... – Арк. 8-9.
45. Череватенко, Л. «Безодня смерті і безодня життя спіткались на межі…»… – С. 66.
46. Неврлий, М. «Трохи Дон-Кіхот в мені є…»... – С. 21-22.
47. Череватенко, Л. «Безодня смерті і безодня життя спіткались на межі…»... – С. 67.
48. Мосендзова М. Др. Інж. Леонід Мосендз: (спогади дружини)… – Арк. 15.
49. Там само.
50. Череватенко, Л. «Безодня смерті і безодня життя спіткались на межі…»… – С. 68.
51. Там само. – С. 64.

Історизм художнього мислення Миколи Сиротюка

А.П.Віннічук

У статті подано результати дослідження творчості нашого земляка з Крижопільського району, відомого українського письменника М.Й.Сиротюка, зокрема його історичних романів, присвячених подіям національно-визвольної боротьби українського народу у добу Коліївщини, відродження Гетьманщини, а також розкриття образів козацьких ватажків та їх антиподів.

The article describes results of a study of works of our fellow countryman from Kryzhopil region, a famous Ukrainian writer M.Y. Syrotiuk, including his historical novels dedicated to events of the National-Liberation War of the Ukrainian nation in times of Koliyivshchyna, renascence of Hetmanship, and also representation of images of Cossak leaders and their antipodes.

Ключові слова: *Крижопільський район, Микола Йосипович Сиротюк, творчість, історичні романи, національно-визвольний рух, Коліївщина, Гайдамаччина.*

Історична тема віддавна посідає одне з чільних місць у вітчизняному літературному процесі як з огляду на суто кількісні виміри, так і в аспекті рівня художнього моделювання минулого засобами словесного мистецтва. Струмінь цієї проблематики в національній літературі надзвичайно потужний – від «Повісті врем'яних літ», «Історії Русів» через історичні твори Т.Шевченка, П.Куліша, В.Будзиновського, М.Старицького до сучасних романів П.Загребельного та Ю.Мушкетика.

Особливе місце належить творам про державницькі змагання нації, що супроводжували весь бездержавний період її історичного розвитку. Перебіг поворотних моментів національно-визвольних рухів був об'єктом

художніх спостережень багатьох письменників. І помітне місце з-поміж них належить Миколі Йосиповичу Сиротюку (1915-1984).

Простежимо основні етапи становлення ідеологічних та естетичних уподобань прозаїка.

Микола Йосипович Сиротюк народився 9 січня 1915 року в селі Теклівка Крижопільського району Вінницької області у селянській родині. Закінчив семирічну школу, навчався в Тульчинському технікумі політосвіти. 1941 р. закінчив історичний факультет Одеського університету, воював на фронтах Другої світової війни, що стало для нього школою життєвого досвіду, досвіду пізнання людини. Після війни М.Сиротюк учителював, працював інспектором Одеського обласного відділу освіти, виступав у пресі з оповіданнями й статтями на історичну тематику. Завершивши навчання в аспірантурі Одеського педагогічного інституту, захистив кандидатську дисертацію, а 1956 р. видав свою першу літературознавчу розвідку «Микола Трублаїні». За час роботи в Інституті літератури НАН України, на кафедрі історії української літератури Київського національного університету імені Тараса Шевченка М.Сиротюк став доктором філологічних наук, видав монографії «Українська історична проза за 40 років» (1958), «Іван Микитенко» (1959), «Український радянський історичний роман» (1962), «Зінаїда Тулуб» (1968). Науковий доробок професора прикметний глибиною аналітичних спостережень за процесом розвитку вітчизняної історичної прози, поетикальною специфікою творчості українських письменників ХХ століття. Багаторічна діяльність у царині літературної критики, здавалося б, могла цілком вичерпати інтерес М.Сиротюка до історії, якби в особі вченого не заговорив митець.

Перші оповідання М.Сиротюка з'явилися ще в 1940-х роках на сторінках альманаху «Літературна Одеса». Практично усі вони присвячувалися темі трагічного життя українського поета Павла Грабовського. 1960 р. письменник пише повість «Сестра» (про взаємини Грабовського з Надією Сигидою) й цикл оповідань, що вийшли окремою книжкою «На дорогах тернистих» (1961). Наслідком напружених дослідницьких пошуків став історико-біографічний роман-епопея про П.Грабовського «Забіліли сніги» («Серце кликало», «За мурами, за ґратами», «Пролісок», «Біль у серці», «Над Тоболом»), над яким прозаїк працював у 1970-х роках. «В особі М.Сиротюка щасливо поєднався хист науковця-літературознавця і письменника, – писав М.Логвиненко. – Він глибоко відчув і осмислив силу художнього слова, його виражальні можливості у створенні історико-біографічних творів. Авторові допомогли широкі пізнання історичного минулого народу, життя й діяльності видатних митців, що вийшли з його середовища. Письменник-історик зумів проникнути в епоху, в сутність літературних традицій, що мали благотворний вплив на духовне й естетичне формування Грабовського – поета-борця» [1, с. 6]. Зазначимо, що до кращих сторінок епопеї належать ті, які відтворюють інтимні переживання поета, пов'язані з коханою жінкою Надією Сигидою.

Та найголовнішими творами митця стали романи «Побратався сокіл» (1964), «На крутозламі» (1980), «Слава переможеним» та «На уманських високих кручах» (обидва вийшли 1983 року під спільною назвою «Великий благовіст»). Вони є своєрідним літописом національно-визвольного руху українського народу. Прикметно, що письменник не лише передає героїку гайдамацьких змагань, а й глибоко замислюється над їх причинами, зображуючи нестерпне соціальне та національне гноблення українців польською шляхтою та російськими «достойниками». У цих романах простежуємо майстерність автора у живописанні словом, творенні яскравих образів персонажів, у змалюванні колоритних картин народного побуту.

Всебічне розкриття характерів героїв, представлених на широкому тлі тогочасного суспільного життя, звернення до скарбів усної народної творчості, багатство мови – це ті риси майстерності прозаїка, що піднімали його твори до рівня помітних здобутків української романістики.

Романи М.Сиротюка «Побратався сокіл» (1964), «На уманських високих кручах» та «Слава переможеним» (1983) – трилогія, центром якої є широкомасштабне відтворення українського, польського та російського суспільно-політичного, економічного життя у переддень і під час найбільшого гайдамацького повстання, що ввійшло в історію під назвою Коліївщина. У художньому аспекті кожен із творів відносно самостійний, проте заінтегровані вони єдиним задумом. Історично спричинена необхідність звільнення українського народу з-під польсько-шляхетського й московського ярма, відродження Гетьманщини – це та основна підвалина, на якій ґрунтується ідейно-художня концепція трилогії. З одного боку, письменник послідовно провадить думку про закономірність одвічного потягу українця до вільного хліборобського життя, що було неможливим через постійні зазіхання на його землі сусідніх держав. З іншого боку, в трилогії утверджується глибоко патріотична ідея розкріпачення нації, думка про те, щоб українці нарешті стали господарями на своїй землі. Усвідомлення того, що від істинності осягнення минулого залежить майбутня доля України, спричинилося до перейнятості письменника точністю у відображенні не лише загального духу історії, а й найменших деталей лицарської минувшини. М.Сиротюк у своїх творах виступає одночасно і художником, й істориком, і моралістом.

Читаючи трилогію, простежуємо, як вона «організовувалася», постала, розгалужуючись у своїх внутрішніх концептуальних межах. У першому романі (складається з шести розділів: «Серби», «Хвиля на хвилю», «Право, де ти?», «Біля синьої води», «По містах і селах сумних та невеселих», «На вістрі меча»), скажімо, чимало місця відведено побутописанню, ознайомленню з персонажами. Тут же виформовується комплекс життєвих проблем, поліфонічних життєвих колізій, відкритість яких зумовлює характер трилогії як цілісного художнього явища (безрадісні будні посполитих, становище надвірного козацтва; життя Івана Гонти та його рішення приєднатися до коліїв і под.). У першій книжці йдеться також про виступи гайдамаків, поповнення їх рядів колишніми січовиками, побратимами з далеких Карпат – опришками, про оцінку руху польською шляхтою та ін.

У романі «На уманських високих кручах» простежуємо драматичний розвиток ліній провідних персонажів (І.Гонта, М.Залізняк, К.Сагайдак, І.Швачка, Ленарт), на арену боротьби виступають Гаркуша та Пугачов. У восьми розділах твору («Схрещені мечі», «Шваччине судочинство», «Задзвонили в усі дзвони», «Переддень штурму», «Між добром і злом», «Лицедійство за орудою Кирила Сагайдака», «Несподіванка», «Брацлавщина») помітно розширюється сама дія, адже наближається взяття гайдамаками Умані, що мало велике історичне значення. Досить важко назвати героя, на якого письменник звернув би особливу увагу. Основне для нього – відтворити широкомасштабність боротьби, її національно-визвольне спрямування. З цією метою прозаїк стисло викладає історію Гайдамаччини (загін Івана Подоляка), устами рядових бійців заперечує вигадки ворогів про їхню кровожерливість, детально описує тактичні дії коліїв на підступах до Умані. Прикметно, що здобувши місто, повстанці назвали себе Військом Запорізьким низовим, виявили спроможність бути господарями, будівниками нового життя. Кульмінаційний момент цієї частини – підступна зрада російських «ахвіцерів», розв'язка – поразка Коліївщини й масові арешти її учасників.

В основі третього роману (розділи: «Росішки», «Думки-згадки», «Берег правий, берег лівий. Січ», «Не вмирає душа наша») – події, що відбувалися після придушення повстання, коли національне гноблення українського народу посутньо зросло. Героїня твору Мотря Кучер розповідає: «Ох, Боже наш, … чи бачиш ти, що робиться на нашій землі? Спершу одні обчухрали, а вчора ввечері налетіли другі. Не маючи чим попастися, доїхали кінця. Куток спопелили, церкву сплюндрували, плебанію розвалили, останню скотину загарбали, чоловіків порубали, а живих погнали – гайдамаки. А єврей Сруль Коган, який тепер у хаті Гонти відкрив шинок, безпардонно заявляє, що віднині ключі від церкви будуть у нього, тому всі обряди відправлятимуться за плату.» [3, с. 328].

Закінчується трилогія епілогом, що має назву «Зібралися всі бурлаки». М.Сиротюк показує, що «загребущим сусідам» не вдалося викорінити козацько-гайдамацькі традиції. Невдовзі після придушення Коліївщини почалося формування нового повстанського загону на чолі з Кирилом Сагайдаком. Фізично дужий і мужній, витривалий і жартівливий, улюбленець гайдамаків висуває сміливі плани протистояння загарбникам і втілює їх у життя. Життєстверджуючий мотив звучить й у фіналі твору: «Гайдамаки рушили назустріч молодому й весело усміхненому сонцю.» [3, с. 508].

Над романом «На крутозламі» (1980) М.Сиротюк почав працювати значно пізніше, ніж над багатьма іншими творами. Одначе за відтвореними подіями (перші гайдамацькі заворушення у XVIII ст., російсько-турецька війна 1735-1739 рр.) він є органічним початком епічного циклу письменника про гайдамацькі рухи. Попри дещо спрощену сюжетну канву, уповільнений розвиток подій, відсутність своєрідних характерів, помітним є тяжіння прозаїка до психологічного вмотивування вчинків Сави Чалого – відважного ватажка гайдамаків, який, зрадивши товариство, перейшов на службу до поляків. Чалий М.Сиротюка (і це помітно відрізняє його версію від інших) практично зовсім позбавлений позитивних рис.

Причини приходу Чалого до гайдамаків не знаходять у романі достатнього художнього обґрунтування. Дізнаємося лише, що, очоливши повстанський загін, він швидко здобув славу й визнання, про які мріяв. Сава-гайдамака добре усвідомлює всю складність тогочасної суспільно-політичної ситуації, проте не відстоює інтереси жодної з конфліктуючих сторін.

Його гасло – «куй залізо, доки гаряче, йди вихором, бий, пали, хапай. І бенкетуй…» [4, с. 55]. Очевидно, саме тому він із легкістю пристає на пропозицію Потоцького стати сотником його надвірної міліції, як належне сприймає присвоєння звання полковника.

У підходах М.Сиротюка до зображення центрального персонажа не важко помітити звернення до класичної традиції, зосібна, трагедії М.Костомарова «Сава Чалий». Обидва письменники показують героя у важкий час, на крутозламі історії, коли весь український народ став на боротьбу проти національного уярмлення. Як і М.Костомаров, М.Сиротюк тяжів до відтворення внутрішньопсихологічних суперечностей особистості, до людинознавчих первнів у художньому осягненні переломних історичних подій. Отримавши у подарунок від поляків села Рубань і Степашки, Чалий у романі стає звичайним визискувачем рідного народу. «Поневолив нас, більшу і кращу половину городів та садків одбатував собі, півроку харчували надвірняків, рубали ліс, робили ясла, жолоби, мурували груби, а він не почастував і не подякував. Жінки та дівчата й зараз порають на кухні задарма.» [4, с. 408]. Промовистою є така деталь: на пальці зрадника «кривавиться» перстень з масивним рубіном.

Оригінальною в романі М.Сиротюка є й художня версія покарання Чалого за відступництво. До Чорного лісу – гайдамацької Січі – приходить хворий, знесилений Карпо Чалий. Він не може власноруч звершити суд над сином, а тому просить Голого та Кравчину скарати «недолюдка». Останнє бажання всіма шановного запорозького отамана гайдамаки й виконують. Символічно, що зарубавши Саву шаблею його батька, Голий ламає її: зрадою ця зброя «збезчещена», а тому не може більше слугувати в обороні України.

Чи не найдетальніше з поляків автор зображує поручика Ленарта – пристосуванця, якому подобається і пасує ця роль. Його мета – придбати маєток і одружитися з багатою панночкою, а улюблене заняття – розповіді небилиць про своє геройство в боротьбі з гайдамаками. Тим часом у романі «На уманських високих кручах» бачимо, як поручик, переодягнувшись посполитим, тікає з Умані. Ленарт – жорстокий, хижий, підступний ворог. Коли колії атакували Умань, він наказав підпалити десяток селянських хат, щоб освітити ділянку біля Осташівки; саме він із садистським задоволенням знімає пасма шкіри зі спини Гонти. За версією автора, поручик був скараний Гнатом Голим уже після придушення Коліївщини.

На загал же, романам М.Сиротюка притаманна помірність щодо насиченості особами й подіями – як

історичними, так і вигаданими. Тим часом письменнику вдається переконливо відтворити історичну ситуацію описуваних подій, художньо «обробити» факти та явища, зафіксовані документально. Тому основними ознаками, що характеризують історичну прозу М.Сиротюка, є поєднання документальності та ліризму, пильна увага до відтворення побутового тла й поглиблений інтерес до соціальних, національних, політичних проблем. Зміст романів свідчить про глибоке знання прозаїком історичного матеріалу, його вміння проникати у світ суспільних, міжособистісних взаємин, у сферу «дражливої» національної проблематики тощо.

М.Сиротюк обрав загальнолюдський погляд на героїчну минувшину, виступив послідовним шанувальником реалістичного письма, динамічних і життєво конкретних сюжетів. Відтак, нині, коли здіймається нова хвиля відродження духовності української нації, мусимо віддати належне цьому самобутньому митцеві, який поєднав класичну вітчизняну прозу з новітньою.

Джерела

1. **Логвиненко, М.** Учений і письменник / М.Логвиненко // Сиротюк, М. Твори: у 2 т. – Т. 1. Забіліли сніги: роман / М.Сиротюк. – К., 1984. – С. 5-13.
2. **Сиротюк, М.** Великий благовіст: роман: у 2 кн. / М.Сиротюк. – К., 1983. – С. 509.
3. **Його ж.** На крутозламі: роман // Твори: у 2 т. / М.Сиротюк. – К., 1984. – Т. 2. – С. 526.
4. **Його ж.** Побратався сокіл: роман / М.Сиротюк. – К., 1965. – С. 338.

Синестетичність кольоропису в поезії Володимира Забаштанського

В.П.Крупка

У статті висвітлено особливості кольорової семантики у поезіях нашого земляка, лауреата Шевченківської премії Володимира Забаштанського.

The article covers peculiarities of colour semantics in poems of our fellow countryman, a laureate of Shevchenko National Prize Volodymyr Zabashtansky.

Ключові слова: *Володимир Забаштанський, творчість, поезія, кольорова семантика, образний світ, візуалізація, кольоропис.*

Домінантні предметно-візуальні орієнтації людини, позбавленої зору, дозволяють здійснити інтерпретацію тих зорових образів та асоціативних потоків у поезії, які становлять ядро картини світу через інші психологічно обумовлені органи сприйняття. Тому можемо говорити про синестетичність творчості Володимира Забаштанського – самобутнього українського поета 60-90-х років ХХ ст., народженого славним подільським краєм. Михайло Кагарлицький відзначав, що «позбавлений зорово бачити й споглядати предмети, весь довколишній світ у постійному русі, оновленні, поет, однак, не втрачає глибокого і якоюсь мірою спонтанного зв'язку з живою природою, отого "внутрішнього зору", як у Людвіга ван Бетховена та Бедржіха Сметани, "внутрішнього зору", що дозволив їм у період цілковитої глухоти створювати шедеври... Потаємна здатність Забаштанського бачити просто-таки вражає: він бачить своїх друзів наяву і в сновидіннях, бачить безпоминально і впізнає їх за тільки йому відомими прикметами (голос тут відіграє принаймні фізичну, другорядну роль), майже безпоминально відрізняє друзів справжніх від фальшивих. Одне слово, він усе бачить і чує, усе помічає і карбує в напрочуд розвиненій, я б сказав, – феноменальній пам'яті, здатній за один-два прослуховування цитувати цілі уривки прозового твору, поезії й цілі цикли, що особливо його схвилювали. Оця внутрішня здатність "бачити", як у Бетховена і Сметани, "чути", у поєднанні з віртуозно витаруваною пам'яттю допомагає Забаштанському повноцінно жити й творити високохудожні поезії, стати потрібним людям, нашій літературі» [14, с. 455].

За визначенням К.Платонова, «синестезія – сенсорне психічне явище, коли подразник, специфічний для одного аналізатора, викликає відчуття, властиві іншому» [16, с. 130]. А.Р.Лурія інтерпретує синестезію як «інтермодальне відчуття, що посідає певне місце між конкретними видами чутливості» [15, с. 134]. Американський дослідник Р.Цитовик, автор фундаментальної праці про синестезію, визначає її як «ненавмисний фізичний досвід міжчуттєвої асоціації. При цьому феноменологію явища треба відрізняти від метафор, літературних тропів, звукової символіки та зумисних артистичних фантазій» [17, с. 21].

Використання різних вражень у співвідношенні з літературою дозволяє «озвучити» та «живописати» текст, пробудити в реципієнтів повноцінний спектр почуттів і асоціацій. Так, В.Ванслов зазначав, що можна «чути» живопис і «бачити» музику [1, с. 76]. У кожному виді мистецтва сукупність притаманних йому синестезій утворює свою цілісність, системно відповідну модальним ознакам виду і системності фікційного світу. Цілісну картину світу можуть викликати й синтетичні види мистецтва – кіно, театр. Поряд із тим використання творів

мистецтва при аналізі літературних текстів може мати й інший функціональний аспект – розвиток почуттів і емоційної сфери.

Талановитий поет сам бачить, осягає в звуках, барвах, картинах культурний універсум художнього твору, і реципієнт може сприймати художній текст із використанням усіх механізмів синестезії, одним з яких є виникнення в свідомості послідовності асоціацій, пов'язаних між собою спільними ланками.

Людська чутливість цілісна та єдина, але всі прояви чутливості неможливі поза існуванням сенсорики, і вони містять цей рівень чутливості в концентрованому вигляді, та не вичерпуються ним. Тому сутність поняття «міжчуттєвий зв'язок» (синестезія), її функцій у мистецтві полягає у взаємодіях в полісенсорній системі чуттєвого відображення, що виникає за принципом асоціації, переважно асоціації за суміжністю та асоціації за схожістю.

Синестезія як істотна властивість художнього мислення В.Забаштанського сприяє виконанню компенсаторних функцій із опосередкованого відшкодування неповноти присвоєння родової сутності людини – конкретно, в сфері самої чутливості. На такі особливості внутрішнього світу поета вказує його дружина: «Якось до нас прийшла одна жінка, він [В.Забаштанський], за звичкою, злегка притис її до себе, обмінялися кількома словами. Коли жінка пішла, він сказав: "А тепер слухай, що розповім тобі про гостю". І він описав її краще, ніж хтось зрячий» [2, с. 7]. Синестезія сприяє функціонуванню найважливіших якостей поетичних текстів В.Забаштанського, зокрема, художності поетичного твору, що полягає в тому, що за зовнішнім текстовим образом в поетичному мовленні завжди криється глибинний внутрішній сенс. Структура поетичного тексту умовна, відносна через надмірну активність суб'єктивного начала, тому в поетичному тексті вплив на почуття реципієнта відбувається значно активніше, ніж в епосі, в ньому відчутно концентрованіші коди змістів.

У художньому аспекті візуалізації образного світу В.Забаштанського кольоропис має майже феноменальне значення як із позицій його розвитку, так і у функціональному плані. Один із найбільш частих та образотворчо значущих кольорів у палітрі барв поета – синій, що має переважно романтично-сумне емотивне наповнення, або ж занурює реципієнта у світ природи: сині скелі, світанок синій – «Мати» [4, с. 17], «І скрипить скорботно синій сніг» («Хтось помер, вінки несуть із хвої» [4, с. 19]); «сині сніжинки на скреслій ріці» («Каменярик» [9, с. 12]). У формуванні поетичного хронотопу колір виявляється одним із визначальних чинників: тайга – «Де крізь тишу глуху понад сосни у синь / Циркулярки пускають дзвінку волосінь» («Снага слова» [3, с. 39]); новобудови – «Будинки, кріплені його деталями, / Шибками синіми вдивляються в віки» («Хлопець» [3, с. 67]); залізниця Перемоги – «Поштовики у синьо-голубому / Прощально їй гукали на весь світ» («Перемога» [7, с. 15]).

Гра барв у тропах часом може набувати несподіваної інтерпретації. Так, віршована історія кохання в поезії «Цілунок» резюмується через образ казкового птаха щастя з відповідним забарвленням пір'я: «А він в чужім садку через дірки / Збирав для неї у кашкет сливки, / Немов яєчка синьої жар-птиці» [3, с. 92]. У цілком публіцистичному вірші «Синівська балада» синій ліризує настроєву палітру твору: «Шторою із синього сатину / Заслоняє вечір далину» [7, с. 48]. Повтор кольору, виражений різними частинами мови («Літо голубе було і тепле <…> Голубіла тиша над землею» («Ромен» [7, с. 66]) поглиблює настроєве тло. Колір набуває додаткових значень лише в нових поезіях, опублікованих у збірці «Свічечкою слова», і може реципіюватися навіть в іронічному сенсі: «Любові голубі дощі / З трибуни ллються без упину» (із циклу «Всім потрохи і собі» [12, с. 58]).

В.Забаштанський не зловживає червоною барвою як об'єктом радянської міфологізації, він переважно використовує два значення цього кольору: кров (проте сам поет руйнує стереотипи: «Треба вміти визначить рубіж, / Де не все червоне – колір крові», «З чорного туману містики» [4, с. 39]) і прапор («Ми з волі коваля, з його наказу / Червоний прапор зводили завжди», «Прапор» [13, с. 45]).

Особливо часто В.Забаштанський як максималіст в аксіологічному аспекті художньо задіює дихотомію білий – чорний, в метафоричному аспекті вона графічно точна:

Ти в мене такою мусиш бути,
Як троянда біла після злив,
Щоб згорівши в праці чорним буднем,
Я тебе Вкраїні перелив («Віра» [11, с. 41]).

Видається, що позбавленому зору поетові ці кольори увиразнюють сприйняття світу, що він сам неодноразово підкреслює: «Коло хати, кажуть, білі вишні, / Білі, доле, як у мене сни» («Печія» [3, с. 55]). Білий переважно набуває значення світлої печалі, що підкреслюється зорово-слуховою синестезією: «Я ночами слухаю, як білий місяць / Котить на баяні хвиль свій білий сум» («Паля» [3, с. 98]). Натомість чорний виражає похмурість, відчай, також виступає образом ночі: «Надія в серці, не настільки давня, / Що мохом чорним поросла журби» («Надія» [3, с. 93]); «Та й ніч не раз від чорної снаги / У серце мітила холодним дулом» («Коли» [3, с. 96]); «Раптом голос в мертвім безгомінні / З чорного бездоння пустоти» («Сон» [7, с. 41]). Чорний має ще одне символічне значення, він є метафоричним епітетом до негативних емоцій і почуттів: «Підсвітить лукавство чорних душ» (із циклу «Всім потрохи і собі» [12, с. 59]); «Нехай косує чорним оком страх» («Пиши» [12, с. 210]).

Увесь вірш іноді будується на кольоропису, тоді функціональні аспекти барви підсилюються. На поєднанні синього та блакитного ґрунтується поезія «Банти голубі», трепетно емоційний твір – небо синє, сині вікна, а наскрізний образ – «Юної красуні банти голубі» [4, с. 48]. Червоний колір є наскрізним епітетом у вірші «Червона жалоба (Пам'яті Віталія Примакова)» [4, с. 7]), де червоніють зорі, гвоздики, калина. На білому постає тонко нюансований «Перший сніг», його вишукана мелодика: «В цю магічну, в цю музичну білизну <…> Не стоптать, не знівечить білінь іскристу» [4, с. 44].

Парадоксально, але чим довше В.Забаштанський залишається невидющим, тим відчутніше збагачується кольоропис, монохромність змінюється спочатку двокомпонентним поєднанням кольорів, згодом – яскравістю або чорно-сірою графічністю, різнобарв'ям. Спочатку виникає поєднання двох кольорів (часом із відтінками), головним чином у пейзажі, з емоційною конкретикою: позитивною – «Десь квітом усміхатиметься луг…/ Зелено-біле, з золотим накрапом» («Сонячні пісні» [3, с. 107]), нейтральною – «Як чорний дим за вибухами колом / Так високо здіймається в блакить» («Кар'єри» [8, с. 19]) або негативною – «Та я не боявся ні грому, ні тучі, / Ні синьої далі, ні сивого зла» («Завжди зі мною» [7, с. 8]).

Ефектність відтінення емоційного підтексту кольоропису оприявнена в поезії «З вікна душі». Прикрі спогади війни актуалізовано через похмурі чорний та сірий, далі кольори більше передано описово – обличчя дітей бліді (білий), проте рум'янці (червоний) зацвіли від радості, строкаті барви рядків доводять почуттєвий лад поезії до піднесеності і, зрештою, синьоока школа (цілком побутовий факт – школа засклена новими шибками – перетворюється на настроєво моделюючу персоніфікацію) завершує формування позитивного налаштування ліричного героя:

На руїнах чорних сиві димарі
Бовваніли, мов жахні химери <…>
Вперше на блідих обличчях дітлашні
Зацвіли від галстуків рум'янці. <…>
Глянь, як барвами строкатіють рядки,
Позвисавши в доли рушниками. <…>
Синьоока школа згадує курну,
Коридор – як вулиця завдовжки [7, с. 29].

Кольорові епітети, як було зазначено, часто зустрічаються в пейзажній лірриці, де можуть бути й елементом тропів, зокрема, порівнянь: «Повзе трава по чорнім схилі, / Немов зелені мураші» («Весна береться вже на силі…» [7, с. 83]). Інтер'єр є не менш важливим компонентом структури твору, через його опис передано настрій обдарованого робітника, який реалізує свою майстерність у тому, щоб надати житлу радісності: «Одягну квартиру в сукню білу, / Пояском зеленим вперезу, / Пов'яжу косинку зголубілу» («Художник» [7, с. 70]). Поет досить помірковано, з великим духовним піднесенням вписує в текст символічні кольори національного прапору: «За блакить твого вічного неба / І за ниву твою золоту» («Молитва» [10, с. 3]). Декларативність подібних поетичних рядків нівелюється їх щирістю. У поезії «Едем» чи не найвиразніше виписана кольорова картина гармонійного світу, переважає радісно-урочистий золотий колір, ліричний герой вписаний у світ природи. Подібно до текстів В.Свідзинського та М.Вінграновського (з поезії останнього взято епіграф), настрій твору елегійно оптимістичний: «Цвітуть про мене картоплі отим / рожево-синім словом на півсвіту» [10, с. 51].

Підкреслена візуальність образності в поезіях, спираючись на художньо-психологічне явище синестезії, реалізоване в кольоропису, формує індивідуально-авторську неповторність, оригінальність Володимира Забаштанського. Це одна із тих складових творчого обдарування митця слова, що й визначає його місце в історико-літературному процесі доби.

Джерела

1. Ванслов, В. Изобразительное искусство и музыка / В.Ванслов. – Л., 1983. – 233 с.

2. Забаштанська, О. «Я була його очима, руками і музою» / О.Забаштанська // Літ. Україна. – 2004. – 12 лют. – С. 7.

3. Забаштанський, В.О. Вага слова: поезії / В.О.Забаштанський. – К., 1980. – 110 с.

4. Його ж. Віра в людину: поезії / В.Забаштанський. – К., 1971. – 71 с.

5. Забаштанський, В. Все життя беремо уроки поезії / В.Забаштанський; розмову вів І.Дзюба // Дніпро. – 1989. – № 1. – С. 52-65.

6. Його ж. «Є загадка любові, і є загадка таланту» / В.Забаштанський // Робітн. газ. – 1992. – 19 груд. – С.4.

7. Його ж. Жага життя: поезії / В.Забаштанський; передм. Д.Павличка. – К., 1987. – 86 с.

8. Його ж. Запах далини: поезії / В.Забаштанський. – К., 1982. – 171 с.

9. Його ж. Моя вузькоколійка: поезії / В.Забаштанський; вступ. ст. А.М'ястківського. – К., 1973. – 87 с.

10. Його ж. Найкревніша рідня: поезії / В.Забаштанський. – К., 1999. – 93 с. – (Сер. «Сучас. укр. л-ра»).

11. Його ж. Наказ каменярів: [лірика] / В.Забаштанський. – К., 1967. – 55 с.

12. Його ж. Свічечкою слова: вірші та балади / В.Забаштанський. – Жмеринка, 2000. – 448 с.

13. Його ж. Сині скелі: поезії / В.Забаштанський; передм. П.Воронька. – К., 1978. – 186 с.

14. Кагарлицький, М. Мужній співає мужність / М.Кагарлицький // Наодинці з совістю: збірка / М.Кагарлицький. – К., 1988. – С. 450-486.

15. Лурия, А. Р. Лекции по общей психологии / А.Р.Лурия. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с.

16. Платонов, К.И. Краткий словарь психологических понятий / К.И.Платонов. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.

17. Cytowic, R. Synesthesia: A Union of the Senses. 2-ed / R. Cytowic. – MIT Press, 2002.

Петро Ілліч Чайковський як культурний і краєзнавчий феномен Вінниччини

Л.О.Кадочнікова

У статті показано актуальність краєзнавчих досліджень творчих пошуків П.І.Чайковського, пов'язаних з його перебуванням в Україні. Листування з баронесою Н.Ф. фон Мекк розкриває багатство духовного життя композитора.

The article shows actuality of an ethnographical research of P. I. Tchaikovsky's creative endeavor connected with his stay in Ukraine. His correspondence with a baroness N. F. von Meck shows richness of a composer's spiritual life.

Ключові слова: *Вінниччина, Браїлів, Петро Ілліч Чайковський, Надія Філаретівна фон Мекк, краєзнавчі дослідження, музичні фестивалі.*

Зміст музики Петра Іллича Чайковського (1840-1893) універсальний. Він охоплює образи життя і смерті, любові, природи, дитинства, навколишнього побуту, в ній по-новому розкриваються твори російської та світової літератури. У творчості Чайковського представлені майже всі музичні жанри. Тема України в його спадщині постає однією з провідних. Безперечно, у музиці П.Чайковського українські наспіви, сюжетні мотиви, музичні образи набувають нового, яскравого життя, надаючи найважливіших стильових ознак творчості композитора загалом.

Музика П.І.Чайковського завжди в резонансі подій. Ми в цьому році святкуємо 200-річчя перемоги у війні 1812 р., згадуючи історичні події 1812 р., які відбувалися і на Подільських землях. 7 листопада 1880 р. П.І.Чайковський завершив роботу над «Урочистою увертюрою-1812», яку склав з нагоди освячення Храму Христа Спасителя. Храм був побудований у пам'ять про перемогу Росії у Вітчизняній війні 1812 р. Чайковський писав увертюру на Україні, де мав можливість відчути атмосферу тих подій. Тут були ще живі спогади про героїв війни: Дениса Давидова, генералів Раєвського, Волконського. При оркестровці Чайковським були використані залпи старовинних гармат.

Коріння Петра Іллича Чайковського веде також до України. Відомо, що прадід композитора, Федір Опанасович Чайка, був козаком Омельницької сотні Миргородського Малоросійського полку, прадід по материнській лінії, Михайло Іванович Попов, та дід композитора по лінії батька, Петро Федорович, навчалися у Київській академії.

Чайковський осягав дух України не за книжками, а в безпосередньому спілкуванні. Композитор відгукнувся на запрошення багатої меценатки Надії Філаретівни фон Мекк приїхати до Браїлова. Візит залишив у нього незабутні враження. Гарний палац, розкішний парк і озера з лебедями. Усі дрібниці побуту були продумані, керуючий і прислуга заздалегідь проінформували про звички і смаки композитора. Обстановка налаштовувала до творчості. Тут була створена перша оркестрова сюїта, опера «Орлеанська діва», п'єси для скрипки, 7 романсів, зокрема, «Серед шумного балу» і «То було ранньою весною», серенада «Дон Жуан» та ін. Тут вперше зустрілися два композитори – Петро Ілліч Чайковський і молодий тоді Клод Дебюссі.

Вперше П.І.Чайковський приїжджав до Браїлова у 1878 р., останній раз – у 1880 р. На околиці Браїлова, у мальовничій місцевості є скеля, де любив відпочивати і писати свої твори видатний композитор. У народі вона відома під назвою «Скеля Чайковського».

Саме під враженням побаченого в Україні народжувалося багато творів П.І.Чайковського. Йдеться, по-перше, про твори власне української тематики, сповнені українських музичних інтонацій: опери «Коваль Вакула» («Черевички»), «Мазепа», квартети №1, №2, №3; Перший фортепіанний концерт, Друга і Третя симфонії; по-друге, – про твори, написані в Україні: опери «Євгеній Онєгін», «Опричник», балет «Лебедине озеро», оркестрові твори «Італійське каприччіо», «Ромео та Джульєтта», урочиста увертюра «1812 рік», «Спогади про Флоренцію», «Всеношна», романси, третя оркестрова сюїта, сюїта з балету «Лускунчик» та інші.

У Києві Петро Ілліч часто відвідує церкви. Спів у Києво-Печерській Лаврі Чайковський знайшов самобутнім, оригінальним і величним: «Співають на свій древній лад, з дотриманням тисячолітніх традицій». Відвідуючи богослужіння у численних православних храмах, Чайковський з гіркотою зазначав співочу модернізацію. Претензія на концертність – ось що було неприйнятним для композитора під час богослужінь. Петро Ілліч закликав повернутися до «сивої давнини», до стародавнього знаменного розспіву, високо оцінюючи його і в музичному, і в церковному відношенні. З написаних П.І.Чайковським церковних творів найбільш відома його Літургія святителя Іоанна Златоуста.

Про релігійність Чайковського свідчать і рядки з його листів (листування 1876-1890 з Надією Філаретівною фон Мекк), його щоденникові записи: добове богослужбове коло, великі і рядові свята в Росії і за кордоном, церковні пости. Йому затишно в храмі, спів викликає сльози (на фальш засмучується), спілкується з кліром.

У Браїлові П.І.Чайковський мав нагоду відвідувати богослужіння в Троїцькому монастирі. Відвідування храму для нього, як і для безлічі російських людей, – і частина побуту, і духовний стрижень. «В душу мою всё

больше и больше проникает свет веры. Ежечасно и ежеминутно благодарю Бога за то, что Он мне дал веру в Него… Я часто со слезами молюсь Ему (где Он, кто Он – я не знаю, но я знаю, что Он есть) и прошу Его простить и вразумить меня. А главное – мне сладко говорить ему: "Господи, да будет воля Твоя, ибо я знаю, что воля его святая"», – пише Чайковський у листі до Надії Філаретівни [2].

У музиці Чайковського знайшли втілення глибокі процеси духовного життя: сумнів, відчай і порив до ідеалу. Але не завжди погляди Петра Ілліча та Надії Філаретівни співпадали. Чайковський не сприймає модерністичних релігійних вчень, якими захопилася баронеса фон Мекк. Звертаючись до неї, він пише: «Для меня ясно одно: Вы оторвались от Церкви и догматических верований. Вы составили себе самостоятельный катехизис религиозно-философический. Ваша собственная религия не приносит Вам того полного душевного мира, которым обладают люди, нашедшие в религии готовые ответы на всё, что так мучит и терзает мыслящего и тонко чувствующего человека» [2].

Роздуми, які ми бачимо в листах Чайковського до Надії Філаретівни фон Мекк не сумісні з плітками щодо особистого життя композитора, які навіть потрапили до місцевого відеофільму «Сім чудес Вінниччини». Для людини такого масштабу і, як би зараз сказали, «напруженого робочого графіку» просто немислимо було те, що зараз розуміють під особистим життям. Нагадаємо, що Чайковському, крім музичних творів, належать літературні роботи, вірші, лібрето деяких його опер. Петро Ілліч знаний також як критик (вперше виступив у пресі 1868 року, співпрацював із газетами, виявив глибоку проникливість в оцінках музичних явищ, історизм мислення (це знайшло відображення і в листуванні Чайковського).

Відомий диригент Олександр Гаук говорив, що Чайковського не можна грати у сентиментальній манері, що найстрашнішою зрадою є інтерпретація його музики як приємно-витонченої і жіночної, що його музика не має нічого спільного з псевдо сентиментальністю; драматизм і загострене почуття хвилювання – ось чого треба домагатися при виконанні Чайковського.

У Вінниці проходять щорічні міжнародні музичні фестивалі П.Чайковського та Н.Ф. фон Мекк. Творчий внесок Видатного композитора у світову скарбницю, його напружена всебічна праця, спорідненість з українською духовною традицією постають чинниками, які спонукають вінницьких науковців для проведення подальших краєзнавчих досліджень з метою остаточного припинення розповсюдження наклепів на майстра та гідного вшанування його видатної особистості.

Джерела

1. Спадщина П.І.Чайковського на шляху у XXI століття // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: зб. наук. пр. – Х., 2004. – Вип. 14.

2. Чайковский, П.И. Переписка с Н.Ф. фон Мекк / П.И.Чайковский: в 3 т. – М.; Л: Academia, 1934. – Т. I: 1876-1878. – С. 340-345.

3. Побережна, Г.Ю. П.І.Чайковський: діалектика особистості і стилю / Г.Ю.Побережна: автореф. дис… д-ра мистецтв. – К., 1999.– 32 с.

4. Воронцова, И. Благодарю Бога за то, что он дал мне веру в Него / И.Воронцова // Рус. дом. – № 11. – 2010.– С. 46-47.

Хранителі творчої спадщини Степана Руданського: віднайдене

О.А.Юрчишина

У статті розповідається про нові знахідки у родинному архіві нащадків С.Руданського, Олексія і Миколи Боржковських, зокрема листа одного з видавців творчої спадщини А.Лотоцького до родича письменника, священика С.Комарницького.

The article presents new findings in a family archive of progeny of S. Rudansky, Oleksii and Mykola Borzhkovsky, including a letter of one of the publishers of the writings of A. Lototsky to a writer's relative, the priest S. Komarnytsky.

Ключові слова: *Степан Руданський, дослідження, творча спадщина, видання творів, видавці творів, рукописна спадщина.*

За життя Степан Руданський (25 грудня 1833 (6 січня 1834), село Хомутинці, нині Калинівського району Вінницької області – 21 квітня (3 травня) 1873, Ялта) зміг видрукувати зі свого вагомого поетичного доробку лише невелику дещицю. Після його смерті доля величезної частини рукописів була невідомою. «Пірвалось цінне намисто, і порозсипувались дорогі жемчуги.., покотились геть далеко, так що годі їх… зібрати», – писав про долю творчої спадщини поета історик української літератури Омелян Огоновський. Збирачі дорогоцінних поетових

перлин Олена Пчілка, Василь Лукич, Іван Франко, Агатангел Кримський, Михайло Комаров та ще багато інших наполегливо їх відшуковували і присвятили значну частину свого життя справі видання поетової спадщини, звертаючись до родичів, друзів, знайомих лікаря й поета – хранителів безцінної поетової спадщини.

Лише 2010 р. у родинному архіві нащадків Степана Руданського, Олексія і Миколи Боржковських (рід іде по лінії поетової сестри Ольги), вдалося розшукати лист одного з видавців творчої спадщини С.Руданського Олександра Лотоцького до священика Стефана Комарницького. Ось текст цього листа, написаного 27 травня 1901 р. у Петербурзі на папері з портретом Тараса Шевченка:

«Многоуважаемый о. Стефан.

Я желал бы издать некоторую часть сочинений покойного поэта, родственника Вашей супруги, С.В.Руданского. И решаюсь посему обратиться к Вам с покорнейшей просьбою. Будьте добры, сообщите мне, не препятствуете ли Вы и супруга Ваша в качестве наследников этому изданию. Был бы Вам весьма благодарен, если бы Вы сообщили мне адреса и других родственников покойного поэта, чтобы я мог у них испросить согласие, так как без этого не хочу браться за дело. Издание выгод материальных не представляет, и берусь я за него исключительно лишь из любви к родной поэзии, поэтому и вознаграждения я Вам предложить не могу за право издания, – разве могу лишь предоставить Вам некоторое количество экземпляров книги. Быть может, есть у Вас какие-либо рукописи покойного – я Вам был бы весьма благодарен, если бы Вы разрешили мне снять с них копию.

Во всяком случае, я уверен, что Вы не оставите меня уведомлением в возможно непродолжительном времени по поводу моей просьбы.

Прошу принять уверения в совершенном уважении Вашего покорного слуги.

А.Лотоцкий.

1901.V.27.

Адрес: СПбург, Набережная Мойки, 76.

Александру Игнатьевичу Лотоцкому.

О. Александр Руданский (из с. Чукова) любезно дал свое согласие на издание». Нащадок шанованих священицьких родин Поділля Олександр Гнатович Лотоцький (1870-1939), український громадський і державний діяч, науковець, педагог, видавець, літератор, народився у селі Бронниця, нині Могилів-Подільського району, у сім'ї православного священика Гната Лотоцького, який навчався разом зі Степаном Руданським, мешкав у селі Білоусівка, нині Тульчинського району, на Вінниччині. Навчався у Шаргородській духовній повітовій школі, Брацлавській повітовій школі. Після закінчення Подільської духовної семінарії приїхав у Білоусівку, де його батько посідав парафію, працював у сільській парафіяльній школі й готувався до вступу до Київської духовної академії. Петербурзький період життєвого шляху О.Лотоцького (1870-1939) був позначений різнобічною громадською й видавничою діяльністю: активно сприяв виданню книжок і часописів для поширення українського друкованого слова. Цікавою є розвідка О.Лотоцького, присвячена літературній спадщині С.Руданського.

Стефан Васильович Комарницький, священик, протоієрей, був на парафіях у селах Хомутинці, Малі Кутища Вінницького, селі Довжок Ямпільського повітів, голова опікунської ради в селах Малі та Великі Кутища (нині Калинівського району на Вінниччині). Одружений із сестрою С.Руданського Ольгою. Олексій Боржковський, нащадок старовинних родів Руданських та Комарницьких, підполковник медичної служби у відставці, як безцінну реліквію зберігає запрошення на весілля племінниці Степана Руданського Софії Комарницької з Василем Боржковським, яке відбулось у листопаді 1897 р. у с. Малі Кутища. Стефан Комарницький приїздив у Ялту на похорони Степана Васильовича. Вивіз на Вінниччину чималу частину його бібліотеки. Невтомний збирач і хранитель творчої спадщини С.Руданського, з 1876 р. і до кінця життя мешкав у с. Малі Кутища, де його поховали поряд із дружиною на майдані біля церкви. Селяни шанували священика, пристрасного проповідника, добру й просту людину. У 30-х рр. минулого століття Димитрівську церкву в Малих Кутищах, пам’ятку дерев’яного зодчества, датовану 1778 роком, сільські активісти розібрали на будівельні матеріали. Від неї нічого не залишилось, окрім пам’яті – хранительки історії. У хаті священика в часи більшовицького режиму були дитячі ясла, згодом – клуб, пізніше утримували колгоспних телят. Мешканка Малих Кутищ Ксенія Штейна, 1906 р. н., розповідала: «На схилку літ Комарницький ходив не піднімаючи ніг, тягнув їх. На перший тиждень посту захворів і зліг. Більшовики, увійшовши до хати, грали й заставляли батюшку танцювати» .

2007 року з допомогою людей поважного віку села Олексій Боржковський та автор цих рядків розшукали могили Стефана та Ольги Комарницьких. 2008 р. Олексій Боржковський власним коштом виготовив дві пам’ятні гранітні дошки з портретами родичів і встановив їх на могилах у Малих Кутищах.

Олександр Андрійович Руданський (близько 1848-1921 рр.), якого згадано в листі, благочинний священик с. Чуків Брацлавського повіту, двоюрідний брат Степана Руданського, хранитель творчої спадщини поета. У 90-ті рр. XIX ст. він створив у Чукові один із найкращих церковних хорів на Поділлі. Етнограф, дійсний член Подільського Єпархіального історико-статистичного Комітету, член Подільського церковного історико-археологічного товариства, він був також на парафії у с. Вовчок-Немирівський Брацлавського повіту, служив протоієреєм Георгіївської церкви у Могилеві-Подільському. 1870 р. одержав срібну медаль від «Географического общества» за добірку українських пісень із Поділля. Листувався зі Львом Толстим.

Подвижницька діяльність дослідників, хранителів, видавців безцінної спадщини Степана Руданського не

пропала марно. 1880 р. Олена Пчілка видала у Києві першу невеличку збірку «Співомовки». Найповніше видання творів поета у семи томах (перше – у 1895-1903 рр., друге – 1910 р.) вийшло завдяки зусиллям Василя Лукича, Івана Франка, Агатангела Кримського, Михайла Комарова. Цікавий матеріал для характеристики творчої біографії поета зібрали А.Кримський, М.Левченко, В.Герасименко, І.Пільгук, П.Колесник, Ю.Цеков, О.Януш та інші. Виконуючи заповіт свого батька, Олексій Боржковський, нащадок поета, уже багато років досліджує історію родоводу, популяризує творчість свого пращура. 2011 р. його невсипуща діяльність була відзначена літературно-мистецькою премією імені Степана Руданського.

Рукописна спадщина Степана Руданського зберігається у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського та Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України і ще до кінця не вивчена. Сподіваємося, що Степан Руданський як провідник українського слова в коло розвинених світових літератур, який здавна користувався народною любов'ю, який продовжує пробуджувати генетичну пам'ять українського народу, ще знайде своїх дослідників та посяде на небосхилі людського духу місце достойне Його генія.

Джерела

Боржковський, О. Хранителі творчої спадщини Руданського / О.Боржковський, О.Юрчишина // Сл. Просвіти. – 2010. – 13-19 трав. – С. 14.

Записки Історико-філологічного відділу УАН. – К., 1929. – С. 87-88.

Лотоцкий, А. Крохи литературного наследия С.В.Руданского / А.Лотоцкий // Киев. старина. – 1902. – № 12. – С. 147-155.

Подольские епархиальные ведомости. – 1873. – Нояб. (№ 21). – С. 311.

Літературне краєзнавство Бережанщини та його дослідники

Н.І.Волинець

У статті подано дослідження зародження та етапів розвитку літературного і літературно-меморіального краєзнавства на Бережанщині Тернопільської області, внеску відомих діячів краю у вивчення і популяризацію творчості видатних земляків, ролі місцевого музею книги, літературно-мистецьких об'єднань у цьому процесі.

The article considers a research of formation and stages of development of literary, literary and memorial regional ethnography in Berezhanshchyna, Ternopil region, contribution of famous figures into learning and popularization of writings of famous fellow countrymen, a significance of the Local Book Museum, literary and art institutions in this process.

Ключові слова: *Тернопільська область, Бережанщина, літературне краєзнавство, літературно-меморіальне краєзнавство, відомі діячі, краєзнавчі дослідження, музей книги, літературно-мистецькі об'єднання.*

Краєзнавство – це перший ступінь, перша прикмета
раціональної освіти – знати своє найближче оточення,
знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим
і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму.
І.Я.Франко

Бережани – районний центр Тернопільської області, в минулому повітовий, окружний центр Галичини, який записався в історію краю своєю гімназією (відкрита 1805 р.), друкарнею, заснованою у 1882 р. бібліотекою у палаці Потоцьких, яка на поч. XIX ст. нараховувала 3 030 творів у 4 032 томах, з них – 544 брошури XVIII ст., 53 рукописи [7, с. 45].

Як показав час та дослідження, вище назване стало одним із тих чинників, що спричинило до формування Бережан як літературно-мистецького міста.

Першими, хто вказав Бережанщині шлях до національного відродження, були, зі спогадів Б.Лепкого: «Савчак, Чайковський і мій батько… освідомили й піднесли культурно Бережанщину так, що вона стала з колись глухого – голосним повітом» [4, с. 221]. Це були 80-90-ті роки XIX ст. Андрій Чайковський (1857-1935), відомий в українській літературі як співець козацької вольниці («За сестрою» (1907), «Козацька помста» (1920), «Олексій Корнієнко» (1924), «Сагайдачний» (1918-1932) та ін.) [6, с. 580], був організатором і засновником товариств «Просвіта», «Боян», читалень; о. Сильвестер Лепкий (псевдонім Марко Мурава, 1845-1901, випускник

місцевої гімназії) – автор віршів, культурологічних праць про С.Крушельницьку, М.Лисенка, статей із філософії, літературознавства, етнографії, агрономії, відомий як громадсько-просвітницький діяч [3, с. 350].

Уже в 1882 році друкарня Адольфа Ціхоцького видає перший часопис «Правда» польською мовою, а з 1889 р., упродовж чотирьох років, постійно друкує церковний часопис «Посланник» [8, с. 190] під редакцією місцевого священика Лева Джулинського. З його сторінок ми дізнаємося, що на відзначення 50-х роковин з дня смерті М.Шашкевича у Бережанах було видано в 1893 р. брошуру «Пам'яті незабвенного сина Руси о. Маркіяна Шашкевича…» авторства І.Я.Луцика. Газета «Діло» повідомила, що питомі руської бурси відзначили цей ювілей влаштуванням вечорниць [1, с. 314]. Ще раніше гімназія почала влаштовувати вечори пам'яті Т.Г.Шевченка [4, с. 184].

1906 р. на Бережанщині започатковано літературно-меморіальне краєзнавство: на відзначення 100-літнього ювілею гімназії у церкві св. Трійці було встановлено таблицю з написом «Памяти Маркіяна Шашкевича, першого народного поета Галицької Руси, б[бувшого] ученика тут[ейшої] гімназії. Родимці» [9, с. 915].

Ці історичні сторінки, що ведуть до витоків зародження літературно-краєзнавчого процесу в нашому краї, стали досліджуватися практично через століття, у 1990-х рр. Першою ж ластівкою, ще за радянської доби, був газетний розворот «Чим славна Бережанщина, якими людьми знаменна», підготовлений 1967 р. вчителем-філологом Бережанської СШ №1 Юліаном Фардигою і надрукований у районці «Нове життя».

Значно ширшу плеяду імен діячів науки й культури, які пов'язані з Бережанами, було названо тернопільським мистецтвознавцем Ігорем Геретою в другому, доповненому, історико-краєзнавчому нарисі «Бережани» (1989, тираж 14 тис. прим.) [9, с. 21-23]. Зупинімося лише на переліку імен тих людей, які присвятили себе письменницькій та літературознавчій діяльності й були учнями Бережанської гімназії: Маркіян Шашкевич (1811-1843), Рудольф Мох (1816-1892), Михайло Осадца (1836-1865), брати Огоновські: Ілярій (1854-1929), Микола (1850-1907), Олександр (1848-1891), Омелян (1833-1894), Петро (1853-1917), Василь Левицький (1856-1938), Володимир Масляк (1858-1924), Сильвестр Яричевський (1871-1918), Богдан Лепкий (1872-1941), Лев Лепкий (1888-1971), Михайло Яцків (1873-1961), Франц Коковський (1885-1940).

З Бережанами перетнулися долі, окрім вже згаданого Андрія Чайковського, письменників Олександра Барвінського, Сидора Твердохліба, Артима Хомика, Осипа Маковея, мовознавця, етнографа Зенона Кузелі, чеського письменника Яна Косіни, польського славіста і бібліотекаря Владислава Віслоцького.

Кожен із цих потужних розумом і талантом людей вписав свою сторінку в загальну палітру літературного життя Бережан, але тривалий час залишався під пластом забуття, спричиненого радянською ідеологією. Все ж і тих імен, що були допущені до підручників, виявилося достатньо, аби створити у місті музей книги, який у 1984 році розпочав свою діяльність як регіональний методичний центр з пропаганди книги. Упродовж 16 років його експозиція представляла творчість Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Маркіяна Шашкевича, Андрія Чайковського, Івана Франка, який побував у Бережанах (і цю подію було вшановано 1981 р. відкриттям меморіальної таблиці), та радянських письменників-класиків. Бережанщина на той час також мала у Спілці письменників України своїх земляків – поетесу Оксану Сенатович, прозаїка Левка Різника.

Було створено літературно-мистецьке об'єднання «Бригантина», клуб любителів книги «Діалог», літературний театр «Слово», що гуртували любителів поезії, книги. Бережани стали місцем проведення всесоюзних і республіканських семінарів діячів книголюбського руху, сюди з'їжджалися письменники на традиційні Дні літератури.

Але тільки з проголошенням незалежності України музей став працювати над відродженням і поверненням незаслужено забутих імен письменників, в першу чергу автора знаменитої трилогії «Мазепа» Богдана Лепкого, колишнього учня і викладача гімназії. Цьому, в значній мірі, посприяв подвижник повернення його імені й творчості в Україну доктор Роман Смик, який передав із Америки музею його творчу спадщину. Це стало базою для створення і відкриття у 1995 р. меморіального музею письменника в Бережанах. Завдяки матеріалам, книгам, переданих Р.Смиком, експозиції М.Шашкевича й А.Чайковського розширилися до окремих залів, створено зал «Літературна Бережанщина», де заясніла когорта незнаних імен. Одночасно наукова співробітниця музею Ярослава Мазурак уклала біографічний довідник «Літературна Бережанщина» зі 165 іменами людей нашого містах, «…хто проживаючи тут, в більшій чи меншій мірі, спричинився до його культурного розвою і своєю творчістю навіть далеко за його межами утверджував за Бережанами славу міста шляхетного.» [5, 6]. На пропаганду незнаних досі сторінок історії, імен письменників, сучасних поетів працювали літературно-мистецький та історико-краєзнавчий альманах «Жайвір» (1990-2007), вісник ДІАЗ «Наша спадщина» (2004, 2005, 2011), збірники «Храм книги (1994), «Вітражі. Храм книги-2» (1999). Музей ініціював встановлення меморіальних дощок Маркіяну Шашкевичу (1987), Богдану Лепкому (1991). У місті встановлено погруддя Андрію Чайковському (1994), пам'ятники Тарасові Шевченку (1992) і Богдану Лепкому (1997), а також перший пам'ятник автору знаменитої пісні «Чуєш, брате, мій» було зведено у селі Жуків Бережанського р-ну ще 1991 року, а 1995 р. відкрито музей родини Лепких.

Розроблено екскурсійний маршрут «Літературними стежками Бережан», укладено карту «Літературно-мистецька Бережанщина».

Традиційно музей книги влаштовує Шашкевичівські та Чайковські читання, а на відзначення 200-літнього ювілею поета видав збірник матеріалів «Бережанці у вінок Маркіяну». Цікавим дослідженням «Маркіян» (2011) доповнив Шашкевичіану бережанський краєзнавець Микола Проців. Музей Богдана Лепкого, окрім творів

Б.Лепкого «Поезії» (2005), «Прозові твори»» (2007), видрукував збірники «Високе небо Богдана Лепкого: спроба антології у публікації, поезії, пісні» (2001), «Богдан Лепкий у духовній історії України. Матеріали наукової конференції. Бережани, 27 серпня 2005 р.» Пієтизм бережанців до Кобзаря журналіст В.Савчук відтворив у дослідженні «Тарас Шевченко і Бережанська земля» (2008, 250 с.)

В епоху національного відродження література рідного краю сприймається як одне з найважливіших народознавчих джерел. Тому літературне краєзнавство Бережанщини затребуване вчителями та учнями шкіл.

Джерела

1. Волинець, Н. Не згасає свіча пам'яті / Н.Волинець // Бережанська гімназія: стор. історії. – Т., 2007.

2. Герета, І. Бережани: історико-краєзн. нарис / І.Герета. – Л.: Каменяр, 1989.

3. Головин, Б. Лепкий Сильвестр Теодорович / Б.Головин, Б.Мельничук // Тернопіл. енцикл. слов. – Т., 2005. – Т. 2: К-О.

4. Лепкий, Б. Казка мойого життя / Б.Лепкий. – Івано-Франківськ, 1998. – 251 с.

5. Мазурак, Я. Літературна Бережанщина: біогр. довід. / Я.Мазурак. – Бережани: Музей книги, 2000.

6. Мельничук, Б. Чайковський Андрій Якович / Б.Мельничук, Л.Щербак // Тернопіл. енцикл. слов. – Т., 2008.– Т. 3: П – Я.

7. Парацій, В. Палацово-парковий комплекс у с. Рай (Бережанщина): іст. доля, сьогодення, програмов. перспективи / В.Парацій // Маєток: наук.-краєзн. зб. – Самчики, 2009. – Вип. 2

8. Проців, М. Періодика Бережанщини / М.Проців // Вітражі. Храм книги-2. – Бережани, 1999.

9. Святкування 100-літнього ювілею гімназії // Бережанська гімназія: стор. історії. – Т.: Джура, 2007.

Архітектор Василь Павлович Листовничий

О.Г.Горбань

У статті досліджується життя і діяльність київського архітектора В.П.Листовничого, який запроектував одну з найгарніших споруд Вінниці – будівлю департаменту архітектури міської ради, колишнього особняка капітана Четкова та Брацлавську гімназію.

The article investigates a life and an activity of Kyiv architect V. P. Lystovnychy who designed one of the nicest buildings in Vinnytsia, the building of the City Council Department of Architecture, a captain Chetkov's last mansion and Bratslav Gymnasium.

Ключові слова: *Вінниця, архітектори, Василь Павлович Листовничий, пам'ятки архітектури, будівля департаменту архітектури міської ради, особняк капітана Четкова, Брацлавська гімназія.*

Одна з найгарніших старовинних споруд у Вінниці – будівля департаменту архітектури міської ради, колишній особняк капітана Четкова – запроектована київським архітектором Василем Павловичем Листовничим. Доля цього архітектора двічі трагічна. Достойніша людина, професіонал високого рівня. 1919 року (в 42 роки) був розстріляний більшовиками. М.О.Булгаков використав юнацькі спогади про Листовничого у своїй творчості, створив негативний літературний образ Василиси Лисовича у романі «Біла гвардія». Таким чином, як кажуть внуки В.П.Листовничого, архітектор постраждав двічі.

Василь Павлович Листовничий народився 28 лютого 1876 р. [1] у Києві в родині збіднілого купця. Освіту здобув спочатку в Київському реальному училищі (1896) [2], а потім – в Інституті Цивільних Інженерів у Петербурзі (1901) [3].

У 1902 р. Василь Павлович одружився з Ядвігою Вікторівною Кринською – полькою, внучкою генерала, графа Хлопицького, одного з керівників польського повстання 1863 р. (піаністка, у 1912-1914 рр. давала концерти в Купецькому зібранні. Двоюрідний брат Я.В.Кринської Вітольд Осипович Малишевський – композитор, учень Римського-Корсакова, засновник і директор Одеської консерваторії, а потім – директор Варшавської консерваторії). У той час сім'я Листовничих жила в Діонісіївському провулку, по сусідству із сім'єю Булгакових [4].

Професійна діяльність молодого архітектора була багатогранною і напруженою. Після закінчення освіти деякий час він займався приватною практикою. У 1905 р. обійняв посаду архітектора Волинської єпархії. З 1906 р. працював позаштатним техніком будівельного відділення Київського губернського правління, а в 1907 р. був прийнятий на службу цивільним інженером до Правління Київського округу шляхів сполучення. Працював з архітектором О.М.Вербицьким (1875-1958). 3 лютого 1910 р. Листовничий призначений на посаду окружного архітектора Київського навчального округу (за характеристикою начальника Київського Округа

Шляхів Сполучення від 30.01.1910 р., «способный и дельный чиновник и знающий свое дело инженер»). Новому призначенню передувала наступна історія. Події відбувалися у листопаді 1909 р.: Господарський комітет Київського навчального округу хвилювала доля будівлі Новгород-Сіверської чоловічої гімназії, спорудження якої давно затяглося. У ході робіт виникли суперечки між підрядником і окружним архітектором Ф.М.Олтаржевським. Для уточнення ситуації на місці Господарський комітет просить досвідченого інженера Листовничого провести огляд виконаних робіт. На новому засіданні Комітету архітектор Листовничий надав повну картину ходу будівництва, виступав чітко, по-діловому демонструючи професійну компетентність і зацікавленість у якнайшвидшому завершенні дорученої йому справи. Він вказав на недобросовісність підрядника і наглядача за ходом робіт, порадив розірвати з ними контракт і пообіцяв знайти нового десятника, що вміє організувати надійний контроль за реконструкцією згорілої будівлі гімназії [5].

Посада окружного архітектора Київського навчального округу була почесною і дуже відповідальною. Василь Павлович керував будівництвом гімназій за власними проектами в Конотопі, Кременчуці, Брацлаві, жіночого училища в Острозі, також за його проектом побудований у стилі «модерн» приватний особняк капітана Четкова у Вінниці, він брав участь у будівництві павільйонів Всеросійської сільськогосподарської і промислової виставки 1913 р. у Києві. У фондах Музею історії Києва зберігаються документи, що засвідчують факти службової діяльності В.П.Листовничого. Василь Павлович працював також викладачем у школі десятників, і в Київському художньому училищі (колишня малювальна школа М.І.Мурашка), де читав спеціальний відділ будівельного мистецтва і механіки [2, 5, 6]. Збереглися листи подяки випускників Київської школи десятників до В.П.Листовничого («… воспоминания о проведенных занятиях под Вашим руководством живо рисуют в нашей памяти то доброе, почти дружеское отношение Ваше к нам, которое придавало особенную любовь к занятиям и окрыляло наши надежды лучшим будущим [7]») і лист Правління товариства десятників будівельної дорожньої справи від 08.01.1912 р. («Общему Собранию Десятников, состоявшемуся 5 января 1912 года, угодно было единогласно избрать Вас, высокоуважаемый Василий Павлович, Почетным членом Общества»). Реалізуючи величезний внутрішній заряд життєвої сили і накопиченого досвіду, сконструював перспективограф – прилад для креслення перспективи прямих ліній і площинних кривих. Крім того, Листовничий написав кілька спеціальних праць і статей, у тому числі в 1907 р. – «Курс строительной механики в геометрическом изложении без знания высшего анализа» з додатком 86 практичних завдань і атласом у 419 креслень (в журналі «Зодчий», № 11 за 1908 р. надається позитивна оцінка технічної сторони книги) та «Формула Эйлера за пределами упругости» [4].

Онук архітектора В.М.Кончаковський підкреслює, що його дід «буржуем не был, зарабатывал большие деньги умственным, нервным, организаторским, интеллигентным трудом» [5]. Мав ордени Св. Станіслава II ст. і Св. Анни III ступеня [*, 8]. «Высочайшим приказом по гражданскому ведомству» з урахуванням заслуг на ниві міського будівництва В.П.Листовничий був підвищений у чині до титулярного радника (чин IX класу) з правом на особисте дворянство з присвоєнням звання почесного громадянина міста [5, 9].

Накопичивши достатній капітал, В.П.Листовничий у 1909 р. придбав у купця З.П.Мировича садибу з трьох будинків на Андріївському узвозі, 13. Можливо, ця купівля відбулася за порадою колишньої сусідки архітектора по Діонісіївському провулку В.М.Булгакової – матері М.О.Булгакова. Родина Булгакових мешкала в будинку № 13 на Андріївському узвозі з 1906 року. «Мы покупали дом вместе с жильцами», – згадувала дочка господаря Інна Василівна Листовнича-Кончаковська. Булгакови жили на другому поверсі в семи кімнатах із кухнею і передпокоєм, із ванною і службами. Василь Павлович із дружиною й семирічною дочкою Інною оселився на першому поверсі (шість кімнат: частина з них використовувалася під креслярські майстерні), дві кухні, передпокій із ванною і службами). У підвальному приміщенні двоповерхового, на кам'яному фундаменті, будинку знаходилася бакалійна лавка купця Шайтера. У центральному будиночку жив генерал Комарницький з родиною, а в підвалі розташовувалася квартира двірника. У третьому флігелі садиби оселилася родина комерсанта Гробінського. Загалом налічувалося близько 70 мешканців (8 квартир). Новий господар одразу ж став наводити свої порядки. Розкопав ділянку з боку двору і за рахунок виїмки землі влаштував під двором цегляне приміщення. Завів стайню з парою коней і екіпажем. Забрав у Булгакових частину веранди і встановив там сходи на горище. Гору, яка звисала над садибою і загрожувала зсувами, обсадив кущами бузку та акації. Обгородив садибу глухим дерев'яним парканом. Коли благоустрій внутрішнього дворика було закінчено, він, затишний, сонячний, весь у зелені, став улюбленим місцем ігор та розваг для дочки господаря та дітей Булгакових [5].

У роки Першої світової війни В.П.Листовничий служив начальником III укріпрайону оборонних робіт Південно-Західного фронту і вів гідротехнічне будівництво на Дніпрі та Прип'яті. У 1918-1919 рр., під час Української Народної Республіки, Листовничий продовжував працювати. Архітектор зберіг соціальний статус привілейованої особи, елітарного керівного прошарку населення. 1918 р. він став директором Київської школи десятників, перейменованої у Київське будівельно-технічне училище. Був «будівничим Комісаріату по справах Київської шкільної округи». Найбільш помітні роботи, виконані Листовничим у цей період, – керівництво капітальним ремонтом театру Геймана на Мерінгівській вулиці, участь у роботі комісії з капітального ремонту будівлі Педагогічного музею [5].

У ніч з 6 на 7 червня 1919 р. Василь Павлович був заарештований Київською губернською ЧК по боротьбі з контрреволюцією, саботажем і спекуляцією. Без пред'явлення звинувачення, суду і слідства його тримали в

Лук'янівській в'язниці з червня по вересень 1919 р. Подальша його доля невідома. Він пропав. Чи його розстріляли, чи він утік із пароплава, коли ув'язнених перевозили на північ до концтабору? За розповіддю інженера Нівіна, Василь Павлович намагався втекти з пароплава через вікно вбиральні, але його наздогнала куля, і доплисти до берега йому не вдалося. А з архівної довідки УКДБ відомо про те, що його разом з іншими ув'язненими відправили на північ до табору 14 серпня 1919 р. Ці дані вступають у протиріччя з написом на стіні в'язниці: «В ночь на 31.08. без обвинения, суда и следствия расстрелян гражданский инженер В.П.Листовничий». Наприкінці серпня 1919 р. (ст.ст.) до Києва входили білогвардійці. У сім'ї Листовничих-Кончаковських збереглися записки Василя Павловича, передані рідним із в'язниці. «Меня не допрашивали и до сих пор не знаю, в чем обвиняюсь – и никак не могу догадаться… обо мне, очевидно, никто не просит» (зверху олівцем: «теперь не надо пока»). І тут же поради, як дружині і дочці вижити за тих умов, що можна продати, обміняти на борошно, отримати частину його зарплат в організаціях, де він працював. Усі думки його про них, не про себе. Він не просив, щоб про нього просили (а було кому – численні учні, товариші по службі, по роботі в кількох державних установах)... Для себе нічого не вимагав: «Мне желательно иметь запас хлебных сухарей и сахару, больше ничего» [4].

У Лук'янівській в'язниці разом із В.П.Листовничим сиділи представники інтелігенції, священики, підприємці. Архітектор був хорошим портретистом. Збереглися виконані у в'язниці олівцем на маленьких аркушиках лінованого паперу портрети співкамерників і автопортрет Василя Павловича **. Він пішов із дому молодим чоловіком, у 42 роки. З автопортрета на нас дивиться людина похилого віку.

Ім'я В.П.Листовничого включено до ряду персоналій усіх помітних на початок ХХ ст. і на благо Росії працюючих діячів ((видання М.С.Гугеля. М., 1915 (?) «В память 300-летия царствования Державного Дома Романовых»). У цьому виданні також наводиться ім'я Модеста Дмитровича Дорнберга, серед будівель якого – гімназія у м. Гайсин.). У книзі В.І.Тимофієнко «Зодчі України кінця XVIII – початку ХХ століть. Біографічній довідник» 1999 р. дані про В.П.Листовничого та М.Д.Дорнберга відсутні.

Автор-архітектор свідомо не торкається теми ототожнення світлої особистості архітектора В.П.Листовничого з літературним образом Василиси Лісовича в романі М.Булгакова «Белая гвардия».

Варто окремо зупинитися на роботах архітектора Листовничого у Вінницькій області. На даний час відомо два таких об'єкта. Вони побудовані у 1910-1914 рр. (коротко про них згадано раніше). Це – вінницький особняк капітана Четкова (у цій чудовій будівлі за сучасною адресою вул. Пушкіна, 38 автору цієї статті пощастило працювати) та Брацлавська гімназія.

У виданні 1911 р. «Вся Винница» [2] зазначено, що «…из построек прежнего времени обращают на себя внимание и представляют достопримечательность города: городской театр.., дома Черткова, стоящие около ½ мил. рублей и военного инженера Ивановского…».

Із приходом радянської влади садибу націоналізовано, у 20-ті роки ХХ ст. пристосовано під лікарняний заклад (дитяча лікарня, пологовий будинок).

1999 р. пам'ятку архітектури з допоміжними приміщеннями надано управлінню містобудування і архітектури Вінницької міської ради для використання у службових цілях.

Східний (головний, звернений до вул. Пушкіна) та південний (звернений у бік р. Південний Буг і Миколаївської церкви) фасади – парадні, пишно оздоблені, прикрашені примхливим рослинним плетивом, з букетами квітів білих лілій – улюбленого елемента стилю «модерн». Водночас біла квітка символізує чистоту. Додаткової пластичності фасадам надають лінійні пояски, ліпні кронштейни та лекальні контури вікон. На східному фасаді спостерігаємо легкий балкончик під великим круглим вікном-ілюмінатором четвертого поверху башти. У радянські часи з південного боку було прибудовано приміщенння та балкони; з північного – приміщення; із західного – сходову клітину, на випадок евакуації. Тепер півциркульні кутові південно-західні балкончики на вишуканої форми кронштейнах не використовуються, двірні прорізи до них закладено. Дах будинку скатний металевий, пофарбований. Вежа має покриття у формі лоткового зводу.

Подвір'я з боку вулиці має парадну огорожу з вигадливими воротами, з примхливо закрученого заліза, та ґратами з художньо-кованого металу модернового малюнку на кам'яному цоколі, з кам'яними пілонами, оформленими у формах сецесії.

Особняк із павільйоном варти, господарськими приміщеннями та ажурною огорожею відіграє роль яскравого містобудівного акценту в стилістиці модерну в історичному центрі містечка.

Вінницький особняк капітана Четкова та Брацлавська гімназія (нині загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 1 у смт Брацлав Немирівського району) є пам'ятками архітектури місцевого значення.

Гімназію у Брацлаві автор відвідувала у червні 2012 р. разом із внуком архітектора В.П.Листовничого, лікарем Валерієм Миколайовичем Кончаковським та подружжям Малакових, архітектором-реставратором Іриною Магомедівною та письменником Дмитром Васильовичем.

Розташована в історичному центрі селища, земельна ділянка межувала з територією Соборної церкви, яка на цей час втрачена.

Будівля цегляна, складної, наближеної до літери «Е», форми в плані. Основний об'єм трьохповерховий. Головний фасад (західний) симетричний відносно осі входу, з центральним та двома бічними ризалітами. Стриману архітектуру навчального закладу оживляють півциркульно завершені вікна третього поверху в ризалітах,

оформлені пілястрами та декоративними замками. Цікаво, що оригінальне креслення головного фасаду, що зберігається в ДАВО (при будівництві його досконально не притримувались), передбачає арочне завершення усіх вікон другого та третього поверхів та більш нарядний цегляний декор.

Дворова частина споруди має три ризаліти – одноповерховий південний, двоповерховий середній та високий північний, на другому поверсі якого зараз міститься розкішний кабінет образотворчого мистецтва в два світла та з півциркульними вікнами (на початку XX ст. тут була домова церква, місце для хору зараз закрито розмальованою перегородкою).

Інтер'єр гімназії справляє враження добротної впорядкованої старовини. І.М.Малакова пояснила, що автентична метлахська плитка підлоги була вироблена на Харківському заводі теракотових та керамічних виробів барона Едуарда Едуардовича Бергенгейма. На перилах головних сходів збереглися дерев'яні шишечки, передбачені для запобігання з'їжджання учнів по них. Уміли будувати на той час…

Під час брацлавської подорожі автор запитала у Дмитра Васильовича Малакова, чи зустрічав він креслення будинку Четкова. Дмитро Васильович розповів наступне. До реставрації в будинку-музеї Булгакова в Києві на Андріївському узвозі, 13 існували другі двері на веранду (в цей час одні). Також були старі двері, що вели з цокольного поверху (колишні приміщення Листовничих) до приямку. Другий вхід на веранду доцільно було прибрати взагалі (він був доречний раніше, коли багатолюдна родина мешканців, Булгакових, постійно його використовувала, та потім, коли в будинку була комунальна квартира), а нижні двері в цоколі вирішили замінити на нові. Тоді Дмитро Васильович виявив, що старі двері (демонтовані) утеплені шматками креслень (це раціональне дотепне рішення, адже папір є відмінним теплоізоляційним матеріалом). Автор сподівається побачити автентичні креслення архітектора Листовничого, котрі передані Д.В.Малаковим до фондів музею історії Києва. Зараз це неможливо (експонати фондів запаковані в ящики у зв'язку з переміщенням Музею з Кловського палацу до будівлі на Хрещатику, 2 і якийсь час потрібен на розбирання та розсортування фондів).

* В джерелі [2] зазначено, що В.П.Листовничий мав орден Св. Станіслава II ст.

** Копії старовинних світлин, а також портретів В.П.Листовничого та його співкамерників люб'язно надані Літературно-меморіальним музеєм М.О.Булгакова.

Джерела і література

1. Свидетельство о рождении Василия Листовничего: [копія] / Літ.-меморіал. музей М.О.Булгакова.

2. В память 300-летия царствования Державного Дома Романовых. Русское зодчество за 300 лет. – Отд. 10. – М., 1915.

3. Диплом Василия Павловича Листовничего об окончании полного курса наук в Институте Гражданских Инженеров императора Николая I: [копія] / Літ.-меморіал. музей М.О.Булгакова.

4. Михаил Булгаков. Киевское эхо: воспоминания, письма / [сост.: А.П.Кончаковский, С.П.Ноженко]. – К., 2011. – 303 с.

5. Ноженко, С.П. В.П.Листовничий: біогр. довідка: (рукопис) / Літ.-меморіал. музей М.О.Булгакова.

6. Те ж. – (машинопис) / Літ.-меморіал. музей М.О.Булгакова.

7. Лист подяки випускників Київської школи десятників до В.П.Листовничого: [копія] / Літ.-меморіал. музей М.О.Булгакова.

8. Послужной список окружного архитектора Киевского учебного округа, Гражданского инженера В.П.Листовничего // ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 78. – Спр. 35. – Арк. 45.

9. Справа архітектора В.П.Листовничого // ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 196. – Спр. 7.

10. Кончаковский, А. Киев Михаила Булгакова / А.Кончаковский, Д.Малаков. – К., 1990.

11. Матеріали Київського Літературно-меморіального музею М.О.Булгакова.

ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

До 30-річчя Вінницького національного аграрного університету

С.С.Богатчук

У статті розкриваються передумови створення Вінницького національного аграрного університету, згадуються посадові особи, причетні до його відкриття, висвітлюються здобутки навчального закладу за 30 років діяльності.

The article reveals organization preconditions of Vinnytsia Agricultural University with reminiscences about officials engaged in its opening. It also covers acquisition of this educational institution for 30 years of its functioning.

Ключові слова: *Вінницький національний аграрний університет, історія вищої освіти, факультети, викладачі, студенти.*

Вінницький національний аграрний університет бере свої витоки з другої половини 70-х років минулого століття. Створення аграрного вузу у Вінницькій області обумовлене об'єктивними причинами. Область посідала одне із провідних місць у виробництві сільськогосподарської продукції в Україні, а забезпеченістю кадрами агропромислового комплексу вищої кваліфікації аж 23-тє.

У жовтні 1979 р. розпочала роботу Вінницька обласна школа підвищення кваліфікації сільськогосподарських кадрів, директором якої протягом усіх 20 років її існування був М.І.Новицький.

Щорічно у школі підвищували кваліфікацію більше трьох тисяч керівників і спеціалістів області. У навчальному процесі брали участь провідні спеціалісти обласного управління сільського господарства, науковці трьох обласних дослідних станцій (Вінницької, Уладово-Люлинецької, Ялтушківської), вчені Інституту кормів, які пізніше стали викладачами університету).

2 липня 1982 р. на Пленумі Вінницького обкому Компартії України розглядалося питання про необхідність забезпечення підготовки кадрів для сільського господарства, рішення якого відображало основні вимоги щодо забезпечення аграрного сектору економіки висококваліфікованими кадрами спеціалістів у виконанні Продовольчої Програми країни [1].

З ініціативи керівників області В.М.Таратути, В.Ф.Темного. Л.Л.Криворучка, В.А.Легуна, В.П.Рябоконя був започаткований новий вищий навчальний заклад для підготовки спеціалістів агропромислового комплексу Вінниччини [2].

3 серпня вийшов наказ Міністерства сільського господарства СРСР про створення Вінницького філіалу Української ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії.

До його складу ввійшло три факультети – агрономічний, зооінженерний та механізації з денною та заочною формами навчання. Розмістити новий вуз вирішено було у приміщенні обласної школи підвищення кваліфікації сільськогосподарських кадрів (теперішньому учбовому корпусі № 1). За рішенням Вінницької обласної ради народних депутатів Вінницькому філіалу УСГА було передано спорудження обласної школи підвищення кваліфікації сільськогосподарських кадрів, балансовою вартістю в 1 млн. 448 тис. крб., яке складалося з навчального корпусу (площею 2 600 кв. м), гуртожитку на 220 місць, їдальні на 50 місць та інших господарських споруд [3].

Керувати академією (так у розмовній лексиці називали філіал) обком доручив Борису Івановичу Зрібняку, якому довелося залишити посади директора Чернятинського технікуму-радгоспу та доцента Уманського сільськогосподарського інституту.

Все це відбувалося напередодні навчального 1982 року. За наказом управління сільського господарства було відібрано найбільш підготовлених абітурієнтів і направлено їх до базового вузу в Києві складати вступні іспити. Так були сформовані перші три групи першокурсників: 50 студентів зарахували на спеціальність «Агрономія» і по стільки ж – на «Зоотехнія» та «Механізація сільського господарства». Українська сільгоспакадемія допомогла новому вузу з матеріальною базою: аудиторними меблями, навчальними програмами та унаочненням. Посібники, підручники безкоштовно виділили вузи Вінниці, сільськогосподарські вузи Києва, Умані, Білої Церкви, Кам'янця-Подільського. Художню літературу для бібліотеки надала обласна бібліотека ім. К.А.Тімірязєва. З лабораторним обладнанням для вивчення технічних дисциплін допоміг завод Ремтехсільмаш. В інтерв'ю до 10-ї річниці утворення вузу проректор В.С.Мамалига відзначив: «Зараз важко впізнати наш інститут. Коли я прийшов десять років тому працювати, то, крім головного корпусу і гуртожитку, тут нічого не було. Доводилось робити своїми силами: ходити по інстанціях, вибивати фонди, кошти. Велику допомогу нам надала сільгосптехніка, виділили цілий парк машин» [4].

Найтяжче було першим викладачам та студентам. Вони не тільки брали участь в облаштуванні кабінетів, спортивних майданчиків та лабораторій, а й працювали на будівництві. Були сформовані будівельні загони, ядро яких складали студенти факультету механізації, споруджені навчальний корпус № 3 і студентський

гуртожиток, приміщення факультету механізації, працювали позмінно й без відриву від занять. Чимало зусиль до формування вузу доклали тодішні заступник директора з навчальної роботи Федір Харитонович Джос, декан факультету механізації Василь Степанович Мамалига, які й до цього часу успішно працюють у його стінах, і декан економічного факультету Володимир Миколайович Костенко. Навчально-виховний процес забезпечували 16 викладачів, з яких 1 – доктор наук, 12 – кандидатів наук. Одному викладачеві доводилося читати декілька предметів.

І ось настала неповторна мить… Лютий 1987 р. – перший випуск студентів агрономічного факультету. 24 випускники розлетяться по своїх господарствах. Урочистість майбутніх спеціалістів розділили член ЦК Компартії України, член Всесвітнього Комітету захисту миру, Герой Соціалістичної праці, голова колгоспу «Дружба» Хмільницького району В.Ф.Вільчинський, проректор з наукової частини Української сільськогосподарської академії, професор А.В.Целюрик, завідувач відділу сільського господарства і харчової промисловості обкому Компартії України М.Г.Біленький, заступник голови облагропрому О.Д.Ковтун [5].

З квітня 1991 р. філіал почав функціонувати як самостійний сільськогосподарський інститут, який у 1992 р. отримав статус державного [6]. Другим директором, а згодом ректором Вінницького сільськогосподарського інституту, був кандидат історичних наук, доцент Анатолій Іванович Луценко – з 01.02.1987 р. по 10.07.1992 р. Ректором із липня 1992 р. став кандидат технічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи Леонід Павлович Середа.

У 1995 р. в інституті навчалося приблизно 2 000 студентів, а навчально-виховний процес забезпечували 24 кафедри. Викладацький колектив нараховує вже 226 викладачів, серед них – 12 докторів наук і професорів [7, с. 8].

16 березня 2000 р. Прем'єр-міністр України В.Ющенко підписав Постанову Кабінету Міністрів «Про утворення Вінницького державного аграрного університету», який став наймолодшим аграрним університетом в Україні. Ректор університету Л.П.Середа на урочистому засіданні відзначив, що якісний ріст викладацького складу відбувався, в основному, не за рахунок запрошених з інших навчальних закладів, а шляхом захисту дисертацій викладачами вузу [8].

2009 р. президент України В.Ющенко надав Вінницькому аграрному університету статус національного [9].

2011 р. міністр аграрної політики та продовольства України М.Присяжнюк був присутній на урочистій посвяті першокурсників аграрного вишу. Він відзначив, що саме випускникам аграрного університету випадає нагода проводити реформи на селі. Найкращим працівникам аграрної та освітньої галузей було вручено відзнаки «Пошани» та «Відмінник аграрної освіти та науки» [10].

Сьогодні у Вінницькому національному аграрному університеті навчається понад 15 тисяч студентів, котрі отримують вищу освіту рівнів молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра.

Студентів навчають в Інституті аграрної економіки, Інституті менеджменту, адміністрування і права та Інституті післядипломної освіти. Вони опановують знання на факультеті обліку та аудиту, фінансово-економічному, механізації сільського господарства, менеджменту, агрономічному, технології виробництва та переробки тваринництва [11].

Студенти навчаються за модульно-рейтинговою системою оцінювання знань та кредитно-модульною системою навчального процесу, яка відповідає вимогам європейської інтеграції вищої освіти України та Болонській конвенції.

Для застосування отриманих студентами знань на практиці при університеті функціонують сучасні навчально-практичні центри «Навчальна ферма», «Навчальне рибне господарство», ботанічний сад «Поділля», машинно-тракторна станція «Модуль» та 128 філій кафедр на виробництві.

Вінницький аграрний добре знають за кордоном. Університет встановив зв'язки з країнами близького та далекого зарубіжжя. Викладачі університету стажувалися у Німеччині, Італії, Франції, а також в університетах США – Луїзіанському та Пенсільванському [12].

У складі ВНАУ – 8 факультетів, 6 навчально-наукових та 2 науково-дослідних інститути, науково-інноваційний центр новітньої сільськогосподарської техніки та технологій, 7 коледжів. Нині навчально-виховний процес в університеті забезпечують 450 викладачів, з них – 5 академіків і членів-кореспондентів АН, докторів наук, професорів – 53, кандидатів наук, доцентів – 240.

23 березня 2010 року, згідно з наказом Міністерства аграрної політики, на посаду ректора Вінницького національного аграрного університету призначено Григорія Миколайовича Калетніка.

Своє 30-річчя наймолодший аграрний університет України зустрічає у реконструйованих і добудованих корпусах, функціонує їдальня на 250 місць.

Слава про талановиту молодь вишу розноситься і за межі Вінницького краю. Молодь вузу за роки проведення Всеукраїнського фестивалю художньої творчості колективів аграрних навчальних закладів «Софіївські зорі» ставала їх призерами у різних номінаціях 20 разів. Згадаймо колишніх студентів Вінницького аграрного, а нині відомих на всю країну зірок естради – тріо «Максимум» (Олег Пашківський, Вадим Безвуляк та Сергій Жарук), які у минулому році підкорювали телеконкурс «Х-фактор», та фіналіста шоу «Голос країни» Олександра Онофрійчука, який став переможцем «Крим мюзік фест – 2012». Молодий співак на «Крим мюзік фест – 2012» виграв головний приз – 50 000 доларів США.

Сім золотих медалей здобув наш університет на 24-й Міжнародній агропромисловій виставці-ярмарку

«АГРО-2012» (5-7 вересня 2012 р.). Таку велику кількість нагород навчальний заклад виборює на цій виставці уже третій рік поспіль. Також університет було нагороджено дипломом Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Джерела

1. Продовольча Програма – справа всіх // Вінниц. правда. – 1982. – 2 верес.

2. Мирончак, Н. Орієнтуючись на світові освітні стандарти / Н.Мирончак // Поділ. зоря. – 2003. – 8 жовт.

3. Державний архів Вінницької області (ДАВіО). – Ф. 2700. – Оп. 17. – Спр. 291. – Арк. 6.

4. Непийвода, Ю. Ювілей – це не свято, це підсумок зробленого / Ю.Непийвода // Земля Поділ. – 1992. – 17 жовт.

5. Тодосійчук, В.Л. Ластівки несуть тепло: перший вип. Вінниц. філіалу Укр. с.-г. акад. / В.Л.Тодосійчук // Комс. плем'я. – 1987. – 5 лют.

6. Мирончак, Н. Орієнтуючись на світові освітні стандарти / Н.Мирончак // Поділ. зоря. – 2003. – 8 жовт.

7. Вінницький державний сільськогосподарський інститут: довідник. – Вінниця, 1995. – 24 с.

8. Степаненко, А. Вінницький аграрний університет – наймолодший в Україні / А.Степаненко // Вінниц. газ. – 2000. – 16 берез.

9. Новосад, К. Президент України надав Вінницькому аграрному університету статус національного / К.Новосад // Вінниц. газ. – 2009. – 22 груд.

10. Навіть міністр здоровив студентів-аграріїв: [у кіноконцерт. залі «Райдуга» проведено свято з нагоди Дня знань у ВНАУ] // Поділ. зоря. – 2011. – 1 верес.

11. Аграрний університет – наймолодший на Вінниччині // Освіта Вінниччини. – 2010. – 27 верес.

12. Мирончак, Н. Випереджаючи час / Н.Мирончак // Поділ. зоря. – 2003. – 15 жовт.

Вінницьке реальне училище – осередок освіти та духовності

Т.М.Яворська

Дослідження присвячено історії будівлі навчального закладу, де розташовувалося 4-класне реальне училище, сторінкам його історії та організації навчання, діяльності керівників і викладачів, у тому числі лікаря М.В.Оводова, який у 1899-1917 рр. був вінницьким міським головою.

The article is dedicated to a history of an educational institution building where there was a four years' form non-classical secondary school, pages of its history and teaching organization, an activity of instructors and teachers, including M. V. Ovodov who was Vinnytsia mayor in 1899-1917.

Ключові слова: *Вінницьке реальне училище, історія будівлі, організація навчання, керівники, викладачі, лікар М. В. Оводов.*

У центрі міста Вінниці, по вул. Соборній (колись вул. Поштова, з 1913 р. – Миколаївський проспект), розташована будівля Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Будинок є окрасою міста, а ще – пам'яткою історії та архітектури, в якому наприкінці XIX – початку XX століття розміщувалося реальне училище – найбільший культурно-освітній осередок м. Вінниці у ті часи.

Поява наприкінці XIX ст. у м. Вінниці навчального закладу нового типу – реального училища – пов'язана зі змінами економічної ситуації в країні, вимогами до підготовки технічних кадрів. Важливою умовою формування освітнього середовища того часу був стан економіки Вінницького краю. Більшість промислових підприємств орієнтувалися на обслуговування сільськогосподарського виробництва. Провідну роль в економіці регіону відігравала цукрова промисловість, яка потребувала, зокрема, і технічно підготовлених працівників [3].

Для вирішення цієї проблеми у містах Немирові та Кам'янці-Подільському класичні гімназії були реорганізовані у реальні училища (1865). 1885 р. у Могилеві-Подільському було відкрито 4-класне реальне училище, яке проіснувало близько 5 років.

Потрібно відмітити, що на час переведення реального училища із Могилева-Подільського до Вінниці, у місті не було середнього учбового закладу з 1847 р., коли гімназія в Мурах була переведена до Білої Церкви.

Відтак, наприкінці 80-х років XIX ст. передова громадськість міста порушує питання перед органами влади про необхідність відкриття у місті навчального закладу політехнічного типу. 12 червня 1889 р. на засіданні міської Думи обговорюється питання про можливе переведення реального училища з Могилева-Подільського до Вінниці; відповідне клопотання направляють до Міністерства народної освіти. Міністерство надало згоду за умови, що у Вінниці училище буде перетворено на шестикласний заклад та щорічно, за рахунок місцевого

бюджету, на його утримання надаватимуть 8 тис. крб. сріблом [2]. Усі роботи з переобладнання та пристосування під реальне училище новозбудованого будинку профінансує міська Дума. Будинок був збудований на кошти купця Цаля Лейбовича Вайнштейна, який заповів усе своє рухоме й нерухоме майно на будівництво у Вінниці навчального закладу, висловлюючи сподівання, що в ньому будуть навчатись і єврейські діти. А краєзнавець Л.І.Шипович переказував, що купець Вайнштейн мріяв мати цей будинок як пам'ять про передчасно померлого сина – студента Петербурзького політехнічного інституту.

Проект будівлі розробив архітектор Київського учбового округу М.І.Чекмарьов. Будівництво, яким керував архітектор, австрійський підданий Краузе, було завершено 1889 р. 1897 р. до головного корпусу було добудовано ліве крило, а на подвір'ї зведений двоповерховий корпус для квартир адміністрації та викладачів. У цілому, будинок являє собою еклектичну споруду з використанням елементів давньоруської та візантійської архітектури. Асиметричність будови його окремих частин, насиченість і різноманітність декору виділяють його серед забудов центральної частини міста. Цікава архітектура будинку найкраще сприймається з боку перехрестя вулиць Соборної та Театральної.

1906 р. міський архітектор Г.Г.Артинов розробив проекти перепланування окремих приміщень головного корпусу у зв'язку зі збільшенням кількості учнів.

Однією з найважливіших сторінок історії тогочасного реального училища стало те, що на його території була відкрита та освячена Домова церква в ім'я учителів писемності Рівноапостольних Кирила та Мефодія, про що свідчать архівні дані та листування між директором училища й попечителем київського учбового округу, а також лист Міністерства народної освіти на ім'я директора реального училища, який засвідчує дозвіл на відкриття церкви в ім'я Кирила та Мефодія [4]. Іконостас виконав київський майстер О.І.Мурашко. Храм проіснував із 1892 по 1920 рр. На честь історичної події, 2008 р. на фасаді корпусу виконано мозаїчну роботу із зображенням Рівноапостольних Кирила та Мефодія [3].

Навчання в училищі було платним – 50 карбованців на рік. Відтак, здобували освіту в ньому діти переважно із заможних родин. Для дітей із малозабезпечених сімей значним бар'єром для вступу була плата за навчання та відсутність загальної підготовки. Діти дворян та буржуазії вступали до закладу, у більшості випадків, після закінчення повітових училищ, маючи, до того ж, і всебічну домашню підготовку.

У навчальній програмі училища головне місце відводили предметам природничого й математичного циклів. Тижневий розклад уроків у 90-х роках передбачав заняття з таких предметів: російської мови та літератури, німецької й французької мов, географії, історії, математики, фізики, природничої історії, малювання, креслення, каліграфії в молодших класах. У перший рік в училищі навчалось 150 учнів, а 1897 р. – більше 280 [1]. На початку ХХ ст. у Вінницькому реальному училищі відкрили сьомий спеціальний клас, в якому учні готувалися до вступу в технічні вузи. Після закінчення сьомого класу також можна було вступати на природничо-математичний чи медичний факультети університету.

Виховна робота в реальному училищі мала неабияке значення. Особлива увага приділялася вивченню Закону Божого. У неділю – обов'язкове відвідування учнями церкви. Служба продовжувалася півтори години. Вистояти її майже в нерухомій позі, а також знати і розуміти літургію – не легка справа. А за пропуски служби в церкві карали [1].

Першим директором реального училища був статський радник Ярослав Йосипович Нємец, який обіймав цю посаду з 1890 по 1899 рр. Чех за національністю, освіту отримав у Мюнхенській королівській академії промисловості та мистецтва.

З 1899 р. училище очолював статський радник Петро Олександрович Турчанінов, кандидат С.-Петербурзького університету, а пізніше – статський радник Григорій Анатолійович Ляхницький, власник диплому І ступеня С.-Петербурзького університету [1].

Колектив викладачів училища, серед яких – Б.Скитський, Д.Жалковський, П.Савін та ін. – мав заслужений авторитет у влади.

Закон Божий викладав священик, відомий краєзнавець, автор ряду наукових праць з історії Поділля І.О.Шипович. Освіту він здобув у Київській духовній академії, яку закінчив зі ступенем кандидата богослов'я. Нагороджений орденом Святого Станіслава ІІІ ступеня.

1896 р. зайняв вакантну посаду учителя малювання В'ячеслав Федорович Коренєв. Він став талановитим організатором навчально-виховного процесу училища, громадським і культурним діячем. Його зусиллями в училищі була створена художня студія, в якій отримували освіту здібні учні, серед них був відомий художник-авангардист Натан Альтман.

Навесні 1910 р. на кошти графа Грохольського та інших заможних вінничан В.Ф.Коренєв створив училищний клуб із водних видів спорту. Клуб працював із розмахом, перетворюючись у «спортивне містечко» для молоді (причал для човнів, великий басейн, малий басейн для малюків, трамплін, кегельбан, крокет, гімнастичний майданчик, щогла для прапорів, буфет тощо). Розташовувався він на островах Бугу, які починалися від кам'яних сходів в районі Кумбар і тягнулися у бік П'ятничан довжиною близько 1 км. Отже, фізичне виховання учнів було поставлено на високий рівень, за що у Петербурзі на Всеросійській виставці гігієни училище було відзначено золотою медаллю.

1915 р. клуб припинив свою роботу у зв'язку з тим, що його матеріальні засоби пішли на придбання учбових гвинтівок для реалістів та навчання їх військовій справі [1].

У 90-х рр. XIX ст. лікарем реального училища працював Микола Васильович Оводов, вихованець медичного факультету Московського університету, який у 1899-1917 рр. був вінницьким міським головою.

Цікавим історичним фактом є те, що в училищі у жовтні 1891 р. видатний український письменник Михайло Михайлович Коцюбинський склав екстерном іспит на звання народного вчителя, про що свідчить запис у журналі педради.

1920 р., після остаточного встановлення на Поділлі влади Рад, реальне училище було ліквідовано. У 30-ті рр. у будинку училища розміщувалася партійно-просвітницька установа; у 60-ті рр. головний корпус використовував радгосп Вінницького району.

Новий відлік історії корпусу колишнього реального училища було розпочато у 1968 році, коли за наказом міністра торгівлі України було засновано новий навчальний заклад на теренах області – Вінницький філіал Київського торговельно-економічного інституту, який пізніше перетворився у провідний навчальний заклад економічного профілю в регіоні та за його межами – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету.

Джерела

1. Анохіна, Л.С. З історії освіти у м. Вінниці (ІІ пол. XIX – поч. XX ст.) / Л.С.Анохіна // Подільська старовина: наук. зб. – Вінниця, 2005.

2. Висоцька, К. Освіта на Вінниччині кінця XVIII – початку XXI ст. в збірці музейних предметів Вінницького обласного краєзнавчого музею / К.Висоцька, Г.Гальчевська // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 2011.– С. 365. – (До 100-річчя заснув. ВДПУ ім. М.Коцюбинського).

3. Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету: 40 років розвитку і звершень. – Вінниця, 2005. – С. 16-21.

4. Лисогор, В.М. З історії побудови та відновлення роботи домового храму Рівноапостольних Кирила та Мефодія / В.М.Лисогор // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2011. – С. 115.

5. Мороз, О.М. Духовне відродження як фактор збереження історії / О.М.Мороз, В.Малюська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurocentre.vn.ua/bulletin.php?id=21. – Назва з екрана.

З історії Вінницького технічного коледжу

Т.В.Швець

Стаття вміщує результати дослідження історії заснування Вінницького технічного коледжу, етапів становлення і розвитку, особливостей функціонування, структурних підрозділів та характеристику керівництва, викладацького і студентського складу навчального закладу, його сьогодення.

The article presents results of a historical research of Vinnytsia Technical College foundation, stages of its formation and development, peculiarities of its functioning, structural departments and a staff characteristic, the teaching and student staff of the educational institution and its up-to-date life.

Ключові слова: *Вінницький технічний коледж, історія, викладачі, студенти, структурні підрозділи.*

Історія Вінницького технічного коледжу тісно пов’язана з історією нашої держави. 50-60-ті роки XX ст. ознаменувались у країні бурхливим розвитком радіоелектроніки. Почали будувати нові заводи, серед яких – Вінницький радіоламповий завод, ВО «Термінал», радіотехнічний завод «Маяк». Для них необхідні були фахівці, тому постановою Ради народного господарства Подільського району раднаргоспу № 411 від 14 грудня 1964 р. був створений технікум електровакуумного приладобудування. З 21 грудня 1964 р. його очолив Костянтин Григорович Смірнов, інженер-радіотехнік, на долю якого випав досить великий обсяг роботи: розпочати будівництво, набрати кадри, провести набір студентів. Перші кроки нового навчального закладу були зроблені ще у стінах Вінницького політехнічного технікуму. У цьому навчальному закладі навчалися дві групи технологів електровакуумного виробництва; серед тих, хто їх навчав, були майбутні працівники технікуму електровакуумного приладобудування: О.М.Дмитренко, П.П.Волков, М.П.Голота, А.І.Жак.

Вже тоді було придбано деяке обладнання, устаткування, прилади, підручники тощо.

З 31 травня 1965 р. заступником директора з навчальної роботи призначили Олександра Микитовича Дмитренка. У червні 1965 р. розпочав роботу технікум електровакуумного приладобудування у складі 27 штатних викладачів, одними з перших були: Т.М.Антіпова, А.О.Васєчкіна, Р.П.Мостова, В.Д.Ракіцька, В.В.Рижій,

М.М.Бурлаєнко, І.Я.Хаїмзон, С.М.Томчук, Л.І.Учень, Г.О.Грицик, Н.О.Развєвако, А.М.Щербаков, Е.Х.Матохнюк, Г.А.Бурмістрова та бібліотекар технікуму Г.Є.Сива.

У липні-серпні 1965 р. було проведено перший самостійний прийом студентів: набрано 5 груп за спеціальністю «Виробництво електровакуумних приладів». Навчання проводили у приміщенні Вінницької середньої школи № 7 у другу зміну, з 15.30 до 23.00, а в першу зміну за графіком працювали на будівництві навчального корпусу технікуму. У будівництві брали участь усі: адміністрація, викладачі, студенти. Всі були рівні перед бажанням швидше завершити будівництво і перейти у власне приміщення. Звичайно, найважчий тягар ліг на плечі директора: виникли проблеми у будівництві, у постачанні матеріалів тощо. Не витримало серце Костянтина Григоровича Смірнова – першим завжди найважче – він пішов із життя, заклавши фундамент для нашого сьогодення.

З 16 грудня 1965 р. обов'язки директора технікуму покладено на О.М.Дмитренка. Постановою Ради Міністрів СРСР № 1145-385 від 31.12.1965 р. технікум був підпорядкований Міністерству електронної промисловості, а з 22 березня 1966 р. його очолив Максим Іванович Ботвінко, згідно наказу МЕП СРСР від 18 березня 1966 р. № 47-к. Під його керівництвом продовжувалося будівництво навчального і лабораторного корпусів, створювалася матеріально-технічна база, формувався колектив.

Розширився контингент студентів. 1966 р. відкрили нові спеціальності: «Обладнання виробництва електровакуумних приладів», «Виробництво напівпровідникових приладів», «Виробництво радіодеталей і радіокомпонентів» і «Обладнання виробництва напівпровідникових приладів».

У серпні 1966 р. введено в дію навчальний корпус загальною площею 4602 м^2 на 960 учнів. Це – 26 аудиторій, актовий, спортивний зали, бібліотека, зал дипломного проектування.

1 вересня 1966 р. навчання розпочали у власному приміщенні 43 викладачі та 540 студентів. Розпочалися роботи з благоустрою території, відкрив двері клуб «Юність», започатковано щорічний огляд художньої самодіяльності груп. З ініціативи В.В.Рижій започаткована робота Клубу інтернаціональної дружби. Створена школа педагогічної майстерності, яку очолила Л.М.Люта, мета її – підвищення ділової кваліфікації, педагогічної майстерності викладачів.

Починаючи з 1967 року, коледж регулярно перемагає на обласних виставках технічної творчості. Неодноразово навчальний заклад було нагороджено золотими та срібними медалями ВДНГ. Коледж став центром інноваційного розвитку освіти та місцем проведення першої Всеукраїнської Олімпіади з радіотехніки, олімпіад з математики та інформатики.

Історія Вінницького технічного коледжу сягає 48 років. З 1995 р. розпочалася нова сторінка в історії навчального закладу. Наказом Міністерства освіти і науки України йому надано статус вищого навчального закладу І-ІІ рівня акредитації і нову назву – Вінницький технічний коледж (ВТК).

За період своєї діяльності навчальний заклад виріс у авторитетний центр підготовки молодших спеціалістів. Щорічно коледж закінчують близько 450 студентів.

Очолює коледж ось уже протягом 20 років заслужений працівник освіти, кандидат педагогічних наук, відмінник освіти, Голова Ради директорів ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації Вінницької області Олег Станіславович Домінський.

Сьогодні коледж є одним із найбільших і найавторитетніших закладів І-ІІ рівня акредитації в Україні, де готують на денній та заочній формах навчання висококваліфікованих фахівців із 5 спеціальностей:

1. Економіка підприємства;
2. Фінанси і кредит;
3. Обслуговування комп'ютерних систем і мереж;
4. Конструювання, виробництво та технічне обслуговування радіотехнічних пристроїв;
5. Обслуговування та ремонт електроустаткування автомобілів.

У коледжі навчаються понад 1200 студентів, кожен з яких – окремий мікросвіт, зі своїми переконаннями та інтересами. Втім, до кожного викладачі знаходять підхід. Високопрофесійний колектив викладачів, серед яких: 44 – відмінники освіти, 5 – кандидати наук і ще троє продовжують навчання в аспірантурах, 25 викладачів-методистів, 9 старших викладачів. Окрім того, п'ятеро з них нагороджені знаком А.С.Макаренка, троє – знаком Петра Могили. Педагоги не зупиняються на досягнутому. Працюють над винаходами, беруть участь у міжнародних наукових конференціях, методичних об'єднаннях за фахом, де діляться своїми інноваціями та творчими ідеями.

Але найбільше у ВТК пишаються успіхами студентів. Заступник директора з навчальної роботи Д.Ю.Довгань зазначила: «Починаючи з 2007 р., маємо 55 переможців обласних предметних олімпіад і конкурсів та 13 призерів і переможців Всеукраїнського рівня». За результатами усіх Всеукраїнських олімпіад, студенти коледжу здобули найбільшу кількість перемог серед технікумів та коледжів України.

«Ми не тільки готуємо висококваліфікованих спеціалістів, формуємо з наших студентів інтелектуальну еліту суспільства, а навчаємо їх достойно жити, бути Людьми», – говорить заступник директора з гуманітарної освіти та виховання коледжу Н.І.Шевчук.

Добре, коли в коледжі є місце, де студент може пізнавати життя, набувати досвіду, вивчати предмети, отримувати корисну інформацію, розширювати світосприйняття. Таким місцем є бібліотека, яка заснована 1965 р. Книгозбірня коледжу є невід'ємною частиною навчального процесу. Її функція – співпраця з викладачами, студентами; сприяння навчально-виховному процесу, зокрема: складання списків рекомендованої літератури; до-

помога в індивідуальному підборі книг, підготовці до олімпіад; бібліотечно-інформаційна робота; бібліотечні уроки, екскурсії тощо.

Студентами та викладачами розроблено безліч цікавих проектів, один із них – краєзнавча робота «Наші рідні у Великій Вітчизняній війні», матеріали якої зберігаються у бібліотеці.

Знання, здобуті в коледжі, будуть застосовані й у вищих навчальних закладах. Вони стануть ключем, який відкриє доступ в інформаційне поле інститутів, університетів, академій.

Джерела

Вінницький технічний коледж: роки розвитку і звершень (1964-2008 рр.) / уклад. В.В.Рижій. – Вінниця: Спадщина. – 2009. – 204 с.

Кобець, В. Магія вербової колиски: [про «Світлицю» Вінниц. техніч. коледжу, де зібрано сотні експонатів старовини та проводиться вихов. і мистец. робота] / В.Кобець // Вінниц. газ. – 2012. – 13 квіт. – С. 7.

Колеснікова, А. За що Ірину Верховод представили до стипендії Верховної Ради: [студ. Вінниц. техніч. коледжу – лауреат міжнар. пісен. конкурсу «Озерські перлини»] / А.Колеснікова // Молодіж. газ. Вінниччини. – 2006. – 18 жовт. – С. 2.

Коломійчук, Л. Знайомтесь: Вінницький технічний коледж / Л.Коломійчук // Поділ. зоря. – 2007. – 1 берез. – С. 4-5.

Терен, Н. Старт до успіху: [про Вінниц. техніч. коледж] / Н.Терен // Вінниц. газ. – 2012. – 13 квіт. – С. 7.

Червінчук, І. «Альма-матер зірки у сузір'я зібрала...»: [Вінниц. техніч. коледж – один із найкращих у Вінниці] / І.Червінчук // Молодіж. газ. Вінниччини. – 2007. – 14 листоп. – С. 6.

Шуткевич, О. Кружляли пари на паркеті, або Солодкий залік: [про студ. бал у Вінниц. техніч. коледжі] / О.Шуткевич // Вінниц. газ. – 2011. – 22 лют. – С. 8.

Видатні імена Криворізького національного університету: світлої пам'яті В.Ф.Бизова

І.В.Артеменко

У статті досліджується життєвий шлях та наукова і педагогічна діяльність доктора технічних наук, професора, лауреата Державної премії в галузі науки і техніки, заслуженого діяча науки і техніки України, президента Академії гірничих наук України, колишнього ректора Криворізького гірничорудного університету В.Ф.Бизова.

The article examines V. F. Byzov's life, his scientific and pedagogical work as a Doctor of Engineering, a professor, a laureate of the State Award in Science and Engineering, an Honoured Engineering Scientist of Ukraine, a president of Academy of Mining in Ukraine, an ex-principal of Kryvorig Ore Mining University named after V.F. Byzov.

Ключові слова: *Кривий Ріг, Криворізький національний університет, вчені, Володимир Федорович Бизов, біографія, наукова діяльність, гірничодобувна промисловість, корисні копалини.*

У квітні 2011 року пішов із життя Володимир Федорович Бизов – доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в галузі науки й техніки, заслужений діяч науки і техніки України, президент Академії гірничих наук України, ректор Криворізького гірничорудного інституту (з грудня 1994 року – Криворізького технічного університету) впродовж 1985-2002 рр.

Володимир Федорович Бизов народився 17 серпня 1937 року в с. Пушкіно Омської області (РФ). Після закінчення школи, у 1954 р. вступив до Криворізького гірничорудного інституту, по закінченню якого працював гірничим майстром, начальником дільниці рудоуправління імені XX партз'їзду Міністерства чорної металургії СРСР [4, с. 97-98].

Починаючи з 1965 р., його трудова біографія була пов'язана з Криворізьким гірничорудним інститутом (нині Національним університетом): В.Ф.Бизов працював молодшим науковим співробітником, провідним інженером науково-дослідницького сектора, навчався в аспірантурі. У квітні 1966 р. Володимир Федорович захистив кандидатську дисертацію «Дослідження та вибір параметрів вибухових робіт при відкритій розробці покладів». У подальшому В.Ф.Бизов займав посади старшого викладача, завідувача кафедри вищої математики. 1980 р., після захисту докторської дисертації «Дослідження параметрів систем усереднення якості залізних руд на кар'єрах», В.Ф.Бизов був призначений проректором, а згодом – і ректором КГРІ.

На посаді очільника інституту Володимир Федорович здійснив вагомий внесок у розвиток закладу. За його

активного сприяння було відкрито 4 нові факультети: у 1993 році – транспортний, у 1998 році – економічний, у 2001 році – металургійний та факультет інформаційних технологій. У лютому 1991 року на Всеукраїнському з'їзді гірників було створено Академію гірничих наук України, складовою якої став Криворізький гірничорудний інститут [1]. Президентом АГН України було обрано В.Ф.Бизова. У грудні 1994 року на базі КГРІ утворено Криворізький технічний університет [5]. Одночасно із цими структурними перетвореннями у КГРІ-КТУ відкрито нові спеціальності та спеціалізації, зміцнено науково-педагогічну й матеріальну бази, підвищено рівень роботи підрозділів, у навчальний процес було впроваджено нові технології та активні методи навчання, створено фундамент для організації студентського самоврядування, вдосконалено виховну роботу.

Свою наукову діяльність В.Ф.Бизов присвятив дослідженням теоретичних основ розробки родовищ корисних копалин. Обґрунтована ним теорія управління якістю корисних копалин привертала постійну увагу вчених, проектувальників і працівників гірничої промисловості. Розроблені ним методи дозволили суттєво підвищити точність планування гірничих робіт, забезпечили оперативність і достовірність інформації, ефективність використання ЕОМ, значно скоротили обсяг ручної праці.

Протягом усієї своєї наукової та інженерної діяльності професор В.Ф.Бизов підтримував плідні зв'язки з підприємствами гірничорудної промисловості, надавав їм допомогу як своїми науковими працями, так і особистою участю у вирішенні практичних завдань із розробки й переробки корисних копалин.

Результати наукових досліджень та педагогічної діяльності В.Ф.Бизова знайшли відображення у 213 наукових працях, з яких 19 – монографій і 30 – авторських свідоцтв [2, 3]. Спільно з провідними професорами України була видана перша у світі серія підручників під назвою «Бібліотека гірничого інженера», що складається з 14 томів і охоплює практично всі аспекти роботи гірників. Відмінною рисою наукової діяльності професора В.Ф.Бизова була широка апробація висунутих теоретичних положень та велика практична цінність результатів досліджень.

Професор В.Ф.Бизов вів активну наукову й громадську діяльність. Він був членом Нью-Йоркської академії наук, всесвітньої асоціації професорів із гірничої справи, входив до складу оргкомітетів міжнародних та всеукраїнських гірничих форумів (конгресів, конференцій, круглих столів тощо).

1999 р. Володимир Федорович Бизов став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки. Йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки». За багаторічну плідну працю він нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями «Ветеран праці» та «За доблесну працю».

24 квітня 2011 року перестало битися серце великого вченого. Цього ж дня у 2012 році перед головним корпусом Криворізького національного університету було встановлено пам'ятник В.Ф.Бизову, виконаний місцевими скульпторами В.Зайцевим і В.Токарем.

Джерела

1. Бызов, В.Ф. Академии горных наук Украины – 20 лет / В.Ф.Бызов // Горн. журн. – 2011. – № 2. – С. 4-6.

2. Его же. Управление качеством продукции карьеров: учеб. для вузов по спец. «Открытые горные работы» / В.Ф.Бызов. – М.: Недра, 1991. – 239 с.

3. Его же. Усреднительные системы на горно-обогатительных предприятиях / В.Ф.Бызов и др. – М.: Недра, 1988. – 220 с.

4. Енциклопедія Криворіжжя: 230-річчю заснув. Кривого Рогу присвячується: у 2 т. / [упоряд. В.П.Бухтіяров]. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – Т. 1. – 2005. – 704 с.

5. Матеріали експозиції Музею історії університету.

Іван Володимирович Пилипчук

(Історію пишуть люди)

О.Ю.Демченко

Стаття вміщує короткі біографічні дані про учителя, історика, краєзнавця, археолога І.В.Пилипчука та матеріали про його внесок у дослідження історії містечка Дашів, с. Кальник та однойменного козацького полку.

The article includes short biography data about I.V. Pylypchuk, a teacher, a historian, a regional ethnographer, an archeologist, and materials on his contribution into researching a history of the town of Dashiv, the village of Kal'nyk and a regiment of the same name.

Ключові слова: *Вінниччина, смт Дашів, с. Кальник, історія, дослідження, Іван Володимирович Пилипчук, історики, краєзнавці.*

Я хочу розповісти про людину, дещо забуту, свого часу недооцінену, але непересічну – Івана Володимировича Пилипчука – вчителя, історика, краєзнавця, археолога.

Про наше чудове містечко є кілька історичних досліджень різних авторів, але всі вони, однозначно, починалися з ґрунтовного вивчення твору Володимира Миколайовича «Дашівщина з найдавніших часів і до 1917 року» – рукопису, який свого часу автор створив для нашої бібліотеки, котрий ми бережемо як найбільшу цінність, адже аналогів цій фундаментальній праці немає.

Точних відомостей про Івана Володимировича, на жаль, ми не змогли знайти. На наше звернення до Іллінецького відділу освіти ми отримали відповідь, що особиста справа І.В.Пилипчука в архіві відсутня. Родини Івана Володимировича ні в Дашеві, ні в Іллінцях нам розшукати не вдалося. Майже не залишилося й тих, хто працював із краєзнавцем.

Лише у книзі Григорія Дмитровича Казьмирчука, професора, завідувача кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, та Марії Казьмирчук «Роде наш красний: Село Кальник. – Кн. ІІІ. Дослідження соціальних проблем села Кальника наприкінці XVIII – на початку XX ст. – К.: Логос, 2012. – 264 с. знаходимо: «Іван Володимирович Пилипчук – колишній учитель Дашівської школи, палкий і наполегливий дослідник місцевої історії, написав низку праць, які зараз зберігаються у місцевому музеї с. Городок Іллінецького району Вінницької області. Це – 12 саморобних, віддрукованих на друкарській машинці збірок, де зібраний і оприлюднений раніше опублікований його газетний матеріал, у тому числі й про Кальницький полк та його старшину. Ця проблема сконцентрована в підготовленій 1983 р. брошурі, де частково описуються події визвольних змагань 1648-1677 рр., перераховуються прізвища кількох полковників, що займали кальницький полковий уряд [1]. В інших своїх працях І.В.Пилипчук розкривав історію Кальника та однойменного полку дуже скупо і фрагментарно, зокрема писав про археологічні знахідки: кремнієві ножі, кам'яну сокиру, дротики з кварцу, рештки глиняного посуду, залишки поселень трипільської культури, скарб римських монет тощо».

«Низка матеріалів, у тому числі праці про історію с. Кальник, написані відомим краєзнавцем 60-80-х років минулого сторіччя Іваном Володимировичем Пилипчуком і зберігаються в одному примірнику в музеї історії с. Городок Іллінецького району Вінницької області. Його заснував Михайло Володимирович Марчук (1925-1998), з яким товаришував краєзнавець. Він і подарував музею свої рукописи. Зараз музей очолює донька М.В.Марчука – Олена Михайлівна Васильківська. Завдячуючи її люб'язній допомозі ми отримали ксерокопію праць І.В.Пилипчука.

Іван Володимирович Пилипчук (18 квітня 1919 – 6 грудня 1989) народився у с. Борисівці на Вінниччині в селянській родині. Служив у лавах Червоної Армії (1939-1948 рр.), одночасно співпрацював з газетами «На страже Родины» та «Ленинградская правда». Після демобілізації з армії перебував на партійній та радянській роботі, а в 60-70-х роках викладав історію у Дашівській середній школі Іллінецького району Вінницької області. Активно й наполегливо досліджував проблеми історії рідного Поділля. Його праці написані на основі архівних та опублікованих джерел архівів і бібліотек Києва та Львова. Проводив археологічні та етнографічні дослідження, широко використовуючи їх у своїх наукових та публіцистичних працях, зокрема і в єдиному машинописному примірнику «Історії Кальника» (Дашів, 1980-1981. – 22 с.).

Особисто мені, на жаль, не довелося спілкуватися з І.В.Пилипчуком (у Дашеві – дві загальноосвітні школи, я навчалась в одній, а Іван Володимирович викладав у іншій), але я добре пам'ятаю захват, з яким ми відвідували шкільний музей, створений І.В.Пилипчуком, пам'ятаю дивовижні експонати, добуті краєзнавцем в археологічних розвідках стародавніх поселень та таємничих курганів на околицях Дашева.

Археологічні та історичні дослідження І.В.Пилипчука висвітлювалися у місцевій пресі. Існувало багато рукописних досліджень історика.

Коли ми звернулися до своїх колег-бібліотекарів інших населених пунктів нашого району з проханням повідомити про наявність рукописів Пилипчука в їхніх бібліотеках, Олена Михайлівна Василівська, бібліотекар села Городок, надала нам для вивчення ще десять його рукописів.

Твори історика різної тематики – від методичних рекомендацій щодо роботи краєзнавчих гуртків у школі до історії Дашівського ремонтно-механічного заводу та історії Червоного козацтва на Дашівщині. Історичні факти, що у них наведені, несподівані. Зокрема, саме дякуючи працям Івана Володимировича, ми відзначали рік тому 180-річчя польського повстання, центром якого був Дашів.

Шкода, що трохи запізно ми згадуємо людей, які творять поруч.

Шкода, що оцінюємо на належному рівні їх творчість тоді, коли їх давно немає з нами.

На мою думку, краєзнавча діяльність бібліотеки полягає саме у тому, щоб помітити, оцінити, підтримати творчих людей свого краю, зберегти їхню працю, розповісти про них юним односельцям.

Джерела

1. Пилипчук, І. В. Історія рідного краю: Окраса Поділля / І.В.Пилипчук. – Дашів, 1984. – С. 1, 2, 3; Його ж. Краєзнавство в школі. – Б. м., 1979. – С. 3, 6, 9-10, 17-22, 24, 30, 32, 34, 44, 51 та ін.; Його ж. На берегах Собу. – Б. м., 1966-1982. – С. 8-9, 11, 17, 26, 30-31, 35, 41 та ін.

2. Казьмирчук, Г. Роде наш красний: Село Кальник / Г.Казьмирчук, М.Казьмирчук. Кн. 3. Дослідження соціальних проблем села Кальника наприкінці XVIII – на початку XX ст. – К.: Логос, 2010. – 264 с.

Ювілейний рік Криворізького національного університету: актуалізація краєзнавчих пошуків та досліджень

Л.В.Дояр

У статті розкрито труднощі та результати дослідження невідомих, іноді суперечливих сторінок 90-літньої історії Криворізького національного університету, зокрема виявлення імен студентів і викладачів, які прославили свій край трудовими та ратними подвигами, а також тих, які стали жертвами сталінських репресій.

The article reflects asperities and results of a research work on unknown and even contradictory pages of a 90-year history of Kryvorig National University, students and teachers' names revealing in particular who glorified their native land with great heroic deeds and labour exploits and those who became victims of Stalin's repression.

Ключові слова: *Криворізький національний університет, історія вищої освіти, краєзнавчі дослідження, викладачі, студенти, «Галерея видатних випускників».*

Криворізький національний університет досяг поважного віку – 90 років від дня заснування. Незадовго до святкування свого ювілею університет перетворився на потужний заклад, у якому об'єдналися чотири державні вищі навчальні заклади Кривого Рогу та два провідні науково-дослідницькі інститути. На сьогоднішній день ДВНЗ «Криворізький національний університет» є найбільшим навчальним і науково-дослідницьким центром регіону.

Ювілейний рік спонукав до поглиблення краєзнавчих пошуків, адже сторінки історії університету сповнені білих плям. Дискусійною є навіть дата заснування нашого закладу: рішення про його відкриття впродовж 1921-1922 рр. приймалося кілька разів, призначалася комісія, що мусила, однак не забезпечила початок його роботи, не відразу була визначена й кандидатура першого директора В.І.Жигаловського – фундатора майбутнього університету, засновника вищої гірничої освіти на Криворіжжі.

Надзвичайно заплутаним є міжвоєнний період історії ДВНЗ «КНУ», що потребує ґрунтовного дослідження статусного зростання, структурних перетворень, персоналій ректорату університету тощо. У цьому напрямку автором уже розпочато пошуково-дослідницьку роботу, що знайшла відображення у нижче зазначених публікаціях [1]. До наукових студій залучено і студентську молодь [2].

Досліджуючи складний 90-літній шлях розвитку університету, ми переконалися, що найціннішим капіталом нашого закладу в усі часи залишалися його люди. Тож пріоритетним напрямком краєзнавчих розвідок є відновлення персоналій.

Сталою традицією нашого університету стало збереження Дошок пам'яті й пошани. На них навічно закарбовані імена двадцяти восьми викладачів, співробітників і студентів, які пали смертю хоробрих у роки Великої Вітчизняної війни, а також тих, які зробили великий внесок у розвиток закладу. Це – Юрій Должанський, студент ІІ курсу гірничого факультету, Герой Радянського Союзу; 37 викладачів і співробітників, які нагороджені медаллю «За доблесну працю у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.»; В.І.Жигаловський, Е.К.Фукс, Герої Праці; В.О.Артамонов, О.С.Висоцький, А.П.Жмайло, В.О.Костенко, І.І.Савицький, Г.Л.Середа, А.О.Статкевич, Герої Соціалістичної Праці; А.К.Сидоренко, С.Ф.Бабенко, лауреати Ленінської премії; Г.М.Малахов, В.Ф.Бизов, Ю.Г.Вілкул, Ю.С.Мец, П.Д.Петренко, П.Й.Федоренко та ін., лауреати Державних премій СРСР, УРСР, України; А.А.Азарян, Ю.П.Астаф'єв, В.Ф.Бизов, Ю.П.Капленко, Д.Й.Родькін та ін., заслужені діячі науки і техніки України; Г.М.Малахов, О.Є.Поварених, С.П.Радіонов, М.А.Стариков, дійсні члени і члени-кореспонденти Академій НАН України; Ю.С.Ляліков, академік НАН Молдови; академіки Академії гірничих наук України, заснованої у Кривому Розі у лютому 1991 р. [3].

В архівному літописі університету збережено імена 17 перших викладачів Криворізького вечірнього робітничого технікуму станом на 1 жовтня 1923 р., які стояли біля витоків вищої освіти на Криворіжжі [3]. Зусиллями колишнього наукового співробітника музею історії університету В.Л.Золотарьова було встановлено імена невинно постраждалих у роки сталінських репресій, серед них – троє директорів закладу (М.І.Кондратьєв, Ф.П.Кошовий, Г.Б.Римша), двоє завідувачів кафедр (В.П.Сисуєв, В.Т.Нахатович) та викладач геології Е.К.Фукс [3].

Готуючись до святкування ювілею, працівники університету збирають матеріали для відкриття «Галереї видатних випускників», тобто вихованців Криворізького національного університету, котрі стали успішними у різних сферах життя сучасної України.

Джерела

1. ALMA MATER: віхи історії Криворіз. техніч. ун-ту (1922-2007) / [упоряд. Л.В.Дояр]. – Кривий Ріг., 2007.; Дояр, Л.В. Випускник Катеринославського гірничого інституту – засновник вищої гірничої освіти у Кривому Розі / Л.В.Дояр // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі стор.: наук. щорічник. – Д., 2011. – Вип. 8.; Її ж. Засновник і перший директор КВРТ/ Л.В.Дояр // Гірнич. інженер. – 2011. – № 1-2.; Її ж. Костюков Олександр Олексійович – директор Криворізького гірничорудного інституту (1932-1933) / Л.В.Дояр // Гірнич. інженер. – 2011. – № 4.

2. Луговий, В. Криворізьке гірництво напередодні фашистської окупації (22 черв. – 14 серп. 1941 р.) / В.Луговий // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті: матеріали Всеукр. наук. конф. (Кривий Ріг, 22 квіт. 2011 р.). – Кривий Ріг, 2011. – С. 67-68.; Кузнєцов, О. Криворізький національний університет: віхи історії: (90-літньому ювілею присвячується) / О.Кузнєцов // Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу: зб. студ. наук. пр. – Кр. Ріг, 2012. – Вип. 6. – С. 207-211.

3. Експонати архівної, речової, фотографічної групи Музею історії університету.

Краєзнавчі матеріали як засіб формування цілісності особистості студентської молоді

(З досвіду роботи Вінницького коледжу Національного університету харчових технологій)

В.П.Лосовська

У статті на прикладі роботи педагогічного колективу навчального закладу висвітлюється значення краєзнавчих матеріалів у вихованні сучасного молодого спеціаліста, справжнього громадянина і патріота рідної землі.

The article reflects a meaning of materials on a regional ethnography in education of a modern young specialist, a real citizen and a patriot of a native land by the example of the teaching staff work of the educational institution.

Ключові слова: *Вінницький коледж Національного університету харчових технологій, краєзнавство, виховання, творча особистість, визначні постаті, історико-культурні надбання.*

Добу життя не вибирають, у ній живуть і помирають. Нам же випало жити в епоху розбудови нашої держави. Головна роль у цьому процесі належить сучасній молодій генерації. Виховання справжнього громадянина і патріота рідної землі – це надзвичайно важливе і невідкладне завдання, яке належить реалізувати вищим навчальним закладам.

Майбутнє нашого народу залежить від змісту цінностей, що є орієнтирами для молодих людей, а також від того, у якій мірі духовність стане основою їх життя.

Динамічні зміни, що відбуваються у суспільстві, потребують постійного удосконалення системи виховної роботи, наближення її форм і методів до потреб сьогодення. Розглядаючи сьогодення як епоху розвитку творчої особистості, ми ведемо пошук нових педагогічних технологій, які б сприяли створенню середовища, що розвиває, навчає, виховує.

Згідно з Концепцією, головне завдання виховання – набуття молодшим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина України, духовності, художньо-естетичної культури.

У цьому контексті значною мірою послугують краєзнавчі матеріали. Адже високоосвічена інтелігентна людина, сучасний молодий спеціаліст повинен знати витоки, велич і багатогранність національної культури, яка, як відомо, є і національною ідеєю.

Духовно-історичні розвої рідної землі і краю – це ті складові, які формують цілісну гармонійну особистість.

Як викладач культурології, у навчальній та позанавчальній роботі широко використовую краєзнавчі матеріали.

Виділяю такі напрями:

1. Вінниця історична.
2. Відомі люди на Поділлі.
3. Митці Поділля.
4. Гончарство Подільського краю.

Розкриваючи суть культурології як науки, її функції, особливості мистецтва первісного суспільства, звертаюся до історії Поділля і Вінниці зокрема.

Приваблює утаємниченість місцевості, про яку так образно сказала Леся Українка: «Красо України, Подолля».

«Вінниця – дуже гарненьке затишне містечко, мальовничо розташоване на горбистих берегах річки Південний Буг, дивне поєднання культури і глушини одночасно», – писав знаменитий генерал Олексій Брусилов про місто, де жив на Великій Бульварній у 1913 р.

Згадую добрим словом литовського князя Ольгерда, який віддав подільські землі братам Коріатовичам, і з 1363 р. у литовському літописі з'явився запис «Въница».

Нагадую і про історичні споруди «Мури» (XVII ст.), Миколаївську церкву «вузлик» – пам'ятку давньої архітектури.

Подаючи ці факти, підкреслюю, що історію краю творять його визначні постаті. У цій плеяді слід згадати Богдана (Зиновія) Хмельницького, гетьмана України, видатного державного діяча, полководця, який визволив Україну, підписавши Переяславську угоду з Росією. У нашому місті він був тричі (грудень 1928 р., лютий-березень 1919 р., травень 1920 р.).

З нашим Поділлям пов'язана діяльність видатного державного політичного діяча, посла Речі Посполитої у Данії, перекладача Жевуцького (Ржевуцького) Адама, з містечка Погребище, власником якого він був.

У п'єсі «Бояриня» Лесі Українки, яку студенти вивчають на заняттях української літератури, згадується Юрій Хмельницький – молодший син Богдана Хмельницького, який був ставлеником султана у створеному на Поділлі Сарматському князівстві. Повідомляю студентам і про те, що його закатували турки і скинули з мосту у Камянці-Подільському. Цікавим для студентів є такий факт: 1737 р. у Немирові вирішувалася доля Європи – Потоцький приймав дипломатів з Австрії, Росії, Високої Порти (Туреччина). Цей конгрес дістав назву Немирівський. Є дані про те, що Немирів був певний час неофіційно столицею України. Потоцьким присвячую окреме заняття у рамках роботи Центру духовно-національного відродження «Червона калина», використовуючи матеріали Вінницького обласного художнього музею та проведення тематичних екскурсій і зустрічей з майстрами пензля. Перерахувати усі історичні постаті не ставилося за мету, а лише навести конкретні приклади.

Додам, що знання про визначні історичні постаті студенти демонструють при проведенні інтелектуально-естетичного проекту «Панночка коледжу», який уже став традиційним (у номінації «Інтелект. Талант»). При вивченні теми «Культура Поділля» проводжу інтерактивні заняття, використовуючи матеріали про П.І.Чайковського, Оноре де Бальзака, Ференца Ліста.

Приваблює постать російського композитора П.І.Чайковського, який на запрошення княгині Надії фон Мекк приїжджав і жив у Браїлові, де написав оперу «Орлеанська діва». Історичні реконструкції допомагають студентам відчути духовну атмосферу композитора. Студенти проводять велику пошукову і дослідницьку роботу, що дає їм змогу дізнатися про цікаві факти: Чайковський був вражений красою одягу та головних уборів жінок, а ще те, що сліпі співали канти.

І ще: влітку 1881 р. у Браїлові жив молодий французький музикант Клод Дебюссі, якого запросили як домашнього піаніста.

Багато уваги приділяємо Ференцу Лісту й Каролині Сайн-Віттенштейн (с. Воронівці Хмільницького р-ну) при проведенні мистецького дійства «Розвіяні пелюстки кохання».

Інсценізація «Кохання у листах» – це «розповідь у ролях» про Оноре де Бальзака та Евеліну Ганську, що переносить нас у с. Верхівку (неподалік від Погребища).

Усе це допомагає сьогоднішній молоді збагнути незабутні сторінки культури, долучитися до її неоціненної скарбниці, стати спадкоємцями усього найкращого, що створено нашим народом.

Митцям Поділля присвячуємо цикл літературно-мистецьких вечорів «Таланти Подільської землі»: «Зоря української літератури» (Марко Вовчок, Немирів); «Подільський сміхотворець» (С.Руданський у Хомутинцях) «Великий сонцепоклонник» (М.М.Коцюбинський і Вінниця); «Рідне село, де навчався любити світ і людей» (М.М.Стельмах і Поділля).

Усі ці матеріали та факти спонукають молодь до виконання свого громадянського обов'язку – зробити усе, щоб дощі вічності не змили з нашої землі сліди великих предків, подбати про те, щоб зберегти для майбутніх поколінь усі твори народних геніїв, імена людей, які боролися за щастя трудового народу, працювали задля його блага.

Прослідкувавши історико-мистецько-літературні надбання Вінниччини, вважаю за доцільне проаналізувати разом зі студентами у контексті вивчення теми «Національні особливості української культури» один із найдавніших видів народного мистецтва – гончарство.

Спонукало до цього відкриття 2005 р. Музею гончарного мистецтва імені Олексія Луцишина, що знаходиться неподалік від нашого коледжу.

Форми творчої співпраці інноваційні:

- участь у фольклорних святах, регіональних фестивалях, майстер-класах з гончарства і писанкарства, в тематичних екскурсіях, зустрічі з майстрами гончарної справи;
- традиційними стали спільні Андріївські вечорниці, участь у виставках гончарних виробів (студенти вчаться на майстер-класах);
- заняття, на яких виступають працівники музею, демонструючи відповідні експонати;
- наукова, пошукова робота з вивчення традицій українського народного мистецтва;
- знайомство з прадавніми техніками роботи за гончарним кругом.

Розуміння, сприйняття історико-культурних надбань Поділля, усіх видів мистецтва, духовне збагачення сприяє розвитку у студентської молоді почуття краси, розуміння національної ідеї, спонукає до продовження давніх справ своїх попередників, а в кінцевому результаті – формує цілісну особистість молодого покоління незалежної України.

Соціальне та фінансове виховання дітей Вінниччини як один з інструментів подолання бідності

С.І.Сулімова

У статті розглянуто питання соціального і фінансового виховання дітей як одного з інструментів подолання бідності.

The article describes questions of social and financial child-rearing as one of the tools of poverty overcoming.

Ключові слова: *Вінниччина, діти, соціальне виховання, фінансове виховання, бідність, Програма соціального та фінансового виховання.*

Загальновизнано, що Україна володіє усіма необхідними природними ресурсами для того, щоб кожна людина змогла жити у добробуті. Якщо кожен українець скористається своїми розумовими, творчими та фізичними здібностями, об'єднуючись в активній участі у соціальному будівництві країни, краю на основі його всебічного вивчення, для неї стане можливим досягнення найвищого рівня наукового, технологічного, культурного, соціально-економічного розвитку.

Українське суспільство розділене на окремі частини, які часто конфліктують. Причина – у роз'єднаності сфер науки, філософії, теології, культури, краєзнавства, політики, економіки, що спричиняє загальне відчуження. Людина не може залишитися здоровою, якщо її життя не розглядається в цілому, якщо вона виросла в патологічній сім'ї, патологічному суспільстві, – все це з народження впливає на неї, постійно деформує її в освітньому процесі й соціалізації.

Категорія бідності – це бідність свідомості, яка руйнує соціальні відносини й утворює патологічну економіку.

Соціальне та Фінансове виховання (далі – СФВ) щодо формування навичок соціальної участі та інтеграції дітей (Афлатун) – один з інструментів подолання ганебного процесу – бідності. Програма охоплює усі області людських інтересів заради підвищення якості життя.

Мета фінансового і соціального виховання – навчити дітей критичному мисленню, правам та обов'язкам, фінансовій грамотності та навичкам, які допоможуть їм найбільш оптимально використовувати наявні ресурси. Соціальне виховання вчить дітей цивільним обов'язкам, необхідності розуміння соціальних проблем та участі в їх вирішенні. Фінансове виховання включає в себе розвиток важливих навичок заощадження, розробки бюджету та участі у фінансових проектах.

Програма розроблена для фасилітаторів програми і може бути використана для навчання двох основних груп учасників: дітей, які потребують особливого захисту та учнів поза системою формальної освіти (молодь, яка не відвідує школу, вуличні діти, діти, які зазнали насильства та знаходяться в соціальних установах, діти, які перебувають у конфлікті з законом, діти в центрах соціально-медичної допомоги) та дітей у неформальних освітніх закладах (клуби за місцем проживання, позакласні заняття).

Програма адаптована для розуміння дітьми через використання безлічі ігрових моментів у процесі навчання. Програма спрямована на те, щоб діти:

1. цінували і поважали свою унікальність і особливі якості, так само як і відмінні особливості інших людей;

2. знали і розуміли важливість правильного використання природних матеріалів і фінансових ресурсів, були відповідальними у розстановці пріоритетів при їх використанні;

3. могли ставити цілі, планувати і координувати використання ресурсів, слідували своїм планам;

4. розробляли і керували соціальними і фінансовими проектами, спрямованими на саморозвиток та допомогу школам та соціальним закладам, де виховуються діти, які потребують сторонньої допомоги.

5. демонстрували стриманість, відповідальність, критичне мислення і винахідливість.

Програма Соціального та Фінансового виховання заснована на п'яти основних ключових елементах програми Афлатун і Парадигми Стійкості. Кожен Ключовий Елемент важливий у рівній мірі. Необхідність парадигми стійкості обумовлена тим, що більшість учасників програми НФВ – це діти, які потребують особливого захисту, чиї права були порушені, яким потрібна особлива допомога та захист – спеціальна освіта, допомога щодо здоров'я, соціальне втручання, реабілітація, юридична допомога тощо. Такі діти можуть належати до наступних категорій: жертви комерційної сексуальної експлуатації; жертви фізичного та сексуального насильства, або ті, хто відчував насильство вдома, в товаристві чи в установах; діти, які зазнали дискримінації через неналежні і недосконалі закони; діти з інвалідністю; вуличні діти. У таких діток внаслідок травмуючого життєвого досвіду занижена самооцінка, їх здатність бачити майбутнє у світлих тонах і довіряти іншим людям перебуває під загрозою.

Ми покликані допомогти таким діткам знайти себе, розвинути почуття співпереживання з іншими за допомогою зміцнення своїх сильних сторін. Стійкість допомагає їм боротися з неприємними спогадами і розвивати більш здорове самосприйняття та позитивний погляд на життя.

На 2012 рік Програма СФВ (Афлатун) діє в 86-ти країнах Світу, охоплюючи один мільйон дітей. Національні та міжнародні партнери-виконавці СФВ:

- Міністерства освіти і фінансів;
- Організації, зацікавлені у захисті прав дітей, а саме: Комітет ООН з прав дитини, ЮНІСЕФ;
- Міжнародні донорські організації, неурядові організації та фонди;
- Банки та інші фінансові інститути, що підтримують Альянс Дружніх Дітям Банків;

1. Академічні структури та дослідницькі інститути, які на чолі з Комітетом з оцінки результативного впливу перевіряють ефективність програми;

2. Компанії, які надають послуги безоплатно.

Таким чином, Соціальне та Фінансове виховання для формування навичок соціальної участі та інтеграції дітей – це створення довгострокових перспектив соціальної інтеграції, формування навичок соціального участі, зростання прав і можливостей дітей, їх повноцінного розвитку і розвитку їх співтовариства, яке сприятиме створенню нової генерації, котра дасть можливість поглибити наукове та всебічне пізнання рідного краю, України та здійснити зміни, які дадуть можливість людям досягти якості життя, що відповідає їх природі.

Розвиток дослідницьких умінь учнів у форматі шкільного літературного краєзнавства

О.Б.Шевчук

У статті піднімається проблема підготовки молодого покоління, здатного неординарно мислити, самостійно здобувати нові знання, опановувати навчально-дослідницькі уміння, зокрема з вивчення рідного краю, та використовувати їх у нових, незвичних умовах.

The article reflects a problem of preparation of a young generation capable to think contractively, get new knowledge by themselves, master educational and research skills, including learning a history of a native land and using them in new and unusual situations.

Ключові слова: *молоде покоління, школярі, дослідницькі уміння, пошукова діяльність, уроки, література рідного краю.*

Постановка проблеми. Проблема підготовки молодого покоління, здатного мислити неординарно, самостійно здобувати нові знання, використовувати їх у нових, незвичних умовах, є завжди актуальною. Про створення умов для розвитку всебічно розвиненої особистості й творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати й навчатися протягом життя зазначається у державному документі «Національна доктрина розвитку освіти» [4]. Тому навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах повинен бути організований таким чином, щоб випускники володіли не лише знаннями, але й уміли застосовувати їх у процесі власної самостійної наукової, дослідницької й творчої діяльності. Крім того, виховання національно свідомої, творчої особистості можливе за умови поглибленого вивчення культури рідного краю. Отже, формування дослідницьких умінь учнів під час вивчення літератури рідного краю є актуальною проблемою сучасної літературної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі проблема розвитку дослідницьких умінь, інтелектуальних творчих здібностей учнів висвітлюється у працях Л.С.Виготського, Д.Г.Левітеса, А.Н.Леонтьєва, І.Я.Лернера, Б.Ф.Ломова, Н.Н.Обозова, В.А.Сластьоніна, І.Д.Чечель, В.Д.Шадрикова, Т.І.Шамової, Г.І.Щукіної та інших учених.

У педагогіці дослідницька діяльність учнів іноді називається науково-дослідницькою (О.І.Анісімова, Г.І.Артемчук, В.М.Гнєдашев, В.В.Голобородько, Л.С.Левченко, В.В.Маскін, В.І.Романчиков, В.М.Сіденко, Г.С.Цехмістрова, Л.С.Шевченко), навчально-дослідницькою (А.Ю.Карлащук, С.М.Коршунов, І.А.Кравцова, Н.Г.Недодатко, І.В.Усачова) або експериментально-дослідницькою (В.І.Смагін).

Окремі науковці та дослідники (І.А.Кравцова, Н.Г.Недодатко, О.П.Павленко та ін.) наголошують на неправомірності та недоцільності використання терміну «науковість» стосовно учнівських досліджень, оскільки вони мають принципові відмінності від повноцінного наукового дослідження.

Під «навчально-дослідницькими уміннями» учнів розуміють уміння застосовувати прийом відповідного наукового методу пізнання в умовах вирішення навчальної проблеми, у процесі виконання навчально-

дослідницького завдання (В.І.Андрєєв); систему інтелектуальних, практичних умінь, умінь і навичок навчальної праці, необхідних для виконання дослідження або його частини (А.Г.Іодко); здібність учня виконувати розумові та практичні дії, що відповідають науково-дослідницькій діяльності і підпорядковуються логіці наукового дослідження, на основі знань та вмінь, які набуваються у процесі вивчення основ наук (В.П.Ушачов); складне психічне утворення (синтез інтелектуальних і практичних дій, засвоєних і закріплених способів діяльності), яке лежить в основі готовності школярів до пізнавального пошуку (Н.Г.Недодатко); властивість особистості, яка характеризує його здатність до пошуково-перетворюючої діяльності в освітньому процесі, а також як його здатність здобувати нові знання, уміння й навички, які сприяють його розвитку (С.П.Балашова).

Мета статті: з'ясувати особливості розвитку дослідницьких умінь школярів під час вивчення літератури рідного краю в старшій ланці ЗОШ.

Результати дослідження. Літературне краєзнавство – особлива галузь літературознавства, що вивчає «локальне літературне життя, біографію та творчість письменників, художні твори, пов'язані з певним регіоном» [2, с. 579].

Успіх у навчальній дослідницькій діяльності визначається не лише рівнем знань і вмінь учнів, але й залежить від мотиваційного, інтелектуального й вольового компонентів, рівня інтересів і лінгвістичних нахилів у поєднанні з високою працездатністю.

Важливим є питання готовності учня до розвитку в нього дослідницьких умінь. При цьому необхідно враховувати вікові особливості школярів. Психологами доведено, що підлітковий вік та рання юність характеризуються потенційною можливістю наукового дослідження навколишнього світу й себе в ньому. Інтелектуальний потенціал у підлітковому віці вже аналогічний інтелекту дорослої людини [6].

Робота з формування дослідницьких умінь умовно може бути розділена на чотири взаємопов'язаних напрями:

- включення елементів дослідження під час вивчення нового матеріалу;
- використання елементів дослідження в процесі закріплення виучуваного;
- застосування елементів дослідження під час виконання домашніх завдань;
- включення елементів дослідження на позакласних заняттях (реферати, заняття в наукових гуртках, виконання колективних наукових проектів).

Отже, програма формування дослідницьких умінь повинна, по-перше, мати комплексний характер, тобто пронизувати різні теми на різних етапах навчальної діяльності; по-друге, зміст програми повинен вибудовуватися з урахуванням початкового рівня дослідницьких умінь, які мають учні, сприяти їх розвитку. Тому програму необхідно ускладнювати, робити цікавою, щоб школярі активно займалися дослідницькою діяльністю.

Дослідниця М.О.Князян усі навчально-дослідницькі завдання поділяє на три групи: а) навчально-дослідницькі завдання алгоритмічного рівня (орієнтовані на низьку підготовленість учнів до навчально-дослідницької діяльності, мінімальний ступінь вияву пізнавальної самостійності); б) навчально-дослідницькі завдання частково-пошукового рівня (передбачають більш високий рівень підготовленості учнів до навчально-дослідницької діяльності; в) навчально-дослідницькі завдання креативного рівня (орієнтовані на найвищу міру виявлення пізнавальної самостійності учнів) [1].

Формуванню дослідницьких умінь учнів сприяє проведення занять у вигляді диспутів, дискусій, ділових ігор, «круглих столів», занять-екскурсій, за допомогою яких у школяра формуються вміння творчо мислити, відстоювати свою думку, почуття відповідальності за виконувану роботу та задоволення від її результатів, самостійність і здатність швидко приймати правильні рішення.

На уроках літератури рідного краю можна запропонувати учням краєзнавчі дослідження на тему «Видатні письменники нашого краю». Так, учні отримують пошуково-дослідницьке завдання «Вінниччина очима Валентини Сторожук». З метою аналізу більшої кількості творів школярі отримують завдання для окремих груп. Зокрема, представники І групи опрацьовуватимуть вірш «Буша», ІІ – «Бару на шістсотліття», ІІІ – «Освідчення в любові Могилеву-Подільському». Названі поезії тісно пов'язані з географією рідного краю. Варто поставити перед старшокласниками завдання знайти у цих віршах підтвердження любові поетеси до рідних місць.

Цікавою формою роботи, безумовно, є екскурсія «Стежками письменників Вінниччини», яка передбачає відвідання музеїв, пам'ятних місць, пов'язаних із діяльністю видатних митців рідного краю.

Суспільно значущий вид навчально-дослідної діяльності – розробка й презентація проекту вшанування пам'яті письменника. Найкращі із запропонованих учнями ідей варто винести на розгляд в межах навчального закладу, з метою їх подальшого втілення в життя.

Крім того, результатом пошукової діяльності можуть стати ведення письменницького літопису краю, укладання бібліографічного покажчика «Митці нашого регіону», оформлення стенду, буклету, підготовка мультимедійної презентації на тему «Сторінки життя і творчості письменника в нашому краї», складання літературної картографії. Наприклад, на літературній карті Поділля будуть позначені міста й села, з якими пов'язані імена А.Свидницького, С.Руданського, М.Коцюбинського, В.Свідзинського, Л.Мосендза, М.Стельмаха, В.Земляка, В.Стуса, В.Забаштанського, А.Бортняка, Н.Гнатюк, В.Рабенчука, В.Кобця, М.Рябого, П.Перебийноса, Г.Чубач, В.Яворівського, О.Чорногуза, Н.Поклад, М.Лукова, Т.Яковенко, В.Сторожук та ін.

При вияві високої пізнавальної самостійності, учні можуть спробувати себе в якості науковців, підготувавши свою конкурсну роботу до Малої Академії наук та отримати перший досвід у написанні науково-дослідницьких робіт, їх подальшому захисті та мають змогу спілкуватися з людьми, які займаються наукою.

На основі вивчення психолого-педагогічних джерел визначаємо такі основні етапи організації навчального процесу, спрямованого на розвиток в учнів дослідницьких умінь:

1) діагностика вихідного рівня розвитку дослідницьких умінь в учнів;

2) роз'яснення учителем важливості й необхідності цього вміння;

3) інструктаж про його зміст і способи оволодіння ним;

4) встановлення зв'язку з уміннями, які є в учнів;

5) виконання системи дослідницьких завдань;

6) оперативний контроль за ходом розвитку вмінь;

7) застосування вмінь у нових, нестандартних ситуаціях;

8) закріплення сформованого вміння, перетворення його в навичку й звичку самостійно застосовувати його в щоденній практиці.

Висновок. Таким чином, дослідницькі уміння як базові компоненти особистості виражають провідні характеристики процесу творчого її становлення, відображають універсальність її зв'язків з навколишнім світом, ініціюють здатність до творчої самореалізації, визначають ефективність пізнавальної діяльності, сприяють перенесенню знань, умінь і навичок дослідницької діяльності в будь-яку галузь пізнавальної й практичної діяльності. Питаннями подальшого вивчення мають стати проблеми формування дослідницьких умінь у процесі позакласної роботи.

Джерела

1. Князян, М.О. Навчально-дослідницька діяльність студентів як засіб актуалізації професійно значущих знань (на базі вивч. іноземн. мов): автореф. дис.... канд. пед. наук / М.О.Князян; Південноукр. ДПУ ім. К.Д.Ушинського. – О., 1998. – 18 с.

2. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. – К., 2007. – Т. 1. – С. 579.

3. Махмутов, М.И. Проблемное обучение / М.И.Махмутов. – М., 1975. – 367 с.

4. Національна доктрина розвитку освіти // ІІ Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 137-155.

5. Недодатко, Н.Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників: дис. … канд. пед. наук / Н.Г.Недодатко. – Кр. Ріг, 2000. – 212 с.

6. Пиаже, Ж. Суждение и рассуждение ребенка / Ж.Пиаже. – СПб., 1997. – 95 с.

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Географічне краєзнавство в регіональному вимірі

А.В.Гудзевич

У статті подано аналіз діяльності науково-громадських фахових спілок і товариств, зокрема Вінницького відділення Українського географічного товариства (УГТ), а також огляд видань і публікацій провідних вінницьких науковців, присвячених географічному та природничому краєзнавству, інформацію про проведення низки міжнародних науково-теоретичних конференцій з даного напрямку роботи.

The article presents analysis of science and public professional unions and associations' activity, including Vinnytsia Department of the Ukrainian Geographical Union (UGU), and also a review of issues and publications by leading Vinnytsia scientists, devoted to a geographical and natural regional ethnography, information about holding of a range of international scientific and theoretical conferences on this strand of work.

Ключові слова: *Вінницьке відділення Українського географічного товариства, аналіз діяльності, географічне краєзнавство, наукова діяльність, польові дослідження, видання, краєзнавчі серії.*

Географічному краєзнавству, як правило, відводять досить скромну роль допоміжної ланки в структурі загального краєзнавства. Хоч у виконанні основних завдань краєзнавства, зокрема вивчення природи, господарства, взаємозв'язків у системі «природа-людина (суспільство)-виробництво», як і в підготовці освічених людей, здатних передбачати наслідки своєї діяльності та використовувати їх на практиці за місцем свого проживання, роль географічного краєзнавства важко переоцінити. У вирішенні науково-організаційних та наукових регіональних і загальних географічних проблем важливу місію виконують науково-громадські фахові спілки й товариства, зокрема на Вінниччині таким є об'єднання географів. Вінницьке відділення Українського географічного товариства (УГТ) є складовою частиною Українського географічного товариства, яке, у свою чергу, є спадкоємцем Південно-Західного відділу (1873-1876 рр.) Руського географічного товариства (засноване у 1845 р.) та Української філії Всесоюзного географічного товариства (1947 р.), яка поступово трансформувалася в Українське географічне товариство при відділі хімічних і геологічних наук Академії наук УРСР (1959 р.) зі своїм статутом.

Свою історію Вінницьке відділення УГТ розпочало з утворення у тодішньому Вінницькому педагогічному інституті в 1976 р. природничо-географічного факультету, що стало початком систематичного наукового комплексного краєзнавчого дослідження Поділля, передусім Східного Поділля – Вінниччини.

Основними напрямами наукової діяльності Вінницького відділення в минулому і тепер є дослідження історико-географічних особливостей формування, структури, класифікації та раціонального використання антропогенних ландшафтів Подільського краю та України, підготовка навчально-методичних посібників й картографічних атласів для студентів вузів і шкіл. Зважаючи на це, члени Вінницького відділення УГТ активно працюють над вирішенням проблем краю. Свідченням цього є щорічні обговорення на кафедральних конференціях і висвітлення основних наукових проблем, які стосуються Вінницької області та суміжних регіонів на сторінках збірника наукових праць факультету («Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук», загалом 13 випусків) та наукового збірника серії «Географія» (24 випуски). Проблематика дипломних робіт студентів також пов′язана з дослідженням антропогенних ландшафтів і антропогенних компонентів, природних ландшафтів, тенденцій розвитку господарських комплексів України та Вінниччини, екологічної ситуації в області та адміністративних районах, дослідження стану заповідної справи, раціонального природокористування та охорони оточуючого середовища.

Колективом регіонального відділення УГТ здійснено значний внесок у становлення географії як науки та практики географічного й історичного краєзнавства. Зокрема, її співробітники брали участь у фольклорно-етнографічних експедиціях (доц. А.В.Гудзевич: 2006-2007 рр. – Красилівський р-н на Хмельниччині; 2007 р. – Бушанська сільська рада (с/р) на Вінниччині; 2011 р. – Северинівська с/р на Вінниччині), займалися розробкою держбюджетних тем зі створення екомережі України (проф. Г.І.Денисик, доц. А.В.Гудзевич) та виконання госпдоговірних робіт із природоохоронної та екологічної тематик (проф. Г.І.Денисик, доценти А.В.Гудзевич, В.М.Воловик, Ю.В.Яцентюк та ін.).

Проведення широкомасштабних польових досліджень антропогенних ландшафтів упродовж 1993-2011 рр. членами регіонального відділення УГТ дало можливість значно поглибити, а в окремих випадках і розробити нові методи й методики їх пізнання, зібрати та систематизувати накопичені матеріали для подальшого опрацювання. Саме тут було започатковано низку краєзнавчих серій:

а) із 4-х колективних монографій під загальною редакцією проф. Г.І.Денисика «Поділля: природа і ландшафти» видано дві монографії: «Середнє Побужжя» (2003) і «Середнє Придністров'я» (2007) загальним обсягом 34 друк. арк. Географами Вінницького і Тернопільського педагогічних університетів готується до видання монографія «Західне Поділля». Завершить серію монографія «Центральне Поділля»;

б) із 10-ти монографій під загальною редакцією проф. Г.І.Денисика «Антропогенні ландшафти Поділля»

вийшло з друку вісім монографій: «Дорожні ландшафти Поділля» (2005), «Селитебні ландшафти Поділля» (2006), «Водні антропогенні ландшафти Поділля» (2007) і «Рекреаційні ландшафти Поділля» (2008), «Лісові антропогенні ландшафти Поділля» (2011), «Сільські ландшафти Поділля» (2012), «Міжзональний геоекотон„лісостеп-степ“ Правобережної України» (2012), «Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу» (2012). До 2015 р. у цій серії заплановано видати 12 монографій, серед них – «Промислові ландшафти Поділля», «Белігеративні ландшафти Поділля» та інші, а також монографії, присвячені ландшафтно-інженерним та ландшафтно-техногенним системам. Ця серія монографій стане своєрідним підсумком роботи кафедри фізичної географії у вивченні антропогенних ландшафтів Поділля.

Крім видання окремих серій, практикується також публікація узагальнюючих монографій, де розглядаються актуальні проблеми, пов’язані з раціональним використанням та оптимізацією натуральних й антропогенних ландшафтів Поділля та України. Серед них – «Лісополе України» (2002), «Лісостепові полісся» (2007) «Висотна диференціація рівнинних ландшафтів України» (2009) та інші;

в) із 12-ти історико-краєзнавчих збірок під загальною назвою «Земля Подільська» (ред. Г.І.Денисик) вийшло з друку 6 збірок: «Простори Вінниччини», «Подільське Побужжя», «Заповідне Поділля», «Містечка Східного Поділля», «Подільські товтри», «Вінниця та її околиці». Готуються до друку «Подільський камінь», «Діброви Поділля» та ін.;

г) із 10-ти краєзнавчих збірок «Бібліотечка вінничанина» (доц. А.В.Гудзевич) вийшла з друку збірка «Заповідні куточки Вінниці».

Окремо підготовлено науково-популярні нариси («Містечка Поділля», доц. В.М.Воловик; «Природа міста Вінниці», доц. Ю.В.Яцентюк; «Зелені „оазиси“ Вінниці», «Знай і бережи (Природні та рукотворні скарби Вінниці та околиць)», «Стежками Олександрівського парку», доц. А.В.Гудзевич).

Члени регіонального відділення УГТ є авторами ряду краєзнавчих статей в Українській Географічній Енциклопедії (проф. Г.І.Денисик і доц. Б.Д.Панасенко), Екологічній енциклопедії (проф. Г.І.Денисик) та Енциклопедії Сучасної України (проф. Г.І.Денисик, проф. Б.Д.Панасенко, доц. А.В.Гудзевич).

Перераховані вище видання (наукові, науково-популярні, навчально-освітні тощо) та експедиційний досвід стали основою для розробки й здійснення шкільних природоохоронних та екологічних проектів («Збережемо рослинність – збережемо якісне довкілля», «Проблеми малих річок Вінниці» та ін.), які стосуються збереження природи регіону через заповідання цінних об'єктів і територій, відтворення деградованих та застерігають забруднення.

Попередні роки плідної праці сприяли створенню власної наукової школи з антропогенного ландшафтознавства (керівник – д.г.н., проф. Г.І.Денисик). Продовжуючи усталені традиції, вже у XXI ст. на її базі проведено низку міжнародних науково-теоретичних конференцій: «Антропогенні географія та ландшафтознавство: кінець XX – початок XXI сторіч» (2000, 2003), «Історична географія: початок XXI сторіччя» (2007), «Культурний ландшафт: теорія і практика» (2010), семінарів «Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні та Польщі» (2008) та Всеукраїнських науково-практичних конференцій, зокрема «Туризм як фактор розвитку регіону» (2011) та цілої низки разом з Уманським (2005, 2008, 2010, 2012) та Криворізьким педуніверситетами (2006, 2011) конференцій з антропогенного ландшафтознавства та екології. Важливе місце у темах доповідей посідали питання природи й природних ресурсів області, що знайшло відображення в матеріалах конференцій.

У короткому огляді функціонування Вінницького відділення УГТ охоплені не всі напрями його діяльності. Хочеться сподіватися, що наступні покоління дослідників-географів продовжать те, що виконане їх попередниками, а комплексний географічний науково-краєзнавчий напрям залишиться основою для створення загальної краєзнавчої картини нашого краю.

О.О.Савостіянов – дослідник флори Поділля

В.В.Кокус

У статті підкреслено важливість повернення у науковий обіг творчої спадщини вчених, чиї імена упродовж багатьох десятиріч замовчувалися, а також подано розповідь про життя і наукову діяльність дослідника флори Поділля О.О.Савостіянова.

The article reflects importance of reversion to a scientific circulation of an artistic legacy of scientists whose names were suppressed for many decades, and also presents a story about a life and a research work of a flora investigator in the Podilian region O. O. Savostiyanov.

Ключові слова: *Поділля, флора, дослідження, вчені, О.О. Савостіянов, творча спадщина.*

На сучасному етапі державотворення важливим завданням є повернення у науковий обіг творчої спадщини вчених, ім’я яких упродовж багатьох десятиріч замовчувалося. З цієї когорти необхідно відзначити наукового консультанта Кабінету виучування Поділля О.О.Савостіянова, який упродовж 20-30-х рр. XX ст.

зробив вагомий внесок у вивчення флори Вінниччини. Народився О.О.Савостіянов 13 жовтня 1871 року в м. Одеса [3]. У 1895 р. закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Першу свою наукову розвідку «Очерк растительности Гайсинского уезда Подольской губернии» він опублікував ще наприкінці XIX ст. під час навчання у Київському університеті. Опис флори Гайсинського повіту був зроблений на основі зібраного дослідником гербарію, який включав 563 види рослин. О.О.Савостіянов робить висновок, що флора Гайсинщини має перехідний характер між лісистою флорою Київщини та степовою Одещини. У 1898 р., з метою вивчення зарубіжного досвіду ведення сільського господарства, молодий вчений був відряджений до Німеччини. У 1920-х рр. у його діяльності переважає науково-організаційна та викладацька робота. З 1921 р. за ініціативою О.О.Савостіянова у Вінниці було відкрито фармацевтичний технікум, у якому він викладав курс ботаніки, обирався членом вченої ради. У 1922 р. вчений одночасно призначається завідуючим ботанічною секцією Вінницького філіалу сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему України. Пізніше працює заступником завідуючого агровідділом Цукротресту. Потяг до досліджень, наукові інтереси О.О.Савостіянова задовольнялися виконанням замовлень Подільського губвиконкому. Для цього відомства ним були підготовлені такі матеріали: «Нарис рослинності Подільської губернії», «Природно-історичний нарис Подільської губернії», «Забута сторінка з історії природничих досліджень на Поділлі», «Матеріали з флори Гайсинського повіту Подільської губернії», «Лікарські рослини Одеської губернії» та інші, які так і не були опубліковані. Учений систематично звітував про свою роботу перед широкою громадськістю, проводив прилюдні лекції та доповіді [2]. Наприкінці 20-х рр. XX ст. О.О.Савостіянов заклав перші експериментальні ділянки для детального вивчення рослинності в околицях Вінниці (між с. Сабарів і Вінницею) та зробив їх детальний опис [6].

У 1925 р. Кабінетом виучування Поділля в рамках «Енциклопедії Поділлєзнавства» була видана праця проф. О.О.Савостіянова «Дика рослинність Поділля», у якій на основі власних спостережень автором охарактерзовано основні типи рослинності Поділля, представлені детальні флористичні списки східної частини регіону. У перших розділах подано список джерел з вивчення флори краю, описано історію ботанічних досліджень, дана характеристика природних умов Поділля.

У подальших розділах автором детально описано лісову, степову та водно-болотну рослинність. Найбільше уваги приділено рослинності лісів. О.О.Савостіянов виділяє п'ять типів лісів Поділля: грабові, дубові, березові, букові та вільхові (з домішкою осики). Аналізуючи характер ґрунтового покриву (значне поширення на Поділлі сірих лісових ґрунтів), автор робить висновок про те, що більша частина краю у минулому була вкрита лісами. Учений вважав рослинність Поділля найбільш давньою в Україні, тому що ця територія ніколи не покривалася льодовиком і на ній тривалий час не було морських басейнів. Це сприяло збереженню тут значної кількості реліктових та ендемічних видів рослин. На думку автора, у центральній та східній частинах Поділля, для яких характерна найбільша висота над рівнем моря, переважаючою деревною породою є граб, тоді як на півдні та південному сході регіону домінуючу роль відіграє дуб.

Вивчаючи видовий склад рослинності Поділля, О.О.Савостіянов приходить до висновку, що подільська флора має значно більше схожих рис з флорою Західної Європи, ніж Лівобережної України. Автор наводить список з 25 видів рослин, що є спільними для Західної Європи та Поділля і не зустрічаються на Лівобережній Україні.

У передостанньому розділі розглянуто питання геоботанічного районування Поділля. Територія Поділля за цією схемою поділяється на смугу чорних мішаних лісів (найбільш підвищені території центральної та східної частини Подільської височини) з переважанням грабових лісів на сірих лісових ґрунтах та дві лісостепові смуги, що обіймають територію на північ і на південь від смуги чорних мішаних лісів з переважанням світлих дубових лісів та більшою кількістю степових рослин. В основу цієї схеми, крім рослинності, автор поклав сучасний розподіл ґрунтового покриву. Крім того, О.О.Савостіянов відповідно до характеру рослинності поділяє територію Поділля на західний та східний райони. Західний (придністровський) район має в своєму складі ряд представників західноєвропейської флори (бук європейський, сріблясta липа, клокичка, берека). Для східного (прибузького) району, навпаки, характерні деяких представники східної флори, які не зустрічаються у Придністров'ї.

Останній розділ книги присвячений проблемам охорони рослинного світу Поділля. До роботи додається схематична карта рослинності Поділля, на якій позначено межі поширення рідкісних рослин: береки, бруслини-карлика, сріблястої липи, омели дубової, буку та ін. [4]

У 1929 році О.О.Савостіяновим була підготовлена до друку ґрунтовна монографія «Сірі лісові суглинки Поділля», в якій на основі власного багаторічного досвіду він дав характеристику сірих лісових ґрунтів Поділля з погляду використання їх у сільському господарстві. За браком коштів, ця праця так і залишилася у рукописному вигляді. У 1931 році О.О.Савостіянов разом із М.П.Білозіром підготував статтю «Нарис рослинності Вінницької округи», яка повинна була ввійти до другої частини збірника «Ґрунти Вінниччини».

1933 року виходить інша праця О.О.Савостіянова – «Ботанічні екскурсії в околицях Вінниці», у якій автор на основі власних багаторічних досліджень детально описує лісову, водну, скельну та інші типи рослинності міста. Перша частина книги присвячена методиці проведення ботанічних екскурсій. Лісова рослинність околиць Вінниці, на думку автора, відноситься до типової рослинності Правобережного Лісостепу. Така деревна порода, як граб, є типовою для Правобережної України і майже не зустрічається на Лівобережжі. Ліси Поділля, на думку О.О.Савостіянова, мають багато схожих рис з європейськими широколистяними лісами. Вивчаючи лісову рослинність північних околиць Вінниці, автор помічає її подібність до рослинності Полісся. Пізніше за такими ділянками закріпилася назва «Лісостепові Полісся». Багато уваги приділено у цій праці рідкісним та зникаючим видам рослин [5].

Упродовж 1934-1938 рр. проф. О.О.Савостіянов та асистент Б.Є.Балковський вивчали листяні мохи Поділля. За цей час ними було зібрано і визначено понад 200 видів мохів Південного Поділля. Робота з опрацювання зібраного матеріалу проводилася в біологічному кабінеті Вінницького медичного інституту, частково – у біологічній лабораторії Інституту ботаніки АН УРСР. Вченими були досліджені видовий склад флори мохів, їх екологічні, ценотичні та географічні особливості. Серед зібраних видів – дванадцять раніше не були відомі в Україні, один – у СРСР [1].

Наприкінці 1930-х рр. О.О.Савостіянов працював викладачем у Вінницькому медичному інституті. У 1941-1944 рр. вчений співпрацював із німецькою окупаційною владою, згодом виїхав за кордон. Подальша його доля залишається невідомою.

Джерела

1. Балковский Борис Евгеньевич // Русские ботаники (Ботаники России-СССР): биобиблиогр. словарь: в 4 т. – М.: МОИП, 1947. – Т.1 : А-Б. – С. 111-112.

2. Давидюк, А. Шляхом зради: [про О.О.Савостьянова] / А.Давидюк // Подолія. – 2001. – 13 берез. – С. 4.

3. Наука и научные работники СССР. Часть VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1928. – 686 с.

4. Савостіянов, О.О. Дика рослинність Поділля / О.О.Савостіянов. – Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1925. – 71 с.

5. Савостіянов, О.О. Ботанічні екскурсії в околицях Вінниці / О.О.Савостіянов. – Вінниця: Б.в., 1933. – 89 с.

6. Середнє Побужжя / [за ред. Г.І.Денисика]. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – 280 с.

Ґнєзно – легенда про заснування міста, святі місця та розвиток туризму

Пйотр Пранке

У статті автор поставив собі за мету розповісти про географічний, історичний та релігійний аспекти міфу міста Ґнєзно та про його відлуння у сучасних формах використання історичного минулого у практичних цілях.

The main purpose of this article is to describe geographical, historical and religious aspects of the myth about the city of Gniezno and its echo in modern forms of usage of the historical past with practical purposes.

Ключові слова: *Польща, міста, Ґнєзно, міфи, легенди, святі місця, туризм.*

Ґнєзно є одним із найстаріших польських міст, легендарні початки котрого пов'язують із міфічним князем Лехом, що подорожуючи з двома своїми братами Чехом і Русом, вирішив побудувати своє місто саме на території сучасної Великої Польщі. Сучасне місто розташоване у Великопольському воєводстві в західній частині країни. Слід нагадати, що виникнення Ґнєзно відносять до кінця VIII ст. Під час археологічних розкопок, що тривають тут з 1936 р., було виявлено культурні шари VIII-XIII ст. з дерев'яно-земляними спорудами, зрубовими будинками з печами-кам'янками, майстровими і господарськими спорудами. Отримано багато матеріалів з історії культури, ремесла і торгівлі стародавньої Польщі. У X ст. Ґнєзно було столицею стародавньої польської держави, головним центром так званого П'ястовського шляху, що сполучав місця, пов'язані з початком утворення польської держави. Тут почався процес об'єднання слов'янських племен, завершений князем Мєшком I. Згодом першим королем Польщі та її хрестителем. Перша християнська єпархія до того ж була утворена саме в Ґнєзні. У середньовіччі місто було значним ремісничим центром і вело жваву торгівлю з арабським Сходом, підтримувало постійні торгові стосунки з Києвом.

Безсумнівно, місто відігравало та досі відіграє велику роль ще й у культурному просторі Польщі. Я поставив собі за мету розповісти про географічний, історичний та релігійний аспекти міфу міста Ґнєзно та про його відлуння у сучасних формах використання історичного минулого у практичних цілях.

Географія регіону

Ґнєзно як історичне місто характеризується передусім унікальним міським ландшафтом, основою своєрідності якого є Лехова Гора [1]. Воно було побудоване як «Septimontium» – місто на семи пагорбах, як Київ, Рим, Москва і Стамбул. Місто вражає неймовірним краєвидом: полога долина, вкрита пагорбами і облита вінком невеликих озер (його омивають Озеро Єльонек, Святе Озеро та Озеро Бєлідла). Літописець Гал Анонім, котрий першим згадує про існування городища, у своїй хроніці аналізує ще й назву міста. Він пише, що назва Ґнєзно (Gniezndo-Gniazdno-Gnieździeń) могла означати у слов'ян «гніздо» [2].

Таким чином, місто, а радше його власна «Свята Гора», вирізнялась на фоні низовинних краєвидів решти Ґнєзненської Землі і водночас відігравала вирішальну роль у міфологізації початків Польщі. У слов'янській космології – омита водою з усіх боків гора, наче острів серед океану, – розглядається як центр усіх матеріальних

і духовних світів [3]. Окрім того, таке узгір'я являє собою замкнений простір, своєрідну «колиску народу», символізує безпечне, урожайне та виражаючи зверхню позицію по відношенню до ідилічного місця походження польського народу [4]. Увагу привертає, передусім, медіаційний аспект відокремленої таким чином території. Її характерні ознаки не лише мали посприяти утворенню сакрального, але й містили його. Науковці пов'язують це з ймовірним існуванням у Ґнєзно місць культу загальнорегіонального або міжплемінного значення [5]. Однак багата історіографічна традиція, пов'язана із дослідженням концепцій державотворення, змушує лише припускати ці факти [6]. Адже згадана «міжрегіональність» сакральної сфери у поган є лише методологічним конструктом дослідників, що передбачає існування взагалі саме такого «сакрального», яким вони його бачать, та виходить далеко за хронологічні межі легенди про походження перших великих міст.

Легендарні початки

Слід звернути увагу й на те, що Ґнєзно як стародавнє місто на сторінках літописів і хронік постає свідком трьох переломних моментів в історії країни. По-перше, у якості легендарної батьківщини польського народу. По-друге, місто пережило трагічний кінець володаря Попєля. Нагадаймо, що йдеться про описану у найдавнішій польській хроніці Галла Аноніма (початок XII ст.) легенду про те, як поляни за скоєне ним лиходійство на своїх дядьках вигнали з племені його самого та всіх його нащадків, і за взаємною згодою проголосили вождем сина хлібороба Пяста – Земовіта. Земовіт об'єднав усі землі полян, які пізніше дістали назву Велика Польща. Його наступники – Лестек і син Лестека князь Земомисл – намагалися підкорити сусідні племена й зміцнити свою владу на завойованих територіях. Однак простежити перші етапи процесу територіального зростання держави полян дуже складно. І по-третє, моменту прозріння та навернення на християнство сина Земомисла – Мешка I (бл. 960-992) – першого історично достовірного польського князя і хрестителя Польщі, про якого також згадується в літописі. Адже хрещення польського князя та його оточення відбулося саме в Ґнєзно на Великдень 966 р. [7].

У результаті цього та завдяки суспільно-культурним змінам із другої половини X ст. Ґнєзно вважалося одним із міст, що легітимізувало владу Пястів. Про його значення в часи формування пястівської влади, свідчить той факт, що організаційну схему столиці перших Пястів копіювали полянські володарі інших осередків [8]. Вражає й схожість системи виконавчої влади. Особливо це видно на прикладі Познані, Ґерча, Острова Лєдницького, де домінуюче місто ототожнювалось із встановленим правлячою династією місцем культу [9].

Святе місце пустим не буває

Із Леховою горою як символом сакрального пов'язана історія святого великомученика Адальберта Празького (955-997), званого Святим Войцехом, покровителем династії Пястів.

Св. Войцех-Адальберт був папським місіонером, доброзичливо прийнятим польським королем Болеславом I. Його метою було проголошувати Добру Новину прусам-язичникам. Король дав йому 30 солдатів для захисту, але Войцех відіслав їх назад і поплатився. Він загинув 23 квітня 997 року, на Страсну п'ятницю, десь приблизно під нинішнім Ельблонгом. Йому відрубав голову язичницький священик, а потім гурт місцевих жителів підняв тіло християнина на списах. Святому Адальберту тоді був лише 41 рік. Згідно письмових джерел, його тіло викупив Болеслав I, давши взамін стільки золота, скільки воно заважило. Реліквію урочисто було перенесено до Ґнєзно. Приятель св. Войцеха, імператор Оттон III, послав звістку про смерть святого Папі, а також прохання про його канонізацію. Це був перший такий випадок, до того часу святих оголошували місцеві єпископи. Канонізація відбулась у 999 році. Виконав її Сильвестр II, який одночасно заснував метрополію святого Войцеха у Ґнєзно.

У 1000 р., в Ґнєзно, у зв'язку з паломництвом імператора Оттона III, до могили святого Войцеха, відбувся урочистий з'їзд. На ньому ухвалили створити архієпископство, а також три нові єпископства: в Кракові – для Малої Польщі, в Колобжезі – для Західного Помор'я і у Вроцлаві – для Сілезії. До того ж, Болеслав I дістав від імператора право призначати церковних ієрархів, що дало змогу польській церковній організації захистити себе від намагань німецького єпископату підпорядкувати собі місцеве духовенство. Ґнєзненське архієпископство підлягало лише Папі Римському. Першим архієпископом став християнський місіонер, брат святого Войцеха – Ґаудентій (Радим). Нова церковна структура охоплювала всі завойовані Пястами землі, що сприяло прискоренню консолідації країни.

Словом, Болеслав I зумів як слід прийняти юнака-імператора, влаштував йому прекрасну зустріч і не скупився на лестощі. А імператор віддячив йому класичним титулом, назвавши його «другом і союзником римського народу». В той же час він розв'язав йому руки для повної свободи дій у церковних справах, як і пристало опікунові гробу Св. Войцеха [10]. А оскільки великомученик був приятелем самого імператора Оттона III, то опікун його могили ставав його приятелем. Більш того, у середньовічній Європі імператор, як і святий божий вважались обранцями та друзями Христа. Таким чином, стрімко поширюваний культ святого. тісно пов'язаний із Ґнєзном – столицею князівства і місцем його поховання – зміцнив міжнародну позицію пястівського князівства та самого Болеслава I [11].

Історія у сьогоденні

Цей аспект, а також історичне значення Ґнєзненського з'їзду в даний час є основою для функціонування туризму сучасного 70-тисячного містечка. Домінантою міської туристичної оферти є легенда про походження

держави, народу та міста, а також його засновників та перших мешканців. Туристичні маршрути прокладено від Музею створення польської держави через місця, пов'язані з культом Св. Войцеха аж до Святої Лехової гори. Варто відзначити, що династія Пястів присутня не тільки на туристичній карті міста, але й всього регіону.

Однак однозначно, в меншій мірі це явище можна прослідкувати в діяльності приватного сектору, пов'язаного з туристичною індустрією. Чіткий зв'язок з історією Ґнєзно, мають назви чотирьох із дев'яти місцевих готелів (Adalbertus, Lech, Mieszko, Orzeł) і одне з восьми рекомендованих міською радою турагенств – «Mieszko Travel». Звичайно, що із часами панування Пястів пов'язані назви багатьох вулиць.

Посилання на пястівську легенду знаходимо й у перших рядках історичного нарису, розміщеного на сайті міста. Він охоплює як відому у другій пол. XIII ст. легенди про Леха, Чеха і Руса (за хронікою Великої Польщі), так і науково обґрунтовані факти про походження та історію стародавньої польської столиці.

Особливо цікавим є спроба авторів об'єднати, принаймні у ідеологічному плані, городище Ґнєзно з VI-VII ст. із містом Ґнєзно – свідком державотворення першої пястівської монархії. Виникає це, ймовірно, через бажання сягнути якнайглибше свого коріння та довести його багатовікову традицію. Також привертає увагу й смілива гіпотеза про існування у Ґнєзно християнської святині задовго до прийняття Польщею християнства [12]. Таким чином, автори прагнуть наголосити на винятковості міста (хоча його роль в історії Польщі важко переоцінити) та особливій ролі, відведеній йому історією.

Однак найбільше мене непокоїть відсутність спільної мови між професійними дослідниками історії Польщі загалом, а особливо істориків Ґнєзненської Землі, та відлунням їх напрацювань у публічній сфері, масмедіа, мережі Інтернет. Більше того, здебільшого ці коротенькі історичні екскурси в минуле міста мають на меті лише утвердити місцевих жителів у переконанні про визначну історичну роль їх міста, та є проявом небувалої мегаломанії, що не має часом нічого спільного з історичними фактами. Причому йдеться не лише про описаний конкретний приклад Ґнєзно, а про специфічну риторику розповідей історій міста як таких.

Академічні дебати про спосіб реконструкції минулого, притаманні особливо сучасній гуманітаристиці, на жаль, не виходять за мури університетів і не знаходять прибічників поза ними. Зрозуміло, що переклад професійного жаргону на загальнозрозумілий для пересічних громадян змушує авторів спрощувати описи та пояснення. Однак енциклопедичні скорочення не дозволяють усвідомити цим же громадянам розмаїття можливих інтерпретацій одного й того ж історичного факту. А саме це з одного боку заохотить наступні покоління до дослідження минулого рідного краю, адже їм не відіб'ють охоту авторитетним дослідницьким «так було насправді», а лише заохотять до нових інтерпретацій...

Переклад з польської В. Куделя-Свйонтек

Примітки

1. Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie / T.Sawicki. – Slavia Antiqua. 1999. – R. 40. – C. 10.

2. Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum / K.Maleczyński, MPH, S II, Kraków 1952, lib. I, c. 1, s. 9; Gnieździeń i Gniezno – nazwy najstarszej stolicy Polski. Deliberacje/ J.Nalepa. – Slavia Antiqua2005. – R. 46. – C. 78-87.

3. A.Kowalik. Kosmologia dawnych Słowian. Prolegomena do teologii politycznej dawnych Słowian. – Kraków. 2004. – C. 21-26.

4. J.Banaszkiewicz, Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka. – Wrocław. 2002. – C. 345-351.

5. L.P.łupecki, Miejsca kultu pogańskiego w Polsce na tle badań nad wierzeniami Słowian // Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później / W.Chudziak, S.Moździoch. – Toruń – Wrocław – Warszawa. 2006. – C. 70.

6. W.Chudziak. Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim. Mons Sancti Laurenti. – Toruń. 2003. – C. 47-67.

7. Gall, lib. I, c. 3, C. 12.

8. Z.Kurnatowska. Centrum a zaplecze. Model wielkopolski // Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie III / S. Moździoch. – Wrocław. 1999. – C. 53-57. Та сама, Elementy sacrum w topografii tworzonej przez pierwszych Piastów, Elementy sacrum w topografii tworzonej przez pierwszych Piastów domeny i jej głównych ośrodków // Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania Bytomskie IV / S.Moździoch. – Wrocław. 2000. – ryc. 12. – C. 122; P. Urbańczyk. – «Zamach stanu» w tradycji piastowskiej Anonima Galla // Zamach stanu w dawnych społecznościach / A.Sołtysiak, J.Olko. – Warszawa. 2004. – C. 222.

9. P.Urbańczyk. Władza i polityka we wczesnym średniowieczu. – Wrocław. 2004. – s. 28 – 29.

10. G.Labuda. Święty Wojciech jako patron Polski i Europy // Święty Wojciech i jego czasy. Materiały z III Sympozjum Historyczno – Archeologicznego Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie / A.Żak. – Kraków. 2000. – C. 241.

11. S.Trawkowski. Opuscula Medievistica. Studia nad historią społeczną Polski wczesnopiastowskiej. – Warszawa. 2005. C. 42-43; T.Wasilewski. – Zjazd Gnieźnieński w roku 1000 i jego znaczenie polityczne i kościelne // Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego / A.Buko, Z.Świechowski. – Warszawa. 2000. – C. 23-24; R.Michałowski. – Otto III w obliczu ideowego wyzwania: monarcha jako wizerunek Chrystusa // Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym / E.Biernacka. – Warszawa. 1997. – C. 71-72.

12. Див. Інтернет-ресурс: http://gniezno.eu/strona32wqf435ge/content/view/2545.

ЕТНОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Українська новозаповітна апокрифіка як джерело етнопедагогічних студій

І.Ф.Кметь

У статті розкривається суть і значення української етнопедагогіки як системи виховання людини на основі християнського віровчення, загальнолюдських моральних принципів і цінностей, етноментальних традицій.

The article aims to discuss the essence and importance of the Ukrainian ethnical pedagogy as an educational system on the basis of a Christian religious doctrine, common moral principles and values, and ethnic and mental traditions.

Ключові слова: *українська етнопедагогіка, український фольклор, усна народна творчість, апокрифи, система виховання, родинне виховання, релігійний світогляд.*

Виховання особистості – одна з актуальних проблем від часу існування людства. Українська етнопедагогіка, що є основою національної системи освіти в Україні та численних підходів до її реформування, – це система виховання людини на основі християнського віровчення, загальнолюдських моральних принципів, етноментальних традицій. Традиційні вірування українців, в'язка звичаєво-обрядових актів родинного, календарного циклу, різножанрові твори усної народної словесності були і є не лише джерелом для формування методів виховання та навчання, а й плідним ґрунтом для плекання основних ідей етнопедагогіки, лінгводидактики – гуманізму у взаєминах між людьми, культивування християнської моралі, вітальності, природо- і культуровідповідності, спадкоємності традицій поколінь та пам'яті родоводу, плекання рідної мови, за допомогою якої людина пізнає світ, соціалізується, стає носієм духовних та національних цінностей [2, 13, 14, 15, 16, 17].

У численних різночасових прозових та поетичних творах українського фольклору відображено розуміння ідеалу сім'ї, уявлення про родинне «гніздо», взаємини між найближчими людьми, їх авторитет та статус, зокрема Матері та дитини, окремі аспекти українського звичаєвого права, етичних норм поведінки, а також знання й уміння виховувати та навчати. Вагоме місце серед таких творів усної народної словесності займають апокрифічні – твори біблійної тематики, у яких відповідно до народного сприйняття розкрито сутність Святого Письма: про Бога, про сотворення світу, про Божу Матір, про святих та ін. Апокрифи, поетичні та прозові твори фольклору, народно-релігійні уявлення є основою формування «Народної біблії» відповідного етносу [11, 7]. Взаємодія апокрифів із широкою жанровою палітрою усної народної творчості, а також розповсюдження у фольклорній апокрифіці ідей християнства, а, отже, й етично-виховних принципів моралі, відбувається завдяки змістово-ідейним ознакам, що присутні у цих творах. Це зв'язок зі Святим Письмом (на рівні сюжету, мотиву, образу, ідеї, вираження категорій часу та простору); уподібнення євангельських постатей рисами зовнішності, характером, поведінкою до звичайних людей, профанація sacrum (герой-святий наділений не ідеалізованими, а типовими рисами, зумовленими уявленнями про місійність героя, у вчинках якого домінує сотеріологічний дидактизм: герой повчає, скеровує на правильний шлях, попереджає грішників, рятує (малий Ісус Христос випадково влучає камінцем у хлопчика і вбиває його, а потім воскрешає; Богородиця старанна і дбайлива Матір, рятівниця душ усіх грішників)); докладне змалювання, пояснення незрозумілих, побіжно згаданих або не відображених у Святому Письмі сюжетів (події з життя Богородиці, розповіді про дитячі роки Ісуса Христа, про втечу Святої Родини до Єгипту та ін.); не завжди послідовний виклад подій, змішування, інверсія мотивів, умовність, або й відсутність поділу на Старий або Новий Заповіт, одні й ті ж герої фігурують у різночасових розповідях – символічна контамінація на рівні сюжету (Богородиця, щоби врятувати Сина від Ірода, поклала Христа до кошика і пустила цей «кораблик» в море – Ісус Христос врятований, як і Мойсей; Богородиця названа Новою Євою, Христос – Новим Адамом та ін.); наявність чуда, чудесних з'яв, перетворень (трилітній Марії, яка перебувала у храмі, ангели або голуби приносили їжу; на шляху до Єгипту Богородиці з Дитям поклонялися дерева; перетворення Христа на руках Марії в зерно); доступний та зрозумілий виклад твору з використанням засобів розмовної мови; акцентування на емоційних переживаннях, відчуттях героїв [6].

В українській народній культурі, зважаючи на характерний для ментальності народу архетип Матері-берегині, багато століть поспіль залишається актуальною ідея заступництва – Покрову Божої Матері. Важливість участі біблійної особи у здійсненні Божественного промислу, особливий статус та роль Пречистої Діви Марії в християнстві сприяли популяризації цієї постаті в народній культурі, у фольклорі [12, с. 281; 10, с. 127]. Акцентування уваги на моральному принципі родової прив'язаності (Богородиця походить з Давидового роду), яскраве змалювання в словесній та іконографічній апокрифіці сім'ї Йоакима та Анни, Святої Родини (Діва Марія, Йосиф Обручник та Ісус Христос) віддавна стали моделями, зразками для новоутворених суспільних формацій, прикладом ідеального батьківства. А спосіб розв'язання родинних, сімейних проблем у згаданих творах, помилки та вагання святих, Богородиці, Ісуса Христа у здійсненні щоденних вчинків відображають життєвий уклад звичайних людей.

Яскравим прикладом відображення етноментальних аспектів родинного виховання в новозаповітних апокрифічних творах усної словесності є сюжети народних колядок, у яких виразно прочитуються материнські почуття Діви Марії (новонародженого Сина Божа Мати купала, сповила, забавляла, заколисувала [8, с. 36]); а також народних легенд, що змальовують дитячі роки Ісуса Христа. Безпосереднє апокрифічне джерело таких розповідей, зокрема і про навчання Божого Сина у школі – апокрифи XV–XVI ст. [5; с. 49-52], апокрифічне «Євангеліє Дитинства» (т. зв. Арабське «Євангеліє Дитинства Спасителя»), вперше опубліковане латиною у 1697 р. [3]. У цих творах Ісус Христос – звичайний хлопчак-бешкетник, за необдумані вчинки якого доводиться нести відповідальність мамі. Як і всі діти, не хотів навчатися у школі, за що й був покараний різками. Незвичайності цій розповіді надає доволі самовпевнене, зважаючи на етику спілкування між вчителем та учнем, запитання Божого Сина, адресоване наставнику: «Якщо ти справжній вчитель, то скажи мені що таке Альфа, а я скажу що таке Бета» [4, с. 224]. За однією з народних легенд, на шибеника Сина Марії поскаржилися чужі люди. Діти гралися біля річки, кидали камінці у воду, і хоч каміння, яке кидав Ісус, перетворилося в ластівку, все ж легковажність спричинила смерть хлопців (штовхалися так, що повбивали один одного). Після крику матерів: *«Маріє, Маріє, Твій Син дітей наших повбивав»,* Ісус Христос відразу воскресив усіх [1]. Подібна історія про смерть через необережність описана у згаданому апокрифічному «Євангелії Дитинства» чи «Євангелії від Фоми». Малий Ісус грався з товаришем на даху. Хлопчик зірвався вниз і загинув. Батьки у цьому, звісно, звинуватили Ісуса. На прохання Божого Сина, дитина прокинулася. Про важливість жертовної любові матері та Божої опіки у вихованні та зростанні дитини йдеться у багатьох інших сюжетах народних легенд. *«Змучена дорогою, задержалася Діва Марія над берегом ріки, щоби відпочити. Накормила наперед маленьку дитину, відтак сама з'їла шматочок хліба, а коли маленький Ісус зачав ручками терти очка, поклала его спати під крислате фігове дерево на зелену мураву»* – початок легенди про те, як Діва Марія подорожувала з маленьким Ісусом. Обоє заснули. Раптом дитя прокинулось і почало гратися на вузенькій річковій кладці. Побачив це Господь і зіслав з неба Ангела, аби той провів дитину до берега. *«Пробудилася Пречиста Діва Марія, а нічого о том не знала, бо Ангел Хранитель вже зник»».* З того часу кожна дитина має свого Ангела-Охоронця [9, с. 6-7]. *«Одного разу сиділа Пречиста Діва біля своєї хати і вишивала для маленького Ісуса сорочечку»* – такий початок народної легенди про виникнення суниці. Оскільки Йосиф теж був зайнятий, малий Ісус сам побіг у гай, аби для матері нарвати запашних квітів. Звернув увагу хлопчик на маленьку непримітну рослинку з трьома листочками, з якою й почав розмовляти. Рослина запевнила Ісуса, що вдячна Господу за все, незважаючи на те, що не має такої вроди, як інші квіти. За ці слова Ісус поцілував рослинку і вона перетворилася на солодку червону ягоду [9, с. 9-10]. В іншій легенді розповідається про появу червоних маків. Коли захворів малий Ісусик, Богородиця викликала лікаря, а сама одразу побігла за ліками через поле по стерні – *«ажь кровь тече з ніг. Але Діва Марія ничо не питає, а біжить, щоб чим скорше купити лікарство для Ісуса».* Повертаючись із ліками, побачила на полі Божа Мати червоні квіти, які схилили перед Нею свої голівки, і здогадалася, *«де она, идучи до міста стернями, лишала кровавы сліды, выросли чудны червоны маки».* З того часу і цвітуть квіти на полі [9, с. 19-20].

Апокриф – ключ до розуміння народного релігійного світогляду, або народного християнства. Під впливом народної традиції запозичені християнські канонічні образи, наповнені етичним символізмом, набували етноментальної специфіки, посилюваної експресивністю, драматизмом, онародненістю, буденністю взаємовідносин, вчинків героїв.

Джерела та література

1. **Відділ** рукописів Архіву ІМФЕ ім. М.Рильського НАН: Ф. 11–4 / 630 (П.Д.Мартинович. Василиса Куничих Дмитрика з Зачепилівки… 1891-1899), арк. 14.
2. **Грушевський, М.** Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М.Грушевський. – К., 2006. – 255 с.
3. **Евангелие** младенчества // Книга апокрифов: Ветхий и Новый Завет / [коммент. П.Берснева, С.Ершова]. – СПб., 2005. – С. 252-296.
4. **Иисус Христос** в документах истории / [сост., ст. и коммент. Б.Деревенского]. – СПб.: Алетейя, 1998. – 496 с.
5. **Кирпичников, А** Сказания о житии Девы Марии и их выражение в средневековом искусстве / А.Кирпичников // Журн. М-ва Нар. Просвещения. – СПб., 1883. – Ч. 228. – С. 16-66.
6. **Кметь, І.** Апокрифи та усна народна словесність: проблема взаємовпливів / І.Кметь // Народознавчі зошити. – Л., 2005. – Зош. 5-6 (65-66). – С. 532-542.
7. **Кметь, І.** З етіології «Народної біблії» / І.Кметь // Народознавчі зошити. – Л., 2006. – Зош. 5-6 (71-72). – С. 596-601.
8. **Колядки** і щедрівки / [зібр. В.Гнатюк] // Етногр. зб. – Л., 1914. – Т. 35. – 269 с.
9. **Легенди** з уст народа / [зібр. С.Калинець]. – Л.: Нар. Б-ка, 1921. – 24 с.
10. **Мельник, Я.** Іван Франко й biblia apokrypha: до 150-річчя від дня народж. І.Франка / Я.Мельник. – Л.: Вид-во Укр. католиц. ун-ту, 2006. – 512 с.
11. **«Народная Библия»:** восточнославянские этиолог. легенды / [сост. и коммент. О.В.Беловой]. – М.: Индрик, 2004. – 576 с.

12. **Сахаров, В.** Апокрифические и легендарные сказания о Пресвятой Деве Марии, особенно распространенные в Древней Руси / В.Сахаров // Христианское чтение. – СПб., 1888. – Ч. 1. – С. 281-331.
13. **Стельмахович, М.** Українська народна педагогіка / М.Стельмахович. – К., 1997.
14. **Сявавко, Є.** Етнопедагогіка / Є.Сявавко // Мала енцикл. укр. народознавства. – Л., 2007. – С. 193-194.
15. **Українська** родина. Родинний і громадський побут / упоряд. Л.Орел. – К., 2000. – 424 с.
16. **Черепанова, С.** Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина – наука – культура – мистецтво – стиль мислення / С.Черепанова. – Л., 2011.
17. **Чумарна, М.** Мислене поле / М.Чумарна. – Л., 2008. – 140 с.

Культурно-мистецький вплив лемківської громади на розвиток західноукраїнських земель

О.С.Гурська

Дослідження присвячено проблемам переселених із Польщі українських лемків, їх адаптації на західноукраїнських землях, розвитку культури, мистецтва, народної творчості, відродженню народних промислів.

The research is dedicated to the Ukrainian lemky who migrated from Poland, their adaptation in Western Ukrainian lands, development of culture, art, folk art, and a rebirth of folk crafts.

Ключові слова: *Лемківщина, українські лемки, переселення, культура, мистецтво, народна творчість, народні промисли.*

Лемківщина. Для кожного лемка-українця дорога й рідна ця земля. Хто побував там хоча б раз, ніколи не забуде її красу та величність.

Але у 1945-1947 рр. на цих землях сталася трагедія, яка знищила Лемківщину. 9 вересня 1944 року Голова Ради Народних Комісарів УРСР Микита Хрущов і Керівник Польського Комітету Національного визволення Едвард Осубка-Моравський в Любліні підписали Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян із території України.

На нових місцях лемки одразу відчули перші труднощі, зокрема через непідготовленість уряду УРСР до забезпечення переселенців із Польщі культурними, соціально-економічними та психологічними умовами адаптації.

На переселеній землі зросли талановиті народні співачки – сестри Даниїла, Марія і Ніна Байко. Великої популярності набула народна хорова капела «Лемковина» зі Львова. З 1988 р. у Львові діє суспільно-культурне товариство «Лемківщина». При відновленому Науковому товаристві ім. Т.Г.Шевченка створено проблемну групу для вивчення історії та культури лемків [5, с. 11-53]. На Львівщині й сьогодні можна потрапити до сіл, у яких панує лемківська говірка, звучить мелодійна лемківська пісня. Зокрема, це села на Пустомитівщині: Сокільники, Наварія, Годовиця, Басівка.

Чимало лемків поселилося на Опільській землі. Найбільше переселенців осіли на Рогатинщині. Сюди потрапили 300 лемківських родин. Із 1992 р. у Рогатині діє суспільно-культурне товариство «Надсяння». Завдяки йому, при в'їзді у місто, поблизу залізничного переїзду, навпроти пам'ятника борцям за волю України, встановлено пам'ятний знак до 60-річчя депортації українців із Польщі [2, с. 14].

Понад 130 тисяч українців були розселені на теренах Тернопільщини.

1990 року розпочало свою діяльність Тернопільське обласне товариство «Лемківщина». Тут 6 червня 1992 року в Палаці культури «Текстильник» пройшов і І Всеукраїнський конгрес лемків. Також 1-2 жовтня 2005 року в Тернополі проходив IV з'їзд лемків України [10, с. 2].

А 2001 р. на ІІІ Всеукраїнському з'їзді (м. Тернопіль) створено Всеукраїнське товариство «Лемківщина».

Бережани теж прийняли у свої обійми чимало лемківських родин, яким навколишня горбиста місцевість нагадала рідний край.

За рахунок депортованих із Лемківщини, населення Бережанщини у післявоєнні роки зросло майже на 30 відсотків. У селах Демня, Підвисоке, Куропатники, Баранівка лемки нині становлять майже половину населення. А мальовниче с. Гутисько небезпідставно називають Лемківщиною в мініатюрі.

Тут 10-11 червня 2000 року, вдруге в Україні, відбувся Крайовий фестиваль лемківської культури.

Свято розпочалося опівдні. Задзвонили дзвони. Учасників та гостей фестивалю зустріли хлібом і сіллю жителі села. А благословення фестиваль отримав від вікарія для лемків в Україні – отця-мітрата Анатолія Дуди [11, с. 1].

Вибираючись із рідного краю, лемки привезли із собою до Бережан Образ Божої Матері, образ «Хрещення

Ісуса Христа в Йордані» та церковний дзвін. Це перевезення здійснилося завдяки Петру Шулику з Яблониці. Дзвін дорогий для громадян тим, що він із рідної лемківської церкви.

У своїй первозданній красі збереглися іконостас та патериця, привезені лемками з рідного краю [7, с. 78-81]. Саме ті люди, яких позбавили Батьківщини, зібрали сотні музейних експонатів, прикрас, традиційного одягу, різьби по дереву.

1991 року в Бережанах було створено районне відділення товариства «Лемківщина». До цього причетні ті, кого вже, на жаль, немає серед нас: Юрій Гиря, Марія Личатин, Стефанія Ждиняк, Олена Копій, Микола Качковський, Мирон Полуб'як. Цікаво проходили у Бережанах вечори, присвячені Антоничу, Тарновичу, Старуху, Грушевському, Вербицькому, Хиляку.

1992 р., з ініціативи лемкині Марії Личатин (родом із с. Дальови Сяноцького повіту), створено фольклорний гурт «Лемкиня», який періодично бере участь у місцевих концертах, фестивалях та лемківських святах. 8 листопада 1993 року гурт «Лемкиня» було нагороджено грамотою за участь в обласному огляді фольклорних колективів [8, с. 9].

27 серпня 2000 року здійснилася мрія Лемківського товариства – створено музейну кімнату етнічної історії, культури, побуту. Її завідувачем був Богдан Тихий [10, с. 4-6].

7-8 червня 1997 року члени товариства «Лемківщина» були учасниками другого Всеукраїнського конгресу лемків у м. Івано-Франківськ. А вже 9-10 серпня гурт «Лемкиня» залучено до участі у другому Світовому конгресі світової федерації лемків у Львові. 5-6 червня 1999 року відбувся перший крайовий фестиваль лемківської культури у с. Гутисько Бережанського району, в організацію якого великий внесок зробило районне товариство «Лемківщина».

8-9 червня 2002 року товариство «Лемківщина» взяло участь у IV Всеукраїнському фестивалі лемківської культури у м. Монастириська. А 2004 р. члени лемківського товариства знову були учасниками Лемківської Ватри.

У IX Міжнародному лемківському фестивалі «Дзвони Лемківщини» брали участь бережанські колективи: хор «Боян» під керівництвом Юрія Васенка, танцювальний колектив «Фраїрка» під керівництвом Ірини Критюк, фольклорний гурт «Сусідка» (керівник Надія Лещук). Разом із клубом «Вишивальниці» цікаво проходять «Лемківські вечірки». Тетяна Тремба веде літопис діяльності районної філії Всеукраїнського товариства «Лемківщина» від дня його створення [6, с. 8].

Серед відомих представників лемківської громади Бережанщини – заступник директора ДІАЗ Богдан Тихий – краєзнавець, людина, яка знає й шанує свій народ, своє коріння. Багато зусиль доклав Богдан Ярославович до зведення першого в Україні символічного пам'ятника, приуроченого сумній даті – 50-й річниці депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, автором проекту якого він був [9, с. 11].

Нову зірку краєзнавства над Бережанами відкрив Орест Маркович Гижа, уродженець с. Висова Горлицького повіту, що на Лемківщині. За професією – лікар, за покликанням – краєзнавець, фольклорист.

До 1948 року Орест Маркович списує дрібним почерком 11 зшитків лемківських пісень. Великою, інколи нездійсненною надією, пульсувала думка – потрібне друковане видання. Ця надія привела його ще 1938 р. на поріг дому композитора М.Ф.Колесси, 1948 року – на зустріч у Києві з композитором П.Козицьким.

З 1933 р. Орест Гижа почав нелегку справ – запис лемківських народних пісень разом із мелодіями. Заохочений славним фольклористом, академіком М.Колессою, О.Гижа протягом 40 років збирає лемківський фольклор. І лише 1971 р. видавництво «Музична Україна» пообіцяло випустити збірку, але побачила вона світ аж через 16 місяців [1, с. 1-2].

Із гордістю можна сьогодні говорити про Галину Завійську, яка є співавтором документальних творів «Незакінчена книга про мужніх галичанок» [3, с. 3-39].

Лемки, які розселені по Тернопільщині, прагнуть об'єднуватися, спілкуватися між собою рідною говіркою, відроджувати свої звичаї, побут, культуру, історію.

Джерела та література

1. Волинець, Н. Світильник духовності / Н.Волинець // Жайвір. – 1991. – № 4.

2. Депортація українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя (1944-1947 рр.). – Л., 1998.

3. Сергійчук, В. Трагедія українців Польщі / В.Сергійчук. – Т., 1997. – 440 с.

4. Ілюстрована історія Лемківщини / Ю.Тарнович; Ін-т народознавства НАНУ. – Л., 1998**.** – 287 с. – (Ретр. вид. 1936 р.).

5. Тихий, Б. Україна воскресає / Б.Тихий // Жайвір. – 2001. – № 5.

6. Трач, О. Нас зростила Лемківщина / О.Трач // Бережанська земля. – Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Сидней; Бережани; Козова, 1998. – Т. 2.

7. Тремба, Т. Товариство Лемківщина (рукопис) / Т.Тремба.

8. Тремба, Т. Перший в Україні пам'ятний знак до 50-річчя депортації українців з прабатьківських земель (рукопис) / Тремба.

9. Тремба, Т. Музей історії (рукопис) / Т.Тремба.

10. Дзвони Лемківщини. – 1994. – № 5.

11. Дзвони Лемківщини. – 2008. – № 1.

Весільні традиції другої половини XX – початку XXI ст.

(на матеріалах, записаних у с. Оксанівка Ямпільського району Вінницької області)

В.О.Гребеньова

У статті викладено результати дослідження структури весільного обряду другої половини XX – початку XXI століття у с. Оксанівка Ямпільського району та висловлено стурбованість тим, що багато звичаїв і традицій під впливом економічних, культурних реалій, модних тенденцій змінюються і поступово втрачаються після відходу в небуття сільських старожилів.

The article describes results of a research on a wedding rite structure in the second half of the 20th century and at the beginning of the 21st century in the village of Oksanivka, Yampil region, and expresses excitement with many customs and traditions changes under influence of economic, cultural realia, and modern tendencies gradually been lost after passing away of village old-timers.

Ключові слова: *Ямпільський район, с. Оксанівка, весільна обрядовість, весільний ритуал, сватання, одяг, страви, атрибутика.*

Весільна обрядовість є давнім ритуалом утворення сім'ї, чимало компонентів якого сягають глибокої давнини, часів етнічних племінних спільностей. Завдяки своєму, глибоко гуманістичному й педагогічному змісту, ці складові зберігалися упродовж віків, передавалися з покоління в покоління як безцінний скарб народної культури [1].

Весільні звичаї та обряди має кожний народ. Український традиційний весільний обряд включав три етапи: передвесільний, що складався зі сватання, оглядин, заручин; весільний та післявесільний [2]. Весільний ритуал – це складна за своєю структурою обрядодія, а тому описати всі моменти обряду, зокрема фольклорний матеріал, одяг, страви, атрибутику важко.

Метою нашого дослідження є спроба відстежити й проаналізувати структуру весільного обряду другої половини XX – початку XXI ст. у с. Оксанівка Ямпільського району Вінницької області. Основу роботи складають етнографічні польові матеріали, які ще не були вивчені й не використовувалися у наукових працях.

11-15 червня 2012 р. у рамках проекту «Нове обличчя Флеминди» проходила етнографічна практика у с. Оксанівка (до 1946 р. – с. Флеминда) Ямпільського району Вінницької області. Населений пункт знаходиться у прикордонній зоні з Молдовою. Тут мешкає 76 жителів, із них 5 – діти шкільного віку. Під час практики за підготовленими запитальниками від людей похилого та середнього віку записано весільний ритуал.

Зважаючи на те, що с. Оксанівка розташоване поруч із Молдовою, тут є асимільовані сім'ї. Сучасний польський дослідник Д.Демський про життя людини у прикордонні говорить: «Життя людини на пограниччі можна порівняти зі становищем дитини, яка мусить синтезувати риси обох батьків, що живуть у злагоді між собою» [3].

Порівнявши й проаналізувавши записи весілля реципієнтів різних вікових груп, що характеризують одну й ту ж етнографічну територію, ми маємо можливість простежити історичну динаміку обряду, його трансформацію та нові тенденції. Це пов'язано з тим, що, по-перше, кожний населений пункт має свої традиції, звичаї; по-друге, досліджуваний період охоплює важливі історичні епохи – період соцбудівництва, перебудови в країні, отримання Україною незалежності, що й вплинуло на обрядовість, зокрема й весільну.

Весільна обрядовість у с. Оксанівка в другій половині XX ст. формувалася на основі традиційних та нових обрядів. Одним із перших етапів залишається сватання. У досліджуваний період воно втратило свій старовинний зміст, який полягав в отриманні згоди на шлюб від батьків нареченої, й об'єднало в собі функції оглядин та заручин. Нині основною метою сватання є знайомство батьків хлопця й дівчини, котрі вирішили побратися, обговорення питань, пов'язаних із організацією весілля («загальне» чи «окреме»; раніше весілля проходило окремо – у нареченої своє, а в нареченого своє, сьогодні переважає «загальне» весілля – повністю осучаснена форма проведення), матеріальних витрат, що супроводжують подію, місця проведення такого визначного сімейного свята тощо.

Сватання відбувається в будинку нареченої у вихідний день. Наречений із батьками, старостами, нанашками, старшим дружбою приходять у домовлений час. Про наміри парубка одружитися говорять старости. На знак згоди дівчина перев'язує руку хлопця хусткою, а батьки молодої запрошують гостей до столу, за яким повинна бути парна кількість гостей – щоб молоді жили в парі до віку. Після першого частування молоді з батьками йдуть до окремої кімнати й домовляються про весілля. Визначається календарна дата його, обговорюється форма проведення. Після сватання батьки наречених називають одне одного сватами.

На сьогоднішній день запросини у селі втратили свою давню традицію. Стало популярним запрошувати гостей на весілля за допомогою листівок.

Неодмінним і головним атрибутом весілля є коровай. Він споконвіку відігравав важливу роль на святі, символізував багатство, міцний шлюб, продовження роду [4].

У селі Оксанівка обрядовий хліб взагалі не випікали колективно, не запрошували для цього найкращих господинь на селі, які жили гарно в шлюбі. Роль коровайниці виконувала старша кухарка, якщо вона «година» та відповідала за випічку короваю [5], тепер його замовляють у пекарні. Вдало випечений коровай символізував щасливу долю молодого подружжя, тріснутий – розлучення пари, загнічений сильніше – сердиту вдачу майбутньої невістки чи зятя, а тому особливо дбали про випічку [6]. При посадці короваю в піч кухарка співала обрядових пісень, зокрема:

Гори-гори ти, пічка-широкоплечка.
Ти гори, ти печи, ти гніти,
Коровай мій іспечи [7].

Мешканці с. Оксанівка не згадували про такі традиційні елементи весілля, як прощальний молодіжний вечір, що об'єднував передшлюбні дійства: повернення молодих із села й квітчання спеченого короваю та гільця, дівич-вечір, обмін подарунками, розплетення коси нареченій.

Весілля розпочиналося рано-вранці у неділю з приготування наречених до шлюбу та батьківського благословення. Слід зазначити, що у с. Оксанівка побутують весільні чини: дружко, дружка, свати та свашки, вінчальні нанашки, нанашки. Щодо дружки та дружби, то до них все частіше використовують терміни «свідєтєльніца» та «свідок». Ці два чини відіграють значну роль під час свята. Так, в обов'язки «свідєтєльніци» входить допомога нареченій в одяганні весільної сукні, участь у викупі нареченої. Свідок теж є учасником викупу молодої, він намагається всіляко вихваляти нареченого. Свідки усе весілля супроводжують молодих, зокрема несуть до реєстрації шлюбу піалу з обручками й житом, сидять біля наречених на почесних місцях під час урочистого обіду.

Свати несуть до урочистої церемонії калачі, а весільні нанашки – свічки. Сила вогню в обрядовості весілля уособлює обрядове очищення – символ життя [8]. Наречений зі своїми гостями приїжджає до нареченої в домовлений час і привозить їй вінок («вєточку»), який має одягнути нареченій рідна мати. Батьки благословляють молодих і вирушають на урочисту реєстрацію шлюбу до місцевого будинку культури (зазвичай пішки). Весільну процесію супроводжують музики.

У Будинку культури молодих зустрічає представник сільської ради і проводить святкову церемонію. Після реєстрації наречені та молодь, котра запрошена на весілля, покладали квіти до пам'ятників, які знаходяться в селі, а також їдуть до гарних місць Ямполя фотографуватися на пам'ять, а з 1990-х рр. весілля знімають на відеокамеру. Щодо вінчання, то, починаючи з 1990-х рр., воно набуває популярності. Але церкви у с. Оксанівка немає, тому цей обряд проходить на другий день у сусідньому селі, або в Ямполі.

У с. Оксанівка до сьогодні побутує обряд «переходити молодих». Повертаючись із реєстрації, молоду пару перепиняють родичі (тітка, дядько, двоюрідна сестра тощо) біля свого будинку, а якщо вони не проходять біля них, то йдуть на ту вулицю, де буде проходити молода пара, і стають сім'ями на відстані 10 м. один від одного, ставлять стіл посеред дороги, на якому – випивка та солодощі. Перед столом діти обов'язково поливають дорогу водою, а наречений має перенести наречену на руках і поставити коло столу, біля якого вони пригощаються та отримують подарунки. Наприклад, раніше молодий отримував «рубашку», а молода «отрєз тканини», а зараз може отримати ковдру або якийсь інший подарунок. І так молодих переходять усі найближчі (почесні) гості [9]. Після такого обряду молоді їдуть на прогулянку, звідки кожний повертається до себе додому. Їх хлібом-сіллю зустрічають батьки, весілля продовжується з частуванням, музикою, танцями, веселощами.

За другим столом в'язали старостів, за третім – підносили подарунки запрошені гості та рідні, які «переливали» молодих, а потім роздавали коровай. Родичі могли подарувати якийсь один цінний подарунок, наприклад, холодильник.

Раніше, коли село було велике, ввечері на весілля приходили подивитися незапрошені гості – це, так званий, дивогляд. Збиралося до 20-30 осіб. Для них батьки молодої накривали на дорозі стіл з усіма стравами, що подавалися на весіллі.

На другий день весілля молодий приходив за молодою і забирав її до себе. Щоб зайти до хати молодої, він мав заплатити за неї викуп. У цьому обрядодійстві брали участь молодші брати та сестри, племінники, сусідські діти, молодь, старша дружка. Узгодивши ціну, наречений заходив до хати. Молодят благословляли батьки, посипали житом, яке принесли старша дружка з дружбою з реєстрації шлюбу, частували. Потім (з 1990-х рр.) їхали на вінчання, а звідти – до молодого, де пару хлібом-сіллю зустрічали батьки молодого, благословляли, і весілля продовжувалося.

Після частування починалося покривання молодої. Покривають молоду нанашки хусткою. Покрита хусткою молода йде перетанцьовувати з дружками. Увечері рідня дарувала молодятам невеличкі подарунки.

Як зазначає Родіка Дмитрівна, «…на другий день батьки дають дітям хліб. І нанашка купляє мед і цей коровай, що старости несли, ріже, мастить медом і кладе на поднос, а після кожному роздає. Береш скибочку хліба з медом – даєш гроші, хто скільки бажає. Це ніби гра, і благословеніє, бо мед і хліб – це достаток весь. Хліб є, а мед – це всьо. І от таке давали. Але давали це тоді, коли нівесту розібрали вже, знімають фату, і платочок нанашка дає дуже гарний, по грошах, і зав'язує».

Закінчувалося весілля увечері у понеділок, хоча рідні приходили на другий день, переодягалися, веселилися («циганщина»).

На початку XXI ст. святкування весілля відбувається поза межами осель батьків молодих, зазвичай у кафе, ресторані. З'явився звичай кидати весільний букет дружкам та пов'язку дружбам.

На жаль, інформатори (1925, 1933 р.н.) не пам'ятають весільних пісень, аргументуючи це своїм віком, та й молодші (1967, 1977 р.н.) не згадали їх.

Весілля є одним із найпоетичніших виявів народного таланту, в якому дотримуються традиції й моралі наших предків. Слід зазначити, що весільний обряд у с. Оксанівка Ямпільського району Вінницької області реагує на зміну економічних, політичних, культурних реалій та модних тенденцій, що з'являються у суспільстві, й від колись багатих і різноманітних звичаїв та традицій залишається мізер. Тому важливо не допустити, щоб прадавні традиції пішли в небуття разом зі старожилами.

Джерела та література

1. Борисенко, В.К. Традиції та життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців / В.К.Борисенко. – К., 2000. – С. 125.

2. Там же. – С. 126.

3. Демський, Д. Пограниччя як печворк. Рефлексії з Білорусі / Д.Демський // HTE. Etnologia polska – Польська етнологія. – 2007. – № 1. – С. 82. – (Спецвип.).

4. Ларина, Л.И. Ритуальный хлеб в курском свадебном обряде / Л.И.Ларина // Исследования по лингвофольклористике. – 1994. – Вып. 1. – С. 44.

5. Зап. автором у червні 2012 р. у с. Оксанівка від Сокирен Наталії, 1974 р. н.

6. Борисенко, В. Рослинна символіка у весільному обряді українців: традиції і сьогодення / В.Борисенко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2008. – Вип. 26. – С. 7.

7. Зап. автором у червні 2012 р. у с. Оксанівка від Ясинецької Родіки Дмитрівни 1967 р.н.

8. Борисенко, В.К. Традиції та життєдіяльність етносу… – С. 130.

9. Зап. автором у червні 2012 р. у с. Оксанівка від Ясинецької Родіки Дмитрівни 1967 р.н.

Династія Колодіїв – давно забуті майстри дерев'яної скульптури

Є.В.Антонюк

Дослідження присвячено талановитому майстру дерев'яної скульптури Г.К.Колодію та його синові Михайлу, який успадкував талант свого батька.

The research is dedicated to a talented craftsman of a wood sculpture G. K. Kolody and his son Mykhailo who has inherited his father's gift.

Ключові слова: *Козятинський район, с. Мшанець, дерев'яна скульптура, народні майстри, Григорій Кирилович Колодій.*

Сотні, а то й тисячі народних умільців упродовж віків робили свій внесок у скарбницю народної творчості, що дійшла й до наших днів. У різних видах народних ремесел і мистецтв нерідко трудилися цілими родинами.

На сьогодні є багато книг, статей, присвячених народним майстрам, але, на превеликий жаль, ім'я Григорія Колодія у них не згадується, загубилося воно, як сотні тисяч імен інших майстрів, у каламуті радянського соцреалізму.

У листопаді 2012 р. виповнюється 120 років від дня народження Григорія Кириловича Колодія. Тому варто, з огляду на це, виправити «забудькуватість» радянської етнографії.

Якими тільки щедротами не обдарував Господь Григорія Колодія. Він – незвичайний чоловік, самобутній митець, талановитий самоук-раціоналізатор, музикант, майстер музичних інструментів. Але історична пам'ять народу впродовж природної зміни поколінь не здатна втримати навіть усіх імен «малих» митців України й Поділля загалом. Рідко залишаються і їх творчі доробки, а іноді населення навіть через півстоліття не знає робіт автора-односельчанина.

Нам вдалося відшукати лише одну публікацію про Григорія Колодія. Проте у нащадків майстра, внуків і правнуків, а також односельців, збереглися спогади про його життя і творчість [2-6]. За їх розповідями можна відтворити окремі сторінки з життя Г.К.Колодія.

Григорій Кирилович Колодій народився у с. Мшанці 1892 року в простій селянській родині [4]. На початку 1920 р. майстер, простий селянин, почав працювати у Махнівському колгоспі (тепер с. Комсомольське Козятинського району) столяром. Інколи селяни дивувалися його вродженій наполегливості й працьовитості, прагненню до знань, мистецькому хисту розгледіти красу в звичайній деревині. До школи Григорій не ходив, був самоуком; столярній майстерності та різьбленню по дереву вчився у місцевих майстрів.

Односельчанка Н.К.Мельник розповідала: «Все йому кортіло вистругати ножем із дерева ціпка чи грабки, а то сопілку чи скрипку, якось змайстрував круподерку та млинка, які подивували односельців. Ймовірно, під впливом більшовицької агітації задумав сільський майстер зробити скульптурний портрет В.І.Леніна [5].

Хтось із селян подав таку думку, що треба побачити В.І.Леніна та почути від нього особисто, чи дадуть нам землю. «Не може В.І.Ленін побувати в кожному селі», – відповів Григорій Кирилович. А бачитися з ним необхідно. Наступного дня десь зник Григорій. Одні казали, що його кудись покликали, інші припускали, що він поїхав до Леніна [2]. Невдовзі таки з'ясувалося, що й, справді, Григорій все-таки поїхав у революційний Петроград, аби на власні очі побачити Ілліча, повідомити йому про селянські біди і бажання. По поверненню вирішив відтворити образ великої людини.

Відтоді не гаяв часу. Збирав портрети Володимира Ілліча, особливо ті, на яких він був на весь зріст, з піднятою правою рукою. Вивчав їх, вимірював, вдивлявся в обличчя вождя, пригадував, яким він бачив Леніна під час виступу в Петрограді. І коли композиція чітко вималювалася в його пам'яті, лише тоді приступив до роботи. Зачинився у своїй хаті і почав працювати, навіть дав собі присягу «Помру, а зроблю» [2].

Довго працював Григорій над статуєю Леніна – без малого три роки. Справа ускладнювалась із підбором деревини. Одне дерево не піддавалося технологічній обробці, інше – було недовговічним, а порадитися не було з ким, все вирішував сам.

Перед Жовтневими святами 1918 р. статую В.І.Леніна поставили на сцені святково прибраного клубу. Була виставлена почесна варта із селян. Приїхали представники з району та області. Очевидці пам'ятають, що люди, здається, навіть не дихали, мовчки дивилися на величавий постамент вождя. Н.К.Мельник згадувала, що скульптура була схожа на Володимира Ілліча, як дві краплі води [5].

Так прийшло до Григорія Кириловича визнання, помітили його талант. Статую В.І.Леніна, виготовлену майстром забрали до Московського історичного музею, а Григорію Кириловичу запропонували роботу в Києві, але майстер відмовився від пропозиції і залишився жити в рідному селі, виховувати трьох синів – Михайла, Олександра, Віктора та доньку Фросину [5].

Так минали роки – у важкій щоденній праці, поєднані зі стражданнями та радощами творчості. Сільський столяр робив звичайну справу – виготовляв ременант, сільське начиння. Нині в будинку, де колись жив майстер, збереглися меблі: шафи, лави, і навіть чудовий дерев'яний комод, примітні передусім високохудожнім різьбленням. У манері майстра простежується особливість українського стилю, зв'язок між декоративною різьбою по дереву і кам'яною скульптурою. Різьблений орнамент складається принаймні з кількох елементів: стебла, листя й плодів рослин, що умовно стилізовані. З цих елементів створено декоративно-прикрашальні композиції, які вписані у геометричні фігури: прямокутники, ромби, кола. Іноді геометричні елементи поєднані з рослинними.

Упродовж свого життя Григорій Кирилович створив чимало унікальних робіт. До нашого часу зберігся його, власноруч зроблений, футляр для окулярів, який можна вважати шедевром художнього різьблення. Розглядаючи цю роботу, відкриваєш нові грані таланту життя. Футляр складається з двох частин. Мальований рельєф, зроблений майстром, має глибоко національний зміст: типова українська хата під солом'яною стріхою, перед якою розгорнулося поле з дорогою, а вдалині – дерева. Напевно, автор зобразив свій власний будинок, який і досі знаходиться на околиці с. Мшанці. До нього, як і на різьбленій картинці, веде дорога через поле, а вдалині розташований лісок. Це невеличке за розмірами віко щільно закриває основну частину футляра, де збереглися й окуляри в тонкій оправі з маленькими круглими скельцями. На основній частині вирізьбив майстер власні ініціали «ГК», оздоблені лавровим вінком, а вище прослідковується незрозумілий символ – шестикутна зірка. Решта площини заповнена тонко зробленим орнаментом.

Селяни пригадують, що у 1930-ті рр. Григорій Колодій працював над статуєю нового керівника радянської держави – Й.Сталіна. Можливо, йому було зроблено офіційне замовлення, бо скульптурний портрет мав бути обов'язково великих розмірів.

Внучка Григорія Кириловича, Лідія Вікторівна Охота, розповідала, що дідусь скульптуру Сталіна вирізав із п'яти окремих частин. Ця скульптура була в півтора рази більшою за натуральний зріст. Вирізав усі складові частини, але так і не зібрав їх в єдине ціле, а після його смерті частини скульптури винесли на горище [5].

Вікторія Петрівна Виноградська розповідала, що Григорій Кирилович під час роботи любив співати [2].

Надія Сергіївна Соболєва пригадує, як вона з дітьми майстра неодноразово була в його майстерні та бачила статую Сталіна [6].

Талант батька успадкував і син Михайло. Л.М.Дзюндзя розповідала, що її сват Михайло перейняв знання батька й виготовляв різноманітні вироби з дерева [3]. Михайла поховали ще 2006 р. Це був чоловік із золотими руками та добрим серцем…

Люди шанують пам'ять свого земляка і його талановитого сина. Тож, і віддалені в часі імена є часткою сьогодення с. Мшанці.

Джерела

1. Звірянський, С. Бюст Ілліча / С.Звірянський // Жовтневі зорі. – 1969. – 22 квіт.

2. Інтерв'ю з Виноградською Н.П., 1942 р. н.; зап. 23.07. 2011. – (Архів автора).

3. Інтерв'ю з Дзюндзею Л.М., 1930 р. н.; зап. 25. 07. 2011. – (Архів автора).

4. Інтерв'ю з Мельник Н.К., 1923 р. н.; зап. 13. 08. 2011. – (Архів автора).

5. Інтерв'ю з Охотою Л.В., 1935 р. н.; зап. 01. 08. 2011. – (Архів автора).

6. Інтерв'ю з Соболєвою Н.С., 1939 р. н.; зап. 14. 08. 2011. – (Архів автора).

Невичерпність народних традицій, звичаїв та обрядів села Вищеольчедаїв
(Мурованокуриловецький р-н Вінницької області)

О.Й.Романевич

Стаття вміщує розповідь про історію с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району, народні традиції, звичаї та обряди, які побутували у цьому населеному пункті в минулому, а також роль сільської бібліотеки у їх збереженні та розвитку на сучасному етапі.

The article contains a narration about a history of the village of Vyshcheolchedayiv, Murovanokurylovetsky region, its national traditions, customs and rites which occurred in this locality in the past, and also a part of a village library in their preservation and development in present times.

Ключові слова: *Мурованокуриловецький район, с. Вищеольчедаїв, історія, народні традиції, звичаї, обряди, свята, сільська бібліотека.*

Люблю своє село в квітучім розмаїтті,
У шепоті садів, мереживі доріг.
Люблю своє село – мій Вищий Ольчедаїв,
Люблю, коли весна, чи пада перший сніг…
Л.Маринчук

Моє село – то малесенька цяточка на географічній карті України.

Воно засноване ще в далеку сиву давнину, бо перша історична згадка про нього датується 1431 роком. Саме у цей час мій Галчедаїв на Лядаві (а саме так тоді звучала його назва) згадується у письмових грамотах литовських князів Свидригайла і Ягайла, котрими вони обмінювалися. А мова у тій переписці йшла про велике земляне укріплення, про фортецю, котра була збудована на лівому березі річки Лядави. Вона мала велике як оборонне, так і охоронне значення: сюди, в цю фортецю, литовські князі водним шляхом звозили різні товари з Півдня, а звідси вже сухопутним шляхом доставляли їх на захід. Тож фортеці потрібні були люди, щоб її охороняти. Так заснувався мій Вищеольчедаїв…

Багата і насичена різними подіями історія цього села. Як у маленькій краплинці води відбивається сонце, то так в історії Вищеольчедаєва відбилась історія всієї України. В цьому легко може переконатися той, хто уважно прочитає книгу Світозара Мальованого «Наша хата не з краю», співавтором якої є і я.

Можна сказати, що село наше багатонаціональне: тут жили і живуть українці, росіяни, поляки, євреї, білоруси, цигани, румуни, німці, молдовани, австрійці. Кожна група цих людей мала раніше якусь свою культуру, але з роками ці грані у сільських обрядах і традиціях стерлися і в даний час переважають наші, українські. Але ніколи і нікому тут нічого не заборонялося. Хто як хотів, так і жив.

Нині кожна жінка нашого села народжує своїх дітей у пологовому будинку, а в 50-х рр. минулого століття новонароджену циганську дитину обов'язково цигани несли до водоймища і занурювали у воду, навіть якщо це була зима і вода крижана. Виживе така дитина, то житиме, а якщо ні – то казали, що туди, мовляв, йому й дорога, якщо воно неспосібне до життя. І ніхто за ним і не жалів…

Кожна сільська дівчина, як тільки ставала на порі, то бралася вишивати, гаптувати, шити собі придане. А дорослі жінки ткали килими з овечої вовни – так звані верети. В їхніх орнаментах були різні мотиви. Звичайно, що переважали наші, українські. Але ще й досі сільські господині у старих бабусиних скринях зберігають ті верети, ті вишивки, в яких явно вирізняється білоруський, молдавський, гуцульський чи якийсь інший мотив. І всі вони по-своєму гарні. Ткацькі роботи майстрині виконували кожна у себе в хаті, а от гаптувати, шити, вишивати, прясти сходилися до однієї господи.

Особисто я ще пам'ятаю, як у тих же 50-х рр. минулого століття наші сільські жінки носили фартухи – темні, світлі, кольорові. І були вони прикрашені нашою традиційною подільською вишивкою, тобто трояндами й виноградом. Вагітна жінка на той час на вулицю б не вийшла без білого фартушка. Це було для неї оберегом, який боронив її майбутню дитину від поганого ока, від порчі…

Пам'ятаю, як вагітним жінкам матері й свекрухи наказували, аби ні в кого нічого не просили, не брали, не крали і нікому не переходили дорогу. Новонароджену дитину ніхто з хати не виносив аж до того часу, як буде охрещеною. А хрестили на той час таємно, бо релігія була заборонена.

Особисто я та декілька моїх подруг випроводжали своїх дітей «на свій хліб». Цьому мене ще колись навчила моя бабуся Христина: коли дитя вже відлучали від грудей, то давали йому в руки шматок хліба, переводили з тим хлібом через хатній поріг і казали, щоб воно йшло до найближчих сусідів і відламувало їм зі свого окрайця шматочки хліба й роздавало. Це було затіяно для того, щоб навчити дитину ділитися хлібом з оточуючими. Дуже гарний і мудрий народний звичай! Я робила це в пам'ять про мою незабутню бабусю Христину.

Нині в селі святкують весілля у кафе. А які гарні були наші сільські весілля, коли їх святкували в батьківській

хаті! Жінки-коровайниці з обрядовими піснями виробляли й випікали декілька короваїв. Дівчата з піснями вили вінок з барвінку для нареченої. Весільна біла сукня і вельон теж прикрашали чи барвінком, чи розмарином. І те, й інше було символом чистоти та вічної молодості. Ще нещодавно по селу ходила наречена з дружками у вінках з різнокольоровими стрічками та запрошувала гостей на своє весілля. Цей звичай обов'язково треба відродити! Але відрадно те, що кожне вінчання у наш час урочисто проводиться з іконами, свічками, із церковним співом, вінцями на головах. А ще років 40-50 тому це було заборонено. Але не загинув цей звичай, відродився, бо що народне – то невмируще.

Гарні, ошатні нинішні сільські будинки. І ростуть коло них на квітниках декоративні троянди всіх кольорів і відтінків, а я ще пам'ятаю, як коло чепурних сільських хатів-мазанок росли любисток, васильок, барвінок, шовкова трава, туя. Малим дівчаткам і дорослим дівчатам на виданні заварювали з того зілля купіль, мили їх, а ту воду мама чи бабуся виливали на покрівлю хати. Це робилося для того, аби ніхто не вступив ногою в той купіль, розлитий на землю, бо так можна було «затоптати дівчині долю».

Діткам-немовлятам до колиски клали головку часнику, щоб до дитини не приступала зла сила. А щоб дитя не плакало вночі, то на вікно клали ляльку-мотанку, або просто сповитий макогін. І якщо нехороша людина нашле на цю дитину нічні плаксивці, то вони зупиняться на ось такій мотанці, до дитини вже не приступлять. Лялька їх забере на себе.

Бувало так, що діти часто вмирали ще немовлятами, то вже наступну новонароджену дитину сільські жіки одразу ж таки «пропонували породілі «продати» через вікно». Давали гроші, забирали дитину, а потім повертали ту дитину матері через двері. Вже тепер вона була ніби не її. І, як правило, такі діти всі виживали. Мудрий обряд, а головне, допомагав! А коли несли таку дитину хрестити, то за кумів брали першого зустрічного перехожого з вулиці. Люди про це знали і тому ніколи не відмовлялися віднести цю дитину до хрещення.

Ще й донині у нашому селі живе таке повір'я: якщо у дворі, в якому є дівчина, зацвітає перша квітка, то мати цю квітку зрізає, заносить до хати й готує для дівчини купіль, бо якщо ця рослина потрапить у недобрі руки, то «зірвуть долю» дитини.

Дуже люблять мої односельчани зимові свята. Це ж у коморах і погрібах всього повно, а на душі від того весело. Свято Андрія і свято Катерини – то свята молодіжної долі. Раніше ми не святкували їх, бо це було заборонено, а нинішня молодь дуже охоче святкує. Бо саме у ці дні ворожать свою долю. І дуже часто ті прогнози справджуються. Мені особисто розповідали про це старожили села.

У день Святого Миколая при сільській бібліотеці проходять традиційні дитячі ранки. Це улюблене свято нашої сільської дітвори. Вони готуються до нього зазделегідь – вчать вірші, пісні. При сільській бібліотеці навіть створено товариство помічників Святого Миколая. На його засіданнях кожен розповідає, які гарні справи він зробив, аби бути хоч чимось подібним до Святого. Усі школярі початкових класів у цей день отримують «миколайчики» – традиційне печиво.

Як було колись на Україні, що взимку збиралися люди на вечорниці, на посиденьки, то так тепер цю традицію продовжують наші працівники сільського Будинку культури. І люди охоче сходяться, веселяться, відпочивають, спілкуються один з одним.

На Святий вечір, як і всюди, у нас носять вечерю до старших родичів. Особливо охоче це роблять діти. А як приходять колядки, то село просто дзвенить піснями. Від хати до хати прямують ватаги хлопців і дівчат. На знак того, що їх чекають, господарі вмикають на подвір'ї, або хоч на веранді, освітлення. Якщо у хаті темно – це знак, що туди йти не потрібно…

Відколи у нас була збудована церква, то вже стало традицією збиратися усім селом на Різдвяну ялинку. Тут – ігри, танці, розваги, лотерея. Гуляє село…

Масово святкують у нашому Вищеольчедаєві Водохреще. Сільський священик освячує воду. Кожен набирає її та несе додому. Є сміливці, котрі у цей день пірнають у річку.

Сільська бібліотека щороку 22 березня у день 40-а святих організовує свято зустрічі весни і птахів. Проходить воно з елементами театралізації: тут і красуня Весна з короваєм, і веселі діти-пташенята. Всі учасники цього дійства отримують обрядове печиво – «жайворонки». А ще на цьому святі дівчата приносять кожна по 40 вареників і пригощають присутніх. Ті куштують, дякуючи їм і бажають щасливого дівування і скорого заміжжя. Звучать веснянки, кружляють хороводи, пригощає Весна короваєм.

Щороку наш Вищеольчедаєв святкує Масляну. Проводять це свято у сільському Будинку культури. І тут застосовують елементи театралізації. Усіх присутніх пригощають млинцями, варениками із сиром, фруктовим квасом, холодцем із свинячих ніжок, бо попереду – Великодній піст. Тож односельчани з музикою, танцями і жартами проводжають Масляну і просять приходити в наступному році. Після цього до залу входить Пісна. Молоді сільські актори-аматори дуже гарно виконують ролі героїв дійства.

Особливо старанно село готується до Великодня: люди наводять лад в оселях, у дворах, на вулицях, в центрі села і обов'язково на сільському кладовищі. Для школярів проводять при бібліотеці майстер-клас із написання писанок. Ми пишемо писанки, а потім освячуємо їх у церкві та зберігаємо в шкільному краєзнавчому музеї. Сільські господині готують на Великдень усі традиційні українські страви: паски, крашанки, печене м'ясо, макаронну бабку, начинку, труть хрін.

У 2012 році ми вперше усім селом святкували День сміху. Це дуже давнє свято, але воно у нас чомусь було призабутим, та ми сподіваємося, що тепер воно відродиться, і ми святкуватимемо щороку.

З давніх-давен вся Україна радо відзначає свято Івана Купала. Воно прекрасне, високопоетичне і веселе. І наш Вищеольчедаїв його любить і святкує теж. Відзначали його на березі нашої річки Лядави. З нами у цей день – і Водяник, і Русалонька, і Купало, і Марена, і Чорт, і Відьми… І пливуть за водою вінки, і до пізньої ночі горить-догорає купальське вогнище, котяться з гірки палаючі колеса-обручі гаснучи із шумом у річці. А в домівках вже сушаться на горищах лікувальні трави, яких назбирали у лісі та в полі жінки й дівчата, бо все зілля набуває у цей день особливої, лікувальної, сили.

На Маковея наші односельчани йдуть до церкви освячувати мак, несучи пишні букети квітів. Пригощають одне одного маковими пирогами й обрядовим печивом, «маковейчиками». Це улюблені ласощі дорослих і дітей.

На Спаса все село пахне яблучними пирогами і медом, які теж приносять до церкви на освячення. Багато старших односельчан не їдять яблук до самого яблучного Спаса.

А восени, 14 жовтня, у нашому Вищеольчедаєві, храмове свято села – Покрова. І наша сільська церква теж носить ім'я Покровської. В цей день у ній дуже людно, з'їжджаються родичі, знайомі, друзі з далеких і близьких сіл та міст. Приходять до церкви і зовсім чужі люди. Прихожани накривають стіл біля церкви і радо пригощають усіх. Прекрасна народна традиція. Вона сіє між людьми мир і дружбу.

Сільська дітвора щороку з нетерпінням чекає дня Святого Архістратига Михайла. Існує повір'я, що Михайло приїжджає на білому коні, тобто випадає перший сніг. А для дітей то велика радість. Святкують цей день і сільські мисливці, бо кажуть, що у Святого Михайла така влучно стріляюча рушниця, що може навіть самого чорта вбити. Про Михайла існує в народі чимало легенд, тож діти їх охоче слухають і переповідають.

Працівники сільської бібліотеки Вищеольчедаєва приділяють багато уваги питанню відродження давніх українських звичаїв, традицій, обрядів, свят. За останні роки наша книгозбірня стала центром відродження та запровадження в життя людей усього того духовного, що вже було призабуте, а то й зовсім втрачене. Але разом із цим, ми ще й започаткували в селі свої свята. Сільська бібліотека у відповідну пору року організовує і проводить з дітьми молодшого шкільного віку різноманітні свята: осені, хліба, яблука, води, верби, гарбуза. Ці свята мають як виховне, так і пізнавальне значення.

Я працюю бібліотекарем уже 25 років, а в культурі вже більше 30, бо починала як кіномеханік, завклубом, художній керівник. Доводилося завжди спілкуватися зі старожилами села. Саме у них я дізнавалася про те, чого не можна було прочитати у жодній книзі. Розповіді, спогади, свідчення цих людей стали для мене безкінечною живою книгою людської пам'яті. Щиро вдячна Христині Долі, Якову Зацерковному, Олександру і Марфі Покотилам, Ользі Микитюк, Ганні Долі та іншим моїм односельчанам. На жаль, їх немає серед живих, але залишилися спогади про минувшину. Роздумуючи над усім цим, я щоразу зупиняю свою думку на тому, що як рослина без коріння всихає, так і людина без минулого не живе.

Кожен із нас повинен знати народні звичаї, традиції, обряди, ці неписані закони життя нашого. Ми маємо керуватися ними у найменших, щоденних, і в найбільших, всенаціональних, справах, у буденні та святкові дні.

Криниця народних звичаїв, традицій і обрядів невичерпна! Тож, цілком можливо, що я зібрала не всі матеріали. Можливо, колись ще виявляться й інші. І дай Бог, бо такий народний скарб не повинен бути забутим чи втраченим.

Наш Вищий Ольчедаїв уміє берегти старе, а ще – творити нове, своє.

Хай Бог береже моїх односельчан, а вони нехай бережуть і примножують все те, що зветься українським, що вирізняє нас з-поміж інших народів!

З народної демонології Вінниччини

В.С.Кметь

У публікації наведено матеріали – демонологічні розповіді, бувальщини та передання про нечисту силу і відьомство, – записані в селах так званого Шаргородського ключа, що на Вінниччині.

The publication represents materials about demonological stories, legends and tales about evil spirits and witchcraft written in villages of so-called Sharhorodsky Kluich, Vinnytsia region.

Ключові слова: *Вінниччина, Шаргородський ключ, демонологія, демонічні персонажі, чорт, відьми, відьмаки, мерці, блуд.*

Архетипні образи та символи мають універсальний характер та потужний психологічний резонанс, слугують імпульсом до численних інтерпретацій у культурному просторі людства. Підкріплені та проілюстровані розмаїттям фольклорного та етнографічного матеріалу, ці образи-символи відзначаються неабиякою гнучкістю і здатністю до «життя» у людській пам'яті. Попри значний доробок дослідників про світ української демонології, студії у цій галузі надалі залишаються актуальними і викликають неабиякий інтерес до народнопоетичної

скарбниці. У цій публікації наведено частину матеріалів – демонологічні розповіді, бувальщини та передання про нечисту силу та відьомство – записані у селах так званого Шаргородського ключа, що на Вінниччині. Очевидно, що демонологічні відомості з певного мікроареалу зберігають загальні риси відповідного етнографічного регіону, однак містять цікаві ознаки місцевого колориту – локальні особливості того чи іншого демонічного персонажа, інтерпретації окремих явищ, географічних назв, відомості про сприйняття іншої етнічної чи релігійної групи, вірування, обряди тощо. Матеріал друкується вперше.

Про чорта

«Як йти до Луки, за лісосмугою направо є такі Кухареві корчики. Звідти воно береться. Був такий случáй, пішла я з сусідкою по бурак вночі! Завдали одна одній. Юзя рушила, а я побачила перед собою чоловічка – чорно одягнений, босий, дуже білі зуби. Білі-білі! Такі в людей не бувают! Почав шукати, щоб записати – пхав руку в кишеньку, шолопався тако (показує – *К.В.*). А я почала кричати: "Юзю, всьо! Попались! Сторож!" "Йди, не стій! Йди скоро!" – кричит вона. І побі-і-іг – видало нам – но ноги босі! Тільки помелькали п'яти. І вона рушила з місця доганяти, но їй дуже стало тяжко. Коли доходили до села, вона побачила світло в першій хаті і сказала: "А Господи, слава Тобі!" А він був в неї на плечох! Поклав склецок до землі рімненько і перекотив нею три рази. Рік вона лежала хвора» (Присяжнюк Марія Григорівна, 1910-1996 рр., с. Перепільчинці Шаргородського р-ну Вінницької обл., зап. 11 серпня 1995 р., Кметь В.).

* * *

«Я пішла на базар купувати цибулі, цеї корчушки, кацмазонки (за назвою сусіднього села Кацмазів – *К.В.*), а бабка бере кидає мені цей вінок, тий каже: «О, на ше цево зі всім!» А я тоді цю цибулю їй в сумку тий кау: «Бабулю, тримайте собі всьо при собі! Я в вас но цибулю брала! Як но вона сказала *зі всім*, то ти собі таке принесеш, шо в хаті не втремаєся і нікому не віддасиш!», «Пішли в Каришків. Це ж нас три – Ліда і Ганя її, і я. Пішли купувати сливки. Бо ж їздили з цими сливками, бо ж звідки? В колгоспі платят по три рублі в місяць. Тий їжджу цілу зиму. Пішлизьмо тий йдем питаєм в жінок, там, де в кого є на продаж сливочки питаємся, але каже… жінка нас здибає тий каже: «В мене є з вісім центнерів». О, Боже, на нас три! Це ж в їдні хаті вісім центнерів! Тий ми вже до неї йдемо, а вона ше каже: «Дівки, я в магазін піду, тий зара я тамо жию, ідіт почекайте мене». А друга сусідка, підходе: «Жіночки, тікайте далеко! Ці сливки хто взяв, то вже привіз! У неї, – каже, – нечистий! Він вже з нею жиє! Вона вже має їх багато!» Як це він з нею может жити? А вона каже: «Отак!». Хода ми від тих сливок! Ага! Тий таке!» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 12 липня 2011 р., Кметь В.).

* * *

«То-то давно було, мама розказували. Жінка помирала, дуже мучилася, доки стелю не пробили. Вона не відьма була, вона мала нечистого. Воно язик їй витягало» (Горенюк Лідія Юхтимівна, 1932 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 14 липня 2011 р., Кметь В.).

Про відьом та відьмаків

«У баби Афії партизани стояли. Тий був такий один, шо знав дуже відьмів – сам був природний, з хфостіком. Поклав колесо… якісь свята є, чекай, які… мама казали… на Юра! Ходять всі-всі бабки, даже вчені, по межах урвати трави: «Не траву я рву, а Божу манну – віддай мені молоко і густу сметану. І в тебе возьме – і твоя корова ходе реває, глядит. Но в мене Жана така була, як пішла до Галини – розвернулася в градках! Йван цей Палагнин… всі коло коперації… вона ж така рогата була, гарна корова! І летит туди! Не бісь, в Лукашихи не спинилася в городі – через Надине пішла по градках, взяла своє і прийшла додому! Така корова була! О! Але кладе він колесо якесь там, бабка казали, яке. Зара будете бачити чисто всіх своїх, які вам для худоби вредні. Переходят! Півсела! Шнурують їдна за другою! «Ага! І дивіться, – каже, – баште, шо я їм зробив? Вони мусять всі сюди пройти». Ото була сила в чоловіка!» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 12 липня 2011 р., Кметь В.).

* * *

«Колись покійна мама розказували, що то ще в чотирнадцятому році, ше як война була, коли австрійці були окупірували, то, каже, їден австрієць їй сказав, значить, що: «Село таке маленьке, а відьом…!»» (Ковальчук Михайло Кирилович, 1929 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 12 липня 2011 р., Кметь В.).

* * *

«Іван Лісоветин ночував на колгоспі біля коней і бачив, як Оляна на терлиці їхала. Він відьми бачив, він всі їх знав. Вчених він не міг бачити, а родимі він всі бачив» (Колесник Надія Федосівна, 1928 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 18 липня 1999 р., Кметь В.).

* * *

«Оляна то родима була. Вона як бере молоко, то корова так не страдає. Вона бере половину. Хтось бачив її, на мітлі їхала... Ішла на Юра, а дядько, ніби, Василь, тий рубав дрова, а вона йшла так поза хату туди... в саду дровітня було. Тий зігнулася тріску взяла. Чи то на Благовіщення... Тий тріску взяла, тий сховала. А він бачив! А тут корова – нема молока! А він кає: «Мамо, прийшла Оляна взяла тріску!»» (Горенюк Лідія Юхтимівна, 1932 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 12 липня 2011 р., Кметь В.).

* * *

«От вона вмирала, вона ж не вмерла так (про Оляну – *В.К.*). Вона не могла вмерти. Передала Ліді Папашисі. А Ліда ця, Папашиха, прийшла до Майорихи перед весіллям помагати рушники вишивати. Тий вишивали. А в неї таво чорна корова була, тяжко добра, в Тодоски.,,І я, – каже Ганя, –взяла внесла то молоко і поклала з відром. Боже, я ввечері до корови, а вона по стінах! Вона мене ногами! Теляти не признає! А потому до мене дійшло – це ж ця дівочка. І невже дитина на таке пішла!? Нащо її того молока?“. Наверно щось їх заставляє то робити.» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 липня 2012 р., Кметь В.).

Захисні дії від відьми

«Це мене бабка навчила, шо як первістка має телятко треба мати горщичок, колись робили… в мене ще є на горі, но покришки ще такі самі глиняні на них робили цієї… глиняники. О! І треба мати то горня. І тоді вона як роде це телятко, на цьому місцеви, шо теля виходе, а тоді місце, його розкинути на раднині – там є місяць, точно, з лою, таке, як клий, ну сметана густа, задубіла, і зорі… – там шо хочеш є на нім! І ці ґудзики тре всі зібрати і дати її випити. А то місце скинути в той горщик і засипати свяченим житом і сказати: «Шобись тоді моє моє молоко відобрала, як це жито зіжнеш!» І корова собі шоби де, то найде! Найде! Піде і найде!» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 липня 2012 р., Кметь В.).

* * *

«Оляна – то природна відьма. Варвара – вчена! Варвара як забере... я з Надюшкою ходила (вагітна – *В.К.*), то я не знаю, як та Білка (корова – *В.К.*) мене не розбила! Мама пішли до церкви, а я ж третого дня, чи після сват, дитину мала, після Пасхи. Кают: «Напоїш корову!». А ми з діщинки такої... Я думаю, що покладу на цей бік, тата не хочу підносити, най там лежит. А я з тим пузом собі по піввідра наносила у ту діщенку. Відчинила двері, думаю, я їй помішаю, щоб вона пила. Я йно зігнулася – а вона через мене! А тато якраз встав. Вона ж через лати, через цю дощечку і тоді городом вже туди до Райки, всі до неї – а вона до Варвари так біжит! А вона так як прийшла до неї в хлів, бо така вчена вона йде по хлівах бере молоко, тий як ішла куди слідом, а вона тим слідом, не думай! Як пес! Не пускают, спиняют! Тре таки було її пустити! А Василь на другу ніч... З стріхи тре тако солому було (висмикати – *В.К.*) З ясел! Корова їх їла... тако дорога була... і до самої дороги – ясла так коло дороги. До схід сонця пішов, мама зварили, на поїли тий всьо!» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 липня 2012 р., Кметь В.).

Про мерців

«Як померла тая Насіківська, шо мене мама дали туди дитину бавити, молодичка в Василя померла, він багато жінок мав. Тий ту дитину та жінка колисала сама. Прямо колиска колишеться, а ніхто не рушає. Й колише собі дитину. Попросила Оляна маму: “Най Ганя посидит коло колиски – шось треба робити!” А тої колиски не тре – як їх нема в хаті, вона сама колишеться. Забавляє!» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 липня 2012 р., Кметь В.).

Про блуд

«Є таке село Вуяринці (ймовірно – с. Уяринці Тиврівського р-ну Вінницької обл. – *К.В.*). Ще замолоду моя мама їхали в гості. Виїхали на то саме поле – і таке її з кіньми було, що кружляли на одному місці, зробили круг і по кругу їздили. І четверо їх на санях! І кружляли так, доки не засіріло. Отакий там є блуд!» (Ковальчук Ганна Юхтимівна, 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 серпня 1999 р., Кметь В.).

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Проект «Так треба». З досвіду історичного краєзнавства

Анна Зглінська

У статті розкрито причини виникнення проекту, його суть, мету, спосіб реалізації, основні етапи, партнерство з місцевими краєзнавцями, проблеми та наголошено на необхідності ретельніше підходити до виховної роботи серед учнів місцевих шкіл.

The article describes reasons of a project emergence, its essence and aim, a way of its realization, main stages, partnership with local ethnographers, and problems. It accents the necessity to do an educational work among pupils of local schools more carefully.

Ключові слова: *Польща, с. Маковіце, гміна Черніково, історичне краєзнавство, проект «Так треба», євангелічні цвинтарі, німецькі кладовища, упорядкування цвинтарів, школи, виховна робота.*

Проект «Так треба» було створено як відповідь на суспільну байдужість по відношенню до стану євангелічного цвинтаря у селі Маковіце у гміні Черніково. Вражена свастикою, видовбаною на могильній плиті маленької дитини з німецької родини, авторка цих слів у 2007 р. розпочала ініціативу, котра триває до сьогодні.

Передусім було вирішено перервати мовчання та табу, пов'язане із функціонуванням по німецьких кладовищ у суспільному просторі сучасної Польщі. І лише згодом розпочалася співпраця із співробітниками, головним чином, молодими вченими з Факультету мистецтвознавства та Інституту історії і архівної справи Університету ім. Міколая Копєрніка в Торуні.

Спосіб реалізації проекту можна представити у наступних пунктах:

1. Волонтерська форма праці.
2. Моральний обов'язок дбати про місце вічного спочинку кожного, незалежно від його релігійних переконань та національності.
3. Активізація місцевих жителів та діяльність на їх користь.
4. Кооперація поміж університетом та регіоном, у якому він знаходиться.
5. Об'єднання зусиль людей різних за віком, національністю, менталітетом, переконаннями.
6. Розповсюдження інформації про сам проект, його мету та ефекти.

Таким чином, проект викликав чималий суспільний резонанс: ним зацікавилась як місцева влада, так і пересічні селяни.

На євангелічних цвинтарях у Польщі було десакралізовано сферу, що в християнській культурі є недоторканною і шанованою. У вірші «Рука янгола» [Ręka Anielska] поет Тадеуш Сєрая вжив простих слів до переказання цієї ідеї, пишучи, що «Цвинтар це цвинтар». Можна б додати, що не повинно від цієї аксіоми бути жодних вийнятків. Для волонтерів, згуртованих у проекті, не має різниці, визнавці якої релігії поховані на цьому кладовищі. Рішення про початок ремонтних робіт на котромусь із кладовищ залежить виключно від рівня його занепаду.

Інший привід – низька історична свідомість місцевих жителів регіону, як це мало місце у випадку першого цвинтаря. Обговорюючи суспільний контекст на згаданій території, варто пригадати, що Добжинська земля була у складі Російської імперії з 1815 р., однак більшість опитаних місцевих жителів не знали, що саме цей факт свідчить про те, що євангелісти заселяли цю територію набагато раніше, ніж у часи Другої світової війни, або Прусської колонізаторської комісії. Мало хто згадував, що з 1616 р. представники цього віросповідання, привезені землевласниками, у яких вони мали працювати в наймах, заселяли прадолину Вісли. Це, безперечно, необхідно було довести до відома селян.

Наші дії було поділено на три основні етапи. На першому етапі йшлося про необхідність отримати погодження та фінансування проекту. Без погодження власника ґрунту, а часом і голови лісництва, міської та воєвудської адміністрації, а передусім Воєвудського бюро охорони пам'яток, не є можливим почати роботу над проектом. Опрацювання бюджету, зібрання потрібних коштів та отримання відповідних погоджень може тривати навіть увесь календарний рік.

Самі ремонтні роботи – найпростіша частина проекту. Згуртування відповідної групи волонтерів, з якими ми підписуємо волонтерський договір, дозволяє перейти до наступного завдання – організації навчального табору. Зі свого боку ми пропонуємо учасникам проекту знаряддя праці, медичне страхування, харчування, проживання та диплом учасника проекту. Волонтери працюють близько тижня за рахунок місцевих освітян. Окрім того, до спільної роботи залучаються учні з місцевих середніх шкіл, котрі приймають на себе обов'язок доглядати відремонтований цвинтар. Варто й подбати про те, щоб серед учасників проекту був місцевий краєзнавець-активіст. Його присутність дозволяє робочій групі почуватися «своїм» серед представників місцевої громади. Не потрібно, на мій погляд, підкреслювати значення того, щоб городяни перестали бути чужими на селі.

Перша річ, яку робить згуртована до реалізації окремого проекту група, – викорчування кущів, що руйнують територію цвинтаря, очищення території, обробка біопрепаратами могильних плит. Разом із цим триває документування та інвентаризація поховань. Кожній могилі присвоюється її індивідуальний інвентарний номер. В окремих випадках, коли фінансування дозволяє, у кінцевій фазі проекту можна зробити так звану «білу карту цвинтаря» у масштабі 1:500.

Наступний, однак чи не найважливіший етап проекту, – просвітницька та популяризаторська робота серед місцевої громади. Методологічна література називає цей етап «третьою фазою реставраційних робіт» [1]. Основна мета цього етапу – зберегти ефекти нашої важкої фізичної праці. З цією ж метою багато часу присвячується й проведенню просвітницької і водночас виховної роботи серед школярів та місцевої громади. Нами проводяться тематичні уроки, відкриті семінари, конкурси для краєзнавців. Проте співпраці з регіональними ЗМІ, котрі могли б посприяти розповсюдженню інформації відносно значення нашого проекту, майже не існує. Дуже часто місцеве телебачення не дотримувало обітниці і не приїздило на місце подій. Важко було пояснити учасникам, особливо дітям, чому їх праця нікого не цікавить. І лише в червні цього року вдалося представити наші здобутки на одній із місцевих телепередач.

На сьогоднішній день ми підтримуємо приязні відносини з декількома родинами похованих на тих кладовищах, котрі ми відремонтували. У цьому місці варто підкреслити, що спочатку мало хто виявляв бажання співучасті у наших генеалогічних пошуках. Такий підхід до нашої роботи був зумовлений складною суспільною позицією сучасних «закордонних німців» [Auslanddeutsche] після Другої світової війни на понімецьких територіях, які увійшли до складу ПНР. Потомки похованих на євангелічних кладовищах цих територій часто є недовірливими і травмованими. Тип ідентичності, який є характерний для групи, можна назвати за допомогою метафори «фортеця в облозі». Вони лише у посткомуністичні часи отримали змогу повернення до свого коріння. Покоління людей, народжених у 60-70-ті рр. XX ст. неохоче розпитувало батьків про родинну історію, бо це змушувало б якимось чином розмістити їх у чорно-білому просторі національної історії. З іншого боку, ніхто на них не чекав у виснаженій війною Німеччині. Проблема ця є і досі актуальною, особливо в контексті дискусії над історичною, колективною і приватною пам'яттю та історичною політикою.

Перед початком робіт у селі Маковіце було вирішено провести невеличке соціальне дослідження. Запрошений етнолог опитав місцевих жителів на предмет їх образу минулого кладовища та людей, на ньому похованих. Результати цього дослідження допомогли осмислено підійти до просвітницької роботи. Можна було б їх повторити сьогодні, щоб порівняти, чи приносить очікувані результати такий підхід.

Проект «Так треба» не є чимось новим, радше дитям свого часу. Адже ми живемо у часи так званого «вибуху пам'яті» [2], тобто активних пошуків та відкриття індивідуальної пам'яті, відкриття чи затаєння окремих історичних подій, будови пам'ятників, захвату генеалогією, краєзнавством. Разом із тим, авторитетні дослідники постулюють прийняти минуле кожного народу з усіма можливими «правдами», зокрема невигідними з точки зору актуальної історичної політики [3]. Саме у такій версії локальної історії можуть на рівних правах бути як краєзнавці, так і предмет їх досліджень; як поховані євангелісти, так і волонтери, що ремонтують місце їх вічного спочинку.

На сьогодні ми працюємо неофіційно та без планового бюджету, тому що бюрократичні вимоги значно знижували ефективність наших дій (одне відремонтоване кладовище протягом року). У якості неформального об'єднання ми приймали участь у ремонтних роботах на восьми занедбаних кладовищах. Це було можливо завдяки матеріально-технічній базі, здобутій протягом 2007-2010 рр. Нашу сьогоднішню форму реалізації проектів можна назвати партнерством. Ми шукаємо місцевого лідера-краєзнавця, на запрошення котрого й розпочинаємо ремонтні роботи на вказаному ним покинутому кладовищі. Потім пропонуємо послуги кваліфікованих волонтерів та згоду Воєвудського бюро охорони пам'яток, вони ж – проживання та харчування, принаймні частково. Завдяки такій формі нам вдалося відновити могильні плити на єврейському, православному та католицькому кладовищі у селі Рипін та більш віддалених євангелічних кладовищах у Куявсько-поморському воєводстві. Окрім того, ми співреалізуємо проект, що проходить у містечку Бєляси, недалеко від Сєрпєц, фінансованого Фондом громадських ініціатив. Союз декількох громадських об'єднань дозволив створити спільний бюджет у розмірі 40 тис. злотих (не рахуючи огорожі, пам'ятної дошки та хреста, котрі були подаровані приватною особою).

Треба теж сказати, що ми змушені вирішувати ряд проблем. Найбільш болючими є поновне сплюндрування відремонтованих кладовищ, або занедбання школами-опікунами свого прямого обов'язку, тобто охорони ввіреного їм кладовища. З огляду на це, ми намагаємося ретельніше підходити до виховної роботи серед учнів цих шкіл. Сподіваємося, що з часом ефекти нашої роботи стануть помітнішими. Адже перед нами ще чимало роботи: лише у Куявсько-поморському воєводстві є 1 514 [4] занедбаних цвинтарів, а по всій території Польщі їх – 7 500 [5].

Переклад з польської В.Куделя-Свйонтек

Джерела та література

1. Jak ratować cmentarze? – poradnik // Poradnik dobrych praktyk ochrony żuławskich zabytków. – Cedry Wielkie. 2009. – C. 57-58.

2. P.Nora. Between memory and history, Les lieux de Memoire // «Representations». – vol. 26. – Spring 1989. – С. 7-25.

3. W.Kerncer. Ocalić od zapomnienia // «Rocznik Mazurski». – Т.4. – 2001. – С. 73.

4. Он-лайн ресурс: http://lapidaria.wikidot.com/, остан. доступ 6.08.2012 р.

5. A.Michałowski. Ochrona cmentarzy w Polsce // Sztuka cmentarna. – red. O.Czerner, I.Juszkiewicz. – Wrocław. 1994. – С. 323.

Основні напрями діяльності історико-літературного центру «Слово»

О.Г.Згінник

У статті подано матеріали з досвіду роботи історико-літературного центру «Слово», що діє при Донецькій ОУНБ ім. Н.К.Крупської, метою якого є сприяння активізації науково-дослідної роботи щодо вивчення літературної пам'ятки світового значення «Слова о полку Ігоревім».

The article reflects materials concerning a work experience of the historical and literary Center "Slovo" which functions at Donetsk Regional Universal Research Library named after H. K. Krupska. Its main purpose is to further intensification of science and research work on a study of a literary monument "Slovo o polku Ihorevim" ("The Tale of Igor's Campaign") with its universal importance.

Ключові слова: *Донецька ОУНБ ім. Н.К.Крупської, історико-літературний центр «Слово», науково-дослідна робота, літературні пам'ятки, «Слова о полку Ігоревім».*

Літературна пам'ятка світового значення «Слово о полку Ігоревім» користується постійною увагою істориків, археологів, краєзнавців, письменників та митців донецького краю. Ідея духовного відродження Донбасу через видатний твір давньоукраїнської літератури вперше була висловлена під час проведення культурної програми «Слово…» на землі слов'янській» у 1999 році та визнана надзвичайно потужною за актуальністю на сторінках донецької газети «Город» [1, 10]. Проте через певні об'єктивні та суб'єктивні причини вона так і не знайшла продовження.

Об'єднати творчу інтелігенцію нашого краю навколо цієї ідеї покликаний історико-літературний центр (ІЛЦ) «Слово», створений у квітні 2008 року в Донецькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Н.К.Крупської за ініціативою палкого шанувальника української культури, постійного користувача бібліотеки С.К.Перепеченка [9, 17]. Згідно зі статутом, ІЛЦ «Слово» діє на правах клубу за інтересами з метою популяризації і сприяння активізації науково-дослідної роботи щодо вивчення «Слова о полку Ігоревім».

Необхідно звернути увагу на те, що постійними членами нового об'єднання стали досить авторитетні в регіоні дослідники «Слова о полку Ігоревім» О.П.Черних, В.І.Світящук, В.О.Хімченко, М.Я.Титарєв. Більшість із них вивчають пам'ятку на місцевості та організовують туристичні походи по місцях, описаних у «Слові», мають чисельні публікації в місцевій періодиці та є авторами наукових і науково-популярних книг. Активну участь у роботі центру взяли також викладачі провідних вищих навчальних закладів Донеччини, письменники, краєзнавці, вчителі, творча молодь.

Основними напрямами діяльності ІЛЦ «Слово» є історичний науково-популярний, літературно-мистецький, історико-літературний, у рамках яких відбувається проведення різноманітних бібліотечних масових заходів: тематичних та творчих вечорів, зустрічей, презентацій книг.

Історичний напрям діяльності ІЛЦ «Слово» сприяє активізації наукових досліджень та популяризації «Слова о полку Ігоревім» у Донецькій області. За час його роботи найбільш цікавими заходами виявилися тематичні вечори, історичні диспути та семінари «Концепція "Слова о полку Ігоревім" Б.І.Яценка» [2], «Генеалогічні аспекти "Слова о полку Ігоревім": від князя Ігоря Святославовича до короля Іспанії Хуана Карлоса І» [7], «Половці і Русь» [8] та ін.

У рамках історичного напряму діяльності ІЛЦ «Слово» відбуваються презентації нових книг та творчі вечори донецьких дослідників пам'ятки. Окремо можна відзначити презентацію книги «Князь Игорь. Загадки "Слова…"» одного з найбільш активних учасників об'єднання, донецького робітника, винахідника, журналіста В.І.Світящука, ім'я якого згадується в «Енциклопедії "Слова о полку Ігоревім"» як дослідника харалужних мечів [11]. Результат його багаторічної роботи віднесений до науково-популярної літератури, проте на заході підкреслювалося, що книга цілком може претендувати на науковість [3, 5, 15].

Ювілейний творчий вечір ідейного натхненника ІЛЦ «Слово» О.П.Черних «Річка мого життя» зібрав найкращих представників інтелігенції Донеччини. На вечорі були присутні друзі, однодумці, колеги ювіляра – директор заповідника «Кам'яні Могили» В.Сіренко, редактор журналу «Меркурий» Н.Степаненко, директори обласного будинку працівників культури М.Каліниченко та обласного художнього музею Г.Чумак, лікар і

меценат М.Ляпко. У своїх виступах вони підкреслювали необхідність підтримки досліджень О.П.Черних щодо пошуку на місцевості річок, описаних у «Слові о полку Ігоревім» [12].

Літературно-мистецький напрям діяльності центру має на меті залучення до творчої праці письменників, музичних працівників, мистецтвознавців, творчої молоді. Заходи, що відбуваються у рамках цього напрямку, можна поділити на дві складові – «Словознавчі читання», цілком присвячені «Слову о полку Ігоревім», та тематичні вечори до знаменних і пам'ятних дат українських літературних діячів, так чи інакше пов'язаних зі «Словом» [13, 14]. За час роботи центру, в рамках «Словознавчих читань», було розкрито теми «Слово о полку Ігоревім» у поетичній творчості» та «Слово о полку Ігоревім: безсмертне у віках» (до ювілеїв видатних словознавців М.А.Вербицького, О.М.Бодянського, О.П.Бородіна), презентовано збірку поетичних творів донецьких поетів, у тому числі, присвячених «Слову» – «Серебряные берега», виконано арію князя Ігоря з опери О.П.Бородіна у виконанні соліста Донецької філармонії, лауреата міжнародного конкурсу Євгена Привалова. Літературно-мистецьким напрямом діяльності ІЛЦ «Слово» опікуються член Національної Спілки письменників України О.Х.Лаврентьєва та поетеса Людмила Богун.

Історико-літературний напрям поєднує в собі історичний та літературно-мистецький, у рамках яого відбуваються комплексні заходи, а саме: тематичні вечори, презентації книг, творчі зустрічі. Це завжди визначні події для усіх донецьких шанувальників «Слова о полку Ігоревім» і пов'язані вони, перш за все, із залученням гостей. Так, у 2011 році ІЛЦ «Слово» відвідали бібліофіл С.С.Воїнов (Київ, Новгород-Сіверський), композитор В.П.Губа (Київ) та російський письменник Ю.М.Сбітнєв (Москва). Гості першого заходу подарували бібліотеці і центру свої музичні та писемні твори, а в секторі рідкісних і цінних документів бібліотеки експонувалася виставка «Мініатюрна Словіана» з колекції С.С.Воїнова [6]. Презентація ж книги Ю.М.Сбітнєва «Тайны родного Слова. Моё прикосновение к "Слову о полку Игореве"» переросла в творчу зустріч з письменниками, краєзнавцями та науковцями в Російському центрі бібліотеки [4].

Тісна взаємодія бібліотеки з історико-літературним центром є дуже корисною для обох сторін. Абсолютно всі заходи історико-літературного центру «Слово» супроводжуються тематичними оглядами та переглядами книг і періодики з фондів Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Н.К.Крупської. Особлива увага звертається на розкриття унікальних фондів та нових надходжень відділу періодичних документів, оскільки об'єднання працює саме під його керівництвом. Необхідно наголосити на тому, що за чотири роки існування центру істотно збагатився «Словіаною» книжковий фонд бібліотеки. Безумовно, що цей факт свідчить про певні здобутки об'єднання. У найближчих планах ІЛЦ «Слово» – нові творчі зустрічі з відомими словознавцями, дослідниками і письменниками Росії та України, обмін досвідом та ідеями, пошук у ЗМІ та мережі Інтернет нових дослідників «Слова о полку Ігоревім» із різних міст і селищ області, а також залучення їх до роботи об'єднання. Особлива увага буде приділена творчій молоді й участі членів центру в наукових конференціях та семінарах.

Джерела

1. Возрождение через «Слово» // Город. – 2000. – 1 июня. – С. 6.

2. Гросов, О. Натхненний «Словом…» / О.Гросов // Серебряные берега: стихотворения, эссе / под ред. А.Гросова. – Донецк, 2008. – С. 53-55.

3. Журба, Е. Раскрывая тайны «Слова…» / Е.Журба // Веч. Донецк. – 2008. – 24 дек. – С. 3.

4. Исследователь «Слова о полку Игореве» в гостях у Русского Центра в Донецке [Электронный ресурс] // Фонд Русский мир: [информ. портал]. – М., 2008. – Режим доступа: http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/news/rucenter/news0786.html.

5. Кривцун, А. Донецкий сварщик разгадал тайну «Слова…» / А.Кривцун // Донбасс – суббота. – 2009. – 26 сент. – С. 11.

6. Курдасов, Н. Ожившая история / Н.Курдасов // Казак Донбасса. – 2011. – 14 мая. – С. 9

7. Легуша, С. От князя Игоря Святославича к королю Хуану-Карлосу / С.Легуша // Жизнь. – 2009. – 15 янв. – С. 3.

8. Легуша, С. Половцы – кто они? / С.Легуша // Жизнь. – 2009. – 24 февр. – С. 3.

9. Малышева, К. Интеллигенцию объединит… память: в Донецке открылся историко-лит. центр «Слово» / К.Малышева // Донбасс. – 2008. – 24 апр. – С. 21.

10. Рышков, В. В начале было «Слово» / В.Рышков // Город. – 2000. – 12 мая. – С. 1, 4.

11. Творогов, О.В. Харалуг / О.В.Творогов // Энциклопедия Слова о полку Игореве: [в 5 т.] / РАН, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом). – СПб., 1995. – Т. 5. – С. 176-178.

12. Шептуха, В.С. Річка його життя / В.С.Шептуха // Донеччина. – 2011. – 9 груд. – С. 2.

13. Щирий, П. Слово про Кобзаря / П.Щирий // Там само. – 2011. – 22 берез. – С. 1.

14. Яновська, Ю. Вічна зоря Олеся Гончара / Ю.Яновська // Там само. – 2008. – 27 черв. – С. 2.

15. Її ж. Загадки «Слова…» / Ю.Яновська // Там само. – 2009. – 3 лют. – С. 3.

16. Її ж. Кілька слів про «Слово..» / Ю.Яновська // Там само. – 2008. – 9 верес. – С. 4.

17. Її ж. Спочатку було «Слово…» / Ю.Яновська // Там само. – 2008. – 25 квіт. – С. 4.

Вінницький обласний навчально-методичний центр галузі культури, мистецтв і туризму: роль і можливості у популяризації краєзнавства та розвитку культури в регіоні

Г.Ф.Надоленко

У статті розкрито основні напрямки діяльності Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтв і туризму в плані поглиблення знань слухачів про Подільський край, історичні події етнокультури, художньо-мистецькі надбання та видатних постатей.

The article deals upon leading activities of Vinnytsia Regional Educational and Methodological Center of Culture, Art and Tourism in order to extend listeners' knowledge about the Podilian region, historical events of ethnoculture, ethnic and cultural acquirement and famous figures.

Ключові слова: *Вінницький обласний навчально-методичний центр галузі культури, мистецтв і туризму, Поділля, краєзнавство, освітній процес, навчально-тематичні плани, модульна система.*

Культура робить людину особистістю, формує неповторність народного буття своєю незримою силою, вона цементує національну свідомість. Культура є основою, на якій ми побудуємо свою єдність, утвердимось як сучасна європейська нація.

Дякуючи творчому неспокою та громадянському подвижництву майстрів культури та мистецтв, які щоденно плекають «Троянди і виноград», невтомно доглядають джерела національної духовності, правди і краси, народна та професійна культура рясно вродила вагомими духовними здобутками на рідній українській землі і внесла помітну дещицю до скарбниці світової культури.

Вінниччина завжди була багата своїми талантами. Душі криниця… Вона дала творче життя Миколі Леонтовичу і Натану Альтману, Михайлу Коцюбинському і Миколі Садовському, Амвросію Бучмі і Михайлу Стельмаху – рясне сузір'я знаменитостей, яке прославило наше місто.

Вінницький обласний навчально-методичний центр галузі культури, мистецтв та туризму є навчально-методичним закладом післядипломної освіти, що забезпечує безперервну післядипломну освіту керівників та спеціалістів закладів культури, мистецтв та туризму Вінницької області.

Основне завдання Центру – вдосконалення та оновлення знань, навичок та умінь спеціалістів культурно-мистецької галузі для вирішення завдань професійної діяльності.

В освітньому процесі Центр застосовує денну та заочну форми навчання з відривом від виробництва.

Заняття проводяться за навчально-тематичними планами з використанням модульної системи. До планів усіх категорій слухачів включаються модуль, або кілька лекційних тем із питань краєзнавства, мовної політики, літературознавства, збереження пам'яток культури, організації дозвілля, характерного для подолян. Практикуються огляди методичних видань і матеріалів краєзнавчого спрямування.

Бібліографи-краєзнавці, музейні працівники, екскурсоводи поглиблено вивчають Подільський край та історичні події етнокультури, художньо-мистецькі надбання, розвиток регіонального і зеленого туризму.

Вивчаючи історію своїх міст і сіл, працівники культури відкривають нові сторінки, стають активними творцями усної історії населеного пункту та долі односельців. Захист рефератів краєзнавчого спрямування перетворюється на свято спілкування творчих людей, залюблених у свою малу батьківщину.

Викладачі мистецьких шкіл одержують знання про життя і творчість видатних музикантів-земляків, історію музично-навчальних закладів і закладів культури рідного краю, музичний фольклор та музичну культуру різних історичних епох, відомі творчі колективи.

Ми не обмежуємося всесвітньо відомими іменами М.Леонтовича, І.Падеревського, Г.Танцюри. В програму включаємо такі теми: «Становлення і розвиток професійних форм музичного життя Вінниччини як складової культури Подільського краю», «Практика використання музичного фольклору Східного Поділля у навчальному процесі».

Матеріал музичного краєзнавства пропонується використовувати у навчальному процесі в якості репертуару для солістів вокальних, інструментальних ансамблів, фольклорних колективів.

Поліпшенню пропаганди краєзнавства в Центрі сприяє налагоджена співпраця, взаємообмін інформацією між закладами культури та освіти. Так, спільно з викладачами училища культури і мистецтв ім. М.Д.Леонтовича було видано матеріали про вінницький період життя та творчості композитора Г.Давидовського, про життя та творчість М.Леонтовича, про перебування Ф.Ліста і П.Чайковського на Вінниччині.

Таке співробітництво щодо висвітлення матеріалів про видатних діячів культури минулого і сьогодення триває. Розробляються нові проекти.

Матеріал, присвячений образотворчому мистецтву Подолян, є невід'ємною складовою навчальних програм викладачів художніх дисциплін.

Курс «Образотворче мистецтво. Художня культура» передбачає поглиблення знань про корифеїв Натана Альтмана, Віктора Наконечного, Віктора Крижанівського. Традиційно практикуються зустрічі з творчими особистостями сьогодення: народними художниками, скульпторами, архітекторами, педагогами-методистами,

зокрема: Тетяною Дідовою, Федором Канчуком, Іваном Горобчуком, Олександром Шиніним, Сергієм Царенком.

Урізноманітнення форм навчального процесу дає можливість викладачам художніх дисциплін не тільки познайомитися з новітніми технологічними і технічними можливостями образотворчого мистецтва, а й помилуватися новітніми музейними експозиціями, відвідати замкові комплекси Поділля XVI-IX століть – Буші, Бару, Селища, Хмільника, Іванова – з наголосом на художньо-образний зміст архітектурних творів.

Невід'ємною складовою кожного навчально-тематичного плану є модуль естетизації закладу культури. Зміст модуля: «Інтер'єр та екстер'єр закладу культури», «Оформлення урочистих свят», «Традиції у виготовленні подільських оберегів» (автор О.Котловий) тощо.

Клубні працівники мають чудову нагоду набувати практичних навиків на базі уславленого Вінницького академічного музично-драматичного театру ім. М.Садовського спілкуватися з провідними режисерами-постановниками, акторами, художниками-декораторами.

У сучасному світі дійовим сектором індустрії дозвілля та розваг є туризм. Це засіб раціонального використання вільного часу та проведення змістовного дозвілля, навчальний метод і спосіб залучення широких верств населення до пізнавальної історико-культурної спадщини.

Працівниками Центру розроблено програму з підвищення кваліфікації екскурсоводів туристичних агенцій, до якої залучено кращих науковців, дослідників-краєзнавців та висококласних фахівців, які володіють інформацією з різних галузей творчого потенціалу Вінниччини. У процесі підготовки програми й організації навчального процесу брали участь зав. сектором з питань охорони пам'яток історії і культури управління культури і туризму облдержадміністрації М.Потупчик, провідні спеціалісти з питань туризму Є.Добролюбов та К.Максименко, голова Вінницької обласної організації туристичних агенцій України О.Гандурська, яка, зокрема, поінформувала про нові туристичні маршрути Вінниччини.

Практикуються виїзди слухачів до осередків зеленого туризму Барського району, де вони мають можливість поспілкуватися та отримати допомогу голови громадської організації обласної спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму О.Бас.

Завершується розробка програм «Інтер'єр та екстер'єр садиб зеленого туризму», «Ландшафтний дизайн» (автор О.Котловий).

В області створюються нові районні центри громадської активності розвитку туризму.

Спільно з головою Ямпільської районної організації «Велес» Інною Кравець та директором заповідника «Буша» Олександром Пірняком розпочато роботу над проектом парку заповідника.

Сподіваємося, програма в оновленому варіанті стане досконалішою. Детальне дослідження туристично-рекреаційного потенціалу сприятиме знаходженню нових баз практики для слухачів Центру, а також подальшому розвитку цієї перспективної галузі.

Нові форми роботи Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського в організації культурно-масових заходів

Ф.В.Панчук

У статті подано огляд форм і методів діяльності музею з популяризації творчості митців, реалізації творчих проектів у роботі з дітьми, проведення науково-практичних конференцій «Осінні читання» до дня народження письменника-земляка М.М.Коцюбинського.

The article considers a review about forms and methods of a museum activity on popularization of artists' works, realization of creative projects with children, holding science and practical conferences "Autumn Readings" ("Osinni Chytannia") dedicated to a birth of a writer and a fellow countryman M. M. Kotsiubynsky.

Ключові слова: *Вінницький літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського, мистецькі проекти, творчі проекти, просвітницькі проекти, культурно-масові заходи, науково-практичні конференції, робота з дітьми.*

Музей Михайла Коцюбинського після чудових ремонтів по-новому ожив мистецькими проектами. Адміністрація та наукові працівники музею постійно працюють над особистим ідейно-інтелектуальним розвитком, співпрацюють із молоддю та різновіковою аудиторією.

Звичайно, найпам'ятнішою подією у 2012 році було літературно-мистецьке свято «Чарівна людина і справжній поет», присвячене 148 річниці від дня народження Михайла Коцюбинського, яке проходило разом із Всеукраїнською науковою конференцією 17-18 вересня. У Вінницю з'їхалися хранителі музеїв із багатьох областей України. У дводенній програмі – наукові доповіді, виставка картин та рушників, а також святковий

концерт. З вітальним словом до науковців та гостей свята звернулася заступник міського голови В.Є.Балицька. На концерті демонстрували художні номери учні Дитячої школи мистецтв (директор Я.В.Зінько) та студенти училища культури і мистецтв імені М.Д.Леонтовича (директор С.С.Городинський).

Нові форми роботи працівників музею з дітьми дають плідні результати. Лише за останні роки було втілено у життя ряд творчих проектів: мистецьких виставок – 32, літературних вечорів – 30, різноманітних лекцій – 50, екскурсій – 800. Найцікавіші з них: акція «Захисти пташку», літературні квести «Люблю ходити стежками М.Коцюбинського» з учнями міських шкіл, юнацький конкурс «Літературний бриз», художня виставка Шрі Чінмоя «Фонтан мистецтв». Задіяно 200 учасників проекту з окремою програмою для дітей «Малюємо разом», медитаційні тренінги для дітей «Ключ до можливого», концерт «Щастя», музичні вечори «Сад душі», «Древні мантри та сучасна музика».

Вражає також спектр засобів, які використовуються у роботі з дітьми, рівень технічного та ресурсного забезпечення, впровадження новітніх розробок тощо.

Діти можуть гратися, малювати під приємні мелодії, разом із батьками брати участь у різноманітних мистецьких конкурсах. Вони споглядають на моніторі творчий процес художника і, захоплені дійством, самі беруться за пензлі, щоб створити власні шедеври. Тут передбачається широкий простір для творчості і спілкування дитини. Такого роду проекти є гарним прикладам для наслідування.

Цікавою була художня виставка творів Миколи Реріха – з окремими лекціями лікаря Валерія Щербаня, начальника Департаменту захисту сім'ї, дітей і молоді Вінницької міської ради Світлани Сулімової та індійськими традиціями у виконанні Сергія Журавльова.

Відбулися презентації сенсаційних книг Володимира Яворівського «Остання ніч президента», Василя Шкляра «Чорний ворон», Михайла Слабошпицького «Петро Яцик. Українець, який відмовився бути бідним», «Маршал Микола Вінграновський».

Спільно з кафедрою етнології Поділля ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, Вінницьким козацьким полком імені Івана Богуна проведено етнографічні вечори «Замовляння долі», свято Андрія.

Протягом червня-липня 2012 року проведено 9 літературних квестів під назвою «Люблю ходити стежками Михайла Коцюбинського», де було задіяно 350 дітей. 60 переможців квесту нагороджено керамічними сувенірами з логотипом нашого музею. Своєрідний зелений ландшафт музею-садиби, старезна трьохсотлітня липа, столітні груші-глеки і яблуні дають сприяють проведення даного проекту, допомагають дітям цікаво та з пізнавальним інтересом провести час. Літературні квести розраховані на дітей молодшого та середнього шкільного віку. Нам би хотілося зробити його більш цікавим і для старшої аудиторії, доповнити проект змістовною частиною – пізнавальними матеріалами про життя і творчість Михайла Коцюбинського. Літературний квест – це не просто просвітницька програма, орієнтована на заучування конкретних фактів, а насамперед – на стимулювання самостійного мислення та розвиток творчих здібностей дітей. Не менш цінним є інший ефект – згуртування навколо музею широкої мережі друзів та однодумців.

Ми зуміли підняти імідж виставкової зали «Світлиця», у якій демонструються художні виставки. Досить оригінальними були виставки у «Світлиці» Вінницького вищого художнього професійно-технічного училища №5. Різьба по дереву майстрів із смт Погребище Петра Пипи та його сина Романа Пипи, мистецька виставка Козинецької територіальної громади, яка не лише представила мистецтво свого села, а й презентувала виступ народного хору. Пізнавальний інтерес викликала фотовиставка «Два погляди через об'єктив» Олени Іванової (м. Вінниця), а також Наталії Книжникової (м. Москва), яка увійшла до десятки кращих фотографів Росії.

Працівниками Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського надруковано дев'ять наукових праць, які ввійшли до збірника «Осінні читання». Неодноразово висвітлювалася робота музею в надрукованих статтях в обласних газетах та журналах. Так, стаття Ф.Панчука про художників із Клембівки надрукована в журналі «Світлиця», №4, 2012 р., стаття наукового співробітника музею Л.Кравченко про Михайлину Коцюбинську «Берегиня української літератури» – в журналі «Вінницький край», №4, 2011р., наукового співробітника Л.Запірченко – в літературно-мистецькому збірнику «Стожари», №3, 2012 р.

Важливим завданням вважаємо також і реалізацію різноманітних просвітницьких проектів для дітей. Цей напрямок має стати пріоритетним, невід'ємною складовою повсякденної діяльності музею. Приміром, один із мистецьких проектів «Картини одного дня», розроблений департаментом культури Вінницької міської ради, успішно реалізувався 8 вересня 2012 року на площі Козицького на День міста. Звичайно, ми завжди намагаємося додати у запропоновані або відомі нам форми щось своє. Майстер-класи малювання картин під відкритим небом викликали захоплення не лише дітей, а й дорослих. Яскравий приклад такого проекту в тому, що дитина, пізнаючи смак творіння разом із професійним художником, навчається приймати рішення самотужки. Тут, безперечно, спрацьовує специфічний дух творчості. А іноді власна імпровізація деяких учасників проекту шокувала глядачів, і нерідко самі юні художники дивувалися, випадково знайшовши цікаву несподіванку у фарбах і композиції на полотні.

Наступний проект, який розробляється Департаментом культури, за участю ста художників, і не лише з України, а й з Голландії, Німеччини, Польщі, планується провести під відкритим небом у травні 2013 року. Це свято каменотесного мистецтва. Даний захід є програмним і має за мету та творче завдання створити кам'яні скульптури персонажів із творів М.Коцюбинського (прикладом є Лісовичок із казки «Хо») і встановити їх на території садиби-музею письменника.

Відбулася ІІІ Всеукраїнська наукова конференція «Осінні читання» за темою «Живий у пам'яті

народній», присвячену 148 річниці від дня народження Михайла Коцюбинського. До нас завітали науковці з літературно-меморіального музею-садиби М.Т.Рильського (с. Романівка Попільнянського району Житомирської області) Лариса Панчук та Наталія Колесник, директор етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка Остап Черемшинський, директор Київського літературно-меморіального музею М.Т.Рильського Вікторія Колесник, директор Сімеїзького музею М.Коцюбинського (АР Крим) Надія Костянець та інші науковці.

Гості свята були приємно вражені внутрішньою обстановкою музею, буянням різнобарв'я квітів на музейних клумбах. На конференції вони поринали у таємниці багатогранного світу Михайла Коцюбинського, дошукувалися його ще не відкритих сторінок. Доречно вивчалися його твори, які можуть допомогти нам усім подолати кризу, що виникла через втрату духовності. Його світлі твори – це заклик до людства у дуже складну, драматичну добу втрати істинної духовності, звернутися до першооснов своєї свідомості і поринути до світла, еволюції.

Для нас важливі позитивні зміни в музеї, які б відчули відвідувачі. Так, мистецький проект «Ніч в музеї», що проводився 6 липня цього року приніс бажані результати. Організовано мистецьке дійство з насиченою культурною програмою. До свята було залучено більше десяти громадських організацій. Шанувальники отримали насолоду від мистецького дійства, отримали унікальний емоційний настрій, відчули атмосферу гостинності.

Відвідувачі не лише побачили виступи аматорських колективів «Чорнобривці», демонстрацію бойових мистецтв Вінницького крайового козацького молодіжного об'єднання «Молода Подільська Січ», виступ-демонстрацію вогняного фаєр-шоу, а й артистизм самодіяльності акторів у образі Михайла Коцюбинського і Віри Дейші – дружини письменника.

При музеї створені гуртки з малювання та декоративного розпису. Викладачі студії «Академія мистецтв», залучаючи насамперед дитячу аудиторію молодшого шкільного віку, розвивають у малечі творчі здібності, пропонуючи спробувати себе у різних видах діяльності: живописі, декоративному розписі, декупажі, не ставлячи жодних рамок та обмежень. У студії не муштрується сліпе копіювання натури, що вбиває фантазію, творчу уяву дитини. Головна увага звертається на образне вирішення малюнка. За допомогою консультаційної настанови кожна дитина повинна пройти шлях від ідеї до реалізації свого задуму. Педагог не втручається у творчий процес, не нав'язує свого бачення, він лише виконує роль асистента-помічника у створенні кольорового твору.

Цікавий момент творчості виник на мистецькому проекті «Експресив». Юна художниця вперше, по суті, взяла полотно та акрилові фарби, щоб здійснити свій творчий задум. І, всім на подив, створила щось нове, нетрадиційне. Робота «Ялинки» вразила несподіваною свіжістю бачення, сміливістю подачі. Під впливом інших художників авторка виконувала різні нашарування фарб, кольорових фактур. У симбіозі цих різних технік вийшов отакий собі новий стиль – наївний фактуризм.

Але можу сказати, що мистецьке дійство чи художню виставку потрібно оцінювати не за кількістю відвідувачів, а по тому, що залишили вони в душі кожного, на які думки наштовхнули, чи полонили єство поціновувача.

Роль громадських організацій у популяризації краєзнавчої роботи на прикладі громадської організації «Велика рідня»

Т.В.Яковенко

Стаття вміщує матеріали про створення та діяльність Вінницької обласної краєзнавчої літературно-мистецької громадської організації «Велика рідня», зокрема про заснування премії ім. Марка Вовчка та її лауреатів, розкриває співпрацю з іншими організаціями, закладами культури і мистецтв.

The article contains materials on the foundation and activity of Vinnytsia Regional Ethnographical Literary and Art Public Organization "Velyka Ridnia", including information about establishment of the reward named after Marko Vovchok and its prisewinners, shows cooperation with other organizations, culture and art institutions.

Ключові слова: *громадські організації, «Велика рідня», лауреати, літературно-мистецька премія ім. Марка Вовчка, літературні музеї, краєзнавчий клуб «Птах душі», краєзнавчі видання, книговидання, альманах «Подільське перевесло», мистецькі проекти.*

Сучасна краєзнавча робота набуває різноманітних форм та напрямків, кожен з яких може бути результативним і принести немало користі для розвитку рідного краю. Однією з перспективних форм краєзнавства може бути залучення до вивчення та збереження скарбів рідного краю громадських організацій. Метою цієї статті є ознайомлення читачів із формами та методами краєзнавчої роботи Вінницької обласної краєзнавчої літературно-мистецької громадської організації «Велика рідня».

«Велика рідня» розпочала свою діяльність у жовтні 2007 р. з ініціативи двох вінницьких письменниць, членів Національної спілки письменників України – депутата Верховної Ради України V скликання Олени Вітенко

та заслуженого працівника культури України, доцента кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського Тетяни Яковенко. Усі ці роки Олена Вітенко є незмінним фундатором та натхненником добрих справ «Великої рідні», а Тетяна Яковенко – головою організації.

Уже сама назва, яка глибоко асоціюється з Поділлям, зокрема, творчістю видатного українського письменника, нашого земляка – Михайла Стельмаха, розкриває краєзнавче спрямування її роботи, адже основною метою і змістом роботи «Великої рідні» є сприяння створенню, збереженню і поширенню надбань української літератури і мистецтва, а також мистецьких набутків інших етносів України, розвитку та захисту української мови, збереженню та популяризації духовної спадщини, розвитку літературно-краєзнавчого туризму, формування відкритого громадянського суспільства, самореалізації наукового та творчого потенціалу членів організації, створення умов для їх праці та дозвілля.

За п'ять років своєї діяльності «Велика рідня» набула значної популярності як на Поділлі, так і далеко за його межами.

Вболіваючи за розвиток сучасного мистецтва, підтримуючи усіх, хто щиро відданий своїм мистецьким уподобанням, продовжує збагачувати мистецькими витворами сучасний, досить несприятливий для творчості, світ, «Велика рідня» започатковує ряд літературно-мистецьких проектів, спрямованих на підтримку та вшанування людей мистецтва.

Зокрема, 2007 р. було засновано літературно-мистецьку премію імені Марка Вовчка з метою вшанування пам'яті та пропаганди творчості видатної української письменниці, продовження кращих традицій української літератури та музики, інших видів мистецтва, заохочення митців до створення кращих творів.

Премією ім. Марка Вовчка нагороджені не тільки подоляни, але й митці з інших регіонів України та зарубіжжя.

Лауреатами премії ім. Марка Вовчка стали:

Ольга Янушкевич, композитор – за визначний внесок у розвиток музичного мистецтва України;

Валентина Сторожук, поетеса, краєзнавець – за популяризацію мистецьких скарбів Поділля та збірку віршів «Зелена неділя»;

Павло Денисович Рибалко (посмертно), колишній директор НВК №2 – за збереження пам'яті та пропаганду творчості Марка Вовчка;

Олена Вітенко, поетеса, громадський діяч – за пропаганду творчості Марка Вовчка та значний внесок у розвиток дитячої книги Поділля;

Тетяна Яковенко, поетеса, краєзнавець – за пропаганду творчості Марка Вовчка та збірку віршів «І золото сміху, і срібло сльози»;

Олександр Ковальчук, художник – за вагомий вклад у збереження та утвердження в мистецькому світі символів безперервності культурної традиції багатьох поколінь українців;

Василь Папаїка, композитор, поет, корифей серед знаних самодіяльних композиторів Поділля (посмертно) – за визначний вклад у популяризацію української пісні;

Олександр Деко, літературознавець, прозаїк, публіцист, перекладач – за вагомий внесок у творчий український та світовий літературний процес, активну громадсько-просвітницьку роботу, популяризацію творчості українських письменників за кордоном та повість у новелах «Сніг на червоних маках»;

Ніна Горик, педагог, поетеса, голова Волинської організації НСПУ – за популяризацію творчості Марка Вовчка, розроблені та впроваджені уроки за творами письменниці, опубліковані у фахових виданнях для використання у навчальних закладах України, та за збірку віршів «Вереснева повінь»;

В'ячеслав Швець, педагог, композитор, концертмейстер хору ветеранів вітчизняної війни та праці імені Родіона Скалецького – за значний внесок у розвиток та популяризацію хорового мистецтва на Вінниччині;

Яків Поляхівський, композитор – за багаторічний значний внесок у популяризацію подільської української пісні.

Наталія Стебновська, учитель української мови та літератури Немирівського НВК № 2, екскурсовод (директор з 2007 р.) музею Марка Вовчка – за розроблений і опублікований урок «Горпина» та популяризацію творчості Марка Вовчка;

Фаїна Приймачик, заслужений журналіст України, відмінник освіти України, кавалер ордена Княгині Ольги, вихователь реабілітаційного центру дитини з особливими потребами «Промінь» – за популяризацію та поширення творчості Марка Вовчка.

Стало звичним для лауреатів віддавати грошовий номінал премії на розвиток музею Марка Вовчка (м. Немирів).

Вболіваючи за збереження культурної спадщини Поділля, «Велика рідня» тісно співпрацює з літературними музеями Поділля – Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського, Михайла Стельмаха. Плідна дружба єднає «Велику рідню» з колективом музею Марка Вовчка, учнями та педагогами Немирівського навчально-виховного комплексу №2, у стінах якого розміщений музей, котрий ініціює ряд культурно-мистецьких заходів по вшануванню пам'яті Марка Вовчка, поглибленому вивченню та поширенню серед читачів її унікальної творчої спадщини.

З ініціативи «Великої рідні» щорічно у грудні проводяться Дні вшанування пам'яті Марка Вовчка на Вінниччині.

«Велика рідня» сприяє книговиданню краєзнавчого змісту. У 2010-2011 рр., з ініціативи організації, за підтримки Вінницької обласної Ради та Вінницької обласної державної адміністрації, вперше на Поділлі

було здійснено перевидання одного з найвідоміших творів Марка Вовчка – історичної повісті «Маруся» – та опублікована збірка оповідань Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» (редактор та автор післямови видання – професор Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, голова Вінницького осередку Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка Анатолій Подолинний).

Спільно з Вінницькою обласною універсальною науковою бібліотекою ім. К.А.Тімірязєва започатковано роботу краєзнавчого літературно-мистецького клубу «Птах душі». До програми роботи клубу входять зустрічі з митцями Вінниччини, презентації їх книг та творів мистецтва, знайомство з мистецькими досягненнями наших друзів із далекого та близького зарубіжжя та усіх куточків України.

Творча дружба єднає «Велику рідню» з українськими письменниками, які живуть в Ізраїлі, зокрема, з видатним українським письменником, головою спілки українських письменників Ізраїлю, головним редактором літературно-мистецького журналу «Соборність» Олександром Деко, письменниками Волині, обласну організацію яких очолює відома поетеса, заслужений учитель України Ніна Горик, майстрами українського художнього слова Дніпропетровщини, очільницею яких є знана далеко за межами України поетеса, прозаїк і перекладач, головний редактор літературно-мистецького журналу «Січеслав» Леся Степовичка, видатною поетесою сучасності Ольгою Слоньовською, заслуженим художником України, викладачем ужгородського коледжу мистецтв ім. А.Ерделі Антоном Ковачем, видатними земляками-подолянами, яким доля простелила стежину до столиці, членами Вінницького земляцтва у Києві – Ніною Гнатюк, Галиною Тарасюк, Ганною Чубач та ін.

«Велика рідня» дбає про те, щоб кращі мистецькі здобутки членів організації публікувалися. З ініціативи організації та підтримки Вінницької обласної Ради і Вінницької обласної державної адміністрації вийшло два випуски літературно-мистецького альманаху «Подільське перевесло» (упорядник Тетяна Яковенко, значна фінансова підтримка Олени Вітенко), де поруч зі знаними митцями-подолянами друкувалися молоді поети та прозаїки Поділля – Оксана Дунська з Немирова, Жанна Дмитренко з Тиврова, Василь Пастушина з Бару, Ольга Зайцева, Валентина Гальянова з Вінниці та ін.

Авторське коло «Подільського перевесла» дуже різноманітне. Серед авторів видання – відомі композитори – Ольга Янушкевич, Станіслав Городинський, Василь Папаїка, Яків Поляхівський та інші. Прикрасили літературно-мистецький альманах мистецькі полотна знаних українських художників: Оксани Городинської, Валерія Гончаренка та Олександра Ковальчука, писанки Тетяни Пірус, ковальські шедеври В'ячеслава Постернака.

Прикметно, що «Подільське перевесло» щедро відкриває нові таланти і рясніє яскравими дебютами. Так, наприклад, на сторінках альманаху вперше представила шанувальникам свою унікальну художню вишивку професор Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського Ірина Руснак; живописні полотна та художні фотографії – доцент Вінницького національного аграрного університету, кандидат історичних наук Петро Слотюк; чудові малюнки петриківського розпису – учителька із с. Колюхів Тиврівського району Наталя Масюк; цікаві прикраси з бісероплетіння – майстриня, працівник соціальної сфери, Інна Кривонос; майстерну художню графіку – студентка Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, майбутня журналістка Таня Янушкевич; вигадливі світлини – Олена Козюра та Лілія Расновська; дебютували оповіданнями Наталя Космина та Ксана Андрієнко, а інтимною лірикою – Олександр Пісний. Науковий краєзнавчий пласт, такий необхідний для вчителів та учнів області, у «Подільському перевеслі» представлений вагомими науковими статтями Ірини Руснак, Алли Віннічук, Петра Слотюка, Василя Любченка, Олени Гаврилюк.

«Велика рідня» дбає і про найменших шанувальників українського мистецтва. Разом із дитячою зразковою вокальною студією «Мрія» (керівник – Відмінник освіти України Ольга Янушкевич) започатковано мистецький проект «Дружимо школами», в рамках якого проводяться творчі зустрічі в дитячих колективах на базі тієї чи іншої школи. Так, за підтримки місцевих районних адміністрацій відбулися яскраві літературно-мистецькі свята у Немирові, Теплику, Гайсині, Шаргороді. На часі – поїздки в інші райони Вінницької області, а вокальна зразкова студія «Мрія» неодноразово брала участь та перемагала у найрізноманітніших всеукраїнських та міжнародних дитячих пісенних фестивалях та святах.

Полюбилося дітям Вінниччини й «Подільське перевеслечко» – збірник віршів для дітей подільських авторів, виданий 2012 р. за сприяння Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької обласної Ради. У мистецьких планах «Великої рідні» – й видання чергової збірки віршів для дітей «Жниварик» та перевидання твору Михайла Старицького «Оборона Буші» з передмовою професора Анатолія Подолинного.

Члени «Великої рідні» активно популяризують творчість наших земляків і далеко за межами Поділля. Так, наприклад, вони брали участь у Міжнародних літературно-мистецьких святах «Лісова пісня – 2010» та «Лісова пісня – 2011» (Волинь), відвідали музей Лесі Українки у Ялті та с. Колодяжне, у творчих планах – налагодження контактів із музеєм Степана Руданського у Ялті.

«Велика рідня» активно співпрацює з Вінницькою обласною організацією Спілки письменників України, Вінницькою обласною універсальною науковою бібліотеками ім. К.А.Тімірязєва, Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм, літературними музеями Михайла Стельмаха та Михайла Коцюбинського, музеєм «Літературна Немирівщина», активно долучилася до святкування ювілею музею «Літературна Немирівщина» та 100-річчя від дня народження Михайла Стельмаха (с. Дяківці Літинського району), є незмінними учасниками всіх культурно-мистецьких проектів, що проводяться на Вінниччині. Особлива увага надається молодим митцям, районним та шкільним літературно-мистецьким студіям, громадським організаціям краєзнавчого спрямування.

Резолюція

ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Роль краєзнавства в соціально-економічному і культурному розвитку регіону»

10-12 жовтня 2012 року у м. Вінниця на базі ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва та закладів культури Мурованокуриловецького району (виїзна сесія) відбулася ІІІ Міжнародна науково-практична конференція **«Роль краєзнавства в соціально-економічному і культурному розвитку регіону».**

Організатори Конференції – Управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А.Тімірязєва, Національна спілка краєзнавців України, ГО «Асоціація бібліотек Вінниччини».

У роботі Конференції взяли участь заступник начальника управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації Г.Д.Куделя, провідні фахівці Національної історичної бібліотеки України, Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка, Закарпатської ОУНБ ім. Ф.Потушняка, Кіровоградської ОУНБ ім. Д.І.Чижевського, Сумської ОУНБ ім. Н.К.Крупської, наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І.Я.Франка, обласної бібліотеки для дітей Житомирської обласної ради, центральних районних (міських) бібліотек Вінницької області, наукових бібліотек університетів Вінниці, Нью-Йорка (США), науковці вищих навчальних закладів та наукових установ міст Київ, Вінниця, Бережани (Україна); Краків, Торунь, Вроцлав, Люблін (Республіка Польща), наукові співробітники музеїв, заповідників, архівів, державні службовці, письменники, редактори, священнослужителі, представники громадських краєзнавчих організацій, Генерального Консульства Республіки Польща у м. Вінниця.

Змістовною та різноплановою була виїзна сесія Конференції, що проходила на базі закладів культури Мурованокуриловецького району.

Заслухавши та обговоривши наукові доповіді, повідомлення, презентації, проаналізувавши стан краєзнавчої діяльності і виконання рекомендацій, прийнятих на І Міжнародній науково-практичній конференції «Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону» (2008) та узагальнених в Резолюції ІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку» (2010), учасники Конференції відмічають, що здійснюється подальша діяльність в усіх напрямках галузі краєзнавства, зокрема:

- проводиться вивчення джерельної бази краєзнавчої тематики, а також дослідження з питань історичного, природничо-географічного, літературно-мистецького, бібліотечного, народознавчого, туристичного краєзнавства, результати яких були представлені на Конференції;
- вийшла друком низка фундаментальних краєзнавчих видань, започатковано нові часописи;
- на Вінниччині продовжує діяти обласна програма підтримки місцевих авторів, завдяки якій районні, міські, сільські книгозбірні поповнюють свої фонди новими краєзнавчими виданнями. Протягом двох останніх років (кінець 2010-2012) побачили світ понад 50 видань, серед яких – другий і третій випуски книгознавчого альманаху «Подільський книжник», підготовлених фахівцями ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. 2012 року ще чотири видання бібліотеки краєзнавчого змісту виграли конкурс і будуть видані у рамках обласної програми накладом 1000 примірників кожна;
- активізувалася робота з вивчення історії міст, сіл, підприємств, навчальних закладів, бібліотек та видання книг за матеріалами наукових досліджень;
- розширилася тематика, урізноманітнилися форми, удосконалився зміст та дизайн бібліографічних посібників, що видаються книгозбірнями;
- відділом науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва проведено методичну розвідку щодо виявлення джерел з історії населених пунктів, бібліотек та документів про видатних діячів у фондах публічних книгозбірень області;
- триває оперативний обмін краєзнавчою бібліографічною інформацією з використанням інформаційних технологій для створення регіональних краєзнавчих електронних баз даних;
- веб-сайти стали одним із важливих каналів реалізації краєзнавчої інформаційно-комунікативної функції регіональних бібліотек, де представлені краєзнавчі ресурси, а саме: поповнюються новими матеріалами повнотекстові електронні бази даних документів краєзнавчого змісту (видання бібліотек та окремих місцевих авторів); забезпечується розвиток електронних баз даних краєзнавчого змісту (електронні каталоги та картотеки) в мережі Інтернет, поповнюються окремі розділи краєзнавчого змісту в меню веб-сайтів («Наші видання», блог відділу літератури та інформації з питань краєзнавства ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва та «Вінницький інформаційний портал»; «Єлисаветградський абрис. Персони українського театру» (до 130-річчя Кіровоградського обласного академічного музично-драматичного театру ім. М.Кропивницького – Кіровоградська ОУНБ ім. Д.Чижевського та інші). Відділ літератури та інформації з питань краєзнавства ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва підготував навчальний ролик про методику ведення ЕБД «Календар знаменних і пам'ятних дат»;
- розпочато роботу щодо представлення діяльності бібліотек у соціальних мережах;
- надано додаткові можливості публічним бібліотекам для створення електронних краєзнавчих баз даних

завдяки перемозі районних, міських, сільських книгозбірень Вінниччини та інших областей України у I, II, III раундах конкурсу програми «Бібліоміст»;

- проводиться збір та збереження краєзнавчих досліджень з використанням методу «усної історії», у тому числі за допомогою мультимедійних засобів для створення електронних архівів історико-краєзнавчого змісту – ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, науковці Кракова, Любліна, Вроцлава, Іванівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Калинівського району, музею «Літературна Немирівщина» тощо;

- зміцнилися партнерські взаємозв'язки між бібліотеками, громадськими краєзнавчими організаціями, науковими установами, національно-культурними та громадськими краєзнавчими товариствами, творчими спілками, туристичними агенціями, музеями, архівами у напрямку розвитку краєзнавства.

Вінницька ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва видала науковий збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку», який одержали всі бібліотеки-учасниці зібрання та автори наукових доповідей і повідомлень.

Однак учасники Конференції відмічають необхідність подальшої консолідації та об'єднання зусиль для розвитку краєзнавчої діяльності, констатують невиконання рекомендації щодо виділення коштів для придбання центральними районними бібліотеками програмного забезпечення «ІРБІС» з метою створення краєзнавчих електронних баз даних; відмічають недостатню матеріальну базу та технічне оснащення низки районних, міських, сільських бібліотек, що перешкоджає виконувати у повному обсязі всі сучасні напрямки краєзнавчої роботи.

Недостатня робота проводиться щодо виявлення, збору та акумулювання краєзнавчих матеріалів для видання колективних бібліографічних праць.

Не створено в областях об'єднані краєзнавчі сайти, які б слугували джерелами інформації, платформами для дискусій і спілкування, забезпечували постійнодіючі системи обміну інформацією між краєзнавцями регіонів.

Учасники III Міжнародної науково-практичної конференції «Роль краєзнавства в соціально-економічному і культурному розвитку регіону», з метою подальшого розвитку краєзнавства в регіонах, наголошують на необхідності проведення наступних заходів:

- докласти зусиль щодо виконання у повному обсязі завдань, викладених у Резолюції II Міжнародної науково-практичної конференції «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку» (Вінниця, 2010 р.);

- усіма формами і методами пропагувати краєзнавчі можливості бібліотек та інших учасників краєзнавчого руху в Україні й на Вінниччині;

- обласним науковим бібліотекам згрупувати весь краєзнавчий контент в тематичний блок «Краєзнавство» на головних сторінках веб-сайтів і за допомогою посилань подавати необхідну інформацію на відповідних сторінках;

- бібліотекам та іншим учасникам краєзнавчого руху більш широко використовувати соціальні мережі Інтернет для популяризації знань про рідний край, краєзнавчих ресурсів та висвітлення досвіду роботи;

- розширити тематику і хронологічні рамки досліджень, здійснених методом «усної історії» та оприлюднити їх результати на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності», що відбудеться 2014 року на базі ВОУНБ ім. К.А.Тімірязєва та інших бібліотек Вінниччини;

- здійснити у кожній області підготовку іменних словників, інших довідкових та бібліографічних видань регіональної Шевченкіани, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка;

- бібліотечним, музейним, архівним закладам, науковцям, краєзнавцям, приватним колекціонерам, громадським краєзнавчим організаціям вивчати і запроваджувати в практику роботи кращий вітчизняний і зарубіжний досвід краєзнавчої діяльності з метою збереження історичної пам'яті народу, сприяння розвитку регіонів та держави України в цілому;

- обласним і районним методичним центрам систематично здійснювати моніторинг краєзнавчої діяльності публічних бібліотек;

- робочій групі з підготовки і проведення III Міжнародної науково-практичної конференції «Роль краєзнавства в соціально-економічному і культурному розвитку регіону» підготувати розширене повідомлення про її роботу до наукового журналу «Краєзнавство»;

- висловити вдячність управлінню культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К.А.Тімірязєва за організацію та успішне проведення Конференції; керівництву Мурованокуриловецького району, відділу культури і туризму Мурованокуриловецької райдержадміністрації та центральній районній бібліотеці – за проведення виїзної сесії Конференції.

м. Вінниця, 12 жовтня 2012 року

Відомості про авторів

Авраменко Галина Миколаївна – бібліограф І категорії відділу краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, заслужений працівник культури України.

Антонюк Євгеній Володимирович – студент IV курсу Інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Артеменко Ігор Валерійович – студент І курсу Криворізького технічного університету.

Ахевич Наталія Павлівна – провідний бібліограф-краєзнавець Тульчинської ЦРБ.

Бадрак Людмила Степанівна – бібліотекар Іванівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Калинівського району.

Беценко Тетяна Петрівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Інституту філології Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Білецька Людмила Василівна – бібліотекар І категорії Вільшанської бібліотеки-філії Крижопільської ЦБС.

Білоус Валентина Степанівна – директор бібліотеки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Богатчук Світлана Степанівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії України Вінницького Національного аграрного університету.

Бранько Ярослав Андрійович – краєзнавець.

Бутько Володимир – магістр історії (Гродненський державний університет ім. Янки Купали, Республіка Білорусь).

Вачиля Наталія Михайлівна – завідуюча відділом краєзнавства Закарпатської ОУНБ ім. Ф.Потушняка.

Віннічук Алла Петрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Волинець Надія Іларіонівна – учений секретар Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани.

Воловик Володимир Миколайович – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Гальчак Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, завідувач кафедри журналістики ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, голова правління Вінницької обласної організації НСКУ, заслужений працівник культури України.

Герасимов Тимофій Юрійович – аспірант кафедри історії України ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Горбань Оксана Геннадіївна – начальник відділу охорони культурної спадщини і дизайну Департаменту архітектури, містобудування та кадастру Вінницької міської ради.

Гребеньова Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

о. Григорій (Рогацький), ієромонах – настоятель парафії «Покрова Пресвятої Богородиці», Згромадження Отців Воплоченого Слова.

Грицай Оксана Мирославівна – завідуюча відділом комплектування та опрацювання навчальної літератури Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Гудзевич Анатолій Васильович – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Гуменюк Ігор Петрович – старший науковий співробітник відділу інформації та використання документів Державного архіву Вінницької області.

Гурська Оксана Степанівна – науковий співробітник Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани.

Демченко Олена Юріївна – завідуюча Дашівською міською бібліотекою Іллінецького району.

Дем'яненко Вероніка Юріївна – працівник музею «Літературна Немирівщина».

Денисова Людмила Михайлівна – архітектор.

Дояр Лариса Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та українознавства Криворізького технічного університету.

Журунова Тетяна Георгіївна – завідуюча сектором виставкової роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Завальнюк Костянтин Вікторович – кандидат історичних наук, провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, член НСЖУ.

Згінник Олена Григорівна – завідуюча відділом Донецької ОУНБ ім. Н.К.Крупської.

Зглінська Анна – магістр історії, аспірантка університету Міколая Коперніка (м. Торунь, Республіка Польща).

Зозуля Юрій Пилипович – краєзнавець.

Кадочніков Олег Петрович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ВІ МАУП.

Кадочнікова Любов Олександрівна – старший викладач кафедри філософії Вінницького Національного технічного університету.

Кисельова Валентина Павлівна – завідуюча сектором організаційно-методичної та науково-дослідної роботи відділу історичного краєзнавства Національної історичної бібліотеки України.

Кізян Ольга Іванівна – завідуюча відділом наукової інформації та бібліографії Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Кметь Вікторія Сергіївна – здобувач кафедри української літератури ім. академіка М.Возняка Львівського національного університету ім. Івана Франка, бібліотекар Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Кметь Ірина Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Коваль Гжегож – документаліст Осередку «Пам'ять та майбутнє» (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Ковальчук Тетяна Володимирівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Національного університету «Острозька академія».

Козак Юрій Дмитрович – голова Подільської асоціації філателістів ім. В.Отамановського.

Кокус Вадим Владиславович – асистент кафедри географії ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Коляструк Ольга Анатоліївна – доктор історичних наук, завідувач кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології, професор ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Котуз Тетяна Вікторівна – завідуюча відділом краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Кравчук Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Кристофорова Тетяна Петрівна – методист І категорії науково-методичного відділу Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Крупка Віктор Петрович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Куделя Галина Денисівна – заступник начальника управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації.

Куделя-Свйонтек Вікторія – кандидат історичних наук (м. Краків, Республіка Польща).

Курковська-Будзан Марта – професор, доктор історичних наук, викладач Ягеллонського університету (м. Краків, Республіка Польща).

Куцевол Ольга Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Ліпська Алла Володимирівна – старший науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Лосовська Валентина Петрівна – викладач культурології Вінницького коледжу НУХТ, заслужений працівник освіти України.

Луценко Анатолій Анатолійович – здобувач кафедри політології Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Маєвська Ліна Василівна – бібліотекар відділу цінної і рідкісної книги наукової бібліотеки ВНМУ ім. М.І.Пирогова.

Малиш Ольга Миколаївна – завідуюча відділом краєзнавчої літератури і бібліографії Сумської ОУНБ ім. Н.К.Крупської.

Марценюк Надія Миколаївна – викладач суспільних дисциплін Вінницького технічного коледжу.

Маршук Юлія Микитівна – бібліограф-краєзнавець Бершадської районної бібліотеки.

Михно Людмила Петрівна – магістр, бібліотекар Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Мозгова Лариса Анатоліївна – заступник директора з наукової роботи обласної бібліотеки для дітей Житомирської обласної ради.

Морозова Наталія Іванівна – директор Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, заслужений працівник культури України.

Моторна Ніна Іванівна – викладач вищої категорії Тульчинського училища культури.

Нагірняк Валентина Петрівна – директор Томашпільської районної бібліотеки.

Надоленко Галина Федорівна – директор Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтв і туризму.

Нідерля Анна – магістр, аспірантка Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Панчук Федір Васильович – директор Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського.

Парацій Володимир Михайлович – завідувач науково-дослідного відділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани.

Побережна Тетяна Іванівна – голова Вінницької обласної організації профспілки працівників культури.

Подолинний Анатолій Мусійович – кандидат філологічних наук, професор ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, заслужений працівник культури України.

Полянська Надія Іванівна – завідуюча відділом «Україніка» Харківської ДНБ ім. В.Г.Короленка.

Пранке Пйотр – магістр історії, аспірант Університету Міколая Коперніка (м.Торунь, Республіка Польща).

Прищепа Олена Петрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

Прокопенко Лілія Сергіївна – кандидат історичних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Прокопчук Віктор Степанович – професор, кандидат історичних наук, член-кореспондент Академії історичних наук України, доцент кафедри історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка.

Римаренко Ніна Борисівна – бібліограф-краєзнавець Літинської районної бібліотеки.

Роговий Олександр Іванович – начальник архівного відділу Липовецької райдержадміністрації, заступник голови правління Вінницької обласної організації НСКУ, голова міжрайонного краєзнавчого об'єднання «СОБ» (Схід області Брацлавщина).

Романевич Олена Йосипівна – бібліотекар Вищеольчедаївської сільської бібліотеки Мурованокуриловецького району.

Свйонтек Адам – кандидат історичних наук (м. Краків, Республіка Польща).

Сеник Лариса Борисівна – заступник директора з основної діяльності Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Ситник Олена Дмитрівна – бібліотекар Новоободівської сільської бібліотеки № 2 Тростянецького району.

Слотюк Галина Миколаївна – заступник директора з наукової роботи та інформатизації Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва.

Слотюк Петро Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії України Вінницького Національного аграрного університету.

Соломонова Тетяна Робертівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри етнології ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Стебелєв Андрій Валентинович – літературознавець, куратор Вінницького дому поета.

Струкевич Олексій Карпович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

Сулімова Світлана Іванівна – начальник Департаменту захисту сім'ї, дітей і молоді Вінницької міської ради, кандидат наук з державного управління, депутат Вінницької обласної Ради.

Ткачик Оксана Богданівна – бібліотекар відділу книгозберігання Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Тупчій Лариса Ладівна – провідний бібліограф-краєзнавець Жмеринської районної бібліотеки.

Цимбалюк Поліна Іванівна – учений секретар Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва, заслужений працівник культури України.

Швець Таїсія Вікторівна – бібліотекар ІІ категорії бібліотеки Вінницького технічного коледжу.

Шевчук Ольга Борисівна – старший лаборант держбюджетної теми ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського.

Шпильова Людмила Мстиславівна – бібліотекар УВАН (м. Нью-Йорк, США), член Вінницької обласної краєзнавчого товариства «Поділля».

Юрчишина Ольга Анатоліївна – головний бібліотекар наукової бібліотеки ВНМУ ім. М.І.Пирогова.

Яворська Тетяна Михайлівна – завідуюча бібліотекою Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

Яковенко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, викладач Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, заслужений працівник культури України.

ЗМІСТ

ПРИВІТАННЯ

Спірідонова Л.М. 3
Скрипник М.В. 3
Реєнт О.П. 4
Чарчинський Д. 5
Морозова Н.І. 5
Шпильова Л.М. 6

ВСТУПНЕ СЛОВО НАУКОВОГО РЕДАКТОРА

Куделя-Свйонтек В. Історична локалістика, локальна історія, історична етнографія, краєзнавство... 7

ДОПОВІДІ

Куделя Г.Д. Від конференції до конференції: вектори розвитку регіонального бібліотечного краєзнавства 8
Морозова Н.І. Інноваційний поступ Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва продовжується: роки 2007-2012 10

Краєзнавство: сучасний дискурс

Коляструк О.А. Вивчення повсякденності в історичному краєзнавстві 13
Беценко Т.П., Михно Л.П. Лінгвістичне краєзнавство як новий напрямок науково-пошукової діяльності 14
Прищепа О.П. Використання нових підходів у дослідженні міст Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: краєзнавчий аспект 16
Свйонтек А. «Цвинтар» чи «кладовище»? Методологічні вказівки та потенціал так званих «цвинтарних студій» 17

Усна історія у краєзнавчих студіях: теорія і практика

Курковська-Будзан М. Хто врятує історію: вчені чи краєзнавці? 22
Куделя-Свйонтек В. Історія з-під поли. Про використання усної історії краєзнавцями 24
Бутько В. Устная история в Республике Беларусь: историографический очерк 26
Нідерля А. Опрацювання та архівізація усних свідчень в Архіві Усної Історії Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської у Любліні 29
Коваль Г. Усна історія у діяльності центру «Пам'ять та майбутнє» 32
Прокопчук В.С. ОУН і УПА на Поділлі у працях дослідників, спогадах учасників і свідків подій 33
Цимбалюк П.І. Політичні репресії на Вінниччині в друкованих джерелах, дослідженнях та спогадах очевидців 38
Дем'яненко В.Ю. Спогади з німецького полону 41
Бадрак Л.С. Події, факти з життя мешканців с. Іванів Калинівського району у спогадах очевидців 43

Літопис подільського краєзнавства

Гальчак С.Д. Краєзнавство Східного Поділля у період «Перебудови» (1985-1991рр.) 44
Воловик В.М. Історія вивчення сільських етнокультурних ландшафтів Поділля 47

Журунова Т.Г. Подільська сторінка історії родини Ерн (спогади О.В.Ерн) 49
Побережна Т.І. Витоки формування профспілки працівників культури Вінницької області 51

Дослідження історії і культури Поділля

Шпильова Л.М. «Podolica» Української Вільної Академії Наук у США 53
Кізян О.І. Бібліографічні раритети Поділля 55
Кристофорова Т.П. Наявність джерел з історії населених пунктів, бібліотек, документів про видатних діячів у фондах публічних бібліотек: науково-методична розвідка 59
Маєвська Л.В. Дещо з матеріалів історії медицини Поділля (з фондів наукової бібліотеки ВНМУ ім. М.І.Пирогова) 61
Соломонова Т.Р. Книжкові склади в поширенні книг у Подільській губернії наприкінці XIX – початку XX ст. 63
Герасимов Т.Ю. Проблеми міського громадського транспорту на Поділлі за Гетьманату Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) 65
Парацій В.М. Пам'ятки та окремі артефакти епохи енеоліту – ранньої бронзи на території Бережанського району (Західне Тернопілля): вивчення, локалізація, перспективи подальших досліджень 67

Історія міст і сіл Вінниччини

Козак Ю.Д. Вінниччина на поштових мініатюрах світу 69
Ліпська А.В. Вінницька Атлантида 71
Денисова Л.М. Білий рояль для Білої Зали (до 100-річчя будівлі Вінницької Міської Думи) 75
Римаренко Н.Б. Історія Зиновинської ікони 77
Слотюк П.В. Греко-католицька і православна церква у с. Дзялів (XVII-XX ст.): до питання зміни конфесійної належності 79
о. Григорій (Рогацький). З історії відродження УГКЦ у Вінниці: вул. Крутий Спуск, 9 82
Стебелєв А.В. Доля села Канава у контексті історії Поділля 84
Білецька Л.В. Чотири замальовки з історії села Вільшанка 86
Зозуля Ю.П. Кетроси у плині століть 89
Парацій В.М. Меморіал на г. Лисоня як об'єкт пам'яткоохоронного реагування та суспільного захисту 1920-х – поч. 1930-х рр. 90
Гуменюк І.П. Розвиток історичних подій другої половини 1920-х – першої половини 1930-х років у селі Вівсяники (Козятинський р-н Вінницької області) 93

Історія України у світлі регіональних досліджень

Струкевич О.К. Батозька битва у контексті подільської та загальноукраїнської історії 97
Сеник Л.Б. Участь населення Поділля у франко-російській війні 1812 року: історіографічна розвідка за матеріалами одного видання 99
Роговий О.І. Сино-одська битва на Поділлі 101
Луценко А.А. Геополітичні контексти «великого кордону» в українському елітогенезі 104
Кравчук О.М., Марценюк Н.М. Спогади В.Данілова про Всеукраїнський з'їзд хліборобів 29 квітня 1918 р. 105
Ковальчук Т.В. Державне регулювання у сфері туризму на території Волині у міжвоєнний період 108
Бранько Я.А. До питання перекладів історичних назв з німецької на українську мову (на прикладі об'єктів на окупованій німцями території Польщі та України) 109

Бібліотечне краєзнавство

Кисельова В.П. Краєзнавчий контент веб-сайтів регіональних бібліотек України: сучасний стан і тенденції розвитку 111
Прокопчук В.С. Бібліотечне краєзнавство як важливий напрям діяльності наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 112

Прокопенко Л.С. Основні напрями діяльності Читального залу краєзнавства та генеалогії Бібліотеки Конгресу США 117
Слотюк Г.М. Краєзнавча інформація на сайтах та блогах публічних бібліотек Вінниччини 119
Моторна Н.І. Краєзнавчий бібліотечно-інформаційний сервіс в умовах інформаційного ринку 122
Малиш О.М. Бібліотечне краєзнавство як основний напрямок діяльності бібліотек 124
Полянська Н.І. Створення краєзнавчих бібліографічних ресурсів (на прикладі ХДНБ ім. В.Г.Короленка) 125
Вачиля Н.М. Книгозбірні Закарпаття – історія та сьогодення як складова бібліотечного краєзнавства 127
Ткачик О.Б. Наукова бібліотека ЛНУ імені Івана Франка як центр краєзнавчої інформації 129
Білоус В.С. Бібліотечно-бібліографічне краєзнавство – важливий напрям краєзнавчої діяльності бібліотеки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського 131
Мозгова Л.А. Бібліотечне краєзнавство у персоналіях 133
Авраменко Г.М. Персональні бібліографічні видання – складова краєзнавчої діяльності Вінницької ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва (Огляд видань 2007-2012 рр.) 135
Котуз Т.В. Щорічник «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини» як міні-енциклопедія життя краю (до 50-річчя виходу першого випуску) 137
Нагірняк В.П. Використання краєзнавчих ресурсів бібліотек у створенні ювілейного збірника «Томашпільщина» 139
Грицай О.М. Організація обслуговування читачів Наукової бібліотеки Львівського університету імені Івана Франка у 1970-80-х роках 141
Тупчій Л.Л. Краєзнавча діяльність Жмеринської ЦРБ: традиції та інновації 143
Маршук Ю.М. Літературно-мистецьке краєзнавство Бершадщини 144
Ахевич Н.П. Дослідження історії населених пунктів: досвід діяльності бібліотек Тульчинщини 147
Ситник О.Д. Музей історії Ободівського цукрового заводу як складова дослідження краю 148

Літературно-мистецьке краєзнавство

Подолинний А.М. Подільська Шевченкіана: сторінки історії й постаті (До 200-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка) 149
Куцевол О.М. Подільські сторінки життєтворчості поета і перекладача Дмитра Паламарчука 150
Кадочніков О.П. Культурно-социальные и краеведческие аспекты русской книги Винниччины конца XX – начала XXI ст. 154
Завальнюк К.В., Кравчук О.М. Леонід Маркович Мосендз: сторінки біографії 156
Віннічук А.П. Історизм художнього мислення Миколи Сиротюка 161
Крупка В.П. Синестетичність кольоропису в поезії Володимира Забаштанського 164
Кадочнікова Л.О. Петро Ілліч Чайковський як культурний і краєзнавчий феномен Вінниччини 167
Юрчишина О.А. Хранителі творчої спадщини Степана Руданського: віднайдене 168
Волинець Н.І. Літературне краєзнавство Бережанщини та його дослідники 170
Горбань О.Г. Архітектор Василь Павлович Листовничий 172

Педагогічне краєзнавство

Богатчук С. С. До 30-річчя Вінницького національного аграрного університету 176
Яворська Т.М. Вінницьке реальне училище – осередок освіти та духовності 178
Швець Т. В. З історії Вінницького технічного коледжу 180
Артеменко І.В. Видатні імена Криворізького національного університету: світлої пам'яті В.Ф.Бизова 182
Демченко О.Ю. Іван Володимирович Пилипчук (Історію пишуть люди) 183
Дояр Л.В. Ювілейний рік Криворізького національного університету: актуалізація краєзнавчих пошуків та досліджень 185
Лосовська В.П. Краєзнавчі матеріали як засіб формування цілісності особистості студентської молоді (з досвіду роботи Вінницького коледжу Національного університету харчових технологій) 186
Сулімова С.І. Соціальне та фінансове виховання дітей Вінниччини як один з інструментів подолання бідності 188
Шевчук О.Б. Розвиток дослідницьких умінь учнів у форматі шкільного літературного краєзнавства 189

Природничо-географічне краєзнавство

Гудзевич А.В. Географічне краєзнавство в регіональному вимірі 192
Кокус В.В. О.О.Савостіянов – дослідник флори Поділля 193
Пранке П. Ґнєзно – легенда про заснування міста, святі місця та розвиток туризму 195

Етнографічне краєзнавство

Кметь І.Ф. Українська новозаповітна апокрифіка як джерело етнопедагогічних студій 198
Гурська О.С. Культурно-мистецький вплив лемківської громади
на розвиток західноукраїнських земель 200
Гребеньова В.О. Весільні традиції другої половини XX – початку XXI ст.
(на матеріалах, записаних у с. Оксанівка Ямпільського району Вінницької області) 202
Антонюк Є.В. Династія Колодіїв – давно забуті майстри дерев'яної скульптури 204
Романевич О.Й. Невичерпність народних традицій, звичаїв та обрядів
села Вищеольчедаїв (Мурованокуриловецький р-н Вінницької області) 206
Кметь В.С. З народної демонології Вінниччини 208

Збереження культурної спадщини

Зглінська А. Проект «Так треба». З досвіду історичного краєзнавства 211
Згінник О.Г. Основні напрями діяльності історико-літературного центру «Слово» 213
Надоленко Г.Ф. Вінницький обласний навчально-методичний центр галузі культури, мистецтв
і туризму: роль і можливості у популяризації краєзнавства та розвитку культури в регіоні 215
Панчук Ф.В. Нові форми роботи Вінницького літературно-меморіального музею
Михайла Коцюбинського в організації культурно-масових заходів 216
Яковенко Т.В. Роль громадських організацій в популяризації краєзнавчої роботи
на прикладі громадської організації «Велика рідня» 218

Резолюція 221

Відомості про авторів 223

Наукове видання

Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону

Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції
(10-12 жовтня 2012 р., м. Вінниця)

Відповідальна за випуск Н.І. Морозова,
директор Вінницької ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва,
заслужений працівник культури України

Науковий редактор В.В.Куделя-Свйонтек, кандидат історичних наук (м. Краків, Республіка Польща)

Редакційна колегія: Г.М. Слотюк, О.Г. Поліщук, Г.М. Авраменко,
О.Ю. Антонюк, Л.П. Біла, О.М. Зелена, О.І. Кізян,
Т.В. Котуз, Н.В. Спиця, О.В. Стояльникова, П.І. Цимбалюк

Рецензент доктор історичних наук, директор Державного архіву Вінницької області Ю.В.Легун

Комп'ютерна верстка, дизайн, оригінал-макет, коректура Н.В.Спиця

Підписано до друку 30.12.2013. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 14.5. Тираж 100.

Друк ПП Балюк І.Б.
м. Вінниця, вул. Р. Скалецького, 15
Тел.: (0432) 52-08-02